T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ENDÜLÜS'TE KIRAAT İLMİ

ABDULHALİM BAŞAL
2502150292

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. KERİM BULADI

İSTANBUL - 2021

ÖZ

ENDÜLÜS'TE KIRAAT İLMİ

ABDULHALİM BAŞAL

Endülüs, kıraat ilmi açısından seçkin bir yere sahiptir. Bu durumda bilhassa hicrî dördüncü asrın sonlarıyla beşinci asrın üçüncü çeyreğin arasında hayat süren Endülüslü kıraat âlimlerinin gayret ve katkıları, önemli bir yer teşkil etmektedir. Zira onlar, yedi kıraati ihtiva eden çalışmalarıyla büyük ses getirmiş, ilgili metodun İslam dünyasının çoğu ikliminde benimsenip yaygınlaşmasında başrol oynamışlardır. Yedi kıraat usulünün kökleşmesindeki katkılarının yanı sıra Mushaf imlası, tecvid ve vakf-ibtidâ gibi bu ilmin sair alt disiplinlerine yönelik de referans çalışmalar meydana getirmişlerdir.

"Endülüs'te Kıraat İlmi" şeklinde isimlendirilen bu çalışma, Endülüs'ün kıraat ilmindeki durumu ve rolünü birçok açıdan konu edinmektedir. Buna göre; fetih sürecinden başlayarak tamamen işgaline kadar kıraat ilminin bölgedeki tarihi seyri ayrı ayrı irdelenmiş, gelişim safhaları ve faktörlerine detaylıca yer verilmiştir. Bahse konu ekolün kaynakları, adı geçen bölgede tercih edilen kıraat rivayetleri ve tedriste uygulanan tarîklerin tespiti üzerinde durulmuş, son olarak bu coğrafyaya mensup kurrânın kıraat sahasına yaptığı etki ve katkılar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Kıraat İlmi, Rihle, Nâfi' Kıraati, Yedi Kıraat, İspanya.

ABSTRACT

QIRA'AT SCIENCE IN AL-ANDALUS

ABDULHALIM BASAL

Al-Andalus had always been a prominent place in terms of Qira'at science. Especially, the efforts and contributions of Andalusian qira'at scholars who lived in the late Hijri fourth century and the third quarter of fifth century, are very valuable at this point. This was because they made a great impression with their works containing the seven Qira'ats and played a leading role in the embracement and spread of the relevant method in most regions of the Islamic world. Besides their contributions to the ingraining of the seven Qira'at methods, they also produced studies that can be described as reference in other sub-disciplines of this science such as Mushaf orthography, tajweed and waqf-ibtida.

This study, which has named "Qira'at Science in Andulusia", deals with the position and role of al-Andalus in the science of qira'at from many aspects. Correspondingly; beginning from the stages of conquest until its full occupation, the historical course of the science of qira'at in this region has been analysed individually, and its developmental stages and factors are presented in detail. The sources of the relevant school, the preferred qira'at narrations in the aforementioned region and the determination of the methods applied in teaching are highlighted, and finally, the effects and contributions of the teachings and written works of the kurrâ of this geography, to the field of qira'at, have been analyzed.

Keywords: al-Andalus, Science of Qira'at, Rihla, Nâfi's Qira'at, the Seven Qira'at, Spain.

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber, Kur'ân'ı usulüne uygun okuma konusunda Cebrail (a.s) tarafından eğitilmiştir. Kendisi de peyderpey inzâl olunan ayetleri, ashabına öğretmiştir. Onun ağzından Kur'ân'ı öğrenen ashabdan bazıları, bu noktadaki yatkınlık ve gayretleriyle öne çıkmış ve kıraat ilminin naklinde öncü olmuştur. Yedi harf ruhsatı kapsamında oluşan kıraat farklılıklarını, kendilerine öğretildiği şekliyle okuyan-okutan sahabe, Hz. Osman'ın istinsah faaliyetinden sonra da kritik bir vazife üstlenmiştir. Zira çoğaltılarak belli bölgelere gönderilen Mushaflarla birlikte, bu bölgelerde Kur'ân tedrîsâtı için muallimler de vazifelendirilmiştir. Sahabeden bu konuda temayüz eden muallimlerin, sözü edilen Mushaflar ekseninde yürüttükleri eğitim-öğretim çalışmaları neticesinde Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kûfe gibi bölgesel kıraat ekolleri teşekkül etmiştir.

Endülüs, istinsah faaliyetleri sırasında Mushaf gönderilen bölgeler arasında yer almamakla birlikte, sonraları kıraat ilminin ekollerinden biri olmuştur. Bu medeniyet, hem fethinin ilerleyen zamanlarda gerçekleşmesi hem de Doğu İslam coğrafyasına uzaklığı sebebiyle İslamî ilimler ve dolayısıyla kıraatle, diğer bölgelere oranla geç tanışmıştır. Üzerinde ittifak edilen kıraatlerin muhafazasını kutsal bir görev telakki eden Endülüslüler, fetihten kısa bir süre sonra Doğuya fazlaca rihle gerçekleştirmiş ve bu rihle geleneği sonucunda pek çok sahada olduğu gibi kıraatte de isimlerinden söz ettirmişlerdir. İlk olarak İbn Mücâhid tarafından temelleri atılan "yedi kıraat", hicrî beşinci asrın ilk çeyreğiyle birlikte Endülüs'ten neşet eden kurrânın tedrisât ve telifâtıyla İslam dünyasına yayılmış, İbnü'l-Cezerî'nin "aşere tarîki" kabul görene kadar da tedavülde kalmıştır. Kıraat birikimine dair bu ve benzeri pek çok etki ve katkıyı bünyesinde barındıran Endülüs İslam medeniyeti, yoğun ve nitelikli faaliyetler sayesinde bilhassa kıraat sahasında yetkin bir konuma yükselmiştir.

Kıraat tarihi okumalarımızda, "Endülüs-kıraat bağlantısı" daima dikkatimizi celbetmiş, ilgimizi çekmişti. Yüksek lisans çalışmamızı Endülüslü bir kıraat âlimine hasrettikten sonra ise bu ilgi artarak devam etti. Doğuya oranla geç vakitlerde bu ilimle tanışan bir coğrafyanın, özellikle İbn Mücâhid sonrasındaki "hükümranlığının" müstakil ve kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiğine kanaat getirdik. Akabinde Endülüs-

kıraat ilişkisine yönelik ülkemizde herhangi bir araştırmanın bulunmadığını; bu konuya yalnızca kıraat ilminin genel tarihini muhtevi bazı çalışmaların üç beş sayfasında yer verildiğini müşahede ettik. Arap dünyasındaki araştırmaların ise ya daha çok Batının tamamını şamil (Mağrib, Tunus ve Cezayir) olup münferiden Endülüs'ü derinlemesine ele almadığını veya Endülüs özelinde telif edilenlerin, buraya mensup meşhur birkaç kurrâya yer verdiğini gözlemledik. Nihayet hocalarımızın da teşvik ve önerileriyle böyle bir konuya yoğunlaştık.

Önceleri Endülüslü kıraat âlimlerinin, "Mushaf imlası," "vakf-ibtidâ," "tecvid", "yedi-harf-yedi kıraat ilişkisi," "kıraatlerin sınırlandırılması" ve "şâz kıraatler" gibi sözü edilen ilmin alt disiplinlerine ait görüş ve fikirlerine de bir bölüm ayırmak arzusundaydık. Böylece onların ilgili hususlardaki duruşlarını kıraat tarihi açısından değerlendirecektik. Endülüs'teki kıraat metoduyla çok sıkı bir bağı olması hasebiyle kıraatlerin sınırlandırılması konusunu detaylı bir şekilde işledik. Yine bu medeniyete mensup kurrânın, zikredilen meselelere dönük çalışmalarına ve birtakım görüşlerine de çeşitli vesilelerle parça parça temas ettik. Ancak süreç içerisinde, çalışmamızın hacmi ve zaman açısından mümkün görünmemesi sebebiyle bu bölümün müstakil bir araştırmayı gerektirdiği kanısına vararak bundan vazgeçtik. Burada şunu da belirtmek isteriz ki bu tez, Endülüs İslam medeniyetinin fethinden işgaline kadarki sürecin tamamını ihtiva etse de bu coğrafyanın kıraatle ilintisine yönelik, vazgeçtiğimiz bölümün dışındaki her şeyi kuşattığı iddiasını taşımamaktadır. Bilhassa kıraatle ilgili pek çok çalışmayı meydana getirmiş, ismi tarihin tozlu raflarında kalmış nice Endülüslü kıraat âliminin analizine, hicrî altıncı asırdan sonraki dönemde cereyan eden kıraat faaliyetlerinin incelikleriyle işlenmesine ve bu bölgenin kıraatle iltisakına dair daha nice çalışmaya ihtiyaç olduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır.

Son olarak bu çalışmada emeği olan hocalarımı, arkadaşlarımı ve ailemi de burada anmak istiyorum. Öncelikle sürecin tamamındaki yönlendirmeleriyle bakış açımı geliştiren, çalışmayı defalarca okuyarak kıymetli zamanını ayıran danışman hocam Prof. Dr. Kerim BULADI'ya teşekkür ederim. Tez izleme komitemde yer alma nezaketini göstererek çalışmanın şekillenmesi hususunda beni yönlendirip tavsiyelerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Erdoğan BAŞ'a ve Doç. Dr. Muhammed İsa YÜKSEK'e müteşekkirim. Konunun belirlenmesi ve yapısal

boyutunun oluşturulması esnasında fikirlerine başvurduğum hocalarım Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI ve Prof. Dr. Mehmet DAĞ'a şükranlarımı sunarım. Çetrefilli bazı metinlerin tercümesindeki desteğinden ötürü değerli arkadaşım Dr. Mehmet ŞAKAR'a; çalışmamın tashihinde payı olan kadim dostum Dr. Oğuz YILMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim. Sürecin tamamında her türlü katkısını gördüğüm hocam Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN'in şahsında bütün hocalarımı ve arkadaşlarımı da burada yâd etmek istiyorum. Bu süreçte zamanımı kısmak zorunda kaldığım değerli eşim Ebru hanıma minnettarım. Nihayet bu zaman zarfında nadide eserlerine başvurduğum tüm ulemânın ruhu şâd, ömrü bereketli olsun.

İstanbul, 2021

Abdulhalim BAŞAL

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
ÖNSÖZ ..... **iv**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xi**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
ENDÜLÜS'TE KIRAAT İLMİNİN TARİHİ

1.1. Endülüs Siyasî Tarihi ve Toplumsal Yapı 15
1.1.1. Ana Hatlarıyla Endülüs Siyasî Tarihi 16
1.1.2. Endülüs'te Toplumsal Yapı 22
1.2. Giriş Dönemi: Hicrî II-IV. Asırlarda Endülüs'te Kıraat İlmi 23
1.2.1. Endülüs'e Kıraat İlminin Girişi ve Kıraat İlmiyle İlgili İlk Eserler 24
1.2.1.1. Fetih Döneminde Endülüs'te Kur'ân ve Kıraat Faaliyetleri 25
1.2.1.2. Tercihe Dayalı Olarak Kıraat İlminin Endülüs'e Girişi 31
1.2.1.2.1. Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'e Girişi 32
1.2.1.2.2 Verş Rivayeti'nin Endülüs'e Girişi 35
1.2.1.3. Tasnife Dayalı Kıraatlerin Endülüs'e Girişi ve Endülüs'te Kıraat İlmiyle İlgili İlk Eserler 38
1.2.1.3.1. Tasnife Dayalı Kıraatlerin "Tedrîsî Olarak" Endülüs'e Girişi 39
1.2.1.3.2. Tasnife Dayalı Kıraatlerin "Telifât Yoluyla" Endülüs'e Girişi.. 45
1.3. Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi: Hicrî V. Asırda Endülüs'te Kıraat İlmi 53
1.4. Tahrîrât ve Takibât Dönemi: Hicrî VI-IX. Asırlarda Endülüs'te Kıraat İlmi . 57
1.4.1. Niceliksel Zirve Dönemi: Hicrî VI. Asırda Endülüs'te Kıraat İlmi 58
1.4.2. "eş-Şâtıbiyye" Merkezli Dönem: Hicrî VII. Asırda Endülüs'te Kıraat İlmi 59
1.4.3. Göçüş ve Bitiş Dönemi: Hicrî VIII-IX. Asırlarda Endülüs'te Kıraat İlmi 61

İKİNCİ BÖLÜM
ENDÜLÜS'TE KIRAAT İLMİNİN GELİŞİMİNİ SAĞLAYAN FAKTÖRLER

2.1. Endülüs Halkının Kıraat İlmine Verdiği Önem ve Endülüs'te Kur'ân Eğitimi 65
2.1.1. Endülüs Halkının Kıraat İlmine Verdiği Önem 65
2.1.2. Endülüs'te Eğitim Sistemi ve Kur'ân Eğitimi 70
2.2. İlim Tahsili İçin Yapılan Yolculuklar: Rihle 76
2.2.1. Rihlenin Kavramsal Alanı 76
2.2.2. Endülüs Özelinde Rihlenin Sebepleri 78
2.2.3. Eğitim-Öğretim Açısından Rihle Çeşitleri 86
2.2.3.1. Öğrencilerin Rihleleri 86
2.2.3.2. Hocaların Rihleleri 89
2.2.4. Rihlelerin Yapıldığı Bölgeler 93
2.2.4.1. Endülüs'teki Şehirlere Yapılan Rihleler 93
2.2.4.2 Endülüs Dışındaki Bölgelere Yapılan Rihleler 97
2.2.4.2.1. Rihle Güzergâhı 97
2.2.4.2.2. Rihle Yapılan Bölgeler 98
2.2.4.2.2.1. Endülüs'ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yerler 98
2.2.4.2.2.2. Endülüs'ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yerlerin Sebepleri 100
2.2.4.3. Diğer Bölgelerden Endülüs'e Yapılan Rihleler 105
2.2.4.3.1. Diğer Bölgelerden Endülüs'e Yapılan Rihlelerin Yoğunluğu 105
2.2.4.3.2. Diğer Bölgelerden Endülüs'e Yapılan Rihlelerin Sebepleri 112
2.3.Devlet Ricâlinin Kıraat İlmine Dönük Katılım ve Katkıları 114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ENDÜLÜS KIRAAT EKOLÜNÜN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE KIRAAT İLMİNE ETKİSİ

3.1. Endülüs Kıraat Ekolünün Temel Kaynakları 125
3.1.1. Hicaz: Tercih Edilen Kıraate Yönelik Kaynaklık 126

3.1.2. Mısır: Tedrîsî Kaynaklık 130
3.1.3. Bağdat: Telif Türüne Yönelik Kaynaklık 142
3.1.4. Kuzey Afrika: Coğrafî Kaynaklık 145
3.2. Endülüs'te Tercih Edilen Kıraatler/Rivayetler ve Sebepleri 151
3.2.1. Nâfi' Kıraati/Verş Rivayeti'ndeki İstikrar Öncesi Durum 151
3.2.2. Nâfi' Kıraati/Verş Rivayeti'nde İstikrar 155
3.2.2.1. Gâzî b. Kays Rivayeti'nin Geçici Hükmü 155
3.2.2.2. Verş Rivayeti'nin Kalıcı Hâkimiyeti 157
3.3. Endülüs'te Tercih Edilen Kıraat Tasnifatı 162
3.3.1. Endülüslü Ulemânın Kıraatlerin Sınırlandırılmasına Bakışı 163
3.3.1.1. İbn Mücâhid Öncesi Dönemde Tedvin Faaliyetleri 163
3.3.1.2. İbn Mücâhid'in Kıraatleri Yedi İle Sınırlandırması 171
3.3.1.3. Endülüslerin Kıraatlerin Sınırlandırılmasına Dönük Eleştirileri 178
3.3.1.3.1. Yedi Sayısının Seçilmesi Yönündeki Eleştirileri 179
3.3.1.3.2. Yedi Dışındaki Kıraatlerin Şâz Algılanması Yönündeki Eleştirileri 180
3.3.1.3.3. Ravi Sayısının İkiye Düşürülmesi Yönündeki Eleştirileri 185
3.3.1.3.4. Yedinin İçine Alınan/Alınmayan İsimlerde İsabetli Davranılamadığı Yönündeki Eleştirileri 187
3.3.2. Kırâat-i Seb'a (Yedi Kıraat) Tasnifatı 191
3.3.3. Kırâat-i Semân (Sekiz Kıraat) Tasnifatı 202
3.3.4. Diğer Tasnifat 205
3.4. Endülüslü Hanımların Kıraat İlmindeki Durumu 206
3.5. Endülüs Kıraat Ekolünün Kıraat İlmine Etkileri 212
3.5.1. Tedrisât Yönüyle Etkiler 213
3.5.2. Telifât Yönüyle Etkiler 219

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ENDÜLÜS KIRAAT LİTERATÜRÜ VE MÜELLİF KURRÂ

4.1. Literatür Aktarım Metodu 233
4.2. Giriş Dönemi Kıraat Literatürü 233
4.3. Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi Kıraat Literatürü 236

4.4. Tahrîrât ve Takibât Dönemi Kıraat Literatürü 272
4.4.1. Niceliksel Zirve Dönemi Kıraat Litearütü 273
4.4.2. eş-Şâtıbiyye Merkezli Dönem Kıraat Literatürü 300
4.4.3. Göçüş ve Bitiş Dönemi Kıraat Literatürü 315
SONUÇ 333
BİBLİYOGRAFYA 341
EKLER 374
ÖZGEÇMİŞ 431

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Rihle Yapılan Bölge ve Rihle Yapan Kurrâ Sayısı..... 100
Tablo 2: Asırlara Göre Farklı Bölgelerden Endülüs'e Gerçekleştirilen Rihle Sayısı..... 111
Tablo 3: Endülüs'e Dışarıdan Gerçekleştirilen Rihlelerin Bölge ve Sayısı..... 113

KISALTMALAR LİSTESİ

a. e.	:	aynı eser
b.	:	bin, ibn
Bkz.	:	Bakınız
bs.	:	baskı
bt.	:	bintü, ibnetü
C.	:	Cilt
çev.	:	çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
h.	:	Hicrî
İSAM	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İSTEM	:	İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi
nşr.	:	neşreden
ö.	:	ölüm tarihi
örn.	:	örneğin
s.	:	sayfa numarası
sy.	:	sayı
thk.	:	tahkik eden
trc.	:	tercüme eden
t.y.	:	yayın tarihi yok
Üniv.	:	Üniversitesi
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
Yay.	:	Yayınları
y.y.	:	yayın yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Endülüs, bir yandan coğrafî konumu sebebiyle İslam fetihlerinin son halkalarını teşkil ederken diğer yandan fetihten tamamen yıkılışına kadar siyasî çalkantılarla boğuşmak zorunda kalmış, Hristiyanlaştırma politikası olan "Reconquista" hareketinin tezahürü mahiyetindeki işgal saldırılarıyla mütemadiyen karşı karşıya gelmiştir. Takriben hicrî ikinci asrın başlarına denk düşen fetih döneminde, Doğu İslam coğrafyasında tedvin faaliyetlerine doğru yol alınırken Endülüs, medeniyet olmanın ilk adımlarını henüz atabilmekteydi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen gerek fethe iştirak eden âlimlerin bölgede başlattığı ilmî hareket gerekse fethin hemen ardından yöre halkının, özellikle hac ibadetini îfa amacı güden yolculukları esnasındaki eğitim-öğretim faaliyetleri, Endülüs'te ilmi ortamın neşvünemâ bulmasına ön ayak olmuştur. Bilhassa ilmî ve kültürel anlamdaki gelişimin zirvesi şeklinde tanımlanan ve "Mülûkü't-Tavâif" (422-483/1031-1090) adıyla tarihe kaydedilen dönemde emirlerin ulemâya verdiği imkân, teşvik ve destekler, Endülüs'ün ilmî anlamdaki dönüm noktalarından biri olmuş, böylelikle bu medeniyet, pek çok sahada büyük bir ilerleme kaydetmiştir.

Kıraat ilmi, Kur'ân ile olan birincil anlamdaki ilişkisi sebebiyle Endülüslülerin en çok önemsediği sahalar arasında yer almıştır. Bu önem, pratikte de karşılık bulmuş, böylelikle Endülüs, kıraat ilminin sembol bölgelerinden biri haline gelmiştir. Endülüslü kıraat âlimleri, kıraat farklılıklarının tedris ve telifine çok önem vermiş, bunun yanında kıraatin alt disiplinlerine yönelik sayısız çalışmayı da meydana getirerek bu alanın otoriteleri tarafından referans şahsiyetler addedilmiştir. Bugün, kıraat birikimini okuyan herhangi bir kimse, Endülüs ve Endülüslülerle sıkça karşılaşmaktadır. Hülâsa; bu denli bir önemi haiz ekolün müstakil olarak ele alınması, buradaki kıraat hareketlerinin tespiti, analizi ve sonraki dönemlere yansımalarının saptanması, çalışmamızın temel gayesidir.

II. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KONUSU

Çalışmamız, Endülüs'ün fethinden işgaline kadarki sekiz asırlık sürecin tamamını kapsamaktadır. Bu sürenin, bilimsel bir çalışmanın kapsamı açısından geniş bir zamana tekabül ettiğinde şüphe yoktur. Ne var ki Endülüs'teki kıraat faaliyetleri, teşekkül ve tedvin bakımından hicrî ilk beş asırda neredeyse tamamlanmıştır. Dolayısıyla araştırmamız, bahse konu dilim ekseninde kurgulanmış ve bu dönemler detaylı olarak işlenmiştir. Öte yandan altı ilâ sekizinci asırlardaki kıraat faaliyetlerine de büyük ölçüde yer verilmiştir. Bu itibarla, özellikle sözü edilen süreçte hayat süren kurrâ, onların kıraat eserlerinin bu saha için önemi, söz konusu zaman zarfındaki kıraat hareketlerinin türü ve mahiyeti gibi ana hususlar da geride bırakılmamış; elden geldiğince irdelenmiştir.

Önemi, amacı ve kapsamı izaha çalışılan bu tez, giriş, sonuç ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Kıraat ilminin Endülüs'teki tarihi üzerinde durulan birinci bölümde, kıraat ilmine dönük kimi bilgi ve tespitlerin tarihsel hadiselerle bağlantı arz etmesi sebebiyle öncelikle Endülüs'ün siyasî tarihine ana hatlarıyla değinilmiştir. Yine, bu medeniyette tercih edilen kıraat rivayetlerinde baskın bir etkiyi haiz olması gerçeğinden hareketle Endülüs'teki toplumsal yapıya da kısaca temas edilmiştir. Akabinde, fetih dönemi Kur'ân ve kıraat faaliyetlerinden başlanarak bu ilmin Endülüs'teki tarihi seyri, çeşitli kırılma noktaları paralelinde ele alınmıştır. Buna göre; kıraat ilminin bölgeye giriş sürecini konu edinen hicrî iki ilâ dördüncü asır "giriş dönemi", bu coğrafyanın, kıraat ilmi bakımından tepe noktasına denk düşen beşinci asır "niteliksel zirve ve referans dönemi", beşinci asırdaki yetkin kurrânın izinden gidilen altı ilâ dokuzuncu asır ise "tahrîrât ve takibât dönemi" şeklinde kurgulanmıştır. Söz konusu kurgudan yola çıkarak bu devreler, tedris ve telif faaliyetleri ekseninde değerlendirilmeye tabi tutulmuş, böylece Endülüs kıraat ekolünün oluşum süreci analiz edilmiştir.

Endülüs özelinde kıraat ilminin gelişimini sağlayan temel faktörlerin irdelenmeye çalışıldığı ikinci bölümde, ilk adım olarak Endülüs halkının, Kur'ân ve Kur'ân ile birincil manada irtibatı sebebiyle kıraatlere verdikleri önem, birtakım görüş ve örneklerden yola çıkılarak ifade edilmiştir. Ardından, kıraat ilminin gelişiminde

önemli rol oynayan rihleler, dikkate değer nicelikteki kıraat âliminin yolculuklarının izi sürülerek ayrıntılarıyla birlikte ele alınmaya çalışılmış, onların bu yolculukları esnasındaki kazanımları, Endülüs medeniyetinin kıraat geleneği açısından yorumlanmıştır. Ayrıca bu coğrafyaya mensup kurrâyı teşvik ve desteklerinin yanı sıra İslam dünyasının kıraat sahasında temayüz etmiş isimlerini Endülüs'e davetleriyle, ilgili medeniyette kıraat eğitiminin yaygınlaşması ve herkes tarafından kolayca tahsil edilebilmesini sağlayan hükümdar ve emirlerin de bu minvaldeki faaliyetlerinin altı çizilmiş, onların Endülüs kıraat ekolüne yönelik katkılarına vurgu yapılmıştır.

Endülüs kıraat ekolünün temel özellikleri ismiyle oluşturulan üçüncü bölümün ilk başlığı, bu ekolün ana kaynaklarına ayrılmıştır. Bu itibarla, rihlelerden hareketle tespit edilen isim ve bölgelerin, Endülüs'e hangi türde kaynaklık yaptığına temas edilmiş, bu bölge ve isimlerle kurulan irtibatın sebepleri irdelenmiştir. Akabinde, öncelikle Endülüs'ün fethinden itibaren tamamen işgaline kadar burada tercih edilen kıraat rivayetleri ortaya çıkarılmış, bu rivayetlerin intişarındaki faktörler ve kökleşen rivayetin öne çıkmasındaki etkenler sıralanmıştır. Sonrasında ise yine fetihten yıkılışına kadar, kıraatteki tedris ve telif metotlarının (yedi kıraat, sekiz kıraat, on kıraat vb.) hangi tasnifata dönük olduğu ortaya çıkarılmış, aynı şekilde bunların da sebepleri izaha çalışılmıştır. Öte yandan kıraatteki tedris ve telif metotlarıyla birinci derecede ilişkisi hasebiyle "kıraatlerin sınırlandırılması meselesi" üzerinde de detaylıca durulmuş ve bu meselenin Endülüs'e yansıması geniş bir şekilde işlenmiştir. Üçüncü bölümün sonuna gelirken Endülüslü hanım kurrâlara da bir başlık açılarak onların kıraat ilmindeki konumları belirlenmeye gayret gösterilmiştir. Aslî kaynaklarımız arasında yer alan tabakât eserlerinden ulaşılan hanımefendilerin bu ilmi kimlerden tahsil ettikleri, kişisel gelişimleri için erkeklerle aynı süreçten geçip geçmedikleri gibi hususlar aktarılmış, kıraat eğitim-öğretiminde rol alıp almadıkları vurgulanmıştır. Üçüncü bölümün son başlığı ise Endülüs kıraat ekolünün kıraat ilmine yaptığı etki ve katkılara ayrılmıştır. "Tedrisât yönüyle katkıları" ve "telifât yönüyle katkıları" şeklinde iki alt başlıkta incelenen bu kısımda, Endülüslü kurrânın kıraat sahasında İslam dünyasına eğitim-öğretim ve eserleriyle yaptıkları tesirler ortaya konmuş, bu tesirlerin günümüze yansımaları da ayrıca ele alınmıştır.

Çalışmamızın sonunu teşkil eden, Endülüs kıraat literatürü ve müellif kurrâ isimli dördüncü bölümde ise Endülüs coğrafyasında yetişen, eser sahibi kıraat âlimlerinin biyografilerine ana hatlarıyla yer verilmiş, biyografilerine ayrılan kısmın sonunda da onların vücuda getirdiği eserlerin kıraate dönük olanlarına değinilmiştir. Bu telifâttan günümüze ulaşanlar, mahtût veya mefkûd olanlarının da altı bilahare çizilmiş, bunlar üzerine yapılan çalışmalara yeri geldikçe ve gerektikçe temas edilmiştir. Son olarak araştırmamız, bu süreçteki tespitleri ihtiva eden sonuç bölümüyle nihayete erdirilmiştir.

Kıraat ilminin tedris ve naklinde ön plana çıkan Endülüslü kıraat âlimlerine çalışmamızın ekler kısmında yer verilmiştir. Buna göre ilgili âlimlerin isimleri; hicrî ikinci asırdan itibaren dokuzunca asra kadar, her bir asır özelinde, ana metinde zikredilmiştir. Biyografilerinin geçtiği kaynaklar ve kendileri hakkında aktarılan çok kısa bilgiler de dipnotlarda yer bulmuştur.

III. ARAŞTIRMANIN METODU

Endülüs'te kıraat ilminin geçirdiği tüm safhaları ele alan çalışmamız, öncelikle bu coğrafyaya mensup kıraat âlimlerinin tespitini gerektirmiştir. Zira bu medeniyette yürütülen kıraat faaliyetleri, büyük oranda onların biyografilerinden hareketle analiz edilebilir. Endülüs'ün yaklaşık sekiz asır boyunca İslam hâkimiyetinde kaldığı bilgisinden hareketle bu bölgeye mensup kurrânın tamamının tespitinin zorluğu malumdur. Ancak yine de bir yandan bu bölge özelinde önem arz eden bir âlimin biyografisini gözden kaçırma endişesi taşınmış diğer yandan da sonraki dönemlerde bu paralelde oluşturulacak çalışmalara bir kolaylık sağlamak amaçlanmıştır. Böylelikle kurrâ tespitinde söz konusu asırların tamamı ele alınmıştır.

Taramalar esnasında "Endelüsî" nisbesiyle kaydedilen kıraat âlimlerinden bazılarının Endülüs'te doğduğu ve burada yaşadığı, bazılarının aslen Endülüslü olmayıp sonradan buraya yerleştiği, bazılarının da Endülüs'te doğup yetişmesine rağmen farklı ülkelere göç ettiği görülmüştür. Bu çalışmada söz konusu âlimlerden aşağıdaki özellikleri taşıyanlara yer verilmiştir:

- ✓ Endülüs'te doğması, burada kıraat eğitimi alması ve hocalık yapması.
- ✓ Endülüs'te yetişmesine rağmen farklı ülkelere göç etmesi.
- ✓ Farklı ülkelerde yetişip Endülüs'e yerleşerek burada kıraatle iştigal etmesi.
- ✓ Endülüs dışında yetişip Endülüs'e yerleşmemesine rağmen hatırı sayılır bir süre burada ikamet etmesi ve kıraatle ilgili eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunması.

Bu kıstas, Endülüs kıraat ekolünün şekillenmesinde pay sahibi olan isimler üzerine uygulanmıştır.

Yukarıdaki ölçütler paralelinde yer verilen kurrânın, kıraat alanının yanında pek çok sahaya yönelik çalışmaları da bulunmaktadır. Ancak hacim açısından mümkün görünmemesi nedeniyle bu çalışmalardan yalnızca kıraat ilmiyle ilgili olanlar işlenmiştir.

Konu gereği sıkça karşılaşılan şahıs ve şehir isimleri, aslî kaynaklardaki şekliyle kaydedilmeye büyük ölçüde özen gösterilmiştir. Bununla birlikte şüpheye düşülen kimi durumlarda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi esas alınmıştır.

Arap dilinden dilimize geçmiş, artık günlük hayatta da çoğu kez karşılaşılan kelimelerin imlalarında, Türkçe'deki yaygın halleri tercih edilmiş; şapka vb. işaretlere genel olarak yer verilmemiştir (örn. **rivâyet** yerine **rivayet**).

Çalışmanın hacmini büyütecek olması sebebiyle kıraat âlimlerinin isimleri, Arap alfabesiyle ayrıca yazılmamıştır. Bu nedenle isimlerin muzâfun ileyh durumuna düşen kısımları, aslını korumak maksadıyla Arap dilindeki okunuşları temel alınarak kaydedilmiştir (örn. Mekkî b. **Ebû** Tâlib yerine Mekkî b. **Ebî** Tâlib).

Kıraatler/rivayetler arası farklı okumalara karşılık gelen "yedi kıraat," "on kıraat," "on dört kıraat" vb. kavramlar; "kıraat tasnifatı" veya "kıraat tarîki" terkipleriyle ifade edilmiştir.

Çalışmamızın çeşitli yerlerinde de görüleceği üzere Endülüs için "kıraat ekolü" şeklinde bir tamlama kullanılmıştır. Ekol kelimesi, herhangi bir sahada orijinal açıdan öne çıkışı ifade etmektedir. Endülüs'ün, kıraat ilmi tarihinde (bu ilmin bazı meselelerine dönük birkaç eser dışarıda tutulduğunda) orijinal anlamda bir katkısından

söz edilememektedir. Bununla birlikte bilhassa "yedi kıraat"e yönelik bu coğrafyadaki bağlılık ve ilgili usulün İslam dünyasına yayılmasında Endülüs'ün rolü göz önünde bulundurulmuş, nihayet ekol kelimesi bu sebeple kullanılmıştır. Ayrıca kimi zaman ekol kelimesinin yerine "kültür" sözcüğünün tercih edildiği de olmuştur.

Araştırma sürecinde, çeşitli zorluklarla da karşılaşılmıştır. Daha önce herhangi bir medeniyetin kıraat ilmine dönük tüm yönlerini ele alan bir çalışmanın meydana getirilmemiş olması, bu zorlukların başında gelmektedir. Zira bu türde bir yoksunluk, örnek alınabilecek bir yapıyı mümkün kılmamaktadır. Bu nedenle araştırmanın bölümlere ayrılması, ana ve alt başlıklarının belirlenmesi, işlenmesi lazım gelen kimi konuların tayini vb. pek çok noktada yeni bir usül geliştirilmeye çalışılmıştır. Yine de sonraki dönemlerde bu meyanda oluşturulacak bilimsel çalışmaların, tam anlamıyla bir yöntemin kökleşmesini beraberinde getireceği umulmaktadır.

Belirli bir zaman dilimiyle sınırlandırmaksızın Endülüs'ün tüm tarihinin temel alınması, bu zorlukların önemli bir başka boyutudur. Yukarıda da ifade edildiği üzere bahse konu süreç, zamanla kayıtlandırılan bu tür bilimsel araştırmalar için bir hayli geniştir. Bilhassa kurrâ ile onların kıraat ilmini şamil telifâtının tespiti, hem eser tarama açısından hem de zaman bakımından büyük bir çaba gerektirmiştir.

Bu aşamada üstesinden gelinmeye çalışılan diğer bir güçlük, Endülüslü ulemâdan kurrâ olanların belirlenmesi sırasında kendini göstermiştir. Zira onların hayatlarını içeren biyografik çalışmalarda, söz konusu âlimin, "mukrî" ve "kârî" şeklinde kaydedilmediği de görülmüştür. Bu durum ise ilgili âlimin kıraat sahasında temayüz edip etmediğinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Aynı şekilde "e-ha-ze" ve "ka-ra-e" gibi hem hadis hem de kıraat alanını şamil kavramlarla aktarılan şahsın, ilmî mensubiyetini tayin de bu noktada kayda değer bir külfet olmuştur. Ulemânın sürekli rihle gerçekleştirmesi, herhangi bir şehirde uzun süre kalmaması ve belli bir dönemden sonra uğradığı bir şehri vatan edinmesi gibi nedenler, onların coğrafî mensubiyetini belirleme açısından da ayrı bir zorluk ortaya çıkarmıştır.

Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-İbâne*'si dışında Endülüslü kıraat âlimlerinin elinden çıkan eserlerin, müstakil olarak kıraat ilminin temel meselelerini etraflıca ele almayışı da burada değinilmesi gereken zorluklardandır. Böyle bir eksiklik, Endülüslü kurrânın

sözü edilen meselelere bakışının değerlendirilme ve analizinde engel teşkil etmiştir. Yine de İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'ine mütemadiyen başvurulmuş; zikredilen eksiklik bir nebze de olsa telafi edilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAYNAKLARI

Tezimiz, Endülüs kıraat ekolünün pek çok yönünü ihtiva etse de öncelikle tarihsel bir özellik barındırmakta; tespit ve analizler, kurrâ üzerinden aktarılmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın temel kaynaklarının ilk sırasını, ricâl-tabakâtları almıştır. Araştırma esnasında Endülüslü kurrâyı tespit için, aynı zamanda çalışmamızın aslî kaynaklarını da teşkil eden aşağıda zikredilecek on adet ricâl-tabakât eseri baştan sona taranmıştır. Eserlerin, Mektebetü'ş-Şâmile programı yerine, baştan sona manuel bir şekilde gözden geçirilmesinin altında yatan sebep; ilgili kaynaklarda kurrânın, öngörülenin dışında bir kelimeyle anlatılma ihtimalidir. Bahse konu kurrâdan her birinin, eylemleriyle kıraatin tarihî seyrini değiştirmesi muhtemeldir. Dolayısıyla elden geldiğince herhangi bir şahsı dikkatten kaçırmamak için böyle bir yol izlenmiştir.

İki aşamalı bir şekilde gerçekleştirilen bu taramada, öncelikle yalnızca kıraat âlimlerinin biyografilerini ihtiva eden, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakâti ve'l-'Âsâr*'ı (I-II) ile İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*'sı (I-II) merkeze alınmış ve bunlardan Endülüs'e mensup kurrâ belirlenmiştir. Sonrasında ise Endülüslü tarih yazarlarınca meydana getirilen ve sadece Endülüslü ulemâya yer verilen genel ricâl-tabakâtları okunmuş, kıraat âlimi şeklinde kaydedilen isimler ortaya çıkarılmıştır. Bu eserler, müelliflerinin vefat tarihi eksenli kronolojisine göre şöyledir:

- İbnü'l-Faradî (ö. 403/1013): *Târîhu 'Ulemâi'l-Endelüs* (I-II): Çalışmamızın, tabakât özelindeki en eski kaynağıdır.
- Humeydî (ö. 488/1095): *Cezvetü'l-Muktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelüs*
- İbn Beşküvâl (ö. 578/1183): *Kitâbü's-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endelüs* (I-II)

- ed-Dabbî (ö. 599/1223): *Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*
- İbnü'l-Ebbâr (ö. 658/1260): *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla* (I-IV)
- İbn Abdilmelik el-Merrâküşî (ö. 703/1303): *ez-Zeyl ve't-Tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla* (I-VI)
- Ebû Ca'fer İbn Zübeyr (ö. 708/1308): *Sılatü's-Sıla* (I-III)

Bunların dışında yine Zehebî'nin *el-Müstemlah min Kitâbi't-Tekmile* isimli çalışması da baştan sona taranan kitaplardandır.

Zikredilen eserlerden kıraat âlimleri belirlendikten sonra, araştırmayı etkileme ihtimali bulunan herhangi bir rivayetin varlığını kontrol etmek için pek çok ricâl-tabakâtına da müracaat edilmiştir. Her ne kadar yukarıdakiler gibi baştan sona taranmasa da çalışmamızda sıkça referans alınmaları sebebiyle bunların da maddeler halinde verilmesi uygun olacaktır.

- Zehebî: *Siyeru 'Alâmi'n-Nübelâ*
- İbnü'l-Ebbâr: *el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî*
- Safedî (ö. 764/1363): *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*
- Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505): *Buğyetü'l-Vü'ât*; *Tabakâtü'l-Müfessirîn*
- Dâvûdî (ö. 945/1539): *Tabakâtü'l-Müfessirîn*
- İbnü'l-Kâdî (ö. 1025/1616): *Cezvetü'l-İktibâs*; *Dürretü'l-Hicâl*
- Makkarî (ö. 1041/1632): *Nefhu't-Tîb* (Tarihsel bir kitap olmakla birlikte sayısız âlimin biyografisini de ihtiva etmektedir.)
- İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679): *Şezerâtü'z-Zeheb*
- Mahlûf (ö. 1941): *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye*
- Velîd Zübeyrî vd.: *el-Mevsû'atü'l-Müyessera fî Terâcimi Eimmeti'-Tefsîr ve'l-İkrâi ve'n-Nahvi ve'l-Lüğa*

Tezimizin bibliyografya kısmında da müşahede edileceği üzere; listelenenlerin yanı sıra gerek ismi geçen âlimlere gerekse biyografi ve tarih sahasında adıyla sıkça karşılaşılan yazarlara ait hatırı sayılır nicelikteki çalışmaya başvurulmuş, onlardan da bu noktada yararlanılmıştır. Ayrıca tespit edilen kurrânın kıraat eserlerinden

günümüze ulaşanlarının kâhir ekseriyeti de bu minvaldeki kaynaklarımız arasında önemli bir yere sahiptir.

Bu medeniyetin kıraat ilmindeki usul ve yönteminin analizi, Endülüslü kurrâ tarafından meydana getirilen eserlerin tespitini de gerekli kılmaktadır. Bu itibarla, Endülüslü kıraat âlimlerince kaleme alınan telifâttan kıraat sahasını kapsayanların muhtevaları ile günümüzdeki durumları da çalışmamızın temel alanlarından biri olmuştur. Yukarıda belirtilenlerle birlikte ilgili hususstaki ana kaynaklarımız, şüphesiz eser tabakâtlarıdır. Bunlardan öne çıkanlar ise şöyledir:

- İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995): *el-Fihristü fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannifîne mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîne ve Esmâi Kütübihim*
- İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179): *Fehresetü mâ Revâhü 'an Şüyûhihî mine'd-Devâvîni'l-Musannefe fî Durûbi'l-İlm ve Envâi'l-Maârif*
- Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657): *Keşfü'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*
- Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920): *Hediyyetü'l-'Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*; *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*
- Kehhâle (ö. 1987): *Mu'cemü'l-Müellifîn: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*
- Ali Şevah İshak: *Mu'cemü Musannefâti'l Kur'âni'l-Kerîm*

Ayrıca bu aşamada, sözü edilen âlimlerin biyografilerini saptama esnasında müracaat edilen eserlere ek olarak Endülüslü kurrânın elinden çıkan telifâttan da kayda değer oranda istifade edilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümüne başlarken, kıraatin Endülüs'teki tarihi ile önemli ölçüde bağlantısı hasebiyle ele alınan Endülüs'ün siyasî tarihi kısmında da çeşitli kaynaklar kullanılmıştır. Yukarıda ismi geçen bazı eserler de referans alınmakla birlikte bu noktada öne çıkanlar şöyledir:

- Muhammed İmâmüddîn (ö. 597/1201): *Endülüs Siyasi Tarihi*
- İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233): *el-Kâmil fi't-Târih*
- Ziya Paşa (ö. 1880): *Endülüs Tarihi*

- Hitti Philip Khuri (ö. 1978): *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*
- Muhammed Abdullah İnân (ö. 1986): *Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs*
- Abdurrahman Ali el-Hacci: *İslamî Fetihten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*
- Mehmet Özdemir: *Endülüs*; *Endülüs Müslümanları "Siyasi Tarih*
- Lütfi Şeyban: *Reconquista Endülüs'te Müslüman Hristiyan İlişkileri*

Fetih döneminde Endülüs'te yürütülen kıraat faaliyetleri, Endülüs'teki eğitim-öğretim sistemi ve rihlelerden bahsedilirken, yukarıdaki tarihî ve biyografik çalışmalarla beraber bu alan özelinde sıkça başvurulan bir kısım eserler de olmuştur. Bunlardan ön plana çıkanlar şöyledir:

- Kadı İyâz (ö. 544/1149): *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li Ma'rifeti 'A'lâmi Mezhebi Mâlik*
- İbn İzârî (ö. 712/1312): *el-Beyânü'l-Müğrib fi'htisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*
- İbn Haldûn (ö. 808/1406): *Mükaddimetü İbn Haldûn*
- Muhammed Es'ad Atlas: *et-Terbiyyetü ve't-Ta'lîmi fi'l-İslam*
- Muhammed Abdülhamîd Îsa: *Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs*
- Mustafa İbrahim Meşînî: *Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs*
- Mehmet Özdemir: *Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi*; *Endülüs Müslümanları "Kültür ve Medeniyet*

Araştırmamızın şekillenmesi ve bazı çıkarımlarda önemli bir yeri haiz olması sebebiyle derinlemesine işlenilen rihle konusundaki başlıklandırmada, Cumhur Ersin Adıgüzel'in "XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat" isimli doktora; Fatma Büşra Çoban'ın "Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri" adlı yüksek lisans tezleri, büyük ölçüde temel alınmıştır.

"Kıraatlerin sınırlandırılması meselesi" başta olmak üzere kıraat ilminin genel tarihi ve birikimini içeren hususlara da yer verilmiştir. Bu noktada alanın klasik eserleri temel alınmış; bunlar, modern çalışmalarla desteklenmiştir. İlgili eserler başlıca şöyledir:

- İbn Mücâhid (ö. 324/936): *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât*

- Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045): *el-İbâne ʻan Meʻâni'l-Kırâat*
- Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053): *Câmiʻu'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Sebʻi'l-Meşhûra*; *el-Ahrufi's-Sebʻa li'l-Kurân*
- Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245): *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*
- Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267): *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ ʻUlûmin Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-ʻAzîz*
- İbnü'l-Cezerî: *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-ʻAşr*; *Müncidu'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*
- İsmail Karaçam: *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*
- Abdurrahman Çetin: *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar; Ebû Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri*
- Mehmet Ünal: *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*
- Abdulhamit Birışık: *Kıraat İlmi ve Tarihi*
- Mehmet Emin Maşalı: *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*
- Mehmet Dağ: *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*

Maddelenenlerin haricinde hem ülkemizde hem de Arap dünyasında, söz konusu sahada vücuda getirilen pek çok bilimsel araştırmadan da yararlanılmıştır.

Kimi zaman bazı bilgilerin tespit ve teyidi için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nden faydalanıldığı olmuştur. Ancak bu fayda, çoğunlukla çalışmada ele alınan Endülüslü kıraat âlimlerinin, sözü edilen ansiklopedide de yer bulduğunu gösterme amacına matuftur. Ayrıca konumuzu birincil manada ilgilendirmemekle birlikte yine de çok kısa bir şekilde temas edilmesi lazım gelen birtakım meselelerde de zikredilen külliyata başvurulmuştur.

V. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Her ne kadar konuyla bir şekilde bağlantısı olan tez ve makale türündeki bazı bilimsel araştırmalarla karşılaşılsa da tespit edilebildiği kadarıyla gerek ülkemizde gerekse Arap dünyasında, Endülüs'ün fethinden işgaline kadarki sürecin tamamı temel alınarak meydana getirilen herhangi bir kıraat çalışması bulunmamaktadır. Bunun yanı

sıra meselelere problematik açıdan yaklaşan, tarihsel birtakım bilgilerin izini sürerek doğruluğu ve isabeti konusunda analizlerde bulunan, coğrafyadaki kıraat faaliyetlerinin tüm yönleri üzerinde durarak bu hususta olabildiğince panoramik bir bakış açısı sunan çalışmaların eksikliği de bir vakıadır. Bu bağlamda araştırmamız, muhtevası, yapısı, konuların işleniş şekli, daha önce ulaşılamamış bilgilerin ortaya çıkarılması, değinilmeyen pek çok meseleyi ele alması, Endülüs kıraat ekolünün kaynakları, metodu, yöntemi ve İslam dünyasına etkilerini ortaya koyması, bu medeniyetten neşet eden kurrâ ve onların kıraat ilmiyle alakalı eserlerinin yalnızca birkaçına değil, hepsine temas etmesi ve benzeri açılardan diğer çalışmalara oranla büyük ölçüde farklılık ve fazlalık barındırmaktadır.

Ülkemizde, Endülüs-kıraat bağlantısıyla ilişkili ikisi makale, biri de yüksek lisans tezi olmak üzere toplamda üç kıymetli araştırma bulunmaktadır. İlgili makaleler, Yaşar Akaslan'ın "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri" ve Ahmet Gökdemir'in "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu" adını taşımaktadır. Nur Kübra Demirci'ye ait *Kıraat İlminin Endülüs'e İntikalinde Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi* isimli çalışma da bahsi geçen yüksek lisans tezidir. Makaleler, türleri itibarıyla konuları derinlemesine işlemeyip yüzeysel bir şekilde ele almıştır. Yüksek lisans tezi ise temelde Mısır'ın Endülüs kıraat ekolüne yaptığı etki üzerine inşa edilmiş, bunun yanında bir bölümü de hicrî ilk beş asırda Endülüs'te kıraat ilminin durumuna ayrılmıştır. Bahse konu üç çalışma, hem kendi aralarında hem de çalışmamız bakımından birtakım farklılıklar barındırmaktadır. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî'nin, bazı eksikliklere ek olarak etraflıca değerlendirilmemesi sebebiyle isabetsiz addedilebilecek, Endülüs kıraat ekolüne dair bir kısım malumatın yer aldığı *Müncidü'l-Mukriîn* isimli telifini merkeze almışlardır. Bu durum, bazı noktalarda içerik benzerliklerini beraberinde getirmiştir. Ayrıca hem ikinci makale hem de yüksek lisans tezi, ilk beş asırdaki faaliyetleri içermektedir. Zikredilenlere ek olarak M. Kemal Atik tarafından vücuda getirilen "Endülüs ve Kur'ân İlimleri Arasındaki Yeri" isimli makale ile genel olarak kıraat sahasına hasredilen bazı kitapların birkaç sayfasında, Endülüs'e de yer ayrılmıştır. Yine Ebû Amr ed-Dânî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi kıraat ilminin simge isimleri olan Endülüslü birkaç âlime özel yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır.

Abdülhâdî Hamîtû'nun *Kırâatü'l-İmâm Nâfi' 'inde'l-Meğâribe min Rivâyeti Ebî Sa'îd Verş*, Saîd Arâb'ın *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*, Muhammed Muhtâr Veledü Ebâh'ın *Târihu'l-Kırâât fi'l-Meşrik ve'l-Marğrib*, Murad Zehvî'nin *Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs*, Ğadîr bt. Muhammed b. Selim'in "Medresetü'l-Kırâât fi'l-Endelüs: et-Ta'rîf ve'n-Neş'e ve'l-Hasâis" ve Muhammed Şebâh'ın *'İnâyetü ehli'l-Endelüs bi'l-Mushafi'ş-Şerîf* isimli çalışmaları, konumuzla bağlantılı olarak Arap dünyasında meydana getirilen bilimsel araştırmalardır.

Söz konusu araştırmalar arasında Hamîtû'nun, Mağrib merkezli bir çalışma olarak kaleme aldığı beş ciltlik eserinin özellikle ilk cildi, çalışmamıza katkı anlamında öne çıkmıştır. Zira Verş Rivayeti'nin Endülüs'teki yaygınlığı noktasında bu cilde sıkça müracaat edilmiştir. Hamîtû, Verş Rivayeti'nin hangi aşamalardan geçerek Batıya geldiğini ayrıntılarıyla işlerken, ilgili rivayetin Endülüs'teki tarihi sürecine ve bu süreçte isminden söz ettiren Endülüslü kurrâya da hatırı sayılır derecede yer vermiştir. Sonraki ciltlerinde de Endülüs ve Mağrib'in ortak şahsiyetleri şeklinde nitelendirilebilecek kurrâ ve onların bu rivayetin tedris ve telifine yaptıkları katkıları aktarmıştır. Bununla birlikte Hamîtû, daha çok Mağrib üzerinde durmuş, adı geçen rivayet dışarıda tutulduğunda, Endülüs ekolünün detaylarına inmemiştir.

Muhammed Muhtâr Veledü Ebâh, *Târihu'l-Kırâât fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*'inde, genel olarak İslam dünyasındaki kıraat faaliyetlerinden söz ederken Endülüs'e de bir başlık açmıştır. Bu başlık, yalnızca Endülüs'e kıraat ilminin girişine yönelik yaklaşık iki sayfadan oluşan yüzeysel bilgi ve Ebû Amr ed-Dânî, İsmail b. Halef es-Sarakustî, Ebû Abdillah İbn Şüreyh ve Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî gibi Endülüs'ün önder isimlerinin hayatlarını ve yedi kıraate yönelik eserlerinin muhtevalarını içermektedir. Ayrıca *eş-Şâtıbiyye*'nin yaygınlığı üzerinde de durduğu görülmüştür. İlgili kısım, belirtilenlerden ibarettir.

Saîd Arâb'ın *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*'i, Hamîtû'da olduğu gibi Mağrib özelinde telif edilmiş, bu coğrafyadaki kıraat faaliyetlerinin yanı sıra tedavülde bulunan Mushaf ile bu Mushafın tarihine hasredilmiştir. Bununla birlikte kısa bir şekilde Endülüs'teki kıraat faaliyetlerine de değinmiştir. Ancak bu değinme, bir iki sayfadan öteye gitmemiştir.

Murad Zehvî'nin *Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs*'ü, her ne kadar ismi itibarıyla Endülüs kıraat ekolünü kapsayıcı bir izlenim bıraksa da yukarıdaki çalışmalara benzemektedir. Zira doktora tezi olan bu çalışmasında Zehvî, Endülüs'ün kıraatle ilintisine dair araştırma ürünü olmayan birkaç sayfalık bilgi aktarmış, hicrî ilk dört ve beşinci asırda hayat süren kurrânın yalnızca isimlerini zikretmiştir. Araştırmanın geri kalanını ise Ebû Amr ed-Dânî ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in hayatına, eserlerine ve sûre tertibine göre belirlediği kıraat tercihlerine ayırmıştır.

Ğadîr bt. Muhammed b. Selim, "Medresetü'l-Kırâât fi'l-Endelüs: et-Ta'rîf ve'n-Neş'e ve'l-Hasâis" adıyla vücuda getirdiği makalesinin başında, kıraat ilminin Endülüs'e girişine dair safahatı pek çok açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ardından Endülüslü kurrânın kıraat ilmine yaptığı katkıyı, bu ilmin alt disiplinlerini şamil birkaç eser ismi sayarak ifade etmiştir. Her ne kadar, özellikle Endülüs'ün kıraatle tanışıklığıyla alakalı bazı noktalarda doyurucu bilgiler barındırsa da türü itibarıyla yüzeysel bir çalışmadır.

Muhammed Şebâh'ın *'İnâyetü ehli'l-Endelüs bi'l-Mushafi'ş-Şerîf* 'i, Arap dünyasında bu minvaldeki son araştırmadır. Mushafın genel tarihine ek olarak, isminden de anlaşılacağı üzere Endülüs'te Mushaf faaliyetlerini içermektedir. Endülüslülerin Mushafa verdiği önem, Mushaf yazan âlimler, tercih edilen türler, yazım şekilleri ve mekânları, ticareti ve benzeri pek çok hususa yer ayırması, bu araştırmayı kıymetli kılmaktadır. Bununla birlikte çalışmaya giriş sadedinde, kıraatin Endülüs'teki tarihi serencamına dair aktarılanlar, konunun aslından olmaması sebebiyle yüzeysel bir şekilde işlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS'TE KIRAAT İLMİNİN TARİHİ

İslam fetihlerinin son halkasını teşkil eden Endülüs'ün kıraat ilmiyle tanışıklığı, İslam dünyasının diğer bölgelerine oranla geç vakitlerde gerçekleşmiştir. Bu yöre halkı, hicrî ilk üç asırda, öncelikle tercihe dayalı bazı kıraat rivayetlerinin varlığını müşahede etmiştir. Ardından özellikle Doğuya yapılan rihleler sonucunda tasnife dayalı kıraatleri öğrenmiş, bu meyanda eserler telif etmiş ve hicrî beşinci asırla birlikte ise söz konusu sahada hatırı sayılır bir konuma yükselmiştir. Zikredilen bilgiler ışığında Endülüs'te kıraat ilminin tarihî seyrinin ele alınmaya gayret gösterileceği bu bölüm, sözü edilen bölge açısından dönüm noktası addedilebilecek devreler ekseninde oluşturulmuştur. Buna göre hicrî II-IV. asırlar "giriş dönemi"; V. asır "niteliksel zirve ve referans dönemi"; VI-IX. asırlar ise bünyesinde "niceliksel zirve", "*eş-Şâtıbiyye* merkezli" ve "göçüş-bitiş" dönemlerini barındıran "tahrîrât ve takîbât dönemi" şeklinde planlanmıştır.

1.1. Endülüs Siyasî Tarihi ve Toplumsal Yapı

Herhangi bir medeniyetin, bölgenin veya şehrin muayyen bir ilimdeki konumunun belirlenebilmesi için, öncelikle ilgili coğrafyanın tarihsel sürecine dair genel fotoğrafının ortaya konması gerekir. Her ne kadar çalışmamız, Endülüs'te yürütülen kıraat faaliyetlerini kapsasa da bu faaliyetler, siyasî tarihten bağımsız bir şekilde ele alınmamalıdır. Zira ileride görüleceği üzere kıraat ilmini ihtiva eden kimi bilgi ve tespitler, tarihsel verilerle yakından ilişkilidir. Yine ilk dönemlerden itibaren bölgede görülen kıraat rivayetlerinde etkin bir rol oynamaları sebebiyle Endülüs'teki toplumsal yapıya da çok kısa bir şekilde temas edilmiştir.

Burada şu hususun da hatırda tutulması gerekmektedir: Geçmişten günümüze, Endülüs tarihine ve toplumsal yapısına dönük sayısız eser vücuda getirilmiştir.

Dolayısıyla buradaki amaç, söz konusu meselede yeni şeyler söylemek değil, daha önce söylenenleri ana hatlarıyla aktarmaktan ibarettir.

1.1.1. Ana Hatlarıyla Endülüs Siyasî Tarihi

"Endülüs" kelimesi, 711-1492 yılları arasında İber Yarımadası'nın hakimiyetini elinde bulunduran Arap-İslam devletini ifade etmektedir. Bu kelimenin kökeni hakkında ise kesin bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte 98/716'da basılmış bir sikke üzerinde "Hispania" şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin tarih içindeki kapsamı, Müslümanların İspanya'daki hâkimiyet bölgelerine göre değişme kaydetmiş, son olarak Benî Ahmer hâkimiyetindeki toprakları ifade etmek için kullanılmıştır. Bugün ise İspanya'nın güneyinde bulunan ve eski Endülüs'ün bir parçası olan bölgeyi tanımlamaktadır.[1] Endülüs coğrafyası, en yaygın ifadesiyle, kuzeyde El-Bürt (Pirene) dağları ile, bugünkü Fransa topraklarından ayrılır. Cebelitarık Boğazı, Endülüs'ün hem güney sınırını hem de Avrupa kıtasının alt sınırını oluşturmaktadır. Endülüs'ün batı kıyıları, Atlas Okyanusu; doğu kıyıları ise Akdeniz ile sınır teşkil eder.[2]

Müslüman Araplar, 90/710 yılında neredeyse bütün Kuzey Afrika'yı fethetmişlerdi.[3] Emevî halifesi Velid b. Abdilmelik'e bağlı Kuzey Afrika valisi Musa

---

1 Atçeken, İ. Hakkı, "Emevîler'e Kadar Endülüs", **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, Mehmet, **İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Endülüs**, Yay. Ed. Alioğlu, Muhammed Ali, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, IV, 13-14; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", **DİA,** XI, 211-225.

2 Saîd el-Endelüsî, Saîd b. Ahmed b. Abdirrahman Ebü'l-Kasım el-Endelüsî el-Kurtubî et-Tuleytulî, **Kitâbü't-Ta'rîf bi't-Tabakâti'l-Ümem (Milletlerin Bilim Tarihi)**, (trc. Ramazan Şeşen), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (TYEKB) Yayınları, İstanbul 2014, s. 166 vd.; Makkarî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed et-Tilimsânî, **Nefhu't-Tîb min Ğusni Endelüsi'r-Ratîb**, (thk. Ercan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut 1968, I, 165 vd.; Hitti, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, III, 775 vd.; Hacci, Abdurrahman Ali, **İslamî Fetihten Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)**, (trc. Kadir Kınar), İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2017, s. 45; Sırma, İhsan Süreyya, **Müslümanların Tarihi**, Beyan Yayınları, İstanbul 2014. IV, 152 vd.

3 İbnü'l-Esîr, İzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Hasen eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-Târih**, (çev. Abdullah Köşe), Bahar Yayınevi, İstanbul t.y., II, 515 vd.; İbn Kesîr, İmâdüddîd İsmail b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr Ebü'l-Fidâ' el-Kaysî ed-Dımeşkî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, VII, 162-167; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, **Kitâbü'l-'İber ve'd-Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men Âsârühüm min zevi's-Sultâni'l-Ekber**, Müessesetü'l'A'lâ li'l-Matbû'ât, Beyrut 1971, IV, 117 vd.; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 776 vd.; Ülkü,

b. Nusayr, önce İspanya'nın güney kıyılarına keşifler yaptırmış,[4] ardından Târık b. Ziyad komutasındaki 5000 kişilik orduyla İspanya kıyılarına ilk fetih hareketini gerçekleştirmiştir.[5] Hatta bu fetihte Târık b. Ziyad'ın İber Yarımadası'na geçince gemileri yaktığı ve askerlerine yaptığı konuşma sayesinde onlara aşıladığı cesaret anlatılagelmiştir.[6] Sürekli destek birliklerle kuvvetlenen ordu, iki yıl içinde Vizigot ordusunu büyük bir hezimete uğratarak bütün İspanya topraklarını fethetmiştir. Vizigot Krallığı'ndaki taht kavgaları, yerli halkın krallıktan hoşnutsuzluğu ve Yahudilerin zorla Hristiyanlaştırılma politikaları gibi sebepler, İslam ordularına fethin yolunu kolaylaştıran etkenler olmuştur.

Söz konusu fetihlerden I. Abdurrahman'ın Endülüs Emevî Devleti'ni 756/929 yılındaki ilanına kadar geçen sürede Endülüs, kimi zaman hilafet merkezinden kimi zaman da Kuzey Afrika komutanınca veya askerler tarafından seçilmiş valilerce yönetilmiş ve bu döneme "fetih ve valiler dönemi" (92-137/711-755) denmiştir.[7] Bu dönemde de ordu, fetih hareketlerine devam ederek Fransa içlerine kadar ilerlemişse de 113-14/732'deki büyük yenilgiyle birlikte bu akınlar durmuş; Müslümanlar, bütün kuvvetlerini kendi iç meselelerine ve çekişmelerine hasretmişlerdir.[8]

İlk olarak Berberîler, idareciler tarafından kendilerine âdil davranılmadığını bahane ederek ayaklanmışlardır. İlgili ayaklanmayı önlemek amacıyla Suriye'den gönderilen askerler olayları yatıştırmışken, onlarla bu bölgeye önceden gelenler arasında arazi ihtilafı baş göstermiştir. Son olarak da Yemenliler ve Kayslılar arasında yönetimin ve arazilerin paylaşılamaması gibi sebeplerle anlaşmazlıklar ve savaşlar meydana gelmiştir. Diğer yandan Abbasîler, Şam Emevî devletine son vererek

---

Hayati, **Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi**, y.y. t.y. II, 315; Apak, Adem, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)**, Ensar Yayınları, İstanbul 2013, s. 155-160.

4 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, IV, 503-504, 561; Sırma, **Müslümanların Tarihi**, IV, 154 vd.

5 Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Davud Ebü'l-Hasen el-Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân**, (çev. Mustafa Fayda), T. C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2002, s. 330 vd.; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, IV, 504; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 795; İnân, Muhammed Abdullah, **Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs**, Kahire 1969, I, 44-47.

6 İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Ebû Muhammed ed-Dîneverî, **el-İmâme ve's-Siyâse (Hilafet ve Siyaset)**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 387-388; Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, Selis Yayınları, İstanbul 2016, s. 39; Yıldız, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1998, IV, 34-35.

7 Muhammed İmâmüddîn, **Endülüs Siyasi Tarihi**, (çev. Yusuf Yazar), Rehber Yayınları, Ankara 1990, s. 45 vd; Sırma, **Müslümanların Tarihi**, IV, 162 vd.

8 Hitti, **İslam Tarihi**, III, 800 vd.; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 171 vd.; Sırma, **Müslümanların Tarihi**, IV, 168 vd.

hanedan üyelerini hedef almışlardı. Bu karışıklıktan kaçan Hişam b. Abdilmelik'in torunu Abdurrahman b. Muaviye, Endülüse kaçmıştır.[9] Buradaki çekişmeleri siyasi birtakım argümanlarla kendi lehine çevirip, Emevî Hanedanlığını yeniden tesis etmek gayesiyle 138/756'da Kurtuba'da bağımsızlığını ilan etmiştir.[10]

Abdurrahman, devrinde devam eden iç karışıklıkları kıvrak siyasi zekâsıyla bertaraf ederken bir yandan da Franklarla uğraşmıştır.[11] Yerine geçen oğlu I. Hişam, nispeten daha rahat bir dönem geçirmiştir.[12] Mâlikîlik, Hişam ile birlikte Endülüs'te resmi mezheb olarak kabul edilmiştir. Dindar kişiliği ve ulemâya olan yakınlığı, bu dönemde İslam'ın yerli halk arasında büyük oranda kabul görmesini sağlamıştır.[13] Ancak onun yerine gelen oğlu I. Hakem,[14] babasının aksine ulemâ ve halka mesafeli durarak zevküsefa tutumu sergilemiş, böylelikle kendini iç karışıklıkların içinde bulmuştur.[15] Bu durumdan istifade eden Franklar, kaybettikleri eski şehirleri tekrar kazanma yoluna gitmişlerdir.[16]

Endülüs Emevî Devletinin en parlak dönemi hiç şüphesiz I. Hakem'in oğlu II. Abdurrahman dönemi (822-853) olmuştur.[17] Onun döneminde hem iç barışın sağlanması hem de dış ilişkilerin düzelmesi ile ticaret gelişmiştir. Bu refah ortamında İslam kültürü yerli halk arasında muteber bir yer edinmiştir.[18] II. Abdurrahman'ın oğlu Muhammed (852-886) ise ilk yıllarında başarılı iken sonradan tecrübesiz bürokratları

---

9 Hitti, **İslam Tarihi**, III, 795; İmâmüddîn, **Endülüs Siyasi Tarihi**, s. 69; Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, IV, 120-121, Ülkü, **İslam Tarihi**, II, 317.

10 İbnü'l-Kûtiyye, Muhammed b. Ömer b. Abdilaziz b. İbrahim Ebû Bekir el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî, **Târîhu İftitâhi'l-Endelüs**, (nşr. İ. el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, Kahire 1982, s. 47; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 327-334; Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 72-73.

11 Mes'ûdî, Ali b. el-Hüseyin b. Ali Ebü'l-Hasen el-Mes'ûdî el-Hüzelî, **Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf (Coğrafya ve Tarih)**, (çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 230; Şeyban, Lütfi, **Reconquista Endülüs'te Müslüman Hristiyan İlişkileri**, İz Yayınları, İstanbul 2003, s. 49.

12 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, IV, 103 vd.; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 807; İmâmüddîn, **Endülüs Siyasi Tarihi**, s. 89-90.

13 İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velid Abdullah b. Muhammed b. Yusuf b. Nusayr el-Ezdî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, (thk. Ruhiyye Abdurrahman Seyfî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 12; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 334-338; Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, IV, 158-163; Özdemir, Mehmet, **Endülüs**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2014, s. 48-50.

14 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VI, 137 vd.; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 807.

15 Ülkü, **İslam Tarihi**, II, 323-324.

16 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 12; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 338-344; Özdemir, **Endülüs**, s. 50-53.

17 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VI, 328 vd.; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 809.

18 Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 317-318.

sebebiyle merkezî yönetimi zayıflatmıştır.[19] Farklı kesimlerde başlayan isyan hareketleri, kısa sürede merkezi yönetimlerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle parçalı bir Endülüs siyasi hayatını ortaya çıkarmıştır. Bu parçalanmış toplum yapısı ekonomik çöküşü de beraberinde getirmiştir.[20]

III. Abdurrahman (912-961), merkezî yönetimin karşısında duran Arap ve mevaliden grupların üzerine yürüyerek onları itaatine bağlamıştır.[21] Ardından 316-17/929'da kendini halife ilan etmiş, toplumsal birliği sürdürerek ayrılıkçılara karşı koyacak daha güçlü bir yapıya kavuşmuştur. Bu güçlü yapısıyla Kuzey Afrika'da Fatımîlere; Endülüs'te de İspanyol krallıklarına karşı başarılar elde etmiştir. Ekonomik refahla birlikte şehirleşme ve kültür hayatında büyük bir atılım gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, Endülüs'ün en parlak dönemini teşkil etmiştir.[22] III. Abdurrahman'ın "Bilge Hakem" şeklinde nitelendirilen oğlu II. Hakem (961-976),[23] babasının izinden gitmiş; mimari, ilim ve sanat alanında ön plana çıkmış, bu yönüyle Endülüs'te çığır açmıştır.[24]

II. Hakem'in ölümü üzerine saraya yakınlığıyla bilinen Yemen asıllı Mansur İbn Ebî Âmir'in kıvrak siyasî zekâsı sayesinde Hakem'in çocuk yaştaki oğlu II. Hişam yönetime gelmiştir.[25] Mansur, bundan sonraki yıllarda yavaş yavaş devlet yönetiminde etkinliğini artıracak hamleler yaparak yükselmiş ve Hâciplik makamını Hişam'ın liyakatsizliği altında adeta bir devlet başkanı gibi yönetmiştir. Hatta Leon seferi dönüşü kendi adına para bastırmış ve h'Utbede Halifenin isminin yanında kendi ismini

---

19 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VII, 64; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 816 vd.

20 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 13; Özdemir, Mehmet, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 100 vd.

21 İbn Hayyân, Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân Ebû Mervân el-Kurtubî el-Endelüsî, **el-Muktebes min Enbâ'i Ehli'l-Endelüs**, (thk. Mahmud Ali Mekkî), Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1973, s. 241 vd.; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VIII, 67; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 821.

22 Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre, **Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs**, (nşr. Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî), Kahire 1967, s. 17; Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 109 vd.

23 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VIII, 462; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 831 vd.; İmâmüddîn, **Endülüs Siyasi Tarihi**, s. 200-201.

24 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 18-21; Humeydî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillah, **Cezvetü'l-Muktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelüs**, (nşr. Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme), Mısır 1966, s. 13-16; Hasan, İbrahim Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, (Çev. Sadreddin Gümüş vd), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1985, IV, 86-88; Özdemir, **Endülüs**, s. 79 vd.

25 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VIII, 583; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 841 vd.

de okutmuştur. Halifelik makamına da göz dikmişse de buna teşebbüs edememiştir.[26] Halife Hişam, vaktinin çoğunu sarayda zevküsefa ile geçirirken Mansur, bir taraftan bürokrasiyi diğer taraftan orduyu, getirdiği yeni sistem ve bu sistemin başına geçirdiği adamlarla kontrol altına almıştır.[27] Bu süreçte kuzeyde Hristiyan baskısıyla, Kuzey Afrika'da ise Şii Fatımîleriyle savaşarak geçirmiş ve her defasında elde ettiği zaferler, Halife ve halk nezdinde de yerini kuvvetlendirmiştir. Mansur'dan sonra yerine geçen oğlu Abdülmelik de babası gibi dirayetli bir devlet adamı olarak iş görmüş, başarılar elde etmiştir.[28] Ancak ondan sonra yerine geçen diğer oğlu Abdurrahman'ın bitmeyen hırsları sonucu Kurtuba merkezli olarak isyanlar çıkmış,[29] Abdurrahman öldürülmüş ve halife Hişam kayıplara karışmıştır.[30]

Bu karışıklık sonunda nüfuzlu aileler bağımsızlıklarını ilan etmiş, Endülüs'te pek çok devletçik kurulmuştur.[31] 1031-1090 yılları arasını kapsayan bu dönem, "Mülûkü't-Tavâif" şeklinde isimlendirilmiştir.[32] Bu dönemde yerel Müslüman otoritelerin birbirleriyle giriştikleri mücadelelerden faydalanan Hristiyan devletler, Endülüs topraklarına hücum edip, teker teker şehirleri kontrolleri altına almaya başlamışlardır. Kastilya kralı VI. Alfanso'nun 1085 yılında Tuleytula (Toledo) şehrini işgaliyle birlikte durumun vahametinin ancak farkına varabilen Endülüslü Müslümanlar, büyük bir panik yaşayarak Kuzey Afrika'daki Murabıtlardan yardım istemişlerdir. 1091-1147 yılları arasındaki bu dönem, Endülüs'te Murabıtların hüküm sürdüğü dönem olarak tarihe geçmiştir[33] Murâbıtların hükümdarı Yusuf b. Taşfîn, Endülüs'e geldikten sonra bir taraftan Kuzeyden yapılan Hristiyan saldırılarını geri püskürtmüş bir yandan da Endülüs'teki emirlerin birlik tesis etmelerine gayret

---

26 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 396-401; Özdemir, Mehmet, "Mansûr, İbn Ebû Âmir", **DİA**, XXVIII, 6-8.

27 Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 144-159.

28 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özaydın, Abdülkerim, "Abdülmelik b. Mansûr", **DİA**, I, 266.

29 Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, IV, 429-430.

30 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 17; Hasan, **İslam Tarihi**, IV, 92-94; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 845.

31 İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, IX, 222; İmâmüddîn, **Endülüs Siyasi Tarihi**, s. 242; Ülkü, **İslam Tarihi**, II, 347-348.

32 Mülûkü't-Tavâif dönemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Hitti, **İslam Tarihi**, III, 849 vd.; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 419 vd.; Özdemir, **Endülüs**, s. 107 vd.

33 Endülüs'te Murâbıtlar dönemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Hitti, **İslam Tarihi**, III, 856 vd.; Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 220 vd.; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 551 vd.

göstermiştir.[34] Ancak Yusuf b. Taşfîn'in sözü geçen gayretleri de uzun soluklu bir netice sağlamamış; halk arasında Murabıtlara karşı başlayan isyanlar sonucunda Murabıtlar devri sona ermiştir.[35]

Yönetim boşluğunun getirdiği karışıklıktan istifade eden Kastilyalılar, Kuzeyden tekrar saldırıya başlayarak Endülüs'te pek çok şehri ele geçirmiş, bu serencamla birlikte yine bir Kuzey Afrika devleti olan Muvahhidler, Endülüs'te idareyi ele almışlardır (1147-1229).[36] Muvahhidler, başlangıçta yalnızca kendilerine yakın emirlikleri takviye için Endülüs'e gelmişlerse de Kuzeyde Haçlı ordularının saldırılarına kayıtsız kalmayıp ilerlemeye devam etmişlerdir. 1195'te Kastilyalılara karşı Ebû Yusuf el-Mansûr liderliğinde Erek Savaşı'nda büyük bir zafer elde edilmiştir.[37] Bu büyük zaferin devam etmesinden korkan Hristiyanlar, Papa III. İnnocent'in, Kastilyalıların liderliğinde organize ettiği ve içinde Portekiz ve Fransızların da bulunduğu Haçlı ordusuyla 1212 yılında İkab Savaşı'yla kuvvetli bir şekilde rövanş almışlardır.[38] Muvahhidlerin Kuzey Afrika'da büyük güç kayıplarına Endülüs emirlerinin bağımsızlık istekleri eklenince, Hristiyan birliğinin akınları hız kazanmış,[39] söz konusu durum, Endülüs'ün yıkımına sebep olan Reconquista hareketinin hızlı bir sürece girmesini sağlamıştır.[40]

Bu sürecin sonunda emirliklerden yalnızca Nasrîler (Gırnata Benî Ahmer Emirliği) (1238 – 1492) varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.[41] Yaklaşık 250 yıl süren Müslümanların Endülüs'teki son varlık dönemlerinde Nasrîler, Hristiyanlarla hep uzlaşma yoluna gitmişlerdir. Nasrîlerin Kuzey Afrika'daki Merinîlerle iyi ilişkiler

---

34 Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 222.

35 Özdemir, Mehmet, **Endülüs Müslümanları "Siyasi Tarih"**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 191-197.

36 Hitti, **İslam Tarihi**, III, 864; Şeyban, Lütfi, "Murâbıtlar ve Muvahhidler Dönemi", **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, Mehmet, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 201-204.

37 Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 632-638.

38 Şeyban, **Reconquista**, s. 275-280.

39 Yiğit, İsmail, **Endülüs Gırnata Sultanlığı ve Kuzey Afrika İslam Devletleri**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2017, s. 23-28.

40 Reconquista, kısaca İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle başlayıp 1492 yılında Endülüs'ün yeniden Hristiyan hâkimiyetine girmesiyle sonuçlanan hareketin adı olup; İspanyolca "yeniden fetih" anlamında siyasi bir terimdir. Konuyla alakalı olarak bkz. Şeyban, **Reconquista**, s. 75; "Murâbıtlar ve Muvvahhidler Dönemi", **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, Mehmet, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 183-184.

41 Benî Ahmet Emîrliğinin kuruluşuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hitti, **İslam Tarihi**, III, 870; Yiğit, **Endülüs Gırnata Sultanlığı**, s. 35-44.

kurması her ne kadar onların ayakta kalma sürelerini uzatmışsa da, bu güç birliğinin düğüm noktası olan Cebelitârık, 1462 yılında Kastilya–Leon Krallığı tarafından ele geçirilince işler tersine dönmüştür.[42] Müslümanların son kalesi Gırnata da nihayet 1492 yılında düşünce Endülüs'te İslam varlığı unutulmaz acılarla son bulmuştur.[43] Nasrîler, Endülüs İslam varlığının son temsilcileri olarak güç şartlarda varlıklarını sürdürürken bir yandan da "Elhamra Sarayı" gibi İslam Sanatının en parlak eserlerinden birini insanlık âlemine bırakmanın haklı gururunu yaşamışlardır.[44]

1.1.2. Endülüs'te Toplumsal Yapı

Endülüs'ün fethinden itibaren toplum, Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak iki ana yapıdan oluşmaktaydı. Müslümanlar, kendi aralarında Arap asıllılar, Berberîler ve mevâlîler gibi unsurlardan müteşekkildi.[45] Bu Müslüman gruplar, Endülüs tarihi boyunca hem birbirleriyle hem de kendi bünyelerinde kabilecilik esasına dayalı bir çekişme içindeydiler. Fakat büyük çoğunlukla yönetim, Araplar arasında el değiştirdi.[46] Bu durum nedeniyle fetihten kısa bir süre sonra tüm Endülüs'te hâkim dil Arapça haline gelmişti.[47] Mevâlî içinde ise sonradan Müslüman olmuş "Müvelledûn" şeklinde adlandırılan yerli halk ile "Sakâlibe" olarak bilinen Müslümanlaştırılmış köleler bulunuyordu.[48] Kimi zaman mevâlîlerle Müslüman Araplar arasında iktidar çekişmeleri ve kültürel çatışmalar yaşanıyordu.[49]

---

42 Detaylı bilgi için bkz. Ziya Paşa**, Endülüs Tarihi**, s. 312-313; Ülkü, **İslam Tarihi**, II, 367-370; Özdemir, **Endülüs**, s. 143 vd.

43 Endülüs'te bu dönemde kurulan Engizisyon Mahkemelerinde Müslümanların çektiği sıkıntılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 743-750; Özdemir, **Endülüs Müslümanları "Siyasi Tarih"**, s. 286-289.

44 Nasrîler'in uzlaşma politikaları ve güttükleri siyasetle ilgili detaylı bilgi için bkz. Parlak, Nizamettin, "Nasrîler Dönemi", **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 249-254.

45 Hasan, **İslam Tarihi**, IV, 393-394.

46 Alabudi, "Toplumsal Yapı", **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 349 vd.

47 Özdemir, "Endülüs", **DİA,** XI, 211-225.

48 Özdemir, **Endülüs**, s. 190 vd.

49 Hitti, **İslam Tarihi**, III, 796; Alabudi, Jasim, "Toplumsal Yapı", **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 357-362.

Gayrimüslimler ise Hristiyan ve Yahudilerden oluşuyordu. Yahudiler, Müslümanların İber yarımadasına gelmelerinden önce, burada dinlerini yaşama konusunda oldukça baskı altında idiler. Müslümanların gelişiyle dinlerini istedikleri gibi yaşama şansını elde ettiler. Yahudiler, gerek meşgul oldukları ticaret gerekse toplumsal hayat içindeki zengin çeşitlilikleriyle Endülüs Müslümanlığı için önemli bir yer teşkil etmekteydiler.[50] Hristiyanlar da zaman içinde Müslüman halka ve kültürüne çabuk adapte oldular.[51] Kısa süre içinde Arapçayı kullanmaya, Müslüman erkeklerle evlenmeye başladılar. Bu durum ise kısa zamanda çok kültürlü bir toplum yapısını meydana getirdi. Müslüman kültüründen etkilenerek onlar gibi davranan bu Hristiyanlara, Araplaşmış anlamında "Mustâribler" adı verilirdi.[52] Gayrimüslimler, din ve geleneklerini rahatça yaşıyor, bunun karşılığı olarak devlete cizye ve haraç vergileri ödüyorlardı.[53]

Devleti yöneten hanedan hariç, diğer bütün yönetim birimlerinde halkın her kesiminden insanlar yer alabiliyordu. Ancak önemli vazifelerde ağırlıklı olarak Arap, Berberî ve mevâlîlerden belirli aileler hep ön plandaydılar.[54]

1.2. Giriş Dönemi: Hicrî II-IV. Asırlarda Endülüs'te Kıraat İlmi

Farklı görüşlerin varlığıyla birlikte Endülüs'ün fethinin, 92/711 yılında tamamlandığı yönünde genel bir kabul söz konusudur.[55] Fethin, hicrî ikinci asrın başlarına tekabül etmesi sebebiyle bir önceki asırda Endülüs'te herhangi bir ilme yönelik net ve kapsayıcı ifadeler kullanılamamaktadır. Kıraat ilminin bölgedeki

---

50 Hasan, **İslam Tarihi**, IV, 395-396.

51 Hitti, **İslam Tarihi**, III, 803 vd.

52 Alabudi, "Toplumsal Yapı", **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 366-371.

53 Özdemir, Mehmet, **Endülüs Müslümanları "Kültür ve Medeniyet"**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s. 107.

54 Özdemir, **Endülüs Müslümanları "Kültür ve Medeniyet"**, s. 18-19; "Endülüs", **DİA,** XI, 211-225.

55 İbn Hazm el-Endelüsî, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, **Cevâmi'u's-Sîre -Hamsu Resâil Uhrâ**, (thk. İhsan Abbas-Nâsıruddîn el-Esed), (nşr. Dâru'l-Mearif), Mısır t.y., s. 344. Bu konuda farklı görüşler ve fetih sürecinde yaşananlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Özdemir, **Endülüs**, s. 21-28.

tarihine hicrî ikinci asırla başlanmasının sebebi de belirtilen durumdur. Bu ilmin bölgedeki durumu açısından hicrî ikinci asırla dördüncü asrı birbirinden ayırmak, temelde mümkün değildir. Zira aşağıda da görüleceği üzere Endülüs'e kıraat ilminin girişi, -çerçevesi ve sınırları hakkında net bir tarih zikredilememesi nedeniyle- sözü edilen süreçte gerçekleşmiştir. Kıraat ilmi özelinde "giriş dönemi" olarak adlandırılan bu süreçteki faaliyetler ise;

1. Fetih döneminden başlayarak bölgeye tercih ve tasnife dayalı kıraatlerin ilk defa kim tarafından getirildiği,
2. Birinci maddedeki meselenin açıklığa kavuşturulmasındaki rolü sebebiyle bu alanda telif edilen eserlerin ilk kez kimler tarafından kaleme alındığı meselesi etrafında şekillenmektedir.

1.2.1. Endülüs'e Kıraat İlminin Girişi ve Kıraat İlmiyle İlgili İlk Eserler

Kıraat ilmine yönelik faaliyetlerin, Endülüs'te sistemli bir şekilde ilk olarak ne zaman başladığı ve söz konusu ilmin bölgeye girişinde kimlerin rol oynadığı meselesi, bahse konu coğrafya özelinde sınırları net şekilde belirlenemeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İleride detaylıca üzerinde durulacağı üzere, genellikle bu coğrafyaya kıraat ilminin girişi hususunda Gâzî b. Kays (ö.199/814), Ebû Musa el-Hevvârî (ö. 216/831), Muhammed b. Vaddâh (ö. 287/900) ve Ebû Ömer et-Talemenkî (ö. 429/1037) gibi isimler ön plana çıkmaktadır. İsmi geçem âlimlerden bazılarının, örneğin "Nâfi' Kıraati" ve "Verş Rivayeti" gibi tercihe dayalı kıraat ve rivayetleri; bazılarının ise bu minvalde eser telif etmek suretiyle "yedili", "onlu" gibi çeşitli tasniflere dayalı farklı kıraatleri bölgeye sokma/getirme noktasında temayüz ettiği görülmektedir.

İslamlaştırma faaliyetlerine paralel olarak bölgeye Kur'ân ilimlerinin gelişinin, vefat tarihleri verilen âlimlerden daha erken vakitlerde gerçekleştiğini belirtmek gerekmektedir. Zira Endülüs'ün fetih tarihiyle (92/711) kıraatlerin coğrafyaya girişiyle bağlantılı isimler arasındaki en erken vefatlı (199/814) Gâzî b. Kays arasındaki süreç,

yukarıdaki iddia için kıymetlidir. Kur'ân'ın, asıl amacı fetihlerle birlikte kalpleri de kazanmak olan ve İslamlaştırma faaliyetlerine büyük önem veren bir dinin ana kaynağı niteliğini taşıdığında kuşku yoktur. Dolayısıyla belirtilen süreç boyunca adı geçen coğrafyada temel düzeyde bile olsa Kur'ân'a dair bir eğitimin eksikliği düşünülemez. Buradan hareketle sözü geçen dönem ve bölgede, belli bir sistem üzerine inşa edilmiş olmamakla birlikte, genelde Kur'ân tilaveti özelde de kıraat ilminin varlığını coğrafyanın fethine kadar götürmek mümkündür.[56]

1.2.1.1. Fetih Döneminde Endülüs'te Kur'ân ve Kıraat Faaliyetleri

İslam fetih ordularına, ilmî açıdan donanımlı kimselerin de katıldıkları ehlince bilinmektedir. Bu kimseler, bir yandan fetih birliklerine vaaz ve nasihat etme görevlerini yürütürken, diğer yandan da fethedilen bölgelerdeki yerli halka, Kur'ân tilaveti ve fıkıh (sünnet) gibi İslamî ilimler açısından öncelik arz eden hususları öğretmekle mükelleftiler. Bazıları, devlet adamları tarafından görevlendirilen, bazıları da gönüllü olarak bu görevi üstlenen ilgili âlimlerin fetih ordularındaki varlıkları, İslam fetih geleneğinin bir gereği şeklinde kabul edilebilir. İslam kültürünün yayılıp kabul görmesinde kritik rol üstlenen ve "ilmî heyetler" olarak adlandırılabilecek bu kimseler, söz konusu süreçte gerçekleştirdikleri faaliyetlerle bölgesel gelişim ve değişime büyük katkı sağlamışlar; bu uğurdaki eylemleri de en faziletli cihat kabul edilmiştir.[57]

Sözü edilen şahısların fetihler esnasındaki faaliyetleri, kuşkusuz Endülüs için de geçerli olmuştur. Bahse konu faaliyetlerden yola çıkarak Kur'an, fıkıh ve hadis gibi İslamî ilimlerin, yukarıda da belirtildiği üzere Endülüs'e fetihlerle birlikte girdiğini

---

56 Îsa, Muhammed Abdülhamîd, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, (nşr. Dâru'l-Fikri'l-Arabî), Kahire, 1982, s. 73; el-Meşînî, Mustafa İbrahim, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 39-44.

57 Hamîtû, Abdülhâdî Abdullah, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi' 'inde'l-Meğâribe min Rivâyeti Ebî Sa'îd Verş**, Menşûrâtü Vizârâti'l-Evkâf, Rabat 2003, I, 36.

söylemek yerinde bir yaklaşım olacaktır.[58] Endülüs'ün, İslamî ilimler özelinde Kur'ân ve kıraat ilmiyle tanışıklığının henüz fetih esnasında gerçekleştiği iddiasının desteklenmesi için, ilmî heyetlerin bölgedeki faaliyetlerine kısaca temas edilmelidir.

Coğrafî olarak birbirlerine yakınlıkları sebebiyle Endülüs'ün fethinin, Kuzey Afrika'nın fethi ile başladığı söylenmektedir.[59] İlgili yakınlık, Mağrib ve Afrika'da görevlendirilen irşat heyetlerinden birçok kimsenin, Endülüs'ün fethine de iştirak etmelerine ve burada da çeşitli ilmî eylemlerde bulunmalarına zemin hazırlamıştır.[60] Bu itibarla öncelikle Mağrib ve Afrika'da görev alan ilmî heyetlerin faaliyetlerine değinilecektir.[61] Akabinde de bizzat Endülüs'ün fetih sürecinde eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten sahabe ve tâbiûn neslinden âlimlerin ilgili eylemlerinden bahsedilecektir.

'Ukbe b. Nâfi' el-Fihrî (ö. 62/682)[62] başkanlığında, hicrî 62'de Şam'dan hareketle Mağrib'e gönderilen ve yirmi beş[63] sahabenin iştirak ettiği heyetteki[64] Ebû Mansur el-Fârisî'nin (ö. ?)[65] fakîh ve kâri olduğu; Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) ve İbn Ömer (ö. 73/693) gibi sahabenin âlim zatlarından rivayette bulunduğu belirtilmiş, Kayrevân'a yerleşerek vefatına kadar burada ilmî faaliyetler yürüttüğü söylenmiştir.[66] Dinî ilimlere büyük önem veren 'Ukbe b. Nâfi'in, Mağrib'in fethine ilişkin kaleme alınan tarih kitaplarında nakledildiği şekliyle, Mağrib'de Kur'ân ilimlerine önemsediği, onun öğrenilmesi ve öğretilmesi hususunda insanları teşvik ettiği haber verilmiştir. Zikredilen amaç

---

58 Nebîl Muhammed İbrahim Âl İsmail, **İlmü'l-Kırâat ve Eseruhû fi'l-'Ulûmi'ş-Şeriyye**, Riyad, 2000 (I. Bs.), s. 303; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2014, s. 13; Şentürk, Mustafa, "Endülüs Tefsir Kültürü", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, sayı: 21, s. 56.

59 Özdemir, **Endülüs**, s. 17.

60 Söz konusu bölgelerin etkileşimine dair kısa bir îzâhât için bkz. Gökdemir, Ahmet, "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu", Dicle İlahiyat Dergisi (DİD) Cilt: XIX, Sayı: 2017/2, s. 166.

61 Fetih esnası ve sonrasında İfrîkiye'deki ilmî faaliyetler için bkz. Hind Şelebî, **el-Kırâatü bi İfrîkiyye**, ed-Dâru'l-Arabiyyetü'l-Küttâb, y.y. 1983, s. 23-95.

62 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özkuyumcu, Nadir, "Ukbe b. Nâfi'", **DİA**, XLII, 64-66.

63 Bahsi geçen sahabelerin sayılarıyla ilgili değerlendirmeler ve farklılıklar için bkz. Yiğit, İsmail, "Meşrikîler", **DİA**, XXIX, 377-378.

64 ed-Debbâğ, Abdurrahman b. Muhammed, **Me'âlimü'l-Îmân fî Ma'rifeti Ehli'l-Kayravân**, (thk. İbrahim Şebbûh), t.y. y.y. I, 7.

65 el-'Askalânî, İbn Hacer, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, (thk. Âdil Ahmed b. Abdi'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, VIII, 320.

66 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 37.

doğrultusunda Mağrib'de İslamî ilimlerin öğretilmesi için bir topluluk oluşturduğu ve başkanlığına da Marakeş güzergâhındaki ribatların yöneticisi Şakir b. Abdillah'ı tayin ettiği bildirilmiştir.[67]

Sözü geçen amaca matuf "ilmî heyetler"den bir diğeri, Mağrib'de çıkan kargaşa neticesinde 'Ukbe b. Nâfi'in Berberîler tarafından öldürülmesinin ardından, Hz. Ömer'den (ö. 23/644) hadis rivayet etmiş olan Hassan b. Nu'mân'ın (ö. 85/704 (?)[68] Mağrib'e girerken başkanlık ettiği heyettir. Kendileriyle yapılan mücadeleler neticesinde Berberîler, Hassân b. Nu'mân'ın vesilesiyle Müslüman olmuş, akabinde Araplarla Berberîler arasında kardeşlik bağı tesis edilmiş ve buna paralel olarak tâbiûnun büyüklerinden on üç fakîh ve kurrâ, İslamî ilimler ve Arap dilinin öğretilmesi için görevlendirilmiştir.[69]

Musa b. Nusayr'ın (ö. 98/717)[70] başkanlığında Mağrib'e gönderilen "ilmî heyet", söz konusu amacın bir başka örneğini teşkil etmektedir. Kendisi, Mağrib'deki kargaşaları bertaraf edip Berberîlerin itaatini sağladıktan sonra, heyetinde bulunan kurrâ ve fakîhleri, Kur'ân ve İslamî ilimleri öğretmek üzere vazifelendirmiştir.[71]

Kur'ân ve kıraat eğitimi-öğretimi noktasındaki ilmî gelişime katkısı bakımından özellikle Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) tarafından Mağrib'e gönderilen heyet, sözü geçen durumun en etkili örneğini oluşturmaktadır. Bizzat Ömer b. Abdilaziz'in kendisinin de Kur'ân eğitimine verdiği büyük öneme paralel olarak söz konusu heyette görevlendirdiği şahısların da bu alanda yetkin kimselerden oluştuğu bildirilmiştir.[72] Nitekim Ömer b. Abdilaziz, Şâmlı kıraat imamı İbn 'Âmir'in (ö. 118/736)[73] öne çıkan ravilerinden biri olan İsmail b. Ubeydillah[74] b. Ebi'l-Mühâcir'i

---

67 İbn İzârî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşî, **el-Beyânü'l-Müğrib fi'htisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib**, (thk. Beşşâr 'Avvâd), Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, Tunus. 2013, I, 43-45; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 194; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 37.

68 Detaylı bilgi için bkz. Özkuyumcu, Nadir, "Hassân b. Nu'mân", **DİA**, XVI, 398-399.

69 İbn İzârî, **el-Beyânü'l-Müğrib**, I, 60-66; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 37-38; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 38.

70 Detaylı bilgi için bkz. el-Ubûdî, Câsim, "Musa b. Nusayr", **DİA**, XXXI, 224-225.

71 İbn İzârî, **el-Beyânü'l-Müğrib**, I, 66-75; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 239; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 195-196; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 38-39; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 38.

72 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 39.

73 Detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "İbn Âmir", **DİA**, XIX, 308-310.

74 İsmi, "Abdullah" şeklinde de verilmiştir. Bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 39

(ö. 132/749)[75] ilgili heyete başkan tayin etmiştir. Ayrıca onunla birlikte tâbiûndan ilmî anlamda meşhur on kişiyi,[76] Afrika halkını İslamî ilimlerde yetiştirmek üzere göndermiştir. Sözü edilen on kişinin çoğu, bir müddet Kayrevan'a yerleşmiş; ilmî faaliyetlerine ek olarak medrese tarzında bir ev ve mescit inşa etmiş, kadılık gibi vazifelere getirilmişlerdir.[77] Öte yandan zikredilen heyetteki kimselerden olup, Ebû Eyyüb el-Ensârî (ö. 49/669), Amr b. Âs (ö. 43/664), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) gibi şahsiyetlerden rivayette bulunan Ebû Abdirrahman İbn Yezîd el-Me'âfirî el-Hubullî el-Ensârî (ö. 100/718)[78] ve Hibbân b. Ebî Cebelî (ö. 122/740),[79] fetih sürecinde Musa b. Nusayr ile birlikte; tâbiûnun büyük fakîhlerinden Ebû Sümâme el-Cüzâmî (ö. 128/746)[80] ise fetih sonrasında olmak üzere Endülüs'e de geçmişlerdir.[81]

Endülüs'e İslamî ilimler özelinde kıraat ilminin henüz fetih sırasında girdiğini gösteren başka bir örnek ise Musa b. Nusayr önderliğinde Endülüs'ün fethi için hazırlanan orduda, yukarıda ismi geçenlerin yanı sıra biri sahabe olmak üzere tâbiûnun önde gelenlerinden yüzlerce kişinin yer almasıdır.[82] Örneğin sahabeden Müneyzir el-İfrîkî;[83] tâbiûndan Müğîre b. Ebî Bürde (ö. ?),[84] "Haneş" lakaplı Hüseyin b. Abdillah es-San'ânî (ö. 100/718),[85] İbn Rabah el-Lahmî (ö. 114/732)[86] ve Hayve b. Recâ et-

---

75 Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, (thk. Kâmil Harrât), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982, V, 213; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 34-35.

76 10 kişinin kimler olduğuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. ed-Debbâğ, **Me'âlimü'l-Îmân**, I, 180; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 278; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 198-201.

77 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 39-40.

78 Detaylı bilgi için bkz. Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 9.

79 Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 107.

80 Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre, **Buġyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs**, (nşr. Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî), Kahire 1967, s. 248.

81 Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 201.

82 Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 196-197.

83 Sahabe oluşu hakkındaki îzâhât için bkz. Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 5-6.

84 Ebû Hureyre'den rivayette bulunmuştur. Musa b. Nusayr'ın, Ebî Bürde'yi, Endülüs'ün fethi esnasında orduda bulunan askerlere nasihat etmesi için huzura çıkardığı da bildirilmiştir. Bkz. ed-Debbâğ, **Me'âlimü'l-Îmân**, I, 196-197.

85 ed-Debbâğ, **Me'âlimü'l-Îmân**, I, 187-188.

86 Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, VII, 412-413.

Temîmî (ö. ?)[87] gibi ilmî anlamda donanımlı kimseler, bahsedilen amaca hizmet eden fertlerden bazılarıdır.[88]

İsmi geçenlerden Endülüs fâtihi Musa b. Nusayr, Endülüs'e yapılan ilk çıkarmada Târık b. Ziyâd'ın ordusuyla birlikte buraya giren Müslümanlardan oluştuğu iddia edilen on yedi kişiyi,[89] Berberîlere dinî bilgileri öğretmesi için vazifelendirmiştir.[90] Ayrıca onun, Temîm ed-Dârî (ö. 40/661)[91] gibi kurrâ ve fakîh sahabeden istifade etmesi, ilmî görevlendirmelerine ek olarak bizzat kendisinin de fetih döneminde eğitim-öğretim faaliyetlerine katkı sağladığına işaret etmektedir.[92]

Fetih dönemi ve sonrasında, fethedilen bölgelerde İslamî ilimlerin varlığını göstermesi ve temel manada bir kaynak olması sebebiyle, tâbiûnun beraberinde bölgeye getirdiği ve en zor zamanlarda dâhi yanlarından ayırmadığı "Mushaflarla" ilgili de birkaç hususa temas edilmelidir.[93] Kurtubalılar tarafından, şehre girişinden duyulan mutluluğun bir göstergesi olarak ezan okunacak kadar saygı ve sevgi gören Haneş es-San'ânî'nin, geceleri namaz kıldığı ve bir ayeti hatırlamakta zorlanınca Mushaf'a baktığı rivayet edilmiştir.[94] Ayrıca tâbiûnun, fetih donanması henüz yoldayken aniden çıkan bir fırtına sebebiyle bahsi geçen Mushaflara sarılarak dua etmeleri de fetih sırasında Kur'ân ilimlerinin bölgedeki varlığını göstermesi bakımından başka bir örneği teşkil etmektedir.[95]

---

87 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 10.

88 Gerek Endülüs'ün fethi esnasında ve gerekse de fetihten sonra buraya gelen, yerleşen ve tebliğ-irşat gibi faaliyetleri yürüten kimseler için ayrıca bkz. ed-Debbâğ, **Me'âlimü'l-Îmân**, I, 180 vd.; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 5-149; Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 71-72; el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, s. 41-44; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 196-205; Kurt, Ali Vasfi, **Mağrib ve Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Safhaları ve Muhyiddin İbnü'l-'Arabî'nin Hadis Kültürü**, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 87-88.

89 Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 196.

90 İnân, Muhammed Abdullah, **Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs**, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1997, I, 25.

91 Detaylı bilgi için bkz. Özkan, Halid, "Temîm ed-Dârî", **DİA**, XL, 419-421.

92 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 39.

93 Tâbiîlerin yanlarında getirdikleri Mushaflar, vakfedilerek ya da farklı sebeplerle gidilen yerlerde de kalmıştır. Zira Emevîler döneminde, Kurtuba Camii'nde, çeşitli altın süslemeleriyle Hz. Osman mushafı bulunduğu bilgisi bu durumu teyit etmektedir. Bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 62.

94 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 7; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 33.

95 Tâbiînin beraberinde getirdiği Mushaflar ve ilgili olay için bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 59-65. Ayrıca; İsmail b. 'Ubeyd el-Ensârî'nin Sicilya'nın fethinde şehit düştüğünde mushafının boynunda asılı olduğu rivayeti, Endülüs için de aynı türden haberlerin varlığına işaret etmesi

İlmî faaliyetlerin, fetih döneminde başladığının aktarılması için son olarak fetih esnası ve sonrasında oluşturulan ribatlara da değinilmesinde yarar vardır. Düşman saldırılarından korunmak maksadıyla, özellikle sınır boylarında inşa edilen ribatların birincil amacı, güvenliğin tesisidir. Bununla birlikte buraların, eğitim-öğretim için kullanıldığı da bir gerçektir. Nitekim ribatlarda bulunan ve "murâbıtûn" şeklinde isimlendirilen gönüllü askerlerin, askerî eğitimlerinden artakalan zamanlarda Kur'ân tilaveti ile iştigal ettikleri bilinmektedir. Ayrıca herhangi bir saldırı esnasında bölge halkı için sığınak niteliği taşıması bilgisinden yola çıkarak sadece askerlerin değil, bölge halkının eğitimini de destekler nitelikte olduğu düşünülebilir. [96] Zira bu esnada ribatlara yerleşen halk, âlim askerlerce eğitilmiş olmalıdır.

Sözü geçen ribatların, Mushaf istinsahı için de kullanıldığı ve etrafına küçük mescitler inşa edilerek buralarda da Kur'ân eğitimi verildiği bildirilmiştir. Bazı tarihî kaynaklarda, ribatların inşa ve imarının kurrâ ve ulemâ tarafından yürütüldüğü haber verilmektedir. Hatta aynı kaynaklarda, kıraat tarihi açısından büyük önem taşıyan bazı kimselerin, buralarda gönüllü olarak öğretmenlik yaptığına ilişkin örneklerle de karşılaşılmaktadır.[97] Söz gelimi Medîne kıraat imamı Nâfi'in (ö. 169/785)[98] râvilerinden olan Verş (ö. 197/812),[99] İskenderiye'de bir ribatta gönüllü bulunurken, Yusuf b. 'Amr b. Yesâr'a (ö. 140/757) kıraat okutmuştur.[100] Kıraati, arz yoluyla Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve Abdullah b. Abbas gibi sahabeden alan, Nâfi' b. Abdirrahman'a bu ilmi okutan ve ömrünün sonlarında İskenderiye'ye murabıt olarak giden Abdurrahman b. Hürmüz el-'A'rec (ö. 117/735), kurrânın ribatlardaki

---

bakımından önem taşımaktadır. Bkz. Ebû Bekir el-Mâlikî, Abdullah b. Muhammed, **Riyâdu'n-Nüfûs fî Tabakâti Ulemâi'l-Kayrevân ve İfrîkiyye**, (thk. Beşir Bekkûş), Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut, 1993, I, 106-107.

96 Ribatlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Yiğit, İsmail, **"**Ribât**"**, **DİA**, XXXV, 76-79.

97 Ribatların İslamî ilimlere katkısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 279-280; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 40-44.

98 Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbas b. Mücâhid et-Temîmî, **Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât**, (thk. Şevkî Dayf), Dâru'l-Meârif, Kahire 2009, s. 53-64; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr**, (thk. Tayyar Altıkulaç), İstanbul 1995, s. 241-247; İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, **Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ**, (thk. Gotthelf Bergstraesser), Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut 2006 (I. Bs.), II, 288-291.

99 Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 323-326; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 446-447; Altıkulaç, Tayyar, "Verş", **DİA**, XLIII, 63.

100 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 349.

fonksiyonuyla ilgili bir diğer örnektir.[101] Yukarıda aktarılan ve aynı minvalde birçok örneğinin varlığı konusunda şüphe bulunmayan çeşitli faaliyetlerden hareketle Endülüs coğrafyasının İslamî ilimlerle tanışıklığının, henüz fetih esnası ve sonrasındaki süreçte başladığını söylemek, kanaatimizce yerinde olacaktır.

1.2.1.2. Tercihe Dayalı Olarak Kıraat İlminin Endülüs'e Girişi

Kişisel Mushaflarıyla bölgeye gelen sahabe ve tâbiûn tarafından, başta ribatlar ve ribatların yanlarına eklenen küçük mescitler olmak üzere çeşitli mekânlarda yürütüldüğü düşünülen kıraat faaliyetlerinin, belirtilen dönem itibarıyla ilmî tekâmül gayesinden çok, ihtiyaç merkezli gerçekleştirildiği düşünülebilir. Nitekim gerek ordularda bulunan insanların gerekse irşat faaliyetleri sonucunda Müslüman olan kimselerin, İslam'ın temel şiârı olan namaz ibadetini yerine getirebilmeleri için asgarî düzeyde Kur'ân bilmelerinin gerekliliği, bu ihtiyacın en açık göstergesidir. Ayrıca İslamî ilimlerin anlaşılmasında anahtar bir rolü olması sebebiyle, Endülüs'te eğitime Kur'ân ile başlandığı, güzel yazı, birkaç şiir parçası ve temel düzeyde dil bilgisi dışında, Kur'ân kıraati ve tilâveti tamamlanmadan başka bir eğitime geçilmediği bilgisi de bölgede sözü geçen eğitime verilen önemi ve öncelemeyi göstermektedir.[102]

Ancak burada şu hususun da belirtilmesi gerekir: "fetih ve valiler dönemi"nin (92-137/711-755) tamamı ile "emirlik döneminin" (138-317/756-929) bir kısmına tekabül eden ve "fetih dönemi ve sonrası" şeklinde adlandırılan zaman zarfında, günümüzde bilinen şekliyle bir kıraat eğitiminden bahsedilemez. Bu süreçte, İslam dünyasında yaygın hale gelmiş ve kabul görmüş sistematik bir kıraat tasnifinin oluşmaması, iddia edilen tez açısından kıymetlidir. Ayrıca Kur'ân eğitimindeki temel maksadın ihtiyacı karşılamaya dönük olması sebebiyle sözü edilen dönemde kıraat eğitimi özelinde herhangi bir açıklama veya rivayete yer verilmeksizin yalnızca ayetlerin okutulması, eğitim-öğretimdeki belirsizliğe ve sistemsizliğe işaret eden başka bir noktadır.[103] Diğer yandan hem heyetlerin faaliyetleriyle ilgili rivayetlerde

---

101 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 343-344.

102 İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, **Mükaddimetü İbn Haldûn**, (thk. Abdullah b. Muhammed ed-Derviş), Daru Ya'rub, Dımeşk, 2004, II, 353-354.

103 el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, s. 68.

hem de ribatlarda yürütülen eğitim örneklerinde Mağrib, İfrîkiye ve İskenderiye'de dönemin tanınan kıraat âlimleri eliyle bu eğitimin verildiği bilgisi mevcuttur. Ancak mesele Endülüs açısından ele alındığında diğer bölgelerdeki gibi net bir faaliyetten söz edilememektedir. Son olarak eğitim-öğretim görevini yürüten sahabe ve tâbiûnun, kıraati aldıkları hocalarının farklılığı sebebiyle bahsedilen zaman zarfında bölgede aynı anda ve inceliklerine vâkıf olunamayan birçok kıraatin varlığı da muhtemeldir.[104]

Yukarıdaki bilgiler ışığında, fetih döneminde Endülüs'teki kıraat faaliyetleriyle ilgili özetle şunlar söylenebilir:

1. Her ne kadar fetih dönemi ve sonrasında Endülüs'te Kur'ân ve kıraat eğitiminin varlığı bilinse de sözü geçen ilimler özelinde kapsamlı ve sistematik bir eğitim faaliyetinden bahsedilememektedir.

2. Kıraat ilminde, hadis ve fıkıhtaki gibi müstakil manada öne çıkmış belirli âlimlere rastlanılamamaktadır.

3. Endülüs'te, Mağrib, İfrîkiye ve İskenderiye'de var olduğu şekliyle sınırları çizilmiş net bir faaliyetten söz edilememektedir.

Belirtilen sebeplerle Endülüs'e sistemli ve tercihe dayalı kıraatleri getirmeleri ve bu noktada tanınmalarından dolayı, kaynaklarda kıraat ilminin bölgeye girişi, Gâzî b. Kays, Muhammed b. Vaddâh ve Ebû Ömer et-Talemenkî gibi isimlere hasredilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, Gâzî b. Kays ile başlayan silsilenin, bölgeye "tercihe ve sisteme dayalı kıraatleri" getirmeleri ve bu manada Endülüs kıraat tarihindeki yerleri incelenecektir.

1.2.1.2.1. Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'e Girişi

Kurtuba'nın (Cordoba) hadis, kıraat, fıkıh ve nahivdeki ilk öğretmenlerinden sayılan Gâzî b. Kays, hac farizasını eda etmek üzere gittiği Medine'de, Mâlik b.

[104] İnceliklerine vakıf olunamadığını belirtilen kıraatlerden kasıt; İbn Âmir, Evzâî ve Hamze Kıraatleridir. Endülüs'te nüfus yoğunluğunu elinde bulunduran milletlerin bölgeye getirdiği düşünülen bu kıraatlerle ilgili çalışmamızın üçüncü bölümündeki "Endülüs'te Tercih Edilen Kıraatler/Rivayetler ve Bunların Sebepleri" adlı başlıkta detaylı bilgi verilmiştir.

Enes'ten (ö. 179/795) *Muvatta*'yı; yedi kıraat imamlarından Medine imamı Nâfi' b. Abdirrahman'dan da (ö. 169/786) onun kıraatini almıştır. *Muvatta*'yı en ince detayına kadar ezberlemiş ve elinde bulunan mushafla Nâfi' Mushafı'nı on üç kere karşılaştırmalı şekilde tashih etmiştir. Söz konusu tashih ve tahkike paralel olarak Nâfi' Kırâati'ne ait bütün incelikleri de öğrenen Gâzî b. Kays, Endülüs'ü Nâfi' Kırâati ve *Muvatta* ile[105] ilk tanıştıran kimse olarak tarihî kaynaklardaki yerini almıştır. Bu bağlamda Endülüs merkezli tarihî ve ilmî eserlerle kurrâ tabakatlarında, Endülüs'e Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays eliyle getirildiği noktasında ittifak oluşmuştur.[106]

Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'e ilk olarak kim tarafından getirildiğine dair burada şu hususun da üzerinde durulmalıdır: Gâzî b. Kays'ın yaşadığı dönem, Endülüs'ün kurucu halifesi Abdurrahman b. Muâviye (ö. 172/788) zamanına denk gelmektedir. Bu süreçte Endülüs'te rihle yönü, Hicaz'a kaymıştır.[107] Bu değişim, Gâzî b. Kays dışındaki pek çok Endülüslü âlimin de Medine'ye giderek Nâfi' ve İmam Mâlik'in derslerine katılma ihtimallerini doğurmaktadır.[108] Bu ihtimaller, Endülüs'e Nâfi' Kıraati'nin farklı âlimler vesilesiyle girmiş olabileceğini akla getirmektedir. Ancak detaylı araştırmalara rağmen bu noktada yalnızca Gâzî b. Kays isminin ön planda tutulduğu görülmüştür. Gâzî b. Kays'ın bu denli öne çıkması ise kendi mushafını Nâfi' Mushafı'yla defalarca karşılaştırarak ilgili kıraati tüm yönleriyle iyice öğrenmesine,

---

105 Kurt, **Mağrib ve Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Safhaları**, s. 114.

106 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 272; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 324; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 439; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, IX, 322; İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb**, (nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr), Kahire 1972, II, 136; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 3; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, **Buğyetü'l-Vü'ât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât**, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), y.y. 1965, (I. Bs.) II, 240; Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, **el-A'lâm Kâmûsu Terâcim**, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut 2002 (15. Bs.), V, 113; Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kasım, **Şeceratü'n-Nûru'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003 (I. Bs), I, 94; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 125; Muhammed Muhtâr Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât fi'l-Meşrik ve'l-Marğrib**, y.y. 2001, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 307; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut 1990, s. 13.

107 Endülüs'ten Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirilen rihleler ve bu rihle yönlerindeki değişimler, ileride müstakil bir başlık altında detaylıca işlenecektir.

108 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 230. Endülüs'ten Medine'ye rıhle yapan kimseler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kadı İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa, **Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik**, (nşr. Vizârâtü'l-Evkâfi ve'ş-Şüûni'l-İslamîyye) Mağrib, 1983, II, 180-224; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 122-124; Özdemir, **Endülüs**, s. 50.

Nâfi‘ Kıraati’ne duyduğu bağlılığa ve dönemin önde gelen devlet ricali tarafından ilmî donanımı sebebiyle gördüğü saygı ve rağbet gibi çeşitli sebeplere bağlanabilir.[109]

Yeri gelmişken bazı çalışmalarda Endülüs’e kıraat ilmini ilk getiren kimse şeklinde nitelendirilen Abdurrahman b. Musa Ebû Musa el-Hevvârî el-İsticcî’ye (ö. 216/831), Gâzî b. Kays ile çağdaş olması sebebiyle burada bir parantez açmak gerekmektedir. Ebû Musa el-Hevvârî’yi söz konusu şekilde niteleyen kaynakların temel referansları, Zübeydî tarafından vücuda getirilen *Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Lüğaviyyîn* adlı eserdir.[110] İlgili kaynağın referans sayfaları incelendiğinde, Ebû Musa’nın kıraatle ilgili bir eserinin varlığından söz edildiği görülmektedir. Bununla birlikte Endülüs’e kıraat ilmini ilk getiren kimse olduğu yönünde bir ifadeye tesadüf edilememektedir.[111] Kaldı ki Endülüs merkezli ricâl tabakatı eserleri ile Kehhâle ve Velid Zübeyrî gibi müelliflerin eser tabakâtlarında, Ebû Musa el-Hevvârî’ye kıraatle değil, yalnızca tefsir ilmiyle ilgili bir eser nispet edildiği müşahede edilmektedir.[112] Nitekim Ebû Musa el-Hevvârî’nin, Endülüs’te tefsir ilmiyle ilgili ilk eser yazan kimseler arasında bulunduğu bildirilmiştir.[113]

Ebû Musa el-Hevvârî özelinde yukarıdaki bilgiler ışığında şunlar söylenebilir: Andurrahman b. Muaviye döneminde Hicaz’a ilmî seyahat gerçekleştirenlerden biri olan Ebû Musa el-Hevvârî’nin, burada Mâlik b. Enes ve arkadaşlarıyla karşılaştığı ve onlardan ilmî anlamda faydalandığı haber verilmektedir. Mâlik b. Enes ve Nâfi‘ b. Abdirrahman’ın aynı mescitte talebe yetiştirdikleri[114] bilgisinden hareketle, Nâfi‘ b.

---

109 Gâzî b. Kays’ın, Endülüs Emevi Devleti halifelerinden Abdurrahman b. Muâviye, Hişâm b. Abdurrahman ve Hakem b. Hişâm’ın çocuklarının da eğitimini ile görevlendirdiği rivayet edilmiştir. Ayrıca Endülüs’ün kurucu halifesi Abdurrahman b. Muâviye’nin, Gâzî b. Kays’a büyük önem verip saygı gösterdiği, bu sebeple onu evinde ziyaret ederek kadılık görevi teklif ettiği ancak Gâzî’nin bu teklifi reddettiği haber verilmiştir. Bkz. Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî el-Endelüsî, **Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Lüğaviyyîn**, (thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim), Darü’l-Meârif, Mısır 1984, s. 254. Benzer bir değerlendirme için bkz. Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 122-125.

110 Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve’l-Kırâat bi’l-Mağrib**, s. 14; Fehd Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, **Menhecü’l-Medresetü’l-Endelüsiyye fi’-t-Tefsîr**, Mektebetü’t-Tevbe, Riyad, 1997, s. 44; Murad ez-Zehvî, **Menhecü’l-İkrâ**, s. 14.

111 Zübeydî, **Tabakâtü’n-Nahviyyîn**, s. 253-254.

112 İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 212; Kehhâle, **Mu‘cemü’l-Müellifîn**, II, 124-125; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû‘atü’l-Müyessera**, s. 1207.

113 Bkz. Ebû ‘Ubeyye, Abdülmaksûd Abdülhamid, **el-Hadârâtü’l-İslamîyye**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y. II, 706.

114 Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 122-125.

Abdirrahman ile karşılaşarak ondan kıraatini alması/duyması veya Medine'deki farklı âlimlerden kıraat ilmini okuması da akla gelmektedir. Gâzî b. Kays ile aynı dönemde yaşadığı düşünülse de[115] Ebû Musa'nın vefatının Gâzî b. Kays'tan sonra gerçekleşmesi, ondan önce Hicaz'a gitmesine de mani teşkil etmemektedir. Bu bağlamda Ebû Musa el-Hevvârî'nin, Zübeydî dışındaki herhangi bir kaynakta geçmemekle birlikte, Endülüs'e kıraat ilmini ilk getiren kimse şeklinde nitelendirilmesinde bir beis görünmemektedir. Kaldı ki Gâzî b. Kays'ın Endülüs'e, "yedili", "onlu" gibi tasnife dayalı kıraat ilmini değil, Nâfi' Kıraati'ni getirdiği bilinmektedir. Ebû Musa el-Hevvârî özelinde ise yukarıda belirtilen kaynakların tümü, tercihe dayalı herhangi bir kıraatten bahsetmeyip, "kırââtler" şeklinde çoğul bir ifade kullanarak tasnifle ilgili bir hususa işaret etmektedir. Son cümleden olmak üzere; Ebû Musa el-Hevvârî'nin isminin de Endülüs'e kıraati getirenler arasında sayılabileceği söylenebilir. Zira yine söz konusu kaynaklarda Ebû Musa'nın meşhur olmaması sebebiyle daha çok Gâzî b Kays ve Talemenkî gibi isimlerin ön plana çıktığı aktarılmıştır.[116]

1.2.1.2.2 Verş Rivayeti'nin Endülüs'e Girişi

Medine'de bulunan Nâfi' b. Abdirrahman ve Mâlik b. Enes'in vefatlarının ardından, Batıdan yapılan rihlelerin yeni ağırlık merkezi Mısır olmuştur. Bu durumda, İmam Mâlik ve Nâfi' b. Abdirrahman'ın öğrencilerinin Mısır'a gitmesi önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Verş ve Mısır'ın bilhassa fıkıh sahasındaki önder âlimlerinden olan Abdüssamed b. Abdirrahman el-'Utekî el-Mısrî'nin (ö. 231/845)[117] Mısır'daki ders halkaları da bu hususta etkilidir. Belirtilen sebeplerle

---

115 Vefat tarihi olarak 216/831 yılı verilmekle birlikte bazı kaynaklarda 228/843'te İcticce kadılığı yaptığı da bildirilmiştir. Bkz. Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 124-125; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1207

116 Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 14; Fehd Abdurrahman, **Menhecü'l-Medreseti'l-Endelüsiyye fi'-t-Tefsîr**, s. 44; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ**, s. 14. Ebû Musa el-Hevvârî ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Kadı İyâz, **Tertîbü'l-Medârik**, III, 343; Zehebî, **Târîhu'l-İslam**, XVI, 258; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 471; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 90

117 Hakkında dedaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 374; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 351.

birlikte Mısır, Endülüslüler için bir cazibe merkezi haline gelmiştir.[118] Yukarıda değinildiği üzere Gâzî b. Kays'ın, Nâfi' b. Abdirrahman'ın bizzat kendisinden kıraatini alması ve yetkin bir âlim olması sebebiyle Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays Rivayeti, Endülüs'teki hâkim rivayet konumundadır. Ancak Mısır'a yapılan yolculuklara paralel olarak Verş Rivayeti, bizzat Verş ve Verş Rivayeti'ne hâkim olan Abdüssamed b. Abdirrahman'dan alınması sebebiyle Endülüs'e girmiş ve Gâzî b. Kays Rivayeti'nin yerini almıştır. Böylelikle bu bölgedeki yeni hâkim rivayet, Nâfi' Kıraati'nin Verş Rivayeti olmuştur.[119]

Verş Rivayeti'nin Endülüs'e ilk olarak kim tarafından getirildiği konusu, netlik arz etmemektedir. Zira belirtilen sebepler ekseninde rihlelerin Mısır'a kaymasıyla birlikte Endülüslü pek çok âlim, Verş ve Abdüssamed b. Abdirrahman'dan faydalanmak üzere buraya seyahatler gerçekleştirmiştir. Bu âlimler, ilmî anlamda yetkinlik kazandıktan sonra memleketlerine dönerek orada aldıkları bilgileri Endülüs'e taşımış, gerçekleştirdikleri tedrisatlar sonucunda da Verş Rivayeti'ni yaymışlardır.

Her ne kadar Verş Rivayeti'nin Endülüs'e ilk olarak kim tarafından taşındığı konusu netlik arz etmese de bu noktada öne çıkan bir kısım ulemânın varlığı da bilinmektedir. Bahsi geçen âlimlerden olup Halife Abdurrahman b. Muaviye'nin azatlısı ve hadis ilmini Endülüs'e ilk getiren isimler arasında zikredilen Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 287/900),[120] bu mesele özelindeki en belirgin isim olarak karşımıza çıkmaktadır. O, Endülüs'te çeşitli âlimlerden ders aldıktan sonra farklı zamanlarda Mısır'a iki kere ilmî seyahat gerçekleştirmiştir. 218/833 yılında yaptığı ilk seyahatinde, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Yahya b. Ma'în (ö. 233/848) gibi zatlardan faydalanmıştır. İkinci seyahatinde ise Abdüssamed b. Abdirrahman ile karşılaştığı, kendisinden Nâfi' ve Hamze kıraatlerinin farklılıklarını içeren bir eseri okuduğu haber verilmiştir. Bunun yanı sıra yine

---

118 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 143.

119 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 375; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241.

120 Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 305-306; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 133-134; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 113; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241; Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 308; Kandemir, M. Yaşar, "İbn Vaddâh", **DİA**, XX, 435-436.

Abdüssamed b. Abdirrahman'dan Verş Rivayeti'ni tahsil ve tahkik ettiği de belirtilmiştir. Rihleden dönüşünde de hadis ilmi ve Verş Rivayeti'ni Endülüs'e taşıdığı söylenmiştir.[121] İbn Vaddâh ile ilgili olarak İbnü'l-Cezerî'nin, Ebû Amr ed-Dânî'den nakille: "İbn Vaddâh dönemine kadar Endülüs halkı Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays Rivayeti'ne itimat ederken (bu rivayeti okurken), İbn Vaddâh ile birlikte Verş Rivayeti'ne yönelmiştir. Aynı şekilde yazıda da Verş Rivayeti'ni temel almışlardır." şeklindeki aktarımı,[122] İbn Vaddâh'ın bu manadaki rolünü teyit etmektedir. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin aktardığı bu bilgi, ilgili rivayetin Endülüs'te İbn Vaddâh eliyle yayıldığını göstermekle birlikte ilk olarak onun tarafından getirildiği izlenimini vermemektedir.[123]

Ahmed b. İbrahim b. Muhammed İbnü'l-Bâz Ebu İshak el-Kurtubî (ö. 294/906), Verş Rivayeti'nin Endülüs'e ilk girişine ilişkin üzerinde durulması gereken isimlerden bir diğeridir. Nitekim o da Mısır'a giderek Abdüssamed b. Abdirrahman'dan Verş Rivayeti'yle birlikte Nâfi' ve Hamze arasındaki ihtilafı içerdiği söylenen eseri okumuş, memleketine döndüğünde de halka kıraat okutmuştur.[124]

Diğer yandan Verş Rivayeti'ni Mısır'a giderek bizzat Verş'ten alan Muhammed b. Abdillah Vâlidü Madarr Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. ?),[125] bahse konu rivayetin Endülüs coğrafyasına taşınması meselesinde zikredilmesi gereken diğer bir

---

121 Huşenî, Muhammed b. Hâris. **Ahbâru'l-Fukahâi ve'l-Mühaddisîn**, (Maria Luisa Avila Luis Molina), Madrid, 1992, s. 122-132; Kurt, **Mağrib ve Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Safhaları**, s. 268; Öztoprak, Mustafa "Hadis İlminin Endülüs'e Girişi", Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, sy. 2, s. 158-159; Gökdemir, "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu", s. 164.

122 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241.

123 Bazı eserlerdeki kapalı ifadeler sebebiyle, Endülüs'e Verş Rivayeti'nin ilk defa İbn Vaddâh vesilesiyle girdiği anlaşılmaktadır. Bkz. Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 14.

124 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 18; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 260; İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî, **et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla**, (thk. Abdüsselâm el-Herrâs), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, I, 11-12; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik b. Muhammed b. Saîd el-Evsî el-Ensârî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla**, (thk. İhsan Abbas-Muhammed b. Şerîfe-Beşşar Avvam Ma'ruf), Dâru'l-Ğarbi li'l-İslamî, Tunus 2012 (I. Bs.), I, 253; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 27. Vefatının 273/895 olduğu da rivayet edilir. Bkz. Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 150; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 211.

125 Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 297; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 167

örneği teşkil etmektedir.[126] Ayrıca ismi geçen âlimlerle aynı dönemde yaşayıp Mısır'a seyahat ettiği bildirilen Eğleb b. Abdilmelik b. Menvîl et-Tuleytulî (ö. 298/910) ise ilgili rivayeti Abdüssamed b. Abdirrahman'ın öğrencileri olan İsmail b. Abdillah en-Nehhâs (ö. 28?/89?)[127] ve Muhammed b. Saîd el-Enmâtî'den (ö. ?)[128] almıştır.[129]

Belirtilen amaca matuf örnekleri çoğaltılabilecek Endülüslü ulemâ tarafından, Verş ile Abdüssamed b. Abdirrahman'dan faydalanmak üzere Mısır'a yapılan rihleler sonucunda, Verş Rivayeti Endülüs'e girmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Bu rivayetin ilk kim tarafından bölgeye getirildiği konusu net olmamakla birlikte bizzat Verş'ten alınması, Endülüs'teki şöhretinin ilk nedeni olarak kabul edilebilir. Zira Nâfi' Kıraati'nin bölgede yaygınlık kazanması, her ne kadar Gâzî b. Kays'ın ilmî donanımı ve gördüğü hürmetle ilişkilendirilse de, Nâfi' b. Abdirrahman'dan kıraatini bizzat almasıyla da doğrudan ilgilidir. Diğer yandan bu rivayetin Abdüssamed b. Abdirrahman'dan tahsil edilmesi de Endülüs coğrafyasında meşhur olmasının nedenleri arasında sayılabilir. Nitekim Endülüs halkının, ismi geçen zata ilmî anlamda çok itimat ettiği ve Endülüslü âlimler eliyle bölgeye gelen Verş Rivayeti'ne, kendisinden alınması sebebiyle rağbet gösterdikleri haber verilmiştir.[130]

1.2.1.3. Tasnife Dayalı Kıraatlerin Endülüs'e Girişi ve Endülüs'te Kıraat İlmiyle İlgili İlk Eserler

Tarihsel kaynaklarda, kıraat ilminin sistemli bir şekilde Endülüs'e girişiyle ilgili olarak Gâzî b. Kays'ın Nâfi' Kıraati'ni; başını İbn Vaddâh'ın çektiği bir grup zatın da Verş Rivayeti gibi tercihe dayalı kıraat ve rivayetleri bölgeye getirdiği

---

126 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 297; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 167. Muhammed b. Abdillah Vâlidü Madarr Ebû Abdillah el-Kurtubî, Endülüslü âlimler içerisinde, bizzat Verş'ten kıraat okuduğu bildirilen tek âlim olmalıdır.

127 Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 456-457; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 150.

128 Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 519; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 130.

129 İbn Beşküvâl**,** Ebü'l-Kasım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî, **Kitâbü's-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endelüs**, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, Kahire 1989 (I. Bs), s. 192; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** I, 173.

130 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 374-375.

noktasında, "çerçevesi belli açık ifadelere" rastlamak mümkündür. Ancak mesele, "yedi kıraat", "sekiz kıraat", "on kıraat" gibi belli bir tasnife dayalı sistemler açısından ele alındığında, bu türden ifadeler kullanılamamaktadır. Dolayısıyla tasnife dayalı kıraatlerin ilk kim tarafından bölgeye getirildiği hususu, ilklerin tespiti noktasında üzerinde durulması gereken başka bir noktadır.

Bu meselenin açığa kavuşturulması ise iki yollu bir incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bunlardan birincisi, bölgede tasnife dayalı kıraatlerin ilk ne zaman okutulmaya başlandığının belirlenmesi; ikincisi de bu alanda ilk olarak kim tarafından "eser telif" edildiğinin irdelenmesidir. Zira ileride de görüleceği üzere tasnife dayalı kıraatlerin Endülüs'teki varlığı, bu meyanda telif edilen ilk eserin tarihiyle ilişkilendirilmiştir. Ancak eser telifinden çok önceleri, tedriste yedi kıraatin varlığı müşahede edilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak tedrisi anlamda tasnife dayalı kıraatlerin Endülüs'e girişi ele alınacak; ardından da bu noktada oluşan telifatın başlangıcı değerlendirilecektir.

1.2.1.3.1. Tasnife Dayalı Kıraatlerin "Tedrîsî Olarak" Endülüs'e Girişi

"Endülüs-kıraat ilmi" bağlantısına hasredilmiş eserlerde, Ebû Ömer et-Talemenkî ismiyle sıkça karşılaşılmaktadır. Endülüs'ün Talemenke (Salamanca)[131] şehrinde, 340/951 yılında dünyaya gelen Ebû Ömer et-Talemenkî, kıraat ilminin yanı sıra hadiste de otorite kabul edilmiştir. Memleketinde çeşitli hocalardan faydalanmış, akabinde Kurtuba'ya giderek kendini geliştirmiştir. Ardından Mekke, Medine, Mısır, Dimyât ve Kayrevân gibi Doğu İslam coğrafyasına rihle gerçekleştirmiş, ilmî anlamda yetkinlik kazanmış, Endülüs'e dönerek ömrü vefa edene kadar talebe yetiştirmiştir.[132]

---

131 Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVII, 567; Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu'cemü'l-Büldân**, (nşr. Dâru Sadr), Beyrut, 1977 (I. Bs.), IV, 39.

132 Hayatıyla ilgili detaylı bilgi çin bkz. Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 114; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 162; İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 83-85; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 733-734; **'İber**, II, 260-261; Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, (thk. Abdülkadir el-Arnaût ve Tüzkî Mustafa), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000 (I.Bs.), VIII, 32-33; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 178-180; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 110-111; İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf

O, gerek kıraat ilmi merkezli eserlerde gerekse biyografik kaynaklarda, Endülüs'e kıraat ilmini ilk getiren kimse şeklinde nitelendirilmiştir.[133] Ne var ki Talemenkî'nin Endülüs'e kıraat ilmini ilk getiren kimse olarak nitelendirilmesi, çeşitli açılardan değerlendirilmeye muhtaçtır. Zira sıkça temas edildiği üzere fetih için bölgeye gelen tâbiûnun eğitim-öğretim faaliyetleri ve Endülüslü ulemânın dönemin kültür merkezlerine yaptıkları yolculuklarda edindikleri birikimleri bölgeye taşıması gibi hususlar, bahse konu coğrafyanın kıraat ilmiyle tanışıklığının Talemenkî'den önceye dayandığını göstermektedir. Ancak Gâzî b. Kays başta olmak üzere zikredilen âlimlerin tercihe dayalı kıraat ve rivayetleri bölgeye taşıdıkları unutulmamalıdır. Bu bağlamda, kaynaklarda Ebû Ömer et-Talemenkî'nin bahsedilen şekilde nitelendirilmesinin, "tercihe" değil, daha çok "tasnife dair kıraatlerde öne çıkması" ve "kıraatleri ilk defa bir araya toplayarak eser telif etmesi" şeklindeki iki sebeple ilgili olduğu görülmektedir.

Her ne kadar kaynaklarda Talemenkî, Endülüs'e tasnife dayalı kıraatleri ilk getiren kimse şeklinde nitelendirilse de kanaatimizce bahse konu coğrafyanın tasnife dayalı kıraatlerle tanışıklığı da ondan çok önceleri gerçekleşmiştir. Bu düşüncenin desteklenmesi ve Endülüs'e tasnife dayalı kıraatlerin ilk ne zaman ve kim tarafından getirildiğinin tespiti için, Talemenkî'den önce veya onunla aynı dönemde yaşamış Endülüslü âlimler ve Doğudan Endülüs'e göçen kurrânın kıraat ilmine dönük faaliyetleri araştırılmalıdır.

Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'e girişi kısmında da ele alındığı üzere, henüz hicrî III. asrın başlarında vefat eden Ebû Musa el-Hevvârî'nin kıraatteki durumunu tespit için kaynaklar: "Kırââtler konusunda âlim bir kimsedir." şeklinde çoğul bir ifade ile

---

el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, **en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire**, (nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992 (I. Bs.), V, 31; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, (thk. Ali Muhammed Ömer), Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010, s. 29-30; Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y. I, 79-80; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 147; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 168; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 309.

133 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 110-111; Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 304; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 14; Fehd Abdurrahman, **Menhecü'l-Medreseti'l-Endelüsiyye fi'-t-Tefsîr**, s. 44; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ**, s. 14.

ondan bahsetmektedir.[134] Yine, Muhammed b. Abdilcebbâr el-Kurtubî (ö. 296/908),[135] Esbağ b. Temâm Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 365/975),[136] İbn 'Avâne Ebû Bekir el-Endelüsî (ö. 366/977)[137] ve Hakem b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kayravânî (ö. 370/980)[138] gibi Talamenkî'den çok önce yaşamış âlimler hakkında da benzer ifadelere rastlamak mümkündür. Kaynakların, Nâfi' Kıraati ve Verş Rivayeti gibi tercihe dayalı kıraatleri Endülüs'e getirenler hakkındaki kısımları incelendiğinde, "kıraat" kelimesinin müfred kullanıldığı müşahede edilecektir. Ancak Ebû Musa el-Hevvârî başta olmak üzere zikredilen âlimler özelinde bu kelimenin çoğul şekilde kullanılması, Endülüs'ün tasnife dayalı kıraatlerle tanışıklığının çok öncelere dayandığı hususunda ipsucu sunmaktadır.

Aslen Bağdatlı olup İbn Mücâhid'den (ö. 324/936)[139] kıraat okumasının yanında *Kitâbü's-Seb'a* adlı eserini de bizzat dinleyen, yine Ebû Bekir b. Miksem'den (ö. 354/965)[140] de faydalandığı rivayet edilen Ebu Nasr el-Bağdâdî (ö. 276/889), 275/888 yılında Endülüs'e gelerek burada vefat etmiştir.[141] Talemenkî'nin doğumundan yaklaşık 64 yıl önce Endülüs'te bulunan, İbn Mücâhid ve İbn Miksem gibi kıraat ilminin tanıdık simalarından ders alan Ebû Saîd el-Bağdâdî'nin, burada bir yıl kadar yaşaması, bölgenin tasnife dayalı kıraatlerle çok önceleri tanıştığına delildir.

275/888 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen ve "el-'Abîd" şeklinde tanınan Ubeydullah b. Ömer Ebû Ca'fer el-Bağdâdî (ö. 360/970), İbn Mücâhid gibi Bağdat'ın önder âlimlerinden kıraat okuduktan sonra Mısır'a gitmiş, 347/958'de Kurtuba'ya gelerek burada vefat etmiştir.[142] Ebû Ca'fer el-Bağdâdî'nin, Talemenkî henüz yedi yaşındayken Endülüs'e geldiği ve on üç yıl gibi uzun bir süre burada kaldığı bilgisi

---

134 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 212; Zehebî, **Târîhu'l-İslam**, XVI, 258; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 471; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 90.

135 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 310.

136 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 76.

137 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 441; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 375.

138 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 105-106.

139 İbn Mücahid ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "İbn Mücâhid", **DİA**, XX, 214-215.

140 Ebû Bekir İbn Miksem ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "İbn Miksem el-Attâr", **DİA**, XX, 200-201.

141 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 169.

142 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 209-210; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 655; **Mîzanü'l-İ'tidâl**, III, 14; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 435-436; İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer el-'Abîd'in kıraatle ilgili eserleri olduğunu rivayet etmişse de yapılan araştırmalar neticesinde bu eserlerin fıkıhlı ilgili olabileceği kanısına varılmıştır.

dikkate değerdir. Ebû Ca'fer el-Bağdâdî'nin, sözü edilen süre zarfında kıraat ilmiyle ilgili eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmama ihtimali düşünülemez. Dolayısıyla onun, tasnife dayalı kıraatlerle Endülüs'ü tanıştırma olasılığının yüksek olduğu söylenebilir.

Ali b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Bişr Ebü'l-Hasen el-Antâkî et-Temîmî el-Endelüsî (ö. 377/987), Endülüs'te tasnife dayalı kıraatlerin Talemenkî'den önce bilindiği ihtimaline dair belki de en önemli isimdir. Yaşadığı dönemde kıraat alanında ondan daha bilgili bir kimse olmadığı rivayet edilen[143] Antâkî, aslen Antakyalıdır. Endülüs Hükümdarı Müstansır-Billâh'ın, insanlara kıraat ilmini öğretmesi amacıyla buraya davet etmesi üzerine 352/963 yılında özellikle kıraat sahasında yetkin bir âlim olarak annesiyle birlikte Kurtuba'ya taşınmıştır. Kıraat başta olmak üzere çeşitli ilimlerdeki derinliği sebebiyle insanlar üzerinde büyük bir etki uyandıran Antâkî'nin, yaklaşık otuz yıl yaşadığı Endülüs'te, özellikle kıraat ilmini öğretmesi için hükümdar tarafından yapılan davet de göz önünde bulundurulduğunda, sözü geçen alana dair etkisi kolaylıkla tahmin edilebilir. Bu bağlamda, Talemenkî henüz on iki yaşındayken Endülüs'e yetkin bir âlim olarak gelen Antâkî'nin, bu coğrafyayı tasnife dayalı kıraatlerle tanıştırdığı söylenebilir. Kaldı ki Endülüs'te Antâkî'den faydalananlar arasında Talemenkî'nin ismi de zikredilmektedir.[144]

Aslen Kayrevanlı olup 329/941 yılında burada dünyaya gelen ve 357/967'de Endülüs'e yerleşen[145] Muhammed b. el-Hüseyin İbnü'n-Nu'mân Ebû Abdillah el-Kayravânî (ö. 378/988), kıraat-i Seb'a 'nın Endülüs'teki varlığının Talemenkî'den çok öncelere dayandığına dair kuvvetli bir delil niteliği taşıyan başka bir isimdir.[146] Onun, her ne kadar hadis ve dil konusunda çok iyi bir seviyede olmadığı söylense de kıraat

---

143 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 253.

144 Ebü'l-Hasen el-Antâkî ile ilgili olarak daha detaylı bilgi için bkz. Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 414; İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, **İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât**, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986 (I. Bs), II, 308; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 656; **el-'İber fî Haberi men Ğaber**, (thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, II, 150; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 499; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 144; İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb**, (thk. Abdülkadir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986 (I. Bs), 4-410; Baş, Erdoğan, "Me'âfirî", **DİA**, XXIII, 200-201.

145 Vefat tarihinin 368/978; Endülüs'e gelişinin 360/970 olduğu bilgisiyle ilgili olarak bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 384.

146 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 713-714; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 117.

alanı açısından gayretli olduğu ve kıraat farklılıklarını ezberlediği bildirilmiştir. *Târihu Ulemâi'l-Endelüs* isimli çalışmanın yazarı İbnü'l-Faradî'nin (ö. 403/1013), İbnü'n-Nu'mân hakkındaki: "İbn Mücahid'in kitabı dışında sahip olduğu herhangi bir kitap yoktu." ifadesi, üzerinde durulan mesele anlamında büyük önem taşımaktadır.[147] İbnü'n-Nu'mân'ın, kıraat ilminde temayüz ettiği bilgisi göz önünde bulundurulduğunda, İbnü'l-Faradî'nin, İbn Mücâhid'in kitabından kastının *Kitâbü's-Seb'a* adlı eseri olduğu açıktır. Talemenkî, henüz Doğu seyahatine başlamadan, sözü edilen kitabın Endülüs'te bulunması, tasnife dayalı kıraatlerin bölgede hicrî V. asırdan daha önce var olduğunu ve yöre halkı tarafından bilindiğini net bir şekilde göstermektedir.

Söz konusu meseleye dair temas edilmesi gereken bir diğer isim ise İsa b. Said b. Sa'dân el-Kelbî Ebü'l-Esbağ el-Endelüsî el-Kurtubî'dir (ö. 390/999). İsa b. Saîd, 342/953'te dünyaya gelmiş, 371/981'de önce Bağdat'a oradan da Mısır'a ilmî seyahat gerçekleştirmiştir. Bağdat'ta İbn Miksem'den, Mısır'da da Ebû Ahmed es-Sâmirî gibi kıraat ilminin simge şahsiyetlerinden ders alarak memleketine dönmüş, vefatına kadar Kurtuba Camii'nde bölge halkına kıraat okutmuştur.[148] Her ne kadar Talemenkî ile aynı dönemde yaşasa da, Talemenkî'nin Doğu seyahatlerinin 375-381/985-991 yılları arasında gerçekleştiği düşünüldüğünde,[149] Ebü'l-Esbağ el-Kurtubî'nin, Talemenkî'den önce Endülüs'ü tasnife dayalı kıraatlerden haberdar ettiği ve bu açıdan insanları eğittiği çıkarımı yapılabilir.

Tasnife dayalı kıraatlerin Endülüs'e girişiyle ilgili zikredilmesi gereken son isim, daha çok hadis ilminde öne çıkmakla birlikte kıraatte de hatırı sayılır bir yeri hâiz "İbnü'd-Debbâğ" şeklinde tanınan Halef b. el-Kasım b. Sehl Ebü'l-Kasım el-Kurtubî'dir (ö. 393/1002). İbnü'd-Debbâğ, 325/937'de Kurtuba'da doğmuş, 345/956'da Mısır, Şam ve Hicaz'a on beş yıl süren rihle gerçekleştirmiştir. İlgili süreçte İbn Mücâhid'in arkadaşı olan İbn Salih Ebû Bekir el-Bağdâdî ve Mısır'ın kıraat hocalarından İbn Eşte gibi âlimlerden bu sahada istifade etmiştir. Memleketine

147 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 384.

148 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 266; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 403; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 298; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 725; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 537.

149 Baş, "Me'âfirî", **DİA**, XXIII, 200-201.

döndükten sonra, Endülüs'ün önder kurrâsından Ebû Amr ed-Dânî ve İbn Abdilberr en-Nemerî gibi birçok şahsiyet, kendisinden hadis ilminde faydalanmıştır.[150] İbn Mücâhid'in arkadaşından ders alması, tasnife dayalı kıraatler konusunda da bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. İbnü'd-Debbâğ'ın, hem kıraat ilmiyle ilgili kendi birikimi hem de ismi geçen öğrencilerinin kıraat ilmiyle olan bağlantısı, onun, Endülüs'te tasnife dayalı kıraatlerle ilgili faaliyetler yürüttüğüne işaret etmektedir. Dolayısıyla Endülüs coğrafyasını yedi kıraatle tanıştırdığı da söylenebilir. Ayrıca Talemenkî'nin doğu İslam coğrafyasına yaptığı seyahatler henüz başlamadan, İbnü'd-Debbâğ'ın Endülüs'e döndüğü de unutulmamalıdır.[151]

Aktarılan bunca malumat ekseninde; tasnife dayalı kıraatlerin, "tedrîsî" anlamda Endülüs'e girişinin Talemenkî'den önce gerçekleştiği düşünülebilir. Zira gerek Talemenkî'den önce gerekse onunla aynı dönemde yaşamış onlarca Endülüslü kurrânın yanında, İslam medeniyetinin farklı coğrafyalarından gelerek Endülüs'e yerleşen Ebu Nasr el-Bağdâdî, Ebû Ca'fer el-Bağdâdî' ve Ebü'l-Hasen el-Antâkî gibi isimler, bu coğrafyadaki kıraat faaliyetleri alanında büyük önem arz etmektedir. Nitekim söz konusu âlimlerden bir kısmı, Nâfi' Kıraati ve Verş Rivayeti gibi tercihe dair kıraatleri bölgeye getirmiş ve bu tercihlerin tedrisini devam ettirmiştir. İsmi geçen göçmen kurrânın yanı sıra gerçekleştirdikleri rihleler sonucunda Doğudaki kıraat müktesebatıyla memleketlerine dönen diğer bir kısım Endülüslü ulemânın da tasnife dayalı kıraatleri bölgeye taşıdığı ve en azından tedriste bu kıraatlere yer verdikleri ifade edilebilir. Bu anlamda, "Endülüs'te tasnife dayalı kıraatlerin varlığı, tedrîsî anlamda Talemenkî'den önceye dayanmaktadır" şeklinde bir tespit yerinde olacaktır.

---

150 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 118; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 286; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 209; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 694-695; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVII, 113; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 246; Topaloğlu, Nuri, "İbnü'd-Debbâğ, Ebü'l-Kasım", **DİA**, XXI, 8.

151 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 118; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 694-695; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 246.

1.2.1.3.2. Tasnife Dayalı Kıraatlerin "Telifât Yoluyla" Endülüs'e Girişi

Talemenkî'nin, Endülüs'e tasnife dayalı kıraatleri ilk getiren kimse olarak tanımlanmasının altında yatan muhtemel diğer sebep, yedi kıraate dönük eser telif eden ilk Endülüslü kıraat âlimi şeklinde nitelendirilmesidir.[152] Ancak yine belirtilmelidir ki bu bilgi de izaha muhtaçtır. Zira ileride görüleceği üzere Talemenkî'ye yönelik yapılan bu niteleme, tam anlamıyla netlik arz etmemektedir.

Tasnife dayalı kıraatlerin bölgeye taşınması hususunun açıklığa kavuşturulması ve bölgedeki telifâtın başlangıcı ve türünün tespiti için, Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili vücuda getirilen ilk eserler hakkında malumat vermek uygun olacaktır. Burada şu nokta da gözden uzak tutulmamalıdır: Biyografik kaynaklarda, eserlerin ne zaman kaleme alındığıyla ilgili tarihsel bilgilerin eksikliği bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili eserlerin kronolojik sıralaması, âlimlerin vefat tarihleri temel alınarak yapılacaktır. Zira bazı eserlerin telif tarihlerinin belirgin olmaması, böyle bir metodu kaçınılmaz hale getirmektedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Endülüs kurrâsı tarafından kıraat ilmine dair telif edilen ilk eser, Eğleb b. Abdilmelik İbn Menvîl et-Tuleytulî'ye (ö. 298/910) aittir. İbn Menvîl, Doğuya gerçekleştirdiği bir seyahati esnasında, kıraat sahasında Endülüs'e büyük etkisi olan Mısır'ın önder kurrâlarından İsmail b. Abdillah en-Nehhâs (ö. 28?/89?)[153] ve Muhammed b. Saîd el-Enmâtî'den (ö. ?)[154] Verş Rivayeti'ni okumuş; memleketine döndükten sonra da ilgili rivayeti insanlara okutmuştur. Muhtemelen

---

152 İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, **en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr**, (thk. Ali Muhammed Dabba), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y. I, 34; **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 110-111; Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 304; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 14; Fehd Abdurrahman, **Menhecü'l-Medreseti'l-Endelüsiyye fi'-t-Tefsîr**, s. 44; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ**, s. 14; Birışık, Abdulhamit, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, Emin Yayınları, Bursa, 2014, s. 103; Maşalı, Mehmet Emin, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, Otto Yayınları, İstanbul, 2016, s. 67; Akaslan, Yaşar, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sy. 19, 2019, s. 113; Gökdemir, "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu", s. 167.

153 Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 456-457; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 150.

154 Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 519; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 130.

tedris için öğrencilerine bir kaynak teşkil etmesi ve kendisinden yanlış bir bilgi aktarılmasının önüne geçmek gayesiyle Nâfi‘ Kıraati’nin Verş Rivayeti’ni cem‘ ettiği bir eser yazmıştır.[155] Endülüs’te kıraat ilmiyle ilgili yazılan ilk eser olması hasebiyle büyük önem taşımakla birlikte, ilgili eserin ismi ve günümüzdeki varlığı bilinememektedir.

Hükümdar Müstansır-Billâh’ın davetiyle 352/963 yılında Endülüs’e gelen Ebü’l-Hasen el-Antâkî, adı geçen coğrafyada kıraat ilmiyle ilgili eser telif eden ikinci âlimdir. Biyografisini nakleden kaynaklarda, Ebü’l-Hasen el-Antâkî’ye kıraatle ilgili iki eser nispet edilmektedir. Bunlardan birincisi, Verş Rivayeti’ni tespit ettiği ve günümüze ulaşıp ulaşmadığıyla ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilemeyen *el-Usûl fî Kırâati Verş*’tir.[156] Diğeri ise vakf meselesine dair kaleme aldığı *Risâle fî Vakfi’l-Kur’ân* adlı risaledir. İlgili risalenin bir tanesi, Zeytûne Üniversitesi Abdeliyye Kütüphanesi’nde 421/43 numaralı mecmua içerisinde 19. risale olarak 167-168. varaklar arasında; diğeri de Vataniyye Kütüphanesi 1/4203 katalog numaralı içerisinde 12 farklı risalenin yer aldığı 173 no’lu mecmua içerisinde, 41. varaktaki 5. risale olarak halihazırda mahtût iki nüsha halinde Tunus’ta bulunduğu söylenmektedir.[157]

“İbnü’l-Haddâd” şeklinde tanınan Ahmed b. Sehl b. Muhsin el-Ensârî Ebû Ca‘fer et-Tuleytulî (ö. 387/997), Endülüs’te kıraat ilmiyle ilgili telif edilen eserler sıralamasındaki üçüncü isimdir. Nâfi‘ Kıraati’nin önder şahsiyetlerinden addedilen İbnü’l-Haddâd’ın, *Kıraatü Nâfi‘* ismiyle bir çalışmasının bulunduğu rivayet edilmektedir.[158] Adından da anlaşılacağı üzere Nâfi‘ Kıraati’ne ait farklılıkların cem‘ edildiği bu eserin, günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

---

155 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 192; İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 173.

156 Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu‘cemü’l-Müellifîn: Terâcimü Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye**, Müessetü’r-Risâle, Beyrut 1993 (I. Bs.), II, 496.

157 Ali Şevah İshak, **Mu‘cemü Musannefâti’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru’r-Rifâî, Riyad 1983 (I. Bs), I, 237; **el-Fihrisü’ş-Şâmil li’t-Türâsi’l-Arabiyyi’l-Mahtût**: Ulûmü’l-Kur’ân, Mahtûtâtü’t-Tecvîd (nşr. el-Mecma‘ul-Melekî), Amman 1987, I, 27.

158 Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Beşküvâl, **Kitâbü’s-Sıla**, s. 35; Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 183; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkî, **Târîhu’l-İslam ve Vefeyâtü’l-Meşâhîri ve’l-A‘lâm**, (thk. Ömr Abdüsselam Tedmürî), Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1988, (I. Bs.), XXVII, 179; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 59; Kehhâle, **Mu‘cemü’l-Müellifîn**, I, 149; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû‘atü’l-Müyessera fî Terâcimi Eimmeti’-Tefsîr ve’l-İkrâi ve’n-Nahvi ve’l-Lüğa**, y.y. 2003 (1. Bs), s. 212.

Kur'ân'ı çok güzel okuyan ve kıraat farklılıklarını dilinden düşürmediği rivayet edilen Ahmed b. Kasım b. Îsa b. Ferec b. Îsa Ebü'l-Abbas el-Lahmî el-İklîşî (ö. 410/1019), Endülüs'te kıraat telifâtına dair ilkler arasında yer alan diğer bir isimdir.[159] Doğu İslam coğrafyasına yaptığı yolculuklarda edindiği kıraat birikimini, önce Kurtuba'daki Gâzî Mescidi'nde sonra da Tuleytula'da insanlara okutan Ebü'l-Abbas el-İklîşî, *Me'âni'l-Kırâât* adıyla bir eser kaleme almıştır.[160] Muhtemelen kıraat ilminin bazı temel meseleleri ve kıraat farklılıklarının tevcîhine yönelik telif edilmiş bu eserin günümüzdeki varlığı bilinememektedir.

Endülüs kıraat edebiyatının ilkleri arasında zikredilecek diğer bir eser ise Ahmed b. Abdilkâdir b. Saîd el-Ümevî Ebû Ömer el-İşbîlî el-Mâlikî'ye aittir (ö. 420/1029).[161] Ebû Ömer el-İşbîlî, nahiv, lügat ve kıraate dönük ilgisinin yanında eski belgeler ve bunlarla alakalı problemler konusuna da eğilmiş; bu alanda on beş cüzden oluşan bir çalışma meydana getirmiştir. Ebü'l-Hasen el-Antâkî ve Ebû Ali el-Bağdâdî gibi âlimlerden kıraat ilminde faydalanan Ebû Ömer el-İşbîlî'nin, günümüzdeki varlığı muğlak olan *et-Tahkîk fi'l-Kırââti's-Seb'* adındaki bir çalışmasından daha söz edilmektedir.[162] Adından da anlaşılacağı üzere ilgili kitabın, yedi kıraate dair farklılıkları ihtiva ettiği düşünülmektedir.

Fıkıhçı yönüyle de tanınmakla birlikte Kur'ân'ı çok güzel okuduğu ve kıraatleri ezberlediği rivayet edilen Saîd b. Yahya b. Muhammed b. Seleme et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî el-Mâlikî (ö. 426/1035),[163] Endülüs'te Ebû Ömer et-Talemenkî'den önce eser telif ettiği düşünülen âlimlerdendir. İbn Hayr, *Fehrese*'sinde, hayatının bir bölümünde İşbîliye Mescid-i Camii'nin imamlığını da yapan Ebû Osman el-İşbîlî'ye, Hz. Peygamber'in savaşlarını ihtiva ettiği belirtilen *Kitabü's-Sîre* adında

---

159 Ebü'l-Abbas el-İklîşî'nin hayatıyla ilgili bkz. İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 65-66; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 201-202.

160 Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 156-157.

161 Ebû Ömer el-İşbîlî'nin hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 76; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 68.

162 Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1951, I, 73; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I,173.

163 Ebû Osman el-İşbîl'nin hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 342; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 974.

bir eser nispet etmiştir.[164] İsmi geçen eserin yanı sıra kaynaklarda, *"*Kıraat ilmine ait eserleri vardır." şeklindeki bir ifadeyle, Ebû Osman el-İşbîlî'nin, kıraat ilmiyle ilgili çalışmalarının olduğu da rivayet edilmiştir.[165] İsimleri ve günümüzdeki varlıkları bilenememekle birlikte bu çalışmalar, Endülüs kıraat edebiyatının ilkleri anlamında önem arz etmektedir.

Eser telifi yoluyla Endülüs'e tasnife dayalı kıraatlerin ilk kim tarafından getirildiğinin tespiti için üzerinde durulması gereken son isim, her ne kadar vefat tarihi itibarıyla geç dönemlere denk gelse de Mekkî b. Ebî Tâlib'dir (ö. 437/1045). O, aslen Kayrevanlıdır. Doğu İslam coğrafyasına defalarca seyahat gerçekleştirmiş, alanında tam anlamıyla yetkin bir şekilde 391/1001 yılında Endülüs'e gelmiştir. Zikredilen yıl, özellikle tasnife dayalı kıraatlerle ilgili eserler açısından Endülüs için erken bir zamandır. Kıraat sahasına yönelik gerek nitelik gerekse nicelik anlamında hatırı sayılır külliyatı bulunan Mekkî'nin, "yedi kıraat" ekseninde kaleme aldığı birkaç çalışması da bilinmektedir ki bu çalışmaların bazılarını, henüz erken dönemlerde vücuda getirmiştir. Söz konusu kitapların ilki, kaybettiğini bizzat ifade ettiği[166] *el-Mûcez fi'l-Kırâât* olup, 385/995 yılında kaleme alınmıştır.[167] Endülüs'e gelmeden bir yıl önce, 392/1002 yılında Kayrevan'da telif ettiğini haber verdiği *et-Tebsıra fi'l-Kırâât* ise *el-Mûcez*'e yönelik çeşitli ilaveleri ihtiva etmektedir.[168]

Endülüs ulemâsınca kıraat ilmine dönük telif edilen ilk eserlerden yola çıkarak, Endülüs'e kıraat ilminin girişine dair şunlar söylenebilir: Ebü'l-Hasen el-Antâkî'nin *Risâle fî Vakfi'l-Kur'ân*'ı ile Ebü'l-Abbas el-Lahmî el-İklîşî'nin *Me'âni'l-Kırâât* adlı eserleri, kıraat ilminin farklı meselelerine temas etmektedir. İbn Menvîl et-Tuleytulî, Ebü'l-Hasen el-Antâkî ve "İbnü'l-Haddâd" Ebû Ca'fer et-Tuleytulî'nin çalışmaları,

---

164 İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, **Fehresetü mâ Revâhü 'an Şüyûhihî mine'd-Devâvîni'l-Musannefe fî Durûbi'l-İlm ve Envâi'l-Ma'ârif**, (thk. Muhammed Fuad Mansur), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998 (I. Bs.), s. 204.

165 Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn**, I, 390; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 771.

166 Öztürk, M. Şevket, **Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Me'âni'l-Kırâât Adlı Eseri,** Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 29.

167 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 271.

168 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 271. Yedi kıraatle ilgili "*el-Keşf*" ve "*et-Tezkira*" gibi eserleri de bulunmakla birlikte ilgili eserlerden *el-Keşf*'in telif yılı 424/1034 olarak haber verilmiştir. Bkz. Öztürk, **Mekkî b. Ebî Tâlib**, s. 29. *et-Tezkira*'nın ne zaman telif edildiği ise bilinmemekte olup İbnü'l-Cezerî, Mekkî'nin diğer bütün eserlerini 395/1005 yılından sonra telif ettiğini haber vermektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 272.

genellikle bölgede tercih edilen Nâfi‘ Kıraati ile Verş Rivayeti’nin tespitini içermektedir. Ebû Ömer el-İşbîlî el-Mâlikî’ye ait *et-Tahkîk fi’l-Kırââti’s-Seb‘* ise isminden de anlaşılacağı üzere yedi kıraatin cem‘ edildiği türle ilişkilidir. Yine Mekkî b. Ebî Tâlib’’in *el-Mûcez* ve *et-Tebsıra* adlı eserleri de belirtilen türdedir.

Daha önce de değinildiği üzere Talemenkî’nin, Endülüs’e tasnife dayalı kıraat ilmini getiren ilk kimse olarak nitelendirilmesinin altında yatan sebeplerden biri, yedi kıraati cem‘ ederek bu türde eser telif eden ilk Endülüslü şeklinde tanımlanmasıdır. Ancak *et-Tahkîk fi’l-Kırââti’s-Seb‘* adıyla Ebû Ömer el-İşbîlî tarafından kaleme alınan ve yedi kıraati kapsadığı düşünülen eser ile Mekkî b. Ebî Tâlib’in *el-Mûcez* ve *et-Tebsıra* adlı eserleri göz önünde bulundurulduğunda, bölgeye tasnife dayalı kıraatlerin ilk kim tarafından getirildiği ve yedi kıraati bir araya toplamak suretiyle ilk kim tarafından eser telif edildiği meselesine yönelik iki farklı değerlendirme yapılabilir. Buna göre konu, vefat tarihleri anlamındaki öncelik ekseninde ele alındığında, Talemenkî’den önce vefat etmesi sebebiyle Ebû Ömer el-İşbîlî’ye dair, “Endülüs’te tasnife dayalı kıraatlerle ilgili eser telif eden ilk kişidir.” şeklindeki bir yargı yerinde olacaktır. Ayrıca söz konusu yargı, eser telifi yoluyla Endülüs’ü tasnife dayalı kıraatlerle ilk tanıştıran kimsenin de kendisi olmasını tek seçenek haline getirecektir. Kaynakların Talemenkî’ye yönelik nitelemesinden hareketle bir yaklaşım ise şöyle bir değerlendirmeye imkân tanımaktadır: Talemenkî’nin, 340/951 yılında dünyaya geldiği ve Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirdiği ilmî seyahatlerinin 381/985 yılında son bulduğu belirtilmişti.[169] Sözü edilen sürelerin, Talemenkî’nin eser telif edebilmesi için yeterli olduğu açıktır. Dolayısıyla İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr*’inin temel referansları arasında da bulunan[170] ve günümüzdeki varlığı bilinemeyen *er-Ravda fi’l-Kırââti’s-Seb‘a* adlı eserini,[171] Ebû Ömer el-İşbîlî’den önce telif ettiği ve eser telifi yoluyla Endülüs’e tasnife dayalı kıraatleri getirdiği kanaatini ortaya çıkaracaktır. Zikredilen

---

169 Baş, “Me‘âfirî”, **DİA**, XXIII, 200-201.

170 İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, **en-Neşr fi’l-Kırâati’l-‘Aşr**, (thk. Ali Muhammed Dabba), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut t.y. I, 71.

171 Ebû Ömer et-Talemenkî’nin eserleri için ayrıca bkz. İbn Hayr, **Fehrese**, (thk. Muhammed Beşşâr Avvâd), Dâru’l-Ğarbi’l-İslamî, Tunus 2009 (I. Bs.), s. 360; Ziriklî, **el-A‘lâm**, I, 212-213; Kehhâle, **Mu‘cemü’l-Müellifîn**, I, 276; **el-Fihrisü’ş-Şâmil**, Mahtûtâtu’t-Tefsir ve Ulûmih, 1, 93; Baş, “Me‘âfirî”, **DİA**, XXVIII, 201.

durumlar, her ne kadar vefat tarihi itibarıyla çok geç vakitlere tekabül etse de Endülüs'e geliş zamanı düşünüldüğünde Mekkî b. Ebî Tâlib için de geçerlidir.

Her ne kadar bölgesel anlamda ilklerin tespitine yönelik detaylı araştırmalar yapmaya gayret gösterilse de Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays Rivayeti haricinde, tercihe ve tasnife dayalı kıraatlerin Endülüs'e ilk olarak kim tarafından getirildiğiyle ilgili klasik kaynakların sunduğu bilgiler ışığında belirgin bir ifade mümkün olamamaktadır.

Öte yandan söz konusu muğlaklık, yedi kıraate dair telif edilen ilk eser için de geçerlidir. Zira hem Talemenkî'nin *er-Ravda*'sı hem de Ebû Ömer el-İşbîlî'nin *et-Tahkîk*'i günümüze ulaşamamıştır. Dolayısıyla hangi yılda yazıldıklarıyla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Mûcez*'iyle *et-Tebsıra*'sı, telif tarihiyle ilgili net bir bilgi sunsa da mukayese yapılabilecek eserlerin tarihlerine vakıf olunamaması, bölgede yedi kıraatle ilgili eser telif ederek tasnife dayalı kıraatlerin ilk olarak kimin tarafından getirildiği konusununun açıklığa kavuşturulmasına imkân tanımamaktadır.

Bu bağlamda, kanaatimizce bahse konu meseleye dair tek bir ismin öne çıkarılması yerine, adı geçen coğrafyanın kıraatlerle tanışıklığının belli bir grup âlimin ortak katkıları sonucunda oluştuğunu söylemek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca Ebû Ömer et-Talemenkî'nin isminin öne çıkarılmasının, Mekkî b. Ebî Tâlib dışarı tutulduğunda, adı geçen âlimlerden daha çok meşhur olmasıyla açıklanabileceği düşünülmektedir.

Burada son olarak şu hususa da değinmek gerekmektedir: Özel olarak Endülüslü âlimlerin biyografilerini ihtiva eden eserler başta olmak üzere başvurulan klasik tabakât kitaplarının hiçbirinde, Talemenkî'nin, Endülüs'e tasnife dayalı kıraatleri getirdiğiyle ilgili herhangi bir açık ifadeye tesadüf edilememiştir.[172] Yine, yalnızca kıraat âlimlerinin biyografilerine hasredilmiş iki eserden biri olan Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâ*'sının da ilgili kısmında, belirtilen türde bir aktarım söz konusu

[172] Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 114; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 162; Zehebî, **'İber**, II, 260-261; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, VIII, 32-33; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 178-180.

değildir.[173] Talemenkî'yi bahsedilen şekilde tanımlayan ilk kişi, İbnü'l-Cezerî'dir. O, *Ğâyetü'n-Nihâye*'sinde ilgili duruma: "Talemenkî, Endülüs'e kıraatleri ilk getiren kimse olup bu alanda *er-Ravda* adlı bir eser telif etmiştir." şeklindeki bir cümleyle işaret etmektedir.[174]

Zehebî de dâhil, kendisinden önce bu noktada herhangi bir net rivayet söz konusu olmamakla birlikte İbnü'l-Cezerî'nin böyle bir bilgiyi aktarmasının altında yatan muhtemel sebeplerden biri, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin, kıraat ilminin Endülüs'teki durumuna yönelik beyanlarıdır. İbnü'l-Cezerî'nin, *Müncidü'l-Mukriîn* adlı eserinde de naklen yer verdiği bu açıklamalarda Ebû Hayyân, adı geçen bölgede kıraat ilminin serencamını anlatırken Ebû Ömer et-Talemenkî'yi ilk sırada zikretmiştir.[175] Söz konusu önceleyiş ise İbnü'l-Cezerî tarafından Talemenkî'nin ilgili şekildeki tavsifinde rol oynamıştır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinde, Endülüs'te kıraat ilminin durumunu ele aldığı kısım da bu noktanın aydınlatılması açısından kıymetlidir. İlgili eserinde İbnü'l- Cezerî, İslam dünyasının tamamında kıraat ilmine dönük farklı tasnifleri içeren eserleri aktarmış, Endülüs ve Mağrib özelinde şunları kaydetmiştir: "…Bütün bunlar (İslam âleminde farklı tasnifleri içeren kıraat ve eserler) Endülüs ve Mağrib'de IV. asrın (hicrî) sonlarına kadar mevcut değildi. Ancak rihlelerde Mısır'daki kurrâdan aldıkları rivayetlerle (tasnife dönük kıraat bilgisi) bu bölgelere (kıraat ilmini) sokabilmişlerdir. (Bunların başında) Ebû Ömer et-Talemenkî gelmektedir ki o, *er-Ravda* adlı eserin müellifi olup oralara (Endülüs ve Mağrib'e) kıraat ilmini götüren ilk kişidir…"[176]

İbnü'l-Cezerî'nin bu açıklamaları, Ebû Hayyân'ın yukarıda sözü edilen ifadelerinin muhtevasına çok benzemekte olup Talemenkî'yi "kıraatleri bölgeye ilk getiren kimse" şeklinde niteleme sebebine de işaret eder mahiyettedir. Endülüs'te kıraat ilminin durumuna da değinilen son dönem eserlerinin, Talemenkî'yi bahsedilen şekilde nitelemelerinin de İbnü'l-Cezerî'nin, *Ğâyetü'n-Nihâye, Müncidü'l-Mukriîn* ve

---

173 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, 733-734.
174 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 110.
175 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidu't-Tâlibîn**, (thk. Ali b. Muhammed el-İmrân), Mekke, 1419/1998, s. 102-108.
176 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 34.

en-Neşr'rindeki ifadelerinin bir sonucu olduğu açıktır.[177] Ancak yukarıdaki açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda -en azından tedrîsî anlamda- İbnü'l-Cezerî'nin bu aktarımının isabetsiz olduğu söylenebilir.

Öte yandan İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'inin aslî kaynaklarını aktardığı kısımda, Talemenkî'ye ait *er-Ravda* adlı eseri, Ebû Amr ed-Dânî, Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, İsmail b. Halef es-Sarakustî, Ebû Abdillah İbn Şüreyh, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Abdurrahman b. el-Hasen Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-Kurtubî gibi Endülüslü kurrâ tarafından kaleme alınan eserlerden sonra zikretmiştir.[178] Sözü edilen sıralamayı, âlimlerin vefat tarihlerine ya da eserlerin telif tarihine göre değil, muhtemelen bahse konu eserlerin bulduğu şöhreti temel alarak yaptığı anlaşılan İbnü'l-Cezerî'nin bu aktarımından da, Endülüs'te telif edilen ilk eserin hangisi olduğunun tespiti mümkün gözükmemektedir. Kaldı ki *er-Ravda*'ya geniş bir şekilde yer verdiği kısımda da eserin telif tarihini belirtmemiş olması, bahse konu zorluğun sebepleri arasındadır.[179]

Bütün bu açıklamalardan sonra İbnü'l-Cezerî'nin Talemenkî'yi, Endülüs'te kıraatleri bir araya toplayarak ilk eser veren kimse şeklinde nitelemesinin altında yatan ikinci sebep olarak zikredilebilecek yalnızca bir ihtimalden söz edilebilir. Buna göre *en-Neşr*'inin aslî kaynakları arasında yer verdiği *er-Ravda*'yı gördüğü anlaşılan İbnü'l-Cezerî, ilgili eserin telif tarihini müşahede etmiş; Endülüslü âlimler eliyle

---

177 Bedreddîn ez-Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedrüddîn Muhammed b. Abdillah, **el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006, I, 323-324; Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 304; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 14; Fehd Abdurrahman, **Menhecü'l-Medreseti'l-Endelüsiyye fi'-t-Tefsîr**, s. 44; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs**, s. 14; Karaçam, İsmail, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, Nedve Yayınları, İstanbul 1974, s. 247; **Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 2009, 16. bs, s. 64; **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 1996, s. 95, 101; Çetin, Abdurrahman, **Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar**, Ensar Yayınları, İstanbul 2013, s. 433; Birışık, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, s. 102-103; Dağ, Mehmet, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 287; Kurt, Yaşar, **Kıraat Tarihinin Meseleleri**, Samsun 2013, s. 115; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 67; Özbek, Ömer, **Karşılaştırmalı Kıraat İlmi Meseleleri**, Kimlik Yayınları, Kayseri 2019, s. 50.

178 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 58-71.

179 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 71.

yazılan diğer eserlerden önce olduğunu yakinen anlamış ve tarihsel bilgileri dışarıda tutarak Talemenkî'yi söz konusu şekilde nitelemiştir.[180]

1.3. Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi: Hicrî V. Asırda Endülüs'te Kıraat İlmi

Henüz fetih esnasında ilk nüveleri atılan kıraat ilmi, II-IV. asırlarda, bu medeniyete mensup âlimlerce Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirilen rihleler sayesinde Endülüs'e getirilmiştir. Bu manada ilgili asırlar, Endülüs kıraat tarihi açısından giriş merhalesi kabul edilmiştir. Sonraki süreçte ise hükemâ ve ümerânın kıraat ilminin gelişimi noktasındaki katkı ve katılımları, Endülüs'ten diğer bölgelere; diğer bölgelerden de Endülüs'e yapılan rihlelerin zirveye ulaşması gibi çeşitli sebeplerle[181] kıraat ilminin, bu iklimde büyük yükseliş gösterdiği görülmektedir. Öte yandan her ne kadar V. asrın başlarına kadarki kısımda kıraat ilminin bölgeye girişinin tartışmaları sürse de IV. asrın ikinci yarısını, yükseliş döneminin dışında tutmamak gerekir. Zira II. Hakem'in daveti üzerine Endülüs'e gelen Antâkî'nin bölgedeki etkin rolü başta olmak üzere[182] söz konusu zaman diliminde kıraat ilminin tedrisatı noktasında önceki asırlara göre gerçekleştirilen yoğun faaliyetler, ilgili ilme dönük ilerlemenin ilk nüveleri olarak öne çıkmaktadır.

V. asır, geçmişten gelen ilmî mirası bünyesinde barındırmasının yanında, ilmî ve kültürel anlamda Endülüs'ün zirve dönemlerinden olan Mülûkü't-Tavâif zamanına (422-483/1031-1090) denk gelmektedir. Âmirîlerin hükmünün son bulmasıyla başlayan ve kudretli her ailenin bir beylik kurduğu bu dönemde Endülüs, siyasî açıdan geriye doğru gitse de ilmî ve kültürel anlamda altın çağlarından birini yaşamıştır.[183]

---

180 İbnü'l-Cezerî'nin, Ebû Ömer el-İşbîlî tarafından kaleme alınan ve tasnife dayalı kıraatleri kapsadığı anlaşılan *et-Tahkîk fi'l-Kırââti's-Seb'* adlı bir eserin varlığını belirtse de, ilgili eseri görüp görmediğini anlayabileceğimiz herhangi bir bilgiye yer vermemiş olması, görmediği için kuvvetli bir delildir. Bu cümleden olmak üzere yukarıda sözünü ettiğimiz son ihtimalin de kesinlik bildirmediğini belirtmek istiyoruz. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 68.

181 Endülüs'te kıraat ilminin gelişimine etki eden saikler, bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla birlikte ele alınmıştır.

182 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 253; Beşirî, Sa'd b. Abdillah, **el-Hayâtü'l-İlmiyye fî 'Asri Mülûkü't-Tavâif fi'l-Endelüs**, Riyâd, 1993, s. 266.

183 Endülüs'te Mülûkü't-Tavâif dönemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Özdemir, **Endülüs**, s. 107-119.

Beylik yöneticileri, kendileri ve beylikleri hakkında bir iftihâr vesilesi olması sebebiyle âlim ve edîblerin, saraylarında bulunmalarına özen göstermiş, bunun için gerekli çabayı sarf etmişlerdir.[184] Nitekim meliklerin, kendileri hakkında: "Filan âlim filan melikin yanındadır." şeklinde konuşulmasını büyük bir övünç olarak gördükleriyle ilgili *Nefhu't-Tîb* adlı eserin müellifi Makkarî'den (ö. 1041/1632) yapılan nakil, bu noktada çok önemlidir.[185]

Meliklerin kendilerinin de ilim ve edebiyata olan ilgileri gibi söz konusu durumu teyit noktasında zikredilebilecek daha birçok örnek, Mülûkü't-Tavâif döneminde ilmî ve kültürel anlamdaki gelişimin anlaşılması hususuna ışık tutacaktır.[186] Diğer yandan Mansûr İbn Ebî Âmir'in (ö. 392/1002), halktan iltifat görmek maksadıyla yasakladığı mantık ve felsefe gibi aklî ilimlerin bu dönemde tekrar okutulmaya başlandığı yönündeki rivayet,[187] bahse konu dönemde beylik yöneticilerinin Endülüs'ün ilmî ve kültürel anlamdaki gelişimine yaptıkları katkıları göstermekte; bu anlamda ilgili dönemin önemine işaret etmektedir.

Mülûkü't-Tavâif dönemi başta olmak üzere devlet ricalinin ilmî gelişime yaptığı katkılar, şüphesiz Endülüs coğrafyasında en çok önemsenen alanlardan biri mesabesindeki kıraat ilmi için de söz konusudur. Dolayısıyla kıraat ilminin ilgili asırdaki yükselişi, Mülûkü't-Tavâif özelinde düşünüldüğünde daha anlamlı olacaktır.[188]

Üzerinde durulan asır, Endülüs kıraat ekolü açısından, niteliksel anlamda piramidin en zirvesi şeklinde ifade edilebilir. Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî (ö. 430/1039'dan sonra), İbn Mu'âz el-Cühenî (ö. 442/1040), Ebü'l-Kasım el-Hazrecî (ö. 446/1053), İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî (ö. 462/1069), İbn Abdilberr en-Nemerî (ö. 467/1071), Ebû Abdillah İbn Şüreyh (ö. 476/1084), İbn Abdilganî el-Husrî (ö. 488/1095) ve Süleyman b. Necâh el-Kurtubî (ö.

184 Özdemir, **Endülüs**, s. 110.
185 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 190.
186 Özdemir, **Endülüs**, s. 110. Mülûkü't-Tavâif dneminde Endülüs'te ilmî ve kültürel gelişime dair detaylı bilgi için ayrıca bkz. Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 168-172.
187 Ergüven, Şehabettin, "X. ve XI. Yüzyıllarda Endülüs'ün İlmî Ve Edebî Panoramasına Genel Bir Bakış", İSTEM Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 15, 2010, s. 21-22.
188 Endülüs'te kıraat ilminin gelişimine etki eden faktörler bir sonraki bölümde geniş bir şekilde ele alınacaktır.

496/1103) gibi Endülüs kıraat ekolünden temayüz etmiş önder şahsiyetlerin tamamı, ilgili asırda yaşamıştır.[189] Zikredilen şahısların, hem Endülüs'te hem de İslam âleminin diğer bölgelerinde müstesna bir yeri haiz olduklarında kuşku yoktur. Belirtilen Endülüslü kurrâ, tedris ve telif faaliyetleriyle Endülüs'ün kıraat ilmi yönteminin belirlenmesinde büyük rol oynamışlardır. Nitekim sonraki her asırda okutulmaya devam edilen "yedi kıraate" dönük tedris ve telif faaliyetleri, yukarıda ismi zikredilen isimler başta olmak üzere ilgili asırda yaşamış âlimlerin, tedris ve telifleriyle mümkün olmuştur.[190]

V. asrın sonlarında vefat eden ve Endülüs'ün önder kıraat âlimleri arasında yer alan Ebû Davud Süleyman b. Necâh, V. asır kurrâsının Endülüs'teki öneminin tespiti için ideal bir örnektir. Zira kendisi, kıraati, yine bu asrın âlimlerinden olan Ebû Amr ed-Dânî'den almış; onun en seçkin öğrencilerinden sayılmıştır. Vefat tarihi itibarıyla hem V. hem de VI. asırlardaki kurrâyı görme fırsatı elde eden İbn Necâh, ilgili asırlardaki Endülüslü diğer kıraat âlimlerinin pek çoğunun da kıraat senedinde yer almıştır.[191] Bunun yanında çalışmamızın dördüncü bölümü ve ekler kısmında yer verilen Endülüslü kurrâ incelendiğinde, ilgili dönem ve sonrasında yaşamış birçok kıraat âliminin rivayet senetlerinde çoğunlukla V. asır âlimlerine rastlanması, onların Endülüs kıraat ekolü açısından yerlerini; söz konusu asrın bu kıraat ekolü bağlamında önemini göstermektedir.

Endülüs kıraat ekolünün simge isimleri olan bu zatlar, yürüttükleri yoğun ve nitelikli tedris faaliyetleriyle öne çıkmakla kalmamış, telif hususunda da simge isimler olmuşlardır. Nitekim ilgili kişiler eliyle telif edilen eserler, hem telif edildiği dönemde hem de günümüzde büyük bir etkiyi beraberinde getirmiş; geçmişten günümüze kıraat öğretim metodu, Mushaf imlasına dönük temel kaynak, vakf-ibtida ve tecvid gibi

189 Zikredilen kıraat âlimlerine, çalışmamızın dördüncü bölümünde detaylıca değinileceği için burada sadece isimlerine yer verilmiştir.

190 Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 198.

191 Sayısız isim arasından birkaç örneği için bkz. Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 48, İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 182, Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 153, İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 617, İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 41, Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 926.

temel bazı tilavet meseleleri ve kıraatlerin tevcîhine yönelik kapsamlı literatürü oluşturmuştur.[192]

Hicrî V. asır kurrâsınca kaleme alınan kıraat ilmine dönük eserler, niteliksel açıdan güçlü bir etkiye sahip olmasının yanında, nicelik anlamında da fazlaca yekûn tutmaktadır. Daha önceki üç asırda telif edilen eser sayısıyla, ilgili asırda telif edilen eser sayıları mukayese edildiğinde, bu asrın kıraat ilmi açısından kritik ve müstesna bir yeri haiz olduğu ortaya çıkacaktır. Nitekim çalışmamızın son kısmında ayrıntılı olarak belirtildiği üzere; II-IV. asırlarda kurrâ eliyle telif edilen eser sayısı bir elin parmağını geçmezken, V. asırdaki telifât sayısının, risaleler de dikkate alındığında sayılamayacak kadar fazla olduğu görülmektedir. Endülüs'te kıraat ilminin durumuna değinilen çalışmalarda, genellikle Mekkî b. Ebî Tâlib ile Ebû Amr ed-Dânî'nin telif sayılarının üzerinde durulsa da söz konusu fazlalıkta, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî, Ebû Abdillah İbn Şüreyh ve Ebû Davud Süleyman b. Necâh gibi âlimlerin eser sayılarının da azımsanmayacak derecede olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Endülüs'te kıraat ilminin, önceki asırlara göre hicrî V. asırda büyük bir sıçrama gerçekleştirdiğini göstermesi bakımından zikredilmesi gereken diğer bir husus ise kıraat ilmiyle iştigal eden âlimlerin sayılarındaki büyük artıştır. Zira vefatının bu asırda gerçekleştiği tespit edilen Endülüslü kıraat âlimlerinin sayısı (142), önceki üç asırdaki sayının (47) üç katından fazladır.[193] Söz konusu fazlalık, niceliksel açıdan bariz olmakla birlikte, yukarıda da değinildiği üzere bu âlimlerin, Endülüs'ün kıraat ilmi alanındaki en nitelikli âlimleri olması göz önünde bulundurulduğunda, ilgili asrın, niteliksel açıdan da ne derece kıymetli bir yere sahip olduğu anlaşılacaktır.

Bahse konu asrın, Endülüs kıraat ekolü açısından yerinin tespiti konusunda son olarak şu husus da belirtilmelidir. Şöhreti tüm İslam âlemine ulaşmış bir ilim denizi olduğu rivayet edilen, yaşadığı dönemin en önde gelen âlimi şeklinde nitelendirilmiş ve birçok alana dair başucu eseri sayılabilecek telifâtı bulunan İbn Abdilberr en-

---

192 el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, 69-76. İlgili eserler ve kıraat ilmi açısından önemlerine çalışmanın dördüncü ve son bölümünde yer verecek olmamız sebebiyle burada yalnızca küçük bir temas ile yetinilmiştir.

193 Endülüslü kıraat âlimlerinin hicrî asırlara göre dağılımı, çalışmamızın dördüncü bölümüyle ekler kısmında detaylıca ele alınmıştır.

Nemerî, kıraat ilmi özelinde de Endülüs'ün önder şahsiyetleri arasında yerini almıştır. İbn Abdilberr'in, hayatının tamamını Endülüs'te geçirdiği ve Doğu İslam coğrafyasına herhangi bir seyahatinin bulunmadığı bilgisi, onun yetkinliğiyle kıyaslandığında Endülüs'ün, V. asırda kıraat ilminde geldiği noktayı göstermesi bakımından önemli bir veridir.[194]

1.4. Tahrîrât ve Takibât Dönemi: Hicrî VI-IX. Asırlarda Endülüs'te Kıraat İlmi

Hicrî V. asra mensup Endülüslü kıraat âlimleri, kendi medeniyetleri başta olmak üzere İslam dünyasının tamamında referans zatlar kabul edilmişlerdir. Bu kabul, sonraki asırlarda Endülüs'te yürütülen kıraat faaliyetlerine de büyük oranda yön vermiştir. Nitekim her ne kadar VI. asır ve sonrasında, kıraat sahasına yönelik tedris ve telif çalışmalarında büyük bir artış gözlemlense de ilgili faaliyetlerde, çoğunlukla V. asırdaki referans âlimlerin baskın etkisi müşahede edilmektedir. VI-IX. asırların, "tahrîrât ve takibât dönemi" şeklinde adlandırılmasının altında yatan sebep de sözü edilen durumdur. Bu dört asırdaki kıraat faaliyetleri, genel başlık altında tahrîrât ve takibât dönemi olarak isimlendirilmekle birlikte, ileride de görüleceği üzere her asırda, söz konusu faaliyetlerin belirgin bir yönü müşahede edilmektedir.[195] Bu bağlamda;

1. VI. asır: Niceliksel Zirve Dönemi:
2. VII. asır: *eş-Şâtıbiyye* Merkezli Dönem:
3. VIII. ve IX. asırlar: Göçüş ve Bitiş Dönemi:

şeklinde adlandırılmalı ve ayrı ayrı ele alınmalıdır. Her dönem özelinde de çeşitli örnekler sunularak yukarıdaki sınıflandırma izaha çalışılmalıdır.

---

194 İbn Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî, **el-İstizkâr**, (Neşredenin girişi, s. 7-45).

195 VI-IX. asırların, ilgili şekillerde isimlendirilme nedenleri, her başlığın ilerleyen kısımlarında belirtilecektir.

1.4.1. Niceliksel Zirve Dönemi: Hicrî VI. Asırda Endülüs'te Kıraat İlmi

Ebü'l-Hasen İbn Şüreyh (ö. 539/1144), Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş (ö. 540/1145), Ebü'l-Abbas İbn 'Azîme (ö. 543/1148), Ebü'l-Asbağ İbnü't-Tahhân (ö. 560/1165'ten sonra) ve Ebü'l-Kasım İbn Fîrruh eş-Şâtıbî başta olmak üzere İbn Muhriz eş-Şâtıbî (ö. 516/1122-1123), Ebû Muhammed el-Yâburî (ö. 538/1143), Ebû Bekir el-Felenkî (ö. 553/1158) ve Yahya b. Sa'dûn el-Kurtubî (ö. 567/1172) gibi bu dönemin önde gelen kıraat âlimlerinin faaliyetleri incelendiğinde, onların, V. asırda yaşamış nitelikli kurrânın izinden gittiklerini teyit eden pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür.[196]

Nitekim İslam dünyasında yakından tanınan İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin meşhur eserleri, V. asrın önder kıraat âlimlerinden Ebû Amr ed-Dânî'nin eserlerinin manzum hale getirilişinden ibarettir.

Aynı şekilde Ebü'l-Hasen İbn Şüreyh'in hatırı sayılır nicelikte telif eseri bulunmakla birlikte, Ebû Amr ed-Dânî'nin, "Meryem ve karye" kelimelerinin terkîkiyle ilgili görüşlerini aktardığı esere yönelik şerh niteliğinde risale türü bir çalışma kaleme alması da ilgili durum özelinde mühim bir bilgidir.[197]

VI. asrın önder kurrâlarından Ebû Ca'fer İbn Bâziş, üzerinde durulan mesele özelinde zikredilmeye değer diğer bir âlimdir. İbn Bâziş'in en çok bilinen eserlerinden *el-İknâ' fi'l-Kırââti's-Seb'*; Mekkî b. Ebî Tâlib'in *et-Tebsıra fi'l-Kırââti's-Seb'* ve Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'* adlı eserleri merkeze alınarak oluşturulmuştur.[198] Çalışmamızın son bölümünde yer verilen VI. asırda kıraatle ilgili eser telif etmiş Endülüslü kıraat âlimlerinin çalışmaları gözden geçirildiğinde, söz konusu durumu tespit ve teyit noktasında daha sayısız örnekle de karşılaşılacaktır.

---

196 Zikredilen âlimler, VI. Asra mensup olup Endülüs'te kıraat ilmine dönük eser telif etmiş kimselerdir. Adı geçen âlimlerle ilgili detaylı bilgiler, çalışmamızın son kısmında yer almaktadır.

197 Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, Şüreyh b. Muhammed b. Şüreyh b. Ahmed Ebü'l-Hasen er-Rüaynî el-İşbîlî, **el-Cem' ve't-Tevcîh limâ İnferade bihî Ya'kûb b. İshak el-Hadramî el-Basrî**, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman, 2000, (Neşredenin girişi, s. 13-16).

198 Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî**, el-İknâ' fi'l-Kırââti's-Seb'**, (thk. Abdülmecîd Katâmiş), Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 1985, (Neşredenin girişi, s. 9-26).

Öte yandan V. asırda yaşamış Endülüslü kurrâdan daha iyi ve yetkin kimse olmadığı; hemen hemen herkesin ilgili âlimleri takip edip, onları temel almalarıyla ilgili İbnü'l-Cezerî'den nakille Ebû Hayyân el-Endelüsî'den gelen rivayet, sonraki asırlar özelinde de kanaatimiz açısından dikkate değerdir. Zira bu nakilde Ebû Hayyân el-Endelüsî, hicrî beşinci asır âlimlerinin, sonraki dönemlerde otorite olarak görüldüklerinden bahsetmektedir. Bu otoriterliğin ise onların eleştirilmemesi şeklinde tezahür ettiğinin altını çizmektedir.[199]

Her ne kadar ilk üç asra göre V. asırda, literatüre kıraat âlimi şeklinde girmiş zatların sayısında üç katı bir artış olsa da; VI. asır, sayı bakımından Endülüs'te kıraat âlimlerinin en fazla olduğu asırdır. Buna göre çalışmamızın giriş kısmında aktarılan kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla, bu asırda vefat etmiş kurrânın sayısı (395), önceki dört asırda vefat edenlerin sayısından (189) iki kat fazladır.[200] Üzerinde durulan asrın, "niceliksel zirve dönemi" şeklinde adlandırılması da sözü edilen durum sebebiyledir. VI. asırda, bu denli fazla kıraat âliminin bulunması, V. asırda yetişmiş Endülüslü kurrânın, kıraat ilmi sahasında bu coğrafyada açtıkları çığır ve yaptıkları etkiyle doğrudan ilgili olmalıdır. Buna bağlı olarak kıraatin, zikredilen nitelikli âlimlerin tedris ve telif faaliyetleriyle birlikte, Endülüs'te hemen herkesin kolaylıkla tahsil edebileceği bir ilim haline geldiğini söylemek de yerinde bir tespit ve ifade olacaktır.

1.4.2. "eş-*Şâtıbiyye*" Merkezli Dönem: Hicrî VII. Asırda Endülüs'te Kıraat İlmi

Hicrî V. asırda Endülüs coğrafyasından neşet eden kıraat âlimlerinin, sonraki tüm asırlarda ilgili coğrafyadaki etkilerinin büyük ve kalıcı olduğuna daha önce değinilmişti. Söz gelimi Ebû Ömer el-Mürcîkî (ö. 600/1203), Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî (ö. 640/1242), İbn Hücce el-Kurtubî (ö. 643/1245) ve İbn Ebü'r-Rabîi' eş-Şâtıbî (ö. 672/1274) gibi VII. asırda yaşamış kurrânın telif faaliyetleri tetkik

199 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 105.

200 Yukarıda da belirtildiği üzere Endülüslü kıraat âlimlerinin hicrî asırlara göre dağılımı, çalışmamızın dördüncü bölümü ve ekler kısmında detaylıca ele alınmıştır.

edildiğinde, V. asır ulemasının, bu asırdaki etkilerine yönelik de pek çok örnekle karşılaşılacaktır.

Nitekim Ebû Ömer el-Mürcîkî ve İbn Ebü'r-Rabîi' eş-Şâtıbî, V. asrın köşe taşı şahsiyetlerinden İbn Abdilganî el-Husrî'nin, *Kasîdetü'r-Râiyye* olarak da bilinen meşhur manzum eserine yönelik şerh türünde çalışmalar vücuda getirmişlerdir.[201] Ayrıca Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'ine;[202] İbn Hücce el-Kurtubî de Mekkî b. Ebî Talib'in *et-Tebsıra*'sına dönük muhtasar çalışmalar meydana getirmişlerdir.[203]

İlgili asırda en çok öne çıkan husus ise İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inin manzum türü olan ve *eş-Şâtıbiyye* diye de bilinen *Hırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* adlı eseri etrafında yürütülen telif faaliyetleridir. İlk olarak İbnü'l-Haddâd et-Tûnusî (ö. 625/1227) tarafından bu yönde telif türü başlatılmış,[204] Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî (ö. 661/1263), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) ve İbn Mürahhal el-Mâlekî gibi VII. asrın önde gelen kıraat âlimlerinden her biri, zikredilen esere dönük şerh ve muhtasar türde çalışmaları devam ettirmişlerdir.[205] Ayrıca İbn Ebi'r-Rabîi' eş-Şâtıbî ve Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî'nin de, Ebû Amr ed-Dânî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbn Abdilganî el-Husrî gibi V. asırda yaşamış Endülüslü kurrânın eserlerine yönelik çalışmalarının yanında, *eş-Şâtıbiyye*'ye dair muhtasar ve şerh türü eserlerinin bulunduğu da unutulmamalıdır.[206]

İbn Haldûn'un, Endülüslülerin *Hırzü'l-Emânî*'yi ezberleme ve çocuklarına öğretme konusunda büyük çaba gösterdikleriyle ilgili rivayeti, VII. asırda Endülüs'te kıraat faaliyetlerinin, İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbbiyye*'si etrafında döndüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.[207] VII. asrın, "*eş-Şâtıbbiye* merkezli dönem"

---

201 Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y. II, 1344, Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 100.

202 Kâtip Çelebi, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 93.

203 Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 599; **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 219.

204 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 331.

205 Alemüdddîn el-Lûrekî, el-Kasım b. Ahmed b. el-Müvaffik b. Ca'fer Alemüdddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî el-Mürsi, **el-Muhassal fî Şerhi'l-Müfassal**, (thk. Ubeyd b. Ahmed b. Ubey el-Mâliki), Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, Medine, 2009, (Neşredenin girişi, s. 8), **el-Fihrisü'ş-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât**, I, 89, Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 364.

206 Kâtip Çelebi, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 93, Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 100.

207 İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 174.

olarak isimlendirilmesi de ilgili durumla bağlantılıdır. Burada şu hususun da altı çizilmelidir: *eş-Şâtıbiyye*, yalnızca Endülüs'te değil, İslam âleminin her bölgesinde büyük bir şöhret elde etmiştir. Söz konusu kasideye dönük pek çok şerh çalışmasının varlığı, ilgili durumu destekleme noktasında sağlam birer delildir. Ancak "Endülüs kıraat ekolünün kıraat ilmine katkısı" başlığında adı geçen eserin İslam dünyasındaki etkisi üzerinde detaylıca durulacağı için, burada yalnızca Endülüs merkezli bir aktarımla yetinilmiştir.

VII. asır özelinde son olarak kıraat âlimlerinin sayısından bahsetmek yerinde olacaktır. Tarih ve teracim kitaplarında, ilgili asırda yaşayan ve kıraat âlimi şeklinde kaydedilen kimselerin sayısında, VI. asra göre bir azalma söz konusudur. Ancak yine de VI. asırdan sonra sayı bakımından en kalabalık grup, VII. asır kurrâsıdır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu asırdaki kurrâ sayısı 242'dir.[208] Öte yandan bir önceki asra göre azalma gözlenmesi, Endülüs'ün siyasî açıdan zayıflamasıyla ilgili olmalıdır. Çalışmamızın dördüncü bölümüyle ekler kısmında isim ve kaynaklarına değinilen kıraat âlimleri incelendiğinde, sonraki dönemlerdeki yoğunluk kadar olmasa da bu asırda, Endülüs coğrafyasından Kuzey Afrika ve Doğu İslam ülkelerine göçmüş pek çok âlim bulunduğu görülecektir.

1.4.3. Göçüş ve Bitiş Dönemi: Hicrî VIII-IX. Asırlarda Endülüs'te Kıraat İlmi

VIII. ve IX. asırlardaki kıraat faaliyetlerini, "tahrîrât ve takibât dönemi"nden ayırmak mümkün değildir. Zira üzerinde durulan asırlardaki faaliyetler de, genellikle Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Ebû Abdillah b. Şüreyh ve Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî gibi önceki asırların köşe taşı âlimlerinin izinden yürütülmüş; adı geçen âlimlerin eserleri çerçevesinde telif ve tedris çalışmaları devam etmiştir. İbn Ebi's-Sedâd el-Bâhilî (ö. 705/1306), "İbnü'-z-Zeyyât" Ebû Ca'fer el-Kelâ'î el-Kurtubî (ö. 728/1328), Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî (ö. 730/1330), Ebü'l-Hasen el-Fâsî (ö. 730/1329),

[208] Endülüslü kıraat âlimlerinin hicrî asırlara göre dağılımı, çalışmamızın dördüncü bölümü ve ekler kısmında detaylıca ele alınmıştır.

İbn Cüzey el-Kelbî (ö. 741/1340) ve İbn Safvân (ö. 772/1370) gibi VIII. asrın simge isimlerinin faaliyetleri, yukarıdaki kanı açısından kıymetlidir. Nitekim ilgili âlimlerden bir kısmı, V. asrın önder şahsiyetlerinin eserlerine dönük şerh; kimisi söz konusu eserlere benzer tarzda manzume; kimisi adı geçen âlimlerin tercih ve tarîklerini içeren tevcîh; kimisi de zikredilen eserleri temel alan mukayese türlerinde çalışmalar meydana getirmişlerdir.

Zikredilen âlimlerden İbn Ebi's-Sedâd el-Bâhilî, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'ine yönelik bir şerh;[209] İbnü'-z-Zeyyât Ebû Ca'fer el-Kelâ'î el-Kurtubî ve Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbiyye*'sine benzeyen, manzum kıraat eserleri kaleme almışlardır.[210] Hatta Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, bahsedilen çalışmasında, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'ine ek olarak Mekkî b. Ebî Tâlib'in *et-Tebsıra* ve Ebû Abdillah İbn Şüreyh'in *el-Kâfî fi'l-Kırâati's-Seb'* adlı eserlerinin de muhtevasını temel almıştır.[211]

Ebü'l-Hasen el-Fâsî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillah İbn Şüreyh'in eserlerinin muhtevasını esas alarak ilgili âlimlerin tercihlerini belirttiği bir çalışma yapmış;[212] İbn Cüzey el-Kelbî de Ebû Amr ed-Dânî'nin Nâfi' Kıraati'ne dair tarîkini ihtiva eden bir çalışma meydana getirmiştir.[213]

İbn Safvân el-Kaynî ise Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i ile İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin (ö. 455/1062) *el-'Unvân*'ının mukayesesine yönelik bir çalışmaya imza atmıştır.[214]

Endülüs İslam medeniyetinin tamamen işgal edildiği IX. asırdaki kıraat faaliyetleri de bir önceki asırdan farklı değildir. Nitekim İbn 'Âsım el-Gırnâtî (ö. 829/1426) ve Ebû Abdillah el-Mintûrî (ö. 834/1431) gibi dönemin öne çıkan kıraat âlimlerinin tedris ve telif çalışmalarının, V. ve VI. asrın simge isimlerinin üzerinden yürütüldüğü görülmektedir.

---

209 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 425.
210 Muhammed Muhtâr, **Târihu'l-Kırâât**, 364.
211 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 97; **et-Tahbîru't-Teysîr**, s. 35.
212 Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 62, 65.
213 Ali Muhammed ez-Zübeyr, **İbn Cüzey ve Menhecühû fi't-Tefsîr**, Dımeşk, 1987, I, 218-240.
214 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, II, 214.

İbn ‘Âsım el-Gırnâtî’nin, yedi kıraate, Ebû Amr ed-Dânî’nin de bazı tercihlerini eklemek suretiyle sekizli tasnife dair oluşturduğu manzumesinin, *eş-Şâtıbiyye*’ye benzediği bildirilmiştir.[215] Ebû Abdillah el-Mintûrî ise Ebû Amr ed-Dânî ve Mekkî b. Ebî Tâlib’in, yedi kıraate yönelik bazı tercihlerini derlediği tespit türü iki farklı eserinin yanı sıra, yine Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillah İbn Şüreyh’in Ya‘kûb Kıraati’yle ilgili tariklerini temel alan mukayese türü şeklinde değerlendirilebilecek bir eser daha meydana getirmiştir.[216]

VIII. ve IX. asırların “bitiş dönemi” şeklinde adlandırılması, ilgili coğrafyanın son asırları olmasıyla yakından bağlantılıdır. Ancak “göçüş dönemi” şeklinde nitelenmesinin farklı bir sebebi vardır. Buna göre, daha önceki asırlarda da Endülüs’ten İslam âleminin farklı coğrafyalarına göçerek oralarda hayat sürmüş ulemâ bulunmaktadır. Ancak özellikle VIII-IX. asırlarda, bu durum zirveye ulaşmıştır.

Gerek ilgili asırda eser telif etmeleri sebebiyle çalışmamızın dördüncü bölümünde yer verilen müellif kurrâ gerekse ekler kısmında isim ve kaynakları aktarılan, kıraat ilminin tedris ve naklinde büyük pay sahibi ulemânın hayatı incelendiğinde, yukarıdaki kanıyı destekleyen pek çok örnekle karşılaşılacaktır.[217]

Söz konusu durum, ilgili asırlarda Endülüs’teki siyasî istikrarsızlık ve çalkantılarla yakından alakalı olmalıdır. Bahsi geçen dönemlerde Endülüslü birçok Müslümanın, İslam âleminin farklı bölgelerine büyük göç hareketleri gerçekleştirildiğine dair rivayetlerle karşılaşılması, sözü edilen durumu açıklar niteliktedir.[218]

Vefatları VIII. asırda gerçekleşen, tarih ve terâcim eserlerinde kıraat âlimi şeklinde kaydedilmiş toplam elli iki âlim tespit edilmiştir. Zikredilen sayı, VII. asırdaki sayıyla (242) kıyaslandığında baskın bir azalmanın söz konusu olduğu

---

215 Muhammed Muhtâr, **Târihu’l-Kırâât**, s. 364.

216 Ebû Abdillah el-Mintûrî, Muhammed b. Abdilmelik b. Ali el-Kaysî Ebû Abdillah el-Mintûrî el-Gırnâtî**, Şerhu’d-Düreri’l-Levâmi‘ fi Asli Makraeti’l-İmâm Nâfi‘**, (thk. Sıddıkî Sîdî Fevzî), Dâru’l-Beyzâ, y.y. 2001, (Neşredenin girişi, I, 40-45)

217 İslam âleminin farklı coğrafyalarına gerçekleştirilen yoğun göç hareketleri, aynı zamanda bu coğrafyanın kıraat ilmine yaptığı tedris ve nakil etkilerine de zemin hazırlamıştır. Nitekim bahsi geçen ulemâ, gittikleri bölgelerde bu ilmin tedris ve nakli hususunda büyük emek sarf etmişlerdir. İlgili durum, “Endülüs Kıraat Ekolünün Kıraat İlmine Etkisi” başlığında detaylı bir şekilde ele alınacağı için burada yalnızca konuya temas edilmiştir.

218 Söz konusu göç hareketleriyle ilgili bilgi için bkz. Özdemir, “Endülüs”, **DİA**, XI, 211-225.

görülmektedir.[219] Bahsedilen sayılardaki bu azalma ise yukarıdaki göç hareketleriyle alakalı iddialar için değerli verilerdir.

Endülüs'te, İslam hükmünün son asrı olan IX. asırda ise ilgili kurrâyı tespit için başvurulan kaynaklarda yalnızca dört kıraat âlimine tesadüf edilmiştir. Sayının bu denli azalamasının altında yatan sebep, bahse konu asırda Endülüs'ün siyasî durumu göz önünde bulundurulduğunda net bir şekilde anlaşılabilecek türdendir.

[219] Endülüslü kıraat âlimlerinin hicrî asırlara göre oluşan sayıları, çalışmamızın dördüncü bölümü ve ekler kısmında detaylıca listelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS'TE KIRAAT İLMİNİN GELİŞİMİNİ SAĞLAYAN FAKTÖRLER

Hicrî IV. asrın sonlarından itibaren kıraat ilmi açısından Endülüs'te ciddi bir yükseliş gözlemlenmektedir. Söz konusu yükseliş, hem zikredilen dönem ve sonrasında hem de günümüze kadar canlılığını koruyan büyük bir etkiye sahiptir. Bahsi geçen yükseliş ve etkinin altında yatan sebepler çok çeşitli olmakla birlikte, "Endülüs halkının Kur'ân ve kıraat ilmine verdiği önem", "Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirilen seyahatler ve bu seyahatler sonucundaki etkileşim" ve "devlet ricalinin kıraat ilmine dönük katılım ve katkıları" şeklinde üç ana başlık altında ele alınabilir. Çalışmanın bu kısmında, Endülüs'te kıraat ilminin gelişimini sağlayan yukarıdaki sâiklerle ilgili detaylı açıklama ve tespitlere yer verilecektir.

2.1. Endülüs Halkının Kıraat İlmine Verdiği Önem ve Endülüs'te Kur'ân Eğitimi

2.1.1. Endülüs Halkının Kıraat İlmine Verdiği Önem

İslamî ilimlerin Endülüs'te çok fazla önemsendiği, bunlar arasından Kur'ân hıfzıyla kıraat ilminin ise müstesna bir yeri haiz olduğu bilinen bir gerçektir.[1] Hatta Kur'ân'ın ezberlenerek kıraat farklılıklarının öğrenilmesi hususunda Endülüslülerin çok hassas olduğu; bu bağlamda kıraatin, Batılıları hâkimiyeti altına alan biricik alan şeklinde görüldüğü de rivayet edilmiştir.[2] Söz konusu rivayet ise adı geçen coğrafyada kıraat ilmine yönelik önem ve öncelemenin temel göstergesidir.

---

1 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 285; Özdemir, **Endülüs Müslümanları** "**İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 21; **Endülüs**, s. 251.

2 el-Ehvânî, Abdülaziz, **Berâmicü'l-Ulemâ fi'l-Endelüs**, y.y. t.y. s. 118.

Endülüs ulemâsınca, onca zorluğa rağmen ilmî anlamda donanım kazanarak yetkinlik elde etmek için Doğu İslam coğrafyasına yapılan seyahatler, Endülüs'te ilme verilen önemi göstermesi bakımından zikredilmesi gereken ilk hususdur. Zira söz konusu yolculuklarda tefsir ve fıkıhla birlikte, Endülüslülerce kıraat ilmi de en çok tahsil edilmek istenen ilimler arasında zikredilmiştir.[3] Nitekim çalışmamızın çeşitli kısımlarında da görüleceği üzere Endülüslü kurrânın sayısı, binlerle ifade edilmektedir. Söz konusu yoğun sayı, farklı alanlarda ismi ön plana çıkmış Endülüslü âlimlerin pek çoğunun, ilgilendikleri alanın yanında kıraat ilmiyle de uğraşmaları ve bu ilmin tedris ve naklinde görev alma istekleriyle ilgilidir.[4]

Endülüslü kurrâ tarafından Doğu İslam coğrafyasında karşılaşılan ve üzerinde ittifak edilmiş kıraatleri korumanın, mukaddes bir görev olarak telakki edilmesi ve buna dönük çabaların fazlalığı da kıraat ilmine yönelik bölgedeki ihtimamın delillerindendir.[5]

Fetih esnasında tabiûnun, beraberinde bölgeye getirdiği mushafların Endülüslülerde de bulunduğu; halkın bu Mushaflara büyük önem ve özen gösterdiği bilinmektedir.[6] Ebü'l-Hasen el-Antâkî'nin Endülüs'e gelmesinden önce, "el-Verrâk" şeklinde tanınan Endülüslü kıraat âlimi Ahmed b. Ömer b. Ebi'ş-Şa'rî Ebû Bekir el-Kurtubî'nin (ö.350/872), Kurtuba halkına kıraat okutmasının yanında Mushaf yazma ve noktalama işinde de ön plana çıktığı görülmektedir. İnsanların, yazısının güzelliği ve sıhhatine duydukları itimat sebebiyle, el-Verrâk'tan Mushaf satın almak için adeta

---

3 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 283; Şentürk, "Endülüs Tefsir Kültürü", s. 56.

4 Burada şu hususa temas edilmelidir: Bazı çalışmalarda Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâ* adlı eserinde 127 Endülüslü kıraat âliminin biyografisini aktardığı belirtilmiş; bahsedilen sayının fazla bulunması sebebiyle, Endülüs'te kıraat ilmine verilen önemi göstermesi bakımından söz konusu durumun örnek olarak sunulduğu görülmüştür. Zikredilen eserde 1200 civarı âlimin biyografisine yer verildiği ve bu bağlamda yekûnün yüzde 10'unun Endülüs kurrâsından oluşması kayda değer bir bilgidir. Sözü edilen kaynaklarda, bahsedilen orandan yola çıkılarak bir sonuca varıldığı düşünülebilir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, Endülüslü kıraat âlimlerinin sayısı zikredilenden çok fazla olup, aktarılan örnek, Endülüs'te kıraat ilmine verilen önemi yeterince göstermemektedir. Hatta gerçek sayı düşünüldüğünde, Endülüs'te kıraat ilminin yeterince önemsenmediğine işaret ettiği dahi söylenebilir. Diğer yandan Zehebî'nin İslam dünyasının genelinde öne çıkan kıraat âlimlerine yer vermesi de sayının azlığıyla ilgilidir. Bkz. Özdemir, **Endülüs**, s. 252; Gökdemir, "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu", s. 170. Benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 286.

5 Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 21.

6 el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, s. 69.

birbirleriyle yarışmaları,[7] Mushaflara verilen önemin bir göstergesidir. Bu bağlamda Mushaflara gösterilen önem ve özenin, Kur'ân ve kıraate verilen önem ve özeni teyit ettiği söylenebilir.

Diğer yandan Endülüslülerce, kıraat ilminin okutulduğu ders halkaları ve kurrâ eliyle telif edilen eserlere gösterilen özen ve hassasiyet de, bölgede kıraat ilmine duyulan iştiyakın göstergesidir. Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* adlı eserine verilen ihtimam, söz konusu iştiyaka işaret etmektedir.[8] Yine Endülüslülerin, Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî*'sini ezberleme gayretleri ve çocuklarına öğretme noktasında sarf ettikleri çabaları, yukarıdaki düşüncelerin desteklenmesi açısından kıymetli verilerdir.[9]

İslam dünyasının tamamında olduğu gibi, Endülüs'te de kıraat ilmine verilen önemin altında yatan ilk sebep, bu ilmin Kur'ân ile olan birincil bağlantısıdır. Zira kıraat, Kur'ân ilimlerinin en önemlisi şeklinde görülmektedir. Buna ek olarak tefsir ve fıkıh gibi ilimler için yol gösterici olması da kıraat ilmine verilen önemi artıran diğer etkenlerdir. Kaynaklarda kıraat ilminin, tefsirin olmazsa olmazlarından addedildiği rivayet edilmiş, isabetli bir tefsirin de ancak sahih kıraatle mümkün olduğu söylenmiştir. Bu sebeple kıraatin, tefsirin ilk merhalesini oluşturduğu belirtilmiştir.[10] Bahsi geçen bağlantıya paralel olarak tefsir ilminde öne çıkan Endülüslü âlimlerin pek çoğunun, aynı zamanda kıraat ilmiyle de iştigal ettikleri haber verilmiştir.[11]

Tefsirde önder âlimlerden olmakla birlikte kıraatte de temâyüz etmiş onlarca Endülüslü isimle karşılaşılabilmektedir. Söz gelimi kıraat ilminin Endülüs'e girişinde büyük pay sahibi âlimlerden olan Ebû Musa el-Hevvârî, adı geçen coğrafyada tefsir ilmiyle ilgili ilk eser telif edenlerdendir.[12] Endülüs kıraat tarihi açısından kilit ve büyük

---

7 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla, s.** 29; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 87.

8 İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 174.

9 İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 174; Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 289-290; Gökdemir, "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu", s. 169.

10 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 286; Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 21.

11 Endülüslü müfessirlerin kıraate verdikleri önem, kıraatlere çokça başvurmaları ve tefsir eserlerinde kıraat ilmini esas almaları gibi meselelerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, s. 245 vd.; Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 21.

12 Bkz. Ebû 'Ubeyye, **el-Hadârâtü'l-İslamîyye**, II, 706.

bir rolü bulunan Mekkî b. Ebî Tâlib'in de (ö. 437/1045) kıraat ilmi kadar tefsirde de öne çıktığı ve bu alana ait *el-Hidâye ilâ Bülûği'n-Nihâye* adıyla bir eser telif ettiği de görülmektedir.[13] Benzer bir durum, kıraatin köşe taşı şahsiyetlerinden Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1345) için de geçerlidir. Zira Ebû Hayyân, Endülüs ve Mısır'da kıraat ilmindeki otoriterliğinin yanında, tefsir ilminde de adından fazlaca söz ettirmiş ve *el-Bahru'l-Muhît* ismiyle, alanın önemli eserlerinden birine imza atmıştır.[14]

Öte yandan dinin ibâdât ve muâmelâta dair hükümlerinin istinbâtı konusunda, Kur'ân ve kıraat, fıkıh için de müstesna bir yeri hazidir. Zira çıkarılabilecek hükümlerde isabetin sağlanabilmesi, ancak sahih bir kıraatin varlığı ve bu kıraatten haberdar olunmasıyla mümkündür. Bundan dolayıdır ki Endülüslüler, kıraate büyük önem vermiş ve bu ilmi öncelemişlerdir. Makkarî'nin, fıkıh için yol gösterici olması sebebiyle yedi kıraat ilmiyle hadis ilminin, Endülüslülerce büyük bir öneme sahip olduğunu haber vermesi, yukarıdaki kanıyı teyit eder niteliktedir.[15]

Yargı sisteminin en üst tabakasını ifade eden kâdılkudâtlık[16] ve hukukî davaların yürütülmesi ve karara bağlanması şeklinde bilinen kadılık vazifelerinin,[17] İslam dünyasının geri kalan kısmında olduğu gibi, Endülüs'te de âlimlerin eliyle yürütüldüğü bilinmektedir.[18] Ayrıca bahsi geçen görevlerin yerine getirilebilmesi için, geniş bir fıkıh bilgisine sahip olunması hususundaki zaruret da aşikârdır. Bu bağlamda, Endülüs'te kıraat ilmi noktasında öne çıkmış âlimlerden bazılarının "kâdılkudât"lık yapması; pek çoğunun da kadılık vazifesini ifa etmesi, fıkıh için zorunluluk arz etmesi sebebiyle, kıraat ilminin Endülüs'teki konumunu göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir.

Endülüs'te kıraat âlimlerine -dolayısıyla da ilmine- verilen önem ve öncelemeyi desteklemesi, fıkıh-kıraat ortaklığı paralelinde bu ilmin gerekliliğine işaret

---

13 Mekkî b. Ebî Tâlib'in eserleri için ayrıca bkz. İbn Hayr, **Fehrese,** s. 30, 55, 70, 71, 74 vd. Ayrıca bkz. s. 644.

14 Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin eserleri için ayrıca bkz. Uludaş, İbrahim, **Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu**, Yayımlanmamış doktora tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 66-73.

15 Makkarî, **Nefhu't-Tîb** I, 221; Şentürk, "Endülüs Tefsir Kültürü", s. 57.

16 Kâdılkudâtlık ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Özen, Şükrü, "Kâdılkudât", **DİA**, XXIV, 77-82.

17 Kadılık ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Atar, Fahrettin, "Kadı", **DİA,** XXIV, 66-69.

18 Özdemir, **Endülüs**, s. 240.

etmesi sebebiyle, Endülüslü kurrâdan kâdılkudâtlık ve kadılık vazifelerinde bulunmuş birkaç ismi zikretmekte fayda vardır. "İbn Madâ" şeklinde meşhur olan Ahmed b. Abdirrahman Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. 592/1196), Marakeş şehrinde önce kadılık yapmış, ardından kâdılkudâtlık vazifesine getirilmiştir.[19] Yine, Ali b. Abdirrahman b. Ali Ebü'l-Hasen ez-Zührî el-İşbîlî (ö. 643/1245)[20] ve Muhammed b. Yahya Ebû Abdillah Kâdı'l-Cemaâ el-Ğırnâtî de (ö. 741/1340)[21] Endülüs'te kâdılkudâtlık yapan kıraat âlimlerinden bazılarıdır. Diğer yandan Hasan b. Ubeydillah el-Hadramî Ebû Ali el-Kurtubî el-Mukrî (ö. 486/1093),[22] Yahya b. Saîd b. Habîb Ebû Zekeriyya el-Mehâribî el-Ceyyânî (ö. 510/1116)[23] ve Ahmed b. Abdilmelik b. Yahya ed-Dabî Ebû Ca'fer el-Lürkî (ö. 579/1183)[24] gibi isimler, Endülüs'te kadılık görevini ifa eden kurrâdan sadece birkaçıdır.

Endülüs'te kıraat ilmi, tefsir ve fıkıh gibi alanlar için bir araç konumundayken, Kur'ân'ı yanlışsız okuma ve anlama çabasına dönük bir faaliyet olan Arap dilinin öğrenilmesi ve gelişimi noktasında da temel amaç olmuştur. Zira Endülüs'te ilk gramer çalışmalarının, Kur'ân'ı yanlışlardan korumak için usulüne uygun bir şekilde okuma güdüsünden doğduğu; farklı kıraatlerin tevcîhini açıklamak amacıyla dile önem verildiği rivayet edilmektedir.[25]

Kıraat âlimlerinin neredeyse tamamının, Arap dilinde yetkin kimseler olması da bahsedilen amaçla yakından ilişkilidir. Örneğin yedi kıraat imamlarından Kisâî (ö. 189/805), "Kufe Dil Ekolü"nün; Ebû Amr b. 'Alâ da (ö. 154/771) "Basra Dil

---

19 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 79; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1123; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 65.

20 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 239-240; **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1284; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 485.

21 Nübâhî, Ebü'l-Hasen b. Abdillah b. Hasen el-Mâlekî el-Endelüsî, **Târihu Kudâti'l-Endelüs (Kitâbü'l-Merkabeti'l-'Ulyâ fî men yetehakkaku'l-Kudâi ve'l-Feteyâ)**, (thk. Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî), Beyrut 1980, s. 141; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 242.

22 İbn Beşküvâl, **Sıla**, 225.

23 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 964; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 503; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 899; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 325.

24 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 194; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 72; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 601.

25 Yıldırım, Aydın, **Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Van,Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 28; Gökdemir, "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu", s. 170.

Ekolü"nün kurucularından kabul edilir.[26] Endülüslü kıraat âlimlerinin biyografileri incelendiğinde, hemen hemen hepsinin Arap diliyle de ilgilendiği, hatta bu alanda öne çıktıkları da müşahede edilecektir. Söz gelimi Arap dilindeki basireti sebebiyle övgüye mazhar olan Ebü'l-Hasen el-Antâkî (ö. 377/987)[27], "Arap dilinde adeta bir derya" şeklinde nitelendirilen Mekkî b. Ebî Tâlib,[28] yaşadığı dönemde Arap dilinin en önde gelen isimlerinden biri olduğu bildirilen Muhammed b. Süleyman b. Ahmed Ebû Abdillah (en-Nefezî/en-Neferî) el-Mâlekî (ö. 525/1030)[29] ve Arap dilinde uzman kabul edilen Muhammed b. Muhammed b. Abdillah b. Mu'âz Ebû Bekir/Ebû Abdillah el-Lahmî el-İşbîlî (ö. 553/1158)[30] gibi isimler, Endülüs özelinde dil-kıraat ortaklığı bağlamında bir çırpıda zikredilecek isimlerden sadece birkaçıdır. Çalışmanın çeşitli kısımlarında yer verilen Endülüslü kıraat âlimlerinin biyografilerinde de görüleceği üzere adı geçen âlimler, bağlı bulundukları beldelerde kıraat eğitiminin yanında dil eğitiminde de öne çıkmış, bu alanda da talebe yetiştirmişlerdir.

2.1.2. Endülüs'te Eğitim Sistemi ve Kur'ân Eğitimi

Endülüs'te kıraat ilmine verilen önem ve değeri, eğitim-öğretim sisteminde de görmek mümkündür. Zira Endülüs'teki eğitim-öğretim sistemi, kıraat ilmi başta olmak üzere İslamî ilimlerin önemsenişi ve öncelenişiyle ilgili olarak araştırmacıya ipuçları sunmaktadır. Zikredilen durum sebebiyle bölgedeki yaygın eğitim faaliyetlerine ana hatlarıyla değinmek uygun olacaktır.

Endülüslü fikir adamlarının, eğitimin temel hedefinin din ile benzerlik arz ettiği konusunda aynı görüşte oldukları belirtilmiştir. Bu cümleden olmak üzere eğitim, dünyevî menfaatleri elde etmek için bir araç olmanın ötesinde, kişiyi cahillikten kurtararak erdemli kılmak ve böylece hem dünya hem de ahirette mutluluğa ulaştırmak şeklinde tanımlanabilir.[31] Eğitimin, hedef açısından din ile olan büyük ölçüdeki

---

26 Geylani, Mahfuz, "Arap Dili Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1 Bahar 2020, s. 209, 217.
27 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 656.
28 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 751-752.
29 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 131-132.
30 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 20-21.
31 Özdemir, **Endülüs**, s. 235.

benzerliği, muhteva ve sistemine de etki etmiştir. Böylece Endülüs'te İslamî ilimler öncelenerek merkeze alınmıştır. Yukarıdaki amaç ve muhteva ekseninde Endülüs'te eğitim, genel olarak üç aşamalı bir şekilde yürütülmüştür.

Eğitimin ilk aşaması, günümüzdeki ilk ve ortaokula denk gelmekle birlikte genellikle ibadet mekânlarına bitişik olan ve "küttap" şeklinde adlandırılan mekânlarda başlardı.[32] Buralardaki eğitim, çoğunlukla kıraat ve dil alanında öne çıkmış; "müktib", "müeddib" ve "muallim" gibi sıfatlarla ifade edilen hocaların riyasetinde yürütülürdü.[33] Kur'ân tilaveti ve hıfzı asıl olmakla birlikte, İslam âleminin bazı bölgelerinden farklı olarak[34] birkaç şiir parçası, temel düzeyde gramer bilgisi ve güzel yazı dersleri de küttapların müfredatında bulunurdu.[35]

İlköğretim şeklinde adlandırılan küttaplardaki eğitime başlangıç yaşı ile ilgili olarak net bir bilgi bulunmamakla birlikte, bu eğitime ne kadar erken başlanırsa o kadar faydalı olduğu söylenmiştir.[36] Genellikle Cumartesi gününden başlayarak haftanın beş günü; sabahtan-öğleye, öğleden-ikindiye kadar olmak üzere iki zamanlı bir eğitim modeli benimsenmiştir. Buna göre öğrenci sabahleyin küttaplara gider; öğle namazına kadar programda bulunan dersleri bitirdikten sonra yemek ihtiyacını karşılamak ve biraz istirahat etmek maksadıyla evine dönerdi. Öğle namazından sonra da ikindiye kadar hocaların gözetiminde derslerine devam eder ve günlük eğitimini tamamlardı.[37]

---

32 Devlet ricali ve zengin ailelerin çocukları ise küttaplarda verilen eğitimi, evlerinde özel tutulmuş hocalardan alırlardı. Bkz. Özdemir, **Endülüs**, s. 235.

33 Adıgüzel, Cumhur Ersin, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 53-54.

34 Örneğin Mağrib'deki küttaplarda, Kur'ân tilaveti ve hafızlık dışında herhangi bir meşguliyete yer verilmediği; Kur'ân'ın doğru okunması ve ezberlenmesinin yegâne amaç olduğu bildirilmektedir. Bkz. İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 353. Diğer yandan bölgeler arasında eğitimdeki farklılığının; bazı tarihî, ictimaî, iktisadî ve coğrafî sebeplerden kaynaklandığı da söylenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 212 vd.

35 İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 353-354; Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 237; Özdemir, **Endülüs**, s. 235.

36 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 224. İslam âlemindeki farklı bölgelerden hareketle, çocukların küttaplara genellikle 6-7 yaşlarında başladığı da bildirilmiştir. Bkz. Atlas, Muhammed Es'ad, **et-Terbiyyetü ve't-Ta'lîmi fi'l-İslam**, (nşr. Hindâvî), Kahire, 2014, s. 75. Ayrıca; 5-6 yaşlarında başlandığı da belirtilmiştir. Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 2.

37 Atlas, **et-Terbiyyetü ve't-Ta'lîmi fi'l-İslam**, s. 67; Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 241-244.

Eğitime ilk olarak Kur'ân ile başlanırdı. Öğretmen, Kur'ân'dan bir ayet okur; öğrenci de ilgili ayeti, hocasının kendisine okuduğu şekliyle ezberleyene kadar tekrar ederdi. Ezberle ilgili olarak sema-arz yöntemi, sadece ayetlere dönük olmayıp bazen Mushaf tertibine göre kısa sûrelerde de uygulanırdı. Ayrıca öğrencilere, ezberlerinin kuvvetli ve sıhhatli olması amacıyla ilgili talim ayetlerini veya sûrelerini yazmaları da ödev olarak verilirdi. Çocuk, Kur'ân'ın tamamını ezberleyene kadar bahsedilen sistem devam ederdi.[38] Küttaplardaki eğitimin sonunda öğrenci, Kur'ân hıfzını tamamlar ve öğrendiği diğer bilgilere dair hocaları tarafından yapılan kapsayıcı sınavda başarılı olursa, eğitimin ikinci merhalesine geçmeye hak kazanırdı.[39] Henüz ilköğretim dönemlerinde Kur'ân'ın usulüne uygun; doğru bir şekilde okutulması amacı ve gerek sema-arz yoluyla gerekse yazdırılarak ezberletilmesi, bölgede Kur'ân ilimleriyle kıraatin önemsenişini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Endülüs ve Mağrib gibi İslam bölgelerinde küttaplardaki temel eğitimde Kur'ân tilâveti ve hafızlığın ikmâli âdetken, henüz eğitiminin birinci basamağı olan bu süreçte, çocuklara Kur'ân öğretmenin yanlış olduğunu söyleyen âlimler de bulunmaktadır. Endülüs'te Mâlikî fıkhının önder isimlerinden kabul edilen muhaddis ve müfessir el-Kâdî Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî el-İşbîlî (ö. 543/1148), bahsi geçen âlimlerden biridir. Günümüzdeki eğitim modeline ışık tutması ve Kur'ân eğitimini yakından ilgilendirmesi sebebiyle İbnü'l-'Arabî'nin, yaygın eğitim modeline yönelttiği eleştiriler ve sunduğu yeni yönteme kısaca yer verilmelidir.

İbnü'l-'Arabî'ye göre, çocuklara eğitim hayatlarının hemen başında Kur'ân öğretmek, doğru bir metot olmayıp bu durum, yanılgıdan başka bir şey değildir. Bir çocuk için öncelikle daha gerekli ve önemli ilimlerin geldiğini belirten İbnü'l-'Arabî, -her ne kadar tilâvet etmesi mümkün olsa da- o yaştaki bir çocuğun Kur'ân'ı anlaması ve anlamlandırmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Söz konusu açıklamalarıyla yaygın eğitime yönelik eleştirel bir yaklaşım sergilemekle kalmamış, İbn Haldûn'un ifadesiyle "sürekli diline doladığı" farklı ve yeni bir eğitim sistemi de geliştirmiştir. İbnü'l-'Arabî'nin, hemen her eserinde sözünü ettiği belirtilen eğitim modeline göre, öncelikle yapılması gereken şey, dilin doğru ve sağlam kullanılması

---

38 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 241-244.
39 Atlas, **et-Terbiyyetü ve't-Ta'lîmi fi'l-İslam**, s. 67.

için öğrenciye Arapçayı iyice öğretmek ve tabiri caizse Arapçanın hazinesi ve deposu olması sebebiyle şiir parçalarını ezberletmektir. Daha sonra matematik öğretilmeli ve bu yönde fazlaca alıştırma yapılmalıdır. Zira matematik, günlük hayatta insanın karşısına çok çıkmakta ve çocukların hüküm verme yetisini geliştirmektedir. Çocuk, Arapça, şiir ve matematikte kendini geliştirdikten sonra Kur'ân'a geçirilmelidir. Çünkü zikredilen ilimleri kavramış bir çocuğun, Kur'ân'ı anlaması çok daha kolay olur. Kur'ân'ın öğretilmesinden sonra ise sırasıyla; kelam ve fıkıh usulleri, cedel ilmi ve son olarak hadis ve hadis ilimleri öğretilmelidir. Bu arada İbnü'l-'Arabî, adı geçen ilimlerin, algısı ve zekâsı güçlü olan çocuklar dışında, tek tek öğretilmesinin gerekliliğinin de altını çizmiştir.[40]

Öte yandan İbn Haldûn, İbnü'l-'Arabî'nin ortaya attığı yeni tip eğitim modeline duyduğu hayranlığı "Ömrüme yemin olsun ki çok güzel!" şeklinde dile getirmekle birlikte, pratikte uygulanmasının zor olduğunu da belirtmiştir. Zira İbn Haldûn'a göre eğitime Kur'ân ile başlanmasının altında yatan ve çok güçlü addedilebilecek sebeplerin varlığı söz konusudur. Örneğin Kur'ân eğitiminin sevabının çokluğuyla ilgili halkta var olan kapsamlı ön kabul, bahsi geçen nedenlerden biridir. Ayrıca insanın, hayatının her döneminde eğitimi tercih etmeme ihtimalinin de unutulmaması; bir süre sonra bundan sıkılabileceğinin hatırdan çıkarılmaması gerekmektedir. İbn Haldûn, İbnü'l-'Arabî'nin bahsettiği sıralama tamamlanmadan çocuğun eğitimden vazgeçmesi durumunda, Kur'ân'ı öğrenememe, gençlik yıllarında da bunun mümkün olamama ihtimali ve temel düzeyde en gerekli ilim olması sebebiyle öncelikle Kur'ân öğretilmesinin âdet olduğunu belirtmiştir.[41]

Endülüs'te eğitim-öğretimin ikinci aşaması, model anlamında günümüzdeki liselere benzetilebilir. Zira ihtisaslaşmadan önceki dönemi ifade eden bu aşamada, birinci merhale gibi muayyen olmasa da, daha geniş ve kapsamlı bir muhtevanın

---

40 İbnü'l-'Arabî'nin yaygın eğitime yönelttiği eleştiriler ve yeni eğitim modeli hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 355; Atlas, **et-Terbiyyetü ve't-Ta'lîmi fi'l-İslam**, s. 69; Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs,** s. 238-240; Özdemir, **Endülüs**, s. 236; **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 2; Usta, Mustafa-Biçer, Ramazan, "Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî'nin Kelam ve Eğitim Görüşleri", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Mayıs 2004, s. 395-396.

41 İbn Haldûn'un, İbnü'l-'Arabî'nin eğitim modeline dönük değerlendirmeleri ve uygulama güçlükleri için bkz. İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 355.

varlığı söz konusudur.[42] Buna göre kıraat farklılıkları ve Kur'ân tilâvetine yönelik esaslar başta olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi İslamî ilimlerin, bahsi geçen aşamanın ilk ve en çok tercih edilen alanları olduğu söylenebilir. Nahiv, sarf, lügat, beyân ve belağat gibi lisânî ilimler de birinci aşamadan daha geniş bir şekilde işlenmektedir. İslamî ve lisânî ilimlerin yanı sıra felsefe, matematik, geometri, astronomi, tarih, coğrafya, tıp, kimya ve musiki gibi pozitif bilimler de müfredata dâhildir.[43]

Herhangi bir yaş aralığıyla kayıtlı olmayan bu aşamada, bazen birinci merhalede olduğu gibi öğrencinin evi, bazen hocanın evi, bazen de mescitler eğitim mekânı olarak kullanılmaktaydı.[44] Müfredat, yaş ve mekân anlamındaki belirsizlik, vakit için de söz konusuydu. Nitekim öğrenciler, kendi yatkınlıkları ve yakınlıklarına uygun olarak seçtikleri alanlarda, "şüyûh" şeklinde adlandırılan hocaların ders halkalarının vakit ve mekânlarının temel alındığı bir programa göre hareket ederlerdi.[45]

"Bölgede tercih edilen rivayetin usulüne uygun tilâveti ve hıfzının tamamlanması" şeklinde tanımlanabilecek birinci aşamadan sonraki döneme tekabül eden bu merhalede, kıraat eğitimi özelinde ise kıraat farklılıklarının tedrisine dönük bir faaliyetten bahsedilebilir. Zira çalışmamızda da yer verilen Endülüslü kıraat âlimlerinin hayatları incelendiğinde, genellikle ilk eğitimlerini tamamlamalarının ardından, bazen bağlı bulundukları bölgelerde bazen de farklı şehirlerde, kendilerine yakın gördükleri veya imkân dâhilinde olan bir ya da birkaç hocadan bahsedilen şekilde faydalandıkları müşahede edilecektir. Diğer yandan genellikle devlet ricali

---

42 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 212-213; Özdemir, "Endülüs", **DİA,** XI, 211-225.

43 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs,** s. 280-281; Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 2-3.

44 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 214, 263, 266.

45 Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 2-3; "Endülüs", **DİA,** XI, 211-225.

tarafından bazı mescitlere atanan âlimler eliyle[46] sabah namazından sonra, zikredilen ilme dönük faaliyetler gerçekleştirildiği de belirtilmektedir.[47]

Endülüs'te eğitimin üçüncü ve son merhalesi, iki kısımda ele alınabilir. Buna göre üçüncü aşamanın ilk kısmının, günümüzdeki üniversite eğitimine denk düştüğü söylenebilir. İçerik anlamında ikinci aşamada zikredilen dinî, lisanî ve aklî ilimlerle ilgili ihtisaslaşmaya dönük bir muhteva söz konusuydu. Bahsedilen ilimlerin dışında, bu aşamada meslekî eğitim de verilmekteydi.[48]

Her ne kadar ihtisaslaşmaya dönük olsa da ikinci merhalede olduğu gibi üçüncü aşamada da yaş, vakit ve mekân anlamında bir belirsizlik görülmektedir. Nitekim her yaştan talebe, uzmanlaşmak istediği bir alana yönelik serbest addedilebilecek türden bir eğitim sürdürür; tercih ettiği alandaki hocaların değişken saatlerine göre hareket ederdi.[49] Eğitimin son aşaması olan bu bölümde talebeler, yoğunlaştıkları alanlarla ilgili eğitimlerini tamamladıklarını ve ilgili alanda ders verebileceklerini gösteren icazetnameleri hocalarının elinden alarak öğreticilik konumuna yükselirdi.[50]

Diğer yandan medrese kültürü Endülüs'e çok sonraları girmiş; adı geçen bölgedeki ilk medrese 750/1349 yılında Gırnata'da inşa edilmiştir.[51] Medreselerin, özellikle eğitimin üçüncü aşamasında bölgedeki ilmî faaliyetlerde büyük rol oynadığı bildirilse de, bahsedilen sebeple öğrencilerin ve hocaların evleri, küçük-büyük mescidler ve kütüphaneler başta olmak üzere, münazara meclisleri, iş yerleri ve kitap

---

46 Örneğin Ferec b. Cedîde el-Mukrî Ebü'l-Fazl el-Batalyevsî (ö. 480/1087), Mu'tazıd Billah tarafından, İşbîliye'de bulunan ve annesinin adını taşıyan bir camiye kıraat ilmini okutması amacıyla görevlendirilmiştir. Bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 674; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** IV, 66; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 452.

47 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 285.

48 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 214.

49 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 370.

50 Özdemir, "Endülüs", **DİA,** XI, 211-225.

51 Endülüs'te ilk medresenin inşa tarihi konusunda Muhammed Abdülhamîd İsa, 750/1349 tarihini haber vermiştir. Endülüs ile ilgili kapsamlı araştırmaları bulunan Mehmet Özdemir ise Endülüs'teki ilk medresenin inşa zamanına dair, *Endülüs* adlı kitabında mîlâdî 14. yüzyıl; "Diyanet İslam Ansiklopedisi" maddesinde 11. yüzyıl; bir başka farklı eserinde ise 12. yüzyıl şeklinde bir bilgi aktarmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 378; Özdemir, **Endülüs**, s. 236-237; **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 2-3; "Endülüs", **DİA,** XI, 211-225.

ciltleme dükkânları gibi eğitime imkân tanıyan hemen her alan,[52] önceleri ders mekânı olarak kullanılabilmekteydi.[53]

2.2. İlim Tahsili İçin Yapılan Yolculuklar: Rihle

Üçüncü merhalenin ikinci kısmının, günümüzdeki yüksek lisans ve doktora programları gibi lisansüstü eğitime tesadüf ettiğini söylemek mümkündür. Zira bahsi geçen dönemde, günümüzdeki üniversite eğitimine benzetilen üçüncü merhalenin ilk kısmının muhtevasındaki alanlara dönük olarak, bazen Endülüs içerisinde bazen de doğudaki şehirlere üst düzey bir uzmanlaşma maksadıyla ilmî yolculuklar yapılırdı. Eğitimin en son ve üst merhalesi olarak kabul edilen[54] ve "rihle" şeklinde adlandırılan ilmî seyahatler, Endülüs'te kıraat ilminin gelişimine birincil anlamda etki etmiş; adı geçen bölgede kıraat kültürü de bu yolculuklara paralel olarak oluşmuştur. Zikredilen sebeplerle çalışmanın bu kısmında, Endülüs'te rihle kültürü ve kıraat ilmi özelindeki etkilerine detaylıca değinilecektir. Ayrıca rihle kültürü, Endülüs'ün yalnızca kıraat değil, sair ilimlerdeki kaynaklarının tespiti hususunda da büyük önem arz etmektedir.

2.2.1. Rihlenin Kavramsal Alanı

Sözlükte, "bir yerden bir yere intikal etmek" ve "bir yere ulaşmak" gibi manalara gelen rihle kelimesi,[55] kavramsal olarak genellikle "er-rihle fî talebi'l-hadîs" terkibiyle, "hadis öğrenmek", "hadisle ilgili bilgiler elde etmek gayesiyle yolculuk yapmak, seyahat etmek" şeklinde kullanılır.[56] Çoğunlukla hadis ilmi uğrunda yapılan yolculukların tanımlanması için kullanılsa da, hadis kadar geniş olmamakla birlikte,

---

52 Örneğin Endülüslü kıraat âlimi İbrahim b. Mübeşşir b. Şerîf Ebû İshak el-Kurtubî (ö. 395/1004), Antâkî'den kıraat okumuş; Kurtuba Mescidi Camii yakınlarında bulunan dükkânında da bu ilmi insanlara okutmuştur. Bkz. İbn Beşküval, **Sıla**, s. 147-148.

53 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 372; Özdemir, **Endülüs**, s. 236-237.

54 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 409.

55 İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali, **Lisânü'l-'Arab**, (nşr. Dâru Sadr), Beyrut, t.y. r-h-l mad. XI, 274-280.

56 Uğur, Mücteba, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, (TDV Yayınları), Ankara, 1997, s. 321; Aydınlı, Abdullah, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, (Hadisevi Yayınları), İstanbul, 2006, s. 259.

"er-rihle fî talebi'l-ilm" tamlamasıyla, herhangi bir alana yönelik bilgi elde etmek amacıyla yapılan yolculuklar da rihle kavramıyla ifade edilebilir.[57]

Kıraat ilminin, Endülüs halkı tarafından çeşitli sebeplerle çok önemsendiği daha önce belirtilmişti. Bahsedilen öneme paralel olarak, bölge âlimleri tarafından zikredilen ilimde uzmanlaşmak gayesiyle Doğuya fazlaca seyahat gerçekleştirildiği haber verilmektedir. Nitekim Endülüs'te kıraat ilminin yükselişe geçtiği hicrî V. asrın ilk çeyreğine kadarki kısımda[58] yaşamış ve tarih kitaplarında kıraat âlimi şeklinde kaydedilmiş olan yaklaşık seksen küsür âlimin hayatı incelendiğinde, bahsi geçen durum müşahede edilecektir. Zira sözü edilen âlimlerden yalnızca yirmisinin[59] ülke dışına yönelik herhangi bir seyahatinden bahsedilmemekte; geri kalan dörtte üçlük orandaki âlimin ise Doğu'ya yaptığı pek çok seyahati haber verilmektedir. Söz konusu durum da yukarıdaki kanıyı net bir şekilde desteklemektedir.

Öte yandan sözü geçen 20 âlimin, ülke dışına yönelik herhangi bir seyahatine rastlanmasa da Endülüs içerisinde rihleler gerçekleştirdikleri, farklı şehirlere giderek buralarda bulunan kurrâdan faydalandıkları da görülmektedir.

Burada şu hususu da belirtmek gerekmektedir: Doğuya herhangi bir seyahatinden bahsedilmeyen âlimlerin çoğunun, Hükümdar Müstansır-Billâh'ın davetiyle 352/963 Kurtuba'ya yerleşen Ebü'l-Hasen el-Antâkî'den sonraki dönemde

---

57 Rihle kavramıyla ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Hatipoğlu, İbrahim, "Rihle," **DİA**, XXXV, 106-108.

58 429/1037 yılında vefat eden Ebû Ömer et-Talemenkî'ye kadarki kısım kastedilmektedir.

59 Ülke dışına rihle gerçekleştirdiklerine dair herhangi bir rivayete rastlanılamayan isimler şöyledir: "İbnü't-Tuleytulî" Hakem b. İmrân en-Nekkâd (ö. 236/850), Esbağ b. Mâlik Ebü'l-Kasım el-Endelusî (ö. 304/916), Esbağ b. Temâm el-Harrâr Ebü'l-Kâsım el-Kurtubî (ö. 365/975), İbnü'l-'Acel/'Acil Ebû Eyyüb el-Kurtubî (ö. 383/993), Abdülmecid el-Fetâ Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 389/999), İbrahim b. Mübeşşir b. Şerîf el-Kurtubî (ö. 395/1004), İbnü'l-Haccâm, Halef b. Süleyman (ö. 397/1007), Ebü'l-Mütarrif İbnü'l-Meşşât el-Kurtubî (ö. 397/1007), İbn Ebi'l-Müfevvez Ebû Ömer el-Kurtubî (ö.399/1009), İbn Fîre el-Yahsubî et-Tuleytulî (vefat tarihi, -net olarak bilinmemekle birlikte- hicrî 400'lü yılların başları olduğu düşünülmektedir.), Ebü'l-Abbas el-Mukrî el-Füzaylî el-Mursî (Vefat tarihi tam olarak haber verilmemekle birlikte Antâkî'den ders aldığı göz önünde bulundurulduğunda bahsettiğimiz dönemden önce vefat ettiği görülecektir.) Ahmed b. Abdülkâdir b. Saîd Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 420/1029), "Nâfi'" Ebû Osman el-Hemedânî ed-Dânî (ö. 421/1030), Yahya b. Abdilmelik b. Mehnâ el-Kurtubî (ö. 424/1033), Ebû Ömer el-Gâzî el-Kurtubî (ö. 425/1034), İbrahim b. Abdillah b. Musa el-Mukrî el-İşbîlî (ö. 425/1034), "İbnü'ş-Şekkâk" Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 426/1035), Saîd b. Yahya et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî (ö. 426/1035), İbnü Hayyân Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 427/1036) ve "el-Gâzî" Ebû Abdillah el-Batalyevsî el-Kurtubî (Vefat tarihi, -net olarak verilmemekle birlikte- tabakası ve hocası Antâkî dikkate alındığında hicrî 400'lü yılların olduğu anlaşılabilir.)

yaşamaları bir tesadüf değildir. Zira Antâkî'nin Endülüs'e gelmesiyle birlikte insanlar, kıraat ilminde kendisinden çokça faydalanmış ve zamanla Ebû Ömer et-Talemenkî, Mekkî b. Ebî Talib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi âlimler de tedris alanında öne çıkan isimler olmuştur. Zikredilen zatların varlığı sebebiyle yöre halkının kıraat ilmi özelinde rihleye eskisi kadar ihtiyaç duymadıkları çıkarımı yapılabilir. Nitekim 20 âlimin hayatları tetkik edildiğinde neredeyse tamamının, ismi geçen âlimlerden kıraat okudukları görülecektir.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak kıraat ilmiyle ilgili meselelerde uzmanlaşmak maksadıyla Endülüs özelinde yoğun bir şekilde Doğu İslam coğrafyasına seyahat edildiğini söylemek ve bu seyahatleri -her ne kadar meşhur bir kullanım haline gelmese de- "er-rihle fî talebi 'ilmi'l-kırâât" şeklinde adlandırmak mümkündür.

2.2.2. Endülüs Özelinde Rihlenin Sebepleri

Bilgiyi elde ederek herhangi bir konuda kanaat sahibi olma ve bununla birlikte ahlakî erdemlerle donanmanın; eserleri taramak, çeşitli araştırma ve deneyler yapmak gibi kişisel çalışmalarla elde edilebileceği bilinse de, otorite bir ismi taklit ederek onunla birebir temas kurmanın, bahsi geçen amaçları gerçekleştirme noktasında en sağlam yol olduğu söylenmiştir. İbn Haldûn da *Mukaddime*'sinde, ilim elde etmek amacıyla yapılan yolculuklar ve bu yolculuklarda hocalarla kurulan temasların, kişiyi ilmî anlamda kemale erdirdiğini belirtmiştir. Açıklamalarının devamında ise başta kavram dünyasının karmaşıklığı olmak üzere çeşitli belirsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi ve böylelikle sağlam bir bilgiye ulaşılabilmesi için, gerek sayı gerekse çeşit anlamında fazlaca hocayla görüşmek kastıyla ilmî seyahat yapmayı, talebe için olmazsa olmaz bir eylem şeklinde nitelendirmiştir.[60]

Zikredilen amaç doğrultusunda İslam dünyasının farklı coğrafyalarında olduğu gibi Endülüs'te de ilmî anlamda uzmanlaşmak gayesiyle seyahatler yapılmıştır. Hatta rihlenin, İslam fetihlerinin son halkasını oluşturması ve özellikle Doğu İslam

[60] İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 358.

coğrafyasına olan uzaklığı gibi çeşitli sebeplerle, Endülüs'teki âlimler için, İslam âleminin diğer bölgelerindeki âlimlere oranla çok daha gerekli olduğu söylenebilir. Bazı çalışmalarda "Endülüs'ün öncüleri/kurucuları"[61] şeklinde nitelendirilen Gâzî b. Kays, Ziyâd b. Abdirrahmân, Abdurrahman b. Musa el-Hevvârî ve Yahya b. Yahya el-Leysî (ö. 297/909)[62] gibi âlimlerce Henüz hicrî II. asırdan itibaren Hicaz'a gerçekleştirilen[63] ve VI. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde devam eden seyahatlerin, bahsi geçen gerekliliğin bir sonucu olduğu da öngörülebilir.

Yukarıda aktarılanlardan anlaşılacağı üzere -çeşitli sebepleri bilinmekle birlikte- belli bölgelerde bulunan âlimlere ulaşarak, bu yolla ilmi kaynağından alma gereği ve isteğini, rihlelerin gerçekleştirilmesindeki temel saik şeklinde zikretmek mümkündür.[64] Bu maksat, "insanın kendini arayışı", "özüne dönme çabası" ve "aslını-usulünü bulma eylemi" olarak da nitelendirilebilir. Zira içgüdüsel bir sorumluluğu yerine getirme görevine dönük olması sebebiyle, var oluşunu borçlu olduğu bir yaratıcının en büyük emirlerinden olan "bilgi"yi elde etmenin, insanı mutluluğa ulaştıracağında kuşku yoktur.

Endülüslü ulemâ, ilmi kaynağından almaya büyük özen göstermiş ve sadece ilmî maksatla Doğu İslam coğrafyasına yolculuklar yapmıştır. Çalışmamızı birincil anlamda ilgilendirmesi sebebiyle kıraat âlimleri özelinde Endülüs'te rihleyi sadece ilmî amaçla gerçekleştiren birkaç âlimi zikretmenin, tespitimizin teyidi açısından faydalı olacağı muhakkaktır.

Endülüs'e hadis ilminin yanı sıra Verş Rivayeti'ni de ilk getiren kimseler arasında zikredilen Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî'nin, Doğu İslam coğrafyasına iki kere yolculuk yaptığı ve ikisinin de bizzat ilmî anlamda kendini geliştirmek maksadıyla olduğu rivayet edilmiştir.[65]

---

61 Yıldız, Şevket, "The Founders of al-Andalus: Awail", İnternational Journal of Business and Social Science, vol. 3, no. 18, (Special Issue-September 2012), s. 178-181.

62 Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Beşküval, **Sıla**, s. 29-30.

63 Henüz ilk dönemlerde Endülüs'ten Medine'ye rihle yapan kimseler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kadı İyâz, **Tertîbü'l-Medârik**, II, 180-224; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 122-124.

64 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 409; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 95.

65 Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Vaddâh el-Kurtubî, Muhammed b. Bezî' Ebû Abdillah el-Kurtubî, **el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ**, (thk. Amr Abdülmünim Selîm), y.y. 1996, (Neşredenin girişi, s. 5-19); İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 305-306; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 133-134; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 113; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241.

Tespit edilebildiği kadarıyla Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili ilk eser telif eden Eğleb b. Abdilmelik et-Tuleytulî de (ö. 298/910) hayatı boyunca tek seyahatini Mısır'a yapmış; burada özellikle kıraat ilminde öne çıkan âlimlerden ders almıştır.[66] Eğleb b. Abdilmelik özelinde aktarılan bilgiden hareketle, bahsi geçen seyahatin ilmî gayeden başka bir maksatla olmadığı anlaşılmaktadır.

Yaşadığı dönemde Endülüs'ün şeyhülkurrâlarından kabul edilen ve rivayetlerinde güvenirliliği ile tanınan Muhammed b. Şüreyh b. Yusuf Ebû Abdillah e-Ruaynî el-İşbîlî de (ö. 476/1084),[67] memleketi İşbîliye'de (Sevilla) ilk eğitimini aldıktan sonra, sırf ilmî anlamda kendini daha fazla geliştirmek için doğu seyahatlerine başlamış, Mısır'a giderek meşhur birkaç hocadan kıraat ve hadis tahsil etmiştir.

'Utbe b. Abdilmelik b. 'Âsım Ebü'l-Velîd el-Osmânî el-Endelüsî'nin (ö. 445/1053), 380/990 yılında Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirdiği seyahatinin, bizzat ilim talebine dönük olduğunu Zehebî ve İbnü'l-Cezerî haber vermektedir.[68]

İlmi kaynağından almak amacıyla yapılan yolculuklara ek olarak, Endülüs ve Doğu İslam coğrafyası arasındaki bağlantının bir diğer sebebi de hac ibadetidir. Buna göre hac farizasını yerine getirmek gayesiyle Endülüs'ten Hicaz'a gerçekleştirilen seyahatler, rihlenin ikinci nedeni olarak kabul edilebilir.

Her ne kadar hac farizasını yerine getirmek temel maksat gibi görünse de söz konusu yolculuk, bünyesinde ilmî güdüleri de barındırmaktadır.[69] Zira Endülüslü ulemâ, hac ibadeti için yola çıkarken, ilgili süreçte hem Hicaz'daki hocalardan hem de yolculuk esnasında karşılaşma ihtimalleri olan veya ilmî bir fayda temin etmek için uğramayı düşündükleri ülkelerdeki herhangi bir hocadan yararlanmayı da akıllarının bir köşesinde kuvvetli bir amaç olarak bulundururlardı. Nitekim Endülüslü âlimler, hem Hicaz'da yetişen âlimleri görebilmek hem de İslam âleminin farklı bölgelerinden hac ibadeti için gelen ulemâyla karşılaşmak maksadıyla, özellikle hac aylarında burada

66 İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 192.

67 Muhammed b. Şüreyh b. Yusuf Ebû Abdillah e-Ruaynî el-İşbîlî ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 81; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 824-825; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 136; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 141.

68 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 781-782; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 443.

69 Abdülhamîd İsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 409-410.

bulunmaya özen göstermişlerdir.[70] Örneğin Ebü'l-Kasım İbnü'd-Debbâğ el-Kurtubî (ö. 393/1002), Doğu'ya gerçekleştirdiği seyahati esnasında Mekke'ye de uğramıştır. Burada Ebü'l-Hasen et-Tûsî, Ebü'l-Hasen el-Huzâî ve Ebû Bekir el-Âcürrî gibi yörenin önder şahsiyetlerinden faydalandıktan sonra, hac mevsimi olması sebebiyle bölgeye akın eden diğer âlimlerden de ders almayı ihmal etmemiştir.[71] Bu bağlamda hac ibadeti için çıkılan yolculuğun "hem ibadet hem ilim" şeklinde ikili bir amaca matuf ifade edilmesi gerekir. Diğer yandan rihlelerin çok uzun sürmesi, yolculuklar esnasında ibadet ve eğitim faaliyetlerinin aynı anda gerçekleştirilmesine bağlandığı görülmektedir.[72]

Hac ibadeti maksadıyla Hicaz'a gerçekleştirilen yolculuklar, Endülüslü kıraat âlimleri için de önemli bir gelenek halini almıştır. Sayıları 1000'e ulaşan ve kaynaklarda kıraat âlimi şeklinde kaydedilen isimlerin, istisnaları bulunmakla birlikte genellikle hac ibadeti için rihle yaptıkları ve bu esnada karşılaştıkları hocalardan faydalandıkları da müşahede edilmektedir.[73]

II/VIII. yüzyıldan VI/XII. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde devam eden bu seyahatlerin, Endülüs'te ilmî kültürün oluşmasına rağmen, daha sonraki dönemlerde de devam etmesinin altında yatan önemli sebeplerden birinin de hac ibadeti olduğu ifade edilebilir. Tabakat ve terâcim kitaplarında hayatları aktarılan Endülüslü birçok kurrâ hakkında "rihle yaptı ve haccetti" (**رحل وحج**),[74] "Doğu'ya, hac ibadeti amacıyla yolculuğa çıktı" (**رحل الى المشرق حاجا**)[75] ve "oradan (Endülüs'ten) ayrılıp Meşrik'e gitti ve haccetti" (**خرج عنها الى المشرق فحج**)[76] gibi ifadelere hemen her asırda rastlanabilmektedir. Nitekim Gâzî b. Kays (ö. 199/814) II/VIII, Ebû Musa el-Hevvârî (ö. 216/831) ve Muhammed b. Abdilcebbâr el-Kurtubî (ö. 296/908) III/IX, Ahmed b. Sehl b. Muhsin et-Tuleytulî (ö. 387/997) ve Yahya b. Mücâhid b. 'Avâne (ö. 366/977)

---

70 Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 74.
71 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 118.
72 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 95.
73 Bu bilgi için bkz. Bu çalışmanın, "Endülüs Kıraat Literatürü ve Müellif Kurrâ" adlı dördüncü bölümündeki Endülüslü âlimler ve çalışmanın ekler kısmındaki "Kıraat İlminin Tedris ve Naklinde Öne Çıkan Endülüslü Kurrâ" başlığı.
74 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 156, İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 830, İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 336-337, İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 9.
75 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 68, İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 332.
76 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 85-86.

IV/X, Vesîm b. Ahmed el-Hantemî (ö. 404/1013) ve Ubeydullah b. Seleme b. Hazm el-Kurtubî (ö. 405/1014) V/XI, İbn Ni'me'l-Havf er-Ru'aynî (ö. 507/1113) ve İbnü'n-Nehhâs Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 511/1117) VI/XII, Abdurrahman b. İsmail b. Ahmed el-Ezdî (ö. 625/1227) ve Ali b. Şükr Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî (ö. 640/1242) VII/XIII, Yahya b. Ahmed b. Safvân el-Kaynî el-Endelüsî (ö. 772/1370) ve Ahmed b. Yusuf b. Mâlik er-Ru'aynî el-Gırnâtî (ö. 779/1377) VIII/XIV. yüzyılda yaşamış ve hac farizasını yerine getirmek maksadıyla rihle yapmış yüzlerce âlimden sadece birkaçıdır.[77] Zikredilen isimler ve faaliyetleri de rihlenin hac merkezli olarak her asırda devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Öte yandan rihlelerin her asırda gerçekleşmesindeki birinci âmil olan hac ibadetinin, özellikle köklü bir soya mensup olmayan halk tarafından, "hacı" unvanına verilen değer ve bu unvana sahip olmanın büyük bir iftihar kaynağı addedilmesi gibi faktörlerle, Mağrib ve Endülüs bölgesinde çok fazla önemsendiği de söylenmiştir.[78] Bölge halkının, soyadına, coğrafî mensubiyetine ve mesleğine işaret eden ifadeler yerine; haccettiğini gösteren "el-Haccî", "İbnü'l-Hâcc" veya "Ebü'l-Hâcc" gibi ifadeleri tercih etmeleri, yukarıdaki kanıyı destekler niteliktedir.[79]

Mağrib ve Endülüs'ün Hicaz'a olan uzaklığı ve Hicaz menzilindeki bazı bölgelerin yolunun güvenli olmaması, zikredilen ibadet ve unvana verilen değerin başlıca faktörlerindendir. Aşılmasının güçlüğüyle bilinen şehirleri geçen yöre halkının, "uzaya çıkmış bir astronot" gibi hissetmesi, bahsedilen zorluğu ifade etmesi bakımından önemlidir.[80] Yine bu unvan, ilmî gelişim, kültürel donanım ve tecrübî yeterlilik vb. yetkinliğin doğal teminatı şeklinde değerlendirilmiş; bu sebeple siyasî

---

77 Daha önce de belirtildiği üzere Endülüs'ün tamamen yıkılışına yakın olması sebebiyle IX/XV. asırda yaşamış âlimlerin sayısı önceki dönemlerdeki sayılara oranla çok azdır. Çalışma esnasında, bahsi geçen dönemde yaşadığı tespit edilen kıraat âlimlerinin herhangi bir hac ibadeti merkezli rihlesine rastlanmadığı için, burada konuya dair bir örnek verilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Bu çalışmanın "Endülüs Kıraat Literatürü ve Müellif Kurrâ" adlı dördüncü bölümündeki Endülüslü âlimler ve çalışmanın ekler kısmındaki "Kıraat İlminin Tedris ve Naklinde Öne Çıkan Endülüslü Kurrâ" başlığı.

78 et-Tâzî, Abdülhâdî, **Rihletü'r-Rahalâti Mekke fî mie Rihle Mağribiyye ve Rihle**, (thk. Abbas Salih Tâşkendî), Müessesetü'l-Fürkân li't-Türâsi'l-Arabî, Riyad, 2005, s. I, 24; Çoban, Fatma Büşra, **Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır)**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 56.

79 Aslen Faslı olup ilmî anlamda kendini geliştirmek amacıyla Endülüs'e gelen Musa b. İsa b. Ebi'l-Hâcc, bahsi geçen duruma bir örnektir. Bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 881.

80 et-Tâzî, **Rihletü'r-Rahalât**, s. I, 24.

mevki ve komuta merkezi gibi saygın bir statüyü elde etmenin yolu olarak da görülmüştür.[81]

Zikredilen nedenlerle Endülüslü kurrâ da en zor şartlarda dahi hacca gitmeye büyük özen göstermiştir. Örneğin "İbnü'l-Ğammâz" şeklinde meşhur olan Endülüslü kıraat âlimi Süleyman b. Hişâm Ebü'r-Rabîi' el-Kurtubî, bizzat kendi ağzından, tabir yerindeyse fakr-u zaruret hâlinde dahi haccettiğini bildirmektedir.[82] Muhammed b. Ahmed b. Saîd Ebû Abdillah İbnü'l-Ferrâ el-Ceyyânî (ö. 469/1076) gibi kimi Endülüslü kurrâ da hac ibadetini yerine getirmek uğruna ömrünün sonları dahi olsa Hicaz'a gitmiş ve burada vefat etmiştir.[83]

Hac ibadetinin ilmî kültüre kattığı şu husus da belirtilmelidir: Özellikle Endülüs'ün rihleye daha az ihtiyaç duyduğu dönemlerde hac ibadeti, rihleye bir sebep olmuş ve bu ibadet esnasında doğudaki âlimlerin fikir ve bilgilerine de ulaşılmıştır. Böylece hac ibadeti vesilesiyle her asırda doğuyla olan ilmî bağlantı devam etmiş; bölge halkı, Doğu İslam coğrafyasının ilmî ve kültürel durumundan haberdar olmuştur. Söz konusu durum ise Endülüs ve Doğu İslam coğrafyası arasındaki ilmî ve kültürel ortaklığın, her asırda devamını sağlamıştır.

Endülüs ulemâsı için ilim, her ne sebeple olursa olsun bir bölgeye yapılan seyahatte devamlı akılda bulundurulan ve mümkün olduğunda elde edilmeye çalışılan bir arzudur. Dolayısıyla yukarıda belirtilen "ilmi kaynağından alma güdüsü" ve "hac ibadeti", rihlenin yegâne sebepleri olmayıp, rihle şeklinde nitelendirilebilecek pek çok vakıadan da söz edilebilir.

Ticaret, bu vakıalar arasında yer almış ve rihlenin sebepleri arasında zikredilmiştir. Endülüs'ten farklı bir bölgeye veya farklı bir bölgeden Endülüs'e ticarî amaçlarla gelen âlimler, bireysel yeterliliklerini geliştirmeyi de ihmal etmemişler, bazen de talebe yetiştirmekten geri durmamışlardır. Söz konusu durum, kıraat ilmiyle birincil anlamda iştigal eden âlimler için de geçerlidir. Nitekim İbn Ebî Ğassân Ebü'l-Kasım el-Bağdâdî (ö. 410/1019), Doğu'da Ebû Bekir b. Nekkâş ve Abdülvahid b. Ebî

81 et-Tâzî, **Rihletü'r-Rahalât**, s. I, 24.
82 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 309-310.
83 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 832.

Hâşim gibi zevâttan ders aldıktan sonra, 30 yaşındayken 350/961 yılında ticaret amacıyla geldiği Endülüs'ün Ceyyân (Jaen) şehrine yerleşmiş ve burayı vatan edinmiştir. Endülüs'te geçirdiği 60 yıllık ömründe, başta tarihçi yazar İbnü'l-Faradî olmak üzere kendisinden birçok kimse ilmî anlamda faydalanmıştır. Yine, Endülüs'te kıraatin önder şahsiyetlerinden olan Ebû Amr ed-Dânî de, İbn Ebî Ğassân'dan üç rivayeti içeren kıraat farklılıklarına dair eğitim almıştır.[84]

İran'ın Tüster (Şüşter) şehrinde 355/966 yılında dünyaya gelen İbn Ebi'l-Ca'd Ebû Bekir et-Tüsterî de (ö. ?) Irak ve Horasan gibi şehirlerde ilmî anlamda kendini geliştirdikten sonra 420/1039'da Endülüs'e ticaret amacıyla gelmiş ve burada yaşamıştır.[85]

Aslen Harranlı olup Irak, Horasan ve Mısır gibi bölgeleri dolaşarak Ebû Ahmed es-Sâmirî başta olmak üzere kıraat ilminin önder şahsiyetlerinden ders almış ve ilmî anlamda yetkinliğini tamamlamış Muhammed b. Süleyman b. Mahmud Ebû Sâlim el-Harrânî el-Ebî el-Mukrî, (ö. 423/1032 yılından sonra) tüccar olarak Endülüs'e gelmiş; Ebû Abdillah b. Sehl gibi âlimler, kendisinden faydalanmıştır.[86]

Bağlı bulundukları bölgeden başka bir bölgeye mücbir ve olumsuz gibi görünen bazı sebeplerle giden Endülüs ulemâsı, bahsi geçen zamanlarda dahi bilimsel yeterliliklerini artırmayı veya ilmî birikimlerini aktarmayı ihmal etmemişlerdir. Bu cümleden olmak üzere sürgün veya bir şehrin işgali sonucu yer değiştirmek zorunda kalan ulemânın eylemi de rihle başlığına dâhil edilebilir.

Döneminde Endülüs'ün şeyhülkurrâsı şeklinde nitelendirilen ve pek çok kimsenin kıraat ilmi alanında kendisinden faydalandığı Abdullah b. Sehl b. Yusuf Ebû Muhammed el-Ensârî el-Mürsî (ö. 480/1088), sürgün sonucunda rihle gerçekleştiren âlimlerden biridir. Ebû Ömer et-Talemenkî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi Endülüs'ün kıraat ilmindeki otoritelerinden ders almış ve Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirdiği seyahatte de seçkin hocalardan faydalanmıştır.

---

84 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 547-548; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 707-708; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 353.

85 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 868.

86 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 866; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 753; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 132.

Zikredilen ayırıcı özelliklerine rağmen selefî bir çizgide olması sebebiyle bidatçi şeklinde tanımladığı kimselerle girdiği bazı münakaşalar, onun Kuzey Afrika'ya sürgüne gönderilmesine sebep olmuştur. Söz konusu sürgün esnasında, önce bir müddet Sebte'de (Ceuta) kalmış, ardından Tanca'ya geçmiştir. Endülüs'e dönüşüne kadar da buralarda kıraat ilmi sahasında talebe yetiştirmekten geri durmamıştır.[87]

Kurtuba'nın doğusunda bulunan Şilb/Şelb (Silves) şehrine[88] mensup Ya'îş b. Ali b. Ya'îş Ebü'l Bekâ İbn Fürtûn eş-Şilbî de (ö. 626/1228), memleketinin işgalciler tarafından kuşatılmasıyla birlikte önce Merrâkûş'e (Marakeş) geçerek bir müddet burada yaşamış, sonra da Fas'a yerleşmiştir. Zikredilen yerlerde kaldığı süre boyunca Kâdî Ebû Abdillah İbnü'r-Remâme, Ali b. Hüseyin el-Levâtî, Ebû Abdillah İbn Halil el-Kaysî ve İbn 'Udeys gibi birçok âlimden çeşitli alanlarda faydalanmayı ihmal etmemiştir.[89]

Yukarıda bahsi geçen sebeplerin yanında, çeşitli ülkelerdeki devlet ricalinden alınan davetler sonucunda Endülüs'e gelen ya da Endülüs'ten farklı şehirlere giden âlimlerin eylemleri de rihle kavramının muhtevasında değerlendirilebilir. Her ne kadar "Endülüs Kıraat Ekolünün Temel Özellikleri" bölümünde detaylıca üzerinde durulacak olsa da, rihleyle olan bağlantısı sebebiyle burada, belirtilen sebeple rihle gerçekleştiren birkaç ismin zikredilmesi uygun olacaktır.

Özellikle V/XI. asırla birlikte ilmî ve kültürel anlamdaki yükselişten sonra, Endülüs ulemâsının farklı bölgelere giderek buralarda kıraat okuttukları bilinmektedir. Ali b. Abdülaziz b. Muhammed b. Mesud Ebü'l-Hasen el-Bestî (ö. 554/1159'dan sonra), Muvahhidler döneminde Muvahhid hükümdarlarının, kıraat okutması maksadıyla Fas'a davet ettiği âlimlerden biridir. Söz konusu davetle Fas'a gitmiş ve burada birçok talebe yetiştirmiştir.[90]

---

87 İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 435-436; ; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 830-831; **'İber**, II, 342; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 378;

88 Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, III, 357-358. Adı geçen şehir günümüzde Portekiz sınırları içerisinde bulunmaktadır.

89 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 235-236; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 452; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1195-1196; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 34.

90 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 196; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 214; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1617.

Ali b. Muhammed el-Mürâdî Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 563/1167'den sonra), Mağribli hükümdarların davetini alarak Fas'a giden bir başka Endülüslü kıraat âlim olup adı geçen bölgede bildiklerini aktarmak suretiyle rihle gerçekleştirmiştir.[91]

Alî b. Abdilganî el-Fihrî el-Husrî Ebü'l-Hasen el-Kayravânî de (ö. 488/1095), Kayrevan'ın işgali sonrasında, İşbîliye hükümdarı Mu'temid-Alellah'ın davetiyle Endülüs'e gelmiştir. Burada başta İşbîliye olmak üzere Meriye (Almeria), Dâniye (Denia), Sarakusta (Zaragoza), Mürsiye (Murcia), Mâleka (Malaga) ve Belensiye (Valencia) gibi Endülüs'ün birçok şehrini dolaşmış ve kıraat okutmuştur.[92]

2.2.3. Eğitim-Öğretim Açısından Rihle Çeşitleri

Endülüs'te kıraat ilminin gelişimindeki en büyük etkenlerden birinin rihle kültürü olduğu belirtilmişti. İlgili rihleler, "ilmi kaynağından alma arzusu", "hac ibadeti", "ticarî gaye", "sürgün", "işgal" ve "devlet ricalinin davetleri" gibi çeşitli sebeplerle yapılmaktadır. Bahsedilen sebeplere dönük olarak gerçekleştirilen bu rihlelerin; birincisi talebelerin rihleleri, ikincisi de hocaların rihleleri olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Endülüs'te ilmî ve kültürel oluşum da söz konusu iki boyutla meydana gelmektedir.

2.2.3.1. Öğrencilerin Rihleleri

Endülüslü talebelerce gerçekleştirilen rihleler, "ilmi kaynağından alma arzusu" ile ilişkilidir. Buna göre insanın en büyük sorumluluklarından biri olarak kabul edilen bilgisel donanımı kazanmak ve kendini geliştirmek, talebe rihlelerindeki temel hedeftir.[93] Bu manada Endülüslü talebeler, herhangi bir bölgede ilmî anlamda şöhret bulmuş âlimlere ulaşmak gayesiyle, çeşitli zorluklara katlanmışlardır. Zikredilen hedef

---

91 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 210-211; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 340; Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb ve'l-Fünûn 'alâ 'âhdi'l-Muvahhidîn**, Rabad 1977, s. 46; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 38-39.

92 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 314-315; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 627-628; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 425; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 176-177.

93 Abdülhamîd İsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 410.

doğrultusunda vatanlarından ve sevdiklerinden uzak kalmanın yanı sıra, deniz yoluyla yapılan seyahatlerde çıkan fırtınalar sebebiyle boğulma tehlikeleri geçirmişler; deniz korsanlarıca esir edilmişlerdir. Örneğin "İbn Hücce" şeklinde meşhur ve yaşadığı dönemde kıraat ilminin önderleri arasında sayılan Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. 643/1245), Sebte'ye (Ceuta) yaptığı bir yolculukta esir düşmüş ve çeşitli eziyetlere uğramıştır. Ancak fidyesinin ödenmesiyle serbest kalabilmiştir. Vefatının, esirken maruz kaldığı eziyetler sebebiyle olabileceği de rivayet edilmiştir.[94]

Kara yoluyla yapılan seyahatlerde ise uzun süre yürümek ve eşkıya saldırılarına maruz kalmak gibi birçok farklı zorlukla başa çıkmaya çalışmışlardır. Diğer yandan gittikleri bölgelerde, kimi zaman maddi sıkıntı yaşamaları ve çok az bir yiyeceğe kanaat getirmek zorunda kalmaları, kimi zaman da ellerinde avuçlarında ne varsa harcamak mecburiyetinde kalarak ekonomik anlamda büyük zorluklar çekmeleri de Endülüslü öğrenciler açısından, bahsedilen zorlukların farklı bir boyutuna işaret etmektedir.[95]

Endülüslü ilim öğrencileri, bazen aile fertleriyle,[96] bazen arkadaşlarıyla,[97] bazen de ferdî olarak gerçekleştirdikleri bu seyahatlerde, ders aldıkları hocaların sayılarının fazla olmasına büyük önem vermişlerdir. Örneğin İbnü'd-Debbâğ Halef b.

---

94 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 108-109; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 649-650.

95 Endülüslü âlimlerin rihleler esnasında ve sonrasında yaşadıkları zorluklarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Çoban, **Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri**, s. 69-74.

96 Aslen Fas'ın Tanca şehrine mensup olan Süleyman b. Ahmed Ebûhu Ebü'r-Rabîi' et-Tancî (ö. 440/1048'den önce), Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirdiği ziyaretini babasıyla birlikte yapmış; Mısır'a uğrayarak burada Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan kıraat okumuştur. Bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 324; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 760. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Kevser el-Mehâribî Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî de (ö. 589/1193), hac görevini yerine getirmek maksadıyla gittiği Mekke ve ilmî anlamda kendini geliştirmek amacıyla hac dönüşü uğradığı Mısır'ın İskenderiye şehrine, babasıyla birlikte gitmiştir. Bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 217-218; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 279-280; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 145-146; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1093-1094; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 464.

97 Örneğin Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili eser telif eden ilk kişi olduğunu düşündüğümüz Ağleb b. Abdilmelik et-Tuleytulî (ö. 398/910), Doğu'ya gerçekleştirdiği seyahatini komşusu Muhammed b. Abdilcebbar et-Tuleytulî ile birlikte yapmıştır. Bkz. İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 192; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 173. Yine "el-Verrâk" şeklinde meşhur olan Halef b. Mervân Ebü'l-Kasım et-Temîmî el-Kurtubî (ö. ?), hac ibadetini yerine getirmek amacıyla çıktığı yolculukta Mısır'a da uğramış ve burada yörenin önde gelen âlimlerinden kıraat ilmini okumuştur. Bahsi geçen yolculuğu komşusu Ebü'l-Velîd İbnü'l-Faradî ile gerçekleştirmiştir. Bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 271.

Kasım el-Kurtubî'nin (ö. 393/1002) mülâki olduğu ve kendilerinden yazarak da ders aldığı 263 hocasından bahsedilmektedir.[98] Yine, ismi daha önce sıkça geçen Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî'nin de 175 civarı hocadan ilim tahsil ettiği haber verilmiştir.[99]

Endülüslü talebelerin, faydalandıkları hocaların niceliğine verdikleri önem, nitelik açısından da aynıdır. Zira onlar, seyahatleri esnasında, bulundukları bölgedeki en meşhur hocalardan ders almayı amaçlamışlardır. Rihlelerde meşhur hocalardan ders alma amacının yanında, ilgi duydukları alanlara dair Endülüs'te bulunmayan eserleri de temin etme konusunda büyük çaba sarf etmişlerdir.[100] Gurbetteki okul hayatları bitince memleketlerine dönmüşler ve elde ettikleri şöhret nispetinde, kendilerinden ders almak isteyen Endülüs halkına, yetkin oldukları alanlara ait birikimlerini aktarma hususunda büyük özen göstermişlerdir.

Endülüslü ilim talebeleri, Doğu'ya gerçekleştirdikleri seyahatlerinde kendilerini geliştirdikten sonra, hemen memleketlerine dönmemişler; bulundukları bölgelerde hocalık da yapmışlardır. Örneğin Abdurrahman b. el-Hasen Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-Kurtubî (ö. 446/1053), bunlardan biridir. Onun, 380/990 yılında çıktığı Doğu seyahati 21 yıl sürmüştür. Öğrenciliğini tamamlayıp icazet aldıktan sonra, Mısır'daki 'Amr b. 'Âs Camii ve Rabat'ta bulunan Faik Camii'nde imamlıkla birlikte kıraat hocalığı da yapmıştır. Ardından Endülüs'e dönmüş ve Kurtuba Camii'nde bu görevine devam etmiştir.[101]

Endülüs'te kıraat ilmi noktasında isminden söz ettiren İsmail b. Halef es-Sarakustî de önce hac farizasını yerine getirmiş, dönüşte de kendini geliştirmek üzere Mısır'a geçmiştir. Burada Abdülcebbar b. Ahmed et-Tarsûsî'den kıraat eğitimi

98 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 118.

99 Bkz. İbn Vaddâh eş-Kurtubî, **el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ**, s. 5-19. Ayrıca Endülüslü kurrânın hayatları incelendiğinde benzer örneklerle fazlaca karşılaşmak mümkündür.

100 Özdemir, **Endülüs**, s. 237.

101 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 493-494; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 362; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 782.

almıştır. Hayatının son günlerini geçirmek için Endülüs'e dönmeden önce, uzun süre Mısır'daki 'Amr b. 'Âs Camii'nde kıraat okutmuştur.[102]

Kimi ulemâ da seyahatleri sonucunda memleketine tekrar dönmemiş, gittikleri yerleri vatan edinmişlerdir. Kasım b. Ahmed b. el-Müvaffik Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî el-Mürsi (ö. 661/1263), bahsi geçen duruma bir örnektir. O, Endülüs'teki birçok şehri dolaşıp çeşitli âlimlerden istifade ettikten sonra, kendini daha çok geliştirmek gayesiyle Fas ve Tunus gibi bölgelere geçmiştir. Daha sonra Mısır'a uğramış ve burada bir müddet kalıp hayatının sonuna kadar yaşayacağı Şam'a geçmiş ve bir dönem 'Âdiliyye Medresesi'nde şeyhülkurrâlık vazifesini de yürütmüştür.[103]

İlmî seyahat için vatanından ayrıldıktan sonra buraya bir daha dönmeyen diğer bir isim ise İbn Mâlik et-Tâî Ebû Abdillah el-Ceyyânî'dir (ö. 672/1274). Kendisi, hac ibadetini yerine getirmek için Hicaz'a gitmiş, oradan Dımeşk'e uğrayarak Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245)[104] başta olmak üzere yörenin meşhur hocalarından faydalanmıştır. Daha sonra Haleb'de bulunmuş, birkaç şehre daha uğradıktan sonra Dımeşk'i vatan edinip burada vefat etmiştir. İbn Mâlik et-Tâî de, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî el-Mürsi gibi Âdiliyye Medresesi'nde şeyhülkurrâlık görevine getirilmiştir.[105]

2.2.3.2. Hocaların Rihleleri

Endülüs'te kıraat ilminin gelişimine, öğrencilerin olduğu kadar hocaların rihlelerinin de büyük bir etkisi görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere öğrenciler, daha çok ilmî gaye ekseninde rihle gerçekleştirmiş ve bu rihleler

---

102 Başal, Abdulhalim, **İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kırâat İlmindeki Yeri**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 14-15.

103 Alemüddîn el-Lûrekî, **el-Muhassal**, (Neşredenin girişi, s. 5-8); İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 16.

104 İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî* adlı eserine yaptığı şerhle, bu eserin şöhret kazanmasında büyük rolü olduğu söylenmektedir. Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1245-1251; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 502-504.

105 İbn Mâlik et-Tâî, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî Ebû Abdillâh el-Endelüsî el-Ceyyânî**, Şerhu't-Teshîl**, (thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn), Kahire 1990, (Neşredenin girişi s. 10-16); Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1363-1364.

sonucunda, Doğu'daki kıraat müktesebatını Endülüs'e taşımışlardır. Öğrencilerden farklı olarak, halihazırda ilmî anlamda yetkin kimseler olmaları sebebiyle hocaların rihleleri, kişisel gelişimden daha farklı amaçlarla yapılmıştır.

Bu türdeki rihlelerin çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte, hocaların, kendi alanında isminden söz ettirerek "şöhret kazanma" ve "itibar elde etme" amacını ilk sırada zikretmek gerekir.[106] Örneğin Muhammed b. Mu'âz Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 553/1158), kıraat eğitimini Endülüs'te Muhammed b. Şüreyh gibi isimlerden aldıktan sonra memleketi İşbîliye'de birçok öğrenciye birikimlerini aktarmış ve eserlerinin icazetini vermiştir. Daha sonra ömrünün sonuna kadar ikamet edeceği Fas'a giderek Havrâ Mescidi'nde kıraat ve dil alanlarında talebe yetiştirmiştir.[107] Onun Fas'a taşınmasıyla ilgili muayyen bir sebep olmamakla birlikte, şöhret kazanma ve itibar elde etme amacıyla böyle bir rihle gerçekleştirdiği düşünülebilir.

İlmî ve kültürel durumun gelişimini sağlamasının yanında, söz konusu yapı özelinde bölgesel birliğin oluşmasında da yadsınamaz katkısı olan hocaların seyahatlerine dair diğer bir sebep de siyasî kargaşa ve çalkantılardır.[108] Bazı ulemâ, çeşitli sebeplerle baş gösteren isyanlar, bölünmeler ve istikrarsızlıklar nedeniyle, bağlı bulundukları bölgeleri terk etmek zorunda kalarak mecburî rihle gerçekleştirmişlerdir. Örneğin Endülüs kıraat sahasının en tanıdık simalarından biri olan Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), İşbîliye, İsticce (Ecija), Beccâne (Pechina), Sarakusta, Kurtuba, Meyûrka (Mallorca) ve Daniye gibi birçok şehri dolaşmıştır. Tabir yerindeyse göçebe bir hayat yaşamasında, bazen ilmî amaçlar olsa da siyasi çalkantıların da büyük rol oynadığı söylenebilir.[109]

İbn Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî de (ö. 672/1274), bahsi geçen sebebin örnekleri arasında zikredilebilecek isimlerdendir. O, Endülüs'ün önde gelen kurrâsından ders alarak kıraat ilminde kendini geliştirdikten sonra, Ceyyân'da ortaya çıkan siyasî

---

106 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 410.

107 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 20-21.

108 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 410.

109 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s 305; İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 592-593; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 411-412; İbnü'l-Kıftî, **İnbâhü'r-Ruvât**, II, 341-342; Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mü'cemü'l-Üdebâ: İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb**, (thk. İhsan Abbas), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1993 (I. Bs.), s. 1603-1605; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 773-781

istikrarsızlık sebebiyle Kuzey Afrika'ya taşınmış, ardından çeşitli beldeleri dolaşıp Dımeşk'e yerleşmek zorunda kalmış ve uzun yıllar burada kıraat eğitimi vermiştir.[110]

Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer el-Cürâvî, İşbîliye'de otururken burada çıkan bir fitne sebebiyle Mısır'a gitmek zorunda kalmış, 'Amr b. 'Âs Camii'nde kıraat okutmuştur.[111] Yine, "en-Neccâd" şeklinde meşhur ve aynı zamanda Ebû Amr ed-Dânî'nin dayısı olan Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 429/1038)[112] ve Saîd b. İdris Ebû Osman es-Sülemî el-İşbîlî (ö. 429/1038)[113] gibi şahsiyetler de Kurtuba'daki siyasi çalkantılar ve buranın işgaline dönük faaliyetler sebebiyle zorunlu rihle gerçekleştiren sayısız örnek arasındaki iki isimdir.[114]

Zaman zaman devlet ricali, çeşitli ilimleri canlandırmak ve geliştirmek gayesiyle, farklı şehirlerde bulunan ve alanında öne çıkmış bazı âlimleri, öğretmenlik yapmaları ve bildiklerini çeşitli mekânlarda halka aktarmaları için, uhdesinde bulunan bölgelere davet etmiştir. Kurrâ, şöhret/itibar kazanma ve siyası çalkantılardan sıyrılmanın yanı sıra emîr ve hükümdarlardan davet alarak da rihle gerçekleştirmiştir. İleride üzerinde daha detaylı durulacak olmakla birlikte iddiaya örnek teşkil etmesi amacıyla aldıkları davet sonucu rihle gerçekleştiren birkaç âlimi zikretmek uygun olacaktır.

Müraccâ b. Yunus Ebû Ömer el-Mürcîkî (ö. 600/1203-1204), söz konucu amaca matuf rihle yapanlardan biridir. O, kıraati Endülüs'ün Şilb ve İşbîliye gibi şehirlerinde çeşitli âlimlerden aldıktan sonra Faslı devlet ricali tarafından Sebte'ye (Ceuta) davet edilmiş ve burada kıraat okutmuştur.[115] Yaşadığı dönemde kıraat ilminin önder isimleri arasında zikredilen Yahya b. Muhammed Ebû Zekeriyya el-Hevzenî el-İşbîlî de (ö. 602/1206) bahsi geçen davete muhatap olarak rihle yapan bir diğer âlimdir.[116]

---

110 İbn Mâlik et-Tâî, **Şerhu't-Teshîl**, (Neşredenin girişi s. 10-16).
111 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 59.
112 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 761.
113 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 307; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 343; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 765-766.
114 Siyası çalkantı, istikrarsızlık ve çeşitli olumsuz sebeplerle zorunlu rihle gerçekleştiren başka bir âlim için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 266.
115 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 43; Zehebî, **Müstemlah**, s. 176.
116 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 186; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 410-411.

Aldıkları davetle rihle yapan Endülüs kurrâsının yönü, çoğunlukla ülke dışı olmakla birlikte bazen de Endülüs içinden de bahsi geçen davete muhatap olabildikleri görülmektedir. Örneğin "Makrun" şeklinde tanınan Abdullah b. Muhammed el-Kudâî Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. 378/988), Cezayir'in Bicâye ve Vehrân; Endülüs'ün de Mâleka şehirlerini dolaştıktan sonra, Halife II. Hakem tarafından 350/961 yılı civarı Kurtuba'ya davet edilmiş; söz konusu davet üzerine Kurtuba'ya gelmiş ve Kurtuba Mescid-i Camii'nde Nâfi' Kıraati'nin Verş Rivayeti'ni okutmuştur.[117]

Bir defaya mahsus yaptığı Kahire ziyareti dışında ömrünün tamamını Endülüs'te geçiren Hüseyin b. Abdilaziz Ebû Ali el-Kuraşî el-Fihrî el-Gırnâtî el-Ceyyânî (ö. 680-699/1281-1299 arası), kıraat ve hadis gibi ilimleri okutması maksadıyla Mâlekâ (Malaga) şehrine davet edilmiş ve burada ayrıca hatiplik görevini de yürütmüştür.[118]

Hükümdarlar arasında elçilik görevini de yürütmüş kıraat âlimi Ahmed b. el-Hasen b. Ali Ebû Ca'fer el-Kelâ'î de (ö. 728/1328), tedris noktasında kendisinden faydalanmak üzere Gırnata'tan birçok kez davet almış ve talebe yetiştirmiştir.[119]

Yaşadığı dönemde fıkıh, hadis ve kıraat gibi ilimlerde önder şeklinde nitelendirilen Ebû Ömer İbn Abdilberr en-Nemerî (ö. 467/1071), hayatının son yıllarını geçirdiği Şâtıbe'ye (Jativa) yerleşene kadar dönemin devlet adamlarından davet alarak Endülüs'te birçok şehri dolaşmış; buralarda talebe yetiştirmesinin yanında çeşitli eserler de telif etmiştir.[120]

Diğer yandan Ebü'l-Hasen el-Antâkî (ö. 377/987), Abdullah b. Muhammed el-Kudâî (ö. 378/988), İbn Abdilganî el-Husrî (ö. 488/1095) gibi âlimler başta olmak üzere Endülüslü emîr ve hükümdarlar tarafından, kıraat ilminin inşa ve ihyası amacıyla bölgeye davet edilen kurrânın varlığı da söz konusudur. Ancak bu konuyla ilgili

---

117 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 194; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 655; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 407.

118 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1359-1360; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 220.

119 Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî, **el-İhâta fî Ahbâri (Târîhi) Gırnâta**, (nşr. Dâru'l-Emel), Cezayir, 2009, I, 583-600.

120 İbn Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî, Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, **el-İstizkâr (Vükûtü's-Salâh)**, (nşr. Abdülmu'tî Emîn), Dâru Kuteybe, Beyrut 1993 (I. Bs.), (Neşredenin girişi, s. 7-45).

“Devlet Ricalinin Kıraat İlmine Dönük Katılım ve Katkıları” başlığında detaylı açıklamalar yapılacaktır.

2.2.4. Rihlelerin Yapıldığı Bölgeler

Endülüs’te kıraat ilminin gelişimine birincil manada etki eden rihlelerin, hangi bölgelere yapıldığının tespiti, adı geçen bölgedeki kıraat ekolünün kaynaklarını belirleme noktasında büyük önem arz etmektedir. Endülüslü kıraat âlimlerinin biyografileri incelendiğinde, bahse konu coğrafyadaki ilmî seyahatlerin, birincisi “Endülüs içindeki şehirlere”; ikincisi de “Endülüs dışındaki bölgelere” olmak üzere iki yönlü gerçekleştirildiği görülecektir. Öte yandan Endülüs’ten farklı bölgelere yapılan rihleler daha ağırlıklı olmakla birlikte, farklı bölgelerden Endülüs’e gerçekleştirilen rihleler de Endülüs kıraat kültürünün oluşumunda yadsınamaz bir etkiye sahiptir. Zikredilen etki sebebiyle “farklı bölgelerden Endülüs’e yapılan rihleler”e de değinilecektir.

2.2.4.1. Endülüs’teki Şehirlere Yapılan Rihleler

Endülüs’te eğitimin üçüncü ve son aşaması olan rihleler, öncelikle Endülüs’teki şehirlerde bulunan âlimlere ulaşma ve onlardan ilmî anlamda istifade etme amacına dönük olarak söz konusu bölge içerisinde gerçekleştirilmekteydi. Bu tür rihleler, Doğu’daki kıraat müktesebatını Endülüs’e taşıyan âlimlerle mülâki olmak ve onlardan adı geçen ilme dair yenilik ve incelikleri almak açısından; kıraat ilminin Endülüs’ün her bölgesinde tanınması ve yaygınlaşması noktasında kritik öneme sahiptir.

Endülüs içerisindeki rihleler, özellikle taşrada hayat süren halkın gelişiminde büyük bir rol oynamış, dönem dönem değişen Endülüs’teki ilmî merkezler de taşradaki kimseler için uğrak yerleri olmuştur. Buna göre Endülüs’te Emevî idaresi ve Mülûkü’t-Tavâif döneminde Kurtuba, kıraat ilmi başta olmak üzere İslamî ve aklî ilimlerin gelişimi için en fazla rihle gerçekleştirilen şehirlerin başında gelmektedir. Endülüs

İslam Devleti'nin idari merkezi olmasının yanıda ilmî kültürün en yoğun olduğu şehir sayılması da söz konusu durumun sebepleri arasında zikredilir. Kurtuba'nın ilmî ve kültürel hayattaki yerini göstermesi bakımından İbn 'Atiyye'nin şu nefis dörtlüğü burada zikredilmeye değerdir:

"Kurtuba şu dördüyle geçti diğer şehirleri
Biri Kanataratü'l-Vâdî, öteki şehrin camii
İkisi bunlardır; üçüncüsü Zehrâ şehri
İlim ise dördüncüsü ki bu, en büyük özelliği"[121]

Mülûkü't-Tavâif dönemiyle birlikte Kurtuba'nın yanında İşbîliye, Tuleytula (Toledo), Sarakusta, Meriye, Batalyevs (Badajoz), Daniye, Ceyyân (Jaen) ve Mürsiye; Nasrîler Dönemi'nde de Gırnata (Granada) gibi şehirler, Endülüs'ün ilim ve kültür merkezleri olarak öne çıkmış diğer şehirleridir.[122]

Rihle geleneğinde âdet olduğu üzere âlimler, öncelikle kendi ülkesindeki ulemâdan ders alır, eğer gücü yeterse Doğu'ya da bundan sonra giderdi. Zikredilen şehirlerdeki kurrâdan faydalanmak üzere Endülüs içerisinde rihle gerçekleştirenlerin sayısının yazılamayacak kadar çok olması da yukarıdaki sebeple ilgilidir.

Her asırda olmakla birlikte özellikle kıraat ilminin Endülüs'te yükselişe geçtiği hicrî V. asra kadarki dönemde, ülke dışına fazlaca rihle gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan -muhtemelen birtakım ekonomik sebeplerle olsa gerek- rihlesini yalnızca Endülüs coğrafyasıyla sınırlı tutan kimseler de olmuş, ilmî gelişimlerini ülke içerisindeki şehirlere yaptıkları seyahatlerle sağlamışlardır. Ebü'l-Abbas el-Füzaylî el-

121 İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, **Fihrisü İbn Atiyye**, (thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân-Muhammed ez-Zâhî), Dâru'l-Mağribi'l-İslamî, Beyrut, 1983, s. 23-24; Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 213.

122 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 411; Özdemir, **Endülüs Müslümanları "Kültür ve Medeniyet"**, s. 152.

Mursî (ö. ?),[123] bu durumun örneklerinden biridir. Kendisi, aslen Mürsiyeli olup Ebü'l-Hasen el-Antâkî'den kıraat ilminde istifade etmek üzere Kurtuba'ya gitmiştir. Bahsi geçen seyahati dışında herhangi bir rihlesinden söz edilmemiştir.[124]

Nâfi' Kıraati'nin Verş ve Kalûn Rivayeti'ni dilinden düşürmemesi sebebiyle hocası Ebü'l-Hasen el-Antâkînin, "Nâfi'" şeklinde lakap taktığı Ebû Osman el-Hemedânî ed-Dânî de (ö. 421/1030) aslen Daniyeli olmakla birlikte Kurtuba'ya geçerek burada Antâkî'den kıraat okumuştur. Vefatının memleketinde gerçekleştiği belirtilmiş, bunun dışında herhangi bir seyahatinden bahsedilmemiştir.[125]

Kurtuba'daki Gâzî Mescidi'nde sürekli bulunması sebebiyle "el-Gâzî" şeklinde tanınan Ebû Abdillah el-Batalyevsî el-Kurtubî (ö. ?),[126] aslen Batalyevsli olup Kurtuba'ya gelerek Antâkî'den kıraat okumuş ve buraya yerleşmiştir.[127]

Kıraatle birlikte "ilm-i vesâik" alanında da eser telif eden İbn Abdülkâdir Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 420/1029), aslen İşbîliyeli olup Kurtuba'da Antâkî'den ders alan ve bu manada Endülüs içerisinde rihle gerçekleştiren diğer bir kıraat âlimidir.[128]

Memleketindeki yetkin âlimlerin varlığından dolayı Endülüs içerisinde bile rihleye ihtiyaç duymadan kendini geliştiren kimseler de mevcuttur. "İbnü't-Tuleytulî" Hakem b. 'İmrân en-Nekkâd (ö. 236/850),[129] Esbağ b. Mâlik Ebü'l-Kasım el-Endelüsî (ö. 304/916),[130] Esbağ b. Temâm el-Harrâr Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 365/975),[131] "İbnü'l-'Acel" Ebû Eyyüb el-Kurtubî (ö. 383/993),[132] Abdülmecid el-Fetâ Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 389/999),[133] İbrahim b. Mübeşşir b. Şerîf el-Kurtubî (ö. 395/1004),[134] İbnü'l-Haccâm Halef b. Süleyman (ö. 397/1007),[135] Ebü'l-Mütarrif

---

123 Vefat tarihi tam olarak bilinememekle birlikte Antâkî'den ders aldığı bilgisinden hareketle en geç hicrî dördüncü asrın başları olduğu düşünülebilir.
124 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 32.
125 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 113.
126 Ebü'l-Hasen el-Antâkî'den kıraat okumuş olması, vefatının en geç hicrî 400'lü yıllarda olduğunu göstermektedir.
127 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** I, 309.
128 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 76; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 68.
129 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** I, 225-226.
130 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 74.
131 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 76.
132 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 159.
133 İbn Beşküvâl**, Sıla,** s. 558-559; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 140.
134 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 147-148.
135 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 258.

İbnü'l-Meşşât el-Kurtubî (ö. 397/1007),[136] İbn Ebi'l-Müfevvez Ebû Ömer el-Kurtubî (ö.399/1009),[137] İbn Fîre el-Yahsubî et-Tuleytulî (ö. ?),[138] Yahya b. Abdilmelik b. Mehnâ el-Kurtubî (ö. 424/1033),[139] Ebû Ömer el-Gâzî el-Kurtubî (ö. 425/1034),[140] İbrahim b. Abdillah b. Musa el-Mukrî el-İşbîlî (ö. 425/1034),[141] "İbnü'ş-Şekkâk" Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 426/1035),[142] Saîd b. Yahya et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî (ö. 426/1035)[143] ve İbnü Hayyân Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 427/1036),[144] bahsedilen durumun örneklerindendir.

Burada şu hususa da dikkat çekmek gerekmektedir: Zikredilen kimselerden İbn Fîre el-Yahsubî et-Tuleytulî, İbrahim b. Abdillah b. Musa el-Mukrî el-İşbîlî ve Saîd b. Yahya et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî dışındaki isimlerin, Kurtubalı oluşu dikkate değerdir. Bunun yanında Endülüs içerisindeki rihlelerin örnekleri esnasında isimleri geçen dört âlimin de, rihlelerini Kurtuba'ya yapmaları göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husustur. Bu cümleden olmak üzere özellikle ilk beş asırda Endülüs içerisindeki rihlelerde, Kurtuba'nın merkez konumda olduğunu söylemek mümkündür. Bahsedilen durum ise Kurtuba'nın, kıraat ilmi başta olmak üzere sair ilimlerin gelişimine etkisini gözler önüne sermektedir.

Öte yandan Doğu'ya seyahatinden bahsedilmeyen yukarıdaki yirmi isimden "İbnü't-Tuleytulî" Hakem b. 'İmrân en-Nekkâd, Esbağ b. Mâlik Ebü'l-Kasım el-Endelüsî, Esbağ b. Temâm el-Harrâr Ebü'l-Kasım el-Kurtubî, İbn Fîre el-Yahsubî et-Tuleytulî, İbrahim b. Abdillah b. Musa el-Mukrî el-İşbîlî, "İbnü'ş-Şekkâk" Ebû Muhammed el-Kurtubî ve Saîd b. Yahya et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî dışında kalan on üç kişinin, Ebü'l-Hasen el-Antâkî'den kıraat okuması da kıymetli bir veridir. Bu veri, Endülüs içindeki rihlelerin Kurtuba'ya dönük olmasının sebepleri arasında zikredilebileceği gibi, Antâkî'nin de Endülüs kıraat tarihi açısından önemini ve

136 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 464-465.
137 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 43-44.
138 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 681. Vefat tarihi, -net olarak bilinmemekle birlikte- hicrî 400'lü yılların başları olduğu düşünülmektedir.
139 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 956.
140 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 757.
141 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 154.
142 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 345; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 409.
143 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 76.
144 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 241.

yeterliliğini ortaya çıkarmaktadır. Yukarıda aktarılanlardan anlaşılacağı üzere Endülüs içerisinde yapılan rihlelerin ilmî gelişime katkısının fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca bölge halkı için bu tür rihlelerin, alanında yetkin âlimler dolayısıyla kısmen de olsa yeterli görüldüğü düşünülebilir.

2.2.4.2 Endülüs Dışındaki Bölgelere Yapılan Rihleler

2.2.4.2.1. Rihle Güzergâhı

Endülüs'ten Doğu'ya gerçekleştirilen yolculuklarda, kara ve deniz yolu olmak üzere iki alternatif bulunmaktadır. Kara yoluyla yapılan yolculuklarda sırasıyla Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır güzergâhı kullanılmakta; ilk olarak hac ibadeti yerine getirilecekse Mısır'dan direkt Hicaz'a geçilmektedir. Rihlesini uzatmak isteyen kimseler de hac ibadetinin ardından Irak, Suriye ve İran gibi bölgeleri ziyaret etmektedir. Şayet hac ibadeti dönüşe bırakıldıysa, bu durumda da öncelikle Irak, Suriye ve İran gibi ülkelere uğranmakta, daha sonra Hicaz'da haccedilmektedir. Çok sık rastlanmamakla birlikte Kimi ulemânın, Hicaz ziyaretinin akabinden Yemen'e de uğradığı görülmektedir. Yemen seyahatinden sonra da Mısır üzerinden tekrar Endülüs'e geçtiği müşahede edilmektedir.[145]

Kara yolu güzergâhı genellikle belirtilen şekilde olmakla birlikte bahsi geçen rihlelerde deniz yolu daha fazla tercih edilmektedir. Endülüs'ten Doğu'ya gerçekleştirilen deniz yolculuklarında ise önce Mısır'a geçilmekte; eğer hac ibadeti sonraya bırakılırsa, buradan öncelikle Sînâ üzerinden Şam bölgesine varılmaktadır. Şayet hac ibadeti öncelenirse bu durumda da Kızıldeniz kullanılarak direkt Hicaz'a intikal edilmektedir.[146] Yine rihlesini uzatmak isteyen kimseler, Yemen, Suriye, Irak, İran, kimi zaman da Anadolu'ya kadar seyahat etmektedir.

145 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 410-411.
146 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 410-411.

2.2.4.2.2. Rihle Yapılan Bölgeler

2.2.4.2.2.1. Endülüs'ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yerler

Çalışmamızda, Endülüs'ten Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirilen rihlelerin yönlerini tayin edebilmek için, toplamda ikiyüz kırk kurrânın biyografileri referans alınmıştır. Buna göre, Endülüs kıraat ekolünün oluşum sürecine denk gelmeleri ve bu noktadaki önemleri sebebiyle, adı geçen bölgede VI/XII. asra kadar yaşadığı tespit edilen yüz doksan âlimin tamamı gözden geçirilmiştir.[147] Yine, sonraki asırlarda yapılan rihlelerin yönüyle ilgili fikir verebilmesi amacıyla, VI/XII. asırla Endülüs'ün yıkılışı olan IX/XV. asırlar arasında yaşamış ve bu alana dair eser telif ederek öne çıkmış 50 âlimin[148] Doğu seyahatleri de ayrıca ele alınmıştır. İlgili taramalar sonucunda, Endülüslü kıraat âlimlerinin Doğu İslam coğrafyasına yaptıkları ilmî seyahatlerde, -her ne kadar bazı bölgelerde bir yoğunlaşma söz konusu olsa da- neredeyse ayak basmadıkları bir coğrafya bulunmadığı çıkarımını yapmak mümkündür.

Nitekim Endülüslü kurrâ, Mağrib'de Fas,[149] Merrâkûş (Marakeş),[150] Sebte (Ceuta),[151] Tanca,[152] Miknâse (Meknes)[153] ve Rabat[154] gibi şehirlerde bulunmuşken; Tilimsan,[155] Bicâye,[156] Vehran[157] ve Kal'atü Benî Hammâd (Mesîle),[158] onların Cezayir'deki ziyaret mekânları olmuştur. Tunus'ta Kayrevân[159] ve Mehdiye;[160]

147 Sözü edilen yüz doksan âlimin tamamı rihle gerçekleştirmemiş; rihle gerçekleştirenler bulunarak yönleri tespit edilmiştir.
148 Bir önceki dipnotta değinilen durum, burada bahsedilen elli âlim için de aynen geçerlidir.
149 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 337.
150 Bir örneği için bkz. İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 392-394.
151 Bir örneği için bkz. İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 435-436.
152 Bir örneği için bkz. İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 435-436.
153 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 311-312.
154 Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 493-494.
155 Bir örneği için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 994-995; **Müstemlah**, s. 234.
156 Bir örneği için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 655; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 407.
157 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 194.
158 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 20-21.
159 Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 928.
160 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 363-364.

Libya'da ise El-Beydâ[161] ve Trablus,[162] ilgili kimselerin Kuzey Afrika'ya dönük rihlelerinin istikametidir. Mısır'da İskenderiye,[163] Kahire,[164] Dimyat[165] ve Feyyûm,[166] öne çıkan bazı merkezlerken Hicaz'da ise Mekke ve Medîne[167] ön planda olmakla birlikte az da olsa Cidde de[168] onların ayak bastıkları şehirlerden biridir. Irak'ta Bağdat,[169] Basra,[170] Kûfe;[171] İran'da Nişabur,[172] Horasan,[173] Tüster (Şüşter);[174] Suriye'de de Dımeşk,[175] Halep,[176] Humus,[177] Endülüslü kıraat âlimlerinin rihle gerçekleştirdikleri haber verilen coğrafyalardır. Filistin'de Kudüs,[178] Askalân,[179] Remle,[180] Taberiye;[181] Özbekistan'da Buhara;[182] Anadolu'da Harran,[183] Silvan,[184] Nusaybin[185] ve Antakya,[186] Endülüslü kurrânın, seyahat yaptıkları işaret edilen diğer bölgeler arasında yer alır. Yine, özel olarak şehirleri bilinemese de Yemen[187] ve Sicilya'ya da[188] yolculuklar söz konusudur.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, Endülüs dışındaki bölgelere yapılan seyahatlerde daha çok Mısır, Hicaz, Kayrevan, Irak, Şam bölgesi ve Mağrib, ön plana

---

161 Bir örneği için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 782.
162 Bir örneği için bkz. İbn Vaddâh el-Kurtubî, **el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ**, s. 5-19.
163 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 363-364.
164 Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 35.
165 Bir örneği için bkz. Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 114; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 162.
166 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 108.
167 Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s 414.
168 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 233.
169 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 278.
170 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 266.
171 Bir örneği için bkz. İbn Vaddâh el-Kurtubî, **el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ**, s. 5-19.
172 Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 651-654.
173 Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 651-654; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 725-726.
174 Bir örneği için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 838.
175 Bir örneği için bkz. İbn Atiyye, **Fehrese**, s. 96.
176 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 272.
177 Bir örneği için bkz. İbn Vaddâh el-Kurtubî, **el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ**, s. 5-19.
178 Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 85-86.
179 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelü**s, s. 118.
180 Bir örneği için bkz. Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 286; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 209.
181 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 285.
182 Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 651-654.
183 Bir örneği için bkz. İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Abdilvehhâb b. Abdilkuddûs, **el-Miftâh fi'htilâfi'l-Kırâati's-Seb'i'l-Müsemmeyni bi'l-Meşhûrîn**, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dımeşk 2006, (Neşredenin girişi, s. 7-10).
184 Bir örneği için bkz. İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, s. 7-10.
185 Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 493-494.
186 Bir örneği için bkz. İbn Vaddâh el-Kurtubî, **el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ**, s. 5-19.
187 Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 233.
188 Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 666; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 49.

çıkmaktadır. Dikkat çekilen durum, Endülüs kıraat ekolünün kaynaklarının tespiti hususunda oldukça kıymetlidir. Zira Endülüs kıraat ekolünün oluşumunda, genellikle adı geçen bölge âlimlerinin etkisi söz konusudur. Bu bağlamda rihle kültürünün, her bölgede olduğu gibi Endülüs'te de çeşitli ilimlerin kaynağı olma noktasında büyük bir payı olduğu söylenebilir.

Rihle Yapılan Bölge	Rihle Yapan Kurrâ Sayısı
Mısır	64
Hicaz	49
Tunus (Kayrevan)	16
Irak	10
Şam Bölgesi	8
Mağrib	5
Diğer (Cezayir, Libya, İran, Filistin, Özbekistan (Buhara), Yemen, Sicilya ve Anadolu)	18

Tablo 1: Rihle Yapılan Bölge ve Rihle Yapan Kurrâ Sayısı.

2.2.4.2.2.2. Endülüs'ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yerlerin Sebepleri

Mısır, Hicaz, Kayrevan, Irak, Şam bölgesi ve Mağrib gibi bölgelerin, rihle istikameti açısından öne çıkmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Örneğin Mısır'ın en çok rihle yapılan bölge olması, öncelikle hac ibadetiyle ilgilidir. Zira hac ibadeti için Hicaz'a yönelen bölge halkı, ister kara yolunu, ister deniz yolunu kullansın, Mısır'a uğramadan Hicaz'a ulaşamaz. Yine Mısır'ın, Endülüs-Hicaz güzergâhının orta

noktasında bulunması sebebiyle, hem gidişte hem de dönüşte zorunlu olarak uğranılan bir yer olmasını da diğer bir etken olarak saymak mümkündür.

Endülüslülerin Mısır'a seyahat etmelerinin ilk sebebinin, güzergâh üzerinde bulunması gösterilse de bu durum, sadece belirtilen saikle anlatılamaz. Zira güzergâh üzerinde bulunması, yalnızca buraya ulaşımı zorunlu hale getirmektedir. Ancak farklı sebepler olmasaydı Endülüslü ulemâ, burayı bir geçiş bölgesi olarak kullanabilir, bu bölgede vakit geçirmezdi.

Zikredilen sebeplerin birincisi, Mısır ve Endülüs'teki ortak mezhepsel yönelimdir. Bilindiği üzere Endülüs'ün fethine katılan askerler, daha çok Suriye asıllı oldukları için, başlangıçta Endülüs'te, Suriye bölgesinde yaygın olan "Evzâîlik Mezhebi" hâkim mezhep konumundadır.[189] Emevî hilafetiyle birlikte, Medine'ye yapılan yolculuklar sonucu İmam Mâlik ile olan münasebetlerle, bölgede hâkim konuma gelen mezhep, Endülüs'ün yıkılışına kadar "Mâlikî Mezhebi" olmuştur.[190] Endülüs ulemâsı da mezhepsel bağlılık sebebiyle, özellikle ilk asırlarda[191] gittikleri bölgelerdeki hâkim mezhebin, Mâlikî Mezhebi olmasına dikkat etmişlerdir.[192] Bu bağlamda Mısır'da tercih edilen mezhebin Endülüs ile aynı olması, rihlelerin buraya yoğunlaşmasının başka bir sebebidir. Diğer yandan mezhepsel benzerlik, yalnızca Mısır ile sınırlı olmayıp, yukarıda öne çıktığı belirtilen hemen her bölge için geçerlidir.

Mısır'da kıraat ilmi noktasında adından söz ettirmiş, alanında yetkin hocaların bulunması da, buranın en çok tercih edilen bölge olmasında en az güzergâh ve mezhep birlikteliği kadar etkili bir diğer sebeptir. Çalışmamızın üçüncü bölümündeki "Endülüs'te Kıraat İlminin Kaynakları" başlığında da görüleceği üzere, Endülüs

189 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 221, III, 230.

190 Özdemir, "Endülüs", **DİA**, XI, 211-225.

191 İlk asırlarda mezhepsel birliktelik, rihle yönü ve tercih edilen hocalar noktasında büyük bir öneme sahipken, sonraları ikinci plana atılmış; rihle bölgeleri ve hocaların mezhepleri önemsenmemiştir. Örneğin İbn Mâlik et-Tâî, Endülüs'te bulunduğu zamanlarda Mâlikî mezhebini benimsemiş olmakla birlikte sonraları Şâfiî mezhebine geçmiştir. Onun bu değişikliği, Dımeşk'e gitmesiyle ilgili olmalıdır. Bkz. İbn Mâlik et-Tâî, **Şerhu't-Teshîl**, (Neşredenin girişi s. 10-16). Yine Endülüs'ün en meşhur kıraat âlimlerinden olan Ebû Hayyân el-Endelüsî de Endülüs'te bulunduğu dönemde Mâlikî Mezhebi'ne mensupken Mısır'a gittiğinde, yaşadığı bölgede yaygın olan Şâfiî Mezhebi'ni tercih etmiştir. Bkz. Uludaş, **Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu**, s. 28-72.

192 Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 71.

kıraatine en çok etki eden bölgelerin belki de en başında Mısır gelmektedir. Bahsedilen durum ise buradaki hocaların yetkinliğini ve tercihe değer olduğunu göstermektedir.

Rihlelerin yoğunlaştığı ikinci bölge Hicaz'dır. Önceleri hilafet merkezi olmaları sebebiyle Şam ve Irak ile Endülüs arasında görülen göç hareketleriyle rihle ilişkileri, Abdurrahman b. Muaviye'nin Endülüs'e gelerek siyasî bağımsızlığını ilan etmesi ve böylelikle Endülüslülerin Doğu hilafetine duydukları bağlılığı ortadan kaldırması sonucu, yerini Hicaz'a bırakmıştır.[193] Söz konusu hususun yanında Endülüslülerin Hicaz'a bu denli yoğun gitmesinin sebebi, hiç şüphesiz hac ibadetidir. Bölgelere gerçekleştirilen rihle sayılarında her ne kadar Mekke ve Medine ayrımına gidilmemiş olsa da, buradaki yoğunluğun genellikle Mekke'de oluştuğunu belirtmek gerekir. Söz konusu durum ise Mekke'nin hac ibadetinin yerine getirildiği şehir olmasıdır. Ayrıca Endülüslüler, Medine'ye de uğrayarak burada Hz. Peygamber'in hâtırâtını görmeyi ihmal etmemişlerdir. Daha önce de değinildiği üzere özellikle ilk dönemlerde Endülüs'ten Hicaz'a gerçekleştirilen yolculuklarda Medine, daha ön plandadır. Mâlik b. Enes'in Medine'de yaşaması da bahsedilen durumun temel etkenidir.[194] Ayrıca ilk dönemlerdeki kadar yoğun olmamakla birlikte Mâlik b. Enes'in öğrencilerinin varlığı sebebiyle sonraki dönemlerde de Medine'ye rihlelerin devam ettiği söylenmiştir.[195]

Yine Mâlik b. Enes ile aynı mecliste ders veren ve İmam Mâlik'in de hocası olan Nâfi' b. Abdirrahman, ilk dönemlerde Medine'ye yapılan seyahatlerde önemli faktörler arasında yer almaktadır. Hatta Endülüs'te Nâfi' Kıraati'nin yerleşmesindeki temel sebebin bu olduğu da ileride detaylıca belirtilecektir.

Özellikle hac mevsiminde İslam âleminin farklı bölgelerinden buraya akın eden âlimler, Endülüs halkının yönünü Hicaz'a çevirmesindeki diğer önemli etkendir.

Mısır'ın Endülüs ile olan güzergâh ve mezhepsel birlikteliği, Kayrevan için de geçerlidir. Nitekim Kayrevan da hac için yapılan yolculuklarda özellikle kara yolu kullanılması durumunda uğranılan güzergâhlar arasında yer almaktadır. Hac

193 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 166.
194 İlk dönemlerde Endülüs'ten Medine'ye rıhle yapan kimseler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kadı İyâz, **Tertîbü'l-Medârik**, II, 180-224; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 122-124.
195 Çoban, **Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri**, s. 32.

yolculuğundaki güzergâh olmasının yanında, Endülüs'e yakın bir coğrafyada bulunması da oraya rihle gerçekleştirilmesindeki etkenler arasında yer almaktadır. Yine, Endülüs ve Kayrevan arasındaki mezhepsel birliktelik de bahsedilen rihleler için başka bir sebep olmalıdır. Kayrevan özelinde bahsedilen durumlar, Cezayir ve Mağrib gibi Kuzey Afrika'nın tamamı için de geçerlidir.[196]

Irak, Endülüslülerin rihlelerinde yoğunluğun görüldüğü diğer bir bölgedir. Buraya yapılan rihleler ise güzergâhla ilgili değildir. Zira Hicaz, Mısır ve Kuzey Afrika özelindeki rihlelerde, hac güzergâhı önemli bir faktör olmakla birlikte Irak, söz konusu güzergâhta bulunmamaktadır. Bu tespitten de anlaşılacağı üzere Irak'a yapılan seyahatlerin, farklı sebepleri olmalıdır. Bunun ilk sebebini, birtakım ilmî sâikler şeklinde zikretmek mümkündür. Endülüslüler, özellikle Bağdat, Basra ve Kûfe'de bulunan âlimlerden fıkıh, tefsir, hadis ve kıraat gibi alanlarda faydalanmayı amaç edinmiş ve adı geçen şehirlere rihle gerçekleştirmişlerdir.[197]

Endülüslülerin, hicrî 130'dan sonra rihle yönlerini özellikle Bağdat'a çevirmelerinin diğer önemli bir sebebi de Doğu İslam coğrafyasında Emevilerin yerine Abbasîlerin hilafeti ele geçirmesi ve hilafet merkezi olarak Bağdat'ı seçmeleridir. Bağdat'ın hilafet merkezi olarak seçilmesinden sonra, söz konusu bölgedeki ilmî ve kentsel devrimle birlikte, burası Endülüslüler için de yoğun olarak seyahat gerçekleştirilen şehirlerden biri olmuştur.[198]

Rihlelerin yoğunlaştığı son bölge Suriye'dir. Suriye'ye yapılan rihlelerin, Irak'a yapılanlarda olduğu gibi güzergâhla herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır. Endülüs'ün fethi, hilafetin Suriye'de bulunduğu döneme denk gelmiş ve çoğunlukla Suriyeli Müslümanlar eliyle gerçekleşmiştir. Endülüs'ün fethiyle birlikte Suriye

---

196 el-Hüseyin b. Muhammed Şevât, **Medresetü'l-Hadîs fi'l-Kayrevân -min Fethi'l-İslamî ilâ Müntasafi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî-**, ed-Dârul'l-Alemiyye li'l-Kitâbi'l-İslamî, Riyad, 1991, II, 422.

197 Şevât, **Medresetü'l-Hadîs**, II, 432.

198 Endülüslülerin, Bağdat'a yaptıkları seyahatlerde, yönetimden çeşitli menfaatler sağlama amacı güttükleri; merkezi yönetimin başkenti olması sebebiyle bu bölgedeki yöneticilerle aralarını iyi tutmaya çalıştıkları da haber verilmiştir. Belirtilen tarihten sonra Bağdat başta olmak üzere Irak'ın çeşitli şehrilerine yapılan yolculuklar ve bu yolculuklardaki farklı sebeplerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 96-103.

halkının, Endülüs'e yoğun bir şekilde akın etmesi de devam etmiştir. Nitekim hicrî 123 yılında on bin Şamlının Endülüs'e geldiği bildirilmiştir.[199]

Hicrî 125'te de Kurtuba'da çok fazla bulunmaları sebebiyle, Ebu'l-Hattâr el-Kelbî, kendi valiliği döneminde Suriye'den gelen halkı Gırnata, İşbîliye ve Ceyyân şehirlerine yerleştirmiştir. Bu yerleştirme esnasında kendilerini memleketlerinde hissetmeleri için, Şam'dan gelenler, Şam'a benzemesi sebebiyle Gırnata'ya; Humus'tan gelenler, Humus'a benzemesi sebebiyle İşbîliye'ye ve Kinnserîn'den gelenler de Ceyyân'a dağıtılmış ve burası da "Kinnesrîn" şeklinde adlandırmıştır.[200]

Suriye'nin Endülüs ile olan bağlantısının, fetihlere dayandığı görülmektedir. Söz konusu bağlantı da beraberinde, Endülüs'ten Suriye'ye gerçekleştirilen rihlelerle ilgili bir bakış açısı sunmaktadır. Buna göre sözü edilen rihleleri, bir çeşit "sıla-i bilâd" sebebine dayandırmak mümkündür.[201] Bununla birlikte elbette Suriye'de bulunan, alanının yetkin âlimleri de Endülüs'ten bu bölgeye yapılan seyahatlerde önemli bir rol oynamaktadır.[202] Zikredilen sebepler doğrultusunda Endülüs-Suriye arasındaki fizikî bağlantı, ilmin naklini de beraberinde getirmiştir.

Yukarıdaki tabloda "diğer bölgeler" şeklinde belirtilen İran, Filistin, Özbekistan, Yemen, Sicilya ve Anadolu'ya yapılan seyahatlerin, diğer bölgeler kadar yoğun olmadığı; hatta birçoğuna yalnızca birkaç âlimin gittiği bildirilmişti. Nitekim söz konusu bölgelerin, kıraat ilmi özelinde Endülüs'teki ilmî teşekküle doğrudan ya da dolaylı herhangi bir etkisinden bahsedilmemiş ve bu noktada bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Adı geçen bölgelere yapılan rihlelerle ilgili bilinen bir sebep de bulunmamakta; muhtemelen birtakım ilmî amaçlarla buralara seyahat edildiği düşünülmektedir.

199 İbn İzârî, **el-Beyânü'l-Müğrib**, II, 38.
200 İbn İzârî, **el-Beyânü'l-Müğrib**, II, 40; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 117.
201 Benzer bir değerlendirme için bkz. Çoban, **Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri**, s. 36.
202 Şevât, **Medresetü'l-Hadîs**, II, 432.

2.2.4.3. Diğer Bölgelerden Endülüs'e Yapılan Rihleler

2.2.4.3.1. Diğer Bölgelerden Endülüs'e Yapılan Rihlelerin Yoğunluğu

Kıraat ilminin Endülüs'teki teşekkülünün belirlenebilmesi için, İslam âleminin farklı bölgelerinden Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerin de irdelenmesi gerekmektedir. Kuşkusuz Endülüs'teki kıraat ekolünün teşekkülünde, bu bölgeden Doğu İslam coğrafyasına yapılan yolculuklar sonucunda oluşan ilmî aktarım ilk sırada yer almaktadır. Ancak Doğu'daki şehirlerden Endülüs'e yapılan rihlelerin de bahsedilen ekolün oluşmasında azımsanamayacak derecede katkısının olduğu açık bir şekilde müşahede edilmektedir.

Bahse konu katkıların iki boyutta gerçekleştiğini belirtmek mümkündür. Buna göre farklı coğrafyalardan gelen "göçmen âlimler"in, memleketlerindeki kıraat müktesebatını Endülüs'e taşımaları birinci çeşit katkıyı ihtiva etmektedir. Ayrıca "göçmen âlimler"in, güzergâhta bulunan ülkelerin kıraat müktesebatını Endülüs'e getirmeleri de, bahsedilen türdeki katkı noktasında zikredilmesi gereken diğer bir husustur. Endülüs'e gelen kıraat âlimlerinden bazıları, bulundukları şehirleri vatan edinerek hayatının sonuna kadar buralarda yaşamıştır. Bununla birlikte adı geçen coğrafyada belli bir müddet ikamet edip, memleketine veya memleketi dışındaki farklı bölgelere yerleşenler de olmuştur.

Endülüs kıraat ekolüne yönelik ikinci çeşit katkı da Endülüs'ten ayrılan göçmen âlimler eliyle gerçekleşmiştir. Zira zikredilen özellikteki âlimler, Endülüs'teki kıraat eğitim tarzıyla Endülüslü ulemâ tarafından telif edilen kıraat eserlerinin İslam dünyasının diğer bölgelerinde tanınmasını sağlamışlardır. Bahsi geçen ulemâyla ilgili detaylı bilgiler, "Endülüs'ün Kıraat Ekolünün Kıraat İlmine Etkileri" başlığında daha detaylı incelenecek olup burada sadece bir giriş yapılmıştır.

Kıraat âlimleri özelinde, İslam âleminin diğer bölgelerinden Endülüs'e gerçekleştirilen rihleler, henüz III/IX. asırda başlamıştır. Kıraat, tefsir, hadis, ve fıkıh başta olmak üzere İslamî ve aklî ilimlerde henüz teşekkülünü gerçekleştirememiş bu coğrafyaya, ilgili asırda dışarıdan yapılan seyahatler de doğal olarak sınırlıdır. Zira

zikredilen asırda kıraat âlimi olarak bölgeye geldiği tespit edilen yalnızca bir isim vardır. İlgili kişi ise Sâid el-Mukrî Ebu Nasr el-Bağdâdî'dir (ö. 276/889). Kendisi, aslen Bağdatlı olup İbn Mücâhid ve İbn Miksem gibi kurrâdan kıraat okumuş, vefatından bir yıl önce Endülüs'e gelmiştir.[203]

IV/X. asırda bir önceki asra göre bahsedilen türdeki rihlelelerde, hatırı sayılır bir artış söz konusudur. Tespit edilebildiği kadarıyla ilgili asırda dışarıdan Endülüs'e yedi kişi gelmiştir. Sayılarının az olması sebebiyle sözü geçen âlimlerin kimler olduğuna, hangi bölgelerden ne zaman Endülüs'e geldiklerine kısaca değinmenin, çalışmamızı birincil anlamda ilgilendirmesi sebebiyle yararlı olacağı fikrindeyiz.

Söz konusu yedi kişiden biri olan Ebü'l-Hasen el-Antâkî, Endülüs kıraat tarihi açısından kuşkusuz kritik bir yeri haizdir. Zira daha önce de belirtildiği üzere kendisi, II. Hakem tarafından özel bir davetle Antakya'dan 352/963 yılında Endülüs'e gelmiş; 377/987 yılında gerçekleşen vefatına kadar burada yaşamıştır. Endülüs'te geçirdiği yirmi beş yıl boyunca, birçok kurrâ yetiştirmek suretiyle kıraat ilminin Endülüs'teki teşekkülünde büyük bir rol oynamıştır.

"el-'Abîd" ya da "el-'Ubeyd" şeklinde meşhur ve İbn Mücâhid'den bizzat kıraat tahsil eden Ubeydullah b. Ömer Ebû Ca'fer el-Bağdâdî (ö. 360/970), sözü edilen asırda Endülüs'e gelmiş diğer bir âlimdir. Kendisi, Mekke, Mısır, Dımeşk, Haleb ve Rakka gibi şehirleri ziyaret etmiş, son olarak Kurtuba'ya yerleşmiştir.[204]

Aslen Kayrevanlı olup Mısır, Mekke ve Irak gibi İslam âleminin farklı böğlerine seyahati bulunan Hakem b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kayravânî de (ö. 370/980), ilgili asırda Endülüs'e rihle gerçekleştirenlerdendir. Hakem b. Muhammed, bu coğrafyaya iki kere gelmiş; her gelişinde Halife II. Hakem, kendisine ikramda bulunmuştur.[205]

Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmirî ve Ebû Bekir el-Üdfüvî gibi Mısırlı kurrâdan alan İbnü'n-Nu'mân Ebû Abdillah el-Kayravânî de (ö. 378/988), aslen Kayrevanlı

---

203 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 169.

204 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 209-210; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 655.

205 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 105-106.

olup 357/967'de Endülüs'e gelerek buraya yerleşmiştir. Endülüs kıraat ekolünün önder isimlerinden Ebû Ömer et-Talemenkî, kendisinden kıraat okuyan Endülüslü âlimlerdendir.[206]

IV/X. asırda Endülüs'e rihle gerçekleştiren bir diğer Kayrevanlı isim de Abdülhakem b. İbrahim el-Karevî'dir (ö. ?).[207] Kendisi, Mağribli meşhur kıraat âlimi İbn Hayrûn ve Mısırlı kârî Ebû Abdillah el-Enmâtî gibi âlimlerden kıraat okumuş; Endülüs'ün Beccâne (Pechina) bölgesine yerleşmiştir. [208]

Aslen Kayrevanlı olup sözü edilen asırda Endülüs'e gelmiş diğer bir göçmen âlim de Ebû Habîb el-Kayravânî'dir (ö. ?).[209] O, henüz erken yaşlarda babasıyla birlikte bu topraklara yerleşmiştir.[210]

İlgili asırda Endülüs'e rihle gerçekleştirdiği tespit edilen son isim ise Ali b. Şeybân ed-Dekkâk el-Bağdâdî'dir (ö. ?).[211] Aslen Bağdatlı olup İbn Mücâhid'den kıraat okumuş, 375/985 yılında Endülüs'e gelmiştir.[212]

Daha önce de sık sık temas edildiği üzere V/XI. asır, Endülüs'te kıraat ilminin zirveye ulaştığı asırdır. Bu asırda, alanında yetkin ve donanımlı pek çok Endülüslü kurrâ ortaya çıkmış ve bölge âlimleri tarafından söz konusu alana dair sonraki dönemlerde de referans kaynağı olan eserler telif edilmiştir. Bu durum, zikredilen dönem özelinde Endülüs'teki ilmî seviyenin artışına işaret etmektedir. Bu cümleden olmak üzere Endülüs'ün, kıraat ilmi başta olmak üzere diğer birçok ilimde de farklı coğrafyalar için rihle gerçekleştirilen merkezler arasındaki yerini aldığını söylemek isabetli bir yaklaşım olacaktır. Nitekim İslam âleminin farklı ülkelerinden buraya

---

206 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 384; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 713-714.

207 Vefat tarihinin, İbnü'l-Cezerînin: "Hicrî 300 yılında bir kişinin kendisinden kıraat okuduğu" şeklinde aktardığı bilgi göz önünde bulundurulduğunda, IV/X. asır olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 326.

208 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 139.

209 Vefatının, biyografi eserlerinde yer verildiği tabakalardan hareketle IV/X. asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.

210 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 50.

211 İbn Mücâhid'den kıraat okuduğu bilgisi, vefatının IV/X. asırda gerçekleştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

212 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 253-254.

gerçekleştirilen rihlelerde, V/XI. asır itibarıyla hatırı sayılır bir artış meydana gelmiştir.[213]

İlgili asırda Mağrib, Tunus, Afrika, Mısır, Irak ve İran gibi bölgelerden on dört kıraat âliminin Endülüs'e geldiği görülmektedir. Söz konusu on dört kişiden özellikle birkaçının ilmî seviyesi dikkate alındığında, dışarıdan Endülüs'e yapılan rihlelerin, Endülüs kıraati açısından ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sözü edilen zatlardan ilki Mekkî b. Ebî Talib'dir. (ö. 437/1045). Aslen Kayrevanlı olan Mekkî, ilk eğitimini de burada almış, henüz on üç yaşındayken rihle yapmaya başlamış ve Doğu İslam coğrafyasına sayısız seyahat gerçekleştirmiştir. Başta Mekke ve Mısır olmak üzere Şam ve Kudüs'e de gitmiş, buralarda bir yandan ilmî anlamda kendini geliştirirken diğer yandan da yetkin olduğu alanlarda talebe yetiştirmiştir. 355/966 yılında dünyaya gelen Mekkî b. Ebî Talib, deyim yerindeyse "ilmî bir derya" haline geldikten sonra 393/1003 yılında, hayatının geri kalan kısmını geçireceği Endülüs'e gelmiş ve Kurtuba'ya yerleşmiştir. Çalışmamızın "Endülüs Kıraat Literatürü ve Müellif Kurrâ" bölümünde de görüleceği üzere, risale türündeki telifâtı da dikkate alındığında, kıraat ilmiyle ilgili sayısız çalışma kaleme alan Mekkî, ömrü vefa edene kadar Kurtuba Mescid-i Camii'nde kıraat başta olmak üzere farklı alanlarda ders okutmuş; öğrenci yetiştirmiştir.[214] Mekkî b. Ebî Talib'in Endülüs kıraat ekolüne katkıları ilerleyen bölümlerde daha geniş bir şekilde ele alınacak olup burada yalnızca Endülüs'e geliş serüveni zikredilmiştir.

Göçmen âlimlerin, V/XI. asırda kıraat ilmine yaptığı katkıyı gösterebilmek için, belki de yalnızca Mekkî b. Ebî Tâlib'i zikretmek dahi yeterlidir. Ancak ilgili asırda adından söz ettiren farklı âlimlerin de bölgedeki varlığı, Endülüs'e dışarıdan gerçekleştiren rihlelerin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bahse konu âlimlerden biri, aslen Kayrevan yakınlarındaki Mehdiye şehrine mensup Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'dir (ö. 430/1039'dan sonra). Mekkî b. Ebî Tâlib kadar olmasa da kıraat ilmine dönük hatırı sayılır nitelik ve nicelikte eser telif ederek bu alanda sonraki

---

213 Sözü edilen durum, kıraat ilmi dışındaki diğer alanlar için de geçerlidir. İslam âleminin farklı bölgelerinden ilim tahsili için Endülüs'e yapılan rihlelerle daha detaylı bilgi için bkz. Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 110-115.

214 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 351; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 751-752; **'İber**, II, 273; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât,** II, 298; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 270-271.

asırlarda da şöhretini sürdüren Mehdevî, Doğu'ya gerçekleştirdiği seyahatlerin ardından Endülüs'e gelmiştir.[215] Onun Endülüs'e gelmesi, hem ilgili asrın Endülüs kıraat ekolündeki önemine hem de dışarıdan Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerin rolüne dair büyük değer taşımaktadır.

V/XI. asırda dışarıdan Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerde özel olarak üzerinde durulması gereken bir diğer isim de İbn Abdilganî Ebü'l-Hasen el-Husrî'dir (ö. 488/1095). Yukarıdaki iki âlim gibi aslen Kayrevanlı olan Husrî, Kayrevan'ın işgalinin ardından bir müddet Mağrib'in Sebte (Ceuta) şehrinde ikamet etmiş, İşbîliye hükümdarı el-Mu'temid-Alellah'ın davetiyle buraya gelmiştir.[216] Başta İşbîliye olmak üzere Endülüs'te çeşitli şehirleri dolaşan Husrî'den, özellikle uzmanı addedildiği "yedi kıraat" konusunda birçok kimsenin faydalanma ihtimali fazladır.

Vefatları, ilgili asırda gerçekleşen âlimlerden, Endülüs'e geldiği tespit edilen diğer kurrâ şöyledir:[217] Ebü'l-Abbas el-Bâğâî (ö. 401/1011),[218] İbn Ebî Ğassân Ebü'l-Kasım el-Bağdâdî (ö. 410/1019),[219] Ebû 'İmrân el-Fâsî (ö. 430/1039),[220] "Tâcü'l-Eimme" Ebü'l-Abbas el-Mısrî (ö. 445/1053),[221] İbn Ebi'r-Rabî' Ebû Ca'fer et-Tancî (ö. 446/1054),[222] Ebû 'İmrân el-Mağribî el-Meriyyî (ö. 494/1101),[223] Ebû Sâlim el-Harrânî el-Ebî (ö. ?),[224] Ebû Amr İbnü'l-Hasîb el-Bağdâdî (ö. ?),[225] Ebûhü Ebü'r-Rabiî' et-Tancî (ö. ?),[226] Ebü'l-Kasım el-Beravğâtî (ö. ?)[227] ve Ebû Bekir İbn Ebi'l-C'ad et-Tüsterî' (ö. ?).[228]

---

215 Daha geniş bilgi için bkz. Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs. **Şerhu'l-Hidâye**, (thk. Hâzim Saîd Haydar), (Mektebetü'r-Rüşd), Riyad 1996 I, 53-83.

216 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 314-315; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 627-628; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 425.

217 İsmi geçen âlimlerden vefat tarihleri belli olmayanların tamamının, tarih ve terâcim kitaplarında yer verildikler asırlarla ders aldıkları hocaları göz önünde bulundurulduğunda belirtilen asırda vefat ettikleri görülecetir.

218 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 142.

219 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 547-548; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 707-708.

220 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 457; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 881.

221 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 143; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 84.

222 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 209; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 144.

223 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 456; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 884.

224 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 866; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 753.

225 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 598.

226 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 224; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 324.

227 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 289; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 214.

228 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 868.

Endülüs bölgesine gerçekleştirilen rihleler, takip eden asırlarda da devam etmiştir. Buna göre VI/XII. asırda, adı geçen coğrafyaya dışarıdan geldiği tespit edilen on tane kıraat âlimi bulunmaktadır. Endülüs'te kıraat tedrisine önemli katkı sağlamış bu âlimlerin vefat tarihine göre isimleri şu şekildedir. Ebû Abdillah el-Miknâsî (ö. 501/1108),[229] "İbnü'l-Ma'zûr" Ebü'l-Abbas es-Sebtî (ö. 575/1179),[230] "İbnü'l-Hilâl" Ebû Abdillah el-Bâccî (ö. ?),[231] İbn Behdel Ebû 'İmrân el-Beyyâşetî (ö. ?)[232] İbn Ebî Sinân Ebü'l-Hasen el-Merrâkûşî (ö. ?)[233] İbn Ferrûh Ebü'l-Hasen el-Bicâyî (ö. ?),[234] Ebû Muhammed es-Selâî (ö. ?),[235] Ebû Abdillah el-Humusî (ö. ?),[236] İbn Üşeyrî Ebû Ali et-Tilimsânî (ö. ?)[237] ve Ebû Abdillah es-Sebtî (ö. ?).[238] Vefat tarihleri belli olmayan âlimlerin, yukarıda belirtilen sebeplerle ilgili asırda işlendiği bilinmelidir.

VII/XIII. asra gelindiğinde, önceki asırlara göre Endülüs'e dışarıdan gelen âlimlerin sayılarında azalma gözlenmektedir. Şüphesiz bu durumda, adı geçen coğrafyaya yönelik işgal girişimlerinin büyük payı olmalıdır. İlgili asırda Endülüs'e rihle gerçekleştirdiği saptanan altı adet kıraat âlimi bulunmakta olup vefat tarihi sırasına göre isimleri şu şekildedir: İbn Yelelbeht el-Merrâkûşî (ö. 607/1210),[239] İbnü's-Serrâc el-Fâsî (ö. 619/1221),[240] "el-Esedî" Ebû Abdillah es-Sebtî (ö. 620/1223),[241] Ebü'l-Kasım et-Tûnusî (ö. 625/1227),[242] İbn Mahlûf Ebû Ali et-Tedellesî/Tedlisî (ö. 626/1229)[243] ve İbn Ömer Ebü's-Sabr es-Sebtî (ö. 690/1291).[244]

229 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 826.
230 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 627; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 112.
231 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 192; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 40.
232 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 456; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 176.
233 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 248.
234 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 249.
235 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 305; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 111.
236 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 82.
237 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 218.
238 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 301.
239 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 230; Zehebî, **Müstemlah**, s. 346; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 539.
240 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 54; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 157.
241 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1193; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 174.
242 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 56; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 156-157; **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1204-1205.
243 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 163; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, V, 107.
244 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 167; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 168; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 156.

İslam dünyasının farklı bölgelerinden Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerde, yukarıda da belirtildiği üzere VII/XIII. asırda bir azalma gözlenmiştir. Söz konusu azalmanın, VIII/XIV. asırda kendini iyice gösterdiğini söylemek mümkündür. Zira ilgili asırda farklı bölgelerden Endülüs'e geldiği tespit edilen İbn Reşîd Ebû Abdillah es-Sebtî el-Ğırnâtî (ö. ?)[245] dışında herhangi bir kıraat âlimine tesadüf edilememesi, bahse konu iddiayı destekler niteliktedir. Endülüs'ün tamamen düştüğü IX/XV. yüzyılda ise bu bölgeye rihle gerçekleştiren herhangi bir isme rastlanamamıştır.

Asır	**Farklı Bölgelerden Endüslü'e gerçekleştirilen Rihle Sayısı**
III/IX	1
IV/X	7
V/XI	14
VI/XII	10
VII/XIII	6
VIII/XIV	1
XI/XV	-

Tablo 2: Asırlara Göre Farklı Bölgelerden Endülüs'e Gerçekleştirilen Rihle Sayısı.

Yukarıdaki açıklamalardan, Endülüs'e, genellikle eğitimini Doğu medreselerinde tamamlamış ve aynı zamanda "âlim" şeklinde nitelendirilen kimselerin geldiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu bölgenin, sadece "öğrenci yurdu" olmadığı, özellikle IV/X. asrın sonlarıyla birlikte farklı coğrafyalar için eğitim

[245] İbnü'l-Cezerî'nin, İbn Reşîd hakkındaki "hicrî 713 yılında Marakeş'te eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunduğuyla ilgili bilgi" dikkate alındığında, vefatının bu asırda gerçekleştiği öngörülür. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 193.

mekânı özelliği taşıdığı da unutulmamalıdır. Nitekim biyografik eserlerde yukarıda ismi geçen kimselerden bazılarının, Endülüs'e sırf ilim talebi için geldiği haber verilmektedir. Aslen Mağribli olan Ebû 'İmrân el-Fâsî (ö. 430/1039), söz konusu durum özelinde örnek teşkil eden isimlerden biridir. İbn Beşküvâl, Ebû 'İmrân'ın, sırf ilmî anlamda kendini geliştirmek gayesiyle Endülüs'e geldiğini rivayet etmiştir.[246] "İbnü'l-Ma'zûr" Ebü'l-Abbas es-Sebtî de (ö. 575/1179) aslen Mağribli olup Endülüs'e gelerek dönemin önder ilim adamlarından hadis ve kıraat dersleri almış; bu uğurda Endülüs'ün birçok şehrini dolaşmıştır.[247] Yine, İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, aslen Cezayirli olan İbn Mahlûf Ebû Ali et-Tedellesî'nin (ö. 626/1229) sırf ilim talebi için Endülüs'e geldiğini; bölgedeki şehirlere uğrayarak kendini geliştirdiğini bildirmiştir.[248]

2.2.4.3.2. Diğer Bölgelerden Endülüs'e Yapılan Rihlelerin Sebepleri

Endülüs'e dışarıdan gerçekleştirilen rihlelerde, araştırılması gereken diğer bir husus ise söz konusu rihlelerin hangi bölgelerden, ne tür sebeplerle yapıldığıdır. Zira belirtilen durum, Endülüs kıraat ekolünün kaynaklarını tespit etme noktasında büyük ehemmiyet arz etmektedir. Her ne kadar bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde ele alınacak olsa da bahse konu meseleye dair burada, giriş sadedinde birkaç şey söylemek uygun olacaktır. Buna göre aşağıdaki tabloda Endülüs'e dışarıdan gerçekleştirilen rihlelerin sayı ve bölgesi şöyledir:

246 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 881.
247 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 112; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 627.
248 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, V, 107.

Gelinen Bölge/Şehir	Gelen Sayısı
Mağrib	13
Tunus	9
Cezayir	4
Bağdat	4
Diğer (Mısır, Suriye, İran, Suud, Harran)	5

Tablo 3: Endülüs'e Dışarıdan Gerçekleştirilen Rihlelerin Bölge ve Sayısı.

Yukarıdaki tablodan, farklı bölgelerden Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerde özellikle Mağrib'den gelen âlimlerin sayısında bir yoğunluk olduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu durum, adı geçen bölgenin Endülüs kıraat ekolünün oluşumuna etkisini göstermekle birlikte, bu yoğunluğun farklı sebepleri olmalıdır. Kuşkusuz Mağrib ile Endülüs arasındaki coğrafi yakınlığını, ilgili durumun ilk sebebi olarak zikretmek mümkündür.

Endülüs'ten dışarıya gerçekleştirilen rihlelerle ilgili kısımda, rihle gerçekleştirilen bölgelerde tercih edilen fıkhî mezhebin, Endülüs ile aynîliğine önem verildiği söylenmişti. Bu cümleden hareketle, Mağrib'den Endülüs'e yapılan rihlelerin yoğunluğundaki diğer bir sebep, Endülüs'te de "Mâlikî Mezhebi"nin tercih edilmiş olması şeklinde belirtilebilir. Coğrafi ve mezhepsel yakınlık, sadece Mağrib özelinde değerlendirilebilecek bir durum olmayıp, Tunus ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerindeki yoğunluğun da sebepleri arasında zikredilmelidir.

Bu bölgelerle Endülüs arasındaki ilmî etkileşimin diğer bir sebebi de, özellikle 483/1090 yılıyla birlikte Endülüs'te başlayan "Murabıt Hâkimiyeti"dir. Nitekim bahse

konu hâkimiyetle birlikte Endülüs-Kuzey Afrika arasında ilmî ve kültürel alış-verişte gözle görülür bir artış olduğu da bilinmektedir.[249]

Coğrafî yakınlıkla ilgisi bulunmamakla birlikte Bağdat'tan Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerin de diğer bölgelere göre fazla olduğu tabloda görülmektedir. Buna göre söz konusu yoğunluğun ilk sebebi, daha önce de belirtildiği üzere hicrî 130'dan sonra Abbasîlerin hilafet makamına gelmesi ve Bağdat'ı merkez olarak seçmeleridir. Endülüslüler, hilafet merkezine bağlılıkların göstermek için Bağdat'a birçok seyahat gerçekleştirmişlerdir. Öte yandan aksi istikamette de durum bundan farklı değildir. Zira Bağdatlı ulemâ, gerek kendilerine tâbi olduğunu belirten bir bölge olması gerekse de şöhret ve itibar elde etmek gibi sebeplerle Endülüs'e gitme konusunda iştiyaklı davranmışlardır.[250]

2.3.Devlet Ricâlinin Kıraat İlmine Dönük Katılım ve Katkıları

Endülüs'te kıraat ilminin gelişimine etki eden bir diğer faktör, devlet ricalinin bu ilme dönük katılım ve katkılarıdır. Endülüs'te kıraat ilminin özellikle hicrî IV. asrın ikinci yarısıyla V. asrın ilk yarısında büyük bir yükseliş gösterdiği daha önce ifade edilmişti. Hatta Endülüs kıraat ekolünün, tam anlamıyla zirveye ulaştığı sürecin bu döneme denk geldiği, takip eden asırlarda yaşamış kıraat âlimlerinin, çoğunlukla sözü edilen süreçte yaşamış kurrâya tâbi oldukları ve bu manada kıraat ilmi açısından Endülüs'te bir taklid dönemi başladığı da belirtilmişti.

Söz konusu yükselişin bu süreçte gerçekleşmiş olması ise Endülüslü hükemâ ve ümerânın çeşitli katılım ve katkıları bağlamında düşünüldüğünde çok manidardır. Zira aşağıda isim ve faaliyetlerine değinilecek hükemâ ve ümerâdan birçoğunun, bahsedilen süreçte yaşamaları ve kıraat ilmi özelinde çok kritik eylemlere imza atmaları, yukarıdaki iddianın haklılığı yönünde bir ışık yakacaktır. Bu cümleden olmak üzere söz konusu katılım ve katkıları, birkaç küçük ayrıntı şeklinde

249 Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 69.

250 Bağdat'tan Endülüs ve Mağrib bölgesine gerçekleştirilen seyahatlerin farklı sebepleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 96-103.

değerlendirmemek; Endülüs'te kıraat ilminin gelişimi bağlamında rihleler kadar büyük bir etkiye sahip olduğunu söylemek gerekmektedir.

Endülüslü devlet adamlarından bazılarının, bürokratlığının yanında çeşitli ilimlerde de bilgi sahibi oldukları, ilgilendikleri alanlara dair faaliyet yürüttükleri; hatta eser telif ettikleri bilinmektedir. Herhangi bir bilimsel alanla profesyonel anlamda ilgileri olmasa da, hükümdar ve emirlerden bazılarının, Endülüs'te ilmî ve kültürel gelişime doğrudan katkıları da söz konusudur. İlgili devlet ricâlinin, kimi zaman âlimleri eğitim-öğretim faaliyetleriyle görevlendirmeleri, kimi zaman da İslam âleminin farklı bölgelerinde ün yapmış âlimleri ülkelerine davet ederek Endülüslü halkın onlardan faydalanmalarını temin etmeye çalışmaları, hükemâ ve ümerânın ilmî ve kültürel gelişime katkıları başlığında değerlendirilebilecek türden eylemlerdir.[251]

Henüz erken zamanlardan itibaren özellikle Doğu İslam coğrafyasına yaptıkları rihleler sonucunda Endülüs'e dönen ulemâya gösterdikleri ihtimam, sözü edilen durum özelinde kıymetli bir veridir. Endülüs Emevî Devleti'nin kurucularından Abdurrahman b. Muâviye'nin, Hicaz'a seyahati bulunan Gâzî b. Kays ile yakından alakadar olması, bu sebeple onu evinde ziyaret ederek kadılık teklif etmesi, ilgili duruma örnek teşkil etmektedir.[252] Yine bu özellikteki âlimleri gerek saraylarda gerekse kendi çocuklarının eğitimiyle görevlendirmeleri, Endülüslü devlet adamlarının ilmî gelişime ne denli önem verdiklerini göstermekte, bu noktadaki katkılarını gözler önüne sermektedir. Nitekim Abdurrahman b. Muâviye, Hişâm b. Abdirrahman ve Hakem b. Hişâm, Gâzî b. Kays'ı çocuklarının eğitimiyle vazifelendirmişlerdir.[253]

Öte yandan devlet ricalinin, fakir ailelerin çocuklarının eğitim masraflarını yüklenmeleri de zikredilmesi gereken başka bir husustur.[254] Bazen ilim meclislerine bizzat katıldıkları da haber verilen[255] devlet ricâlinin, eğitim-öğretime katkısı açısından belirtilmesi gereken diğer bir husus, eğitim kurumlarının inşası konusundaki

---

251 Konuyla ilgili örnekler, aşağıda detaylarıyla birlikte zikredilecektir.
252 Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 240.
253 Bir örneği için bkz. Zübeydî, **Tabakâtü'n-Nahviyyîn**, s. 254.
254 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 54.
255 Örneğin İbn Abdilberr en-Nemerî'nin ilim meclislerine Âmirî emîrlerinin katıldığı söylenmiştir. Bkz. Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî, **DİA**, XIX, 269-272.

faaliyetleridir. Aşağıda üzerinde detaylıca durulacak olan II. Hakem'in, fakir ailelerin çocuklarının eğitimi için, sadece Kurtuba'da 28 tane mektep inşa ettirmesi ve devasa bir kütüphane kurması, devlet adamlarının ilme verdikleri önemle birlikte katkılarını gösteren başka bir örnektir.[256]

Hükümdar ve emirlerden kıraat ilmine katkıları konusunda zikredilmesi gereken ilk isim, kuşkusuz Ebü'l-Ceyş el-Müvaffak Mücâhid b. Abdillah el-Âmirî'dir (ö. 436/1044-45).[257] Dâniye emirliğinin kurucusu ve ilk hükümdarı addedilen Mücâhid el-Âmirî, Kurtuba'da, Hâcib İbn Ebî Âmir el-Mansûr'un işrâfında dinî ilimlerde donanımlı bir şekilde yetişmiştir. Dinî ilimlerle Arap dili başta olmak üzere şiirle de iştigal ettiği ve âruza yönelik bir eser kaleme aldığı bildirilen Mücâhid el-Âmirî'nin, tam bir ilim âşığı şeklinde nitelendirildiği; ulemâ ve üdebâya fazlaca ikramda bulunarak onların üzerine titrediği rivayet edilir.[258] Mülûkü't-Tavâif döneminde en çok âlimin onun sarayında bulunduğuyla ilgili aktarılan bilgi, bir önceki kanıyı destekler mahiyettedir.[259] Cesareti ve öngörülü idareciliğinin yanında âdil ve âlim şeklinde nitelendirilen Mücâhid el-Âmirî'nin, hüküm sürdüğü topraklarda ilmin yayılmasına çok önem verdiği, onun döneminde köle ve cariyelerin de ilmî meclislere katıldığı söylenmektedir.[260]

Mücâhid el-Âmirî'nin en fazla ehemmiyet verdiği alanların başında ise kıraat gelmektedir. Kıraat ilmine ayrı bir önem vermesinin altında yatan sebep, kendisinin de bir kıraat âlimi oluşudur. İbn Haldûn, Endülüs'te kıraat ilminin yayılmasında Mücâhid el-Âmirî'nin büyük bir rolü olduğunu, Dâniye ve Doğu Cezayir emirliğine geldiğinde bu bölgelerin kıraat ilmi noktasında önemli bir aşama kaydettiğini bildirmiştir.[261] Kimi çalışmalarda, adı geçen bölgede kıraat ilminin zirveye

256 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 385; Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 7.
257 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Mehmet, "Mücâhid el-Âmirî", **DİA**, XXXI, 441-442.
258 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 352-354; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 472-473.
259 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 472-473.
260 Mücâhid el-Âmirî'nin idareciliği, ilme ve âlimlere verdiği öneme dair daha detaylı bilgi için bkz. Beşirî, **el-Hayâtü'l-İlmiyye fî Asri Mülûkü't-Tavâif**, s. 151-155.
261 İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 173.

ulaşmasının tamamen Mücâhid el-Âmirî'ye bağlanması, kendisinin bu noktadaki yerine işaret etmektedir.[262]

Endülüs kıraat ekolü açısından müstesna bir yeri olan Ebû Amr ed-Dânî, Doğu İslam coğrafyasıyla Endülüs şehirlerine yaptığı seyahatlerin ardından, hayatının sonuna kadar yaşayacağı Dâniye'ye geçmiştir. Onun buradaki ikametinde kuşkusuz Mücâhid el-Âmirî'nin payı vardır. Dânî'yi dost bellediği söylenen Mücâhid el-Âmirî, kendisine büyük önem vermiş ve ilmî çalışmalarını yürütebilmesi için çeşitli imkânlar sağlamıştır.[263]

Başta İbn Haldûn olmak üzere ilim adamları nezdinde, Endülüs'te kıraat ilminin gelişiminde Mücâhid el-Âmirî'ye hatırı sayılır bir pâye verilmesinin, İbn Abdilberr en-Nemerî'ye (ö. 467/1071) gösterdiği özenle de ilgisi vardır. Doğu'ya herhangi bir seyahati bulunmamakla birlikte hadis, fıkıh, tarih, edebiyat ve kıraat gibi sahalarda başucu şeklinde nitelendirilebilecek eserler kaleme alarak Endülüs'te kıymetli bir yeri haiz olan İbn Abdilberr, ilgili eserlerden kıraat ilmiyle ilgili olanlarını Mücâhid el-Âmirî'nin, kendisini sarayında ağırladığı dönemlerde telif etmiştir. Öte yandan Mücâhid el-Âmirî'nin vefatından sonra gittiği Batalyevs'te (Badajoz), Emîr Muhammed el-Muzaffer'in, İbn Abdilberr'e gösterdiği ihtimam da devlet ricâlinin katkıları arasında değerlendirilmelidir. Zamanla Batalyevs emîrinin faaliyetlerini beğenmeyip Belensiye'ye geçerek, Âmirîlerden İbn Abdirrahman el-Mansûr'un himayesinde çalışmalarına devam etmesi, bu noktada gözden uzak tutulmaması gereken bir rivayettir.[264]

Mücâhid el-Âmirî'nin, destekleyip teşvik ettiği kıraat âlimleri, zikredilenlerle sınırlı değildir. Zira o, Endülüs kıraat ekolünün simge isimlerinden olan Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'ye de ihtimam göstermiş, kendisinden tefsire dair bir eser yazmasını istemiştir. Mehdevî de bu istek üzerine *et-Tahsîl* isimli çalışmayı vücuda getirmiştir.[265]

---

262 el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, s. 68; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs**, s. 13-14.

263 İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 173; Çetin, Abdurrahman, **Ebû Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri**, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, s. 99.

264 Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî, **DİA**, XIX, 269-272.

265 Altıkulaç, "Mehdevî", **DİA**, XXVIII, 367-368.

Mücâhid el-Âmirî'nin vefatının ardından, emîrlik makamına geçen oğlu İkbâlü'd-Devle Ali b. Mücâhid'in de (ö. 468/1075) babası gibi ilim ve âlim dostu olduğu, Ebû Amr ed-Dânî'nin tabutunun önünde kabre kadar yürüdüğü bildirilmiştir. Sözü edilen durum, Endülüslü ümerânın âlimlere verdiği kıymetin bir göstergesi şeklinde değerlendirilmiştir.[266]

Mücâhid el-Âmirî'yi, kıraat ilmini öğrenmesi hususunda teşvik eden ve onun yeterliliğini ölçmek için kurrâ karşısına çıkararak sınava tâbi tutan Endülüs Emevî Devleti'nin baş veziri İbn Ebî Âmir Hâcib el-Mansûr'un (ö. 392/1002)[267] zikredilen katkılarını da bürokratik katkı şeklinde nitelemek gerekmektedir.[268] Mücâhid el-Âmirî üzerindeki tasarrufundan, kendisinin de kıraat ilmine düşkün olduğu anlaşılan Hâcib el-Mansûr, "İbnü'l-Meşşât" şeklinde tanınan Endülüslü kıraat âlimi Ebü'l-Mütarrif el-Kurtubî'yi (ö. 397/1007), çeşitli idari vazifelerle görevlendirmiştir.[269] Aslen Kuzey Afrikalı olup 376/986 yılında Endülüs'e gelen ve Kurtuba Mescid-i Camii'nde kıraat okutmakla görevlendirilen Ebü'l-Abbas el-Bâğâî'yi de (ö. 401/1011) oğlu Abdurrahman'ın müeddibi olarak vazifelendirmiştir.[270]

Babası Hâcib el-Mansûr'un, emîrlik hususunda lehine feragat etmesinin ardından bu makama gelen Abdülmelik b. Hâcib el-Mansûr da (ö. 399/1008),[271] ilme ve âlimlere gösterilen özen açısından babasının yolundan gitmiştir. Fukahâ ve ulemâyı ziyareti eksik etmediği belirtilen Abdülmelik b. Mansûr, Nühayle Mescidi'nde ders veren Mekkî b. Ebî Talib'i, Zâhire Camii'ne; Muhammed b. Hişâm el-Mehdî'yi de Kurtuba Mescid-i Camii'ne tayin ederek Âmirîlerin döneminin sonuna kadar Mekkî'yi, uzun süre de Mehdî'yi, kıraat okutmakla görevlendirmiştir.[272]

Her ne kadar halifeliğinde siyasî açıdan parlak bir döneme imza atmamış olsa da, Âmirîlerin son bulmasıyla Mekkî b. Ebî Tâlib'i Kurtuba Mescid-i Camii'nde kıraat

---

266 Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 99.
267 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özdemir, "Mansûr, İbn Ebû Âmir", **DİA**, XXVIII, 6-8.
268 İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 173.
269 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 464-465.
270 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 142.
271 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özaydın, "Abdülmelik b. Mansûr", **DİA**, I, 266.
272 Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, **el-Vakfü 'alâ Kellâ ve Bellâ fi'l-Kur'ân**, (thk. Hüseyin Nassâr), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 2003, (Neşredenin girişi), s. 9; Abdülhamîd İsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 152.

ilminin tedrisiyle vazifelendiren Mehdî-Billâh el-Ümevî'nin (ö. 400/1010)[273] söz konusu katkısı burada zikredilmeye değerdir.[274]

Mekkî özelinde değinilmesi gereken bir diğer isim, kendisi de kıraat ilmiyle ilgilenen ve Mekkî b. Ebî Talib'den bu ilmi tahsil eden Vezir Ebü'l-Velîd Cevher b. Muhammed b. Cevher'dir (ö. 462/1070).[275] O da, Kurtuba Mescid-i Camii'nde uzun yıllar imamet ve hitabet görevini yürüten Kadı Yunus b. Abdillah'ın vefatının ardından, bu camide kıraat okutmakla görevli olan Mekkî b. Ebî Tâlib'i, onun yerine imam-hatiplik makamına getirmiştir.[276]

"II. Hakem" şeklinde meşhur Endülüs Emevî Halîfesi Ebü'l-Mütarrif Hakem b. Abdirrahman el-Müstansır-Billâh (ö. 366/976), söz konusu durum özelinde üzerinde durulması gereken bir diğer devlet adamıdır. Aşağıda değinilecek birkaç kritik faaliyeti göz önünde bulundurulduğunda, kıraat ilmi anlamında müstesna bir yeri haiz olduğu; bu ilmin Endülüs'teki gelişiminde Mücâhid el-Âmirî kadar büyük bir rol oynadığı görülecektir.

Siyasî açıdan Endülüs'e en güçlü dönemlerini (961-976) yaşatan II. Hakem, ilmî ve kültürel anlamda da bu bölgeyi ileri bir düzeye taşımıştır.[277] Eğitim kurumlarının inşa ve ihyasına büyük önem vermiş; yalnızca Kurtuba'ya yirmi sekiz tane mektep inşa ettirmiştir.[278] İlme olan vukûfiyeti sebebiyle "ahkem" (en bilge kişi) şeklinde de anılmış,[279] ilmî gelişmeleri de teşvik etmiştir. Âlimlere önem vermiş, Kurtuba'daki medrese hocalarına maaş bağlatmış ve Doğu'dan pek çok âlimi konferans vermek üzere buraya davet etmiştir.[280] Özdemir'in, Hollandalı Oryantalist Reinhart Dozy'den[281] nakille, "II. Hakem döneminde tüm ilim dallarının geliştiği, mekteplerin nicelik ve nitelik anlamında üst düzey bir seviyeye ulaştığı, Hristiyan

---

273 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Mehmet, "Mehdî-Billâh el-Ümevî", **DİA**, XXVIII, 379-380.
274 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-Vakf**, s. 9.
275 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 65; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 800-801.
276 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-Vakf**, s. 9.
277 Hasan, **İslam Tarihi**, IV, 277.
278 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 385; Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 7.
279 Özdemir, Mehmet, "Hakem II", **DİA**, XV, 174-175.
280 Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, IV, 477-478.
281 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Mehmet, "Dozy, Reinhart Pieter Anne", **DİA**, IX, 513-514.

Avrupa'ya kıyasla hemen herkesin okuma-yazma bildiği" yönündeki aktarımları, II. Hakem döneminde Endülüs'teki ilmî ve kültürel gelişimi göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.[282]

II. Hakem'in kıraat ilmine dönük katkılarına geçmeden önce, onun kitap sevgisinden de bahsetmek lazım gelmektedir. Endülüslü emîr ve halifelerin kitap sevgisi bilinmekle birlikte II. Hakem'in âdeta bir kitap âşığı olduğu, kitap biriktirme hususunda büyük bir tutkusu bulunduğu haber verilmiştir. Nitekim onun, bu işte ehil kimseleri Bağdat ve İskenderiye gibi dönemin ilim merkezlerine göndererek kıymetli kitapları toplamalarını istediği, hanedan üyelerine ait üç kütüphaneyi birleştirmek suretiyle dörtyüz bin ciltlik devasa bir kütüphane meydana getirdiği rivayet edilmektedir.[283]

II. Hakem'in kıraat ilminin gelişimine yaptığı katkılar ise Endülüs kıraat tarihi açısından öne çıkmış bazı Doğulu âlimleri buraya davet etmesiyle ilgilidir. Kıraat ilmine katkısı anlamında daha önce ismine sıkça temas edilen Ebü'l-Hasen el-Antâkî, bahsedilen âlimlerden biridir. II. Hakem, hac ibadetini yerine getirmek amacıyla çıktığı seyahatlerde çeşitli bölgeleri dolaştıktan sonra hocasının vefat haberini alıp Mısır'a yerleşen Antâkî'yi, insanlara kıraat ilmini öğretmesi amacıyla Endülüs'e davet etmiştir.[284] Antâkî'nin, Endülüs'ün kıraat ilmi anlamındaki önder şahsiyetleri Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Ömer et-Talemenkî gibi âlimlerin senedinde yer alması ve bu bölgede yetiştirdiği diğer kurrâ göz önünde bulundurulduğunda, II. Hakem'in davetinin önemi ortaya çıkacaktır. Mücâhid el-Âmirî ile II. Hakem'i kıyaslamak amacında değiliz ancak II. Hakem'in, bu hamlesiyle Endülüs'te kıraat ilminin yükselmesi noktasında Mücâhid el-Âmirî'nin önüne geçtiğini söyleyebiliriz.

Kayrevan'da dünyaya gelen ve İbn Hayrûn'un öğrencilerinden olan Ebû Musa el-Hevvârî'den kıraat okuyan Hakem b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kayravânî (ö. 370/980), II. Hakem'in üzerine titrediği ve Endülüs kıraat kültürüne katkısı anlamında rolü olan bir diğer kıraat âlimidir. Endülüs'e iki kere gelen Ebü'l-Kasım el-Kayravânî,

---

282 Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 11.

283 Özdemir, Mehmet, "Hakem II", **DİA,** XV, 174-175. Kimi çalışmalarda sayı altıyüz bin şeklinde de ifade edilmektedir. Bkz. Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, IV, 482.

284 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 253; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs**, s. 15.

ilk gelişinde II. Hakem tarafından ihtimam ve ikram görmüş, ardından memleketine gitme konusunda ısrarcı olunca, II. Hakem, bu hususta ona izin vermiştir. Bir müddet sonra tekrar buraya gelmiş, II. Hakem kendisine aynı şekilde davranmış ve vefatına kadar "Divân-ı Kureyş"ten[285] ona maaş bağlatmıştır. Endülüs'te kıraat ilminin tedrisiyle birlikte insanlara hadis dersleri de veren Ebü'l-Kasım el-Kayravânî'nin bu katkısında, II. Hakem'in rolü açıktır.[286]

II. Hakem, Doğulu âlimleri Endülüs'e davet etmekle birlikte kimi zaman da aslen Endülüslü olup farklı bölgelere giden âlimlere de Kurtuba'da kıraat öğretmeleri için davet göndermiştir. "Makrûn" şeklinde tanınan Beccâne (Pechina) şehrine mensup Abdullah b. Muhammed el-Endelüsî (ö. 378/988), bunlardan biridir. Cezayir'in Bicâye ve Vehrân şehirlerine gittikten sonra Mâlekâ'ya dönmüş, 350/872 gibi II. Hakem'in davetiyle Kurtuba'ya gelmiştir. Zehebî'nin, Ebû Amr ed-Dânî'den nakille aktardığı bilgiye göre, Kurtuba'da insanlara Nâfi' Kıraati'nin Verş Rivayeti'ni "Mısır ve Kayrevanlıların usulüyle" okutmakla meşgul olmuştur.[287]

II. Hakem'in kitap sevgisiyle ilgili özelliği, kıraat sahasında telif edilmiş eserlerde de söz konusudur. Endülüslü kıraat âlimi İbn Nâfi' el-Kurtubî (ö. ?),[288] Mısır'a gitmiş, Ebû Abdillah el-Enmâtî'den Verş Rivayeti'ne dair *el-Vakf ve'l-İbtidâ* adlı eserini almıştır. İbn Nâfi'in, bu eserle Endülüs'e döndüğünü öğrenen II. Hakem, bu çalışmadan kendisi için de bir nüsha istinsah ettirmiştir. 348/870 yılının Ramazan ayında, İbn Nâfi'in nüshasıyla kendi nüshasını karşılaştırmıştır. II. Hakem'in bu faaliyeti, kıraat ilmi özelinde kaleme alınan eserlere ne derece önem verdiğini göstermektedir.[289]

Kendisi de bir şair olup bu alana dair *Dîvân*'ı bulunan, Abbâdîlerin son emîri Mu'temid-Alellâh Ebü'l-Kasım İbn Abbâd (ö. 487/1094),[290] kıraat ilmine katkı

---

285 Sadakaların toplanarak muhtaçlara dağıtıldığ bir kurum olduğu anlaşılmaktadır.

286 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 105-106.

287 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 194; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 655; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 407.

288 Vefat tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda net bir bilgi bulunmamakla birlikte, hicrî 348 yılında, sözü geçen eserle ilgili faaliyet göz önünde bulundurulduğunda ilgili tarihten sonra vefat ettiği görülür.

289 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 68; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 9.

290 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Şeyban, Lütfi, "Mu'temid-Alellah, İbn Abbâd", **DİA**, XXXI, 388-390.

anlamında ismi zikredilmesi gereken bir başka emîrdir. Yukarıda üzerinde detaylıca durulan Mücâhid el-Âmirî'nin de kızıyla evli olan Mu'temid-Alellah, Kayrevan'ın işgalinin ardından bir süre Sebte'de hayat süren İbn Abdilganî Ebü'l-Hasen el-Husrî'yi İşbîliye'ye davet etmiştir. Davetle geldiği İşbîliye başta olmak üzere, Belensiye, Mâleka, Meriye, Sarakusta, Dâniye ve Mürsiye gibi Endülüs'ün pek çok şehrini dolaşarak kıraat okutan Husrî'nin buraya gelmesinde, Mu'temid Alellah'ın oynadığı rol, Endülüs kıraat ekolü ve tarihi açısından kıymetli rivayetlerdir.[291]

Tarih ve terâcim kitaplarında "kıraat âlimi" şeklinde kaydedilmiş birkaç ismin, "kâdılkudâtlık",[292] hatırı sayılır nicelikteki zatın "kadılık"[293], kimilerinin de "vezirlik"[294] ve "danışmanlık"[295] gibi idarî ve bürokratik kadrolara getirilmeleri, üzerinde durduğumuz konu ekseninde düşünüldüğünde olumlu anlam ifade etmekte; devlet ricalinin kıraat ilmi ve âlimlerine verdikleri önemi göstermektedir.

Ufak bir araştırma sonucu ümerâ ve hükemânın, belirtilenler dışında kıraat ilminin gelişimi noktasındaki rolüne dönük pek çok rivayet aktarmak mümkündür. Ancak bizim buradaki amacımız, tarih boyunca Endülüslü devlet adamlarının bu ilmin gelişimine yönelik gerçekleştirdikleri tüm eylemlerini ortaya koymak değildir. Bilakis bahsi geçen zümrenin, zikredilen ilmin inşa ve ihyası hususunda büyük bir payı olduğuna dikkat çekmektir. Bu bağlamda, yukarıda aktarılan rivayetler, Endülüslü

---

291 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 314-315; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 627-628; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 425.

292 Bazı örnekler için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 79, III, 239-240, Nübâhî, **Târihu Kudâti'l-Endelüs**, s. 141.

293 Bazı örnekleri için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, 225, Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 503, Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 601.

294 "İbn 'Âsım" şeklinde meşhur olan ve kıraat ilmiyle ilgili eserleri olması sebebiyle çalışmamızın son kısmında detaylı bir şekilde üzerinde duracağımız Ebû Bekir el-Ğırnâtî (ö. 829/1426), 811'de (1408) Nasrî Hükümdarı II. Yûsuf'un vezirliğine tayin edilmiştir. Yaklaşık üç yıl boyunca sürdürdüğü vezirlik görevinin ardından, önce bir müddet kadılık; vefatına kadar da kâdılkudâtlık vazifelerine getirilmiştir. Bkz. Ebû Bekir İbn 'Âsım, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gırnâtî, **Tuhfetü'l-Hukkâm fî Nüketi'l-'Ukûdi ve'l-Ahkâm**, (thk. Muhammed Abdüsselam Muhammed), Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, Kahire 2011, (Neşredenin girişi, s. 7-9); Yaşaroğlu, M. Kamil, "İbn Âsım, Ebû Bekir", **DİA**, XIX, 327. Kıraat ilminin bölgede gelişip kökleşmesi anlamında her ne kadar geç bir tarih olsa da ilgili durum, üzerinden durduğumuz konu açısından oldukça kıymetlidir.

295 Ebü'l-Abbas el-Bâğâî, II. Hakem'in danışmanlarından biri olarak atanmıştır. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 142.

devlet ricalinin kıraat ilminin ihyası hususunda müstesna bir yere sahip olduklarını göstermesi bakımından yeterlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS KIRAAT EKOLÜNÜN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE KIRAAT İLMİNE ETKİSİ

İbnü'l-Cezerî'nin "kırâat-i aşere" metodu kabul görene kadar, İbn Mücahid'in çizgisine sıkı sıkıya bağlı kalarak "kırâat-i Seb'a " tasnifinin İslam dünyasının neredeyse tamamında yaygınlık kazanmasına öncülük eden coğrafya, Endülüs'tür. İbnü'l-Cezerî'nin kıraat-i aşere metodunda esas aldığı yedili tasnife yönelik eserler, Ebû Amr ed-Dânî ve Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî gibi Endülüslü kurrâ tarafından kaleme alınmıştır. Yine, İbnü'l-Cezerî'nin on kıraat metoduna dair temel kaynak niteliğindeki *en-Neşr*'inin de ana referans kaynaklarının kâhir ekseriyeti, ilgili coğrafyadan neşet etmiş kıraat âlimlerinin elinden çıkmıştır.[1] Bunların yanında Endülüslü kurrâ tarafından meydana getirilen ve kıraat ilminin sair alt başlıklarının muhtevasını içeren pek çok eser, bu sahanın temel başvuru kaynakları arasına girmiştir.

Yukarıda aktarılan ve ileride ifade edilecek benzer türdeki malumat ekseninde düşünüldüğünde Endülüs'ün, kıraat ilminin genel tarihi açısından seçkin bir yere sahip olduğu ve bir ekol haline geldiği görülmektedir. Bu itibarla çalışmamızın üçüncü bölümünüde, "Endülüs kıraat ekolünün temel kaynakları", adı geçen coğrafyada "tercih edilen kıraatler, rivayetler, tasnifâtlar ve bunların sebepleri", "Endülüs'te Seb'a tarîkinin yaygınlığının sebep ve sonuçları", "hanım kurrânın bölgedeki durumu" ve söz konusu coğrafyanın "kıraat ilmine etkileri" gibi birtakım yapısal hususlara temas edilecektir.

[1] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 58-71.

3.1. Endülüs Kıraat Ekolünün Temel Kaynakları

Endülüs kıraat ekolünün tahlili, bu coğrafyaya kıraat ilmi alanında kaynaklık eden ülke ve âlimlerin tespitini gerektirmektedir. Söz konusu tespit ise bir önceki bölümde detaylıca üzerinde durulan rihle yönlerinin detaylı tetkiki ile mümkündür.

Endülüs'ten İslam dünyasının diğer bölgelerine, diğer bölgelerden de Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerin yoğunlaştığı ülke ve şehirlerle sebeplerine değinilmişti. Buna göre Hicaz'da Mekke ve Medîne; Mısır'da İskenderiye, Kahire ve Feyyum; Irak'ta Bağdat, Basra ve Kufe ve Suriye'de de Şam, rihle bağlantısının en fazla görüldüğü şehirlerdir. Ayrıca Kuzey Afrika'da Mağrib, Tunus ve Cezayir gibi bölgeler de bu noktada göz ardı edilemeyecek derecede ehemmiyeti haizdir. İlgili kıraat ekolünün oluşumuna kaynaklık eden bölgeler de rihlelerle büyük oranda paralellik arz etmektedir.

Öte yandan her ne kadar zikredilen bölge ve şehirlerden bazıları rihle güzergâhı anlamında öne çıksa da mesele kıraat ilmi özelinde değerlendirildiğinde Feyyum, Basra, Kufe ve Şam'ın, Endülüs'e kaynaklık açısından -en azından sonraki dönemler itibarıyla- herhangi bir etkilerinin olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, Endülüs kıraat ekolünün kaynaklarını; Hicaz, Mısır, Bağdat, Mağrib, Tunus ve Cezayir gibi bölge ve şehirler şeklinde tanımlamak, daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Genel kabule göre 92/711 yılında tamamlanan Endülüs'ün fethinden,[2] hicrî II. asrın ortalarına kadarki kısımda, eğitim öğretim faaliyetlerini yürüten sahabe ve tâbiûn ile fethe iştirak eden, ilmî anlamda donanımlı kimselerin ilgili bölgedeki katkılarına da kaynaklık açısından temas etmek gerekmektedir. Fetih dönemi ve sonrası şeklinde adlandırılan bu süreçte, zikredilen şahsiyetlerin, Endülüs'ün ilmî gelişimine etkisi tartışma götürmez bir gerçektir. Ancak bahse konu etkiyi, Endülüs kıraat ekolünün teşekkülünde rolü bulunan bir kaynak kabul etmek imkân dâhilinde değildir. Nitekim sahabe ve tâbiûnun bu noktadaki faaliyetleri, bahsedilen dönem özelinde ele alındığında bir ekol oluşturmak gayesiyle değil, ihtiyaç temelli bir amaçla gerçekleştirilmiştir. Kaldı ki Endülüs kıraat ekolünün irdeleneceği kısımda aktarılacak

[2] Farklı görüşlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Özdemir, **Endülüs**, s. 21 vd.

malumatta görüleceği üzere, bu bölgede kıraat ilmine dönük ekolün oluşumu, hicrî II. asrın ortalarından itibaren başlamıştır.

Yaklaşık sekiz yüzyıl hüküm süren Endülüs İslam medeniyetinin kıraat ilmindeki teşekkülü ise tüm yüzyıllar boyunca sürmemiş, V. asrın ilk çeyreğinde tamamlanmıştır. Belirtilen süreçten sonraki dönemde de artık bölgesel ekol oluşmuş; Endülüs, kendi bünyesinden yetişen âlimler eliyle üst düzey bir noktaya ulaşmıştır. Bu itibarla, aşağıda isimleri zikredilecek ve temel kaynak şeklinde nitelendirilen şahsiyetler, bahsedilen süreçte hayat sürmüş kurrâdan ibarettir.

Ekolün temel kaynaklarına geçmeden önce nihayet şu husus da ifade edilmelidir: Endülüs kıraat ekolüne tesir eden kıraat âlimlerinin aktarımındaki metot, etki anlamındaki kronoloji temelindedir. Buna göre kronolojik olarak ilk etki Hicaz, ikinci etki Mısır, üçüncü etki Bağdat, dördüncü ve son etki ise Kuzey Afrikalı ulemâya aittir.

3.1.1. Hicaz: Tercih Edilen Kıraate Yönelik Kaynaklık

Hicaz, hac ibadetinin ifa edildiği bölge olması sebebiyle İslam dünyasının her yerinden Müslümanların akın ettiği bir coğrafyadır. Bunun yanı sıra hac aylarında şöhretli pek çok âlimin burada bulunması da Hicaz'ın, ilmî anlamda uğrak yeri haline gelmesinde etkin bir rol oynamıştır. Söz konusu durum, Endülüslü ulemâ için de geçerlilik arz etmiştir. Henüz II. asırdan itibaren tamamen işgaline kadar bu topraklara rihle gerçekleştiren Endülüslü sayısız ulemânın varlığı, ilgili durumu teyit noktasında açık bir delil mesabesinde zikredilmelidir. Mekke'de hac ibadetini yerine getiren Endülüslü ulemâ, Hz. Peygamber'in hâtırâtını görmek için Medine'ye de uğramıştır. Onların Medine'ye uğramalarındaki yegâne gaye, zikredilen sebeple sınırlı değildir. Nitekim "Endülüs'ün Öncüleri" şeklinde nitelendirilen Gâzî b. Kays, Ziyâd b. Abdirrahmân, Abdurrahman b. Musa el-Hevvârî ve Yahya b. Yahya el-Leysî gibi isimler, Mâlik b. Enes ve Nâfi‘ b. Abdirrahman'ın Medîne'deki ders halkalarına

katılabilmek maksadıyla buraya yoğun bir şekilde rihle gerçekleştirmişlerdir.[3] Hicaz'ın, Endülüs kıraat ekolüne kaynaklık teşkil etmesi de değinilen rihlelerle birincil manada ilintilidir.

Endülüs'ten Doğuya yapılan rihlelerde Hicaz, Mısır'ın ardından yoğunluğun en fazla görüldüğü bölgedir.[4] Söz konusu oran, Hicaz'a mensup hatırı sayılır nicelikteki âlimin, Endülüs kıraat ekolüne kaynaklık teşkil edebileceği yönünde kuvvetli bir ihtimalin varlığına işaret edebilir. Ancak buraya gerçekleştirilen rihlelerin, genellikle hac aylarına denk gelmesi ve İslam dünyasından pek çok âlimin bu süreçte adı geçen coğrafyada bulunması sebebiyle Hicaz, sayısal anlamda Endülüs kıraat ekolüne en az etki eden bölgeler arasında yer almaktadır. Nitekim tespit edilebildiği kadarıyla Endülüs kıraat ekolüne doğrudan tesir anlamında Hicaz'a mensup sadece iki isim öne çıkmaktadır.

Her ne kadar Endülüs kıraat ekolüne etkisi nicelik bakımından sınırlı görünse de konu, yukarıda belirtilen iki isimden biri olan Nâfi' b. Abdirrahman ekseninde düşünüldüğünde, Hicaz'ın bu coğrafyaya niteliksel bağlamda hatırı sayılır bir kaynaklığı söz konusudur. 79/698 yılında Medîne'de dünyaya geldiği söylenen[5] ve yedi kıraat imamından biri olan Nâfi' b. Abdirrahman, yetmiş yıl boyunca Medîne Mescidi'nde kıraat okutmuştur.[6] Bu itibarla, Medîne ve Medîne Mescidi, Mâlik b. Enes'in de burada bulunması sebebiyle Endülüslü âlimler için cazibe merkezi haline gelmiştir.[7] Bahse konu kimselere ulaşmak kastıyla adı geçen şehir ve mescide rihle gerçekleştiren Gâzî b. Kays'ın, Nâfi' b. Abdirrahman'dan kıraatini bizzat aldığı, onun mushafıyla kendi mushafını on üç kere karşılaştırarak tashih ettiği ve bu bilgilerle memleketine döndüğü daha önce sıklıkla ifade edilmişti.[8] Bu bağlamda, gerek

---

3 Henüz ilk dönemlerde Endülüs'ten Medine'ye rihle yapan kimseler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kadı İyâz, **Tertîbü'l-Medârik**, II, 180-224.

4 Endülüs'ten diğer bölgelere gerçekleştirilen rihlelerdeki bölgesel yoğunlukla ilgili detaylı bilgi için bkz. "Diğer bölgelere gerçekleştirilen rihlelerdeki yoğunluk tablosu".

5 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*'sında Nâfi'in 70'li yıllarda doğduğunu söylemiş, *Ma'rife*'sinde de doksan yıl yaşadığını haber vermiştir. Nafi'in vefatının 169/785'te gerçekleştiği bilgisinden hareketle 79/698'de doğduğu anlaşılır. Bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, VII, 336; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 247.

6 Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 53-64; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 241-247; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 288-291.

7 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 122-124.

8 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 272; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 324; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 439; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, IX, 322; İbn Ferhûn, **ed-**

Endülüslülerin Nâfi‘ b. Abdirrahman’a verdiği ehemmiyet gerekse Gâzî b. Kays’ın Nâfi‘ Kıraati’ne dönük vukûfiyeti sebebiyle Nâfi‘ Kıraati, asırlar boyunca Endülüs’te tercih edilen kıraat konumuna yükselmiştir. Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere, Endülüs’te tercih edilen kıraate bizzat kaynaklık eden Nâfi‘ b. Abdirrahman ismi, Hicaz’ın, bu bölgedeki etkisini açık bir şekilde göstermektedir.

Aslen Taberistanlı olsa da çeşitli yolculuklarından sonra Mekke’ye yerleşerek burada uzun yıllar kıraat okutan Abdülkerim b. Abdissamed Ebû Ma‘şer et-Taberî (ö. 478/1085), Endülüs kıraat ekolüne Hicaz merkezli kaynaklık eden ikinci isimdir. Biyografisini aktaran eserlerde hakkında yeterli bilgi bulunmamakta; doğumuyla birlikte seyahatleri ve Mekke’ye yerleştiği tarih bilinememektedir. *et-Telhîs fi’l-Kırââti’s-Semân, el-Câmi‘ fi’l-Kırââti’l-‘Aşr, Sûku’l-‘Arûs* gibi kıraat ilmine dair kaynak niteliğinde birçok eser kaleme alan Ebû Ma‘şer,[9] Endülüs kıraat ekolünün teşekkül döneminden kısa bir müddet sonra vefat etse de Endülüslü pek çok kıraat âliminin senedinde bulunmuş, ilgili bölgedeki ulemâ, kendisinden kıraat alma hususunda iştiyaklı davranmıştır.

Endülüs’ün önder kurrâsı arasında zikredilen ve tecvide dair telifâtı bulunan İbn ‘Azîme Ebü’l-Abbas e-İşbîlî (ö. 543/1148), Endülüs ve Doğuda çeşitli âlimlerden ilim tahsil etmiş, Mısır’da bulunduğu dönemde bizzat Ebû Ma‘şer’den kıraat okumak amacıyla bir vatandaşını da yanına alarak Mekke’ye gitmeye karar vermiştir. Her ne kadar yolda Ebû Ma‘şer’in vefat haberini alıp memleketine dönse de onun bizzat Ebû Ma‘şer’den ders almak maksadıyla yola çıkması, Ebû Ma‘şer’in Endülüslü kurrâ açısından önemini göstermektedir.[10]

Dîbâcü’l-Müzheb, II, 136; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 3; Süyûtî, **Buğyetü’l-Vü‘ât**, II, 240; Ziriklî, **el-A‘lâm**, V, 113; Mahlûf, **Şeceratü’n-Nûr**, I, 94; Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 125; Veledü Ebâh, **Târihu’l-Kırâât**, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü’l-Kırâat**, s. 307; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve’l-Kırâat bi’l-Mağrib**, s. 13.

9 Hocaları, öğrencileri, seyahatleri ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 827-830; **Mîzânü’l-İ‘tidâl**, II, 644; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 360-361; Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **Lisânü’l-Mîzân**, (nşr. Selman Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü’l-Matbûati’l-İslamiyye, Beyrut 2002 (I. Bs.), V, 238-239; Dâvûdî, **Tabakâtü’l-Müfessirîn,** I, 338-339.

10 İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 363-364; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 392-394; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 977-978; **Müstemlah**, s. 45; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 147-148; Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, II, 155-156.

Endülüs'te kıraat ilminin nakil ve tedrisiyle öne çıkan "Ahdeb" şeklinde meşhur Mansûr b. Hayr b. Yemlâ (ö. 526/1132), ilk eğitimini Endülüs'te Ebû Abdillah b. Şüreyh gibi âlimlerden almış, akabinde Mısır'a gitmiş, hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla uğradığı Mekke'de Ebû Ma'şer'den kıraat okumuştur.[11] Onun Ebû Ma'şer'den faydalanma arzusu bununla sınırlı değildir. Zira İbn 'Azîme ile birlikte ikinci defa ondan kıraat tahsili için yola çıkan kişi, Mansûr b. Hayr'dır. Buradan hareketle defalarca kıraat tahsili için başvurulan Ebû Ma'şer'in, Endülüs açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca İbn Ni'me'l-Havf er-Ru'aynî, (ö. 507/1113),[12] İbnü'n-Nehhâs Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 511/1117),[13] el-Bekkî Ebû Ca'fer el-İşbîlî (ö. ?),[14] Ebü'l-Abbas el-Eşhelî (ö. ?)[15] ve Ahmed b. Musa Ebü'l-Abbas el-Endelüsî (ö. ?),[16] gibi Endülüslü kıraat âlimleri de, Mekke'ye giderek Ebû Ma'şer'den kıraat ilmini alan birkaç isimdir.

Öte yandan Endülüslü kurrânın Ebû Ma'şer'e verdikleri önemi, onun öğrencilerinden olan Hasan b. Abdilla b. Ömer İbnü'l-'Arcâ Ebû Ali el-Kayravanî'de (ö. 547/1152-53'ten sonra) görmek mümkündür. O, Ebû İshak ed-Dânî (ö. 546/1151),[17] İbn Kevser el-Mehâribî (ö. 589/1193),[18] İbn Vaddâh Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. 587/1191)[19] ve İbn Mu't Ebû Ahmed el-Üryûlî (ö. ?)[20] gibi Endülüslü kıraat âlimlerinin senedinde yer almıştır. Aslen Kayrevanlı olmakla birlikte sonraları Mekke'ye yerleştiği anlaşılan İbnü'l-'Arcâ, her ne kadar Endülüs'te kıraat ilminin teşekkülünden yaklaşık yüz yıl sonra vefat etse de ekol oluşumu dışarıda tutulduğunda,

---

11 İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 895; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 475; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 930-931; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 272-273.

12 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 830; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 918-919; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 44.

13 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 276; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 289; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 894; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 245.

14 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 969; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 43.

15 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 34; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 51. Hicrî 550'lerde vefat etmiştir.

16 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 728. Hicrî 555'ten sonra vefat ettiği bildirilmiştir.

17 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 127.

18 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 217-218; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 279-280; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 145-146; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1093-1094; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 464.

19 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 66; Zehebî, **Müstemlah**, s. 85; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 160.

20 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1068; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 81. Hicrî 565'ten sonra vefat etmiştir.

bu bölgenin kıraat tedrisi ve naklinde, Hicaz merkezli kaynaklık hususunda öne çıkan bir başka isimdir.[21] İlgili kaynaklığı ise bizzat İbnü'l-'Arcâ'ya bağlamak yerine; Ebû Ma'şer'in öğrencisi olmasına bağlamak, bu noktada daha isabetli bir yaklaşımdır.

3.1.2. Mısır: Tedrîsî Kaynaklık

Endülüs kıraat ekolünün teşekkülüne kadarki süreçte yaşamış kurrânın rihleleriyle ilgili yapılan araştırmalarda, en fazla rihle yapılan ülkelerin başında Mısır'ın geldiği görülmektedir.[22] İlgili durum, hac ibadeti için Endülüs'ten Hicaz'a gerçekleştirilen kara ve deniz yolculuklarında Mısır'ın, Endülüs-Hicaz güzergâhının orta noktasında kalması ve Endülüs ile Mısır arasındaki mezhepsel ortaklık gibi hususlarla birincil anlamda bağlantılıdır.

Diğer yandan Endülüs'ten Mısır'a gerçekleştirilen rihleler, Muhammed b. Abdillah Vâlidü Madarr Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. ?)[23] dışarıda tutulduğunda, genellikle hicrî III. asrın ortalarından itibaren başlamıştır.[24] Önceki dönemlerde Mâlik b. Enes ve Nâfi' b. Abdirrahman'ın Medîne'deki varlıkları sebebiyle rihleler, buraya yoğunlaşmıştır.[25] İsmi geçen şahısların vefatlarının ardından, özellikle İmam Mâlik'in talebelerinin Mısır'da fazlaca bulunmaları, ilgili süreçte rihlelerin Mısır'a kaymasına zemin hazırlamıştır.[26] Böylelikle Endülüs-Mısır bağlantısı, Endülüs'ün düşüşüne kadar sıklıkla süregelmiştir. Aşağıda tek tek değinileceği üzere hicrî III. asrın ortalarından itibaren Endülüs kıraat ekolünün oluşumunun tamamlandığı V. asrın ilk yarısına kadarki süreçte yaşamış ve bu noktada öne çıkmış kurrânın kahir ekseriyetinin, Mısırlı hocalardan kıraat okuduğu müşahede edilmektedir. Ayrıca söz

---

21 Hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ebû Ma'şer et-Taberî, Abdülkerim b. Abdissamed, **et-Telhîs fi'l-Kırââti's-Semân**, (thk. Muhammed hasan 'Akîl Musa), Suud 1946, (Neşredenin girişi, s. 41); Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 943-944; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 198.

22 Bkz. "Tablo1: Rihle Bölgesi ve Rihle Yapan Kurrâ Sayısı".

23 Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 297; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 167

24 Mısır'a rihle gerçekleştirdiğini tespit ettiğimiz Endülüslü ilk kıraat âlimi, Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî'dir. Bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 305-306; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 133-134; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 113.

25 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 122-124; Özdemir, **Endülüs**, s. 50.

26 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 143.

konusu durum, yalnızca bahsedilen süreçle sınırlı olmayıp sonraki dönemlerde de sıklıkla devam etmiştir.

Mısır, yukarıda belirtilen saikler paralelinde Endülüs kıraat ekolünün en bariz kaynağı şeklinde tanımlanmakta; hatta Endülüs'te kıraat ilminin durumuna da değinilen bazı çalışmalarda, bu bölgenin yegâne kaynağının Mısır ekolü olduğu aktarılmaktadır.[27] Her ne kadar Mısırlı birçok kurrâ, Endülüslü sayısız kıraat âliminin senedinde bulunsa da sözü edilen bilgi Mısır'ı, Endülüs kıraat ekolünün tek kaynağı şeklinde tanımlamak için yeterli gözükmemektedir. Bu bağlamda Mısır'ı, nicel anlamda Endülüslü kurrâya hocalık yapma konusunda en fazla temayüz eden ülke olarak ifade etmek daha doğru bir yaklaşımdır.

Hicaz'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı, Endülüs'te tercih edilen kıraate doğrudan etkisi sebebiyle "tercîhî kaynaklık" bağlamında değerlendirmişti. Mısır'ın bu ekole kaynaklığı ise "tedrîsî kaynaklık" şeklinde tanımlanabilir. İleride müstakil bir başlık altında ele alınacak olan "Endülüs'te Tercih Edilen Kıraat Tasnifatı" kısmında görüleceği üzere, istisnaları bulunmakla birlikte bu bölgede asırlar boyunca öğretim metodu olarak "yedi kıraat" benimsenmiştir. İlgili hususta, Mısır'ın önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir.[28] Nitekim Mısır'da, İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'sının münderecatını oluşturan yedi kıraate ait on dört rivayet temel alınmış ve öğretim metodu belirtilen yönde şekillenmiştir.[29] Endülüs'te de uygulanagelen bu esas, Endülüslü sayısız kıraat âlimine hocalık yapan Mısır bölgesinde tercih edilen yöntemin doğal bir sonucudur.

Mısır'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığına dair buraya kadar aktarılan malumattan sonra söz konusu hususta öne çıkmış Mısırlı kıraat âlimlerine değinmenin,

---

27 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 103 vd.; el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, s. 76; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 68. Hicaz ve Bağdat gibi bölgelerin de Endülüs kıraat ekolüne etkisi kıymetli olsa da, Endülüslü kurrânın hoca silsilelerinde Mısırlı kıraat âlimlerine daha fazla rastlanmaktadır. Mısır'ın, Endülüs kıraat ekolünün oluşumundaki kaynaklığının diğer bölgelerle kıyaslandığında bir adım öne çıkması da, belirtilen durumla ilgilidir. Hatta Mısır'ın, sözü edilen bölge üzerindeki niceliksel baskınlığının tespiti adına, ülkemizde yakın zamanda ilgili konuya dönük müstakil bir çalışma dâhi yapılmıştır. Bkz. Demirci, Nur Kübra, **Kıraat İlminin Endülüs'e İntikalinde Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

28 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 103 vd.

29 Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 68.

çalışmamız açısından bir gereklilik olduğu aşikârdır. Daha önce de ifade edildiği üzere Mısır-Endülüs bağlantısı, Endülüs'ün düşüşüne kadar süregelmiştir. Bahsedilen durumun, ilgili süreçte Endülüslü kurrâya hocalık yapmış onlarca ismin varlığını doğuracağı da muhakkaktır. Bu bağlamda çalışmamızın belli bir hacimde kalabilmesi ve yalnızca ekol oluşuma etkisini irdelememiz sebebiyle hicrî V. asrın ikinci yarısına kadarki kısımda oluşan etki temel alınacak; bu süreçte hayat sürmüş Mısırlı kurrâ, kronolojik olarak aktarılacaktır.

Diğer yandan Endülüslü kurrâya kıraat ilminde hocalık yapmış her Mısırlı kıraat âlimine ayrı ayrı yer vermek de fazla yekûn tutması sebebiyle sayısal açıdan mümkün gözükmemektedir. Bu itibarla çalışmada, söz konusu kıraat âlimlerinden en çok öne çıkanlar zikredilecektir. Ayrıca konumuzu birinci derecede ilgilendirmemesi sebebiyle özellikleri aktarılan kurrânın biyografileri üzerinde durulmayacak, kaynaklık ekseninde oluşan hoca-öğrenci münasebetleri temel alınacaktır.

Nâfi' Kıraati'nin meşhur iki ravisinden biri olarak kabul edilen "Verş" lakaplı Osman b. Saîd b. Abdillah Ebû Saîd el-Kıbtî el-Mısrî (ö. 197/812), Endülüs kıraat ekolüne Mısır merkezli kaynaklık eden ilk ve belki de en önemli şahıstır. 110/728 yılında Mısır'da dünyaya gelmiş, 155/772'de Nâfi' b. Abdirrahman'dan faydalanmak üzere Medîne'ye seyahat gerçekleştirmiştir. Burada kaldığı sürede Nâfi'den gördüğü özel ilgi ve alakayla kendini geliştirmiş, ondan kıraatini defalarca okuyarak bellemiş,[30] Mısır'a döndükten sonra da Kahire'de uzun yıllar adı geçen kıraati okutmuştur.[31] Mısır'da reîsülkurrâlık makamına yükselen ve güvenilir bir kimse şeklinde addedilen Verş'in rivayeti, tedris faaliyetlerinde öğrencilerinin aldığı aktif rol gibi çeşitli sebeplerle Endülüs ve Kuzey Afrika'da şöhret kazanarak yaygın hale gelmiştir.[32] Bu bağlamda, Verş'in Endülüs'e kaynaklığı, o yörede tercih edilen rivayete etki etmesi açısından büyük kıymet ve önem taşımaktadır.

Endülüs coğrafyasında tercih edilen kıraat ve rivayet noktasında Nâfi' b. Abdirrahman ve Verş özelinde şu hususa da değinmek gerekmektedir: Endülüs kıraat

30 Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, IX, 295-296.
31 Hayatıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 323-326; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 446-447.
32 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 115-118; Altıkulaç, "Verş", **DİA**, XLIII, 63.

ekolüne kaynaklığının aktarılmaya çalışıldığı kısımda, bölgede şöhret bulan kıraate Hicaz'ın kaynaklık ettiği belirtilmişti. Verş ise sözü edilen coğrafyadaki rivayet tercihinde öne çıkmıştır. Verş'in, Nâfi' b. Abdirrahman'dan kıraatini bizzat alarak Mısır'a dönmesi, sahih olmakla birlikte bazı noktalarda hocasına muhalefet etmesine rağmen bu kıraati uzun yıllar okutması,[33] bir bakıma Endülüs'te tercih edilen kıraate olduğu gibi rivayete de Hicaz'ın kaynaklık ettiği gerçeğini öne çıkarmaktadır. Ancak zikredilen karmaşada boğulmak yerine Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'e direkt akışı sebebiyle "Hicaz>Endülüs"; Verş Rivayeti'nin Endülüs'e dolaylı akışı sebebiyle "Hicaz>Mısır>Endülüs" şeklindeki bir kaynaklık ve etkiden bahsetmek daha net ve isabetli bir izah olacaktır.

Öte yandan tespit edilebildiği kadarıyla Verş'ten bizzat kıraat okuyan Endülüslü tek talebesi, Emevî emîri I. Hakem tarafından oğlunun eğitimiyle görevlendirilen Muhammed b. Abdillah Vâlidü Madarr Ebû Abdillah el-Kurtubî'dir (ö. ?).[34] Verş'in, yukarıda Endülüs kıraat ekolüne Mısır merkezli en çok etki eden kişi şeklinde aktarılmasına rağmen, Endülüslü yalnızca bir talebesinin bulunması, söz konusu husus açısından ilk bakışta bir tezatlık gibi düşünülebilir. Ancak onun hem Endülüs hem de Kuzey Afrika topraklarına yaptığı etki, -muhtemelen Verş'in vefatı sebebiyle- onlara bizzat hocalık yapmasıyla değil, Mısır'da yetiştirdiği öğrencilerin, sonraki dönemlerde Batıdan gelen pek çok kimseye kıraat okutmasıyla ilgilidir.[35] Bu bağlamda Verş'in Endülüs ve Kuzey Afrika'ya etkisi doğrudan değil, dolaylı etki şeklinde tanımlanabilir.

Verş'in Mısırlı öğrencilerinden Endülüs kıraat ekolüne en bariz etki ve kaynaklık, Abdüssamed b. Abdirrahman Ebü'l-Ezher el-'Utekî el-Mısrî'ye aittir (ö. 231/845). Verş ile birlikte babası, İmâm Mâlik ve Süfyân b. 'Uyeyne gibi âlimlerden faydalanan Ebü'l-Ezher, Endülüs halkı tarafından itimad edilen bir isimdir.[36] Zehebî'nin, Verş Rivayeti'nin bizzat Ebü'l-Ezher'den alınması sebebiyle

---

33 Altıkulaç, "Verş", **DİA**, XLIII, 63.

34 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 297; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 167. Tam olarak bilinememekle birlikte vefatının, Verş'ten faydalandığı hususu göz önünde bulundurulduğunda hicrî III. asırda gerçekleştiği öngörülebilir.

35 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 115-118.

36 Hakkında dedaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 374-375; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 351.

Endülüslülerin bu rivayete rağbet gösterdikleriyle ilgili rivayeti, zikredilen kanıyı destekler mahiyettedir.[37] İbnü'l-Cezerî tarafından sika olarak nitelendirilen ve Verş'ten rivayetine dair bir nüshayı arz yoluyla tahsil eden Ebü'l-Ezher'in Endülüslü talabeleri arasında, çalışmamızın çeşitli yerlerinde sık sık temas edilen İbn Vaddâh el-Kurtubî (ö. 287/900), en öne çıkan isimlerdendir.[38] Yine Verş'e ait Nâfi' ve Hamze Kıraati'nin cem' edildiği eseri semâ yoluyla Ebü'l-Ezher'den dinleyen İbnü'l-Bâz Ebu İshak el-Kurtubî (ö. 294/906), kaynaklarda Ebü'l-Ezher'den bizzat faydalandığı haber verilen bir başka Endülüslü kıraat âlimidir.[39]

Ebü'l-Ezher de Verş gibi hem bizzat Endülüslü kurrâya hocalık yapmış hem de Mısır'da yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla Endülüs kıraat ekolüne kaynaklık etmiştir. "el-Enmâtî" şeklinde meşhur Mısırlı kıraat âlimi Muhammed b. Saîd Ebû Abdillah en-Mısrî (ö. ?), söz konusu kimselerdendir. Ebü'l-Ezher dışında yine Verş'in talebelerinden Ebû Ya'kûb el-Ezrak'tan da kıraat okuyan el-Enmâtî, Mısır'ın önder şahsiyetlerinden addedilmiştir.[40] Endülüs'te kıraat ilmine dair ilk eser yazan kimse şeklinde düşündüğümüz Ağleb b. Abdillah/Abdilmelik b. Menvîl et-Tuleytulî (ö. 298/910), el-Enmâtî'den faydalan Endülüslü kıraat âlimlerinin başında gelmektedir.[41] İbn Menvîl dışında aslen Kayrevanlı olmakla birlikte Endülüs'ü vatan edinen Abdülhakem b. İbrahim Ebü'l-Fazl el-Beccânî el-Karevî (ö. ?)[42] ve Saîd b. Muhammed Ebû Osman es-Sarakustî (ö. 404/1013),[43] el-Enmâtî'nin Endülüslü diğer talebeleridir.

---

37 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 375.

38 Hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 305-306; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 133-134; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 113; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 308.

39 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 18; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 260; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 11-12; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 253; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 27. Vefatının 273/895 olduğu da rivayet edilir. Bkz. Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 150; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 211.

40 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 519; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 130; Süyûtî, **Husnü'l-Mühâdara fî Târihi Mısr ve'l-Kâhire**, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), y.y. 1967, I, 487. Hocaları, öğrencileri ve biyografik eserlerde yer verildiği kısımlar göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî III. asrın sonları veya IV. asrın başları gibi gerçekleştiği düşünülebilir.

41 İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 192; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 173.

42 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 139; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 326. İbn Hayrûn'dan ders okuması ve İbnü'l-Cezerînin, "hicrî 300 yılında bir kişinin kendisinden kıraat okuduğu*"* şeklinde verdiği bilgi dikkate alındığında, vefatının 300'lü yılların başları olduğu söylenebilir.

43 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 333-334.

"en-Nehhâs" şeklinde tanınan İsmail b. Abdillah Ebü'l-Hasen el-Mısrî (ö. 28?/89?), Endülüs kıraat ekolüne etkisi bakımından Ebü'l-Ezher'in öne çıkan bir diğer öğrencisidir. O da el-Enmâtî gibi Ebü'l-Ezher dışında Ebû Ya'kûb el-Ezrak'tan da kıraat okumuş, 'Amr b. 'Âs Camii'nde uzun yıllar bu ilmin tedrisiyle iştigal etmiştir.[44] el-Enmâtî'den kıraat tahsil eden İbn Menvîl et-Tuleytulî, en-Nehhâs'tan da faydalanmıştır. en-Nehhâs'ın Endülüslü bir diğer talebesi de sonraları Mısır'a yerleşerek burada uzun yıllar öğrenci yetiştiren İbrahim b. Hamdân Ebû İshak el-Endelüsî'dir (ö. 318/930).[45]

"en-Nehhâs" lakabıyla şöhret bulan Mısırlı Ebû Ca'fer en-Nehhâs ise (ö. 338/950) daha çok Arap dili ve tefsirde öne çıkmakla birlikte vakf-ibtidâya dair bir eser kaleme almıştır.[46] Ebü'l-Hasen en-Nehhâs kadar direkt olmasa da Endülüslü iki kıraat âlimine bu ilmi okutmak suretiyle zikredilen bölgeye kısmî bir kaynaklık yapmıştır. İlgili âlimler, Abdülkebir b. Muhammed Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. 360/970)[47] ve Abdüsselam b. Semh Ebû Süleyman el-Hevvârî'dir (ö. 387/997).[48]

Mısır bölgesinde Nâfi' Kıraati'nin güvenilir kaynaklarından addedilen ve "müsnedü'l-kurrâ" şeklinde nitelendirilen "İbnü'l-İmâm" lakablı Abdülaziz Ali b. Muhammed b. İshak Ebû 'Adiy el-Mısrî (ö. 381/991), Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı bakımından kritik öneme sahip diğer bir şahıstır. O, Verş Rivayeti'nin Ezrak Tarîki'ni İbn Seyf'ten; Ebü'l-Ezher Tarîki'ni de İsmail b. Abdillah en-Nehhâs'tan almıştır. Mısır başta olmak üzere İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden kimseler, kendisinden bu noktada faydalanmıştır.[49] Ebû Ömer et-Talemenkî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi Endülüs kıraat ekolüne yön veren şahısların da ondan kıraat alması, Ebû 'Adiy'in bu bölge açısından ne denli önemli bir yere sahip olduğunu gösterir niteliktedir.[50]

---

44 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 456-457; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 150; Süyûtî, **Husnü'l-Mühâdara**, I, 487.

45 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 114; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 19.

46 Zübeydî, **Tabakâtü'n-Nahviyyîn**, s. 220-221; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XV, 401-402; Eroğlu, Muhammed, "Nehhâs", **DİA**, XXXII, 542-543.

47 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 237; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 359.

48 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 233.

49 Hocaları, öğrencileri ve hayatıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 661-662; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 355; Süyûtî, **Husnü'l-Mühâdara**, I, 490.

50 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 662.

Kıraat ilmine çok ehemmiyet vererek bu alanda ârif ve sika kabul edilen İbn Hasnûn Ebû Ahmed es-Sâmirî (ö. 386/996), Endülüslü sayısız talebeye kıraat okutmuş, bu yönüyle Endülüslü talebelerle en çok birebir temas kuran Mısırlı âlimler arasına girmiştir. O, Dûrî Rivayeti'ni İbn Mücâhid; Kâlûn Rivayeti'ni de İbn Şenebûz gibi kıraat ilminin en tanıdık simalarından alarak[51] Mısır'ın önder kurrâlarından addedilmiştir.[52] Yedi kıraate dair *el-Mekâsıd* eseriyle tanınan ve Endülüs'te kıraat ilminin köşe taşlarından sayılan Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-Kurtubî (ö. 446/1053), Ebû Ahmed es-Sâmirî'nin Endülüslü talebeleri arasında öne çıkan isimlerin başında gelmektedir.[53] İbnü'n-Nu'mân (ö. 378/988),[54] Ebü'l-Esbağ el-Kurtubî (ö. 390/999),[55] Vesîm el-Hantemî (ö. 404/1013),[56] Ebü'l-Kasım el-Beccânî (ö. 405/1014),[57] Atiyye b. Saîd (ö. 409/1018),[58] İbn Tarîf el-Kurtubî (ö. 416/1025),[59] en-Neccâd el-Kurtubî (ö. 429/1038),[60] 'Utbe b. Abdilmelik (ö. 445/1053),[61] İbn Ebi'r-Rabîi'' el-Beccânî (ö. 446/1054),[62] İbn Ebi'r-Rabîi'' et-Tancî (ö. 446/1054),[63] Ebû Sâlim el-Harrânî, (ö. ?),[64]

---

51 Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVI, 515.

52 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 634-639; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 372-374; Süyûtî, **Husnü'l-Mühâdara**, I, 490.

53 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 493-494; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 362; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 782; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 332; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1156.

54 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 384; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 713-714; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 117.

55 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 403; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 298; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 725; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 537.

56 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 928; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 312.

57 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 161; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 60; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 103.

58 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 433; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 319; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 651-654; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 725-726.

59 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 180; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 71; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 727-728; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 63.

60 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 761; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 736-737; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 251.

61 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 435; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 322; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 655; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 781-782; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 443.

62 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 95; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 53.

63 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 209; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 144; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 759-760; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 57.

64 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 866; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 753; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 132.

el-Verrâk Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. ?)[65] ve Ebû Hafs et-Tuleytulî (ö. ?),[66] Ebû Ahmed'in kıraat noktasında kendisinden faydalanan Endülüslü diğer öğrencileridir.

Yaşadığı dönem itibarıyla Kur'ân ilimlerinde Mısır'ın önder şahsiyetlerinden sayılan, kıraatle birlikte Arap dili ve tefsirle de iştigal eden Muhammed b. Ali b. Ahmed Ebû Bekir el-Üdfüvî (ö. 388/998), Endülüs kıraat ekolüne kaynaklık ve etki eden Mısırlı bir diğer kıraat âlimidir. Kıraati Muzaffer b. Ahmed ve Ahmed b. İbrahim gibi âlimlerden almış, çeşitli alanlarda eser telif etmiştir.[67] O, Ebû Ahmed es-Sâmirî gibi Endülüslü pek çok kıraat âlimine hocalık yapmış, böylelikle ilgili bölge özelinde sayısal açıdan en öne çıkan isimlerden olmuştur. Endülüs kıraat ekolü açısından müstesna bir yeri haiz Ebû Ömer et-Talemenkî ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in, onun talebeleri arasında yer alması, Ebû Bekir el-Üdfüvî'nin yalnızca niceliksel değil, niteliksel anlamda da Endülüs'e etkisini gözler önüne sermektedir. Endülüs'te kıraat ilmine dönük eser telif eden ilk kimselerden İbnü'l-Haddâd Ebû Ca'fer et-Tuleytulî'ye de hocalık yapması, el-Üdfüvî'nin ilgili bölgeye kaynaklığı açısından kıymetli bir veridir.[68] Zikredilen isimler dışında Abdülkebir b. Muhammed (ö. 360/970),[69] İbnü'n-Nu'mân (ö. 378/988),[70] İbnü'l-Ğammâz (ö. 400/1010),[71] el-Bâğâî (ö. 401/1011),[72] Saîd b. İdris (ö. 429/1038),[73] 'Utbe b. Abdilmelik (ö. 445/1053),[74] İbn Ebi'r-Rabîi' et-

---

65 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 271; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 784; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 246.

66 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 772; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 522.

67 Farklı özellikleri ve ilmî kişiliğiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 675-676; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 175.

68 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 35; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 183; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 59; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 149.

69 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 237; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 359.

70 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 384; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 713-714; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 117. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 384.

71 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 309-310; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 718; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 287.

72 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 142.

73 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 307; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 343; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 765-766; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 276-277.

74 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 435; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 322; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 655; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 781-782; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 443.

Tancî (ö. 446/1054),[75] İbnü'l-Ca'ferî (ö. ?)[76] ve el-Verrâk (ö. ?),[77] onun Endülüslü diğer talebeleridir.

Verş Rivayeti'nde derin bilgiye sahip Ömer b. Muhammed b. 'Arrâk Ebû Hafs el-Mısrî (ö. 388/998), bahse konu hususta Mısır merkezli öne çıkan diğer bir isimdir.[78] Kıraat alma konusunda fazlaca hocadan faydalanan İbn 'Arrâk'ın Endülüs'e kaynaklığı, Ebû Ömer et-Talemenkî'ye bu ilmi okutması göz önünde bulundurulduğunda, kıymetli addedilecek türdendir. Bir dönem, Endülüs'e gelerek kıraat eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunan ve bu yönüyle Endülüslü kıraat âlimlerinden kabul ettiğimiz "Tâcü'l-Eimme" lakaplı Ahmed b. Ali el-Mısrî (ö. 445/1053), İbn 'Arrâk'tan faydalanan kimselerdendir.[79] Zikredilenler dışında İbn Tarîf el-Kurtubî (ö. 416/1025),[80] İbn Ğusn et-Tâî (ö. 417/1026)[81] ve 'Utbe b. Abdilmelik (ö. 445/1053)[82] gibi şahıslar, kaynaklarda İbn 'Arrâk'tan kıraat tahsil ettikleri haber verilen Endülüslü diğer kurrrâdır.

Kitâbü'l-İrşâd fi'l-Kırââti's-Seb' başta olmak üzere kıraat ilmine dönük onlarca telif eseri bulunan Abdülmünim b. Ubeydillah b. Ğalbûn Ebü't-Tayyib el-Halebî el-Mısrî (ö. 389/999), Endülüs kıraat ekolünün Mısır merkezli temel kaynaklarından biridir. O, Halep'te dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada aldıktan sonra, Verş'in Nâfi' Kıraati yönünde açtığı ekol sebebiyle Mısır'a yerleşmiştir.[83] Kıraatle birlikte hadis, edebiyat ve şiirle de iştigal eden Ebü't-Tayyip İbn Ğalbûn,[84]

---

75 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 209; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 144; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 759-760; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 57.

76 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 284; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 266.

77 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 271; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 784; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 246.

78 Hocaları, öğrencileri ve hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 676-677; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 527.

79 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 143; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 771-772; **'İber**, II, 287; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 84; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 197.

80 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 180; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 71; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 727-728; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 63.

81 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 265; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 724; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 246.

82 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 435; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 322; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 655; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 781-782; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 443.

83 Söz konusu iddia için bkz. Karaarslan, Nasuhi Ünal, "İbn Ğalbûn, Ebü't-Tayyib", **DİA,** XIX, 500-51.

84 Eğitim hayatı ve hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 677-678; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 419-420.

Endülüslü en fazla talebeye bizzat kıraat okutan Mısırlı kaynaktır. Ebû Ömer et-Talemenkî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi Endülüs'ün köşe taşı isimleri, onun bu bölge özelindeki en kıymetli etkisine işaret etmektedir. Endülüs'te kıraate dönük telif edilmiş ilk eserlerden *Me'âni'l-Kırâât*'in müellifi Ebü'l-Abbas el-İklîşî de onun tedrisinden geçmiştir.[85] İbn 'Arrâk'tan faydalanan Tâcü'l-Eimme, İbn Ğusn et-Tâî, 'Utbe b. Abdilmelik ve İbn Tarîf el-Kurtubî, Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan da kıraat tahsil etmiş Endülüslü kurrâdır. Yine, Ebû Bekir el-Üdfüvî'nin tedrisinde bulunan İbnü'l-Ğammâz, Saîd b. İdris, Ebü'l-Abbas el-Bâğâî, İbn Ebi'r-Rabîi'' et-Tancî ve el-Verrâk, Ebü't-Tayyib'in Endülüs coğrafyasına mensup diğer öğrencileridir. Ebû Ahmed es-Sâmirî'nin de talebelerinden olan Vesîm el-Hantemî, İbn Ebi'r-Rabîi' el-Beccânî ve Ebû Hafs et-Tuleytulî, Ebü't-Tayyib'in kaynaklık ettiği Endülüslü kıraat âlimleridir. Zikredilen isimler dışında Ebü't-Tayyib'in Endülüslü öğrencileri arasında Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 407/1016),[86] Ebû Bekir el-Mukrî (ö. 410/1019),[87] (ö. 410/1019),[88] el-Üşebrî es-Sarakustî (ö. ?),[89] Ebûhü Ebü'r-Rabîi' et-Tancî (ö. ?)[90] ve Yahya b. Abdillah (ö. ?)[91] gibi isimler de bulunmaktadır.

Öte yandan sekiz kıraate dair erken dönemlerde yazılmış ve günümüze ulaşabilmiş ender eserlerden *et-Tezkira fi'l-kırââti's-Semân*'ın müellifi ve Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'un oğlu Tâhir b. Abdilmünim b. Ubeydillah b. Ğalbûn Ebü'l-Hasen el-Mısrî de (ö. 399/1009) babası gibi Endülüs'ün kaynak şahsiyetlerindendir. Başta babası olmak üzere birçok önemli zattan kıraat okumuş, çeşitli seyahatlerinin ardından ömrü vefa edene kadar Mısır'da bu ilmi okumuştur.[92] Alanındaki yetkinliği sebebiyle İslam dünyasının farklı bölgelerinden pek çok kimse, kendisinden faydalanmak üzere Mısır'a gelmiştir. Onun, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi Endülüs kıraat ekolünün ilk iki sırasında yer alan âlimlere hocalık yapması, sözü edilen bölge

85 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 65-66; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 201-202.
86 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 59.
87 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 60-61; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 104.
88 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 736-737; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 231.
89 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 241.
90 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 299; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 224; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 324; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 760; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 283.
91 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 164.
92 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 698-699; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 307-308.

özelindeki önemini göstermektedir.[93] Yukarıda Ebü't-Tayyib'den tahsilde bulunduğu belirtilen *Me'âni'l-Kırâât*'in müellifi Ebü'l-Abbas el-İklîşî ve İbn Mu'âfî el-Ceyyânî, Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn'dan da faydalanmışlardır. Zikredilenler dışında "el-İmâm" lakaplı İbrahim b. Sâbit (ö. 432/1041), Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn'un Endülüslü bir diğer öğrencisidir.[94]

Kitâbü'l-Müctebâ adlı eseriyle tanınan "Tavîl" şeklinde meşhur Abdülcebbâr b. Ahmed b. Ömer Ebü'l-Kasım et-Tarsûsî (ö. 420/1029-30), söz konusu hususta değinilmesi gereken isimlerdendir. Yaşadığı dönemde Mısır'ın önder kurrâlarından addedilen Tarsûsî, kıraatte Üdfüvî, Ebû 'Adiy ve Ebû Ahmed es-Sâmirî gibi ulemâdan faydalanmıştır.[95] Kendisinden bu ilmi tahsil eden Endülüslü kıraat âlimlerinin genellikle bu alanda eser telif eden kimseler olması, et-Tarsûsî özelinde dikkat çeken noktalardandır. Mushaf imlasına dair günümüze ulaşabilmiş klasik eserlerden *Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifet mâ Rüsime fî Mushafi Osmânî*'nin müellifi İbn Mu'âz el-Cühenî (ö. 442/1050-51)[96] ve *el-'Unvân*'ın sahibi İsmail b. Halef es-Sarakustî (ö. 455/1062),[97] Tarsûsî'nin tedrisinden geçen Endülüs'ün önder şahsiyetlerindendir. İbn Beşküvâl'in, kıraat ilmine dönük eserlerinin varlığını haber verdiği İbn Sehl el-Mürsî (ö. 480/1088), et-Tarsûsî'nin Endülüslü öğrencilerinden bir diğeridir.[98] *en-Nebzetü'n-Nâmiyye fi'l-Kırââti's-Semâniyye* adlı eseriyle meşhur İbnü'l-Beyyâz el-Mürsî de (ö. 496/1102-1103) et-Tarsûsî'nin ilgili coğrafyaya mensup müellif talebelerindendir.[99]

---

93 *el-Müneşşe fi'l-Kırââti's-Semân* adlı eseriyle tanınan Fâris b. Ahmed Ebü'l-Feth el-Hımsî (ö. 401/1010-11), Ebû Amr ed-Dânî'nin kıraat alanında faydalandığı Mısırlı isimlerdendir. Bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 717; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 7. Yine "İbn Hâkân" şeklinde meşhur Halef b. İbrahim b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Mısrî (ö. 402/1012), Ebû Amr ed-Dânî'nin Mısır merkezli hocaları arasında yer almaktadır. Bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 690; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 245.

94 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 153; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 743; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 16.

95 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 728; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 324.

96 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 730; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 252-253; Süyûtî, **Buyetü'l-Vuâd**, I, 287.

97 Başal, **İsmail B. Halef es-Sarakustî**, s. 15-16.

98 İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 435-436. İbn Sehl el-Mürsî'nin Mısır merkezli hocalarından birisi de Abdülbâkî b. Fâris b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Mısrî'dir (ö. 45?/105?). Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 324. İbn Fâris aynı zamanda, Endülüslü kıraat âlimi İbn Müferrec Ebû Bekir el-Batalyevsî'nin de (ö. 494/1101) hocalarındandır. Bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 868-869; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 232.

99 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 497; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 860-861. İbnü'l-Cezerî, İbnü'l-Beyyâz'ın Tarsûsî'den kıraat okumadığı yönündeki rivayet için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 318.

Zikredilenler dışında Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn'un öğrencilerinden el-İmâm lakaplı İbrahim b. Sâbit, kaynaklarda et-Tarsûsî'nin Endülüslü öğrencileri arasında sayılmış başka bir zattır.

Mısır'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı bağlamında zikredilmesi gereken son kişi, "İbn Nefîs" şeklinde maruf Ahmed b. Saîd b. Ahmed b. Nefîs Ebü'l-Abbas et-Trablusî el-Mısrî'dir (ö. 453/1061). Âli isnâda sahip olup rivayetlerinde sika şeklinde nitelendirilen İbn Nefîs, kıraati Ebû Ahmed es-Sâmirî, Ebû 'Adiy ve Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn gibi şahıslardan almıştır.[100] *el-Miftâh* ve *el-Mûdıh* gibi eserleriyle tanınan Endülüslü kıraat âlimi Abdülvehhâb Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 462/1069-70)[101] ve Endülüs'ün simge isimlerinden *el-Kâfî*'nin müellifi İbn Şüreyh Ebû Abdillah el-İşbîlî (ö. 476/1084),[102] İbn Nefîs'in talebeleri arasında öne çıkan kimselerdir. Diğer yandan *er-Ravda fi'l-Kırââti'l-İhdâ Aşere*'nin sahibi Hasan b. Muhammed b. İbrahim Ebû Ali el-Bağdâdî (ö. 438/1047),[103] Abdülvehhâb Ebü'l-Kasım el-Kurtubî ve İbn Şüreyh Ebû Abdillah'ın Mısırlı hocalarından bir diğeridir.[104] *et-Tebsıra ve't-Tizkâr*'ın müellifi İbn Müferrec Ebû Bekir el-Batalyevsî (ö. 494/1101)[105] ve *en-Nâhic*'in sahibi İbn Müzâhim et-Tuleytulî (ö. 501/1107-1108'in sonu ya da 502/1109'un başı),[106] İbn Nefîs'in Endülüslü müellif öğrencilerindendir. Zikredilenler dışında Ali b. Halef el-İşbîlî (ö. 498/1105)[107] ve Ca'fer b. İsmail es-Sarakustî (ö. 516/1122),[108] kaynaklarda İbn Nefîs'ten kıraat tahsil ettikleri bildirilen Endülüslü âlimlerdir.

---

100 Hayatı, hocaları ve hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 794-795; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 56.

101 İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, (Neşredenin girişi, s. 7-10); **el-Mûdıh fi't-Tecvîd,** (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000, (Neşredenin girişi, s. 8-17); İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 556; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 637.

102 Ebû Abdillah İbn Şüreyh, Muhammed b. Şüreyh b. Yusuf Ebû Abdillah er-Ruaynî el-İşbîlî, **el-Kâfî fi'l-Kırââti's-Seb'**, (thk. Ahmed Mahmud Abdüssemî' eş-Şâfiî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000 (I. Bs.), (Neşredenin girişi, s. 6-8); İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 809-810; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 81; Zehebî, Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 141; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 330.

103 Hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 755-756; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 808-209.

104 Bkz. Önceki iki dipnot. Ayrıca bkz. Demirci, **Kıraat İlminin Endülüs'e İntikali**, s. 96.

105 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 868-869; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 232.

106 Beşküvâl**, Sıla,** s. 821; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 900; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 243; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât,** I, 267.

107 İbn Atiyye, **Fehrese**, s. 96; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 422; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 614.

108 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 929; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 174.

3.1.3. Bağdat: Telif Türüne Yönelik Kaynaklık

Hicaz'ın, bizzat hac ibadetinin yerine getirildiği mekân olması,[109] Mısır'ın da Batıdan Hicaz'a ulaşmak için mecburen kullanılan güzergâhta bulunması sebebiyle Endülüslülerce en çok ziyaret edilen topraklar arasında yer aldığına temas edilmişti.[110] Endülüs'teki ilmî ekole Hicaz ve Mısır'ın etkisinin, diğer bölgelere oranla baskın olması da birincil anlamda belirtilen durumla ilgilidir.

Öte yandan niceliksel açıdan Hicaz ve Mısır kadar olmamakla birlikte Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığıyla öne çıkan Irak, Endülüs'ten diğer bölgelere yapılan rihlelerde, Hicaz ve Mısır'dan sonra yoğunluğun en çok görüldüğü ülkedir. Buraya yapılan rihleler ise Hicaz ve Mısır'da olduğu gibi güzergâhla ilgili değildir. Buna göre Irak'a gerçekleştirilen rihlelerdeki ilk sebep, birtakım ilmî saiklerdir. Nitekim Endülüslüler, özellikle Bağdat, Basra ve Kûfe'ye, buralarda bulunan âlimlerden kıraat gibi İslamî ilimlerde faydalanmak gayesiyle rihle gerçekleştirmişlerdir.[111]

Bağdat, Basra ve Kûfe'ye göre Endülüslü kurrânın daha çok uğradığı şehirdir. İlgili durumda, hicrî 130'dan sonra Emevîlerin yerine Abbasîlerin hilafeti ele geçirmesi ve Bağdat'ı merkez seçmeleri önemli bir etkendir. Sonrasında ise Bağdat'taki ilmî ve kentsel gelişimle birlikte burası, Endülüslüler için de yoğun olarak seyahat gerçekleştirilen şehirlerden biri haline gelmiştir.[112] Bu bağlamda Bağdat, Endülüs kıraat ekolüne Irak merkezli kaynaklık hususunda Basra ve Kûfe'ye kıyasla baskın bir rol oynamıştır. Irak'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığının yalnızca Bağdat'a hasredilmesi, zikredilen sebeple ilgilidir.

Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı bakımından Hicaz, "tercih edilen kıraate yönelik kaynaklık"; Mısır da "tedrîsî kaynaklık" şeklinde adlandırılmış, sebepleri de yukarıda detaylıca belirtmişti. Adı geçen bölgelerden sonra bu ekole üçüncü derecede

---

109 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 409-410; Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 74.

110 Bu bilgi için bkz. Bu çalışmanın "Endülüs'ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yönlerin Sebepleri" adlı başlığı.

111 Şevât, **Medresetü'l-Hadîs**, II, 432.

112 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 96-103.

etki eden Bağdat'ın kaynaklığını ise "telif türüne yönelik kaynaklık" şeklinde isimlendirmek gerekmektedir.

Bağdatlı İbn Mücâhid'in, yedi kıraati ilk defa bir araya getirerek her kıraate iki râvi belirlediği *Kitâbü's-Seb'a* adlı eseri, sözü geçen isimlendirmede önemli bir yere sahiptir.[113] Endülüs'e mensup birkaç kurrânın ileride detaylıca değinilecek eleştirilerinin varlığıyla birlikte, sözü edilen sınırlandırma ve esere dair bu coğrafyada görülen sıkı bağlılık, Bağdat'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığındaki türünü teyit etmektedir. Nitekim çalışmamızın dördüncü ve son bölümünü oluşturan "Endülüs Kıraat Literatürü ve Müellif Kurrâ" kısmında da görüleceği üzere; Endülüslü müellif kurrânın kıraatlerin tasnifatına dönük eserleri, istisnaları bulunmakla birlikte genellikle yedi kıraat (kıraat-i seb'a) etrafında yürütülmüştür. Bahsedilen durumda, Mısır'da yürütülen kıraat ilmiyle ilgili tedris faaliyetlerinin etkin bir rolünün bulunduğu da söylenmiştir.[114]

Bağdat'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı, yalnızca *Kitâbü's-Seb'a*'nın münderecatıyla sınırlı değildir. İbn Mücâhid, zikredilen eseriyle Endülüs'teki telif türüne yön vermesinin yanında, aslen Bağdatlı olmakla birlikte sonradan Endülüs'e taşınarak burada hayat süren kıraat âlimlerine de bizzat hocalık yapmıştır. Bu kıraat âlimleri ise Endülüs'te geçirdikleri yıllarda, İbn Mücâhid'den edindikleri kıraat birikimini yaymışlardır. Bu yönüyle İbn Mücâhid ve öğrencileri, adı geçen coğrafyadaki tedris faaliyetlerine Bağdat merkezli kaynaklık etmişlerdir.

Sâid el-Mukrî Ebû Nasr el-Bağdâdî (ö. 276/889), İbn Mücâhid'den kıraat hususunda faydalanarak Endülüs'e yerleşen isimlerdendir. O, aynı zamanda *Kitâbü's-Seb'a*'yı da İbn Mücâhid'den bizzat dinlemiştir.[115] "el-'Abîd" şeklinde meşhur Ebû Ca'fer el-Bağdâdî (ö. 360/970), Bağdat'ta İbn Mücâhid'den kıraat okuyarak Endülüs'e gelmiş, uzun yıllar burada yaşamış başka bir isimdir.[116] Kaynaklarda kıraat ilmini

---

113 Benzer bir değerlendirme için bkz. Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", s. 117.

114 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 103 vd.; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 68.

115 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 169.

116 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 209-210; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 655; **Mîzanü'l-İ'tidâl**, III, 14; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 435-436.

bizzat İbn Mücâhid'den alarak Endülüs'ü vatan edindiği söylenen bir başka zat da Ali b. Şeybân ed-Dekkâk el-Bağdâdî'dir (ö. ?).[117]

Kıraat ilminin simge isimleri arasında yer alan "İbn Miksem" şeklinde meşhur Muhammed b. el-Hasen b. Ya'kûb Ebû Bekir el-'Attâr el-Bağdâdî (ö. 354/965), Endülüs kıraat ekolüne Bağdat merkezli kaynaklık eden başka bir şahıstır.[118] Yukarıda İbn Mücâhid'den faydalandığı belirtilen Ebu Nasr el-Bağdâdî, İbn Miksem'den de kıraat tahsil etmiştir.

İbn Miksem, İbn Mücâhid'den farklı olarak yalnızca Bağdat menşeli âlimlere hocalık yapmamış, aslen Endülüs'e mensup kurrâ da onun tedrisinden geçmiştir. İsa b. Sa'îd b. Sa'dân Ebü'l-Esbağ el-Kurtubî (ö. 390/999), söz konusu hususa bir örnektir. O, Doğuya yaptığı yolculuklarda Bağdat'a da uğrayarak İbn Miksem'in derslerine iştirak etmiş, kendisinden hadis dinlemiştir.[119] İbn Miksem'in kıraat ilmindeki temayüzü sebebiyle İbn Sa'dân, ondan bu ilimde de istifade etmiş olmalıdır.

Doğuda çeşitli âlimlerden kıraat ve hadis ilminde faydalandıktan sonra 350/872 yılında Endülüs'e gelen İbn Ebî Ğassân şeklinde meşhur Abdülaziz b. Ca'fer Ebü'l-Kasım el-Bağdâdî (ö. 413/1019),[120] üzerinde durulan mesele özelinde zikredilmeye değer diğer bir âlimdir. Ticaret maksadıyla geldiği Endülüs'e yerleşerek burayı vatan edinen İbn Ebî Ğassân, Endülüs'ün önemli âlimlerine de çeşitli alanlarda ders vermiştir.[121] Ebû Amr ed-Dânî'nin, güvenilir, hayırlı ve faziletli bir kimse şeklinde nitelediği İbn Ebî Ğassân'dan, üç rivayeti bizzat okuduğu haber verilmektedir.[122]

Hadis alanında öne çıkmakla birlikte kıraat ilmiyle de iştigal eden ve İbn Miksem'den bu ilmi okuyan İbn Şâzân lakaplı el-Hasan b. Ahmed b. İbrahim Ebû Ali el-Bezzâz el-Bağdâdî (ö. 425/1034), Bağdatlı olup Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı

---

117 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 253-254.

118 Hayatı ve kıraatteki bazı tercihleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 597-600; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 110-111.

119 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 266; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 403; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 298.

120 İbnü'l-Cezerî, İbn Ebî Ğassân'ın vefatının 412/1018 yılında gerçekleştiğini haber vermektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 353.

121 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 547-548.

122 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 707-708.

bulunan başka bir isimdir.[123] O da İbn Miksem gibi aslen Endülüslü kıraat âlimlerine hocalık yapmıştır. Yukarıda İbn Miksem'den hadis dinlediği ifade edilen İbn Sa'dân, aynı zamanda Ebû Bekir b. Şâzân'dan da bu sahada yararlanmıştır. Ayrıca Saîd b. Hassan Ebû Osman el-Endelüsî (ö.388/998), Bağdat'a yaptığı rihle esnasında İbn Şâzân'dan kıraat okumuş, Kurtuba'ya dönüşünün ardından ömrü vefa edene kadar söz konusu ilmi okutmuştur.[124]

3.1.4. Kuzey Afrika: Coğrafî Kaynaklık

Endülüs kıraat ekolüne temel manada kaynaklık yapan son bölge Kuzey Afrika'dır. İlgili kaynaklığın altında yatan etkenlerin başında rihlelerin geldiği, Endülüs'ten Tunus, Mağbir ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerine gerçekleştirilen bu rihlelerin, sebepler bağlamında Hicaz ve Mısır'a yapılan rihlelerle paralellik arz ettiği daha önce belirtilmişti.[125] Nitekim Hicaz ve Mısır'daki güzergâh hususu, Kuzey Afrika ülkeleri için de geçerli olup hac ibadet için Endülüs'ten çıkılan yolculuklarda bu bölgelere zorunlu olarak uğranılmaktaydı. Öte yandan mezhepsel birliktelik de iki coğrafya arasındaki seyahatlerin bir başka temel sebebi olarak göze çarpmaktadır.[126]

Endülüs ve Kuzey Afrika bağlantısında en çok öne çıkan nokta, şüphesiz coğrafî yakınlıktır. Bu sebeple tarih boyunca iki bölge arasında karşılıklı göçler gerçekleştirilmiş; ilmî ve kültürel anlamda etkileşimler sürmüştür.[127] Başta Kayrevan olmak üzere Kuzey Afrika'nın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığını "coğrafî kaynaklık" şeklinde nitelendirilmemizin altında yatan sebeplerden biri budur.

---

123 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVI, 429-430; Ziriklî, **el-A'lâm**, I, 86.

124 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 278. Bağdatlı kurrânın Endülüs'e taşınması, sonraki süreçte de devam etmiş, memleketlerinde kıraat ilmini okuyarak Endülüs'te bu ilmin tedrisine önem vermişlerdir. Kaynaklarda, 417/1026-27 yılında Bağdat'tan İşbîliye'ye geldiği bildirilen Osman b. Hasan b. Osman Ebû Amr İbnü'l-Hasîb el-Bağdâdî'den (ö. ?), Endülüslü âlimlerin bizzat faydalandıkları, hadis ve kıraat gibi ilimleri ondan aldıkları bildirilmektedir. Bkz. İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 598.

125 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Bu çalışmanın "Endülüs'ten Diğer Bölgelere Gerçekleştirilen Rihlelerdeki Yönlerin Sebepleri" başlığı.

126 Şevât, **Medresetü'l-Hadîs**, II, 422.

127 Adıgüzel, **Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 211-212.

Ancak Kuzey Afrika'nın bu ekole kaynaklığının orijinal bir etki bağlamında değerlendirilemeyişi de söz konusu nitelendirmede doğrudan etkilidir. Bu hususu şu şekilde açıklamak mümkündür: Hicaz'ın tercih edilen kıraate, Mısır'ın tedris metodu ve tasnifatına, Bağdat'ın da temel telif türüne yönelik kaynaklıkla bu ekolün oluşumuna orijinal etkileri görülürken konu Kuzey Afrika özelinde ele alındığında, zikredilen bölgelerdeki türde bir etkiden bahsedilememektedir.

Öte yandan Kuzey Afrika'nın her ne kadar ekol oluşumuna orijinal anlamda etkisi söz konusu olamasa da Endülüslü kurrânın bu bölgeye mensup onlarca isimden kıraat ilminde faydalandıkları görülmektedir. Özellikle aslen Kuzey Afrikalı olmakla birlikte sonradan çeşitli vesilelerle Endülüs'e yerleşen ve Endülüs'te kıraat ilminin seçkin isimleri arasında yer alan kurrânın varlığı, Kuzey Afrika'nın Endülüs kıraat tarihi açısından ne denli önemli bir bölge olduğuna işaret eden kıymetli bir husustur.[128]

Sözü geçen Kuzey Afrikalı kurrâ ise aşağıda da görüleceği üzere genellikle kıraat ilmini Mısırlı kıraat âlimlerinden tahsil etmişlerdir. Bu itibarla Kuzey Afrika'nın Endülüs'e etkisi, "coğrafî kaynaklık" şeklinde isimlendirilebildiği gibi Mısırlı hocalardan bu ilmi tahsil etmeleri sebebiyle "tedrîsî kaynaklık" türünde ifade etmek de uygun olacaktır. Gerek bu topraklarda yetiştikten sonra Endülüs'e yerleşen gerekse Endülüslü kıraat âlimlerinin bizzat adı geçen coğrafyaya rihle gerçekleştirerek kıraat ilmini tahsil ettikleri kurrâya yer vermek, Kuzey Afrika'nın Endülüs kıraat ekolüne yönelik kaynaklığının belirginleşebilmesi için faydalı olacaktır.

Özellikle İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin de temel başvuru eserlerinden olan *el-Hidâye ilâ Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a*[129] ve Mushaf imlasına dair günümüze ulaşabilen klasik eserlerden *Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr*'ın müellifi Ebü'l-Abbas el-Mehdevî (ö. 430/1039'dan sonra), bu konu özelinde zikredilmesi gereken önemli isimlerdendir. O, aslen Kayrevan yakınlarında bulunan Mehdiye şehrine[130] mensuptur. Memleketi Mehdiye'de İbn Süfyân el-Kayravânî ve Mekke'de İbn Muhammed el-Kantanrî gibi âlimlerden kıraat tahsil etmiş,[131] 430/1039 yılında Endülüs'e

---

128 Bahsi geçen kurrânın kimler olduğu, Endülüs'te kıraat ilmine ne derece etki ettiklerine aşağıda değinilecektir.

129 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 69.

130 Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 229.

131 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 761-762; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 86.

yerleşmiştir.[132] Yahya b. İbrahim el-Beyyâz ve İbn Ferec el-Meğâmî gibi kimseler, burada kendisinden kıraat noktasında istifade etmiştir.[133] Her ne kadar Endülüs'e yerleşmesi sebebiyle Endülüslü kabul edilse de onun, çok sonraları donanımlı bir şekilde buraya geldiği unutulmamalıdır. Endülüs kıraat ekolünün temel isimlerinden addedilen Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, bu yönüyle Kuzey Afrika'nın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı bakımından ön plana çıkmaktadır.

Sayısız telif eseri bulunan ve yalnızca Endülüs ile Kayrevan özelinde değil, İslam âleminin tamamında kıraat ilminin referans isimleri arasında yer alan Mekkî b. Ebî Tâlib de üzerinde durulan konu bağlamında örneklik teşkil etmektedir. Zira kendisi Kayrevanlı olup 23 Şâban 355/4 Ağustos 966 tarihinde burada dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de on üç yaşına kadar Kayrevan'da almıştır.[134] Doğu İslam coğrafyasındaki birçok ülkeye hatırı sayılır nicelikte ilmî seyahat gerçekleştirmiş, özellikle tefsir ve kıraatte kendini üst düzey anlamda geliştirmiştir.[135] Sözü geçen seyahatlerinin ardından 393/1002 yılında bilimsel yeterliliğini tamamlayarak Endülüs'e gelmiş, hayatının geri kalan kısmını burada geçirmiştir. Telif ettiği eserler dışında Abdullah b. Sehl, Ebû Bekir Muhammed b. Müferrec ve Yahya b. İbrahim b. el-Beyyâz gibi Endülüslü pek çok ismin kıraat hocalığını da yapmıştır.[136] Bu itibarla o, Ebû Amr ed-Dânî ile birlikte Endülüs kıraat ekolünün en etkin iki isminden biri olarak öne çıkmıştır.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî gibi buraya yerleşmesi sebebiyle aynı zamanda "Endülüslü" kabul edilse de eğitim hayatına Kuzey Afrika'da başlaması ve donanımlı hale geldikten sonra bu coğrafyaya yerleşmesi, onun özelinde Kuzey Afrika menşeli kaynaklığın Endülüs kıraat ekolü açısından önemini ortaya koymaktadır. Öte yandan Ebû 'Adiy el-Mısrî, Ebû Bekir el-Üdfüvî, Ebü't-Tayyib İbn Ğalbûn ve Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn, Mekkî b. Ebî Tâlib'in kıraat ilmini tahsil ettiği hocalardan bazılarıdır.[137] Hatta ilk üçü, Mekkî üzerinde büyük etkiye sahiptir.[138]

---

132 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 144.
133 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 86.
134 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 751-752.
135 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 910-912.
136 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 270.
137 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 910-912; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 751-752.
138 Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 197-198; Demirci, **Kıraat İlminin Endülüs'e İntikali**, s. 92.

Zikredilen isimlerin tamamının Mısırlı oluşu, yukarıda da değinildiği üzere Endülüs kıraat ekolüne Kuzey Afrika kaynaklığının Mısırla dolaylı bağlantısını göstermektedir.

Kayrevan'da dünyaya gelen, İbn Süfyân el-Kayrevâni'nin öğrencilerinden Abdülaziz b. Muhammed gibi hocalardan başta kıraat olmak üzere şiir ve edebiyata dair dersler alan İbn Abdilganî el-Husrî de (ö. 488/1095) Kuzey Afrika-Endülüs bağlantısı açısından müstesna bir yeri haizdir. O, Kayrevan'ın işgaliyle birlikte bir müddet çeşitli şehirlerde ikamet etmiş, bir davet üzerine İşbîliye'ye gelmiştir. Ardından Belensiye, Meriye, Mâleka, Sarakusta, Dâniye ve Mürsiye gibi şehirleri dolaşmıştır. Ebû Davud Süleyman b. Yahya ve Ebü'l-Kasım b. Savvâf gibi Endülüslü kurrâ, kendisinden bu sahada faydalanmıştır.[139] Tam anlamıyla Endülüs'e yerleşmese de onun buradaki ikameti boyunca kıraatin tedrisine yaptığı katkı, Kuzey Afrika'nın Endülüs'e kaynaklık ve etkisinin en bariz örneklerindendir.

Kuzey Afrika'nın Endülüs'e kaynaklığı yalnızca bu coğrafyaya yerleşen veya uzun müddet burada ikamet eden kurrânın katkılarıyla sınırlı değildir.[140] Endülüslü kıraat âlimlerinin Tunus ve Mağrib gibi ülkelere giderek kıraat tahsil ettikleri kimseler de bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin temel referans eserlerinden olan[141] *el-Hâdî fi'l-Kırââti's-Seb'*in müellifi Muhammed b. Süfyân Ebû Abdillah el-Kayravânî (ö. 415/1024), bunlardan biridir. O, Kayrevan'da dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada almıştır. Hayatı boyunca Endülüs'te ikametine dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilemeyen İbn Süfyân, Doğuya gerçekleştirdiği seyahatinde Mısır'a uğrayarak Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn ve İsmail b. Muhammed el-Mehrî'den;[142] memleketine dönüşünde de buraya mensup hocadan kıraat ilmini tahsil etmiştir.[143]

---

139 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 314-315; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 627-628; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 869-870; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 487.

140 Kuzey Afrikalı olmakla birlikte sonradan Endülüs'e yerleşen kıraat âlimleri yukarıdakilerle sınırlı değildir. Her ne kadar ekol oluşumu anlamında geç bir tarihe denk düşse de İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emâni*'sine yazdığı şerhle tanınan İbnü'l-Haddâd Abdurrahman b. İsmail Ebü'l-Kasım et-Tûnusî de (ö. 625/1227), Tunus'ta dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada almıştır. Sonradan Doğu İslam coğrafyasına rihle gerçekleştirmiş, Mısırlı kurrâdan da faydalanmıştır. Onun Tunuslu olması, Kuzey Afrika'nın Endülüs'e kaynaklığına bir örnek teşkil ettiği gibi Mısırlı kurrâdan faydalanması da Kuzey Afrika kaynaklığının Mısır etkisine işaret etmektedir. Bkz. İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 156-157; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 56; Zehebî, **Müstemlah**, s, 258; **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s, 1204-1205; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 331.

141 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 66.

142 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 726-727.

143 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 130-131.

Yaşadığı dönemde bu alanın tanıdık simalarından addedilmiş,[144] Endülüslü pek çok kurrâ onun kıraat tedrisinden geçmiş, eserini dinlemiştir.

Aslen Kuzey Afrikalı olup sonradan Endülüs'e yerleşerek bu ekole kaynaklık ve katkı yaptıkları belirtilen Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve İbn Abdilganî el-Husrî, İbn Süfyân'dan kıraat okumuşlardır. Endülüs'te döneminin şeyhülkurrâlık makamına riyaset eden Abdullah b. Sehl el-Mürsî (ö. 480/1088), ilmî anlamda kendini geliştirmek üzere çıktığı Doğu seyahatlerinde Mısır ve Kayrevan'a gitmiş, Mısır'da Abdülcebbar et-Tarsûsî ve Abdülbâkî b. Fâris, Kayrevan'da da İbn Süfyân'dan kıraat almıştır.[145] *el-Hâdî*'yi müelliften bizzat dinleyen Süleyman b. İbrahim Ebu'r-Rabiî' et-Tuleytulî (ö. 431/1040)[146] ve kıraati arz yoluyla İbn Süfyân'dan alan Ahmed b. Muhammed el-Vâdi'l-Hicârî (ö. ?),[147] İbn Süfyân'ın Endülüslü diğer öğrencileridir. İbn Süfyân'ın kıraat ilmindeki etkin hocalarının Mısırlı oluşu, Endülüs kıraat ekolüne Kuzey Afrika kaynaklığının Mısırla dolaylı bağlantısını gösteren başka bir örnektir.

Kuzey Afrika kaynaklığına dair üzerinde durulması gereken isimlerden bir diğeri Muhammed b. Ömer b. Hayrûn Ebû Abdillah el-Endelüsî'dir (ö. 306/919). O, Doğuya gerçekleştirdiği seyahatinde Mısır'da Muhammed b. Saîd el-Enmâtî ve İsmail b. Abdillah en-Nehhâs gibi Endülüs kıraat ekolüne de etki eden isimlerden bu ilmi tahsil etmiş, Kayrevan'a döndükten sonra büyük itibar görmüştür. Bölge halkının Nâfi' Kıraati hususunda ona çokça müracaat ederek iltifat gösterdikleri aktarılmıştır.[148]

İbn Hayrûn Ebû Abdillah el-Endelüsî'nin, Endülüs kıraat ekolüne etki ettiği kanallardan ilki, Ebû Ca'fer künyesiyle bilinen oğlu Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Hayrûn el-Karevî'dir (ö. 301/913). Kıraati babasıyla birlikte Mısır'da Ebü'l-Hasen el-Antâkî ve Verş'in öğrencilerinden Ebû Yakub el-Ezrak gibi âlimlerden alan

144 Altıkulaç, Tayyar, "İbn Süfyân", **DİA**, XX, 362-363.
145 İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 435-436; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 830-831; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 378.
146 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 314-315.
147 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 30; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 709; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 115.
148 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 288; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 561; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 191.

Ebû Ca‘fer, bir dönem Endülüs’e gelerek insanlara kıraat okutmuştur.[149] Yine aslen Kayrevana mensup Abdülhakem b. İbrahim el-Karevî (ö. ?), el-Enmâtî ve Ebû Bekir b. Seyf gibi Mısırlı kurrâdan istifade etmiş, memleketinde de Ebû Abdillah b. Hayrûn’dan kıraat okuyarak Endülüs’e yerleşmiştir. İbn Muhammed el-Kudâî el-Endelüsî gibi şahsiyetler ondan bu alanda faydalanmış Endülüslü kurrâdır.[150] İbn Hayrûn’un kıraat tedrisinden geçen bir diğer Endülüslü isim Ali b. Ahmed Ebü’l-Hasen el-Beccânî’dir (ö. ?).[151] el-Beccânî dışında zikredilen isimlerin tamamı Kuzey Afrika’ya mensuptur. Bu durum, Kuzey Afrika’nın Endülüs’e kaynaklığını göstermesinin yanında tamamının Mısırlı kurrâdan faydalandığı da unutulmamalıdır.

Bahse konu mesele özelinde temas edilmesi gereken son isim, “İbnü’l-Kâbisî” şeklinde tanınan Kayrevanlı âlim Ali b. Muhammed b. Halef Ebü’l-Hasen el-Meâfirî el-Karevî’dir (ö. 403/1012). Afrika’da Mâlikîliğin resmî mezhep olarak tanınması hususuna büyük katkısı sağlayan isimlerden Sahnûn’un (ö. 240/854), eğitim alanında meşhur oğlu İbn Sahnûn’a (ö. 256/870) sıkı sıkıya bağlılığıyla bilinen İbnü’l-Kâbisî, ilmî anlamda İbn Sahnûn’dan çok etkilenmiştir. İdolü İbn Sahnûn gibi eğitim sahasına eğilmiş, Mâlikî fıkhının Afrika’daki önderleri arasına girmiştir. Daha çok zikredilen yönleriyle öne çıkmakla birlikte Doğuya yaptığı seyahatinde Kahire’ye uğramış, burada Ebü’l-Feth b. Büdhün’den kıraat okumuştur. Ebü’l-Feth dışında kıraatte

---

149 İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 382; Humeydî, **Cezvetü’l-Muktebis**, s. 54; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 215; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 283-294. Bazı eserlerde Ebû Ca‘fer İbn Hayrûn’a kıraat ilmiyle ilgili; *el-İbtidâ ve’t-Temâm fi’l-Kırâât* ve *el-Elifât ve’l-Lâmât fî Resmi’l-Mushaf* adıyla çeşitli eserler nispet edilmiştir. Söz konusu eserlerin Ebû Ca‘fer’e nispetinin nedeni, tarih ve teracim kitaplarında babası ile karıştırılmış olmasıdır. Endülüslü kıraat âlimlerinin tespiti esnasında başvurduğumuz kaynaklarda, gerek Ebû Abdillah b. Hayrûn gerekse Ebû Ca‘fer b. Hayrûn’un biyogarafilerinde kıraat ilmine dair eser haberi veren yalnızca İbnü’l-Cezerî’dir. O da yukarıda ismi geçen eserlerin Ebû Ca‘fer’e değil, Ebû Abdillah’a ait olduğunu rivayet etmiştir. Babası her ne kadar “Endelüsî” nisbesi ile anılsa da, adı geçen bölgede yaşadığıyla ilgili herhangi bir malumat bulunmamakta; daha çok Mısır ve Irak’a gerçekleştirdiği seyahatler ve Kayrevan’da gördüğü itibardan bahsedilmektedir. Hatta Kayrevan halkının önceleri Hamze Kırâati’ni okudukları; Ebû Abdillah’ın Kayrevan’a gelişiyle birlikte Nâfi‘ Kırâati’nin tanındığı ve yaygınlaştığı bildirilir. Bahsi geçen “karışıklık” sebebiyle Kayrevan’da Nâfi‘ Kıraati’nin yaygınlaşması, Ebû Ca‘fer İbn Hayrûn’a da bağlanmıştır. Öte yandan İbnü’l-Cezerî, Ebû Ca‘fer İbn Hayrûn’un künyesini “Ebü’l-Hasen” şeklinde kaydetmiştir. Ebû Ca‘fer İbn Hayrûn ve Ebû Abdillah İbn Hayrûn’un birbirleriyle karıştırılması ve babasıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 288; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 561; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 191; Mahfûz, Muhammed, **Terâcimü’l-Müellfîne’t-Tûnisiyyîn**, Dâru’l-Ğarbi’l-İslamî, Beyrut, 1982, II, 264-267; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 283:294.

150 İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 139; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 326.

151 İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 173; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 152.

istifade ettiği herhangi bir isme tesadüf edilemeyen Kâbisî, seyahatinin dönüşünde kendini Kayrevan'da kıraat okutma işine adamıştır. Fâtımî ve Zîrî idarecilerin kıraat hususundaki sorularına muhatap olmamak gayesiyle bir dönem sonra bu ilmi okutmayı bırakmış, hadis ve fıkıh tedrisine yönelmiştir.[152] Kaynaklarda Kâbisî'den faydalandığı rivayet edilen Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebü'l-Kasım el-Hazrecî (ö. 446/1053)[153] gibi Endülüs bağlantılı öğrencilerinin kıraat sahasındaki önder isimleri olması, Kâbisî'yi, Endülüs kıraat kültürüne katkı anlamında değerli kılan bir veridir.[154] Öte yandan Kâbisî'nin de kıraat ilmini Mısırlı bir isimden alması, konumuz ekseninde dikkate değer bir husustur.

3.2. Endülüs'te Tercih Edilen Kıraatler/Rivayetler ve Sebepleri

3.2.1. Nâfi' Kıraati/Verş Rivayeti'ndeki İstikrar Öncesi Durum

Hicrî III. asrın -muhtemelen- ikinci çeyreğinden başlayarak Gırnata Beni Ahmer Emirliği'nin (635/1238-597/1492) düşüşüne kadarki sürecin tamamında, Endülüs'te tercih edilen rivayet, Verş Rivayeti'dir. Adı geçen rivayetin sabit hale gelmesinden önceki süreçte ise -her ne kadar bu minvalde belirgin bir rivayete rastlanamamışsa da- Şam merkezli Evzâî ve İbn Âmir Kıraatleri'nin Endülüs'te bilinen/okunan ilk kıraatlerden olduğuyla ilgili ihtimaller aktarılmaktadır. Söz konusu ihtimaller, Valiler Dönemi (92-137/711-755) itibarıyla Şamlı unsurların nüfusunun Endülüs'teki yoğunluğuyla ilişkilendirilmiştir.[155] Buna göre Endülüs'ün fethinin, çoğunluğu Şamlılardan müteşekkil askerler eliyle gerçekleşmesi, ilgili yoğunlukla birincil manada bağlantılıdır. Bunun yanı sıra fetihten sonraki süreçte, fethedilen

---

152 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVII, 158-162; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 501; Parladır, Selahattin, "Kâbisî", **DİA**, XXIV, 41-42.

153 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 494

154 Adı geçen zatların Kâbisî'den kıraat ilmini tahsil etmeleri mümkün olduğu gibi fıkıh ve hadiste de faydalanmış olmaları ihtimal dâhilindedir. Klasik kaynaklarda "aldı, okudu, rivayet etti" gibi bilgisel nitelikteki ifadelerin tüm ilimleri kapsayışı, bahsedilen ihtimalleri doğurmaktadır.

155 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 118.

bölgelerdeki nüfusun dengelenmesi amacıyla hilafet merkezinin, Şam'dan on binlerce kişinin bu bölgeye göçünü teşviki de zikredilen baskınlıkta önemli rol oynamaktadır.[156] Şamlı unsurların Endülüs'teki yoğunluğu, beraberinde bu coğrafyadaki fıkhî mezhebe de etki etmiş, Hakem b. Hişâm'ın, Mâlikîlik mezhebini yaygınlaştırma politikasına kadar, ilk zamanlar itibarıyla "Evzâîlik", Endülüs'te tercih edilen mezhep halini almıştır.[157]

Mağrib ve Afrika başta olmak üzere Nâfi' Kıraati'nin Batıya nakline yönelik geniş araştırmaları bulunan Hamîtu, belirtilen saikler paralelinde ilk dönemlerde Endülüs'te yoğunluğu elinde bulunduran Şamlıların, siyasî ve fıkhî alandaki baskın etkilerinin, bölgedeki kıraate de şâmil olabileceği ihtimalinden bahsetmektedir.[158] Hamîtu'ya göre fıkıhtaki bu baskınlık, Şam merkezli kıraatlerden İbn 'Âmir (ö. 118/736)[159] ve İmam Evzâî (ö. 157/774)[160] kıraatlerinin de o dönemde Endülüs'te bilinen ve tercih edilen kıraatler olabileceği ihtimalini beraberinde getirmiştir. O, bu ihtimali, Makkarî'nin: "Bilinmelidir ki Endülüslüler, öteden (fetihten) beri Evzâî ve Şamlıların mezhebindendir."[161] aktarımındaki "Şamlıların mezhebindendir" ifadesine dayandırmakta ve Makkarî'nin bu ifadesinin kıraati de kapsayabileceğini bildirmektedir. Ayrıca Hamîtu, üzerinde durulan dönemde, Endülüs'ten Şam'a giderek fukaha ve kurrâdan faydalanan isimleri zikretmiş ve Endülüs'e bu isimler aracılığıyla Şamlıların kıraatinin geldiğini ancak bu kıraatlerin şâz vecihleri fazlasıyla içerdiğini belirtmiştir.[162]

---

156 Nitekim özellikle Valiler Dönemi (92-137/711-755) boyunca Hilafet tarafından Endülüs'e göç hareketinin büyük oranda teşvik edildiğine dair birçok rivayet bulunmaktadır. Hicrî 122'de on bin ve 123'te yine on bin Şamlı Endülüs'e göç etmiştir. Hatta Şamlılar, Endülüs'teki yoğunlukları sebebiyle farklı şehirlere dâhi yerleştirilmişlerdir. Endülüs'te Şamlı unsurların hâkimiyeti ve yoğunluklarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn İzârî, **el-Beyânü'l-Müğrib**, II, 38-40.

157 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 221, III, 230.

158 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 117-122.

159 Hayatı ve kıraatindeki bazı ayırıcı hususlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 186-197; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 380-381. Altıkulaç, Tayyar, "İbn Âmir", DİA, XIX, 308-310.

160 Evzâiyye mezhebinin kurucusu olan Ebû Abdillah el-Evzâî, aslen fıkıh ve hadis alanında temayüz etmekle birlikte kıraati Nâfi' b. Abdirrahman'dan alan Mâlik b. Enes'ten kıraat rivayetinde bulunmuş üç kişiden biridir. Bu bilgiden hareketle onun kıraatte de söz sahibi olduğu ve fıkhî hususta Endülüs'te gördüğü kabulün kıraatte de söz konusu olabileceği ihtimalini doğurmuştur. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 35.

161 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 230.

162 Hamîtû'nun, ilk dönemler itibarıyla Şam'a rihle gerçekleştiren ve bu paralelde ilmî etkileşimde bulunduğunu belirttiği âlimler, yalnızca birkaç kişiden ibarettir. İlgili kişilerden Gâzî b. Kays

Endülüslü kıraat âlimlerini tespit için başvurulan kaynaklarda, ilk dönemler itibarıyla -kıraat âlimi şeklinde kaydedilen- Endülüslü ulemâdan Şam'a rihle gerçekleştirdi görülen iki isme tesadüf edilmiştir. Bunlardan ilki Gâzî b. Kays'tır. Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis* adlı eserinin Gâzî b. Kays'a ait biyografi kısmında, Gâzî'nin, İmam Evzâî'den rivayette bulunduğunu haber vermektedir.[163] Humeydî'nin ilgili ifadesindeki "rivayetten" kastın hangi ilme dönük olduğu açık değildir. Zira bu ifadeyle Humeydî, fıkıh ve hadis gibi ilimleri de kastetmiş olabilir. Dolayısıyla her ne kadar Gâzî b. Kays, Evzâi'den rivayette bulunsa da onun bu rivayetinin, kıraat ilmini kapsadığına dair net bir ifadeden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Verş Rivayeti'ni Endülüs'e ilk getirenlerden addedilen İbn Vaddâh, Şamlı kurrâyla bağlantısı netlik arz eden tek isimdir. O, Doğuya gerçekleştirdiği ikinci seyahatinde İbn Âmir'in iki ravisi İbn Zekvân (ö. 242/857)[164] ve İbn Hişâm'dan (ö. 245/859)[165] rivayetlerini okumuş ve Endülüs'e dönmüştür.[166]

İbn Âmir ve İmam Evzâî başta olmak üzere Şamlıların kıraatinin Endülüs'e getirilip okunduğuyla ilgili yukarıdaki malumattan hareketle şunlar söylenebilir: Endülüs'te Şamlıların nüfusundaki yoğunluk, fıkhî mezheb tercihine etki etse de bu durumun kıraati de kapsadığına dair net bir veri bulunamamaktadır. Hicrî ilk üç asırda yaşamış Endülüslü kıraat âlimlerinden İbn Vaddâh dışında, Şam merkezli kurrâyla kesin bağlantısı bulunan herhangi bir isme de tesadüf edilememiştir. Dolayısıyla Hamîtu'nun da belirttiği gibi Şam merkezli kıraatlerin -şâz vecihler hariç- Endülüs'teki varlığı, yalnızca ihtimallerle sınırlı olup Endülüs'te bu kıraatlerin, dönemin herhangi bir aralığında hâkim kıraat konumuna gelip gelmediği muğlaktır.

Verş Rivayeti'nin Endülüs'te hâkim rivayet olmasından önceki dönemde, bu bölgede muhtemel varlığına dair çeşitli veriler bulunan bir diğer kıraat, Hamze Kıraati'dir. Özellikle hicrî 130 yılından sonra, Abbasîlerin Emevîlerden hilafeti almasıyla birlikte Bağdat başta olmak üzere Kûfe ve Basra, Endülüslülerin rihle

---

dışında kıraat ilmiyle birincil manada bağlantılı herhangi bir isim de bulunmamaktadır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 119-120.

163 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 324.

164 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "İbn Zekvân, Ebû Amr", **DİA**, XX, 462.

165 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "Hişam b. Ammâr", **DİA**, XVIII, 151.

166 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241.

gerçekleştirdiği şehirler arasında yerlerini almıştır.[167] Söz konusu durum, Irak merkezli kıraatlerden Hamze Kıraati'nin[168] Endülüs'e taşınabileceği ve bir müddet burada tercih edilebileceği/okunabileceği ihtimalini doğurmaktadır.

Bağdat'a giderek İbn Mücâhid ve İbn Miksem gibi kıraat ilminin simge isimlerinden bu ilmi tahsil eden Endülüslü zatların varlığı, bahsedilen kanı için destekleyici mahiyettedir.[169] Ayrıca zikredilen dönemde, Irak'tan birçok kurrânın Endülüs'e taşınarak burayı vatan edinmesi de belirtilen husus için kıymetlidir.[170] Yine, İbn Vaddâh[171] ve İbnü'l-Bâz el-Kurtubî[172] gibi Endülüs'ün öncü kıraat âlimlerinin Mısır'a yaptıkları yolculuklarında, Ebü'l-Ezher'den Verş'e ait Nâfi' ve Hamze kıraatlerinin farklılıklarını içeren eseri bizzat dinlemeleri de Hamze Kıraati'nin bu coğrafyadaki varlık ihtimaline dönük başka bir bilgidir.

Daha önce Kayrevan'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığıyla ilgili kısımda temas edilen İbn Hayrûn Ebû Abdillah el-Endelüsî, bu noktada üzerinde durulması gereken başka bir isimdir. Biyografisini içeren kimi eserlerde, Afrika'da Hamze Kıraati yaygınken, İbn Hayrûn'un bu bölgeleri Nâfi' Kıraati'yle tanıştırdığına dair rivayetler bulunmaktadır.[173] Söz konusu rivayetlerde, Afrika'da Hamze Kıraati'nin yaygın kıraat olduğuna yönelik açık ifadelere rastlanmaktadır. Afrika'daki bu yaygınlığın, coğrafî, ilmî ve kültürel anlamda Endülüs ile yakınlığı sebebiyle buraya da şâmil olabileceği düşünülebilir.

Ancak yukarıda aktarılan malumatın tamamı, Hamze Kıraati'nin Endülüs'te erken dönemlerden beri bilindiğini göstermekle birlikte, Şam merkezli İbn Âmir ve Evzâî Kıraatleri'nde olduğu gibi yaygınlığına dair herhangi bir net ifade

---

167 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 96-103.

168 Âsım, Kisâî ve Halefü'l-Âşir gibi Irak merkezli kıraatler de var olmakla birlikte bu bölgelere yapılan rihlerde yalnızca Hamze Kıraati'nin taşınmasından bahsedilmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 104.

169 İlgili kimselerin kimler olduğuyla ilgili geniş izahat için bkz. Bu çalışmanın "Bağdat: Telif Türüne Yönelik Kaynaklık" başlığı.

170 İbn Mücâhid ve İbn Miksem başta olmak üzere Irak'ın Endülüs kıraat ekolüne katkılarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. bu çalışmanın "Bağdat: Telif Türüne Yönelik Kaynaklık" başlığı.

171 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241; Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 308.

172 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 18; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 260; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 11-12; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 27.

173 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 382; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 561; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 191.

sunmamaktadır. Kaldı ki Endülüs merkezli kaleme alınan eserlerle kıraat âlimlerinin biyografilerini ihtiva eden klasik kaynakların hiçbirinde, Endülüs'te bahsi geçen kıraatlerin tercih edilip okunduğuna dair açık bir rivayet ile karşılaşılmamıştır. Erken dönem Endülüs kıraat kültürüne yönelik ipuçları içeren kimi çalışmalarda da ilgili durum özelinde kesinlik arz eden ifadeler kullanılmamış; konunun sadece ihtimaller dâhilinde olduğu bildirilmiştir.[174]

3.2.2. Nâfi' Kıraati/Verş Rivayeti'nde İstikrar

3.2.2.1. Gâzî b. Kays Rivayeti'nin Geçici Hükmü

İlk dönemler itibarıyla Şam ve Irak gibi ülkelerle Endülüs arasında görülen göç hareketleriyle rihle ilişkileri, bu bölgede İbn Âmir ve Hamze Kıraatleri'nin varlığına yönelik ihtimalleri doğurmuştur. Ancak hilafet merkezinin Irak'a geçmesiyle birlikte Şam, Endülüs üzerindeki etkisini kaybetmiştir. Irak merkezli etki ise "A'meş" şeklinde tanınan Süleyman b. Mihrân (ö. 148/765),[175] Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Hamze b. Habîb (ö. 156/773) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi Irak'ın fıkıh, hadis ve kıraatte köşe taşı âlimlerinin vefatı sonucu, yerini Hicaz'a bırakmıştır.[176]

Abdurrahman b. Muaviye'nin, Endülüs'te siyasî bağımsızlığını ilan ederek Endülüslülerin Doğu hilafetine duydukları bağlılığı ortadan kaldırması, Hicaz'ın Endülüslü ulemâ tarafından yeni uğrak yeri halini almasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Hicaz, hac ibadetinin yerine getirildiği mekân olma özelliğini taşımasının yanında, bahsedilen dönemde Mâlik b. Enes ve Nâfi' b. Abdirrahman'ın Medîne Mescidi'ndeki dersleri vesilesiyle Endülüslülerin rihlelerinin yoğunlaştığı coğrafya olmuştur.[177]

---

174 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 103-107.

175 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 214-219; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 286.

176 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 126.

177 Hicaz'ın, Endülüslülerce en çok rihle gerçekleştirilen bölge olmasındaki sebeplerle ilgili geniş bilgi için bkz. Bu çalışmanın, "Endülüs'ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yönlerin Sebepleri" başlığı.

Belirtilen saiklerle sözü edilen dönemde Endülüs'ten Hicaz'a, özellikle Medîne'ye, birçok kimse gitmiş, İmam Mâlik'ten fıkıh, onunla aynı mescitte uzun yıllar ders veren Nâfi' b. Abdirrahman'dan da kıraat okumuştur.[178] İlgili kimselerden biri olan Gâzî b. Kays, Medîne'de bulunduğu sürede Nâfi'den kıraatini almış, kendi mushafıyla Nâfi'inkini defalarca karşılaştırarak tashih etmiştir. Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'e girişiyle ilgili başlıkta da değinildiği üzere Gâzî b. Kays'la birlikte Nâfi'den kıraatini alması muhtemel onlarca ismin varlığına rağmen Gâzî, Nâfi' ile uzun zaman geçirmesi ve ondan defalarca kıraatini dinlemesi gibi sebeplerle bu noktada öne çıkmış; ilgili kıraatle Endülüs'ü tanıştıran kimse şeklinde kabul edilmiştir.[179]

Endülüs'ten Medîne'ye yapılan seyahatler, Endülüs'te fıkhî mezhebin Mâlikîlik'e evrilmesini[180] sağlamasının yanında, tercih edilen kıraate de doğrudan etki etmiştir. Dönemin devlet ricali başta olmak üzere Gâzî b. Kays'a verilen ihtimam ile birlikte Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays Rivayeti, Endülüs'te kabul gören/okunagelen rivayet halini almıştır.[181]

Rivayetleri zaman içinde değişkenlik gösterse de[182], Nâfi' Kıraati'nin, zikredilen süreçten Endülüs'ün düşüşüne kadar bu bölgede tercih edilmesi, İmam Mâlik ile de birincil anlamda bağlantılıdır. Endülüs'teki fıkhî mezhep türüne yön veren İmam Mâlik, Nâfi' ile yıllarca aynı mescitte ders okutmuş, Nâfi' ondan *Muvatta*'yı; o

---

178 İlk dönemler itibarıyla Endülüs'ten Medîne'ye rihle gerçekleştiren ulemânın isim ve alanlarına dair bkz. Kadı İyâz, **Tertîbü'l-Medârik** II, 180-224; Özdemir, **Endülüs**, s. 50.

179 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 272; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 324; Dabbî, **Buġyetü'l-Mültemis**, s. 439; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, IX, 322; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb** II, 136; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 3; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 240; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 94; Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât** s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 307; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 13.

180 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 221, III, 230; Kurt, **Mağrib ve Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Safhaları**, s. 114.

181 Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ**, s. 17. Nâfi' Kıraati'nin, belirtilen süreçten bu bölgenin tamamen işgaline kadar tercih edilen kıraat olduğu, Endülüslü müellif kurrânın bu kıraate dönük sayısız eser kaleme almasından da anlaşılabilir. Nitekim Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili telif edilen ilk eser, -tespit edebildiğimiz kadarıyla- İbn Menvîl'e ait olup Nâfi' Kıraati'nin cem' edildiği türdedir. Bkz. İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 192. Yine ilk dönem kıraat âlimlerinden Ebü'l-Hasen el-Antâkî ve İbnü'l-Haddâd et-Tuleytulî başta olmak üzere Endülüs kıraat literatürüne katkıda bulunan Endülüslü müellif kurrânın hemen hepsinin ilgili kıraatin tespit ve cem'ine dönük çalışmaları bulunmaktadır.

182 Nâfi' Kıraati, yukarıda da ifade edildiği üzere Endülüs'e öncelikle Gâzî b. Kays eliyle girmiş ve böylece Gâzî b. Kays Rivayeti olarak tanınmıştır. Sonraları ise aynı kıraat imamının diğer bir rivayeti olan Verş Rivayeti, bölgede hâkim rivayet olmuştur. "Rivayetleri zaman içinde değişkenlik gösterse de" şeklindeki ifadeden kasıt da budur. Bu husus aşağıda detaylıca işlenecektir.

da Nâfi‘den kıraatini almıştır. Endülüslülerin İmam Mâlik’e gösterdikleri önem ve İmam Mâlik’in Nâfi‘ Kıraati’ne dönük övgüleri, bu coğrafyada Nâfi‘ Kıraati’nin kabul görüp tercih edilmesinde büyük etkenler arasında zikredilmelidir.[183]

3.2.2.2. Verş Rivayeti’nin Kalıcı Hâkimiyeti

Nâfi‘ b. Adirrahman (169/785) ve özellikle İmâm Mâlik’in (179/795) vefatlarının ardından Endülüslüler için Mısır, rihlelerindeki yeni ağırlık merkezi olmuştur. Söz konusu durumun temel nedeni, Ebü’l-Ezher el-‘Utekî, Ahmed b. Salih (ö. 248/862-63)[184] ve Yunus b. Abdila’lâ (ö. 264/878-78)[185] gibi İmam Mâlik veya onun öğrencilerinden rivayette bulunan fıkhî yönü güçlü kimselerin Mısır’da ikamet etmesidir.[186] İsmi geçen zatlar başta olmak üzere İmam Mâlik’in Mısır’daki bu uzantıları, Fıkıhtaki otoriteleri sebebiyle Endülüslülerin rihlelerindeki yeni yönü tayin etmiştir. Böylelikle bu yöre halkı, onlardan ilmî anlamda istifade etmek üzere Mısır’ın yolunu tutmuştur. Rihle yönünde müşahede edilen bu değişim, Endülüs’teki fıkhî mezheb olan Mâlikîlik’in güçlenmesini sağlamasının yanında, kıraat alanına da büyük oranda etki etmiş, bölgedeki hâkim kıraat rivayetinin değişimini beraberinde getirmiştir.

Bahse konu kimselerin kıraat alanına etkisini şu şekilde açıklamak mümkündür: Bilindiği üzere Nâfi‘ b. Abdirrahman’ın iki ravisinden biri Verş’tir. O, Nâfi‘den kıraatini defalarca aldıktan sonra memleketine dönmüş, sayısız kimseye rivayetini okutmuştur. Yaşadığı dönemde de Mısır’da tercih edilen rivayet, onun rivayetidir.[187] Yukarıda ismi geçen şahıslar da fıkıhtaki otoritelerinin yanı sıra kıraati

---

183 Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 157 vd. Endülüslü kıraat âlimlerinin hayatları incelendiğinde Mısır’a gerçekleştirilen rihleler, Muhammed b. Abdillah Vâlidü Madarr Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. ?) dışarıda tutulduğunda genellikle hicrî III. asrın ortalarında başladığı görülmektedir. Bu durum, yukarıdaki kanıyı desteklemektedir. Geniş bilgi için bkz. bu çalışmanın, “Mısır: Tedrîsî Kaynaklık” başlığı.

184 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 377-383; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 61.

185 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 383-385; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 352.

186 Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 143.

187 Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 323-326; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 446-447; Altıkulaç, Tayyar, “Verş”, **DİA**, XLIII, 63.

de Verş'ten almış, bu ilimde de öne çıkmışlardır. Endülüslüler, Mısır'a yaptıkları rihlelerde fıkıhla birlikte kıraat de okumuşlar, ülkelerine gittiklerinde de aldıkları ilimleri okutup yaymışlardır. Dolayısıyla Mısır ile olan bu bağlantı, beraberinde Endülüs'teki rivayete etki etmiş, Gâzî b. Kays Rivayeti, yerini Verş Rivayeti'ne bırakmıştır. İleride de detaylıca aktarılacağı üzere her ne kadar bu coğrafyada Ya'kûb Kıraati'ne büyük önem verilse de bahsedilen süreçten Endülüs'ün düşüşüne kadar, artık bu coğrafyadaki küttaplarda ilk okutulan ve ibadet dili olarak kullanılan rivayet, Verş Rivayeti olmuştur.[188]

Endülüs'te Verş Rivayeti'nin hâkim rivayet olmasında en büyük rol ise Verş ve başta İbn Vaddâh el-Kurtubî olmak üzere Endülüs'ün önder kıraat âlimlerine bu rivayeti okutan Ebü'l-Ezher el-'Utekî'ye aittir. Onun Endülüs'teki rivayet değişimine etkisine dair Zehebî'nin, "İlmî konumu[189] sebebiyle Endülüslüler, Verş Rivayeti'nde Ebü'l-Ezher'e itimat etmişlerdir."[190] şeklindeki aktarımı, bu noktada çok kıymetlidir.[191] Diğer yandan İbnü'l-Cezerî'nin, Endülüs halkının önceleri Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays Rivayeti'ni okudukları ancak İbn Vaddâh'ın katkıları sonucu Verş Rivayeti'ni temel aldıklarıyla ilgili rivayeti,[192] Ebü'l-Ezher'in ilgili hususstaki önemini ortaya koyan başka bir veridir. Zira bilindiği üzere İbn Vaddâh, bu rivayeti Ebü'l-Ezher'den okumuştur.[193]

Endülüs coğrafyasında tercih edilen kıraatler/rivayetlerle ilgili buraya kadar aktarılan tüm malumattan sonra, bu bölgede Verş Rivayeti'nin yaygınlaşarak temel

---

188 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 49; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 14;

189 İlmî konumdan kastın fıkıhtaki konumu olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Ebü'l-Ezher, İmam Mâlik'ten rivayette bulunanlardandır. Onun bu özelliği, fıkha büyük önem veren Endülüslüler üzerinde önemli ölçüde etkiye sahip olmalıdır. Ebü'l-Ezher'in İmam Mâlik'ten rivayette bulunduğu bilgisi için bkz. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 351.

190 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 375.

191 Yetiştirdiği Mısırlı öğrencilerinin Endülüslülere Verş Rivayeti'ni okutmasında büyük paya sahip olan Ebü'l-Ezher, bizzat Endülüslü kıraat âlimlerinden İbn Vaddâh ve İbnü'l-Bâz el-Kurtubî'ye de kıraat ve Verş'in Nâfi' ve Hamze Kıraatleri'ne dair risalesini okutmuştur. Bahsi geçen kimselerden İbn Vaddâh'ın, Endülüs'e Verş Rivayeti'ni sokan kimse şeklinde değerlendirilmesi göz önünde bulundurulduğunda, Ebü'l-Ezher'in bu noktadaki önemi daha bariz hale gelecektir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241.

192 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241.

193 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 305-306.

rivayet şeklinde tanınmasının sebeplerini, maddeler halinde şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. Abdurrahman b. Muaviye'nin siyasî bağımsızlığını ilan ederek fıkıh ve kıraat gibi, bölgede baskın olan Abbasî akımlarını zayıflatması. Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, aynı hususu şu şekide dillendirmektedir: "Emevîler, Mağrib'e (Batıya) hâkim olunca Abbasîlerin buradaki baskın uygulamalarını bertaraf etmek istediler. Böylelikle Evzâî mezhebine mensup olan Mağrib'in mezhebini, Medînelilerin mezhebine (Malikîliğe) çevirerek bunu resmî karara bağladılar. Bu durum (fıkhî mezhebe yönelik yapılan değişiklik), kıraat sahasında da uygulandı ve kendilerine en yakın gördükleri Verş Rivayeti'ni tercih ettiler. Böylelikle Batı halkı, bu rivayete yapıştı ve bunun üzerinde istikrar sağladı…"[194]

2. Rihle yönünün İmam Mâlik ve Nâfi' b. Abdirrahman'ın varlıkları (muhtemelen Emevî oluşları) sebebiyle Hicaz'a kayması.

3. Nâfi' b. Abdirrahman'ın İmam Mâlik ile olan tedrisî münasebeti.

4. Endülüs'ün kültürel kimliğini aradığı süreçte, bu yöre ulemâsının Nâfi' ile olan iletişimi.

5. İmam Mâlik ve Nâfi'in, Mısır'a mensup pek çok kimseye hocalık yapmaları.

6. Verş'in, Nâfi' ve onun kıraatine verdiği önem.

7. Verş'e Mısır'da verilen önem ve Verş'ten rivayetini alan öğrencilerinin Endülüslü âlimlere fıkıh ve kıraat okutması.

8. Endülüslülerin Ebü'l-Ezher'e verdikleri önem ve onun fıkhî yönüne duydukları itimat.

9. Endülüslü kıraat âlimlerinin Nâfi' Kıraati'ne bakışları. Bölgenin bu sahadaki simge isimlerinden Mekkî b. Ebî Tâlib'in, Taberî gibi yedi kıraat imamının dışında kalan kimselerin ihtiyarî vecihlerinin kabul görebilmesi için aktardığı

---

194 Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, **el-'Avâsım mine'l-Kavâsım**, (thk. 'Ammâr Tâlibî), (nşr. Dâru't-Türâs), Kahire 1974, s. 360.

"umumun icması" şartıyla ilgili açıklamaları, bu noktada kıymetlidir. Nitekim ona göre umumun icması:

a) "Medine ve Kufelilerin ittifak ettiği hususlardır: Böyle bir husus, tercih açısından kuvvetli bir delildir. Dolayısıyla (Medine ve Kufelilerin onayını alan vecihlerin) tercih edilmesi gerekmektedir."

b) "Harameyn ehlinin ittifakıdır."

c) "'Âsım ve Nâfi'in ittifaklarıdır: Zira bu ikisi, kıraatlerin en güveniliri, senet açısından en sahihi ve Arap dili bakımından en fasihleridir."

Mekkî'nin, umumun icmasına dair bahsettiği üçüncü görüşteki: "Zira 'Âsım ve Nâfi' kıraatleri, kıraatlerin en güveniliri, senet açısından en sahihi ve Arap dili bakımından en fasihleridir." ifadesi, Mekkî özelinde Endülüslülerin Nâfi' Kıraati'ne bakışlarını göstermektedir.[195]

Verş Rivayeti'nin Endülüs'te hâkim rivayet konumuna yükselmesiyle ilgili yukarıda aktarılan süreç, kıraat ve fıkıhta faydalanılan isimlerin Endülüs ile aynı oluşu sebebiyle Mağrib ve Kuzey Afrika için de benzer tarzda ilerlemiş, ilgili bölgelerde de tercih edilen rivayet, Verş Rivayeti olmuştur. Bilindiği üzere günümüzde dâhi adı geçen bölgelerde bu rivayet okunmaktadır.[196] *Kitâbü's-Seb'a* adlı eserinde, her kıraat imamına iki ravi belirleyen İbn Mücâhid'in, Nâfi'in iki ravisinden birini Verş olarak tayin etmesi, Verş Rivayeti'nin, o dönemler itibarıyla özellikle Mağrib, Kuzey Afrika ve Endülüs gibi bölgelerdeki yaygınlığına bağlanmıştır.[197]

Verş Rivayeti'nin Mağrib ve Kuzey Afrika'daki serencamına dair süreci kapsamlı bir şekilde ele alan Hamîtû, bu rivayetin sabit hale gelmesini çeşitli sebeplerle açıklamıştır. Onun bu açıklamaları, her ne kadar Kuzey Afrika ve Mağrib'i

---

195 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne an Me'âni'l-Kırâat**, (thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî), Dâru'n-Nahda, Mısır 1977, s. 89. Ayrıca bkz. Alemüddîn es-Sehâvî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdissamed, **Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ**, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), (nşr. Mektebetü't-Türâs), Mekke 1987, s. 440.

196 Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 312; Ünal, Mehmet, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, Fecr Yayınları, Ankara 2015, s. 42; Demirci, Muhsin, **Kur'ân Tarihi**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları (İFAV), (6. bs.), İstanbul 2014, s. 168; Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 222.

197 Altıkulaç, "Verş", **DİA**, XLIII, 63.

kapsasa da Endülüs'ün bu bölgelerle yakınlığı, bahse konu sebeplerin Endülüs'e de şamil olabileceğini hatıra getirmektedir. Gerek yukarıda tespit edilen sebepleri desteklemesi gerekse Verş Rivayeti'nin adı geçen bölgelerde yaygın oluşuna yönelik günümüze de ışık tutması gibi saiklerle, Hamîtû'nun geniş bir şekilde açıkladığı sebepleri maddeler halinde özetlemek uygun olacaktır. Buna göre Hamîtû'nun belirlediği etkenler şöyledir:

1. Bölge halkının Hicaz ekseninde yoğunlaşan rihleleri: Bu rihlelerin Hicaz'a yoğunlaşmasında hac ibadetinin oynadığı rol ve İmam Mâlik'in Medîne'deki fıkıh dersleri.

2. Bölge halkının, Hicaz'ın diğer tüm akımların türediği bir pınar olmasının yanı sıra Hz. Peygamber'in miras ve pratiğinin uzantısı şeklinde telakki ettiği Medîne'deki mezhepleri, diğer yörelerdeki mezheplere tercih etme arzusu: Nâfi' Kıraati, Medîne'de yaygın olan Mâlikîlik Mezhebi'nden payını almış, yöre halkının iltifat ettiği bir kıraat haline gelmiştir.

3. Nâfi' ve İmam Mâlik arasındaki sıkı ilişki: İkisi de Medîne imamı sayılan bu zatlar'ın, aynı zamanda yaşamaları, talebelikleri esnasında arkadaş oluşları, benzer hocalardan faydalanmaları ve ders halkalarının aynı mescitte olması. Ayrıca İmam Mâlik'in Nâfi'e kıraatini arz etmesi; Nâfi'in de Mâlik'ten *Muvatta*'yı dinlemesi suretiyle birbirlerine hocalık yapmaları. Tüm bu ilişkilerle ek olarak İmam Mâlik'in, Nâfi'in kıraatini över nitelikteki sözleri ve bu kıraatin tercih edilmesi gerektiğine yönelik ısrarlı teşviki.

4. Aynı mescitte ders okutmaları sebebiyle gerek Doğu gerekse Batıdan gelen ilim adamlarının, aynı anda hem İmam Mâlik hem de Nâfi'den faydalanmaları: İlk dönem Batı ulemâsının fıkıhla birlikte kıraatten de nasiplerini almaları ve bu ilimleri memleketlerine taşımaları.

5. Doğuya rihle gerçekleştiren ulemanın, ilmî anlamdaki donanımları sebebiyle idareciler tarafından çeşitli devlet görevlerine getirilmeleri ve bu ilim adamlarının, Mâlikîlik ve Nâfi' Kıraati'nin yayma noktasındaki çaba ve teşvikleri.

6. Siyasî açıdan olduğu gibi fikrî anlamda da Doğu İslam coğrafyasından ayrı olma arzusu: Afrika ve Endülüs, önceleri Doğuya tâbi topraklarken sonradan siyasî bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Doğuya duyulan siyasî bağlılık, doğal olarak fıkıh ve kıraatte de bu bölgelerdeki hâkim akımlara bağlılığı gerektirmiştir. Siyasî bağımsızlıkla birlikte fikrî bağımsızlık da sağlanmak istenmiş ve Evzâîlikle Hamze Kıraati gibi Doğu menşeli mezhepler, yerini Nâfi‘ Kıraati'yle Mâlikîlik'e bırakmıştır.

7. Mağriblilerin, siyasî, fikrî, ilmî, kültürel ve mezhepsel birlikteliğe yönelik meyilleri: Batıda görülen çok çeşitli milletler arasındaki çatışmaları engellemek için, dönemin yöneticileri ve söz sahibi ulemâsı, her açıdan bölgedeki beraberliği tesis etmeye büyük özen göstermişlerdir. Hatta bu amacı gerçekleştirebilmek için devlet ricali tarafından cezaya dönük uyarılar yapılmış, tayin edilmek istenen mezheplere dair övgü dolu birçok söz söylenmiştir. Bahsi geçen bölgelerde diğer fıkhî mezheplerle kıraatlere tahammülsüzlük de bu siyasetin bir neticesidir.[198]

3.3. Endülüs'te Tercih Edilen Kıraat Tasnifatı

Endülüslü kurrânın kıraatlerin belli sayılarla sınırlandırılmasına yönelik söylem ve eylemleri, özellikle İbn Mücâhid'in "yedi sınırlaması" eksenindeki tepkileri, Endülüs'te tercih edilen kıraat tasnifatıyla birlikte eser muhtevalarına da etki etmiştir. Hatta Endülüs'ün kıraat sahasındaki simge isimleri, İbn Mücâhid'in ilgili sınırlandırmasına teorik tepkiler gösterseler de çoğunlukla onun izinden de gitmişler ve yedi kıraate sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Öte yandan her ne kadar yedi kıraati temel alsalar da yine, İbn Mücâhid'in sınırlandırmasına tepki anlamında, bazen eserlerinde rivayet ve tarik genişletmesi yolunu da seçmişler, çalışmalarını bu minvalde meydana getirmişlerdir.[199]

Sözü edilen hususa geçmeden evvel, konumuz bağlamında önemli bir yeri haiz olması sebebiyle bu coğrafyaya mensup kurrânın, kıraatlerin sınırlandırılmasına

---

198 Hamîtû'nun, Mağrib ve Kuzey Afrika merkezli kıraat ve fıkıh birlikteliği ve tercih süreciyle ilgili açıklamaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi‘**, I, 151-170.

199 Bu konu üzerinde aşağıda detaylıca durulacaktır.

bakışının anlatılması uygun olacaktır. Zira bu konu, Endülüs'te kabul gören kıraat tasnifatının/tedris ve telifte temel alınan metodun tarihçesine büyük oranda ışık tutmakta ve bu yönüyle çalışmamız açısından gereklilik arz etmektedir. Dolayısıyla kıraatleri sınırlandırma faaliyetlerinin Endülüs'e etkisinin irdelenebilmesi için, öncelikle bu hususun ana hatlarıyla tarihçesine temas edilecek, akabinde Endülüs'e yansımaları aktarılacak ve son olarak bu meselenin Endülüs kıraat ekolünde kabul gören kıraat tasnifatıa etkileri irdelenecektir.

3.3.1. Endülüslü Ulemânın Kıraatlerin Sınırlandırılmasına Bakışı

Endülüslülerin kıraatlerin sınırlandırılmasına bakışını anlatabilmek, bu meselenin tarihsel sürecini ana hatlarıyla aktarmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda, ilk olarak İbn Mücâhid öncesi dönemdeki tedvin ve sınırlandırma faaliyetlerine değinilecek; sonra da İbn Mücâhid'in yedi sınırlaması ve Endülüslü kurrânın, sözü edilen hususa bakışı irdelenecektir.

3.3.1.1. İbn Mücâhid Öncesi Dönemde Tedvin Faaliyetleri

Kıraat ilmi açısından "ihtiyâr dönemi" şeklinde tanımlanan hicrî üçüncü asrın ilk yarısından[200] önceki dönemde, kıraat sahasıyla irtibatlı pek çok kimsenin, kendine ait bir ihtiyâr/tercih/kıraat belirleme yoluna gittiği ve bu sebeple yüzlerce ihtiyârın/kıraatin meydana geldiği ifade edilmektedir.[201] Hicrî üçüncü yüzyılın ilk yarısıyla birlikte bazı âlimler, kıraatleri tedvin etme yönünde eserler kaleme almış,

---

200 İbn Cerîr Taberî (ö. 310/923) gibi, kıraatleri sınırlandırma ya da belli bir sayıya hasretme eylemine imza atan kimselerin, kendilerine ait kıraat tercihlerinin de varlığı sebebiyle ihtiyar döneminin, hicrî dördüncü asrın ortalarına kadar sürdüğü de ifade edilmiştir. Bkz. Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 33. Ayrıca *Ürcüzetü'l-Münebbihe* adlı eserinde Ebû Amr ed-Dânî'nin, ihtiyâr ehlini zikrettiği başlıktaki isimlerden hareketle de böyle bir kanıya varılabilir. Bkz. Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcûzetü'l-Münebbihe alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve usûli'l-Kırâat**, (thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî), Dâru'l-Müğnî, Riyad 1999, (I. Bs.), s. 159-162.

201 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 86; Bedreddîn ez-Zerkeşî, **el-Bürhân**, I, 329; İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 96.

bazıları da çeşitli sebeplerle ilgili kıraatleri belli sayılara indirerek sınırlama yoluna gitmişlerdir.

Kıraatleri tedvin veya sınırlandırma yönünde kaleme alınan eserler ve müellifleriyle ilgili malumatı vermeden önce, ulemâyı böyle bir eyleme götüren sebeplere değinmek lazım gelmektedir. Buna göre; kıraatlerin/ihtiyârların fazlalığı sebebiyle ortaya çıkan sayısız ihtilafı bertaraf etme gayesi ve kıraat farklılıklarının ezberlenmesini kolaylaştırma amacı, bahse konu sınırlamadaki ilk sebep olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib, hicrî ikinci ve üçüncü asırda kıraat imamlarından rivayette bulunanların nicelik bakımından fazla olduklarını; bu durumun da sayısız ihtilafı beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Böylelikle dördüncü asırda, kolayca korunabilmesi ve disipline edilebilmesi için, bu kıraatlerin Mushaf hattına uygun olanlarından seçkide bulunmanın gerekliliğinden bahsetmiş ve İbn Mücâhid gibi kimselerin, kıraatleri sınırlandırma girişimlerinin ilk sebebine işaret etmiştir.[202]

Mezhebî görüşlerin insanlara kabul ettirilebilmesi için, kıraatlerin bir araç haline getirilmesi, sınırlandırmaya kapı aralayan ikinci hususdur.[203] Zira İbnü'l-Cezerî'ye göre ehli bidat, kendi eğilimlerini destek amacıyla kıraat üretmeye başlamış, söz konusu durum da kıraatlerin sınırlandırılarak belli bir seviyeye indirgenmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle Mushaf gönderilen beş şehirden; güvenilir, nakle sadık, dindar, okuduklarıyla öğrettikleri benzeşen, ömrü Kur'ân eğitimiyle geçmiş, bölge halkı tarafından üzerinde ittifak edilen ve tercihleri, ellerinde bulunan Mushafın hattına uygun olan kimselerin kıraatlerinde birleşmenin uygun görüldüğünü söylemiştir.[204]

---

202 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 86. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 9; Râfiî, Mustafa Sâdık, **İ'câzü'l-Kur'ân ve Belâğatü'n-Nebeviyye**, (nşr. Dâru'l-Kitâbi'-'Arabî), Beyrut, 1973, s. 52; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 279; Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 32-33.

203 Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. el-Bennâ, **İthâfü Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââti'l-Erbe'ate 'Aşer**, (thk. Enes Mehra), (nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), Lübnan 2011, s. 7; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 278; Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 33; Dağ.

204 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49; İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 96-97.

Öte yandan kıraatleri yalnızca çıkarları doğrultusunda kullananlar değil, aynı zamanda herhangi bir çıkar gözetmeksizin kendi doğrularına paralel olarak okuyanlar da bu başlık altında değerlendirilebilecek türdendir. İbn Mücâhid döneminde yaşayan ve aralarında çeşitli çatışmalar meydana gelen İbn Şenebûz (ö. 328/939) ve İbn Miksem el-'Attâr (ö. 354/965), bu duruma örnek verilebilir. Zira onlar, temel aldıkları ölçütlere uyan kıraatlerle okumayı sürdürmüşler, hatta bu noktada taraftar dahi toplamışlardır.[205] İbn Şenebuz, Mushafa muhalif okumaları sürdürürken[206] İbn Miksem de senet ve Mushaf kıstasını gözetmeksizin yalnızca Arap dilinde karşılık gören okuyuşlara da itibar etmiş ve bunları okutmakta ısrarlı davranmıştır.[207] İbn Mücâhid'in kıraatleri sınırlandırma çabalarının, yukarıdaki vakıalarla kuvvetli bir bağının bulunduğu söylenmiştir.[208]

Kur'ân tilaveti esnasında dile vakıf olunamaması ve unutma sebebiyle meydana gelen yanlış okumalar şeklinde ifade edilen "lahn olgusu", kıraatlerin belli sayılara indirilmesini tetikleyen diğer bir etkendir.[209] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a* 'sında, kıraat ilmiyle iştigal edenleri; "imâm", "hafız" ve "mübtedi" kavramları temelinde bir tasnife tabi tutarak, bunlar arasından yalnızca "imâm" olanların kıraatlerine itimat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Onun bu tasnifinde, "hafız" ve "mübtedi" sınıfındaki kimselerin, okuyuşlarda çoğunlukla hataya meyyal olduklarıyla ilgili tanımlamaları, kıraatleri belli bir sayıya indirgemesindeki temel etkeni, açıkça gözler önüne sermektedir.[210] Ayrıca İbn Mücâhid'in, neden bir ihtiyâr/kıraat seçmediği yönündeki soruya: "Kendi ihtiyârımdan önce gelen, benden evvelkilerin kıraatlerini muhafaza etmektir."[211] şeklindeki cevabı da ilgili husus açısından kıymetli görünen başka bir noktadır. İbn Mücâhid'in bu cevabı da kıraatleri, "tabi olunması gereken bir sünnet" olarak tanımlamasıyla[212] birlikte düşünüldüğünde, onun, kıraatleri

---

205 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 18; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 186-192.

206 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 546-552; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 49-52; **en-Neşr**, I, 35.

207 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 18; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 597-600; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 110-111; **en-Neşr**, I, 35.

208 Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 33; Dağ, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, s. 286.

209 Dağ, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, s. 285; Kurt, Yaşar, **Kıraat Tarihinin Meseleleri**, Samsun 2013, s. 114.

210 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 45.

211 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 537.

212 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49.

sınırlandırma eylemine imza atarken ne yapmaya çalıştığının, nasıl bir yol izlediğinin anlaşılabilmesi açısından izah mahiyetindedir. Nitekim onun, böyle bir eylemi gerçekleştirme sebebi olarak nakille gelen kıraatlere uyulması gerektiğini, bunlardan da sağlam ve güvenilir kimseleri eserine alma yoluna gittiği ifade edilmektedir.[213]

Kıraatlerin sınırlandırılmasına yönelik serdedilebilecek muhtemel son endişe ise dilbilimsel bazı hususlardır. Buna göre sınırlandırmadan önce, halihazırda okunan bazı vecihlerin dil açısından zayıf ve şâz olduğu, bazılarının da hata sonucu ortaya çıkan birtakım okumalardan teşekkül ettiği söylenmiştir. Sınırlandırmayla birlikte ilgili vecihler dışarıda tutularak dil bağlamında önlemler alınmış; böylece kıraatlerin sahihi sakîminden, sağlamı zayıfından ve makbûlü merdûdundan ayrılmıştır.[214]

Ulemâyı sınırlandırma eylemine götüren yukarıdaki muhtemel saiklere değindikten sonra, söz konusu husus paralelinde faaliyet yürüten; kıraatleri tedvin veya sınırlama bağlamında eser kaleme alan isimlere temas etmenin sırası gelmiştir. Burada öncelikle, senedi sahih, Arap diline bir vecihle bile olsa uyan ve Mushaf hattına müsait kıraatleri eserlerinde tedvin eden kimselere değinilecektir. Zira onlar, söz konusu eserlerinde, çoğunlukla sınırlandırma amacı gütmeksizin, yaşadıkları dönemde kendilerine ulaşan ihtiyârları derlemeyi gaye edinmişlerdir.[215] Ardından da kıraatleri/ihtiyârları belli sayılara indirgeme muradıyla meydana getirilen eserlerle müelliflerine atıfta bulunulacaktır.

Kıraat tarihinde, ihtiyârları derleme/sınırlandırma konusu, çoğunlukla İbn Mücâhid ile özdeşleştirilirken, ondan çok önceleri bu sahada eserler meydana getirilmiştir. Buna göre kıraatleri ilk defa bir araya toplayarak eserinde yer veren kişi, İbn Mücâhid'den yaklaşık bir asır önce vefat eden Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'dır (ö.

---

213 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49; İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 96-97; Kurt, **Kıraat Tarihinin Meseleleri**, s. 113.

214 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49; Dağ, Mehmet, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", EKEV Akademik Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 27, (Bahar 2006), s. 89; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 60.

215 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 44-45; Ebû Şâme e-l-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz**, (thk. Tayyar Altıkulaç), (nşr. Dâru Sadr), Beyrut 1975, s. 156-157.

224/838).[216] O, bazı çalışmalarda[217] *Kitâbü'l-Kırâât* ismiyle kaydedilen bu eserinde, meşhur yedi kıraatle birlikte yaklaşık yirmi beş kıraate yer vermiştir.[218] İbnü'l-Cezerî, Ebû Ubeyd'in bu çalışmasını, "ilgili sahada kaleme alınmış ilk eser" şeklinde tanıtarak sahabe ve diğer bir kısım kimseden tevarüs ettiği kıraat vecihlerini naklettiğini söylemiştir.[219] Ebû Ubeyd'in, kıraatlerin tedvinini içeren bu eserinin yanında, kendi ihtiyârının da varlığından söz edilmektedir.[220]

Ebû Ubeyd'i takiben, bahse konu meseleye yönelik çalışma meydana getiren ikinci kişi, İbnü'l-Cezerî'nin ifadesiyle, "kıraatleri ilk defa tasnif eden kimselerden olan" ve bizzat ihtiyârı da bulunan Ebû Hâtim es-Sicistânî'dir (ö. 255/869).[221] Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-Kırâât* adıyla kaydedilen[222] bu eserinde, meşhur yedi kurrâdan İbn 'Âmir, Hamze ve Kisâî'ye yer vermemiştir. Bununla birlikte adı geçen eserde yirmi civarında kıraatin/ihtiyârın derlendiği söylenmiştir.[223]

---

216 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, (Neşredenin girişi, s. 11); İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak b. Muhammed b. İshak, **el-Fihristü fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannfîne mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîne ve Esmâi Kütübihim**, (thk. Rıza Teceddüd), t.y. y.y. s. 38, 78; Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 38; Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, **el-'Avâsım mine'l-Kavâsım**, s. 359; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 33-34; Râfiî, **İ'câzü'l-Kur'ân**, s. 52; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 245, 311; **Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri**, s. 63; **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 93; Demirci, **Kur'ân Tarihi**, s. 59; Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 258; Birışık, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, s. 76; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 51; Bayraktutan, Osman, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", Iğdır Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi (İFDER), Sayı: 11, Nisan 2018, s. 127.

217 İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s. 78; Karaçam, **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 99.

218 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 33-34. Maşalı, Ebû Ubeyd'in söz konusu eserine geniş bir şekilde yer verdiği kısımda, bu çalışmanın klasik kaynaklarda hangi isimle ve neyi ihtiva ettiğine yönelik araştırmalarda bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 51-52.

219 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 33-34. Ebû Şame'de de benzer ifadelere rastlamak mümkündür. Zira o, Ebû Ubeyd'in bu eseriyle ilgili olarak; Ebû Ubeyd'in, kıraat vecihlerine dair kendisine ulaşan sahabe ve tabiînin nakillerini tek tek saydığını ifade etmektedir. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el Makdisî, **İbrâzü'l-Me'ânî min Hırzi'l-Emânî fi'l-Kırââti's-Seb'**, (thk. İbrahim Atve İvaz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y. t.y. s. 3-4.

220 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 88; Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcûzetü'l-Münebbihe**, s. 161; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 52.

221 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 88; İbnü'l-Cezerî, Ebû Hatim'in ihtiyârında, meşhur yedi kıraat imamına yalnızca bir yerde muhalefet ettiğini bildirmektedir. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 290.

222 İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s. 64.

223 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, (Neşredenin girişi, s. 11); Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 37; Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, **el-'Avâsım mine'l-Kavâsım**, s. 359; Ebû Şâme e-l-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz** s. 152; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 37; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 245; **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 93; Dağ, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, s. 284; Bayraktutan, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", s. 127. Söz konusu

Kıraatleri sınırlandırmaktan ziyade derleme yoluna giden bir diğer erken dönem âlimi, "el-Cehdâmî" şeklinde meşhur olan ve Kâlun'un öğrencileri arasında bulunan İsmail b. İshak Ebû İshak el-Ezdî el-Mâlikî'dir (ö. 282/895). Ebû İshak el-Mâlikî, Zehebî'nin, "kadri yüce ve önemi büyük"; İbnü'l-Cezerî'nin de "kıraatleri tasnif ve cem' ettiği eser" olarak tanıttıkları[224] bu çalışmada, muhtevasında meşhur yedi kıraatin de bulunduğu yirmi ihtiyârı bir araya toplamıştır.[225]

İbn Mücâhid'e kadar kıraat tedvininde rol alan son isim, İbn Cerîr et-Taberî'dir (ö. 310/923). Kıraatleri/ihtiyârları tedvin etmesinin yanında, kendine ait bir ihtiyârı da bulunduğu ve bu ihtiyârının, meşhur kıraatlerin dışına çıkmadığı söylenen Taberî'nin, bununla birlikte kıraatini çok az kimseye okuttuğu haber verilmiştir.[226] Taberî, kimi çalışmalarda *Kitâbü'l-Kırâât*;[227] kimilerinde *el-Câmi'*,[228] kimilerinde ise *Kitâbü'l-Kırâât ve Tenzîlü'l-Kur'ân*[229] isimleriyle kaydedilen bu çalışmasında, meşhur yedi kıraate ek olarak on beş ihtiyârı da derlemiş ve eserini yirmi iki kıraatten müteşekkil kılmıştır.[230]

Yukarıda isim ve eserleri tek tek zikredilen kimseler, daha önce de ifade edildiği üzere; çalışmalarında genellikle kıraatleri belli sayılara indirmekten ziyade, kendi dönemleri itibarıyla meşhur olan ihtiyârları, seçkide bulunmaksızın derleme gayesi gütmüşlerdir.[231] Ancak mezkûr şahsiyetlerle aynı dönemlerde yaşamış birkaç

---

eserin muhtemel isimleri, ilmî kıymeti ve çeşitli mukayeseleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 52-53.

224 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 447-449; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 147.

225 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 37; Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, **el-'Avâsım mine'l-Kavâsım**, s. 359; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 152; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 34; Karaçam, **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 100; Birışık, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, s. 76; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 53. Ebû İshak el-Mâlikî'nin, kendine ait bir ihtiyarının bulunup bulunmadığıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

226 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 89; Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcûzetü'l-Münebbihe**, s. 162; Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ**, s. 2444; Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 34.

227 İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s. 292; Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, **el-'Avâsım mine'l-Kavâsım**, s. 360.

228 Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcûzetü'l-Münebbihe**, s. 162; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 34; Karaçam, **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 100; Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 259.

229 Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ**, s. 2444.

230 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 38; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 152; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 37; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 245; Dağ, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, s. 284; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 53-54; Bayraktutan, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", s. 127.

231 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 44-45; Ebû Şâme e-l-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 156-157; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 245, 311; **Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri**, s. 63; Kurt, **Kıraat Tarihinin Meseleleri**, s. 106-107.

âlim ise, kıraatleri/ihtiyârları tedvin etmekle kalmamışlar, çeşitli kıstaslarla paralelinde aynı zamanda bu kıraatleri belli sayılarla da sınırlı tutmuşlardır. İbn Mücâhid öncesi dönemde, belirtilen yönde kaleme alınan eserlere burada temas etmek uygun olacaktır.

Sözü edilen hususstaki çalışmalardan biri, aslen Horasanlı olup Hicaz'a yaptığı seyahatinin ardından çeşitli bölgeleri dolaştıktan sonra Antakya'ya yerleşen Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed Ebû Bekir el-Kûfî'ye (ö. 258/871) aittir.[232] O, dönemin ilim ve kültür merkezleri addedilen ve yedi kıraatin dayanağı sayılan Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kufe'de öne çıkan beş kıraati eserinde toplamıştır.[233] Bazı çalışmalarda *Kitâbü'l-Kırââti'l-Hamse*[234] ismiyle kaydedilen bu eserinde, henüz erken zamanlarda, kıraatlerin tedviniyle kalmamış, aynı zamanda mezkûr ihtilafları bertaraf etmek gayesiyle beş ihtiyârı seçmiştir.[235]

Öte yandan Mekkî b. Ebî Tâlib, her ne kadar kıraatleri yedi ile sınırlayan ilk kişi İbn Mücâhid olsa da bunları belli bir sayıya indirgeme işleminin, İbn Cübeyr'e ait olduğunu ifade etmektedir. Mekkî, açıklamalarının devamında, İbn Cübeyr'in, *Kitâbü's-Semâniyye* ismiyle bir telif kaleme aldığını ve bu eserde, meşhur yedi kurrâya, Ya'kûb'u da ekleyerek sekizli tasnifi oluşturduğunu beyan etmiştir.[236] İbnü'l-Cezerî'nin haber verdiği *Kitâbü'l-Hamse* ve Mekkî'nin aktardığı *Kitâbü's-Semâniyye* olmak üzere İbn Cübeyr, sınırlandırmaya yönelik iki çalışma meydana getirmiş ve böylelikle kıraat tarihinde ilk sınırlandırma çalışmasına imza atmıştır. İbn Mücâhid'in, kıraatleri yedi ile sınırlandırdığı için kendisine yöneltilen aşağıda aktarılacak pek çok eleştiri düşünüldüğünde, İbn Cübeyr el-Kûfî'nin bu paralelde bir çalışmayı oluşturması, onun cesaretiyle ilişkilendirilebileceği gibi, "ihtiyârların arındırılmasına verdiği önemi de ortaya çıkarmaktadır" şeklindeki bir tespit, yanlış olmaz. İbn Cübeyr

232 Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 43-44.

233 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 34; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 269; **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 100; Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 259; Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 92; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 53.

234 Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 269.

235 Benzer bir değerlendirme için bkz. Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 92.

236 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 88.

el-Kûfî'nin, kıraatleri sınırlandırmasının yanında kendine ait bir ihtiyârının bulunduğundan da söz edilmektedir.[237]

İbn Mücâhid'in çağdaşı olan ve Zehebî'nin, "kıraatleri bir araya getiren kişi" şeklinde tavsif ettiği[238] Ebû Bekir Muhammed b. Ömer ed-Dâcûnî (ö. 324/936),[239] İbn Mücâhid'den önce tedvin faaliyeti gerçekleştiren ve bununla da kalmayarak kıraatleri belli sayılara indirgeyen bir diğer isimdir. O, *Kitâbü'l-Kırâât* adıyla kaydedilen bu eserinde,[240] meşhur yedi kıraate Ebû Ca'fer Kıraati'ni de ekleyerek sekizli tasnifi tespit etmiştir.[241] Onun bu çalışmasından, İbn Mücâhid'in de rivayette bulunduğu söylenmektedir.[242] Maşalı, Ebû Amr ed-Dânî'nin *Câmi'u'l-Beyân*'ı ve İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i gibi kıraat sahasının büyük ehemmiyet gösterilen pek çok telifatında atıf yapıldığını belirttiği Dâcûnî'nin bu eseri ve içeriğiyle ilgili malumata ulaşamadığını belirtmiştir. Bu açıklamalarının devamında ise Zehebî gibi bir âlimin dâhi hakkında net bir bilgiyi haiz olmadığını söylediği bu çalışmanın, Dâcûnî'nin, İbn Mücâhid ile akran olması sebebiyle onun eserinin gölgesinde kalmış olabileceğini aktarmış ve bu yüzden tanınırlığa erişemediğini düşündüğünü ifade etmiştir.[243]

İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlandırması hususuna geçmeden önce şu nokta da belirtilmelidir: Ebû Ubeyd ve Taberî'nin eserleri başta olmak üzere, İbn Mücâhid'e kadar İslam âleminde kıraatlerin tedvini ve sınırlandırmasına yönelik kaleme alınan yukarıdaki çalışmaların hiçbirisi günümüze ulaşamamıştır. Kıraat sahasının ilkleri arasında yer alan ve bu alanın önder şahsiyetlerince büyük övgülere mazhar olan bu çalışmaların kaybı, kıraat tarihinin en önemli kayıp halkaları şeklinde değerlendirilmiştir.[244]

---

237 Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcûzetü'l-Münebbihe**, s. 161.
238 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 539.
239 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 539-540; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 70.
240 Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 260.
241 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 34; Karaçam, **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, s. 100.
242 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 34.
243 Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 55.
244 Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 55-56.

3.3.1.2. İbn Mücâhid'in Kıraatleri Yedi İle Sınırlandırması

Kıraat tarihi açısından İbn Mücâhid dönemi, özellikle kıraatlerin tedvini ve nakli anlamında önemli bir dönüm noktasıdır. Zira o, kendisinden önce tedvine yönelik kaleme alınmış hiçbir eserde görülmeyen bir usulü benimseyerek, hicrî 300 yılı gibi[245] kıraatleri, yedi ile sınırlayan ilk kişi olarak kayıtlara geçmiştir.[246] Dönemin ilim ve kültür merkezleri olmalarının yanı sıra Mushaf gönderilen Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kufe'den, toplam yedi ihtiyârı derleyerek meydana getirdiği bu eseri, kendisinden önce bu sahada oluşturulan hiçbir çalışmada görülmemiş bir iltifata mazhar olmuştur.[247] *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât* adıyla telif ettiği bu çalışmanın muhtevasına Medine'den Nâfi', Mekke'den İbn Kesîr, Kûfe'den 'Âsım, Hamze ve Kisâî, Basra'dan Ebû 'Amr b. 'Alâ ve Şam'dan İbn 'Âmir'in kıraatlerini dâhil ederek yedili tasnifi hayata geçirmiştir.[248]

İbn Mücâhid, halihazırda varlığını sürdüren pek çok ihtilaf,[249] mezhebî birtakım görüşlerin dayanağı olabilmesi için kıraat üretme faaliyetlerinin başlaması,[250] kendi kıstasları doğrultusunda kıraat okumaya ve öğretmeye devam eden kimselerin varlığı,[251] dile vakıf olunamaması veya unutma sebebiyle ortaya çıkan çeşitli yanlış okumalar,[252] zayıf ve şâz vecihler ve hata sonucu ortaya çıkan birtakım okumaların bertaraf edilmesi[253] gibi çeşitli saikler paralelinde oluşturduğu bu eserinde, şüpheli

---

245 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 87; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 160.

246 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 87; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 157; **İbrâzü'l-Me'ânî**, s. 5; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 34; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraâti**, s. 280; Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 260; Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 286.

247 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 87; Alemüddîn es-Sehâvî, **Cemâlü'l-Kurrâ**, s. 432; Ebû Şâme, el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 160-161. Dağ, bu iltifatı, İbn Mücâhid'in eyleminde siyasî otoriteyi arkasına almasına ve dolayısıyla ilgili sınırlamanın resmiyet kazanmasına bağlamıştır. Ayrıca İbn Mücâhid sonrasındaki dönemde, onun bu eserine yönelik pek çok çalışma ve takip mahiyetinde eserlerin oluşturulmasını da söz konusu iltifatın sebepleri arasında değerlendirmiştir. Bkz. Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 91-92.

248 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 53-87; Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 87.

249 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 86.

250 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49; İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 96-97.

251 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 18.

252 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 45.

253 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49.

kıraatlerden uzak durmuş; hakkında kesinlik bulunan vecihleri derleyerek sağlam rivayetleri öncelemiştir.[254]

Eserinde yer verdiği kıraatleri seçmesinin sebeplerini bizzat belirten İbn Mücâhid, Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kûfe'deki kıraat geleneğinin tabiûn neslinden alındığını ve bu yöre halkından her kesimin de ilgili imamların kıraatlerine itibar ettiklerini belirtmiştir.[255] Bu manada İbn Mücâhid, zikredilen şehirlerden seçtiği kimselerin ihtiyârlarının, o yöre halkınca en çok benimsenen ve o yörenin kıraat geleneğini en çok yansıtan ihtiyârlar olmasına özen göstermiştir.[256] Bu sebepledir ki o, tabiûnun ardından, Medine'nin kıraat sahasında öne çıkan ismini Nâfi' olarak görmüş ve Medine'den Nâfi'e yer vermiştir.[257] Aynı şekilde Mekke ahalisinin, İbn Muhaysın'ın da (ö. 123/741) varlığına rağmen, İbn Kesîr Kıraati'ni benimsediklerini aktararak Mekke'den İbn Kesîr'i almasının sebebini, bu şekilde ifade etmiştir.[258] Yine o, Şamlıların, kıraatlerinde İbn 'Âmir'i temel aldıklarının ve ona dayandıklarının altını çizerek bu bölgeden de İbn 'Âmir'i seçtiğini dillendirmiştir.[259] Medine, Mekke ve Şam'dan yedi ihtiyarına dâhil ettiği kimselerde herhangi bir tereddüt yaşamadığı gözlenen İbn Mücâhid, kitabına Basra'dan dâhil edeceği kıraati aktarırken, tabiûndan sonra Basra'da, kıraat alanında bir topluluk bulunduğunu ve bu topluluktan birinin de Ebû 'Amr b. 'Alâ olduğunu söylemiş; kararlılıkla olmasa da Basra kıraat ekolünü Ebû 'Amr ile yansıtacağını düşünmüştür.[260] Basra'daki bu tereddüdü, Kûfe özelinde de

---

254 Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 33.

255 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49; Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 86-87; Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 45; Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 90-91.

256 İbn Mücâhid'in, İslam dünyasında kıraat kültürüyle öne çıkan bu merkezlerdeki ekolü en iyi yansıtan isimleri derlediğine yönelik söylemlere İbnü'l-Cezerî katılmamaktadır. Zira o, İbn Mücâhid'in, yalnızca kendisine ulaşan kıraatleri tedvin ettiğini, bu sahada öne çıkan herkese ulaşamadığı için de belirli ihtiyârları alabildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte bu durumu, ilgili şehirlerden öne çıkanları alacağım diyerek kapattığını ifade etmiştir. Devamında da İbn Mücâid'in, kendi dönemi itibarıyla şöhret bulmuş pek çok ihtiyârı dışarıya ittiğini, dolayısıyla insanların esas aldığı kıraatleri bir araya getirmediğini vurgulamıştır. Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 213-216.

257 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 153.

258 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 65-66.

259 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 86; Ebû Amr ed-Dânî, **Câmi'u'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb'i'l-Meşhûra**, (thk. Muhammed Saddûk el-Cezâirî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005 (I. Bs.), I, 56.

260 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 80; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 61. İleride detaylıca üzerinde duracağımız; Ya'kûb Kıraati'ne Endülüs'te verilen önem başlığında da görüleceği üzere, İbn Mücâhid'in, bu kıraati de önemsediği ve Basra'dan bu kıraate yer vermeyi

meydana gelmiştir. Nitekim o, her şehirden bir kıraati seçmekle birlikte Kûfe'den üç ihtiyârı birden derlemiştir. Onun böyle bir yönteme başvurması, Kûfe kıraat ekolünü ancak söz konusu üç ihtiyârla aktarabileceğini düşündüğü şeklinde yorumlanmıştır.[261] Kûfe kıraat ekolüne etki bakımından, İbn Mesud ve Ebû Abdirrahman es-Sülemî'nin öne çıktığını; 'Âsım Kıraati'nin, Ebû Abdirrahman es-Sülemî kanalını;[262] Hamze Kıraati'nin ise İbn Mesud kanalını yansıttığını[263] belirttikten sonra, Kisâî'nin de dilci yönüyle Kûfe ahalisinin iltifatını celbettiğini söylemesi,[264] bir önceki kanıyı destekler mahiyettedir.[265]

Meydana getirdiği bu çalışmayla kendisinden sonraki dönemlerde, kıraat tedrisatı ve telifatına büyük oranda yön veren, pek çok kesim tarafından kabul gören ve gelecek nesillere aktarılma imkânına sahip olan İbn Mücâhid'in söz konusu tasnifi, ulemâ tarafından çeşitli açılardan tenkide tabi tutulmuştur. Ona yöneltilen bu eleştirilerin, çoğunlukla "yedi sayısını seçmesi", "eserine aldığı veya almadığı isimlerde isabetli davranamaması" ve "dışarıda bıraktığı kıraatlerin şâz şeklinde tanımlanması" gibi üç ana esas etrafında şekillendiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda burada, sözü edilen eleştirilerin çerçevesine kısaca değinmek lazım gelmektedir.

Kuşkusuz İbn Mücâhid'e yöneltilen eleştirilerin başında, kitabını yedi kıraatten oluşturması gelmektedir. Zira onun, kıraatleri sınırlandırırken yedi sayısını, sırf yedi harf hadisindeki sayıyla denkleme[266] veya Mushaf gönderilen şehirlerin sayısına

---

de düşündüğü, bu sebeple Endülüslülerin, Ya'kûb Kıraati'ni ayrı bir yere koydukları görülmüştür. Öte yandan İbn Mücâhid'in Ya'kûb'a yedili tasnif içerisinde yer vermemesinin, onun âli isnada sahip olmamasından kaynaklandığı da aktarılmaktadır. Meseleye bu yönüyle bakıldığında İbn Mücâhid'in bu açından da eleştirilmeyi hak etmedi düşünülebilir. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 161.

261 Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 61.

262 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 70.

263 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 72.

264 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 78.

265 İbn Mücâhid'in, kıraatleri seçmesindeki detalaylarla ilgili daha geniş açıklama ve bilgiler için bkz. Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 56-62.

266 Bu görüşü açıkça zikredenlerden biri, Ebü'l-Abbas İbn Teymiyye'dir (ö. 652/1254). O, İbnü'l-Cezerînin aktardığına göre; İbn Mücâhid'in, yedi sayısını, özellikle yedi harfteki sayıyla eşitlemek için seçtiğini ancak böyle bir şey yapmasının, kesinlikle yedi kıraati yedi harf şeklinde lanse etmeye yönelik bir amaca matuf olmadığını, iki şeyin tamamen birbirinden farklılık arz ettiğini söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 39.

eşitlemek[267] maksadıyla seçtiği; bu sebeple yedi harf-yedi kıraat karışıklığına yol açtığı ve onun bu tavrı sonucunda bu iki olgunun, aynı şeylermiş gibi algılandığı söylenmiştir.[268] Ayrıca İbn Mücâhid'in bu sınırlamasının, yedi kıraat dışındaki okumaların da şâz kabul edilmesine sebebiyet verdiği yönünde birtakım görüşler serdedilmiştir.[269]

Yedi kıraat-yedi harf ilişkisi hususunda görüş belirten Ebû Şâme, yedi harf hadisindeki yedinin, İbn Mücâhid'in belirlediği yedi kıraatle aynı şeyler olduğunu düşünenleri, cahillikle itham ederek İbn Mücâhid'in böyle bir amaç taşıdığını söyleyenlerin hata ettiğini bildirmekte, onun böyle bir niyetinin olmadığını vurgulamaktadır. Takip eden kısımda da İbn Mücâhid'in öğrencisi Ebû Tâhir b. Ebî Hâşim'den (ö. 349/960)[270] nakille, İbn Mücâhid'e bahsi geçen şekilde yakıştırmalar yapanların iftiracı olduklarını, İbn Mücâhid veya başka herhangi bir kimsenin ağzından çıkmayan bu manaya dönük sözleri, ona yakıştırma gayretine girdiklerini, ancak amaçlarına ulaşamadıklarını aktarmıştır.[271]

Zerkeşî ise yedi harfe dair aktarılan en zayıf görüşü, "bu ifadeden yedi kıraat kastedilmiştir" şeklindeki görüş olarak tespit etmiştir.[272]

Ebü'l-Fazl er-Râzî de (ö. 454/1062) İbn Mücâhid sonrası dönemde, yediden farklı olarak sekizli, altılı veya başka tasniflere dönük şekilde meydana getirilen tüm çalışmaların, İbn Mücâhid'e tepki olarak yazıldığını ifade etmektedir.[273] Ebü'l-Fazl'ın

---

267 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 216. Bu düşüncede olanlardan biri, Mekkî b. Ebî Talib'dir. Söz konusu hususla ilgili aşağıda detaylı açıklamalara yer verilecektir. Bkz. Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 90. Ayrıca Ebû Şâme, ilgili görüşü, İbn Mücâhid'in böyle bir düşüncede olmadığını belirterek eleştirmiş; eğer öyle olsaydı o zaman Mushaf gönderilen Bahreyn ve Yemen'den de kıraat imamı seçerdi diyerek delillendirmiştir. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 162.

268 Bedreddîn ez-Zerkeşî, **el-Bürhân**, I, 214; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 246. Ebü'l-Fazl er-Râzî (ö. 454/1062), İbn Mücâhid sonrası dönemde, yediden farklı olarak sekizli, altılı veya başka tasniflere dönük şekilde meydana getirilen tüm çalışmaların, İbn Mücâhid'e tepki olarak yazıldığını ifade etmektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43-44.

269 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 50.

270 Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 423-425.

271 Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 146-147.

272 Bedreddîn ez-Zerkeşî, **el-Bürhân**, I, 214.

273 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43-44.

bu ifadesini, İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi sayısına denk düşürmesine karşı oluşan tepkinin eylemsel kısmı şeklinde tanımlamak gerekmektedir.

Sözü edilen meseleye dair düşüncelerini dillendiren İbnü'l-Cezerî, İbn Mücâhid'in bahse konu uygulaması sonucunda insanların, Hz. Peygamberin yedi harften kastının, bu yedi kıraat gibi algılamalarını beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Açıklamalarına devam eden İbnü'l-Cezerî, yedi kıraatin dışında kalan ihtiyârların şâz olarak telakki edildiğini[274] ve bu yanılgıya birçok insanın düştüğünü aktardıktan sonra, böyle bir yanılgının, ancak bilgisiz insanlarda var olabileceğini ifade etmiştir. Zira İbnü'l-Cezerî, sahihliğin şartlarını taşıyan tüm kıraatlerin makbul olduğunu ve şâz şeklinde değerlendirilemeyeceğini beyan etmektedir.[275] İbn Mihrân en-Nisâburî (ö. 381/992),[276] Ebü'l-Fazl er-Râzî (ö. 454/1062),[277] Ebû Muhammed b. Hazm (ö. 456/1063), Ebü'l-Kasım el-Hüzelî (ö. 465/1072), İbn Mesûd el-Beğâvî (ö. 516/1123), Ebü'l'Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173), Kadı İyâz (ö. 544/1150) ve Ebü'l-Abbas et-Teymiyye (ö. 652/1254) gibi şahsiyetler, yedi sayısının ortaya çıkardığı kafa karışıklığıyla birlikte geride kalan kıraatlerin şâz şeklinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesinde, Ebû Şâme ve İbnü'l-Cezerî ile aynı paralelde düşüncelere sahiptirler.[278] Öte yandan İbnü'l-Cezerî, İbn Mücâhid'in yedi sayısını seçerken yedi harfe eşitlemeyi amaçlamadığını, onun böyle bir niyetten uzak olduğunu da sözlerine eklemektedir.[279]

Üzerinde durulan sınırlandırma operasyonu sonrasında İbn Mücâhid'e yöneltilen eleştirilerden bir diğeri, kitabında yer verdiği bazı isimlerin buraya alınmaması veya almadığı bazı isimlerin de eserine dâhil edilmesi gerektiği yönündedir. Bu konuda İbnü'l-Cezerî: "Ehl-i kurrâdan birinin, İbn Mücâhid'den önce yaşasaydım Hamze yerine, ikiyüzlü yıllarından başında hayat süren, Basra kurrâsının önderi ve bu şehir camisinin imamı olan Ya'kûb el-Hadramî'yi dâhil ederdim."

---

274 İbn Mücâhid'in eserini telif ettikten sonra, geride kalan kıraatlerin şâz olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğiyle ilgili geniş izahat için bkz. Dağ, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, s. 288-291.

275 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36.

276 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 213-214.

277 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43.

278 Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 38-40.

279 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 216.

şeklinde bir rivayet aktarmıştır.[280] İlgili rivayet, kıraat sahasında söz sahibi bir topluluğun, İbn Mücâhid'in Hamze'yi kitabına dâhil etmesine dönük tepkilerini göstermekle birlikte Ya'kûb'u dışarıda bırakmasını da yanlış bulduklarını düşündürmektedir.

Benzer yönde eleştirilere farklı kaynaklarda da rastlamak mümkündür. Nitekim Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245), kimilerinin, İbn Mücâhid'den sonra yedi kıraate Ya'kûb'u da eklemek suretiyle eserler meydana getirdiklerini[281] ve bunu, İbn Mücâhid'e tepki olarak yaptıklarını aktarmıştır. Açıklamalarının devamında, böyle bir eylemde bulunan kimseleri, İbn Mücâhid'in amacını anlamayan kimseler şeklinde nitelemiş, Ya'kûb Kıraati'nin âli isnada sahip olmaması sebebiyle İbn Mücâhid tarafından dışarıda tutulduğunu savunmuştur.[282] O, bu sözleriyle İbn Mücâhid'e yapılan eleştirilerin haksızlığına vurgu yapmaya çalışmıştır.

İbnü'l-Cezerî, Ebû Ali el-Ehvâzî'nin (ö. 446/1055): "İbn Mücâhid, Ya'kûb'u çıkararak onun yerine Kisâî'yi kitabına dâhil etti." şeklindeki ifadeleri üzerine şöyle denildiğini rivayet etmiştir: "İbn Mücâhid, Ya'kûb'un âli isnadına muttali olamaması sebebiyle onu almamıştır. Benzer durum, Ebû Ca'fer için de geçerlidir. Nitekim İbn Mücâhid, eserinde Ebû Ca'fer'e sık sık atıfta bulunmakla birlikte onu, senedine ulaşamadığı için kitabına almamıştır."[283] İbnü'l-Cezerî'nin, "kîle" kalıbıyla naklettiği bu haberler, İbn Mücâhid'in söz konusu hususta eleştirildiğini göstermekle birlikte bu eleştirilerin yersizliğini de gözler önüne sermektedir.

Hamze ve Ya'kûb değişikliğini isteyenlerin yanı sıra İbn 'Âmir ve Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765) değişikliğini isteyenlerin de varlığından söz edilmektedir. Buna göre bir kesimin, İbn 'Âmir'in isnadının Hz. Osman'a ulaşamaması gibi sebeplerle[284] *Kitâbü's-Seb'a*'nın içinde yer almaması gerektiği

---

280 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 39.

281 Bu eserlerden Endülüs ile ilgili olanlarına aşağıda değineceğiz. Ancak farklı bölgelerde kaleme alınan bu yöndeki çalışmalar için bkz. Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 270 vd.; Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 259 vd.

282 Alemüddîn es-Sehâvî, **Cemâlü'l-Kurrâ**, s. 436-437; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 162.

283 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukrîîn**, s. 216.

284 Ebû Amr ed-Dânî, İbn 'Âmir'in rivayet senedinin Hz. Osman'a ulaştığı yönündeki rivayetin sahih olmadığını ifade etmektedir. Bkz. Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcüzetü'l-Münebbihe**, s. 119.

düşüncesinde oldukları haber verilmiştir. Aynı kesimin, İbn ‘Âmir yerine Süleyman b. Mihrân el-A‘meş’in tercih edilmesine dönük fikir belirttikleri de haber verilmiştir. İbn Cerîr et-Taberî’ye dayandırılan bu görüş hakkında Ebû Tâhir b. Ebî Hâşim’in, İbn Mücâhid tarafından İbn ‘Âmir, Şam ekolünün aktarıcısı şeklinde tanımlandığını, onun isnadının Hz. Osman’a dayanmasa da sahabeden başka zatlara ulaştığı gibi argümanlar ileri sürerek bu eleştirilerin yersizliğinin altını çizmiştir.[285] Aktarılanların dışında Ya‘kûb Kıraati’ne dair Endülüslü ulemanın sözlü ve eylemsel birtakım öncelemeleri, Kisâî ve Ebû Ca‘fer Kıraatleri ile ilgili de çeşitli söylemleri bulunmakla birlikte bunların üzerinde aşağıda detaylıca durulacaktır.

Görüldüğü üzere yukarıdaki isimler, İbn Mücâhid’in yedi sayısını seçmesindeki sebebin, yedi harfin, yedi kıraat olduğu düşüncesinden doğmadığını ve bu yedi kıraat dışındakilerin şâz şeklinde algılanmadığını belirtmişler ve böylelikle İbn Mücâhid’e yöneltilen bu tür eleştirilerin haklılık payının olmadığının altını çizmişlerdir. Kaldı ki İbn Mücâhid, eserine aldığı kıraatleri seçme sebeplerini aktarırken, meşhur beş şehrin kıraat birikimini en iyi yansıtanları derleyeceğini ifade etmiş,[286] Kûfe kıraat ekolünü de ancak seçtiği üç kıraatle aktarabileceğini düşünmüştür.[287] Dolayısıyla onun, yedi sayısı için özel bir çaba sarf etmediği, ilgili sayının bir tesadüf sonucu ortaya çıktığı dillendirilmiştir.[288]

Öte yandan İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a* dışında kalan okumaları şâz olarak addetmemiş, yalnızca bu yedi kıraatin, diğer kıraatlere göre toplumsal anlamda daha

---

285 Alemüddîn es-Sehâvî, **Cemâlü’l-Kurrâ**, s. 435-436; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü’l-Vecîz**, s. 161-162.

286 İbn Mücâhid, **Kitâbü’s-Seb‘a**, s. 45; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü’l-Vecîz**, s. 160.

287 Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 61-62.

288 Karaçam, **Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 61-62; Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 120; Kurt, **Kıraat Tarihinin Meseleleri**, s. 113. Burada şu hususa da işaret etmek gerekmektedir: İbn Mücâhid, Mekke, Medine ve Şam’dan yer verdiği imamlarda herhangi bir tereddüt yaşamamakla birlikte Basra’dan Ebû ‘Amr’ı aldığını, ancak bu bölgede öne çıkan farklı kimselerin de var olduğunu söylemiştir. Yine o, diğer üç bölgede olduğu gibi Basra’dan da bir kişiye yer vermek niyetiyle olsa gerek Ya‘kûb’u almamıştır. Diğer yandan Kûfe’den üç imamı birden bu tasnife dâhil etmesi, bir önceki hususta da aynı davranamaz mıydı şeklindeki bir soruyu akıllara getirmektedir. Kaldı ki İbn Mücâhid’in en çok eleştirildiği husus, belki de Ya‘kûb Kıraati’ne yer vermeyişidir. Hatta onun yedi sayısını bilinçli olarak seçtiği gibi bir düşüncenin temel gerekçesi de bu olabilir. Dahası, sınırlamada dışarıda bırakılan kıraatlerle ilgili görüş serdeden pek çok âlimin kesiştiği nokta, Ya‘kûb Kıraati’dir. Zira onlar, Ya‘kûb Kıraati’nin mutlaka dışarıda bırakılmaması yönünde ittifak halindedir. Geniş bilgi için bkz. İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36 vd.

fazla yaygınlık kazandığını söylemiştir.[289] Bu söylem, diğer kıraatleri şâz görmesini değil, yedi kıraatin yaygınlığı sebebiyle iltifata mazhar olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Hatta yedi kıraat dışındaki bazı farklı okumaların, çeşitli açılardan yedi kıraatten daha üstün olduğu da haber verilmektedir.[290] Kitabında yer verdiği veya vermediği imamlarla ilgili eleştiriler ise gerek Alemüddîn es-Sehâvî gerekse onun en seçkin öğrencilerinden biri olan Ebû Şâme gibi isimler tarafından isabetli bulunmamış; İbn Mücâhid'in bu uygulamasının doğruluğu hususunda görüş belirtilmiştir. Bu noktada, Ebû Tâhir b. Ebî Hâşim'in: "Eğer İbn Mücâhid, bundan farklı bir tasnif de yapsaydı yine de onun bu tasnifine tâbi olurduk." şeklindeki bir cümleyle bahse konu sınırlama operasyonunu her yönüyle desteklediğini dile getirmesi de İbn Mücâhid'in, ilgili sınırlandırmada hata yapmadığının kanıtı olabilir.[291]

3.3.1.3. Endülüslerin Kıraatlerin Sınırlandırılmasına Dönük Eleştirileri

İbn Mücâhid'in yedi sınırlaması etrafında şekillenen yukarıdaki eleştiri ve savunmalar, Endülüslü kurrâ nezdinde de benzer paraleldedir. Onların bu hususstaki beyanat ve tutumları, "yedi sayısının seçilmesi", "geride kalan kıraatlerin şâz addedilmesi", "esere dâhil edilen imamların bir kısmının olmaması veya dâhil edilmeyenlerin dâhil edilmesi gerektiği" ve "ravilerin ikiye düşürülmesi" olmak üzere dört ana esasa dayanmaktadır. Kimi zaman sert bir üslupla dillendirilen bu eleştirilere rağmen İbn Mücâhid'in Endülüs'te tercih edilen kıraat tasnifatına büyük oranda yön verdiği görülmektedir. Hatta adı geçen bölgedeki kıraat kültürünün, İbn Mücâhid ile oluştuğunu söylemek, bu noktada abartılı bir ifade olmaz. Bu itibarla, öncelikle Endülüslülerce İbn Mücâhid'in ilgili eylemine yöneltilen eleştirilere değinmeye, ardında da bu eleştirilerin Endülüs'teki kıraat kültürüne ne denli etki ettiğine ve Endülüslü kurrânın eylem-söylem tutarsızlığına ışık tutmaya çalışılacaktır.

---

289 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49.

290 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 36-37; Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 90.

291 Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 162.

3.3.1.3.1. Yedi Sayısının Seçilmesi Yönündeki Eleştirileri

Endülüslü kurrânın İbn Mücâhid'e dönük ilk eleştirisi, yukarıda isimleri zikredilen ulemâda görüldüğü gibi, sınırlandırmayı yedi sayısına hasretmesidir. Bu eleştiriyi yüksek sesle dillendirenlerden biri, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'dir. O: "Kıraatleri yedi ile tespit ederek yalnızca bununla sınırlandıran kimse, üzerine vazife olmayan bir iş yapmış; bu işiyle de ahaliye epey bir zorluk çıkarmıştır. Nitekim bu sınırlandırmayla birlikte ufku ve anlayışı kısıtlı bazı kimseler, yedi harften kastın, yedi kıraat olduğu yanılgısına düşmüşlerdir ki aslında bu, anlaması gayet basit bir konudur (bu iki olgu birbirinden tamamen farklıdır). İşte onların bahsedilen bu tutumu (kıraatleri yediye hasretmeleri), sonraki dönemlerde de yanlış anlaşılmaları tetiklemiştir. Şayet böyle bir işe kalkışan kişi, yediden az veya çok bir sayı seçseydi, bahsedilen bu türden şüpheler meydana gelmeyecekti." diyerek kıraatlerin yedi ile sınırlandırılmasını tamamen yanlış bulduğunu, illa bir sınırlama olacaksa o halde yediden farklı bir sayı seçilmesi gerektiğini açıkça beyan etmiştir.[292] Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, bu açıklamalarında yedi sayısının niçin seçildiğiyle ilgili bir tespitte bulunmamış ve eleştirilerinin adresini açıkça zikretmemiştir. Bununla birlikte onun hedefinin, İbn Mücâhid olduğu da aşikârdır.

Mekkî b. Ebî Tâlib ise Ebü'l-Abbas el-Mehdevî kadar yüksek perdeden konuşmamış, ancak Ebü'l-Abbas'tan farklı olarak İbn Mücâhid'in ilgili sayıyı, şu gerekçelerle tayin ettiğini ileri sürmüştür: "Kıraat imamlarının yediye hasredilmesinin (muhtemel) iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi, Hz. Osman'ın, çoğaltarak belli başlı şehirlere gönderdiği Mushaflarla kurrâ adedinin sayısını eşitlemek; diğeri de yedi harf hadisindeki yedi sayısıyla kurrâ sayısını denklemektir. Bununla birlikte kurrânın sayısının daha az veya çok olmasında bir beis olmadığı gibi râvilerin adedi de tayin edilenden çok daha fazladır.[293] Mekkî, İbn Mücâhid'in yedi sayısını, bahsedilen iki sebepten birisine matufen tespit ettiğini apaçık dillendirdikten sonra, "kurrânın ve

---

292 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36-37; **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 213-214.
293 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 90.

ravîlerin sayısının bundan az ya da çok olmasında bir beis yoktur." ifadesiyle de bu uygulamayı doğru bulmadığını hissettirmektedir.

3.3.1.3.2. Yedi Dışındaki Kıraatlerin Şâz Algılanması Yönündeki Eleştirileri

Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in İbn Mücâhid'e yönelttiği eleştiriler, yukarıdakilerle sınırlı değildir. Başta bu iki isim olmak üzere Endülüs'ün kıraat sahasındaki önder şahsiyetlerinin İbn Mücâhid'e dönük bir diğer eleştirisi ise dışarıda bıraktığı kıraatlerin şâz olarak telakki edilmesine sebebiyet verdiği yönündedir. Nitekim Ebü'l-Abbas el-Mehdevî: "Müteahhirûn âlimlerinin, meşhur beş şehirdeki kıraat birikimini, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, 'Âsım, Hamze ve Kisâî'ye has kılınmasını, bunların daha yaygın ve seçkin oluşuna bağlamışlardır. Hâlbuki insanların çoğu, söz konusu yedi kıraate göre okumayı farz olarak görmüş, belki de bunlardan daha meşhur olup dışarıda bırakılan pek çok kıraati ise kusurlu ve haram şeklinde nitelemişlerdir. …Bununla birlikte bugün tedavülde olan ve sahihlik şartlarını haiz hiçbir kıraat reddedilemeyeceği gibi, bunları kabul etmek de vaciptir. Bu kabul ise ister bahse konu yedi kıraat imamından, isterse başka kimselerden gelsin, değişmez."[294] Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, müteahhirûn ifadesiyle işaret ettiği İbn Mücâhid'i, dışarıda kalan kıraatlerin şâz şeklinde telakki edilmesine sebebiyet vermekle suçlamış, sahih kıraatlerin de belirtilenlerden ibaret olmadığının, dolayısıyla bu sayının artırılmasının daha uygun olacağının altını çizmeye çalışmıştır. Ayrıca Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, bu ifadeleriyle yedi kıraatin yaygın ve seçkin olmaları saikiyle bu tasnife dâhil edilmesini de doğru bulmadığını ihsas ettirmiştir.

Sözü edilen durumla alakalı görüş bildiren bir diğer Endülüslü isim, Mekkî b. Tâlib'dir. O, yedi sınırlandırmasıyla birlikte insanların: "Yedi harften kasıt yedi kıraattir." yanılgısına düştüklerini hatırlatarak bu hususta şunları aktarmıştır: "Nâfi', 'Âsım ve Ebû 'Amr gibi yedinin kapsamındaki her bir kıraati, yedi harfin ayrı ayrı cüzleri şeklinde algılayan bir kimse, büyük bir yanılgı içerisindedir. … Böyle bir yanılgı, yedi kıraat imamınca tercih edilmeyen kıraatlerin yok sayılmasını; yedi kıraat

294 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36-37; **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 213-214.

imamının rivayetlerinin yedi harfi içine aldığını, onların haricindekilerin ise yediden sayılamayacağı kabulünü beraberinde getirmektedir. Dahası, bu sebeple sahabe ve tabiûndan nakledilen ve sıhhat şartlarını haiz kıraatleri terk etmemizle birlikte, yedinin üzerinde bir sayıdaki imamdan rivayet yapılamayacağını da gerektirecektir. Çünkü bu tür bir anlayışa göre yedi kıraat imamının temsil ettiği kıraatler, bizzat yedi harfin kendisidir. Bilakis, kıraatlerin tedvinine yönelik eser kaleme alanların çoğu, bu yedi imamdan ilim ve mertebe olarak daha üstün yetmişten fazla kıraat imamından bahsetmekteyken, bazıları da ilgili kitaplarında bu yedi imamdan kimilerine yer dâhi vermemişlerdir…[295]"

Bu açıklamalar, Mekkî b. Ebî Tâlib'in, yedi sayısının ortaya çıkardığı kafa karışıklığı sebebiyle böyle bir sınırı doğru bulmadığını göstermesinin yanında, yediye dâhil edilmeyenler hususundan da şikâyetçi olduğunu ve dışarıda bırakılan kıraatlerin kabul görürlüğünün zedelendiği yönünde bir hisse kapıldığını çağrıştırmaktadır. Aynı şekilde geride bırakılan kıraatlerin birçoğunun tasnife dâhil edilmesi gerektiğinin; alınanlardan bazılarının ise alınamayabileceğinin de mümkün olduğu fikrini benimsediğini ortaya çıkarmaktadır.

Endülüs'ün kıraat alanındaki parlak simalarından olan Ebû Amr ed-Dânî, üzerinde durulan meselede fikir beyan eden başka bir isimdir. O, en hacimli eserlerinden biri olan *Câmi'u'l-Beyân*'da yedi harf terkibiyle ilgili ileri sürülen muhtemel görüşleri aktardıktan sonra: "İnsanların kabulüne mazhar olan ihtiyârlara sahip meşhur yedi kıraat imamının ve benzerlerinin kıraatlerinde, herhangi bir şâz unsur bulunmamaktadır."[296] sözleriyle ilgili bahsi sonlandırmıştır. Onun bu görüşünün satır aralarında, kıraatlerin yalnızca yedi kıraatten ibaret olmadığı, sıhhat şartını taşıyan tüm ihtiyârların makbul addedileceği okunmaktadır. Yine bu ifadelerden, İbn Mücâhid'in yedi sınırlamasına bir tepki de hissedilmekte ve dışarıda bırakılan kıraatlerin şâz olarak algılandığı düşüncesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca o da Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi, kıraat tasnifatının yedi ile

---

295 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 36-37.

296 Ebû Amr ed-Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, I, 36; **Muhtasaru fî Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'ati'l-Emsâr**, (thk. A. M. Abdüsselam eş-Şâfiî), (nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), Beyrut 2000, s. 20.

sınırlanmamasından yana durmakla kalmamış, bu sayının artırılması hususunda talepkâr bir tavrı benimsemiştir.

Ebû Amr ed-Dânî'nin, yedi dışındaki kıraatlerin şâz algılanmaması gerektiğine yönelik yukarıdaki ifadeleriyle birlikte, bir bakıma bu tutumuyla çelişir gibi görünen bir eylemini de burada zikretmek gerekmektedir. Zehebî, Ebû Amr ed-Dânî'nin telifâtını listelerken kendisine *el-Muhtevâ fi'l-Kırâati'ş-Şevâz* adında bir eser nispet etmektedir. İsminden anlaşılacağı üzere şâz kıraatleri şamil bu eserinde Ebû Amr ed-Dânî, Zehebî'nin bildirdiğine göre Ebû Ca'fer ve Ya'kûb kıraatlerini bir araya getirmiştir.[297] Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân*'da, kabule mazhar herhangi bir kıraatte şâz unsurdan bahsedilemeyeceği tarzında ifadeler kullansa da[298] ismi geçen iki kıraati tespit ettiği çalışmasını şâz şeklinde isimlendirmiştir. Onun bu tutumu, yedi dışında bırakılan ihtiyarları kabule mazhar görmesi ve bunlarla ilgili müstakil bir eser meydana getirme isteği ekseninde yorumlandığında, yukarıdaki ifadeleriyle eyleminin bire bir uyuştuğunu göstermekteyken, eserinde şâz kelimesini kullanması, bahse konu algıdan etkilendiği hissiyatını da uyandırmaktadır.

Bu alanda yazdığı pek çok kıymetli eserle Endülüs kıraat kültürüne, hatırı sayılır katkı sağlayan Ebû Hayyân el-Endelüsî, İbn Mücâhid'i sert bir dille eleştiren kimselerdendir. Özellikle kıraat imamlarının ravilerinin ikiye düşürülmesini fazla anlamsız bulduğunu belirttiği açıklamalarının[299] devamında, İbn Mücâhid'e şöyle bir serzenişte bulunmuştur: "…Aynı şekilde, bahse konu yedi kıraat imamıyla aynı dönemde yaşamış sayısız kıraat âlimi ve nakil sahibi kimseler mevcutken; bir kıraatçi çıkıp yalnızca bu yedi imamı seçmiş ve sadece bunların isimlerini serdetmiştir (bunları ileri sürmüştür). İşte (bu tür) bazı insanların tembellikleri ve gayretsizlikleriyle birlikte

---

297 Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVIII, 81. Zehebî, *Siyer*'inde, Dânî'nin bu eserinde Ebû Ca'fer ve Ya'kûb kıraatlerini topladığını belirtirken, *Ma'rife*'sinde ise bu eserin yalnızca Ya'kûb Kıraati'ni ihtiva ettiğini haber vermektedir. Bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 776. Eserin günümüzdeki durumuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 183.

298 Ebû Amr ed-Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, I, 36.

299 Endülüslü âlimlerin, İbn Mücâhid'in ravi sınırlamasına yönelik eleştirilerine aşağıda detaylıca değineceğiz.

Allah'ın iradesinin de kıraat ilmini kısıtlama yönünde tecelli etmesi, kıraatlerin sayısının yediye indirgenmesine kapı açmıştır…"[300]

Ebû Hayyân'ın bu ifadeleri, yukarıdaki hiç kimsede müşahede edilmeyen bir sertlik ve kabullenemezlik kokmaktadır. Zira o: "Bir kıraatçi çıkıp" şeklindeki sözleriyle işaret ettiği İbn Mücâhid'in bu uygulamasını, onun tembelliği ve gayretsizliğine bağlayarak ilgili sınırlandırmayı açık bir şekilde yanlış bulduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ebû Hayyân, yedi kıraat imamının derlendiği dönemlerde, onlarla birlikte pek çok zat bulunduğunu, ancak bu kısıtlama sonucunda onların bir köşeye atıldığının da altını çizmiş; böylelikle geride kalan okumaların şâz şeklinde telakki edildiğini düşünmüştür. Nitekim onun: "Sahabeden gelen kıraat vecihlerinin (bunlar, meşhur kıraatlerin dışında da olsa) şâz ve haram addedilmesi, yine sahabeden varit olan diğer tüm nakilleri de böyle kabul etmeyi gerektirecektir. Ancak şerî hükümlerin dayanağı olmaları hasebiyle sahabenin nakillerini yok saymak, dindeki pek çok şeyin yok sayılmasını da beraberinde getirecektir. Bu itibarla, onlardan gelen kıraat vecihlerinin sâz addedilmemesi lazımdır."[301] şeklindeki ifadeleri de Ebû Hayyân'ın, diğer kıraatlerin yedi kıraat dışında bırakılmasını ve böylelikle tedavülden kaldırılmaya terk edilmesini doğru bulmadığını ihsas ettirmektedir. Kaldı ki Ebû Hayyân'ın, mütevatir dışındaki kıraatlere diğer ulemadan daha farklı yaklaştığı, çoğu kimse tarafından şâz kabul edilen kıraatlerin isnatlarını kuvvetlendirdiği, onları inkâr edenleri tekfir ettiği, hatta bu tür kıraatleri cumhûrun kıraatine denk veya onlardan üstün tuttuğu da söylenmektedir.[302]

Kıraatçi kişiliğiyle temayüz eden isimlerin dışında, farklı sahalarda öne çıkan bir kısım Endülüslü âlimin de İbn Mücâhid'in bahse konu sınırlamasına dönük beyanları söz konusudur. Bunlardan biri, Endülüs'te Mâlikî fıkhının önderlerinden olmakla birlikte hemen her ilimde söz sahibi addedilen Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî'dir. O, kıraatlerin tedvini döneminde pek çok kimsenin, yedi isim dışındakileri de ihtiva eden eserler meydana getirdiklerini hatırlatarak sözlerine şöyle devam etmiştir: "İşin

300 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 42-43.
301 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 92.
302 Ebû Hayyân'ın şâz kıraatlere yaklaşımı ve onları delil mesabesinde kullanması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Uludaş, **Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu**, s. 178.

aslı, kıraati yalnızca bu yedi kurrâ ile sınırlamanın şeriatte asli bir dayanağı yoktur. Ki bazıları, sekiz veya on kıraati de cem‘ etmişlerdir. Bana göre mesele tam olarak şöyledir: Hz. Peygamber: “Kur’ân yedi harfe göre indirildi.” buyurduktan sonra toplum, çeşitli görüşlere ayrıldı ve cahiller de bu ifadeden yedi kıraat manasını çıkardırlar. Ancak bu tür bir algının sıhhat değeri yoktur. Diğer bazı kimseler de umutlanarak: Hadi! Yedi kıraati toplayalım diyerek beş şehrin geleneğini bir araya getirdiler. Böylece bu beş şehrin kıraatlerini ve kurrâlarını, hatırlarına kim geldiyse (kimi istedilerse) cem‘ ettiler. Bu işi de İbn Mücâhid yaptı…”[303]

İbnü’l-Cezerî, İbnü’l-‘Arabî’den nakille onun, Ebû Ca‘fer, Şeybe b. Nassah (ö. 130/747) ve İbn Mihrân el-A‘meş gibi kimselerin kıraatlerinin okunmasında herhangi bir beis görmediğini; bu gibi kıraatleri, şâz şeklinde tanımlamadığını ifade etmektedir. İbnü’l-Cezerî, bu nakillerinin devamında İbnü’l-‘Arabî’nin şu görüşte olduğunu aktarmaktadır: “Meşhur yedi kıraat imamının tercihleri, muradı anlama ve belirlemede kesinlik arz etmemektedir. Bilakis, Ebû Ca‘fer Kıraati gibi, kimi zaman bu yedi kıraate denk veya onlardan daha üstün kıraatler de bulunabilir.”[304]

Gerek İbnü’l-‘Arabî’nin kendi ifadeleri gerekse İbnü’l-Cezerî’nin nakillerinden anlaşılmaktadır ki İbnü’l-‘Arabî, kıraatlerin yedi ile sınırlandırılması sonucunda “yedi harf-yedi kıraat karışıklığını” doğurduğunu ve buna bizzat İbn Mücâhid’in sebebiyet verdiğini düşünmektedir. Öte yandan her ne kadar yedi tespiti ortadaysa da bunların dışındakilerin de makbul olduğunu; şâz kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Ayrıca o: “Tüm kıraat geleneğini yedi kıraate hasretmenin şeri bir dayanağı yoktur.” sözleriyle, yedi sınırlamasının kurtarır veya tevil edilebilir bir yanının bulunmadığının da ısrarla üzerinde durmaktadır. Dahası onun, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm ve İbn Cerîr et-Taberî’nin kıraatleri derledikleri çalışmalarını, İbn Mücâhid’in eserinden daha kıymetli ve sahih addederek bu sahada çalışma yapmak isteyenlerin, İbn Mücâhid’in değil, bunların eserlerine müracaat etmeleri gerektiği yönündeki tavsiyesi,[305] bu mesele özelinde çok manidar başka bir nokta olup böylece eleştirilerini de bir adım öteye götürmektedir. İbnü’l-‘Arabî’nin bu hususstaki tüm

303 Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî, **el-‘Avâsım mine’l-Kavâsım**, s. 360.
304 İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 37-38.
305 Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî, **el-‘Avâsım mine’l-Kavâsım**, s. 362.

eleştirileri, bizzat ismini zikrettiği İbn Mücâhid'e ve onun tahdid operasyonuna yöneliktir. Bir başka Endülüslü âlim Ebû Muhammed İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Mücâhid'in kıraatleri yediye hasretmesi konusunda İbnü'l-'Arabî ile aynı paralelde düşüncelere sahiptir.[306]

3.3.1.3.3. Ravi Sayısının İkiye Düşürülmesi Yönündeki Eleştirileri

İbn Mücâhid, kıraatleri yedi ile sınırlandırmasının yanında her bir kıraat imamına yalnızca iki ravi tayin etmiştir. Onun bu uygulaması ise Endülüslü kurrânın tepkisini çeken noktalardan bir diğeridir.

Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, bu hususta da İbn Mücâhid'e gayet sarih ve şümullü tarzda serzenişte bulunmakta ve bu sefer eleştiri dozunu biraz daha artırmaktadır. Yedi sınırlamasının ardından insanların, yedi kıraat dışında kalmasına rağmen bunlardan daha sahih olan kıraatlerle okumayı küfür şeklinde algıladığını belirten Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, bu minvaldeki açıklamalarında ravi sayısına da temas ederek şunları kaydetmektedir: "Öte yandan gayretsiz ve özensiz bir kısım kimse, her bir kurrâya yalnızca iki ravi tahsis etmiştir. Böylece bu iki raviden başka bir ravinin (aynı imama ait) rivayeti, daha sahih bile olsa geçersiz kabul edilmiştir…"[307] "Gayretsiz" ve "özensiz" gibi iki sıfatla kastettiği İbn Mücâhid'in, kıraatleri yediye hasretmesinin yanında, ravi sayısını da ikiye düşürmesi, tabir yerindeyse Mehdevî'yi çileden çıkarmıştır. O, bu ifadeleriyle, en azından ravi sayısında herhangi bir sınırlamaya gidilmemesinin daha uygun bir eylem olacağını söylemektedir.

Mekkî b. Ebî Tâlib, İbn Mücâhid'e bu meselede eleştiri yönelten bir başka Endülüslü kıraat âlimidir. O, kıraat imamlarının sayısının yediye hasredilmesinin isabetli bir karar olmadığını belirttikten sonra şunları söylemiştir: "Kurrâ adedinin (her ne kadar yediye tayin edilse de), daha az veya daha çok olmasında bir mani yoktur.

306 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 38.
307 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36-37; **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 213-214.

Aynı şekilde sika addedilen ravilerin sayısı, söylenenden çok daha fazladır." [308] Endülüs kıraat ekolünün usul açısından lideri olan Mekkî'nin, "raviler" kelimesini, yedi dışındaki kıraat imamları için kullandığı da düşünülebilir. Bununla birlikte ilgili kelimeden, kıraat imamlarının ravilerini kastettiği de pekâlâ anlaşılabilir. Zira Mekkî b. Ebî Tâlib, yukarıdaki beyanatının devamında: "Bir kıraat, sahihlik şartlarını haiz ise o halde ister yedi, isterse yetmiş bin kıraat âliminden rivayet edilsin, makbuldür. Çünkü kıraatlerin kabulündeki olmazsa olmaz şart budur." [309] demektedir ki bahse konu bu cümleler, Mekkî'nin, ravi sayısını da doğru bulmadığı yönündeki fikre kapı aralamaktadır.

İbn Mücâhid'i, her imam için yalnızca iki ravi belirlemesiyle ilgili çok sert eleştiren bir başka Endülüslü de Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir. İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlamasını, onun özensizliğine ve üşengeçliğine bağlayarak böyle bir uygulamanın kabul edilebilir bir tarafının bulunmadığını dillendiren Ebû Hayyân, ravi hususunda da ona tam anlamıyla zehir zemberek tenkitlerini sürdürmüştür. O, Ebû 'Amr'dan rivayetle Yezîdî'nin (ö. 202/817), ondan da Dûrî (ö. 246/860) ve Sûsî'nin (ö. 261/874) şöhret kazandığını hatırlatarak Ebû 'Amr'dan rivayetiyle temayüz eden on yedi ravinin tamamının isimlerini saymış, akabinde şunları serdetmiştir: "Zaptları, muhakeme yetenekleri ve güvenilirlikleriyle öne çıkan bu kadar çok sayıdaki ravi bir kenara atılarak, nasıl olur da Ebû 'Amr'ın kıraati, yalnızca Yezîdî'ye hasredilir! Kaldı ki bunlar içerisinde, Yezîdî'den daha sika ve daha bilgin kimselerin varlığı da ihtimal dâhilindedir."[310] Ebû Hayyân, bu beyanatıyla Ebû 'Amr'ın diğer ravilerinin dışarıda bırakılmasından duyduğu üzüntü ve endişeyi dile getirmiş, geride bırakılan rivayetlerin zayi olacağını vurgulamıştır. O, böyle bir açıklamayla İbn Mücâhid'in hatalı davrandığının altını, çekinmeden çizmiştir.[311]

---

308 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 90.

309 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 91.

310 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 42.

311 Burada şunu da belirtmek gerekir ki Zehebî, İbn Mücâhid'in, Ebû 'Amr'dan yalnızca Yezîdî rivayetini kitabına dâhil etmesinin sebebini, Bizzat İbn Mücâhid'den nakille şöyle haber vermiştir: "İbn Mücâhid, Yezîdî'yi, diğer ravilere göre öne almamızın altında yatan sebep, onun kendisini tamamen bu kıraate adaması; diğer kıraatlerle iştigal etmemesi ve öteki ravilerden bu yönleriyle üstün olmasıdır şeklinde açıklamıştır." Bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 322.

Ebû Hayyân, bu hususta eleştirilerinin devamında da Yezîdî'den rivayetiyle tanınmış on kişinin ismine yer vermiş ve: "En azından Yezîdî'nin rivayeti ikiye düşürülmeseydi; zira bu on kişiden kimileri vardır ki onlardan bazıları, Dûrî ve Sûsî kadar Yezîdî'ye yakın; onlardan daha güvenilirdirler." şeklinde serzenişte bulunmuştur.[312] İbnü'l-Cezerî, Ebû Hayyân'ın, Ebû 'Amr ve Yezîdî rivayetlerinde yaptığı gibi Dûrî, Sûsî ve Nâfi' özelinde de rivayet silsilelerini aktardığını ve uzayıp giden bu türdeki bilgilendirme metninin sonunda, nihayet şunları kaydettiğini nakletmektedir: "İşte böyle! Pek çok meşhur ravinin varlığına rağmen neden bu sayı illa da ikiye çekilmiştir! Hangi şerefleri, hangi meziyetleri temel alınmış da bu iki ravi, diğerlerinin üstünde tutulmuş ve diğerleri bir kenara itilmiştir! Hâlbuki ilgili şahısların tamamı, aynı ölçüde güvenilirdir ki onlar da bir üstattan okumuş, belki de aynı hocalardan tahsilde bulunmuşlardır."[313]

Ebû Hayyân'ın hiçbir şekilde çekinmeden ve direkt adres vererek dillendirdiği bu tenkitleri, herhangi bir açıklamaya yer bırakmamaktadır. Ancak şuna da değinmek gerekir ki o, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî dışında, kendinden önce görülmemiş sertlikteki bir üslubu takınarak düşüncelerini apaçık dillendirmekten geri durmamış ve sınırlandırma faaliyetine tüm yönleriyle katılmadığını ısrarla vurgulamıştır. Ebû Hayyân'ın, bizzat Endülüs'te de uygulanagelen yedi kıraatle bunların on dört rivayetinden şikâyetçi olduğu; onca rivayet ve tarîk varken yalnızca bunlarla yetinilmesinden duyduğu rahatsızlıktan da bahsedilmektedir.[314]

3.3.1.3.4. Yedinin İçine Alınan/Alınmayan İsimlerde İsabetli Davranılamadığı Yönündeki Eleştirileri

Endülüslü kıraat âlimlerinin, yedi sınırlaması noktasında İbn Mücâhid'i hedef aldıkları gözlenen son eleştirileri, yedi tasnifinin içerisinde bulunan kıraat

312 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 42.
313 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 42.
314 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 106-107.

imamlarından bazılarının bu tasnifte yer almaması; dışarıda bırakılanlardan bir kısmının da tasnife dâhil edilmesi gerektiği yönündedir.

Onların bu bağlamdaki eleştirileri ise diğer bazı kıraat imamlarını da teşmil etmekle birlikte çoğunlukla Ya'kûb Kıraati'nin yedi dışında bırakılması etrafında şekillenmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin, kıraat sahasında söz sahibi bir kısım âlimin, İbn Mücâhid'in Ya'kûb'u dışarıda bırakmasını doğru bulmadıklarını, halbuki Hamze yerine onun dâhil edilmesinin daha isabetli bir seçim olacağı yönündeki rivayetinde geçen[315] "ehl-i kurrâ" terkibiyle Endülüslüleri işaret ettiği söylenebilir. Zira onların birçoğu, ilgili hususta dönüp dolaşıp Ya'kûb üzerinde durmakta; kimisi bu ihtiyârın pek çok zümre tarafından iltifat gördüğünü belirtirken kimisi de yedi içerisinde yer almamasını hayretle karşılamaktadır. Bu coğrafyadan yetişen kurrânın, yedi kıraatle birlikte Ya'kûb Kıraati'ni de tedrise eklemeleri, şüphesiz ilgili duruma matuftur ki bu konu üzerinde ileride detaylıca durulacaktır.

Endülüslülerin Ya'kûb Kıraati'ne bağlılıklarına dair ilk söylem ve onun yedinin dışında bırakılmasına dönük ilk serzeniş, Mekkî b. Ebî Tâlib'den gelmiştir. O, yedi harfin, meşhur yedi kurrâdan ibaret olmadığını belirterek İbn Mücâhid'den önce kaleme alınan ve kıraatlerin tedvinini içeren bazı eserlerin Kisâî, Hamze ve İbn 'Âmir gibi meşhur kıraatlere yer vermediğini aktarmış ve akabinde şunları kaydetmiştir: "Bu (yedi kıraat, yedi harfin ayrı ayrı birer cüzüdür anlayışı) nasıl olabilir! Kisâî, daha dün, halife Me'mûn (ö. 218/833) döneminde yediye dâhil edilmiştir.[316] Hâlbuki (daha önce) onun yerine yedinci imam Ya'kûb idi. 300'lerde İbn Mücâhid, Ya'kûb'u dışarıda bırakarak Kisâî'yi ekledi. Kisâî, hem Hamze'den hem de diğer imamlardan okuduğu halde nasıl olur da böyle bir konuma getirilir! Hamze'nin ihtiyârı, yedi harfin bir cüzü

315 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 39.

316 Bir diğer Endülüslü âlim Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, İbn Mücâhid'in, önceleri Kisâî yerine Ya'kûb'u yedinin içine dâhil ettiğini ancak sonradan bundan vazgeçerek Kisâî'den yana karar kıldığını aktarmaktadır. İbnü'l-'Arabî'ye göre İbn Mücâhid, bu vazgeçişi gelişi güzel yapmamış; bazı değerlendirmeler sonucunda böyle bir kanaate varmıştır. Neticede devletin de bu tasnife destek vermesiyle birlikte yedili tasnifte Ya'kûb yer alamamıştır. Bkz. Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, **el-'Avâsım mine'l-Kavâsım**, s. 360.

olduğuna göre (böyle kabul edersek) nasıl olur da yedi harfin birinin içinden bir başkası daha çıkabilir! İşte böyle, bu tutum zamanımıza kadar devam edegelmiştir."[317]

Mekkî, bu ifadeleri, temelde yedi harfin yedi kıraat olmadığını beyan için kullansa da özellikle İbn Mücâhid öncesi dönemde Ya'kûb Kıraati'nin meşhur kıraatlerden kabul edildiğinin ve Kisâî'nin, onun yerine yediye eklendiğinin altını çizmektedir. Onun bu sözlerini, konumuz açısından iki manaya teşmil etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, Ya'kûb'un dışarıda bırakılmasını içten içe kabullenemediği; ikincisi de Kisâî'nin yediye dâhil edilmesini doğru bulmadığıdır. Çünkü Mekkî, halihazırda Hamze Kıraati'nin Kisâî'yi zaten temsil ettiğini, dolayısıyla onun müstakilen yediye dâhil edilmesinin, tabir yerindeyse, lüzumsuz bir iş olduğunu hissettirmektedir. Ayrıca o, önceki dönemlerde pek çok kimse tarafından iltifat gören Ya'kûb'un dışarıda bırakılmasını da anlamsız bulmaktadır.

Ebû Amr ed-Dânî, Ya'kûb Kıraati'nin yaygınlığıyla ilgili bilgi aktaran ve bu kıraatin yedinin dışına itilmesinden rahatsızlık duyan bir başka Endülüslüdür. İbnü'l-Cezerî, Ebû Amr ed-Dânî'nin, günümüze ulaşamadığı bilinen *Tabakâtü'l-Kurrâ* adlı eserinde, İmam Ya'kûb ile ilgili olarak şunları kaydettiğini haber vermektedir: "Basra kurrâsının tamamı veya kâhir ekseriyeti, Ebû 'Amr'dan sonra Ya'kûb'u temel almış ve onun ihtiyârını tercih etmiştir. Hatta Tâhir b. Ğalbûn'dan (ö. 399/1008), "Basra'daki camilerde imamlar, yalnızca Ya'kûb'un kıraatiyle okurlardı dediğini işittim."[318] Ebû Amr ed-Dânî'nin bu ifadelerinde her ne kadar yedi kıraate, Ya'kûb'un da eklenmesi gerektiğine dair İbn Mücâhid'i hedef alan açık bir eleştiri görülmese de Ya'kûb'un dışarıda bırakılmasını yanlış bulduğu yönünde bir fikre kapılmamak mümkün değildir. Zira İbnü'l-Cezerî'nin bu nakli, yedi etrafında teşekkül eden eleştiriler ve sonrasında oluşan kıraat tasnifatı kısmında aktarması, iddianın bir temele dayandığını kanıtlar mahiyettedir.

Öte yandan Tâhir b. Ğalbûn gibi, Endülüslü kurrâya kaynaklığıyla temayüz eden Mısırlı bir diğer zat İbn Eşte'nin de (360/971)[319] benzer beyanlarına

317 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 36-39.
318 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43.
319 Mısırlı kurrânın, kıraat sahasında Endülüslüleri ne denli etkilediğiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Bu çalışmanın "Mısır: Tedrîsî Kaynaklık" adlı başlığı.

rastlanmaktadır.[320] Endülüs kıraat ekolüne kaynaklık anlamında en öne çıkan bölgeler arasında yer alan Mısır'a mensup kıraat âlimlerinin, Ya'kûb Kıraati'ni, Basra'da en çok okunan kıraat olarak tanımlamaları, bu noktada gözden uzak tutulmaması lazım gelen başka bir veridir. Zira onların Ya'kûb'a bakışları, kıraat sahasında kaynaklık ettikleri Endülüslüleri de pekâlâ etkilemiştir.

İbn Mücâhid'in ihtiyâr tercihleriyle ilgili görüş bildiren Ebû Hayyân el-Endelüsî, Basra Camii'n imamı şeklinde nitelendirdiği Ya'kûb'un kıraatini, pek çok kimse tarafından iltifat edilen bir kıraat olarak tanımlamış ve hiç kimsenin bu kıraati zayıf veya hatalı görmediğini vurgulamıştır. Onun, Ya'kûb Kıraati'nin herkes tarafından sağlam görüldüğüne yönelik ifadesi, kuşkusuz bu hususta İbn Mücâhid'i destekleyen birtakım ulemâyı hedef almaktadır. Nitekim içinde Sehâvî ve Ebû Şâme gibi kıraat sahasının önder şahsiyetlerinin de bulunduğu bir topluluk, İbn Mücâhid'in Ya'kûb'u yedi dışına itmesini, Ya'kûb'un nâzil isnatlı olduğu yönündeki gerekçeyle açıklamakta ve bu uygulamayı eleştirenleri, maksada muttali olamamakla itham etmektedirler.[321]

Ebû Hayyân ise açıklamalarının devamında, Ya'kûb'un, kıraati Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'dan aldığını, onun da 'Âsım ve Ebû 'Amr'ın talebesi olduğunu hatırlatmakta, Ya'kûb'un Ebû Ubeyd dışındaki kimselerden de tahsilde bulunduğunun altını çizmektedir.[322] Ebû Hayyân, bu ifadeleriyle bir yandan Ya'kûb'un pek çok kimse tarafından kabul görürlüğü sebebiyle yedinin içerisine alınmasının gerekliliğine işaret ederken diğer yandan alınmamasını isabetsiz bir eylem şeklinde görmektedir. Kaldı ki alınmayışıyla ilgili ileri sürülen sebebin de yersiz olduğunun üzerinde ısrarla durmaktadır.

Ebû Hayyân'ın yedi muhtevasıyla ilgili tek eleştirisi Ya'kûb ile sınırlı olmayıp Ebû Ca'fer noktasında da benzer paralelde görüşler serdettiği bilinmektedir. Buna göre o, kıraati İbn Abbas'tan tahsil eden Ebû Ca'fer'in, tâbiûnun önderlerinden olduğunu, Nâfi'in hocalığını yaptığını, senedinin hiçbir şekilde uzamadan direkt Hz.

320 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43.
321 Alemüddîn es-Sehâvî, **Cemâlü'l-Kurrâ**, s. 436-437; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 161.
322 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43.

Peygamber'e ulaştığını ve Arap asıllı olması hasebiyle kıraatinde hata yapmayacağını savunmuştur.[323] Ebû Hayyân'ın ilgili açıklamalarından, Ebû Ca'fer Kıraati'ne bakışı anlaşılmakta, yediye dâhil edilmemesini yanlış bulduğu hissedilmektedir.

Endülüslü kurrânın İbn Mücâhid'in sınırlandırma faaliyetine dönük daha pek çok eleştirisini sıralamak mümkündür. Ancak buradaki maksat, adı geçen coğrafyaya mensup âlimlerin tüm eleştirilerini saymak değil, ilgili sınırlandırma operasyonuna bakışlarıyla ilgili genel bir kanı uyandırmaktır. Buraya kadar aktarılan görüşlerin, söz konusu meseleye yeterince ışık tuttuğu düşünülerek Endülüs'te tercih edilen kıraat tasnifatına yönelik analizlere geçilecektir.

3.3.2. Kırâat-i Seb'a (Yedi Kıraat) Tasnifatı

Başta kıraat sahasındakiler olmak üzere Endülüs'ten neşet etmiş ilim adamlarının, İbn Mücâhid'in kıraatleri sınırlandırma eylemini hedef alan yukarıdaki eleştirilerine muttali olan bir kimsede öncelikle oluşması gereken kanaat, kuşkusuz ilgili âlimlerin söylemdeki tepkilerini eylemlerine de yansıtması yönünde olacaktır. Ancak onların bu hususta eylemsel tepkileri, söylemlerinde görüldüğü gibi tekdüze gelişmemiştir. Onlar, bu uygulamaya kimi zaman eleştirilerinin gerektirdiği eylemsel tepkiler gösterseler de, tentikleriyle taban tabana zıtlık arz eden sayısız çalışmaya da imza atmışlardır. Hatta İbn Mücâhid'i en sert şekilde eleştirenler dâhi, onun yedi kıraat tayininin İslam dünyasında yayılarak kıraat öğretim metodu şeklinde kökleşmesinde önemli ve kritik bir rol üstlenmişlerdir.[324]

Burada altı çizilmesi gereken ilk ve en önemli nokta, Endülüs kurrânın, kıraat farklılıklarının tespitini içeren eserlerini, eleştirilerine paralel olarak yedi kıraat dışında; beş, altı, sekiz vb. tasniflerle meydana getirmeleridir. Ancak onların kâhir ekseriyeti, söz konusu eleştirilerinin aksine bir telifat türü benimsemişler ve İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'sı ekseninde kitaplar vücuda getirmişlerdir.

---

323 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43.
324 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 103 vd.

İbn Mücâhid'in ilgili sınırlamasını yedi sayısına hasretmesini ve bunların dışındakilerin şâz şeklinde algılanmasını en sert eleştirenlerden Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, kıraat farklılıklarının cem' ve tevcihine yönelik kaleme aldığı *el-Hidâye ilâ Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a* ve bu eserin şerhi olan *Şerhu'l-Hidâye* isimli çalışmalarını, yedi kıraate hasretmiştir.[325]

Ebü'l-Abbas el-Mehdevî kadar sert olmasa da İbn Mücâhid'e eleştiri yönelten bir diğer isim Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tebsıra fi'l-Kırââti's-Seb'* ve bu eserini şerh ettiği *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb'*ini, hem yedi kıraat hem de iki ravi ile sınırlı kılmıştır.[326]

Özellikle geride bırakılan kıraatlerin şâz algınmaması gerektiğini ve bunların da tedavülde kalmasının lüzumunu vurgulayan Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb'i'l-Meşhûra* ile bunun muhtasarı *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'*; *Müfredâtü'l-Kurrâi's-Seb'a* ile ilgili eserin muhtasarı olan *Muhtasaru Mezâhibü'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr*'ını, rivayeti iki ile sınırlamasa da yedi kıraati temel alarak meydana getirmiştir.[327]

Belki de bu hususta sesi en gür ve şiddetli çıkan Ebû Hayyân el-Endelüsî de aynı usule düşmekten kendini alamamıştır. Nitekim o da kıraat farklılıklarıyla ilgili 'İkdu'l-Leâlî fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-'Avâlî ismiyle telif ettiği eserinde, İbn Mücâhid'in belirlediği sistemi devam ettirmiştir.[328]

İsimleri ve eserlerinin münderecatı aktarılan Endülüs'ün simge isimleri başta olmak üzere bu coğrafyaya mensup kıraat âlimlerinin pek çoğu, kıraatlerin tedvin ve cem'ini ihtiva eden eserlerinde, çok az bir kısmı dışında sekiz, dokuz, altı, beş vb. tasnife yönelik çalışmalar oluşturmadıkları görülmektedir.[329] Dolayısıyla Ebû Ömer

---

325 Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî, **Şerhu'l-Hidâye**, (Neşredenin girişi, I, 86).

326 Mekkî b. Ebî Tâlib, **et-Tebsıra fi'l-Kırâât's-Seb'**, (thk. Muhammed Ğavs en-Nedvî), ed-Dâru's-Selefiyye, Hindistan 1982 (II. Bs.), s. 175 vd.

327 Ebû Amr ed-Dânî, **et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'**, (nşr. Otto Pretzl), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut 1984, s. 4-7; Ebû Amr ed-Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, I, 43 vd.; **Muhtasaru fî Mezâhibi'l-Kurrâ**, s. 29-36.

328 'Avâcî, Muhammed Hüseyin, "'İkdu'l-Leâlî fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-Avâlî li Ebî Hayyân el-Endelüsî", Medine t.y. s. 54-55.

329 Endülüslü kurrânın, yedi dışındaki kıraatleri cem' ettikleri eserlere aşağıda değinilecektir.

el-İşbîlî, Mekkî b. Ebî Tâlib veya Ebû Ömer et-Talemenkî ile başlayan yedi kıraate dönük eser telifi geleneği,[330] Endülüs'ün düşüşüne kadar devam etmiştir. Nitekim çalışmamızın dördüncü ve son bölümünde yer verilen Endülüs kıraat literatüründeki eserlerde de müşahede edileceği üzere bu bölge kurrâsı, kıraat tasnifinde İbn Mücâhid'in çizgisine sıkı sıkıya bağlı kalarak yedi kıraatin dışına pek çıkmamışlardır.

Endülüslülerin İbn Mücâhid'e bağlılıkları, *Kitâbü's-Seb'a*'daki imamları eserlerine aynen aktarmalarıyla sınırlı değildir. Zira onların neredeyse tamamı, yalnızca imamları değil, İbn Mücâhid'in tayin ettiği iki raviyi de temel almışlar ve onun ravi tespitine de tabi olmuşlardır. Yukarıda aktarılan Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin çalışmaları, bu minvaldedir. Zikredilenler dışında, İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin *el-İktifâ* ve *el-'Unvân*'ı,[331] İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî'nin *el-Miftâh*'ı,[332] İbn Şüreyh Ebû Abdillah el-İşbîlî'nin *el-Kâfî*'si,[333] İbnü'l-Bâziş el-Gırnâtî'nin *el-İknâ*'ı[334] ve İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî*'si[335] gibi Endülüs'ün önder kurrâsının elinden çıkmış eserlerde de durum aynıdır.

Bununla birlikte söz konusu yöndeki söylemleri, eylemlerine denk düşen kimi Endülüslülere de rastlamak mümkündür. Zira *Câmi'u'l-Beyân*'da Ebû Amr ed-Dânî, İbn Mücâhid'in iki ravi uygulamasının dışına çıkarak ravi sayısını genişletmiştir. O, İbn Kesîr'e İbn Füleyh, Ebû 'Amr'a eş-Şücâ', İbn 'Âmir'e İbn 'Utbe ve İbn Bekkâr, 'Âsım'a Müfazzal gibi pek çok ravi eklediği[336] ve yedi kıraate dair yazılmış en

---

330 Kıraatleri ilk defa bir araya getirerek eser telif eden Endülüslü kıraat âlimlerinin kim ya da kimler olduğuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Bu çalışmanın, "Tasnife Dayalı Kıraatlerin Telifat Yoluyla Endülüs'e Girişi" başlığı.

331 İsmail b. Halef es-Sarakustî, Ebû Tâhir Saîd b. İmrân, **el-İktifa fî Kırâati's-Seb'i'l-Meşhûra**, (nşr. Hatim Salih ed-Damin), Bağdat 2004, s. 16-17; **el-'Unvân fi'l-Kırâati's-Seb'**, (nşr. Züheyr Gazi Zahid-Halil Atiyye), Suudi Arabistan 2005, s. 136.

332 İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, s. 11-12.

333 Ebû Abdillah İbn Şüreyh, **el-Kâfî**, s. 28-29.

334 İbn Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, **el-İknâ' fi'l-Kırâati's-Seb'**, (thk Abdülmecid Katamış), Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1982 (I. Bs.), s. 55 vd.

335 Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, Halef b. Ahmed, **Hırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehâni fi'l-Kırââti's-Seb',** (nşr. Muhammed Temîm), Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, Medîne 2010 (V. Bs.); s. 5.

336 Ebû Amr ed-Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, I, 43-70.

kapsamlı çalışmalardan kabul edilen bu eserinde, 40 rivayet ve 160 tariki bir araya getirdiğini söylemektedir.[337]

İlgili hususta öne çıkan bir diğer isim de Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir. O, her ne kadar '*İkdu'l-Leâlî*'sinde yedi kıraatin dışına çıkmamışsa da el-*Bahru'l-Muhît* adlı tefsire dönük çalışmasında, şâz şeklinde tanımlanan kıraatlere de fazlaca başvurmuştur.[338] Onun bu eylemini, tamamen İbn Mücâhid'e dönük bir tepki şeklinde algılamak sığ bir bakışı açısı olabilir. Ancak onun şâz kıraatlere bu denli yer vererek onları mütemadiyen zikretmesi, en azından söylemlerinin eylemleriyle uyuştuğunun bir göstergesi şeklinde yorumlanabilir.

Endülüslü kıraat âlimleri, yedi kıraatle on dört rivayete hasrettikleri eserlerinin yanı sıra kıraat eğitiminde de yedili tasnifi temel almışlardır. Söz konusu durum, kıraat ilminin Endülüs'e girişinden düşüşüne kadar devam etmiştir. Nitekim çalışmamızın, kıraat ilminin Endülüs'teki tarihine değinilen birinci bölümünde görüleceği üzere, yedi kıraatle on dört rivayete dair yukarıda adı geçen eserler, sonraki dönemlerde de Endülüs kıraat lüteratürünün referans kaynakları olmuş ve telif türü, bölgede bu şekilde süregelmiştir. Onların eserlerinin münderecatını oluşturan ilgili kıraat tasnifinin, tedris ile paralellik arz edeceği muhakkaktır. Zira yaşadıkları asırlar farketmeksizin, bu coğrafyaya mensup pek çok kıraat âliminin biyografisine göz atıldığında, "yedi kıraati falandan aldı", "yedi kıraati filana okudu/okuttu", "yedi kıraatte uzmandı" gibi ifadelelerle çoğu kez karşılaşılmaktadır.[339] Onların biyografilerindeki bu ifadelerden, hicrî beşinci asrın ilk yarısından, Endülüs'ün düşüşü olan hicrî dokuzunca asra kadar kıraat eğitim metodu olarak yedili tasnifi uyguladıkları çıkarımında bulunmak, pekâlâ mümkündür. Bu çıkarım ise sağlam bir temele oturmuştur.

---

337 Ebû Amr ed-Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, I, 18. İbnü'l-Cezerî ise bu esere dair Dânî'nin, kıraatle ilgili kendisine ulaşan her şeyi aktardığını söylemiş ve 500 rivayeti topladığını ifade etmiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 61.

338 Ebû Hayyân'ın, tefsirinde şâz kıraatleri kullanmasıyla ilgili birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr,** (thk. Sıdkı Muhammed Cemil), (nşr. Dâru'l-Fikr), Beyrut 2010, I, 246-247, V, 56-57, 245-246.

339 Bazı örnekleri için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 834, 844, 899, 998, 1153, 1427, 1466, 1490, 1538; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 64, 69, 105, 493.

Makkarî'nin, Endülüs'te kıraat eğitiminde benimsenen usul ile ilgili aktarımındaki, "bu topraklarda kıraatin, kıraat-i Seb'a etrafında şekillendiğini ve böyle bir metodun uygulandığını haber vermesi", bahse konu iddianın temellendirmesi bakımından kıymetli bir rivayettir.[340] Aynı şekilde Endülüs ve Mağrib'de uygulanagelen kıraat metoduna tam anlamıyla vakıf olamadığını belirtmekle birlikte İbnü'l-Cezerî'nin, adı geçen bölgelerde, yalnızca yedi kıraatle on dört rivayetin temel alındığına dair kendisine ulaşan bir haberi nakletmesi, Endülüs'ün kıraat eğitim metoduna ışık tutan ve söz konusu iddiayı destekleyen başka bir noktadır.[341] Dahası, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin, Endülüs kıraat ekolünün temel özelliklerinin analizini içeren tasvirindeki: "Memleketimizde, *et-Teysîr*, *et-Tebsıra* ve *el-Kâfî* gibi eserlerin münderecatı okunur ki bunlar (İslam dünyasının diğer bölgelerindeki rivayetlerle karşılaştırıldığında), çok kısıtlıdır."[342] şeklindeki beyanatında vurgu yaptığı eserlerin tamamı, yedi kıraatle on dört rivayetten müteşekkildir. Dolayısıyla onun bu sözleri, Endülüs'te uygulanan kıraat eğitim metodunun mahiyetine yönelik olabildiğince panoramik bir bakış açısı sunmaktadır.

Endülüs-yedi kıraat bağlamında altı çizilmesi gereken noktalardan biri de yedi kıraatin İslam dünyasında kabul görmesinde Endülüslü kurrânın yeridir. Onlar, İbn Mücâhid'in yedi sınırlamasına yönelik neredeyse taban tabana zıt söylemlerde bulunmakla birlikte, bir yandan eserlerinin münderecatını ve tedris metotlarını yediye hasretmişler, diğer yandan da yedi kıraat metodunun İslam dünyasında revaç bulup yayılmasında başrol oynamışlardır.[343]

Endülüs'ün İslam dünyasına bu minvaldeki etkisi ise iki yolla mümkün olmuştur. Bunlardan birincisi, özellikle hicri altı ve yedinci asırdan itibaren Endülüs'ten İslam âleminin farklı bölgelerine yapılan rihleler ve göçlerdir. Bu rihle ve göçlerle birlikte Endülüs'teki kıraat kültürü, farklı coğrafyalara taşınma ve yayılma

340 Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 221.
341 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 99.
342 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 106.
343 Birışık, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, s. 102.

imkânı elde etmiştir.[344] İkincisi ise kuşkusuz bu coğrafyaya mensup kıraat âlimlerinin elinden çıkan eserlerin İslam dünyasında gördüğü iltifattır.

Kıraat ilminin teorisyenlik boyutunda öne çıkan Mekkî b. Ebî Tâlib ve *eş-Şâtıbiyye*'nin şöhret bulmasına kadar Mısır'da kıraat farklılıklarıyla ilgili en çok ezberlenen eser şeklinde nitelendirilen[345] *el-'Unvân*'ın müellifi İsmail b. Halef es-Sarakustî gibi birçok ismin, yedi kıraatin İslam dünyasına yayılması açısından kıymetli bir yeri haiz oldukları muhakkaktır. Ancak özellikle Ebû Amr ed-Dânî ve Ebü'l-Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin, sair şahsiyetlere oranla bu hususta payları bir hayli fazladır. Nitekim Dânî, *Câmi'u'l-Beyân*'ına muhtasar olarak kaleme aldığı *et-Teysîr*'i ile kıraat öğretiminin kolaylaşmasını sağlamış; Şâtıbî de birkaç ekleme yapmak suretiyle[346] *et-Teysîr*'i nazmetmiş ve kıraat farklılıklarının rahatlıkla ezberlenmesine ön ayak olmuştur. Böylelikle onların bu eserleri, daha önce kıraat sahasındaki hiçbir eserde görülemeyen bir rağbete erişmiş, Endülüs'te olduğu gibi İslam dünyasının hemen her coğrafyasında yedi kıraatin tahsil edildiği kitaplar haline gelmiştir.[347]

Adı geçen eserlerin gördüğü iltifat, kıraat ilminin kıyısından geçmiş bir kimse için dâhi malum olup bu hususta herhangi bir kaynağı referans göstermeye veya bu kanaati temellendirmek için delil aramaya gerek yoktur. Nitekim Endülüslü kurrânın, yedi kıraatin İslam dünyasına yayılması noktasındaki etkilerini ve eserlerinin bu minvaldeki ününü göstermesi bakımından İbnü'l-Cezerî'nin aktardığı şu rivayet bile üzerinde durulan meseleyi ispat için tek başına yeterlidir: "Abdullah b. Abdülmün'im Ebû Muhammed el-Vâsıtî (ö. 740/1340),[348] 730 yılı dolaylarında Şam'a gelerek *el-Kenz* ve *el-Kifâye* gibi telifatının tazammun ettiği on kıraati okutmaya başladı. Bana

---

344 Endülüs'ten İslam dünyasının farklı bölgelerine yapılan rihleler ve göçler sonucunda, bu bölge ulemâsının kıraat ilmine etkileri, Endülüs'ün kıraat ilmine etkileri başlığında detaylıca aktarılacaktır.

345 Kastallânî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn, **Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâat**, (thk. Amir Seyyid Osman-Abdussabur Şahin), Kahire 1972, I, 89.

346 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 95.

347 Ebû Şâme, *Hırzü'l-Emânî*'nin bu denli bir şöhrete kavuşmasını yalnızca esere değil, Şâtıbî'nin öğrencisi olan hocası Alemüddîn es-Sehâvî'nin bu esere yaptığı şerhe bağlamaktadır. Zira ona göre *Hırzü'l-Emânî*, Sehâvî'nin *Fethu'l-Vasît fî Şerhi'l-Kasîd* adlı şerhine kadar kimse tarafından tanınmamaktaydı. İlgili şerhle birlikte bu eserin ünü artmış ve fazlaca rağbete mazhar olmuştur. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, **İbrâzü'l-Me'ânî**, s. 8. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 178.

348 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1494-1495; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 384-385.

ulaşan bir bilgiye göre, *eş-Şâtıbiyye* ve *et-Teysîr* dışında başka herhangi bir şey bilmeyen (okumayan) Şamlı bir kısım kurrâ, onu kabullenemediler (onun on kıraati okutmasını) ve kadılardan bu usulün (on kıraat tedrisinin) yasaklanması yönünde talepte bulundular."[349] İbnü'l-Cezerî'nin naklettiği bu haber, Endülüslülerin, yedi kıraatin yalnızca memleketlerinde değil, İslam dünyasının çoğu yerinde benimsenerek öğretim metodu haline gelmesindeki payını gözler önüne sermektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin, *en-Neşr*'ini yazma sebebine yönelik serdettiği açıklamalar esnasında "İslam dünyasında kıraatlerin/Kur'ân'ın, sadece *eş-Şâtıbiyye* ve *et-Teysîr*'den ibaretmiş gibi bir algıdan bahsetmesi de Endülüslüler ve onların eserilerinin kökleşmesine dair net bir fotoğraf sunmaktadır.[350]

Öte yandan kıraat âlimlerinin biyografilerini içeren ve çalışmamızın da ana kaynakları arasında yer alan Zehebî'nin *Ma'rife'*si ile İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâye*'sini temel alan yüzeysel bir araştırma yapıldığında, biyografileri aktarılan sayısız kurrâ hakkında, "*et-Teysîr* ve *eş-Şâtıbiyye*'yi falan kimseden aldı/okudu", "filan kimseye okuttu/rivayet etti" tarzında cümlelerle çoğu zaman karşılaşılmaktadır.[351] Dolayısıyla tek başına bu bilgi bile yedi kıraatin, İslam âlemine Endülüslüler eliyle yayıldığını kanıtlamak için yeterli gözükmektedir.

Konuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise Endülüslülerin, İbn Mücâhid'in uygulamasına kimi zaman sert eleştiriler getirmekle birlikte eylemlerinde bu eleştirilere uymamalarındaki muhtemel sebeplerdir. Yukarıda da aktarıldığı üzere İbn Mücâhid öncesi dönemde, Ebû Ubeyd, Taberî, İbn Cübeyr el-Kûfî ve Dâcûnî gibi ulemâ eliyle yedi dışında meydana getirilen farklı tedvinler bilinmekle birlikte, özellikle İbn Mücâhid'in yedi sınırlaması sonrasında, kıraat tedrisatı ve müellefatı, iki yönlü bir seyre girmiştir. Bunlardan birincisi, bizzat onun sistemi takip edilerek yedili tasnife sadık kalınmasıdır ki Endülüslüler, bu tür tedris ve telifin öncüsüdür. Diğer sistem ise yedinin dışındaki; sekiz, on, on bir, on iki vb. tasnifler olup bunlar da pek çok kimse tarafından, İbn Mücâhid'e yönelik eylemsel

349 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 39.
350 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 54.
351 Birkaç örneği için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 214, 221. Benzer bir değerlendirme için bkz. el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, s. 76.

tepki gösterme güdüsünün bir sonucudur.[352] *el-Mebsût fi'l-Kırââti'l-'Aşr*, *el-Ğâye fi'l-Kırââti'l-'Aşr* ve *eş-Şâmil fi'l-Kırââti'l-'Aşr* adlı eserleriyle İbn Mihrân en-Nisâburî (ö. 381/992), *el-Müstenîr fi'l-Kırââti'l-'Aşr*'ıyla Ebû Tâhir el-Bağdâdî (ö. 496/1103), *el-Misbâhu'z-Zâhir fi'l-Kırââti'l-'Aşr*i'*l-Bevâhir*'iyle Ebü'l-Kerem eş-Şehrezûrî el-Bağdâdî (ö. 550/1156) gibi on kıraati tespit eden isimlerin bu çalışmaları, söz konusu hususa örnek gösterilebilir. On kıraat dışında; bir, altı, sekiz,[353] on bir vb. türde kaleme alınan pek çok eseri daha bu meyanda zikretmek mümkündür.[354]

Görüldüğü üzere henüz erken dönemlerden itibaren İslam dünyasında yedi dışındaki pek çok farklı tasnif, telif ve tedris mevcutken, Endülüslülerin yedi kıraati tedris ve telifte daima temel almaları ve bu tasnife gösterdikleri bağlılık, onların eleştirileriyle birlikte düşünüldüğünde tezatlık arz etmektedir. Zira onlardan beklenen, söylemlerini, eylemlerine de yansıtmaları ve hemen her yönüyle eleştirdikleri yedi sınırlamasının dışına çıkmalarıdır.

Tespit edilebildiği kadarıyla söz konusu tezatlığın sebeplerine dair -Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin aşağıda değinilecek ifadeleri dışında- ne Endülüslü kurrânın kendi ağzında ne de farklı nakillerden gelen muayyen bir izah bulunmamaktadır. Bununla birlikte onların böyle bir yol izlemelerinin muhtemel sebepleri olmalıdır. "İbn Mücâhid'in böyle bir kısıtlama yaparken hedeflediği amaca uygun davranma arzuları", bu noktada ilk muhtemel sebep şeklinde zikredilebilir. Zira İbn Mücâhid'i bu sınırlamaya götüren en baskın gayenin, halihazırda varlığını sürdüren sayısız ihtilafı bertaraf etmek olduğu söylenmişti. Endülüslüler de İslam dünyasından uzak bir coğrafyada hayat sürmeleri sebebiyle, geniş bir birikimi işlemektense dar ama kontrol altında tutulabilir bir yöntemi takip etmeyi ve böylelikle pek çok ihtilaftan uzak durmayı; halkın zihin dünyası açısından daha sağlıklı bir yöntem olarak görmüşlerdir. Böylelikle onlar, genişlik içinde boğulmak yerine, az ve anlaşılır şeylerle uğraşmayı

---

352 Ebü'l-Fazl er-Râzî, Alemüddîn es-Sehâvî ve Ebû Şâme gibi isimler bu düşüncededir. Bkz. Alemüddîn es-Sehâvî, **Cemâlü'l-Kurrâ**, s. 436-437; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 162; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43-44.

353 Sekiz kıraat tasnifi, çoğunlukla yedi kıraate Ya'kûb'un eklenmesiyle oluşturulmaktadır ki hem tedriste hem de telifte Endülüslülerin de bu uygulamasıyla sıkça karşılaşılmaktadır. Bu konuya aşağıda detaylıca değinilecektir.

354 Yedi kıraat dışında; bir, altı, sekiz, on, on bir, on iki gibi kıraat tasnifatına ayrılmış eserlerle ilgili geniş malumat için bkz. Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 80-84.

ve böylece doğruyla yanlışı karıştırmamayı amaçlamışlardır. Kaldı ki onların temel aldıkları yedi imam; yedili tasnif başta olmak üzere sekiz, on, on bir, on iki vb. tüm tasniflerde de ortak şekilde bulunmaktadır. Böylece onlar, asgarî müştereği işleyerek muhtemel çekişmelerden uzak durmayı ve var olana sımsıkı sarılmayı öncelemişlerdir. Bu bağlamda, İbn Mücâhid'in, kendisinin de bir ihtiyâr seçip seçmeyeceği yönündeki soruya: "Evvelemirde gereklilik arz eden şeyin, öncekilerin kıraatlerini korumaktır." şeklindeki cevabı,[355] Endülüslülerin, yedi uygulamasına bağlılıklarına da teşmil etmek mümkündür. Zira onlar da alabildiğine geniş ihtilafları tedavülde tutarak kafa karıştırmak yerine, böyle bir yönteme başvurmuş olabilirler.

Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî'nin: "Nasıl ki İbn Mücâhid'in yedi sınırlamasının şeriatte asli bir dayanağı yoksa ona tepki olarak meydana getirilen sayısız ihtilafın da dayanabileceği herhangi bir temel yoktur." meyanındaki açıklamaları, belirtilen iddiayı desteklemesi açısından kıymetlidir. Zira o, bu minvaldeki beyanatlarında, İbn Mücâhid'in yedi sınırlaması sonrasında pek çok kimsenin bu rivayet ve tarikleri genişletmeyi amaç edinerek ihtilafların büyümesine yol açtığını, hatta bunun sonucunda yedi kıraatte bin beş yüz; aynı şekilde geride kalan (şâz) ihtiyârlarda da yine bin beş yüz kadar rivayetten söz edilmeye başlanmıştır. Bu türden uğraşların, sevaptan ziyade günah sebebi olduğunu da vurgulayan İbnü'l-'Arabî, böyle bir genişletme eyleminin de aslının olmadığını ifade etmektedir. O, uzayıp giden bu açıklamalarında, ihtilafların genişlemesine tehlil ve tekbir bahsindeki ihtilafları da örnek göstermiş ve bu tarz ihtilafların tamamen uydurma olduğunu, bu işlerle uğraşanların tövbe etmeleri gerektiğini hatırlatmıştır. Ayrıca İbnü'l-'Arabî'ye göre kıraat sahasında bu denli detaylara girmek, kıraatin belli bir dönemden sonra bir sanata dönüşmesinden kaynaklanmaktadır.[356] Kendisi de Endülüslü olan İbnü'l-'Arabî, bir yandan sınırlamanın doğruluk arz edemeyeceğinin altını çizse de ihtilafların genişletilmeye çalışılmasına da büyük tepkiler göstermektedir. Onun bu açıklamalarından, bahse konu eylemsel tepkileri yersiz bulduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

---

355 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 537.
356 Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, **el-'Avâsım mine'l-Kavâsım**, s. 360-361.

Bu bağlamda, Endülüslü kurrânın yedi kıraate bağlılıkları, İbnü'l-'Arabî özelindeki bu ifadelere -muhtemel de olsa- dayandırılabilir. Kaldı ki Mekkî b. Ebî Tâlib'in, onca ihtiyârın varlığına rağmen yedi kıraatin meşhur olmasına dair sebepleri aktarırken, kıraat ihtilaflarının fazlalığından ve bu fazlalığın ortaya çıkardığı karışıklıktan bahsetmesi de bu açıdan göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husustur.[357]

Endülüslülerin yedi kıraate bağlılıklarının altında yatan ikinci muhtemel sebep, onların, kıraat sahasında daha çok Mısırlı ulemadan faydalanmaları olabilir. Zira Mısır'da kıraat, çoğunlukla yedi ekseninde kök salmış ve burada da rivayetler dar bir çerçevede seyretmiştir.[358] Kıraatin, uyulması gereken bir sünnet şeklinde tanımlanmasından[359] hareketle, Endülüslülerin de hocalarından aldıklarını aynen muhafaza etmek istemeleri ve bu manada hocalarına sıkı bir bağlılık göstermeleri, yedi kıraat usulünü benimsemelerinin sebepleriyle ilgili bir ipucu sunabilir. Endülüs kıraat ekolünün temel kaynaklarının aktarıldığı kısımda da belirtildiği üzere, bu yörenin kıraatteki kaynağı, yalnızca Mısırla sınırlı değildir.[360] Bununla birlikte Endülüs'ün bu sahadaki simge isimlerinin hoca silsilelerine göz atıldığında, çoğunlukla Mısırlılardan faydalandıkları ve onları temel aldıkları da yakinen müşahede edilecektir.[361] Örneğin Mekkî b. Ebî Tâlib'e en çok etki ettiği söylenen[362] Ebû 'Adiy el-Mısrî, Ebû Bekir el-Üdfüvî ve Ebü't-Tayyib İbn Ğalbûn'un üçü de Mısırlıdır. Bunlardan Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'un, kıraat farklılıklarına yönelik telif ettiği *Kitâbü'l-İrşâd fî Ma'rifeti Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a* adlı eserinin, yedi kıraate dönük olması çarpıcıdır.[363] Aynı şekilde Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî'nin hocalığını yapan Ebü'l-Hasen Tahir b. Ğalbûn'un, *et-Tezkira fi'l-kırââti's-Semân* adıyla yedi kıraate Ya'kûb

357 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 86; Bedreddîn ez-Zerkeşî, **el-Bürhân**, I, 329.
358 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukrîîn**, s. 103-104.
359 İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49.
360 Bkz. Bu çalışmanın, "Endülüs Kıraat Ekolünün Temel Kaynakları" başlığı.
361 Konuyla ilgili geniş izahatı, çalışmamızın, "Mısır: Tedrîsî Kaynaklık" başlığında aktardığımız için burada yalnızca ufak bir atıf yaptık.
362 Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 197-198.
363 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 677-678; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 419-420.

Kıraati'ni ekleyerek oluşturduğu sekizli tasnife dönük bir eserinin varlığı da burada zikre değerdir.[364]

Görüldüğü üzere her ne kadar Mısır, Endülüs kıraat ekolünün tek kaynağı olmasa da bu sahanın Endülüs'teki önder şahsiyetlerinin pek çoğu, Mısırlılardan faydalanmıştır ki aslında belirtilmeye çalışılan husus da tam olarak budur. Zira Ebû Ömer et-Talemenkî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, İsmail b. Halef es-Sarakustî, İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî ve Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî gibi kıraat âlimleri, Endülüs'ün bu alandaki en otoriter şahsiyetleridir. Dolayısıyla onlar, Mısırlı hocalardan faydalanmaları sebebiyle yedi kıraate bağlılık göstermişler, bu bölgede kıraat ilmiyle iştigal eden kimselerin de ilgili şahısların yöntemini takip etmeleri sonucunda, Endülüs'te yedi kıraat benimsenmiştir.[365]

Bu noktada serdedilebilecek muhtemel bir diğer sebep, siyasî otoritenin de desteğini almış bir karara, tam anlamıyla uygun davranarak çatlak ses şeklinde nitelendirilmekten kaçınma düşüncesi şeklinde tanımlanabilir. Endülüslü ulemâ, İbn Mücâhid'i hedef alan söylemsel tepkileriyle birlikte onun, haddi zâtında Kur'ân ve kıraati korumak gibi bir murad ile ve siyasî desteği de arkasına alarak gerçekleştirdiği bu sınırlamaya uygun davranmayı, yapılması gereken bir eylem şeklinde telakki etmiş olabilirler. Her ne kadar Endülüs'te yedi kıraat metodunun benimsenmesine yönelik birtakım görüşler aktarılsa da bunlar, yalnızca ihtimalden ibarettir.

Burada son olarak şunu da belirtmek gerekir ki Endülüslülerin çoğunlukla yedi kıraatin dışına pek çıkmamaları, bu usul dışındaki herhangi bir kıraat veya rivayette bilgi sahibi olmadıkları anlamına gelmez. Zira yedi sınırlaması meselesinde görüş serdedenler başta olmak üzere bu yöreye mensup kurrâ, İbn Mücâhid'i eleştirirken pek çok ihtiyârdan da söz etmektedir. Ayrıca Dânî'nin, *Câmi'u'l-Beyân*' da 40 rivayet (kimilerine göre 500)[366] ve 160 tariki bir araya getirdiğinin de unutulmaması gerekir.[367] Aynı şekilde Ebû Abdillah b. Şüreyh'in, yedi kıraat imamının ravilerini ve

---

364 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 698-699; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 307-308. Endülüslülerin, yedi kıraat dışında Ya'kûb Kıraati'ni de temel aldıkları ile ilgili husus, bir sonraki başlıkta aktarılacaktır.

365 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 105.

366 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 61.

367 Ebû Amr ed-Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, I, 18.

tariklerini, bilinenler dışına çıkarak genişlettiği müstakil risalelerinin varlığından söz edilmesi, hatırda tutulması lazım gelen başka bir noktadır.[368] Dahası, Ebû Abdillah el-Mintûrî'nin (ö. 834/1431), *Kırâatü Sellâm b. Süleymân et-Tavîl*, *Kırâatü Süleyman b. Mihrân el-A'meş* ve *Kırâatü Humeyd b. Kays el-A'rec* gibi eserleri bulunmaktadır.[369] Bunlar, 'Âsım'ın öğrencisi olmakla birlikte Ya'kûb'un da hocalığını yapan Sellâm b. Süleyman (ö. 171/787-88), İbn Mihrân el-A'meş ve İbn Kays el-A'rec (ö. 130/747/48) gibi şahsiyetlerin ihtiyarlarının tesptini ihtiva etmektedir ki üzerinde durulan konu bağlamında göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Öte yandan Ebû Hayyân'ın, Endülüs'teki kıraat çerçevesinin darlığını, yalnızca Mısırlıların bu gölgeye kaynaklık etmesine bağlaması, etraflı bir değerlendirme gibi gözükmemektedir. Zira Ebû Hayyân'ın kendisi de Endülüslü olup yirmi beş yıl burada yaşadıktan sonra ömrünün geri kalan kısmını çoğunlukla Kahire'de geçirmiştir.[370] Kıraat usullerini dar olmakla itham ettiği bu bölgelerde yaşamasına rağmen, sahabeye dayandırılan okuyuşlar da dâhil, her kıraatte bilgi sahibidir. Ayrıca bu okuyuşları, tefsire dair kaleme aldığı eserinde de sıkça kullanmaktadır. Dolayısıyla onun bu bakış açısının tam anlamıyla her şeyi yansıttığını söylemek zordur. Onun belirttiği sebep, belki onca sebepten biri olabilir ancak meseleyi tek başına kuşatmak için yeterli değildir.

3.3.3. Kırâat-i Semân (Sekiz Kıraat) Tasnifatı

Yedi kıraatin baskın etkisiyle birlikte, Endülüs'te Ya'kûb Kıraati'ne de ayrı bir önem verilmiştir. Kuşkusuz bu önemin altında yatan en bariz sebep, İbn Mücâhid'in, önceleri Kisâî yerine Ya'kûb'u yedili tasnife dâhil etmesi veya bu meyanda fikirlere sahip olmasıdır.[371] Ancak İbn Mücâhid'in, netice itibarıyla Ya'kûb'u *Kitâbü's-Seb'a*

368 İbn Hayr, **Fehrese**, s, 60, 61, 65; Zehrânî, Sâlim Muhammed, **el-Kâfî fi'l-Kırââti's-Seb' Dirâse ve Tahkîk**, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Yüksek Lisans çalışması, Suûd 2008, I, 85-86.

369 Ebû Abdillah el-Mintûrî, **Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi'**, (Neşredenin girişi, I, 41-43).

370 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s, 1471-1473; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât,** V, 267-284; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye,** II, 249-251.

371 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 39.

’nın dışında bırakması, Endülüs’te bu yönde bazı adımların atılmasını beraberinde getirmiştir.

Endülüslülerin, yedi kıraat sınırlamasına dönük belki de en açık eylemsel tepkileri ise Ya‘kûb Kıraati’nde kendini göstermiştir. Zira onlar, yedi kıraatin yanında Ya‘kûb Kıraati’ne iade-i itibar etmiş ve tedriste bu kıraate de yer vermişlerdir. Örneğin Ebû Amr ed-Dânî, Mısır’da öğrendiği bu kıraati, memleketinde de okutmayı sürdürmüş,[372] Ebû Zekeriyya el-Hevzenî de (ö. 602/1026) faydalandığı hocalardan Ya‘kûb’un ihtiyârını defalarca tahsil etmiştir.[373] Ayrıca bu minvalde pek çok örnekle karşılaşmak da mümkündür.[374]

Endülüs’te Ya‘kûb Kıratti’nin tedavülde tutulması, yalnızca tedrisle sınırlı kalmayarak telife de yansımıştır. Bu noktada Endülüs’e kıraat sahasında en bariz kaynaklığı yapan Mısır’ın etkisi göze çarpmaktadır. Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi bu coğrafyaya mensup kıymetli isimlere hocalık yapan Ebü’l-Hasen Tahir b. Ğalbûn’un, yedi kıraate Ya‘kûb’u da ekleyerek meydana getirdiği *et-Tezkira fi’l-kırââti’s-Semân*’ı, sekizli tasnife dönük bir eser olup bu türde telif edilen ilk çalışma şeklinde nitelendirilmektedir.[375] Aynı şekilde Dânî’nin kıraat alanında faydalandığı Mısırlı isimlerden olan Fâris b. Ahmed el-Hımsî’nin de (ö. 401/1010-11) *el-Müneşşe fi’l-Kırââti’s-Semân*’ı bu minvaldedir.[376] Dolayısıyla Endülüs’te, adı geçen kıraate yönelik telif geleneğinin, tedriste olduğu gibi Mısır ile bağlantısı muhakkaktır.

Böylelikle kıraat alanının Endülüslü müelliflerinin bir kısmı, temelde yedi kıraat ekseninde telifat meydana getirse de bazen yedi kıraate Ya‘kûb’u ekleyerek sekizli tasnifi de hayata geçirmişlerdir. İbnü’l-Beyyâz el-Mürsî’nin (ö. 496/1102) *en-*

372 İbnü’l-Cezerî, **Müncidü’l-Mukriîn**, s. 99, 106.

373 İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 186; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 410-411; Zehebî, **Müstemlah**, s, 407; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 329.

374 Örneğin Endülüslü kıraat âlimi Ahmed b. Kasım Ebû Abdillah el-Ğassânî’nin (ö. 767/1366’dan sonra), İbnü’l-Cezerî’nin arkadaşı İbn Meymûn el-Belvî’ye, *et-Teysîr, et-Tebsıra, el-Kâfî* ve *Müfredetü Ya‘kûb* adlı eserlerin tazammun ettiği sekiz kıraati okuttuğu haber verilmiştir. Bkz. İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 91. Yine Yahya b. Ahmed b. Ahmed b. Safvân el-Kaynî Ebû Zekeriyya en-Endelüsî el-Mâlikî’nin (ö. 772/1370), Mısır’da el-Mecîd İsmail b. Yusuf el-Küftî’den sekiz kıraati tahsil ettiği söylenmektedir. Bkz. İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 318.

375 Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 698-699; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 307-308; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 80-84.

376 Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 717; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 7.

Nebzetü'n-Nâmiyye fi'l-Kırââti's-Semâniyye'siyle[377] Halef b. Muhriz eş-Şâtıbî'nin (ö. 516/1122-23) *el-Müfîd fi'l-Kırââti's-Semân*'ı,[378] -her ne kadar günümüzdeki varlıkları bilinemese de- bu türden tasnifata örnek gösterilebilir. Zira Ya'kûb'a verilen önemden hareketle ilgili çalışmaların münderecatına, sekizinci kıraat olarak Ya'kûb'u eklemiş olmaları kuvvetli bir ihtimaldir. Kaldı ki onların, Ya'kûb Kıraati'nin tespitine dönük hatırı sayılır nicelikte müstakil çalışmaları da bilinmektedir. Ebû Amrd ed-Dânî'nin *Müfredetü Ya'kûb*'u,[379] Ebû Abdillah b. Şüreyh (ö. 476/1084) ve Şuayb b. İsa el-Endelüsî'nin (ö. 538/1143) *Kitâbü Kırâati Ya'kûb*'ları,[380] Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'in (ö. 539/1144) *el-Cem' ve't-Tevcîh*'i[381] ve Ebû Bekir b. 'Âsım el-Gırnâtî'nin (ö. 829/1426) *el-Emelü'l-Merkûb*'u,[382] bu noktada meydana getirilen pek çok çalışmanın bir kısmıdır.[383]

Görüldüğü üzere Endülüs'te Ya'kûb Kıraati, yedi dışına itilen kıraatlere oranla ayrı bir yerde tutulmuş; tedris ve telifte yediden farklı telakki edilmemiştir. Dolayısıyla buraya kadar aktarılan tüm malumattan sonra bölgedeki tasnif/tedris/telif türünü tespit açısından şu ifadeleri kullanmak yerinde olacaktır: Endülüs'te kıraat farklılıklarında benimsenen tasnif ve metot, ağırlıklı olarak yedi kıraat ekseninde seyretmektedir. Ancak Ya'kûb Kıraati'ne gösterilen ihtimam, kimi zaman bu kıraati de okutma ve nakletmeyi beraberinde getirmiş, böylelikle bu coğrafyada sekiz kıraati kapsayan bir usul kök salmıştır.

---

377 Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1923; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, IV, 85; Ziriklî, **el-A'lâm**, VIII, 134; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm,** IV, 171.

378 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 105; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 263; Ziriklî, **el-A'lâm**, I, 214.

379 Ebû Amr ed-Dânî, **Müfredetü Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî**, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru İbni'l-Cevzî, y.y. 2008.

380 Sezgin, Fuat, **Târîhu't-Türâsi'l-Arabî**, Medine 1991, I, 37; İbn Hayr, **Fehrese**, 64, 65; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 816.

381 Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, **el-Cem' ve't-Tevcîh limâ İnferade bihî Ya'kûb b. İshak el-Hadramî el-Basrî**, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000.

382 Ebû Bekir İbn 'Âsım, **Tuhfetü'l-Hukkâm**, (Neşredenin girişi, s, 9.)

383 Çalışmamızın dördüncü bölümündeki Endülüs kıraat literatürü kısmında da görüleceği üzere bu meyanda daha pek çok eser bulunmaktadır.

3.3.4. Diğer Tasnifat

Endülüs'te, yedi ve sekiz kıraat dışında -çok sık rastlanmamakla birlikte- bir kısım tasnifler daha görülmektedir. Örneğin İbn Mihrân en-Nisâburî'nin, İbn Mücâhid'den yaklaşık kırk sene sonra tohumlarını attığı on kıraat merkezli usül ile Endülüs'te de karşılaşmak mümkündür. Nitekim yedi kıraate yönelik meydana getirdiği *eş-Şemsü'l-Münîr fi'l-Kırââti's-Seb'i'ş-Şehîr* adlı eseriyle tanınan Ya'îş b. Ali eş-Şilbî'nin (ö. 626/1228) biyografisine göz atıldığında, on kıraati de bildiği ve Endülüslü bir diğer kıraat âlimi İbn Müsdî el-Ğırnâtî'ye (ö. 663/1265)[384] okuttuğu müşahede edilecektir.[385]

Bunun yanında İbnü'l-Cezerî'nin, Endülüs'te kıraatin tarihî seyrini öğrendiği kişi olduğu anlaşılan Muhammed b. Meymûn Ebû Abdillah el-Belvî el-Ğırnâtî de (ö. 793/1391) on kıraatin bölgedeki varlığının delilleri arasındadır. Zira İbnü'l-Cezerî'nin bildirdiğine göre o, İslam dünyasının pek çok şehrini dolaşmış, Dımaşk'e uğradığında da kendisinden on kıraati tahsil etmiştir.[386]

İbn Uhti Ğânim şeklinde meşhur olan Ebû Abdillah el-Mâlekî'nin (ö. 525/1030) *Ta'lîlü'l-Kırââti'l-'Aşr* adıyla telif ettiği eseri de on kıraatin farklılık ve tevcihini içermektedir.[387]

Bununla birlikte bölge kurrâsının biyografilerinde, on kıraat konusunda, yedi veya sekizli tasnifte görüldüğü kadar yoğun ifadelerle karşılaşılamamaktadır. Kaldı ki Endülüslü kıraat âlimleriyle ilgili çok detaylı araştırmalarımıza rağmen, on kıraate dair yukarıda aktarılanların dışında herhangi bir rivayete tesadüf edilememiştir. Buradan

---

384 İbn Müsdî, Endülüs ilmî tarihi açısından kıymetli bir yeri haiz olmakla birlikte kıraatte çok fazla öne çıkmamıştır. Bkz Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s, 1312; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 252.

385 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s, 1195.

386 Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 234; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 224. Ancak İbn Meymûn el-Belvî ile ilgili şunu da belirtmek gerekir ki onun, daha sonradan Endülüs'e dönüp dönmediği bilinememektedir.

387 Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, III, 729; Abdülaziz b. Ali b. Ali el-Harbî, **Tevcîhü Müşkili'l-Kırââti'l-'Âşriyyeti'l-Ferşiyyeti Lüğaten ve Tefsîren ve İ'râben**, Câmiatü'l-Kurâ, h. 1417 Medîne, s, 80.

hareketle Endülüs'te on kıraatin bilindiği ve bu yönde, bir tane dâhi olsa çalışma yapıldığı ancak bu tasnifin pek taraftar bulamadığı söylenebilir.

Yedi, sekiz ve onlu tasnif dışında, Endülüs'te varlığına dair herhangi bir tasnifle karşılaşılamamıştır. Her ne kadar bu bölge kurrâsının eliyle telif edilen bazı çalışmalar, üçlü tasnif adını taşısa da bunlar, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillah b. Şüreyh gibi bölgenin simge isimlerinin kıraat tercihlerini ihtiva etmektedir. Örneğin Ali b. Süleyman Ebü'l-Hasen el-Kurtubî'nin (ö. 730/1329) *et-Tecrîd fi'l-Kırââti's-Selâs* ismini taşıyan çalışması, söz konusu hususa bir örnek teşkil etmektedir.[388]

3.4. Endülüslü Hanımların Kıraat İlmindeki Durumu

Endülüslü hanım kurrâlar ve onların kıraat ilmindeki durumlarına değinmeden önce, konu açısından muhtevasında ipucu barındırması sebebiyle Endülüs'te kadınların eğitim hayatındaki yerlerine kısaca temas edilmelidir. "Endülüs'te eğitim sistemi" başlığında da belirtildiği üzere bu bölgede eğitim, birincisi küttaplar, ikincisi mescitler veya hocaların evleri ve sonuncusu da şehir ya da ülke dışına yapılan rihleler olmak üzere üç aşamalı bir süreçte gerçekleştirilmekteydi.[389] İlgili eğitim aşamalarının her birinde, erkeklerin varlıkları düzenli olarak görülmekle birlikte hanımların eğitim hayatı, büyük oranda ilgili sistemden farklılık arz etmektedir.

Biyografisine ulaşma fırsatına erişilen kadınların, ilim tahsilinin ilk aşaması olan ve günümüzdeki ilk ve ortaokullara denk düşen "küttaplara" giderek buralarda eğitim gördükleriyle ilgili muayyen bir rivayetle karşılaşılamamıştır. Kuşkusuz söz konusu durum, kız çocuklarının, evlerinde öğrenim görmesi geleneğiyle birincil anlamda ilişkiliyken, bu noktada fıkhî hükümlerin de etkisinden söz edilmektedir.

388 Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s, 62, 65; Muhammed Muhtâr, **Târihu'l-Kırâât,** s, 526.

389 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 212-213; Özdemir, **Endülüs**, s. 235-236; Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 46-47.

Nitekim İbn Sahnûn (ö. 256/870)[390] ve Ebü'l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012)[391] gibi Batılı ulemâdan bu minvalde görüşlerin aktarıldığı gözlenmektedir.[392] Belirtilen ve serdedilecek muhtemel çeşitli sebeplerle Endülüs'te kız çocuklarının, erkeklerde görüldüğü şekliyle küttaplara gitmedikleri anlaşılmakta ve onların bu aşamadaki eğitimlerini evlerinde sürdürdükleri müşahede edilmektedir.

Hanımların, öğrenim hayatının ikinci merhalesini teşkil eden ve mescitlerle hocaların ev veya iş yerlerinde yürütülen eğitim aşamasındaki durumları, küttaplarda görülene oranla biraz daha aktif bir yönde seyretmektedir. Nitekim Endülüslü bazı erkek âlimlerin biyografilerinde, kadınların mescitlere gittikleri, buralarda erkek hocalardan vaaz ve fetva dinledikleriyle ilgili rivayetlere rastlanmaktadır. Örneğin fıkıh, Arap dili ve hadis sahalarında öne çıkan Endülüslü âlim Muhammed b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Fehhâr el-Cüzâmî'nin (ö. 723/1323) biyografisi, üzerinde durulan mesele açısından kıymetlidir. Zira onun eğitim-öğretim faaliyetlerinden bahsedilirken yer verilen "Mâleka'da ders okutur, sabahtan zeval vaktine kadar bu işle iştigal eder, Kur'ân öğretir ve mescitte kadınlara fetva verirdi."[393] şeklindeki ifadeler, bu yönde bir ışık yakmaktadır. Bu bağlamda ilgili rivayetlerden, kadınların da mescitlere gittikleri ve buralarda çeşitli derslere iştirak ettikleri görülmektedir.

Eğitim-öğretimin üçüncü ve son aşamasına tekabül eden rihlelerde de kadınların eylemleri, erkeklere oranla bir hayli geridedir. Zira kadınların, gerek Endülüs içerisinde gerekse farklı ülkelere ilim tahsili için yolculuk yaptıklarına dair haberler, yok denecek kadar azdır. İlgili hususun başında gelen sebep ise hiç şüphesiz güvenlik meselesidir. Âdetlerle birlikte birtakım fıkhî hükümler sebebiyle küttaplara dâhi gitmeyen hanımların, ülke içi ve dışına yolculuk yapmaları da bu paralelde düşünüldüğünde imkân dâhilinde değildir. Örneğin İbn Beşküvâl'ın *es-Sıla* adlı

---

390 Hayatı ve eserleriyle ilgili geniş bilgii için bkz. İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, II, 169-173; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XIII, 60-63;

391 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVII, 158-162; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 501.

392 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 261.

393 Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 187.

eserinde biyografilerine yer verdiği hanımlardan hiçbirinin hayatında, bu türde yolculuklarla karşılaşılamamaktadır.[394]

Bununla birlikte bazı hanımların, baba ve eşleri gibi aile fertleriyle birlikte hac yolculuğuna çıktıkları, bu süreçte çeşitli şehirlere uğrayarak ilim tahsil ettikleri de aktarılmaktadır. Söz gelimi Abdurrahman en-Nâsır-LiDînillâh'ın (ö. 350/961) kölesiyken onun vefatının ardından oğlu II. Hakem (ö. 366/976) tarafından azat edilen Râziye isimli hanımefendi (ö. 423/1032), eşiyle birlikte hac ibadetini yerine getirmek amacıyla Hicaz'a gitmiş, dönüşte Şam ve Mısır gibi bölgelere uğrayarak ilmî faaliyetlerde bulunmuştur.[395] Benzer bir duruma Hadîce bt. Ebî Muhammed'in (ö. ?) hayatında da tesadüf edilmektedir. Zira o, babasının refakatiyle Mekke'de Ebû Zer el-Herevî'den (ö. 434/1043) *Sahîh-i Buhârî*'yi dinlemesinin yanı sıra yörenin diğer hocalarının derslerine de katılmıştır. Ardından yine babasıyla Endülüs'e dönmüş, burada vefat etmiştir.[396]

Kadınların eğitim sistemindeki durumlarına dair yukarıda aktarılanlardan yola çıkarak şunları söylemek mümkündür: Onlar, özellikle küttaplar başta olmak üzere eğitimin bahsi geçen üç aşamasında da çoğunlukla erkeklerde görülenin aksine aktif bir şekilde bulunmamışlardır. Bununla birlikte gerek ibadetlerini yerine getirebilmeleri, gerek çocuklarını yetiştirebilmeleri gerekse de kişisel gelişimlerini tamamlayabilmeleri için, özellikle evlerinde öğrenimlerini sürdürmüşlerdir. Kıraat ilmi özelinde aşağıda aktarılacak birkaç hanım kurrâda da görüleceği üzere onların hocaları, genellikle anne-babaları, kardeşleri ve eşleri gibi aile fertlerinden müteşekkildir.[397]

Öte yandan kadınların, eğitim-öğretim hayatında aktif bir şekilde rol aldıkları, özellikle edebiyat ve şiir gibi alanlarda isimlerinden söz ettirdikleri, hatta hem cinslerinin haricinde erkeklere de hocalık yaptıkları söylenmekte ve bu noktada pek çok örnekle de karşılaşılmaktadır.[398] Dolayısıyla burada şunu da belirtmek gerekir ki

394 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 991-997.
395 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 994.
396 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 996.
397 Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 261.
398 Hanım ulemânın, hem hanımlara hem de erkeklere hocalık yapmaları ve bu hususla ilgili çeşitli örnekler için bkz. Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 368-369.

Endülüslü kadınların eğitim hayatında yeterince bulunmamalarıyla ilgili yukarıdaki yargı, erkeklere oranla ortaya atılan bir iddiadır. Yoksa elbette kadınların da -sayıları az olsa da- ilmî hayata katkıları söz konusudur. Nitekim hanımların, saraylarda ümerânın çocuklarına mürebbiyelik yaptıkları, zengin ailelerin evlerine giderek onların çocuklarını yetiştirdikleri ve hatta bazılarının da hayatlarını bahsi geçen saray ve evlerde geçirdikleri rivayet edilmekte ve bu hususta da çeşitli örnekler görülmektedir.[399]

Hanımların kıraat alanındaki rolleriyle ilgili olarak öncelikle altı çizilmesi gereken nokta, nicelikleridir. Çalışmamızda çeşitli vesilelerle belirtildiği üzere bu yörede kıraat ilmine fazla ehemmiyet verilmekte ve buna bağlı olarak âlimlerin sayıları binlerle ifade edilmektedir. Bununla birlikte kıraat âlimi şeklinde nitelendirilen kadınların sayıları, erkeklerle karşılaştırıldığında çok düşük bir orana tekabül etmektedir. Zira İbn Beşküvâl'in *es-Sıla*'sı, Dabbî'nin *Buğyetü'l-Mültemis*'i, İbnü'l-Ebbâr'ın *et-Tekmile*'si, İbn Zübeyr'in *Sılatu Sıla*'sı ve İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî'nin *ez-Zeyl ve't-Tekmile*'si gibi eserlerde kıraat ilmiyle iştigal ettikleri bildirilen hanımefendilerin sayısı, bir elin parmağını geçememektedir.[400]

Endülüslü kadınların kıraat ilmine ulaşma ve bu ilmi tahsil etme yöntemleri de genellikle yukarıda belirtilen şekildedir. Buna göre daha çok kıraat imamları arasındaki farklılıkları, yani yedi kıraati okuyan hanımların büyük bir kısmının, ilgili hususları baba ve eşleri gibi aile fertlerinden aldıkları görülmektedir. Konumuz açısından örneklik teşkil etmeleri ve kıraat sahasındaki durumlarını aktarabilmek amacıyla Endülüs bölgesinden neşet eden hanım kurrâlar ve onların bu ilimdeki serüvenlerine, örnek isimler eşliğinde kısaca temas edilmesi faydalı olacaktır.

---

399 Mürebbiyelerin, ümerâ ve varlıklı kimselerin çocuklarına hocalık yapmaları, onların gelişimine dönük katkıları ve bu paralelde eğitimde aldıkları roller ve örnekleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Abdülhamîd Îsa, **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, s. 453-458.

400 Endülüslü hanımların ilmî hayattaki durumları ve ilgilendikleri alanlarla ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 991-997; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 543-547; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 239-265; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 455-460; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, V, 406-432.

Hadis ve edebiyat alanıyla da ilgilenen ve çetrefilli metinleri zorlanmadan okuyabildiği bildirilen İbn-i ‘Arûs lakaplı Hafsa bt. Muhammed b. Ahmed es-Sülemî (ö. 580/1184), ilgili ilimleri olduğu gibi yedi kıraati de babasından tahsil etmiştir.[401]

Ümmü Habîbe şeklinde tanınan Tavne bt. Abdilaziz (ö. 560/1165), aile fertlerinden kıraat tahsil eden hanımefendilerdendir. Yazısının güzelliği ve faziletiyle dikkat çeken Tavne, bu sahada eşinden faydalanmıştır.[402]

Endülüs Kıraat Okulu’nun önemli temsilcilerinden Ebû Abdillah b. Şüreyh’in eşi ve Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’in annesi olan Ümmü Şüreyh (ö. ?), bu yörede kıraat sahasında isminden söz ettiren kadınlardandır. O, söz konusu ilmi, eşi Ebû Abdillah b. Şüreyh’in yanı sıra, arasında mahremiyet olmayan akrabalarından da bir örtü arkasında duracak şekilde tahsil etmiştir. Ayrıca onun, küçük yaştaki bazı erkeklere de bu ilmi okuttuğu haber verilmektedir.[403]

“Ümmü’l-Feth” künyesiyle tanınan Fâtıma bt. Ğâlib eş-Şerrât (ö. 613/1216), Endülüslü hanım kurrâlardan bir diğeridir. Özellikle hadis ve edebiyat alanıyla da ilgilenen Ümmü’l-Feth, Nâfi‘ Kıraati’ni babasından birkaç kere okumuştur. Babasının dışında çeşitli erkek ulemadan da bu alanda yararlanmış, oğluna da Verş Rivayeti’ni öğretmiştir.[404]

Dâniye şehrine mensup Ümmü’l-‘İzz bt. Muhammed b. Ebî Ğâlib (ö. 616/1219), babası ve eşi gibi kimselerden ilmî açıdan istifade eden hanım kıraat âlimlerindendir. *Sahîh-i Buhârî* gibi hadis eserleri başta olmak üzere çeşitli sahalarda eşi ve babasından rivayette bulunan Ümmü’l-‘İzz’in, yedi kıraat konusunda da çok mahir olduğu ve öne çıktığı söylenmektedir.[405] Kıraat ilmini kimden aldığına yönelik açık ifadelere tesadüf edilemese de bu alanda da diğer ilimlerde olduğu gibi ona, babası ve eşinin hocalık yaptığı düşünülebilir.

---

401 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 458.
402 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 996-997; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 455.
403 İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 254-255; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, V, 427.
404 İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 263.
405 İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 263; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, V, 412; Zehebî, **Müstemlah**, s. 439.

Endülüslü kadınlar, kıraat ilmini genellikle aile fertlerinden tahsil etmekle birlikte kimi zaman o yörenin, Ebû Amr ed-Dânî, Ebû Davud Süleyman b. Necâh ve İbn Abdilberr en-Nemerî gibi bu alanın şöhretli kimselerinden de istifade etmişlerdir. Hatta bu uğurda rihle gerçekleştdikleri de haber verilmiştir. "İbnetü Fâiz" (ö. 446/1053) olarak bilinen Kurtubalı hanımefendi, söz konusu durumun en bariz örneklerindendir. Nitekim o, tefsir, Arapça, dil ve şiirde babasından; fıkıhta da eşinden yararlanmıştır. Ardından Dâniye şehrine gitmiş, Ebû Amr ed-Dânî'nin vefatına kadar ondan bu sahada faydalanmıştır. Dânî'nin cenaze namazına katıldıktan sonra, insanlara başka kimden kıraat okuyabileceğini sorup Ebû Davud Süleyman b. Necâh ismini alarak Belensiye'nin yolunu tutmuş ve İbn Necâh'tan yedi kıraati tahsil etmiştir. Endülüslü hanımlar arasında kıraat ilminin belki de en öne çıkan ismi olan İbnetü Fâiz, hac ibadeti için gittiği Hicaz'ın dönüşünde vefat etmiştir.[406] Öte yandan ona bu yolculuklarında kimin ya da kimlerin refakat ettiğiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ebû Amr ed-Dânî'den kıraat okuyan bir diğer hanımefendi, Reyhâne'dir (ö. ?). Ebû Amr ed-Dânî'nin Meriye şehrinde bulunduğu bir dönemde ona giderek eğitim görmeyi talep eden Reyhâne, aralarında bir perde duracak şekilde ondan öncelikle yedi kıraati almıştır. Ardından da yedi kıraat dışındaki rivayetleri okumuştur. Ayrıca Ebû Amr ed-Dânî'den, kendisine icazet vermesini istediği ve onun da her ne kadar başlarda bunu reddetse de sonradan bu isteği yerine getirdiği söylenmektedir.[407] Diğer yandan yukarıda eşinden kıraat alanında istifade ettiği aktarılan Tavne bt. Abdilaziz, bunun yanında İbn Abdilberr en-Nemerî'den de yararlanmıştır. [408]

Görüldüğü üzere Endülüslü hanımlar, daha çok meşhur kıraat rivayetlerini okuma anlamında öne çıkmaktadırlar. Bununla birlikte onların bu ilimle olan ilişkileri, yalnızca bahsedilenle sınırlı değildir. Zira genellikle edebiyat ve şiirle iştigal etmeleri sebebiyle yazılarının güzel olduğu söylenen Endülüslü kadınların, Mushaf yazma işinde de temayüz ettikleri görülmekte ve bu meyanda örneklerle karşılaşılmaktadır.

---

406 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 251; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, V, 426; Zehebî, **Müstemlah**, s. 436.

407 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 412, 546.

408 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 996-997; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 455.

Söz gelimi yaşadığı dönem itibarıyla anlayışı, bilimsel yeterliliği, edebiyat, şiir ve fesahatteki maharetiyle şöhret bulan Aişe bt. Ahmed b. Muhammed Kâdim'in (ö. 400/1009-10), ilme büyük önem verdiği bildirilmekte ve Mushaf istinsahında da görev aldığı haber verilmektedir.[409]

Kadınların kıraat ilmindeki durumlarıyla ilgili son olarak şu hususları da belirtmek gerekmektedir: Endülüslü hanımların, bir yandan kıraat farklılıklarını okumak, diğer yandan da Mushaf istinsahında görev almakla birlikte kıraat sahasında orijinal manada meydana getirdikleri herhangi bir esere rastlanılamamıştır. Bu anlamda denilebilir ki kıraat ilmi özelinde yalnızca hocalarına tabi olmuşlar ve onların eserlerini temel kaynak kabul etmişlerdir.

Yedi kıraate ait ihtilafları okudukları söylenen yukarıdaki isimler dışında, Endülüs'te hâkim olan Verş Rivayeti'ni tüm yönleriyle tahsil eden hanımefendilerin varlıkları da bilinmektedir.[410] Ancak ilgili isimlerin, kıraat ilminin detaylarına inmeyip sadece Kur'ân'ın tilavet boyutunda kalmaları sebebiyle ayrıca üzerinde durulmamıştır.

3.5. Endülüs Kıraat Ekolünün Kıraat İlmine Etkileri

Özellikle bu coğrafyadan neşet eden kurrânın ilgili ilme verdikleri ehemmiyet ve bu uğurda gösterdikleri gayretler sonucunda kıraat ilminin ekol bölgelerinden biri haline gelen Endülüs, pek çok alanda olduğu gibi kıraat sahasında da İslam dünyasına çeşitli açılardan tesir etmiştir. Bu etkilerin/katkıların ise iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kişisel gelişimini tamamlayan Endülüslü kurrânın, geçici veya tamamen yerleşmek maksadıyla gittikleri ülkelerde yürüttükleri tedris faaliyetleridir. Endülüs'ün kıraate etkisinin ikinci ve en önemli boyutu ise kuşkusuz bu coğrafyaya mensup kurrâ eliyle telif edilen nitelikli kıraat eserleridir. Nitekim onların bu eserleri, İslam dünyasında hatırı sayılır derecede iltifata mazhar olmuş ve alanın temel kaynakları arasına girmiştir. Hatta bu çalışmalardan bazıları, kıraat ilmi edebiyatının

409 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 992-993.

410 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 991-997; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 543-547; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 239-265; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 455-460; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, V, 406-432.

ilkleri arasında da yerini almıştır. Gerek tedris gerekse telif faaliyetleri anlamında yukarıda belirtilen iki boyutta da Endülüs özelinde fazlaca örnekle karşılaşmak mümkündür. Endülüs'ün kıraat ilmine etkisinin/katkısının açık bir şekilde görülebilmesi amacıyla bahse konu boyutlarla ilgili öne çıkan örnekler aktarılarak bu hususun açıklığa kavuşturulması lazım gelmektedir.

3.5.1. Tedrisât Yönüyle Etkiler

Özellikle kıraat ilminin Endülüs'te zirveye ulaştığı hicrî beşinci asırla birlikte Endülüslü kıraat âlimleri, coğrafî yakınlık sebebiyle tercih ettikleri Kuzey Afrika başta olmak üzere Doğu İslam ülkelerine yoğun sayılacak derecede yolculuklar yapmışlardır. Bu yolculuklarda, kimi zaman memleketlerine geri dönmüşler, kimi zaman da gittikleri şehirleri vatan edinmişlerdir.[411] Onların söz konusu rihleleri, geri dönüşü olsun olmasın, bölgelerindeki kıraat metodunun İslam dünyasına yayılmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle Endülüs'ün kıraat ilmine yönelik etkileri/katkıları da ilk olarak bu boyutta kendini göstermiştir.

Endülüs'ün kıraat ilmine tedrisat yoluyla etkilerini, çeşitli başlıklar altında maddelemek mümkündür. Buna göre Endülüslü kıraat âlimlerinden bazıları, bağlı bulundukları şehirlerde şeyhülkurrâlık makamına riyaset etmişler ve kendi ülkeleri dışında da kıraat ilminin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Kasım b. Ahmed b. el-Müvaffik Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî el-Mürsî (ö. 661/1263), Endülüs'te kendini geliştirmiş ve Doğuya seyahate çıkmış, çeşitli ülkeleri dolaştıktan sonra Şam'a yerleşmiştir. O, Şam'da yaşam sürerken Halep'te bulunan 'Âdiliyye Medresesi'nde şeyhülkurrâlık vazifesini de yürütmüştür.[412]

Benzer bir duruma İbn Mâlik et-Tâî Ebû Abdillâh el-Ceyyânî'de de (ö. 672/1274) rastlanılmaktadır. Nitekim o da Endülüs'ün Ceyyân şehrinde dünyaya gelip

---

411 Bu bilgiyle ilgili geniş açıklama için bkz. Bu çalışmanın "Rihlelerin Yapıldığı Bölgeler" adlı başlığı.

412 Alemüddîn el-Lûrekî, **el-Muhassal**, (Neşredenin girişi, s. 5-8); Ebû Şâme el-Makdisî, **ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn**, s. 343; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1310-1312; **'İber**, III, 303; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 16; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 50.

burada ilk eğitimini aldıktan sonra pek çok ülkeyi ziyaret etmiş, nihayet Şam'ı vatan edinmiştir. O, Ebû Şâme el-Makdisî'nin vefatının ardından Halep'teki Sultâniyye ve 'Âdiliyye Medreselerinde şeyhülkurrâlık makamına yükselmiş, buralarda dil ve kıraat dersleri vermiştir.[413]

"İbnü'l-Hâcce" şeklinde tanınan Ahmed b. Mesûd Ebü'l-Abbas el-Belensî (ö. 772/1371), İbnü'l-Cezerî'nin ifadesine göre Tunus'ta Şeyhülkurrâlık vazifesini ifa eden isimlerdendir.[414] İbnü'l-Hâcce'nin, aslen Endülüslü olmakla birlikte sonradan Tunus'a yerleştiği anlaşılmaktadır.

Ahmed b. Ferhûn Ebü'l-Abbas eş-Şâtıbî'nin de (ö. ?) İbnü'l-Hâcce'ye benzer bir durumu gözlemlenmektedir. Zira o da aslen Endülüs'e mensup olmakla birlikte Tunus'ta şeyhülkurrâlık makamına riyaset etmiştir.[415] Yukarıda aktarılanlar dışında Endülüslü kıraat âlimlerinin, İslam dünyasının çeşitli şehirlerinde şeyhülkurrâlık vazifesini icra ettiklerine dair pek çok örnekle karşılaşmak da mümkündür.[416]

Öte yandan Endülüs'ün kıraat sahasında dışa açılımına ve böylelikle bu alana etkisine dair Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan 'Amr b. 'Âs Camii, büyük bir önem taşımaktadır. Mısır fatihi 'Amr b. Âs'ın fetihle birlikte inşa ettirdiği bu cami, pek çok alanda olduğu gibi kıraat eğiminde de Mısır'ın simge mekânlarından olmuştur.[417] Endülüs'ün kıraatte öne çıkan isimlerinin kıraat eğitimine yönelik buradaki faaliyetleri, konumuz açısından çok kıymetlidir. Zira onlardan bazıları, rihleleri esnasında adı geçen camide belirli müddet kıraat okutmuş, bu alanda öğrenci yetiştirmişlerdir. Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-Kurtubî (ö. 446/1053), söz konusu

---

413 İbn Mâlik et-Tâî, **Şerhu't-Teshîl**, (Neşredenin girişi s. 10-16); Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1363-1364; es-Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ**, VIII, 67; Yâfiî, **Mir'âtü'l-Cenân**, IV, 131; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 159-160; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 130; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, VII, 211.

414 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 126.

415 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 90.

416 Aslen Endülüslü olmakla birlikte çeşitli sebeplerle İslam dünyasının farklı bölgelerine taşınarak buralarda şeyhülkurrâlık makamına riyaset eden diğer birkaç kişi için bkz. Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 120; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1396; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 125; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 431. İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 239-240; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 132; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 140-141; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire,** VII, 211; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 151-152.

417 Amr b. Âs Camii ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Eyice, Semavi, "Amr b. Âs Camii", **DİA**, III, 81-82.

kimselerdendir. O, 21 yıllık Doğu seyahatinde Mısır'a da uğramış ve sözü edilen camide kıraat okutmuştur.[418] Benzer bir durum, Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer el-İşbîlî'nin (ö. 407/1016) hayatında da görülmektedir.[419]

Yalnızca rihleleri esnasında burada bulunanlar değil, Mısır'a yerleşen Endülüslü kurrânın da ilgili mekânda kıraat okuttuğu müşahede edilmektedir. Ebü'l-Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, Mısır'a yerleştikten sonra Kâdı Fâzıl, kendisini Fâzıliyye Medresesi'ne tayin edene kadar burada kıraat tedrisiyle iştigal etmiştir.[420]

İsmail b. Halef es-Sarakustî de Mısır'a göçtükten sonra mezkûr camide kıraat eğitimi veren bir diğer Endülüslü kıraat âlimidir.[421] Her ne kadar özel olarak şeyhülkurrâlık unvanıyla anılmasalar da zikredilen Endülüslü kurrânın, İslam dünyasının kıraat eğitimi sahasında önemli bir yeri haiz bu mekânında icra ettikleri faaliyetler, Endülüs'ün kıraate katkı ve etkileri hususunda değerli verilerdir.

Endülüs'ün tedrisat yönüyle kıraat alanına etkilerine/katkılarına dair bir diğer boyut, bu yöreye mensup kurrânın, çeşitli devlet adamlarının davetleri üzerine gittikleri ülkelerde yürüttükleri kıraat faaliyetlerdir. Ali b. Abdülaziz b. Muhammed b. Mesud Ebü'l-Hasen el-Bestî (ö. 554/1159'dan sonra),[422] Ali b. Muhammed el-Mürâdî Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 563/1167'den sonra),[423] Müraccâ b. Yunus Ebû Ömer el-Mürcîkî (ö. 600/1203-04)[424] ve Yahya b. Muhammed Ebû Zekeriyya el-Hevzenî el-

---

418 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 493-494; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 362; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 782.

419 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 59. Mısır'a giderek burada Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan kıraat okumuş, İşbîliye'ye dönmüş ve kıraat okutmuştur. Fitne sebebiyle tekrar Mısır'a gitmiş ve bir camide kıraat okutmuştur.

420 Muvaffakuddin b. Osman, **Mürşidü'z-Züvvâr ilâ Kubûri'l-Ebrâr**, (thk. Muhammed Fethî Ebu Bekir) ed-Dâru'l-Mısriyyeti'l-Bennâniyye, Kahire 1995, s. 631.

421 Başal, **İsmail b. Halef es-Sarakustî**, s. 14-15.

422 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 196; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 214; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1617; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

423 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 210-211; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 340; Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb**, s. 46; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 38-39.

424 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 200; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 43; Zehebî, **Müstemlah**, s. 176; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 284; Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb**, s. 46; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 2638.

İşbîlî (ö. 602/1206)[425] gibi isimler, ilgili hususa örnek teşkil etmektedir. Zira onlar, Muvahhid hükümdarlarının kıraat ilminin bölgedeki gelişimini temin için yaptıkları davetlere muhatap olmuşlardır. Söz konusu davetler üzerine Mağrib'in Fas ve Sebte gibi farklı şehirlerine giderek buralarda kıraat okutmuşlardır.[426]

Bu noktada kıymetli bir başka örneğe Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin hayatında da tesadüf edilmektedir. Bir dönem Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin de vezirliğini yürüten Kâdî el-Fâzıl (ö. 596/1200), Şâtıbî'nin Kahire'deki ikameti esnasında onu, kendi yaptırdığı Fâzıliyye Medresesi'nde kıraat ve hadis dersleri vermek üzere görevlendirmiştir.[427]

Endülüs'ün tedrisî açıdan kıraat sahasına etki ve katkılarına yönelik ele alınması gereken bir başka husus, bu yöreye mensup kurrânın, bahse konu alanda İslam dünyasınca otorite kabul edilen kimselere hocalık yapmalarıdır. Özellikle İbnü'l-Cezerî başta olmak üzere Alemüddîn es-Sehâvî gibi kıraat ilminin simge isimlerinin hoca silsilelerine göz atıldığında, Endülüslü kıraat âlimlerine fazlaca tesadüf edilmektedir. Söz gelimi Endülüs'te bilimsel yeterliliğini sağladıktan sonra Doğuya rihle gerçekleştiren Ahmed b. Yusuf b. Mâlik Ebû Ca'fer er-Ru'aynî el-Gırnâtî (ö. 779/1377), Dımeşk'e de uğramıştır. İbnü'l-Cezerî, 771/1369 yılında burada bulunduğunu ve Ebû Ca'fer er-Ru'aynî'den Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî'nin Nâfi' Kıraati'ni ihtiva eden eseriyle birlikte Ebû Amr ed-Dânî'nin *et*-Teysîr'ini ve İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbiyye*'sini okuduğunu haber vermiştir.[428]

Ebû Ca'fer er-Ru'aynî ile çok yakın arkadaşlıkları bulunan ve küçük farklar dışında ilmî serüvenleri aynı olan Muhammed b. Ahmed b. Câbir el-Hevvârî Ebû Abdillâh el-Endelüsî el-Mürsî ed-Darîr de (ö. 780/1378)[429] İbnü'l-Cezerî'nin

---

425 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 186; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 410-411; Zehebî, **Müstemlah**, s. 407; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 329; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 2911.

426 Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb**, s. 46.

427 Muvaffakuddin b. Osman, **Mürşidü'z-Züvvâr**, s. 631.

428 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 138, 493.

429 Zikredilen iki ismin yakın arkadaşlıklarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Ca'fer er-Ruaynî, Ahmed b. Yusuf b. Mâlik, **Tuhfetü'l-Akrân fimâ Kurie ve't-Teslîsi min Hurûfi'l-Kur'ân**, (thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Dâru Kunûzi İşbîliyâ, Riyad 2007, (Neşredenin girişi, s. 7-12); Durmuş, İsmail, "Ruaynî", **DİA**, XXXV, 175-176.

Endülüslü hocalarındandır. İbnü'l Cezerî, Ebû Ca'fer er-Ru'aynî'den kıraat tahsil ettiği esnada İbn Câbir el-Hevvârî'den de aynı eserleri okuduğunu bildirmektedir.[430]

İsmail b. Muhammed Ebü'r-Reşîd el-Ğırnâtî (ö. 771/1370), İbnü'l-Cezerî'nin kıraat noktasında yararlandığı Endülüslü bir diğer şahıstır. İbnü'l-Cezerî, Ebü'r-Reşîd el-Ğırnâtî'nin Dımeşk'te ikamet ettiği zaman zarfında kendisine gidip geldiğinden ve Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî'nin Nâfi' Kıraati'ni içeren eserini dinlediğinden söz etmektedir.[431]

Ayrıca İbnü'l-Cezerî, kıraat alanında faydalanmayı çok arzulamasına rağmen çeşitli sebeplerle imkân bulamadığı Endülüslü kurrâdan da bahsetmektedir. Yahya b. Ahmed b. Ahmed b. Safvân el-Kaynî Ebû Zekeriyya el-Endelüsî (ö. 772/1370), söz konusu kimselerdendir. İbnü'l-Cezerî, 768/1366'da Mekke'deyken İbn Safvân el-Kaynî'den kıraat okumak için büyük çaba sarf ettiğini ancak bir türlü buna muvaffak olamadığını haber vermektedir.[432]

Endülüslü kurrâ, İbnü'l-Cezerî'inin kendisinin yanı sıra birçok hocası ve arkadaşına da kıraat okutmuştur. Bunların başında hiç kuşkusuz Ali b. Ömer b. İbrahim b. Abdillah el-Kenânî Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî/Kayşâtî (ö. 730/1330) gelmektedir. Nitekim onun, İbnü'l-Cezerî'nin bazı hocaları, öğrencileri ve arkadaşlarına kıraat okuttuğu rivayet edilmektedir.[433] Bu noktada öne çıkan ikinci isim ise "İbnü'l-Hâc" şeklinde meşhur Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Berekât el-Billifîkî'dir (ö. 771 /1370). O da İbnü'l-Cezerî'nin hoca ve arkadaşlarının kıraat eğitimine katkıda bulunanlardandır.[434]

İsmi geçenlerin dışında aynı özellikleri barındıran daha pek çok zatın varlığı da bilinmektedir. Buna göre Ahmed b. Abdilhakk Ebû Ca'fer el-Mâlekî (ö. 765/1364),[435] Ahmed b. Kasım Ebû Abdillah el-Mâlekî (ö. ?),[436] "el-Lûşî" olarak

430 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 55-56.
431 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 152.
432 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 318.
433 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 493.
434 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 207.
435 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 64.
436 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 91.

tanınan Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. 773/1372),[437] Ferec b. Kasım Ebû Saîd el-Ğırnâtî (ö. 782/1380),[438] Ebû Abdillah el-Kenânî el-Hafîd el-Kaycâtî (ö. 811/1408)[439] ve Ahmed b. Ferhûn Ebü'l-Abbas eş-Şâtıbî (ö. ?)[440] gibi şahsiyetler, İbnü'l-Cezerî'nin hoca ve arkadaşlarının kıraatte istifade ettiği isimlerdendir.

Yazdığı eserler ve yetiştirdiği talebelerle İslam dünyasında kıraat sahasının otoritelerinden kabul edilen Alemüddin es-Sehâvî (ö. 643/1245), Endülüslü kurrânın nezaretinde gelişen diğer bir önemli kimsedir. Yine kıraat sahasının simge şahsiyetlerinden Ebû Şâme el-Makdisî'nin de hocası olan Sehâvî, Kahire'ye giderek Endülüslü kıraat âlimi İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'den kıraat okumuş, kendisinden fazlaca istifade etmiştir. Sonraları İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *'Akîletü'l-Etrâb* ve *Hırzü'l-Emânî* adlı eserlerine de şerh yazmıştır. Hatta *Fethu'l-Vasît* ismiyle kaleme aldığı şerhin, *Hırzü'l-Emânî*'ye yönelik yapılan ilk şerh olduğu ve *Hırzü'l-Emânî* isimli eserin şöhret bulmasındaki temel etkenler arasında yer aldığı da rivayet edilmiştir.[441]

Endülüs'ün kıraat ilminin tedrisî boyutuna katkısıyla ilgili son olarak şu hususun da altını çizmek gerekmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere bu yöreye mensup kurrâ, gerçekleştirdikleri rihlelerle bölgelerindeki kıraat müktesebatı ve metodunu İslam dünyasına yayma, böylelikle kıraate katkı sağlama imkânı bulmuşlardır. Onların bu rihleleri, kimi zaman gittikleri bazı şehirlerde medrese inşa etmeleri ve buralarda kıraat eğimi vermeleriyle de sonuçlanmıştır. Aslen Endülüs'ün doğusunda bulunan Şârre şehrine mensup olmakla birlikte, babasının Mağrib'in Sebte şehrine göçmesi sonucunda burada dünyaya gelen Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen eş-Şârrî el-Mukrî (ö. 649/1251), bahse konu meselede örneklik teşkil etmektedir. Kıraati babası ve Yahya b. Muhammed el-Hevzenî el-İşbîlî gibi Endülüslü âlimlerden alan Ebü'l-Hasen eş-Şârrî, hayatının ilerleyen dönemlerinde Sebte'de bir medrese kurmuştur. O, Zehebî ve İbnü'l-Cezerî'nin "çok güzel" şeklinde nitelendirdikleri bu

437 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 249.
438 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye,** II, 8.
439 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 214.
440 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 90.
441 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1245-1251; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 502-504. Ebû Şâme, *Hırzü'l-Emânî*'nin şöhretini, Alemüddîn es-Sehâvî'nin bu esere yaptığı şerhe bağlamaktadır. Zira ona göre, Sehâvî'nin *Fethu'l-Vasît* adlı şerhine kadar *Hırzü'l-Emânî* kimse tarafından tanınmamaktaydı. İlgili şerh sonucunda *Hırzü'l-Emânî*'nin ünü artmıştır. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, **İbrâzü'l-Me'ânî**, s. 8. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukrîîn**, s. 178.

medresede uzun yıllar kıraat eğitimiyle iştigal etmiş, bu sahada pek çok talebe yetiştirmiştir.[442]

Yukarıda çeşitli başlıklar altında aktarmaya gayret gösterilen örneklerin yanı sıra özellikle çalışmamızın çeşitli kısımlarında yer verilen Endülüslü kıraat âlimlerinin hayatları incelendiğinde, onların kıraat ilminin tedrisî boyutuna ne derece etki ettikleri açıkça müşahede edilecektir. Zira onların pek çoğu, İslam dünyasının hemen her şehrini ziyaret ederek bir yandan kişisel gelişimlerini sürdürmüşler, diğer yandan da kıraat ilminin tedris ve naklinde aktif bir şekilde rol almışlardır.[443]

3.5.2. Telifât Yönüyle Etkiler

Endülüslü kıraat âlimleri, tedrisî etkilerine ek olarak, kıraat ilmine asıl tesiri, bu sahada meydana getirdikleri eserlerle yapmışlardır. Endülüs'te kıraat ilmine dönük telif geleneği ise, henüz hicrî üçüncü yüzyılın sonlarına doğru Eğleb b. Abdilmelik İbn Menvîl et-Tuleytulî (ö. 298/910) ile başlamıştır. Yaklaşık bir asır sonra da Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 420/1029), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve Ebû Ömer et-Talemenkî (ö. 429/1037)'nin kıraat tasnifatına dair kapsamlı eserleriyle birlikte söz konusu gelenek, yukarıya doğru bir ivme kazanmıştır.[444] Özellikle yine Mekkî b. Ebî Tâlib'in yanı sıra Ebü'l-Abbas el-Mehdevî (ö. 430/1039'dan sonra), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), İsmail b. Halef es-Sarakustî (ö. 455/1062), İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî (ö. 462/1069-70), İbn Abdilberr en-Nemerî (ö. 467/1071), İbn Şüreyh Ebû Abdillah el-İşbîlî (ö. 476/1084) ve Ebû Davud Süleymân b. Necâh el-Kurtubî (ö. 496/1103) gibi kıraat ilminin hicrî beşinci yüzyıldaki yetkin isimlerinin çalışmaları sonucunda ise Endülüs'te kıraat ilminin telif geleneği, zirveye ulaşmıştır. Takip eden hicrî altıncı asırda da bilhassa Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin, Ebû Amr ed-Dânî'nin bazı

---

442 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 251; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 485; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1298; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 507.

443 Endülüslü kıraat âlimlerinin, kıraat ilminin tedrisî boyutuna etki ve katkılarına dair farklı örnekler için bkz. Bu çalışmanın ikinci bölümünde bulunan "İlim Tahsili İçin Yapılan Yolculuklar: Rihle" adlı başlığı. Ayrıca bkz. Bu çalışmanın "ekler" bölümünde yer alan "Kıraat İlminin Tedris ve Naklinde Öne Çıkan Endülüslü Kurrâ" adlı kısmı.

444 Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili ilk eserlerin ne zaman yazıldığı, yedi kıraate dönük çalışmaların ilk kim ya kimler tarafından kaleme alındığıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Bu çalışmanın "Tasnife Dayalı Kıraatlerin "Telifât Yoluyla" Endülüs'e Girişi" adlı başlığı.

çalışmalarına yönelik kaleme aldığı manzum türdeki eserlerinin katkılarıyla ilgili çalışmalar, İslam dünyasında büyük bir şöhret elde etmiştir. Yine bölge kurrâsının bir önceki dönemde yaşayan kıraat âlimlerinin telifâtıyla alakalı şerh ve muhtasar çalışmaları da Endülüs kıraat ekolünün İslam dünyasına tesirinde büyük pay sahibi olmuştur.[445]

Endülüs'e mensup kurrâ eliyle meydana getirilen bu eserlerden bazılarının ulaştığı şöhret ve uyandırdığı etkiyle ilgili olarak Meşînî'nin şu tespiti, konumuz açısından çok kıymetlidir: "İbnü'l-Cezerî'nin *Tabakâtü'l-Kurrâ*'sından rastgele bir biyografiye göz attığımızda, "*et-Teysîr*'i falandan okudu" ve "*eş-Şâtıbiyye*'yi ezberledi" şeklinde bir ifadeyle çoğunlukla karşılaşmak mümkündür. Bu durum, Endülüs'ün kıraat ilminin en tepe noktasında yer aldığını ifade eder."[446]

Endülüslü kıraat âlimlerince kaleme alınan bu eserler, kıraat sahasında eğitim metotlarının belirlenmesi, yedi kıraatin tüm dünyada benimsenmesi ve uygulanmasında hatırı sayılır derecede ehemmiyeti haizdir. Bu sebepledir ki İslam dünyasında yedi kıraat sistemini ilk defa İbn Mücâhid tayin etse de, bu usulün yayılmasında, yedi kıraati şamil eserleri vesilesiyle Endülüslülerin payının çok fazla olduğu görülmektedir.[447] Sözü edilen bölgenin kıraat ilmine telifât yönüyle etkilerine dair yukarıdaki açıklamalardan sonra, ilgili eserlerin türleri ve kıraat sahasındaki önemlerine çeşitli açılardan değinmek lazım gelmektedir.

Bahse konu coğrafyanın telifât boyutuyla kıraat ilmine ilk ve en bariz etkisi, hiç kuşkusuz yedi kıraatin İslam dünyasına yayılması ve benimsenmesinde kendini göstermektedir. Bu yöreden neşet eden kurrâ, yukarıda da altı çizildiği üzere, hicrî dördüncü asrın sonlarıyla birlikte yedi kıraati içeren eser telifi geleneğini başlatmış,

---

445 Endülüs'te kıraat telifatının tarihî seyriyle ilgili olarak bu çalışmanın birinci bölümünde detaylı bilgi verilmiştir. Bkz. Bu çalışmanın birinci bölümünde yer alan "Giriş Dönemi: Hicrî II-IV. Asırlarda Endülüs'te Kıraat İlmi", "Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi: Hicrî V. Asırda Endülüs'te Kıraat İlmi" ve "Tahrîrât ve Takibât Dönemi: Hicrî VI-IX. Asırlarda Endülüs'te Kıraat İlmi" adlı başlıkları.

446 el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, s. 76.

447 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 103 vd.; Birışık, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, s. 102.

sonraki yüzyıllarda da aynı minvalde sayısız çalışmayı vücuda getirmişlerdir.[448] Onların yedi kıraati kapsayan bu eserleri, hicrî beşinci yüzyılla birlikte pek çok coğrafyada okunur, ezberlenir ve eğitim kitabı olarak kullanılır hale gelmiştir. Nitekim İbnü'l-Cezerî ve Kastallânî (ö. 923/1517), Mısırlılar tarafından, Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbiyye*'si tanınırlığa erişmeden önce İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin *el-'Unvân* adlı eserinin okunduğunu belirtmişler; *eş-Şâtıbiyye*'nin şöhret kazanmasıyla birlikte de artık bu eserin okunup ezberlendiğini sözlerine eklemişlerdir.[449] Mısır gibi kıraat sahasında pek çok âlim ve eseri bünyesinde barındıran bir bölgede, Endülüslü olan Kasım b. Fîrruh eş-Şatıbî ve İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin eserlerinin revaçta olması, Endülüs'ün bu noktadaki etki ve katkısını teyit etmektedir.[450]

Endülüslülerin kıraat ilmine telifât yoluyla etkilerine dair aynı minvalde bir başka rivayete yine İbnü'l-Cezerî'de rastlanmaktadır. Zira o, Ebû Muhammed el-Vâsıtî'nin (ö. 740/1340), hicrî 730 gibi Şam'a giderek burada *el-Kenz* ve *el-Kifâye* adlı eserlerinin münderecatı olan on kıraati okutmak istediğini, ancak bölgedeki kurrâ tarafından tepki gördüğünü haber vermiştir. Zikredilen tepkinin ise Şamlı kurrânın, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i ile İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbiyye*'sinin tazammun ettiği yedi kıraati benimsemelerinin bir sonucu olduğunu aktarmıştır. Hatta Şamlıların, Ebû Muhammed el-Vâsıtî'nin on kıraati okutmayı bırakması ve bu usulün yasaklanması yönünde şehrin kadısına şikâyette bulunduklarını da rivayet etmiştir.[451] Aktarılan rivayette İbnü'l-Cezerî'nin, Şamlıların sadece adı geçen eserleri bildiklerinin de altını çizmesi dikkate alındığında, Endülüs'ün bu hususlaki etkileri gözler önüne serilmektedir.

Endülüslü kurrâ tarafından özellikle yedi kıraate hasredilen eserler, bir yandan İslam dünyasında en çok okunan ve ezberlenen çalışmalar arasında yer alırken diğer yandan da kıraat sahasının önemli isimlerinin çalışmalarında aslî kaynak olarak da

---

448 Bu eserlerin neler olduğu ve kimler tarafından ne zaman telif edildiği, yine günümüzdeki durumlarıyla ilgili detaylı tüm bilgiler, çalışmamızın dördüncü bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

449 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 178; Kastallânî, **Letâifü'l-İşârât**, I, 89.

450 Hem Sarakustî hem de Şâtıbî, hayatlarının belirli bir döneminden sonra Mısır'a yerleşmiş, burada hayat sürmüşlerdir. Ancak onlar, kıraat ilminde Endülüs'te yetişmişlerdir. Bu hususlaki detaylı bilgiler, çalışmamızın son bölümünde ilgili âlimlerin hayatlarında işlenmiştir.

451 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 39.

kullanılmıştır. Bu noktada İbnü'l-Cezerî, konumuz açısından kıymetli bir örnektir. Zira onun, on kıraati tespit ettiği ve böylelikle kıraat ilminin dönüm noktalarından birine imza attığı *en-Neşr* adlı eserinin kaynak listesinde pek çok Endülüslü isme tesadüf edilmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin aslî kaynak olarak kullandığı, Endülüslü kıraat âlimlerinin elinden çıkan bu eserler, müellifleriyle birlikte maddeler halinde şöyledir:[452]

1. Ebû Amr ed-Dânî: **et-*Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'***[453]
2. Ebû Amr ed-Dânî: ***Müfredetü Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî***[454]
3. Ebû Amr ed-Dânî: ***Câmi'u'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb'i'l-Meşhûra***[455]
4. Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî: ***Hırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehâni (eş-Şâtıbiyye)***[456]
5. İsmail b. Halef es-Sarakustî: ***el-'Unvân fi'l-Kırâati's-Seb'***[457]
6. Muhammed b. Şüreyh Ebû Abdillah el-İşbîlî**: *el-Kâfî fi'l-Kırââti's-Seb'***[458]
7. Ebü'l-Abbas el-Mehdevî: ***el-Hidâye ilâ Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a*** [459]
8. Mekkî b. Ebî Tâlib: ***et-Tebsıra fi'l-Kırââti's-Seb'***[460]
9. Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-Kurtubî: ***el-Kâsıd (el-Mekâsıd) fi'l-Kırâat***[461]
10. Ebû Ömer et-Talemenkî: ***er-Ravda fi'l-Kırââti's-Seb'***[462]

---

452 Eserlerle ilgili detaylı bilgiler, çalışmamızın dördüncü bölümünde mevcuttur. Bu sebeple burada yalnızca lgili çalışmaların müellifine ve ismine yer verilecektir.

453 İbnü'l-Cezerî, bu eseri, *en-Neşr*'in temel kaynaklarını aktardığı listenin ilk sırasında vermiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 58.

454 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 60. Her ne kadar yalnızca İmam Ya'kûb'un kıraatini ihtiva etse de Endülüslü bir kıraat âliminin kaleminden çıktığı ve *en-Neşr*'in temel referansları arasında yer aldığı için burada zikredilmiştir.

455 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 61.

456 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 61.

457 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 64.

458 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 67.

459 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 69.

460 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 70.

461 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 71.

462 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 71.

11. İbnü'l-Bâziş Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî**: *el-İknâ' fi'l-Kırââti's-Seb'***[463]

12. Ebû Hayyân el-Endelüsî: ***'İkdu'l-Leâlî fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-'Avâlî***[464]

13. İbn Abdilganî el-Husrî: ***Kasîdetü'l-Husrîyye fi Kırâati Nâfi'***[465]

14. Ali b. Ömer Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî: ***et-Tekmiletü'l-Müfîde li Hâfizi'l-Kasîde***[466]

İbnü'l-Cezerî, kendisine ulaşan senetleriyle birlikte zikrettiği kaynak listesinde elli yedi adet eser ismi vermiştir.[467] Görüldüğü üzere bu eserlerden on dört tanesi, Endülüslü âlimlerce meydana getirilmiştir ki bu sayı, toplam listenin yaklaşık dörtte birine tekabül etmektedir. Ayrıca yukarıdaki listede ilk on bir sırada bulunan çalışmalar, İbnü'l-Cezerî'nin kaynak listesinin de ilk on bir sırasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda, telif tarihinden günümüze kadar kıraat alanında büyük bir iltifat gören, üzerine pek çok çalışma yapılan, on kıraatin yayılması ve tedrisinde başrole sahip olan *en-Neşr*'de Endülüslülerin etkinliği ortadadır. Dolayısıyla bu durum, Endülüs coğrafyasının, telifât yönüyle kıraat ilmindeki tesirlerini net bir şekilde açığa çıkarmaktadır.

Burada şunu da belirtmek gerekmektedir: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* isimli eserinin yazma sebebi olarak, *et-Teysîr* ve *eş-Şâtıbiyye*'nin tazammun etmediği okumaların, insanlar tarafından Kur'ân'dan kabul edilmemesi şeklindeki bir sebeple açıklamıştır.[468] Söz konusu sebep, doğruluğu-yanlışlığı bir kenarda tutulduğunda, Endülüslü kıraat âlimlerinin ismi geçen eserlerinin İslam dünyasındaki etkinliğine işaret eden başka bir veri olarak da değerlendirilebilir.

Bu medeniyetten yetişen kıraat âlimlerinin, yedi kıraatin yaygınlaşmasındaki rolü ve bu meyandaki çalışmalarının gördüğü itibara dair son olarak İbnü'l-Cezerî'nin

---

463 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 88.
464 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 95.
465 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 96. Bu çalışma, yedi kıraate dönük olmayıp İmam Nâfi' Kıraati'ni içermekle birlikte Endülüslü bir âlim tarafından kaleme alınmıştır. Bu esere burada yer verilmesi ise belirtilen sebeple ilgilidir.
466 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 97.
467 *en-Neşr*'in kaynak listesinin tamamı için bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 58-98.
468 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36-40; **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 102 vd.

eş-Şâtıbiyye ekseninde dillendirdiği ifadelerine burada yer verilmelidir. Zira bu ifadeler, üzerinde durulan meselede Endülüslülerin önemini net bir şekilde ortaya koymaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*'sinin Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin biyografisini aktardığı kısmında *eş-Şâtıbiyye* ile alakalı şunları söylemektedir: "… Ebü'l-Kasım'ın eş-Şâtıbî'nin, bilhassa *Kasîdetü'l-Lâmiyye*'sine[469] vakıf olan bir kimse, Allah'ın ona olan ihsanını kavrar. Zira Ebü'l-Kasım'dan sonra yaşayan belâgatçılar, bu esere (edebî gücüne) karşı koyamamışlardır. Çünkü bu kasidenin kıymetini, ancak aynı minvalde kaside yazabilenler anlar. Ben, hem kıraat sahasında hem de farklı sahalarda, bu kaside kadar şöhrete erişen ve böylelikle herkes tarafından kabul gören başka bir kitaba tanık olmadım. Bu kasidenin bulunmadığı herhangi bir İslam beldesi veya ilim talebesinin evi olduğunu da düşünmüyorum."[470]

İbnü'l-Cezerî, uzayıp giden bu nitelemelerinin devamında, *eş-Şâtıbiyye*'nin sahih bir nüshasını elde etmek için insanların büyük çaba sarf ettiklerini haber vermiş, kendi nüshasına da ağırlınca gümüş ödenmesi taahhüt edilmesine rağmen bu nüshayı satmadığını beyan etmiştir. Yine bu kasidenin içeriği dışındaki okumaların şâz addedildiğini, yedi kıraat konusunda bu kaside kadar ittifak edilen hiçbir esere denk gelmediğini de sözlerine eklemiştir.[471]

Öte yandan İbnü'l-Cezerî, Endülüslü kıraat âlimlerinin yedi kıraati kapsayan eserlerini, yalnızca *en-Neşr*'inin aslî kaynaklarında kullanmakla kalmamış, bahse konu eserlerle ilgili müstakil çalışmalar da meydana getirmiştir. "Seb'a Tarîki" yerine "'Aşere Tarîki"ni ikâme etmeyi temel amaç şeklinde gören İbnü'l-Cezerî, İslam dünyasında Seb'a Tarîki'nin yaygınlık kazanmasında büyük bir payı olan *et-Teysîr* ve *eş-Şâtıbiyye*'yi direkt olarak tahric etmeyip, bu eserleri tamamlayıcı müstakil

469 *eş-Şâtıbiyye*'nin diğer adıdır. Lâm kafiyeli olması sebebiyle bu isimle de anılır.

470 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 21-22.

471 Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, bu kasidesinde daha önce uygulanmayan bir sistemi de hayata geçirmiştir. Yedi kıraat imamı ile onların ikişer ravisine, "ebced hesabı" temelinde rumuzlar belirlemiştir. Daha sonra yedi kıraat ekseninde kaleme alınan eserlerde de bu sistem kabul görmüş; imam ve raviler, isimleri yerine remzleriyle ifade edilmiştir. Bunun yanında, kıraat imamları ve ravilerinin kıraat tercihlerindeki birleşmelerini esas alarak onları gruplandırmış ve böylece onlara farklı remzler daha nispet etmiştir. Değindiğimiz husus, İslam dünyasında yaygın olarak bilinmektedir. Bu sebeple detaylı bir tablo sunmayacağız. Ancak söz konusu sistem, Endülüs'ün kıraat ilmine katkısı başlığında değerlendirilmelidir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, **Hırzü'l-Emânî**, 45-55. beyitler.

çalışmalar vücuda getirerek söz konusu amacını gerçekleştirmek istemiştir.[472] Buna göre o, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'ine üç imam daha ekleyerek *Tahbîru't-Teysîr fî Kırââti'l-Eimmeti'l-'Aşere*; Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbbiye*'sine de aynı şekilde üç imam daha ilave ederek *ed-Dürre fî Kırââti's-Selâseti'l-Mütemmime li'l-'Aşere* isimli telifâtını oluşturmuştur.[473] Yukarıda da görüldüğü üzere Endülüslü kıraat âlimlerinin yedi kıraati içeren eserleri, İslam dünyasında hatırı sayılır derece iltifat görmüş; pek çok coğrafyada okunur, ezberlenir ve temel kaynak olarak kullanılır olmuştur.

Endülüs coğrafyasının kıraat ilmine telifât yönüyle etkileri, yalnızca yedi kıraatle sınırlı değildir. Zira bu bölgeye mensup kurrâ, Mushaf imlası ve tarihi, vakf-ibtida ve tecvid gibi kıraat ilminin sair alt başlıklarına yönelik pek çok telifâtı daha vücuda getirmiştir. Onların bu yöndeki bazı çalışmaları ise sözü edilen meselelerle ilgili telif edilmiş ilk eserler olma özelliğini taşımakta, zikredilen hususların ana kaynakları şeklinde kabul edilmekte ve kıraat ilminin otoritelerince bu alanda sıkça başvurulan referanslar olarak nitelendirilmektedir.

Kıraatler arası farklı okumalar genelinde telif edilen yedi kıraate ait eserleri bir kenara bırakıldığında, Endülüs coğrafyasına mensup kurrânın, kıraat ilmine telifât yönüyle katkı anlamında en çok öne çıktıkları sahanın Mushaf imlası olduğu görülmektedir. Onların Mushaf imlasına yönelik eserleri, söz konusu meselede referans kabul edilmiş, sonraki dönemlerde bu hususa dönük telif edilen çalışmaların ana kaynakları arasına girmiştir. Bazıları, günümüze ulaşan en eski kaynaklardan kabul edilen bu eserlerden birkaçına, konu açısından önemleri sebebiyle işaret etmek lazım gelmektedir. Çalışmamızın bir sonraki bölümünde bu eserlerle ilgili geniş bilgiler verilmiştir. Dolayısıyla buradaki amaç, ilgili alanlarda vücuda getirilen eserleri tek tek sayarak tekrara düşmek değil, bunlardan yalnızca simge olanlarının isimlerine değinerek Endülüs'ün telifât boyutuyla kıraat sahasındaki önemini göstermektir.

472 Birışık, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, s. 107; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", **DİA**, XX, 551-557.
473 Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", **DİA**, XX, 551-557.

Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*[474] ve *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*[475] adlı iki telifi, adı geçen alanda büyük bir ehemmiyeti haizdir. *el-Muhkem*, özellikle Mushaf meselesine dönük olarak günümüzde varlığı bilinebilen en büyük eser şeklinde ifade edilmiş, bu alandaki en meşhur çalışmalardan olduğu söylenmiştir. Aynı şekilde kendinden önceki dönemde Mushaf ile ilgili yazılmış ve günümüzdeki varlıkları bilinemeyen eserlerin muhtevalarını da bünyesinde barındırması, *el-Muhkem*'i ayrıca kıymetli kılmıştır. Diğer yandan bu çalışma, Mushaf özelinde mevcut en eski ve en güvenilir kaynak şeklinde de nitelendirilmiştir.[476] Müstakil olarak da kıraat sahasının değerlilerinden kabul edilen *el-Muknî'* ise Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî tarafından *'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Makâsıd*[477] adıyla nazmedilmiş, böylece yine Endülüs'ün Mushaf konusu özelindeki iftihar vesileleri arasına girmiştir.

Ebû Amr ed-Dânî'nin annesinin dayısının oğlu olduğu rivayet edilen[478] İbn Mu'âz Ebû Abdillah el-Cühenî'nin *Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifeti mâ Rüsime fî Mushafî Osmânî*'si,[479] İbn Necâh Ebû Davud el-Kurtubî'nin *et-Tenzîl fî Hicâi'l-Mesâhif*'i,[480] İbn Vesîk Ebû İshak el-İşbîlî'nin (ö. 654/1256) *el-Câmi' limâ Yuhtâcü ileyhi min Resmi'l-Mushaf*'ı,[481] bahse konu meselede Endülüs coğrafyasından çıkan meşhur diğer birkaç eserdir. Mushaf imlasını ihtiva eden klasik kaynaklarda da Tâcülkurrâ Ebü'l-Kasım el-Kirmânî'nin (ö. 500/1107'den sonra) *Hattü'l-Mesâhif*'i dışarıda

474 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif**, (nşr. İzzet Hasan), Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1997.

475 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr**, (thk. Hasan b. Fehd el-Hamîd), Dâru't-Tedmüriyye, Suud 2010 (I. Bs.).

476 Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 177, 180, 181.

477 Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, **'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Makâsıd**, (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Suud 2001.

478 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s, 730; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 252-253.

479 İbn Mu'âz el-Cühenî, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed el-Kurtubî**, Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifeti mâ Rüsime fî Mushafi Osmânî**, (thk. Ğanim Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2017 (I. Bs.).

480 Ebû Dâvud İbn Necâh, Süleymân Ebû Dâvûd el-Kurtubî el-Ümevî, **Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl**, (thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Vizâratü'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Suûd 2002.

481 İbn Vesîk, İbrahim b. Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Vesîk Ebû İshak el-Ümevî el-İşbîlî, **el-Câmi' limâ Yuhtâcü ileyhi min Resmi'l-Mushaf**, (nşr. Gānim Kaddûrî Hamed), Bağdad 1988.

tutulduğunda, yukarıda isim ve eserleri aktarılan Endülüslü kurrânın ön plana çıktığı, bu alanda çok kıymetli bir yeri haiz oldukları söylenmektedir.[482]

Sözü edilen bölgede yetişmiş kurrâ, tecvid ilminde de ilklere imza atmış ve onların bu meyandaki telifleri, tecvid alanının temel kaynakları olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî'nin ilgili sahadaki telifâtı, tecvidin müstakil bir alana dönüşmesinde de etkin unsur olarak değerlendirilmiştir.[483] Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib'in *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve* ismindeki çalışması,[484] Ebû Müzâhim el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) *el-Kasîdetü'r-Râiyye*'sinden (*el-Kasîdeü'l-Hâkâniyye*)[485] sonra, tecvidle ilgili günümüze ulaştığı bildirilen ilk eser olma özelliğini taşımasının yanında "tecvid" kavramı kullanılarak meydana getirilen ilk çalışmadır.[486]

Mekkî b. Ebî Tâlib ile aynı dönemde hayat süren bir diğer Endülüslü kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî eliyle kaleme alınan *et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd* isimli eser,[487] tecvid ilmini şamil olup bahse konu alanın ilkleri arasında yerini almış, bu alanın müstakilleşmesinde köşe taşı çalışmalardan addedilmiştir.[488]

Zikredilen iki âlimin çağdaşı olan İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî'nin *el-Mûdıh fi't-Tecvîd*'i de bahse konu meseleye yönelik ifade edilen özellikleri taşımaktadır.[489] Gerek yukarıda ismi verilenlerin gerekse onlar dışındaki pek çok Endülüslü kıraat

---

482 Şebâh, Muhammed, **'İnâyetü ehli'l-Endelüs bi'l-Mushafi'ş-Şerîf**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Câmiatü Cezâir, 2014-2015, s. 43; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 68.

483 Çiftçi, Ali, "Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", Marife Dini Araştırmalar Dergisi, C: 17, sy. 2, Kış 2017, s. 292-295

484 Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, **er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve**, (thk. Ahmed Hasan Ferhâd), Dâru Ammâr, Amman 1996 (II. Bs.); a.e, (thk. Mektebetü Kurtuba), y.y. 2005.

485 Ayrıca bu esere dönük olarak Endülüslü kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî tarafından, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hakaniyye* ismiyle bir şerh yapılmıştır. Bkz. Ebû Amr ed-Dânî, **Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hakaniyye**, (thk. İbn Gâzî el-Ömerî), y.y. t.y. (I-II); Ayrıca bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî,** s, 223-224. Sözü edilen şerh ile ilgili çalışmamızın bir sonraki bölümünde detaylı bilgiler verilmiştir.

486 Çiftçi, "Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", s. 292-295; Koyuncu, Recep, "et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd", Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: 43, Yıl: 2017, s. 89; Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib", **DİA**, XXVIII, 575-576.

487 Ebû Amr ed-Dânî, **et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd**, (thk. Ğanim Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000 (I. Bs.); Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî,** s, 225-230.

488 Çiftçi, "Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", s. 292-295; Koyuncu, "et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd", s. 89.

489 İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Mûdıh**, (Neşredenin girişi, s. 8-17).

âliminin, tecvide dair tüm konuları kapsayan müstakil eserlerinin yanı sıra, münferiden bazı tecvid konularını ele aldıkları birçok çalışması daha bilinmektedir.[490] Bu çalışmalar, Endülüs bölgesinin söz konusu sahadaki önemlerini göstermede büyük bir öneme sahiptir.

Endülüslü kıraat âlimlerinin, kıraat ilminin alt başlıklarından sayılan "vakf-ibtida" konusunda da hatırı sayılır telifâtı bulunmaktadır. Onların bu türdeki çalışmaları da ilgili alanın mihenk taşlarından addedilmektedir. Ebü'l-Hasen el-Antâkî'nin (ö. 377/987) *Risâle fî Vakfi'l-Kur'ân*'ı[491] ile başlayan bölgedeki vakf-ibtida çalışmalarında, hemen her sahada olduğu gibi Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Zira Mekkî b. Ebî Tâlib'in *İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi 'alâ Kellâ ve Bellâ ve Ne'am fî Kitâbillâh*'ı[492] ile Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*'sı,[493] sözü geçen türde Endülüs'ü temsil eden başlıca eserlerdendir. Vakf-ibtidaya münhasır telif edilmiş ve böylece bu alanın ilkleri arasında yer alan bu eserlerin yanında, İbnü't-Tahhân el-İşbîlî'nin (ö. 560/1165'ten sonra) *Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*'sı[494] da ayrı bir ehemmiyeti haizdir.

Endülüs coğrafyasına mensup kurrânın kıraat ilmine telifât yönüyle etkileri; kıraatler arası farklı okumalar, Mushaf imlası, tecvid ve vakf-ibtida konularıyla sınırlı değildir. Buna göre onlar, "Kur'ân tarihi", "kıraatlerin sıhhat şartları", "şâz kıraatler ve bunlarla okumanın hükmü", "yedi harf-yedi kıraat ilişkisi", "kıraatlerin sınırlandırılması", "kıraat ihtilaflarının sebepleri", "kıraat imamlarının meşhur olmasındaki saikler", "ihtiyâr sahibi imamlar" vb. kıraat ilminin temel meselelerini ihtiva eden çalışmalar da meydana getirmişlerdir. Onların zikredilen meselelere dönük

---

490 İbn Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî (ö. 467/1071), Muhammed b. Ahmed b. Suûd Ebu Abdillah el-Ensârî ed-Dânî (ö. 470/1074'ten sonra), Süleymân b. Necâh Ebû Dâvûd el-Kurtubî el-Ümevî (ö. 496/1103) ve İbn Şüreyh Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 539/1144) bunlardan yalnızca birkaçıdır. Endülüslü kurrânın, tecvide dair bütün eserlerine çalışmamızın son bölümünden ulaşmak mümkündür.

491 Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, I, 237; **el-Fihrisü'ş-Şâmil:** Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü't-Tecvîd, I, 27.

492 Mekkî b. Ebî Tâlib, **İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi 'alâ "Kellâ" ve "Bellâ" ve "Ne'am" fî Kitâbillâhi**, (thk. Ahmed Hasan Ferhad), Dâru Ammâr, y.y. 2001; a.e. (thk. Hüseyin Nassâr), Mektebetü's-Sekâfeti'l-Medîne, Kahire 2003 (I. Bs.).

493 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, (nşr. Yûsuf Abdurrahman Mer'aşlî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1987 (II. Bs.)

494 Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 22; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 154, 160; **el-Fihrisü'ş-Şâmil:** Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü't-Tecvîd, I, 61-64.

eserleri, diğer alanlardakiler gibi her bir konu özelinde müstakil şekilde oluşturulmamış, çoğunlukla sözü geçen konuların tamamı, bir eser içerisinde başlıklar halinde işlenmiştir. Her ne kadar onların bu meyandaki eserleri, diğer sahalarda olduğu gibi müstakilen kaleme alınmamışsa da, ilgili meselelere dair bakış açısı sunan ilk kaynaklar olmuş, mezkûr tartışmalar neredeyse ilk defa onların bu çalışmalarında derinlemesine işlenmiştir.

Bu noktada Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât'*i çok önemli bir yer kesbeder. Yukarıda sıralanan konuların neredeyse tamamını şamil bu eser, ilgili hususları muhtevî ilk çalışmadır. Mekkî b. Ebî Tâlib, "… Benim toplayıp izahatını yaptığım bu meseleleri içeren böyle bir eseri, benden önce yazan herhangi birisine rastlamadım." diyerek, bu çıkarımı bizzat ifade etmektedir.[495] *el-İbâne*, bu yönüyle sonraki dönemlerde; Alemüddîn es-Sehâvi, Ebû Şâme el-Makdisî, Zerkeşî, İbnü'l-Cezerî ve Süyûtî gibi, üzerinde durulan meselelerde söz sahibi olan pek çok şahsiyetin ana kaynakları arasında yerini almıştır.[496] Dolayısıyla onun bahse konu çalışması, Endülüs'ün kıraat ilmine etkisini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir.

el-Ahrufü's-Seb'a li'l-Kur'ân'ı[497] dışında yedi harfe yönelik müstakil kitap ve risaleler de kaleme alan Ebû Amr ed-Dânî, *el-Ürcûzetü'l-Münebbihe 'alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâat*[498] ve *et-Tenbîh 'ale'l-Hatai ve'l-Cehli ve't-Temvîh*'inde,[499] sözü edilen mevzularda referans olacak bilgiler aktaran başka bir Endülüslüdür.

Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî'nin yanı sıra ilgili hususlarda telifât vücuda getiren Ebü'l-Abbas el-Mehdevî de burada zikre değerdir. Nitekim onun *Beyânü's-Sebebi'l-Mûcib li'htilâfi'l-Kırâat* isimli çalışması, yedi harf, şâz kıraatler ve diğer birtakım rivayetleri kapsamaktadır.[500] Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'nin, gerek bu

---

495 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 29.
496 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 19.
497 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Ahrufü's-Seb'a li'l-Kurân**, (thk. Abdülmüheymin Tahhân), Dâru'l-Münâra, Cidde 1997.
498 Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcûzetü'l-Münebbihe 'alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâat**, (thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî), Dâru'l-Müğnî, Riyad 1999, (I. Bs.).
499 Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s, 239.
500 Mehdevî, **Beyânü's-Sebebi'l-Mûcib li'htilâfi'l-Kırâat ve Kesreti't-Turuk ve'r-Rivâyât**, (thk. Ahmed Faris Sellûm), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006 (I. Bs.).

eserinde gerekse kıraat farklılıkları ve tefsire dair oluşturduğu diğer eserlerindeki tespitlerine, Ebû Şâme el-Makdisî ve İbnü'l-Cezerî başta olmak üzere kurrâ ve müfessir tarafından fazlaca atıf yapılmış, kaynak olarak kullanılmıştır.[501] Hatta Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Tenbîh 'ale'l-Hatai ve'l-Cehli ve't-Temvîh*'i, Mehdevî'nin kıraatin temel meselelerine yönelik çeşitli görüşlerinin tenkidine münhasır yazılmıştır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki bugün, kıraat tarihi ve temel meselelerine yönelik yapılan okumalarda, Endülüslülerin görüş ve tespitleriyle çoğunlukla karşılaşılmakta, bu yöndeki pek çok çalışmada Endülüs coğrafyasına mensup kurrânın ismine rastlanmaktadır. Onların bu minvaldeki fikir ve düşünceleri, belirtilen konuların açıklığa kavuşturulmasında sıkça ileri sürülen argümanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yedi kıraat gibi ihtiyarlar arası farklı okumalar başta olmak üzere Mushaf imlası, tecvid, vakf-ibtida ve üzerinde durulan temel meselelerin tamamına dair kapsayıcı eserler telif eden Endülüslü kurrâ sayesinde bu bölge, kıraat ilminde seçkin bir yere sahip olmuştur. İfade edilen bu seçkinlik, kıraat ilmine ait tüm konuların nesilden nesile aktarılmasına böylece öncülük etmiştir.

Endülüs kıraat ekolünün kıraat ilmine telifât boyutundaki etkisine dönük son olarak bir hususun daha altı çizilmelidir. Bilindiği üzere günümüzde yalnızca kıraat âlimlerinin biyografilerini içeren iki eser bulunmaktadır/bilinebilmektedir. Bunlar, çalışmamızın da ana kaynakları arasında yer alan Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâi'-Kibâr*'ı ile İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâyetü'n-Nihâye*'sidir. Özellikle kıraat ilminin tarihi ve bu alanda telif edilen eserlerin tespiti noktasında büyük önem taşıyan bu iki kitabın aslî kaynaklarına bakıldığında, Endülüs'ün ilgili yönde de ne denli mühim bir yere sahip olduğu müşahede edilmektedir. Zira Ebû Amr ed-Dânî'nin özel olarak kurrâ tabakatına hasrettiği *Tabakâtü'l-Kurrâ* isimli çalışması, her ne kadar günümüzdeki varlığı bilenemese de, zikredilen iki çalışmanın aslî kaynaklarındandır. Söz konusu iki çalışmanın rastgele seçilmiş birkaç sayfası tarandığında, Hem Zehebî'nin hem de İbnü'l-Cezerî'nin, Dânî'den pek çok rivayete yer verdikleri görülecektir.[502]

---

501 Mehdevî, **Şerhu'l-Hidâye**, (Neşredenin girişi, I, 80-81).

502 Bu bilgi, herhangi bir dipnota ihtiyaç duymayacak kadar delil ihtiva etmektedir. Dolayısıyla burada, iki eserden belirli sayfaları kaynak göstermeye gerek yoktur. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere; adı geçen eserlerden rastgele birkaç sayfa tarandığında iddia ettiğimiz husus yakinen müşahede edilecektir.

Zehebî ve İbnü'l-Cezerî'nin yanı sıra biyografi sahasında eser meydana getiren daha birçok kimseye de referans olan Ebû Amr ed-Dânî'nin *Tabakâtü'l-Kurrâ*'sı özelinde şunlar söylenebilir: Endülüs'ün kıraat ilmine etki ve katkıları, kıraat ilminin birincil meseleleriyle sınırlı değildir. Endülüs, Ebû Amr ed-Dânî önderliğinde, kıraatin tarihsel boyutunda da öne çıkmış; bahsedilen bu kapsamlı biyografik eser sayesinde bu alanda da güzide bir yere sahip olmuştur.

Endülüs coğrafyasının kıraat ilmine eser boyutunda yaptığı katkıların aktarılmaya çalışıldığı bu kısımda, muayyen başlıklar belirlenmiş, bu başlıklara örnek olan yalnızca birkaç esere işaret edilmiştir. Öte yandan Endülüslü kıraat âlimlerinin elinden çıkan sayısız eser daha vardır ki bunlar, kıraat sahasının yukarıdaki başlıkları özelinde önemli bir role sahiptir. Çalışmamızın dördüncü ve son bölümü olan bir sonraki kısım, sözü edilen eserler ve müelliflerine ayrılmıştır. Dolayısıyla burada ifade edilmeye çalışılan hususla ilgili detaylı örneklere ilgili bölümden ayrıca ulaşmak mümkündür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS KIRAAT LİTERATÜRÜ VE MÜELLİF KURRÂ

Herhangi bir medeniyetin çeşitli ilimlerdeki usulünün/yönteminin tespit ve analizi üzerine inşa edilen çalışmalarda, söz konusu medeniyette yetişerek "köşe taşı" şeklinde tanımlandırılabilecek ulemâ ve onların eserlerine yer verilmesi, tabii bir durumdur. Zira her ne kadar tarihsel vakıalar, bölgesel usulü/yöntemi belirlemede önemli bir yere sahip olsa da, özellikle kıraat ilmi gibi nakle dayanan alanlarda, literatürün önemi göz ardı edilemeyecek derecede ehemmiyet kesbeder. Bahsi edilen gerekliliğin bir sonucu olarak, kıraat ilminin Endülüs'teki durumunun aktarılmaya gayret edildiği çalışmamızın dördüncü ve son bölümünü oluşturan bu kısımda, kıraat ilmi sahasında Endülüslü kıraat âlimleri tarafından meydana getirilen eserlere yer verilecektir. Yaklaşık sekizyüz yıl boyunca İslam hâkimiyetinde kalan bu bölgede yaşamış kurrâ eliyle telif edilen çalışmaların kıraat ilmiyle ilgili olanlarının tamamı, bölümün kapsamına dâhildir.

Telif ettikleri eserlerle, yaşadıkları dönem ve günümüzde adından söz ettiren; her asırda canlılığını koruyan bir etkiyi haiz olan müellif kurrâ da[1] üzerinde detaylıca durulması gereken isimlerdir. Nitekim onlar, kıraat ilmine yaptıkları katkılar sonucu bu ilmin, başta Endülüs olmak üzere İslam dünyasında önder şahsiyetleri olmuşlardır. Toplu bir şekilde görülebilmeleri ve Endülüs'te kıraat ilminin farklı boyutlarına yönelik ileride yapılabilecek muhtemel çalışmalar için bir kolaylık sağlamak amacıyla ilgili kıraat âlimlerinin hayatlarına da ana hatlarıyla değinilecektir. Kıraat sahasında eser meydana getirmemekle birlikte bu ilmin tedris

[1] Belirtilen özellikleri taşıyan yetmiş dört tane kıraat âlimi bulunmaktadır.

ve naklinde görev alan Endülüslü kıraat âlimleri ise hicrî asırlara göre belirlenmiş olup, çalışmamızın ekler kısmında isimleri listelenmiştir.[2]

4.1. Literatür Aktarım Metodu

Endülüs İslam coğrafyasında kıraat ilmine çok önem verildiği, diğer alanlarla iştigal eden ulemanın, genellikle kıraat ilmiyle de ilgilendiği belirtilmişti. Söz konusu önem ve rağbete paralel olarak bu medeniyette kıraat ilmine dönük eserlerin sayısının da fazla olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Bu bağlamda, çalışmanın hacminin makul düzeyde kalabilmesi için, ilgili eserlerin yalnızca isimleri, kısa muhtevaları, günümüze ulaşıp ulaşamadıkları; günümüze ulaşanlardan neşredilenlerin muhakkiki, türü, tarihi ve yeri; yazma halindekilerin de bulundukları kütüphanelere değinilmiştir. Endülüslü müellif kurrâ ile onların kıraat sahasına dönük eserleri, tezimizin, "Endülüs'te Kıraat İlminin Tarihi" adını taşıyan birinci bölümündeki tarihî süreç ekseninde kronolojik olarak aktarılacaktır.

4.2. Giriş Dönemi Kıraat Literatürü

"Giriş dönemi" şeklinde nitelendirilen bu dönem, hicrî II, III ve IV. asırlardır. Buna göre ilgili dönemde telif edilmiş eserler ve müelliflerinin kısa hayatları şöyledir:

1. Ağleb b. Abdillah/Abdilmelik b. Menvîl et-Tuleytulî (ö. 298/910)

Hayatıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Komşusu Muhammed b. Abdilcebbâr et-Tuleytulî ile birlikte gerçekleştirdiği Doğu seyahatinde Mısır'a uğramış, İsmail b. Abdillah en-Nehhâs ve Ebû Abdillah el-Enmâtî'den Verş Rivayeti'ni detaylıca okumuştur. 298/910'da gerçekleşen vefatına kadar kıraat terdrisiyle iştigal etmiştir.[3]

---

[2] Kıraat ilminin tedris ve naklinde görev aldığı ifade edilen Endülüslü kıraat âlimleri, sekizyüz yedi tanedir.

[3] İbn Beşküvâl'in, "Abdullah"; İbnü'l-Ebbâr'ın da "Abdülmelik" şeklinde kaydettiği müellifle ilgili Bkz. İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 192; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 173

Eserleri: Tespit edilebildiği kadarıyla Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili eser telif eden ilk isimdir. Muhtemelen tedris için öğrencilerine bir kaynak olması ve kendisinden yanlış bir bilgi aktarılmasının önüne geçmek amacıyla Nâfi' Kıraati'nin Verş Rivayeti'ni içeren bir eserinden bahsedilmektedir.[4] Bu eserin günümüzdeki varlığı bilinememektedir.

2. Ali b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Bişr Ebü'l-Hasen el-Antâkî et-Temîmî el-Endelüsî (ö. 377/987)

Yaşadığı dönem itibarıyla kıraat sahasında kendisinden daha bilginine tesadüf edilmediği söylenen müellif,[5] 299/912'de Antakya'da doğmuş, otuz yıl boyunca İbrâhim b. Abdirrezzâk'ın derslerine devam etmiştir. 338/950'de hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla annesiyle birlikte Antakya'dan ayrılmış, hac dönüşü Dımeşk'te hocası İbrâhim b. Abdirrezzâk'ın vefat haberini alınca memleketine gitmekten vazgeçerek Mısır'a yerleşmiştir. İnsanlara kıraat ilmini öğretmesi amacıyla Müstansır-Billâh tarafından Endülüs'e davet edilene kadar Mısır'da yaşamış, 352/963 yılında bu davet üzerine Kurtuba'ya yerleşmiştir. Kıraatteki vükûfiyetinin yanında, Arap dilindeki basireti, fıkıh ve hesap ilimlerindeki bilgisiyle insanlar üzerinde baskın bir etkiye sahip olan Antâkî, yaklaşık otuz yıl yaşadığı Endülüs'e, kıraat alanında hatırı sayılır derecede donanım kazandırmış ve Endülüs halkının bu alandaki eğitimine büyük katkı sağlamıştır. Zikredilen hocasının yanı sıra Ahmed b. Sâlih el-Bağdâdî, Muhammed b. Ahrem ve Muhammed b. Ca'fer el-Bağdâdî gibi isimlerden çeşitli ilimlerde istifade etmiştir. *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs* adlı eseriyle tanınan tarihçi yazar İbnü'l-Faradî, İbrâhim b. Mübeşşir, Ebü'l-Mütarrif el-Kanâza'î, Muhammed b. Yusuf en-Neccâr ve Ubeydullah b. Seleme b. Hazm, onun öğrencilerinden bazılarıdır. 29 Rebîülevvel 377/29 Temmuz 987'de Kurtuba'da vefat etmiştir.[6]

Eserleri: Kıraate dönük iki adet eserinden bahsedilmektedir.

---

4 İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 192.

5 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 253.

6 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 414; İbnü'l-Kıftî, **İnbâhü'r-Ruvât**, II, 308; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 656; **el-'İber** II, 150; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 499; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 144; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, IV-410.

a) *el-Usûl fî Kırâati Verş:* Verş Rivayeti'nin tespitini içerdiği anlaşılan bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[7]

b) *Risâle fî Vakfi'l-Kur'ân*: "Vakf" meselesini ihtiva eden bu eser, halihazırda mahtut olarak iki nüsha halinde Tunus'ta bulunmaktadır. Nüshalardan bir tanesi Zeytûne Üniversitesi Abdeliyye Kütüphanesi'nde 421/43 numaralı mecmua içerisinde 19. risale olarak 167-168. varaklar arasında; diğer nüsha ise Vataniyye Kütüphanesi'nde 1/4203 katalog numaralı içerisinde 12 farklı risalenin yer aldığı 173 no'lu mecmua içerisinde, 41. varakta 5. risale olarak yer almaktadır.[8]

3. "İbnü'l-Haddâd" Ahmed b. Sehl b. Muhsin el-Ensârî Ebû Ca'fer et-Tuleytulî (ö. 387/997)

336/948'de Tuleytula'da (Toledo) doğmuş, "İbnü'l-Haddâd" şeklinde tanınmıştır. Kişisel gelişimini tamamlamak maksadıyla önce Medine'ye giderek şehrin kadısı Ebû Ca'fer b. el-Hasen'den yararlanmıştır. Ardından Mısır'a geçmiş, burada da Ebû Bekir el-Üdfüvî ve Ebû Tayyib b. Ğalbûn gibi kurrâdan istifade etmiştir. Hayatının sonraki dönemleriyle ilgili bir bilgi bulunmayan İbnü'l-Haddâd, 387/997 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir.[9]

Eserleri: Kıraat ilmiyle ilgili bir eserinden söz edilmektedir.

a) *Kıraatü'n-Nâfi'*: Nâfi' Kıraati'nin tespitini içerdiği anlaşılmakta, günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[10]

---

7 Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 496.

8 Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, I, 237; **el-Fihrisü'ş-Şâmil**, Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü't-Tecvîd, I, 27.

9 Dabbî, İbnü'l-Haddâd'ın vefat tarihini 387/995 olarak bildirmiştir. Bkz. Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 183.

10 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 35; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī, **Târîhu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm**, (thk. Ömr Abdüsselam Tedmürî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1988, (I. Bs.), XXVII, 179; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 59; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 149; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera fî Terâcimi Eimmeti't-Tefsîr ve'l-İkrâi ve'n-Nahvi ve'l-Lüğa**, y.y. 2003 (1. Bs), s. 212.

4.3. Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi Kıraat Literatürü

Özellikle kıraat ilmi açısından Endülüs'te hicrî V. asrın ayrı bir önemi vardır. Zira daha önce detaylıca aktardığımız birtakım saikler, diğer bütün ilimlerde olduğu gibi kıraat alanında da yukarıya doğru bir ivmeyi beraberinde getirmiştir. Bu asırda yetişen kurrâ, "önder"; telif ettikleri eserler ise sadece Endülüs'te değil, İslam dünyasının hemen her bölgesinde "başucu eseri" şeklinde nitelendirilmiştir. Bu sebeple "Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi" şeklinde adlandırılan V. asırda vefat etmiş müellif kıraat âlimleri ve eserleri şöyledir:

1. Ahmed b. Kasım b. İsa b. Ferec b. İsa Ebü'l-Abbas el-Lahmî el-İklîşî (ö. 410/1019)

Aslen İklîşeli (Ucles)[11] olup 363/974'te doğmuştur. Bir müddet Kurtuba'da Ebû Ömer Ahmed b. el-Cesûr'dan rivayette bulunmuştur. Doğu seyahati esnasında önce Bağdat'ta Ebü'l-Kasım b. Habbâbe ve Ömer b. İbrahim el-Kettânî'den istifade etmiş; Mısır'da ise Ebû Tayyib b. Ğalbûn ve oğlu Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn'dan kıraat öğrenmiş, onların eserlerini dinlemiştir. Endülüs'e dönüşüyle birlikte kısa bir süre Kurtuba'daki Gâzî Mescidi'nde talebe yetiştirmiş, akabinde memleketine intikal etmiştir. Memleketinte meydana gelen bazı olaylar neticesinde Tuleytula'ya yerleşmiş ve ömrü vefa edene kadar burada kıraat okutmuştur. Birçok öğrencisi olduğu anlaşılmakla birlikte kaynaklarda yalnızca Ahmed b. Muhammed b. Hayyûn'un ismi zikredilmiştir. Salih, faziletli, Kur'ân'ı güzel okuyan ve kıraat farklılıklarını dilinden düşürmediği rivayet edilen İklîşî, Receb 410/Kasım 1019'da vefat etmiştir.[12]

Eserleri: kıraat ilmiyle ilgili yalnızca bir eserinden söz edilmektedir:

a) ***Me'âni'l-Kırâât:*** Kıraat ilminin temel bazı meselelerini içerdiği düşünülen bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[13]

---

11 Tuleytula'ya bağlı küçük bir kasabadır. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, I, 237. İbnü'l-Cezerî, İklîş şehrini, hemzenin dammesiyle "Üklîş" şeklinde kaydetmektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 91.

12 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 65-66; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 201-202.

13 Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 156-157.

Ziriklî, 627/1230 yılında istinsah edildiğini ve Ezher Kütüphanesinde bulunduğunu belirttiği bu eseri, *Tefsîru'l-Ulûmi'l-Me'ânî ve'l-Müstevde'ati fi's-Seb'i'l-Mesânî* adıyla kaydetmiş; Fâtihâ Sûresi'nin tefsirini içerdiğini belirtmiştir.[14] Ancak Ziriklî'nin bahsettiği çalışmanın, Ahmed b. Îsa b. Vekîl Ebü'l-Abbas et-Tücîbî el-İklîşî'ye (ö. 551/1156-57) ait olduğu ve Muhammed Receb Mustafa tarafından tahkik edilerek 2018 yılında Dâru's-Salih Yayınevi tarafından neşredildiği tespit edilmiştir.[15] Ziriklî, isim benzerliği sebebiyle iki âlimi birbirine karıştırmış olmalıdır.

2. Ahmed b. Abdilkâdir b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkâdir el-Ümevî Ebû Ömer el-İşbîlî el-Mâlikî (ö. 420/1029)

Endülüs'ün İşbîliye şehrine mensuptur. Nahiv, lügat ve kıraate dönük ilgisinin yanında ilm-i vesaike de eğilmiş ve bu alanda 15 cüzden oluşan bir eser telif etmiştir. Ebü'l-Hasen el-Antâkî'nin yanı sıra hocaları arasında Hakem b. Hişâm el-Kuraşî el-Kayravânî, Muhammed b. Ahmed b. Harrâz el-Karevî ve Muhammed b. Hâris el-Huşnâ gibi isimler yer almaktadır. Çok az bir süre de Ebû Ali el-Bağdâdî'den ders almıştır. Şakacı bir mizaha sahip olduğu söylenen Ebû Ömer el-İşbîlî, 420/1029 yılında vefat etmiştir.[16]

Eserleri: Kendisine yalnızca bir tane eser nispet edilmektedir:

a) *et-Tahkîk fi'l-Kırâati's-Seb'*: Mütevâtir yedi kıraate ait ihtilafların cem'ini ihtiva ettiği anlaşılan çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[17]

3. Saîd b. Yahya b. Muhammed b. Seleme et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî el-Mâlikî (ö. 426/1035)

---

14 Ziriklî, **el-A'lâm**, I, 197.

15 Ahmed b. Îsa b. Vekîl Ebü'l-Abbas et-Tücîbî el-İklîşî için bkz. Zehebî, **Târîhu'l-İslam**, XXXVII, 389.

16 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 76; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 68.

17 Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn**, I, 73; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I,173. Bu eser, Endülüs'te, kıraatlerin bir araya getirilerek telif edildiği ilk eserlerdendir. Konuyla ilgili geniş izahat için bkz. bu çalışmanın "Tasnife Dayalı Kıraatlerin Telifat Yoluyla Endülüs'e Girişi" başlığı.

Yaklaşık yetmiş yıl yaşadığı bilgisinden haraketle 356/967'de doğduğu söylenebilir. Kur'ân'ı çok güzel okuduğu, Nâfi' Kıraati'ni ezberlediği ve fıkhî meselelerde güçlü bir kavrayışa sahip olduğu bildirilmiştir. Hocaları arasında, Endülüs'ün önde gelen Mâliki fakihi ve muhaddisi "İbn Ebû Zemenîn" şeklinde meşhur Ebû Abdillâh el-Kurtubî ve Ebû Eyyüb er-Rûh bulunmaktadır. İbn Hazrec, kendisinden istifade eden kimselerdendir. Bir dönem İşbîliye Mescid-i Camii'nin imamlığını da yapan Saîd b. Yahya, 426/1035 yılında vefat etmiştir.[18]

Eserleri: Hz. Peygamber'in savaşlarını ihtiva ettiği düşünülen *Kitabü's-Sîre*'nin[19] yanı sıra kıraat ilmine dönük çalışmalarından da bahsedilmektedir.

a) *Tevâlîfün fi'l-Kırâât*: Kaynaklarda Saîd b. Yahya'nın kıraat ilmine yönelik telifatı olduğu belirtilmekle birlikte bu eserlerin isimleri verilmemiş, "kıraat ilmine ait eserleri vardır." ifadesiyle yetinilmiştir.[20] Anılan eserlerin muhtevası ve günümüzdeki varlıkları bilinememektedir.

4. Ahmed b. Muhammed b. Abdillah b. Ebî İsa Lübb b. Yahya b. Muhammed el-Me'âfirî Ebû Ömer el-Mukrî et-Talemenkî (ö. 429/1037)

"Âdeta bir ilim denizi" şeklinde nitelendirilen müellif, Kur'ân'ın kıraati, lügati, nâsih-mensûhu, i'râbı ve ahkâmı ile hadis alanında bir otorite kabul edilmiş, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimlerle de iştigal etmiştir. 340/951'de Talemenke'de (Salamanca)[21] doğmuş, ilk eğitimini de burada almıştır. Kurtuba gibi şehirleri dolaşarak çeşitli isimlerden istifade etmiştir. Doğu seyahatinde hac vazifesini yerine getirdikten sonra sırasıyla; Mekke, Medîne, Mısır, Dimyât ve Kayrevân'a uğrayarak bilimsel yeterliliğini artırmıştır. Endülüs'e dönüşüyle birlikte bir müddet Kurtuba'daki Müta' Mescidi'nde yürüttüğü imamlık vazifesinin ardından hayatının sonuna kadar Endülüs'ün çeşitli şehirlerinde talebe yetiştirmiştir. Ebû Ca'fer Ahmed b. 'Avnillah,

---

18 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 342; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 974.
19 İbn Hayr, **Fehrese**, s. 204.
20 Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn**, I, 390; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 771.
21 Endülüs'ün, henüz erken zamanlarda işgal edilen bir şehridir. Bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVII, 567; Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, IV, 39.

Ebû Abdillah Müferrec el-Kâdî, Ebû Muhammed el-Bâccî, Ebü'l-Kasım Halef b. Muhammed el-Havlânî, Ebü'l-Hasen el-Antâkî, Ebû Bekir ez-Zübeydî ve Abbas b. Esbağ Kurtuba'daki; Ebû Tahir Muhammed b. Muhammed b. Cibrîl el-'Uceyfî ve Ebü'l-Hasen b. Cehdam Mekke'deki; Ebü'l-Hasen Yahyâ b. Hüseyin el-Matlebî Medîne'deki; Ebû Bekir el-Üdfüvî, Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. 'Arrâk, Ebû Bekir b. İsmail ve Ebü'l-'Alâ b. Mâhân Mısır'daki; Ebû Bekir b. Muhammed b. Yahyâ b. 'Ammâr Dimyat'taki ve İbn Ebî Zeyd ile Ebû Ca'fer Ahmed b. Dehmûn da Kayrevân'daki hocalarıdır. Kendisinden ilmî anlamda faydalananlar arasında, Ebû Ömer İbn Abdilberr, Ebû Muhammed İbn Hazm, Abdullah b. Sehl el-Endelüsî ve Muhammed b. Ahmed el-Havlânî gibi şahsiyetler yer almaktadır. Hevâ ve hevesi doğrultusunda bir hayat süren ve bidatlerin peşine düşen insanlara karşı uyarıcı bir tavır takındığı, sünnet ve şerîate sıkı sıkıya bağlı olduğu ve kendisinden ders almak isteyenlerden herhangi bir ücret talep etmediği söylenir. Ayrıca insanları uyarma konusundaki tavrı nedeniyle on beş kadar âlimin kendisine karşı bir ayaklanma gerçekleştirdikleri rivayet edilmiştir.[22] İbn Beşküvâl, Ebû Ömer et-Talemenkî'nin ne kadar hayırlı bir kimse olduğunu gösteren bir olayı, Ebü'l-Kasım el-Hicârî'nin babasından rivayetle şöyle anlatır: "Öğrencileri, Ebû Ömer'in bir gün kendilerine "okuyun! Daha çok okuyun!" şeklinde çıkıştığını; öğrencilerin de neden böyle bir şey söylediğine dair kendisine yönelttikleri soruya, "Çünkü ben bu seneden sonra hayatta olmayacağım. Zira dün gece rüyamda bana birisi, bu bayramdan başka bayram göremeyeceğimi belirten bir şiir okudu." şeklinde cevap vermiştir.[23] Nitekim Talemenkî, bu hadisenin yaşandığı 429/1037 yılında, ömrünün son dönemlerini geçirmek amacıyla döndüğü memleketi Talemenke'de vefat etmiştir.[24]

Eserleri: Hadis, fıkıh, tefsir, tasavvuf ve tarih alanında çeşitli çalışmaları bulunan müellifin, kıraat ilmine dönük yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir.

---

22 Ayaklanmayla ilgili bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVII, 567.

23 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 83-85.

24 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 114; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 162; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kiâr**, 733-734; **'İber**, II, 260-261; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, VIII, 32-33; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 178-180; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 110-111; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, V, 31; Süyûtî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, s. 29-30; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, 79-80; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 147; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 168; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 309.

a) *er-Ravda fi'l-Kırâât:* Mütevatir yedi kıraate ait farklılıkların cem'ini ihtiva etmektedir. Endülüs'te, bu yönde telif edilen ilk eserlerden kabul edilmiş,[25] İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin temel referansları arasına girmiştir.[26] Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[27]

5. Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbas el-İmâm Ebü'l-Abbas el-Mehdevî (ö. 430/1039'dan sonra)

Vefat tarihiyle ilgili rivayetler dikkate alındığında, ömrünün sonlarında Endülüs'e yerleştiği anlaşılan ve "Mehdevî" nisbesiyle tanınan Ahmed b. Ammâr, aslen Kayrevan yakınlarındaki Mehdiye[28] şehrindendir. Kendisinden ders aldığı anne tarafından dedesi olan Mehdî b. İbrahim dışında, ailesi ve çocukluğuyla ilgili bir bilgi bulunamamaktadır. 430/1039 yılı gibi Endülüs'e gelmiş, kıraat ve tefsir alanlarında talebe yetiştirmiştir. Kayrevan'da Ebü'l-Hasen el-Kâbisî ve *Kitabü'l-Kâfî*'nin müellifi İbn Süfyân el-Kayravânî; Kurtuba'da Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Mîrâsî, Mekke'de Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed el-Kantârî ve Muhammed b. Semmâk'tan istifade etmiştir. Ebû Muhammed Abdülaziz el-Karevî, Abdullah b. Sehl b. Yusuf, İbn Abdilberr en-Nemerî, Muhammed b. Ahmed b. Mutarrif et-Tarafî, Muhammed b. İsa b. Ferec, Musa b. Süleyman el-Lahmî ve İbnü'l-Beyyâz el-Levâtî, onun öğrencilerinden yalnızca birkaçıdır. Telif ettiği eserler ve yetiştirdiği öğrencilerle kendisinden sonraki dönemlerde de isminden söz ettiren Mehdevî'nin vefat tarihiyle ilgili olarak neredeyse bütün kaynaklar, 430/1039'dan sonra şeklinde bir kayıt düşmektedir.[29] Böyle bir kaydın, Mehdevî'nin Endülüs'e geldiği yıl olması ve vefat tarihinin açıkça bilinememesi sebebiyle, bu seyahatin sonrasına işaret etmek

---

25 Detaylı bilgi için bkz. Bu çalışmanın "Tasnife Dayalı Kıraatlerin Telifat Yoluyla Endülüs'e Girişi" başlığı.

26 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 71.

27 Ebû Ömer et-Talemenkî'nin eserleri için bkz. İbn Hayr, **Fehrese**, s. 360; Ziriklî, **el-A'lâm**, I,212-213; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 276; **el-Fihrisü'ş-Şâmil**, Mahtûtâtu't-Tefsir ve Ulûmih, 1, 93; Baş, "Meâfirî", **DİA**, XXVIII, 201.

28 Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 229.

29 Daha geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî, **Şerhu'l-Hidâye**, (Neşredenin girişi, I, 53-83); Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 114; İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 144; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 163; Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ**, s. 508; İbnü'l-Kıftî, **İnbâhü'r-Ruvât**, I, 126-127; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 761-762; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 86; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, 56-57; Altıkulaç, Tayyar, "Mehdevî", **DİA**, XXVIII, 367-368.

güdüsüyle söylendiği düşünülmektedir. Bununla birlikte Safedî, Mehdevî'nin vefatını 440/1048-49 civarı;[30] Süyûtî ise 440/1048-49 şeklinde kaydetmişlerdir.[31]

Eserleri: Tefsire dönük eserlerinin yanında kıraatle ilgili de hatırı sayılır telifatı bulunan Mehdevî'nin bu çalışmalarının birçoğu, günümüze ulaşmıştır.

a) *el-Hidâye ilâ Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a* : Yedi kıraate ait farklılıkları içeren bu eser, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin temel kaynaklarındandır.[32] Almanya'daki bazı kütüphanelerde mahtût olarak bulunduğu söylenmekle birlikte bu nüshaların okunamayacak derecede yıprandığı da belirtilmektedir.[33]

b) *Şerhu'l-Hidâye (Ta'lîlü'l-Kırââti's-Seb', el-Muvazzıh fî T'alîli Vücûhi'l-Kırâât):* *el-Hidâye*'ye yazdığı şerh olup kıraat ihtilaflarının illetlerini ihtiva etmektedir. Eserle ilgili günümüzde iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan birincisi, 1988 yılında Medîne Câmiatü'l-İslamiyye Üniversitesi'nde Hâzim Saîd Haydar tarafından, *el-Muvazzıh fî T'alîli'l-Kırâat li-Ebi'l-Abbâs el-Mehdevî* başlığıyla meydana getirilen yüksek lisans tezidir. İkincisi de Abdülkerîm b. Muhammed el-Hasan Bekkâr'ın, 1990'da Dımeşk'te vücuda getirdiği *el-Mehdevî ve Menhecühû fî Kitâbihi'l-Muvazzıh fî Ta'lîli Vücûhi'l-Kırâât* isimli çalışmasıdır.[34]

c) *Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr*: Mushaf imlası ve mushaflar arasındaki farklılıklara dönüktür. Önce, 1973 yılında Kahire'de Muhyiddin Abdurrahman Ramazan'ın tahkikiyle Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye içinde;[35] sonra da Hatim Salih ed-Dâmin'in tahkikiyle 2009 yılında Dâru İbnü'l-Cevzî Yayınevi tarafından neşredilmiştir.[36]

---

30 Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, VII, 257.

31 Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 351. Süyûtî, Tabakâtü'l-Müfessirîn'de ise Mehdevî'nin vefatını 430/1039 yılı civarı şeklinde bildirmiştir. Bkz. Süyûtî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, s. 30.

32 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 69.

33 Mehdevî, **Şerhu'l-Hidâye**, (Neşredenin girişi, I, 86).

34 Mehdevî, **Şerhu'l-Hidâye**, (Neşredenin girişi, I, 86); Altıkulaç, "Mehdevî", **DİA**, XXVIII, 367-368. Bu çalışmalar dışında günümüzde Mehdevî'ye yönelik yapılmış diğer bir çalışma ise "el-Mehdevî ve Cühûdühû fi't-Tefsîr ve'l-Kırâât" adıyla Saîd el-Fellâh tarafından Tunus'taki Zeytuniyye Üniverstesi'nde doktora tezi olarak 1987 yılında yapılmıştır. Bkz. Altıkulaç "Mehdevî", **DİA**, XXVIII, 368.

35 Altıkulaç, "Mehdevî", **DİA**, XXVIII, 368.

36 Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs. **Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr**, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru İbnü'l-Cevzî, 2009, Kahire.

d) *Zââtü'l-Kur'âni'l-Kerîm*: Kur'ân'da zâ **(ظ)** harfinin geçtiği bütün kelimelerin toplanıp bir araya getirildiği dört beyitlik bir manzumedir. Eserle ilgili çeşitli çalışmaların varlığı bilinmektedir.[37]

e) *el-Kifâye fî Şerhi Makârii'l-Hidâye*: Bizzat Mehdevî tarafından *Şerhu'l-Hidâye*'den önce yazıldığı belirtilen[38] bu eserin günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Müellife ait *Hicâü'l-Mesâhif*'in, bu eserin bir bölümü olduğu rivayet edilmiştir.[39]

f) *Beyânü's-Sebebi'l-Mûcib li'htilâfi'l-Kırâat ve Kesreti't-Turuk ve'r-Rivâyât:* Yedi harfe yönelik hadisle bu konudaki diğer bazı rivayetlerin değerlendirildiği eserdir.[40]

g) *Muhtasaru'l-Beyân fi'n-Nutki bi Hurûfi'l-Mu'cem*: İsminden anlaşıldığı kadarıyla noktalı harflerin nasıl okunacağıyla ilgili açıklama niteliğinde bir eserdir.[41]

Zikredilenler dışında Mehdevî'ye kıraat ilmine yönelik *et-Teysîr fi'l-Kırâat* adına bir çalışma daha nispet edilmiştir. Bununla birlikte ilgili nispetin, bir karışıklıktan kaynaklandığı ve Mehdevî'ye ait böyle bir telifin bulunmadığı anlaşılmıştır.[42] Mehdevî'nin, kıraat ilmi dışında özellikle tefsire dönük çeşitli çalışmaları da zikredilmektedir.[43]

---

37 Eserle ilgili çeşitli çalışmalar için bkz. Mehdevî, **Şerhu'l-Hidâye**, (Neşredenin girişi, I, 91).

38 Mehdevî, **Şerhu'l-Hidâye**, II, 527.

39 Mehdevî, **Şerhu'l-Hidâye**, (Neşredenin girişi, I, 88, 99-101).

40 Eserle alakalı çeşitli tahkik ve neşir çalışmaları için bkz. Altıkulaç, "Mehdevî", **DİA**, XXVIII, 367-368. Ayrıca bkz. Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs. **Beyânü's-Sebebi'l-Mûcib li'htilâfi'l-Kırâat ve Kesreti't-Turuk ve'r-Rivâyât**, (thk. Ahmed Faris Sellûm), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006 (I. Bs.)

41 Mehdevî, **Şerhu'l-Hidâye**, (Neşredenin girişi, I, 106)

42 Bu karışıklıkla ilgili bkz. Mehdevî, **Şerhu'l-Hidâye**, (Neşredenin girişi, I, 96-97).

43 Mehdevî'nin hayatı ve kıraat dışındaki eserleri için ayrıca bkz. İbn Hayr, Fehrese, s. 59, 60; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 459, 462, 520, 940; II, 2040; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn**, I, 75; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 32, 51, 143, 169.

6. Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed Ebû Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045)

Kıraat sahasında Endülüs'ün simge isimlerindendir. İbn Beşküvâl ve İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'den nakille Mekkî'yi, "Kur'ân ilimleri ve Arap dilinde âdeta bir derya", "anlayışlı ve güzel ahlaklı bir yapıya sahip", "güzel düşünen ve dinine bağlı", "Kur'ân ilimlerine dair birçok eser telif eden", "Kur'ân'ı güzel okuyan ve kıraatine vâkıf olan birisi" şeklinde nitelemişlerdir.[44] 23 Şâban 355/4 Ağustos 966 tarihinde Kayrevân'da doğmuş, ilk eğitimini de memleketinde almıştır. Kendisini ilmî anlamda geliştirmek gayesiyle henüz on üç yaşındayken Mısır'a ilk seyahatini gerçekleştirmiş, burada altı yıl kalarak hesap ve dil dersleri almış, bu arada hafızlığını da ikmal ederek tekrar Kayrevân'a dönmüştür. Mısır'a ikinci seyahatini 377/987'de yapmış, bu esnada hac görevini de yerine getirdikten sonra, Ebû Tayyib b. Ğalbûn'dan bir müddet kıraat okumuş ve yeniden Kayrevân'a dönmüştür. Bir yıl kadar kaldığı üçüncü Mısır seyahatini, 382/992 yılında gerçekleştirmiş, bu seyahatinde kıraat eğitimini tamamlamıştır. Akabinde dört yıla yakın bir süre memleketinde kıraat okutmuştur. 387/997'de, yaklaşık üç yıl kadar kalacağı Mekke'ye gitmiş, orada çeşitli hocalardan istifade etmiştir. Neredeyse her şehirde eser telif eden Mekkî, Mekke'den Şâm'a geçmiş, Kudüs'te *Müşkilü'l-İ'râb* adlı çalışmasını meydana getirmiştir. Buradan dördüncü kez Mısır'a geçmiş ve yaklaşık bir yıl kalmıştır. Ardından, 392/1002 yılında Kayrevân'a, bir yıl sonra da hayatının geri kalan kısmını geçireceği Endülüs'e taşınmış, ilk olarak Kurtuba'ya yerleşmiştir. Kurtuba Camii'nde kıraat dersleri vermeye başlamış ve adından söz ettirmiştir. Fıkıhta Mâlikî mezhebine mensup olan Mekkî, Endülüs'te genellikle talebe yetiştirmiştir. Hocaları arasında, Kayrevân'da Ebû Muhammed b. Ebî Zeyd ve Ebü'l-Hasen el-Kâbisî; Mısır'da Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn, Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn, Ebû 'Adîy Abdülazîz b. Ali, Ebû Bekir el-Üdfüvî; Mekke'de Ebü'l-Hasan el-Abkasî, Ebü't-Tâhir el-'Uceyfî, Ebü'l-Kasım es-Sekatî ve Ebû Bekir el-Mervezî gibi âlimler bulunmaktadır. Yahya b. İbrahim el-Beyyâz, Musa b. Süleyman el-Lahmî, Ebû Bekir Muhammed b. Müferrec, Abdullah b. Sehl, Hâzım b. Muhammed, Muhammed b. Mutarrif el-Kenânî, Muhamed b. Muhammed b. Esbağ, Muhammed b. İsa el-Meğâmî ve Muhammed b. Muhammed b.

[44] İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 910-912; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 270-271.

Beşîr gibi zâtların yetişmesine katkı sağlamıştır. Mekkî b. Ebî Tâlib, 2 Muharrem 437/20 Temmuz 1045 tarihinde Kurtuba'da vefat etmiş, oğlunun kıldırdığı cenaze namazının ardından Rabad Kabristanı'na defnedilmiştir.[45]

Eserleri: Kıraat, tefsîr, fıkıh, hadis, kelâm, tasavvuf, sarf, nahiv, edebiyat ve tarih gibi sahalarda pek çok çalışması bulunan Mekkî'nin, eser yazma konusunda çok velûd bir müellif olduğu ve kendisinden önceki geleneğin neredeyse tamamını eserlerine aktarma amacı güttüğü anlaşılmaktadır. Dabbî, bazı hocalarının notlarında, Mekkî'nin ismiyle gördüğü seksen beş kadar eserden söz ederken[46] İbnü'l-Cezerî, bu sayıyı, "seksenden fazla" şeklinde haber vermiştir.[47] Kıftî de Mekkî'ye ait çalışmaları isim isim özel bir bâb halinde zikretmiştir.[48] Söz konusu eserlerin tamamı birbirinden değerli olmakla birlikte en önemlilerinin kıraat alanına hasredildiği söylenebilir. Bununla birlikte ilgili eserlerin büyük bir çoğunluğunun, günümüzdeki varlığı bilinememektedir. Mekkî'nin kıraate yönelik çalışmaları şöyledir:

a) *et-Tebsıra fi'l-Kırâât*: Kıraat farklılıklarını ihtiva etmektedir. 392/1002'de Kayrevân'da kaleme alınmış,[49] rivayetlerin kolay ezberlenebilmesi/uygulanabilmesi amacıyla çeşitli hazfler ve eksiltmelerle oluşturulmuştur. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin referans kaynaklarından olan bu çalışmanın,[50] Muhyiddin Ramazan tarafından 1985 yılındaki tahkikinden başka tahkikleri de yapılmıştır.[51]

b) *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb' ve 'Ilelihâ ve Hıcecihâ ve Mekâyisi'n-Nahvi fîhâ:* *et-Tebsıra*'nın şerhi niteliğindedir. *el-İbâne*, *el-Keşf* ve *et-Tebsıra*'nın

---

45 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 351; Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh, **Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ**, (thk. İbrahim es-Sâmerâni), Ürdün 1985 (III. Bs.), s. 254-255; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 469; Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ**, s. 2712-2714; İbnü'l-Kıftî, **İnbâhü'r-Ruvât**, III, 313-319; İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, **Vefeyâtü'l-A'yân ve en-bâü Ebnâi'z-Zamân mimmâ Sebete bi'n-Nakl evi's-Semâ ev Esbetehü'l-A'yân**, (thk. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut t.y. V, 274-277; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 751-752; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, s. 591-593**; 'İber**, II, 273; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, II, 342-343; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, V, 43; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 298; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 331-332; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 175; Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib" **DİA**, XXVIII, 575.

46 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 469.

47 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 270-271.

48 İbnü'l-Kıftî, **İnbâhü'r-Ruvât**, III, 313-319.

49 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 270-271.

50 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 71-72.

51 Mekkî b. Ebî Tâlib, **et-Tebsıra fi'l-Kırâât**, (thk. Muhyiddin Ramazan), Kuveyt 1985; a.e, (thk. Muhammed Ğavs en-Nedvî), ed-Dâru's-Selefiyye, Hindistan 1982 (II. Bs.)

birbirinden ayrı düşünülmemesi; bu üç eserin birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu belirtilmiştir.[52] *el-Keşf*, ilk olarak Muhyiddin Ramazan tarafından 1974 yılında Dımeşk'te neşredilmiştir.

c) *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât:* Mushaf tarihi, yedi harf ve yedi kıraat meselesi, kıraatlerin sınırlandırılması, kıraat ihtilaflarının sebepleri, şâz kıraatler ve hükümleri ile kıraat imamlarını birbirinden ayıran ve meşhur olmalarını sağlayan özellikler gibi temel kıraat meselelerini içermektedir. Günümüzde çeşitli tahkikleri yapılmış ve yayımlanmıştır.[53] Mekkî, bu eserin *el-Keşf'in* sonuna eklenmesini istemiştir.[54]

d) *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve:* Tecvide dair ahkâmı ihtiva etmekte, bu yönde yazılmış ve günümüze ulaşan ilk eserlerden kabul edilmektedir. İlk olarak Ahmed Hasan Ferhâd'ın tahkikiyle yayımlanmış, farklı tahkikleri de yapılmıştır.[55]

e) *İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi 'alâ "Kellâ" ve "Bellâ" ve "Ne'am" fî Kitâbillâh:* Kur'ân'daki bazı kelimlerin vakfına dönüktür. Çeşitli tahkikleri yapılmıştır.[56]

Zikredilen eserler dışında, günümüze ulaşamamakla birlikte Mekkî'ye nispet edilen ve isimlerinden yola çıkılarak kıraat ilmiyle ilgili oldukları düşünülen eserler şöyledir:

el-Mûcez fi'l-Kırâât, İttifâku'l-Kurrâ, el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve'bni 'Âmir, el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve'bni Kesîr, el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve Ebî 'Amr, el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve Hamze, el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve 'Âsım, el-İhtilâf Beyne Ebî 'Amr ve Hamze,

---

52 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb' ve 'Illelihâ ve Hıcecihâ ve Mekâyisi'n-Nahvi fîhâ**, (thk. Muhyiddin Ramazan), Mücmeü'l-Lüğati'l-Arabiyye, Dımeşk, 1974 (III. Bs. I-II), I, 4.

53 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâat**, (thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî), Dâru'n-Nahda, Mısır 1977.

54 Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb'**, I, 5.

55 Bkz. Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, **er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve**, (thk. Ahmed Hasan Ferhâd), Dâru Ammâr, Amman 1996 (II. Bs.); a.e, (thk. Mektebetü Kurtuba), y.y. 2005.

56 Mekkî b. Ebî Tâlib, **İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi 'alâ "Kellâ" ve "Bellâ" ve "Ne'am" fî Kitâbillâhi**, (thk. Ahmed Hasan Ferhad), Dâru Ammâr, y.y. 2001; a.e. (thk. Hüseyin Nassâr), Mektebetü's-Sekâfeti'l-Medîne, Kahire 2003 (I. Bs.).

İhtilâfü'l-Kurrâ fî Yââti'l-İzâfeti ve fi'z-Zevâidi, *el-İntisâfü fîmâ Raddehû 'alâ Ebî Bekri'l-Üdfüvî ve Ze'ame Ennehû Galeta fîhi fî Kitâbi'l-İbâne*, *et-Tezkiratü fi'l-Kırââti's-Seb'*, *İslâhu mâ Eğfelehû İbnü Mesrah fî Kırâetin Şâzzeh*, *et-Tenbîh 'alâ Usûli Kırâeti Nâfi' 'bni Abdirrahmân ve Zikri'l-İhtilâfi 'anh*, *Ta'dîlü't-Teczieti Beyne'l-Eimmeti fî Şehri Ramazân fî Kırâeti'l-Kur'ân*, *el-Vakfü ve'l-İbtidâ*, *Şerhu'l-Vakfi't-Tâm*, *el-İdgâmü'l-Kebîr fi'l-Mehâric*, *el-Hurûfü'l-Müdğame*, *er-Risâletü ilâ Ashâbi'l-Antâkî ve Tashîhi'l-Meddi li Verş*, *el-Yââtü'l-Müşeddede fi'l-Kur'âni ve'l-Kelâmi.*[57]

Mekkî b. Ebî Tâlib'in ilmî yetkinliğine yönelik İslam dünyasındaki çalışmaların yanı sıra ülkemizde de Durmuş Ali KAYAPINAR tarafından, *Mekkî ibnü Ebî Tâlib el-Kaysî Asrı-Hayatı ve Eserleri* adında 1986 yılında bir doktora tezi yapılmıştır. Ayrıca Mahmut Şevket ÖZTÜRK'ün meydana getirdiği, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât Adlı Eseri* isimli bir yüksek lisans çalışması da bulunmaktadır. Halihazırda Mekkî'nin kıraat ve tefsir ilimlerindeki yöntemlerini içeren yüksek lisans ve doktora düzeyinde bazı bilimsel araştırmalar da devam etmektedir.

7. Muhammed b. Yusuf b. Ahmed b. Mu'âz Ebû Abdillah el-Cühenî el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 442/1050-51)

Ebû Amr ed-Dânî'nin annesinin dayısının oğlu olduğu söylenen müellif,[58] 379/989'da doğmuştur. Kıraatin yanında Arap dili, ferâiz ve hesap gibi ilimlerle de ilgilenmiştir. İlmî anlamda önce -muhtemelen- Kurtuba'da yetişmiş ve Doğuya gitmiştir. Hac farizasını yerine getirmiş ve 403-407/1013-1017 yılları arasında Mısır'da kalmıştır. *el-Müctebâ fi'l-Kırâât* adlı eseriyle tanınan Mısırlı kıraat âlimi Abdülcebbar b. Ahmed et-Tarsûsî, Endülüs'te de bizzat ziyaret ederek yedi kıraati okuduğu Ebû Amr ed-Dânî, Süleyman b. Hişam b. Velîd Ebi'r-Rabîi' el-Kurtubî,

---

57 Mekkî'nin eserleri için ayrıca bkz. İbn Hayr, **Fehrese**, 30, 55, 70, 71, 74 vd. (ayrıca bkz. s. 644); İbnü'l-Kıftî, **İnbâhü'r-Ruvât,** III, 313-319; Katip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 459 vd.; Ziriklî, **el-A'lâm**, VII, 286; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, I-227, 243, 284, 285; IV, 34, 42, 49, 56, 142, 169; Altıkulaç, "Mekkî b. Ebî Tâlib" **DİA**, XXVIII, 575.

58 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 730; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 252-253.

Muhammed b. İsa b. Ebî Zemenîn ve Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillah b. Hâlid, istifade ettiği âlimlerden bazılarıdır. İbn Mu'âz'ın vefat tarihiyle ilgili tartışmalar bulunmaktadır; biyografisini aktaran en eski kaynak, İbn Beşküvâl'in *Kitâbü's-Sıla*'sı olup bu hususta herhangi bilgi içermemektedir. Süyûtî ise hiçbir kaynakta verilmeyen 407/1013 yılını işaret etmekte ve Mısır'da vefat ettiğini bildirmektedir.[59] Süyûtî'nin, ilgili tarihi, İbn Mu'âz'ın Mısır'da kaldığı son yıldan yola çıkarak söylemiş olabileceği düşünülmektedir. Zira vefat yeri olarak Mısır'ı göstermesi de bu kanıyı destekler niteliktedir. Bağdatlı İsmail Paşa ise İbn Mu'âz'ın vefatını 442/1040 şeklinde vermiş ve kendisinden sonraki kaynaklarda da bu tarih zikredilmiştir.[60]

Eserleri: İbn Mu'âz el-Cühenî'ye sadece bir eser nispet edilmektedir.[61]

a) ***Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifeti mâ Rüsime fî Mushafi 'Osmânî:*** Mushaf imlasını ihtiva etmekte olup yaklaşık altmış sayfadan oluşmaktadır. Bu alanda kaleme alınan ve günümüze ulaşabilen nadir klasik eserlerdendir. Ğanim Kaddûri Hamed'in tahkikiyle 2017 yılında neşredilmiştir.[62]

8. Osmân b. Saîd b. Osmân Ebû Amr ed-Dânî es-Sayrafî (ö. 444/1053)

"Hocaların hocası ve şeyhülkurrâların şeyhi" şeklinde nitelendirilmiş;[63] uzun süre yaşadığı Daniye şehrine nispetle "ed-Dânî" şeklinde tanınmıştır. Başta kıraat olmak üzere, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlerde de isminden söz ettirmiştir. 371/981 yılında dünyaya gelmiş, on dört yaşındayken eğitim hayatına başlamıştır. Öncelikle Endülüs'te, İşbîliye'ye bağlı İsticce (Ecija), Beccâne (Pechina) ve Sarakusta (Zaragoza) gibi şehirleri dolaşarak çeşitli hocalardan istifade etmiştir. Ardından ilmî seyahatlerine başlamış, 397/1006 yılının Şevval Ayı'nda Mısır'a gitmiş ve burada bir

---

59 Süyûtî, **Buyetü'l-Vuâd**, I, 287.

60 Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn**, II, 70.

61 Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, III, 779.

62 Eserler ilgili ayrıca bkz. İbn Mu'âz el-Cühenî, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed el-Kurtubî**, Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifeti mâ Rüsime fî Mushafi Osmânî**, (thk. Ğanim Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2017 (I. Bs.); Bağdatlı İsmail Paşa, **Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y. I, 172; Ziriklî, **el-A'lâm**, VII, 147; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, III, 278; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 2495; Sezgin, **Târîhu't-Türâsi'l-Arabî**, I, 51.

63 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 447-449.

yıl kalmıştır. 398/1007'de Mekke'de haccetmiş, Kayrevan ve Medîne'ye de uğrayarak karşılaştığı hocalardan dersler almıştır. 399/1008 yılında Endülüs'e dönmüş, 403/1012'de Endülüs'ün kıyı şehirlerini dolaşmış; bir müddet Sarakusta'da kalmış ve Kurtuba'ya dönmüştür. 409/1018'de Dâniye'ye, oradan da yaklaşık dokuz yıl kalacağı Meyûrka (Mallorca) şehrine intikal etmiştir. Memleketindeki çeşitli olaylar sebebiyle göçebe bir hayat yaşayan Ebû Amr ed-Dânî, son seyahatini, ömrünün sonuna kadar yaşayacağı Dâniye'ye, 417/1026 yılında yapmıştır. Hocaları arasında, Endülüs'te Abdurrahman b. Osman el-Kuşeyri, Ebû Bekir el-Bezzâz, Ebû Abdillah Muhammed b. Halîfe, Ebû Osman b. Kazzâz, Ebû Bekir et-Tücîbî, Yunus b. Abdillah el-Kâdî, Halef b. Yahya, Ahmed b. Feth ve İbn Ebî Zemenîn; Mekke'de Ahmed b. Firâs el-'Abkasî; Mısır'da Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, Ebû Müslim Muhammed b. Ahmed b. Ali, Halef b. İbrahim b. Hâkân, Fâris b. Ahmed ve Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn; Kayrevan'da da Ebü'l-Hasen el-Kâbisî gibi âlimler bulunmaktadır. Kendisinden ilmî anlamda faydalanlar arasında oğlu Ahmed'in yanı sıra Ebû İshak İbrahim el-Feysûlî, Hüseyin b. Ali b. Mübeşşir, Halef b. İbrahim et-Tuleytulî, Halef b. Muhammed el-Ensârî, Ebû Davud Süleyman b. Necâh, Abdülmelik b. Abdilkuddûs, Ömer b. İsa el-el-Fasîh, Muhammed b. İbrahim b. İlyas, Ahmed b. Mesud ed-Dânî, İbnü'l-Ferec el-Meğâmî, Muhammed b. Abdillah el-Havlânî, Ahmed b. Abdilmelik b. Ebî Cemre gibi şahsiyetler yer almaktadır. "Gördüğümü yazdım, yazdığımı ezberledim ve ezberlediğimi unutmadım." şeklinde bir ifadeyle kendisini anlatan Ebû Amr ed-Dânî, 14 Şevval 444/6 Şubat 1053 tarihinde Dâniye'de vefat etmiş, cenaze törenine büyük bir kalabalık iştirak etmiştir.[64]

---

[64] Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 305; İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 592-593; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 411-412; İbnü'l-Kıftî, **İnbâhü'r-Ruvât,** II, 341-342; Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ**, s. 1603-1605; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 773-781; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVIII, 77-83; **'İber**, II, 286; **el-İ'lâm bi Vefeyâti'l-A'lâm**, (thk. Mustafa b. Ali Avde-Ebû Bekir Abdülbâkî), Müessetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1996 (I. Bs.), s. 296; **Kitâbü Tezkirati'l-Huffâz**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y. s. 1220-1221; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, II, 84; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, V, 56; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 135-136; Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **Tebsıratü'l-Müntebih bi Tahrîrî'l-Müştebih**, (nşr. Muhammed Ali en-Neccâr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. s. 621; Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs, **er-Risâletü'l-Müstetrafe li-Beyâni Meşhûri Sütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe**, (thk. İbnü Muhammed Ca'fer el-Kettânî), Dâru'ş-Beşâri'l-İslamîyye, y.y. 1993 (V. Bs.), s. 139; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, **Tabakâtü'l-Huffâz**, (hk. Komisyon), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983 (I. Bs.), s. 428-429; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, 379-382;

Eserleri: Dabbî, Ebû Amr ed-Dânî'ye nispet edilmiş yüz kadar eserden bahsederken[65] Zehebî, Dânî'nin yüz yirmi civarında telifi bulunduğunu rivayet etmiştir.[66] Ğanim Kaddûri Hamed, yazarı meçhul ve Dânî'ye nispet edilmiş yüz on dokuz adet eserin isimlerinin zikredildiği bir risaleyi, önce bu eserin başına eklemiş,[67] ardından da müstakil olarak neşretmiştir.[68] Aburrahman Çetin ise müellife yüz on üç kadar telif eser nispet etmiştir.[69] Her ne kadar sayılarında ihtilaf gözlense de Dânî'nin, sayısı yüzü geçkin geniş bir telifâta sahip olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin kıraatle ilgili çalışmalarının aktarımında, Hamîtû[70] ve Çetin'den fazlaca yararlanılmıştır.

1. Neşredilmiş Olanlar:

a) ***Câmi'u'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb'i'l-Meşhûra:*** Müellifin yedi kıraate dönük en geniş eseri olup 500 kadar rivayet ve tarîki barındırmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin temel referanslarından olan[71] bu çalışmanın çeşitli neşirleri yapılmıştır.[72]

b) ***et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'***: *Câmi'u'l-Beyân*'ın muhtasarı şeklinde değerlendirilebilecek *et-Teysîr,* Dânî'nin en meşhur eseridir. İbnü'l-Cezerî tarafından *Tahbîru't-Teysîr* adıyla şerh edilmiş, Ebü'l-Kasım eş-Şâtıbî de *Hırzü'l-Emânî* ismiyle eseri nazmetmiştir. *et-Teysîr*, Otto Pretzl tarafından neşredilmiştir.[73]

İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 195; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 170-171; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 37; Çetin, Abdurrahman, "Dânî**,**", **DİA**, VIII, 460-463.

65 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis,** s. 411-412

66 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 773-781

67 Ebû Amr ed-Dânî, Osmân b. Saîd b. Osmân es-Sayrafî, **et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd**, (thk. Ğanim Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000 (I. Bs.), s. 24-41.

68 Ğânim Kaddûrî Hamed, **Fihristü Tesânîfi'l-İmâm Ebû Amr ed-Dânî el-Endelüsî**, Kuveyt 1990.

69 Çetin, Abdurrahman, **Ebû Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri**, Ensar Yayınları, İstanbul 2015.

70 Hamîtû, Abdülhâdî Abdullah, **Mu'cemü Müellefâti'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî**, Mektebetü Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 2010.

71 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 61.

72 Ebû Amr ed-Dânî, **Câmi'u'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb'i'l-Meşhûra**, (thk. Muhammed Saddûk el-Cezâirî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005 (I. Bs.) Diğer neşirleri için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî** s. 133-145; (Neşredenin girişi s. 3-5.). Esere yönelik tespit edilebildiği kadarıyla ülkemizde, ilki 1980 yılında Uludağ Üniversitesi'nde Abdurrahman Çetin tarafından, *Ebû'l-Amr ed-Dâni Hayatı ve Eserleri ve Câmi'u'l-Beyân* adıyla; diğeri de M. Kemal Atik eliyle, 1982 yılında Atatürk Üniversitesi'nde *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'i'l Meşhûra ve Kırâat İlmi Yönünden Tahlili* adıyla iki adet doktora tezi çalışması yapılmıştır.

73 Ebû Amr ed-Dânî, **et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb'**, (nşr. Otto Pretzl), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut 1984. Eserle ilgili diğer neşirler ve daha detaylı bilgi için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 241-247.

c) *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*: Mushaf imlasını içermektedir. Önce İzzet Hasan tarafından tek nüshaya dayandığı için eksik bir şekilde yayımlanmıştır. Ardından Ğanim Kaddûrî Hamed ise başka bir nüshasına ulaşarak ilgili eksiği tamamlayıp yayımlamıştır.[74]

d) *el-Mukni' fi Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr:* Mushaf imlasıyla ilgili günümüze ulaşan nadir eserlerden biridir. Ebü'l-Kasım eş-Şâtıbî'nin '*Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fi Esna'l-Makâsıd* adıyla nazmettiği bu çalışma, başta Alemüddin es-Sehâvî ve Ca'berî olmak üzere pek çok kimse tarafından şerh edilmiştir. *el-Mukni'*in çeşitli neşirleri de mevcuttur.[75]

e) *el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ:* Vakf-ibtidâ meselesini ihtiva etmekte olup çeşitli neşirleri mevcuttur.[76]

f) *et-Ta'rîf fi'htilâfi'r-Ruvât 'an Nâfi'*: Nâfi' Kırâati'ni içermektedir.[77]

g) *et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd:* Tecvid ilminin bazı temel konularıyla ilgilidir. Ğanim Kaddûri Hamed tarafından neşredilmiştir.[78]

h) *ez-Zâât fi'l-Kur'âni'l-Kerîm:* Kur'ân'daki "zâ" (ظ) harfliyle ilgili olup Ali Hüseyin el-Bevvâb'ın tahkikiyle 1985 yılında Riyad'da neşredilmiştir.[79]

i) *el-Fark beyne'd-dâd ve'z-zâ fi Kitâbillâhi 'azze ve celle:* Dâd (ض) ve zâ (ظ) arasındaki farkların ele alındığı eser, Hâtim Salih ed-Dâmin tarafından neşredilmiştir.[80]

---

74 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif**, (nşr. İzzet Hasan), Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1997; Çeşili neşirleri için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 177.

75 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr**, (thk. Hasan b. Fehd el-Hamîd), Dâru't-Tedmüriyye, Suud 2010 (I. Bs.); Çeşitli neşirleri için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 186.

76 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, (nşr. Yûsuf Abdurrahman Mer'aşlî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1987 (II. Bs.); Daha detaylı bilgi için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 203-213.

77 Ebû Amr ed-Dânî, **et-Ta'rîf fi'htilâfi'r-Ruvât 'an Nâfi'**, (thk. Muhammed es-Sehâbî), Matbatü Varâkatü'l-Fazile, y.y. 1995. Daha geniş bilgi için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 231-233.

78 Eserle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 225-230.

79 Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 258-259.

80 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Fark beyne'd-dâd ve'z-zâ fi Kitâbillâhi 'azze ve celle**, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Bağdat ts; diğer neşirleri için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 149.

j) ***et-Tehzîb limâ Teferrade bihî Küllü Vâhidin mine'l-Kurrâi's-Seb'a :*** Yedi kıraat imamından her birinin, rivayetlerinde infirada düştüğü hususları konu edinen bu çalışma, Hâtim Salih ed-Dâmin eliyle neşredilmiştir.[81]

k) ***el-İdğâmü'l-Kebîr****: et-Tafsîl fî Mezhebi Ebî 'Amr fi'l-İdgâmi'l-Kebîr* ismiyle de bilinmektedir. Ebû 'Amr b. 'Alâ'nın "idğâm-ı kebîr"ine yönelik kaleme alınmış, Abdurrahman Hasan Arif'in tahkikiyle neşredilmiştir.[82]

l) ***el-Mûdıh li-Mezâhibi'l-Kurrâ ve'htilâfihim fi'l-Fethi ve'l-İmâle***: Feth ve imâle ile ilgilidir. Fergalî Seyyid Ürbâvî'nin tahkikiyle neşredilmiştir.[83]

m) ***Müfredâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*** **:** Müellifin yedi kıraate yönelik bir diğer eseridir. Abdurrahim Tarhûnî'nin tahkikiyle neşredilmiştir.[84]

n) ***Müfredetü Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî:*** Yakub Kıraati'nin tespitine dönüktür. Hâtim Salih ed-Dâmin'in tahkikiyle neşredilmiştir.[85]

o) ***Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hâkâniyye*****:** Hâkânî'nin *Kasîdetü'r-Râiyye* adlı meşhur tecvid eseriyle ilgili bir şerh olup çeşitli neşirleri bulunmaktadır.[86]

p) ***Müfredatü Kırâati İbni Kesîr:*** İbn Kesîr Kıraati'ni ihtiva etmektedir. Hâtim Salih ed-Dâmin tarafından neşredilmiştir.[87]

q) ***el-Ürcûzetü'l-Münebbihe 'alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâât:*** 65 babdan oluşan eser, Dânî'nin hocaları, Kur'ân'ın nüzûlü, Hz. Peygamber'in

---

81 Ebû Amr ed-Dânî, **et-Tehzîb limâ Teferrade bihî Küllü Vâhidin mine'l-Kurrâi's-Seb'a**, (thk. Hatim Salih ed-Dâmin), Dâru Nînevâ, Bağdat 2005. Eserle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 234-237.

82 Ebû Amr ed-Dânî, **el-İdğâmü'l-Kebîr**, **(**thk. Abdurrahman Hasan Arif), Âlemü'l-Kütüb, Kahire 2003. Diğer neşirleri için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 154.

83 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Mûdıh li-Mezâhibi'l-Kurrâ ve'htilâfihim fi'l-Fethi ve'l-İmâle**, (thk. Fergalî Seyyid Arbâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009. Diğer neşirleri için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 173.

84 Ebû Amr ed-Dânî, **Müfredâtü'l-Kurrâi's-Seb'a**, (thk. Abdurrahim Tarhûnî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001. Diğer neşirleri için bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 192.

85 Ebû Amr ed-Dânî, **Müfredetü Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî**, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru İbni'l-Cevzî, y.y. 2008. Ayrıca bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 202.

86 Ebû Amr ed-Dânî, **Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hakaniyye**, (thk. İbn Gâzî el-Ömerî), y.y. t.y. (I-II); Ayrıca bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 223-224.

87 Ebû Amr ed-Dânî, **Müfredatü Kırâatü İbni Kesîr**, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dımeşk 2008; Bu eserin, *Müfredâtü'l-Kurrâi's-Seb'a* adlı eserin bir bölümü olduğu da söylenmektedir. Bkz. Hamîtû, **Mu'cemü Müellefâti'd-Dânî**, s. 117; Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 167.

Kur'ân okuyuş tarzı, kıraatin temel meseleleri, kurrâ sahabîler vb. konuları içermektedir. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî tarafından neşredilmiştir.[88]

r) ***Muhtasar Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr:*** Yedi kıraate ait ihtilafların cem' edildiği bu çalışma, Ahmed Mahmud Abdüssemî' eş-Şâfiî eliyle neşredilmiştir.[89]

s) ***Müfredatü Ebî 'Amr b. 'Alâ el-Basrî:*** Ebû Amr b. 'Alâ Kıraati'nin cem'ini içermektedir. Hâtim Salih ed-Dâmin tarafından neşredilmiştir.[90]

t) ***Müfredatü Nâfi' b. Abdirrahmân el-Medenî:*** Nâfi' Kıraati'nin tespitine mutevidir. Hâtim Salih ed-Dâmin eliyle neşredilmiştir.[91]

u) ***et-Tenbîh 'ale'l-Hatai ve'l-Cehli ve't-Temvîh***: Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'nin çeşitli görüşlerinin tenkidini ihtiva etmektedir. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî tarafından neşredilmiştir.[92]

v) ***el-Ahrufi's-Seb'a li'l-Kur'ân:*** Yedi harfle ilgilidir. *Câmu'l-Beyân*'ın baş tarafından çıkarılarak Abdülmüheymin Tahhân tarafından müstakil bir eser şeklinde neşredilmiştir.[93]

w) ***el-Elifât ve Ma'rifetü Usûlihâ:*** Vasl ve kat' hemzeleriyle ilgili olup Ğânim Kaddûrî Hamed eliyle neşredilmiştir.[94]

---

88 Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcûzetü'l-Münebbihe 'alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâat**, (thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî), Dâru'l-Müğnî, Riyad 1999, (I. Bs.). Ayrıca bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 255.

89 Ebû Amr ed-Dânî, **Mezâhibü'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr**, (nşr. Ahmed Mahmud Abdüssemî' eş-Şâfiî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000 (I. Bs.)

90 Ebû Amr ed-Dânî, **Müfredatü Ebî 'Amr b. 'Alâ el-Basrî**, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dımeşk 2008. Ayrıca bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 196.

91 Ebû Amr ed-Dânî, **Müfredatü Nâfi' b. Abdirrahmân el-Medenî**, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dımeşk 2008. Ayrıca bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 198.

92 Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 239.

93 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Ahrufi's-Seb'a li'l-Kurân**, (thk. Abdülmüheymin Tahhân), Dâru'l-Münâra, Cidde 1997. Ayrıca bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 125-126.

94 Ebû Amr ed-Dânî, **el-Elifât ve Ma'rifetü Usûlihâ**, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Mecelletü Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtıbî li'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye, sy: 1, Rebîülâhir 1427, s. 333-380. Ayıca bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 146.

2. Mahtût ya da Mefkûd Olanlar:

Ahkâmü'n-Nakt, el-Beyân ve'l-İdğâm, el-Ecvibetü'l-Muhakkaka 'ani'l-Es'ileti'l-Muhaffefe, Esmâü'l-Kurrâ ve'n-Nâkilîne 'anhüm, Fâide fî Ahkâmi'l-Vakfi'l-Kabîh, el-Feth ve'l-İmâle li Ebî 'Amr b. 'Alâ, el-Hicâ fî Mersûmî Hutûti'l-Mesâhifi'l-Emsâr, Islâhu'l-Ğalat 'an Ebi't-Tayyib fî Kitâbi'l-İrşâd, el-İbâne fi'r-Râât ve'l-Lâmât li Verş, Îcâzü'l-Beyân fî Kırâati Verş, el-İfsân 'an Me'ânî mâ Üşkile min Terâcimi'l-Eimmeti ve'r-Ruvâti fî Hurûfi'l-Kur'ân, el-İhâle, el-İhtilafü beyne'l-Müfaddal ve Ebî Bekr 'an 'Âsım, İhtilâfü'l-Kırâât fi'l-Yâât ve't-Tâât ve'n-Nühât, İhtilâfü'l-Kırâe fî Kavlihî 'azze ve celle Hâ Entüm, İhtilâfü Verş ve Kâlûn, el-İktifâ fî Ma'rifeti'l-Vakf ve'l-İbtidâ, el-İbtidâ fi'l-Vakfi 'alâ Kellâ ve Bellâ, el-İktisâd fi'l-Kırâati's-Seb', el-İmâlei el-İntisâr li Eimmeti'l-Kurrâi bi'l-Emsâr, İrşâdü'l-Mütemessikîn, el-İştimâl 'alâ Ma'rifeti'-Kat'ı 'ale'l-Kelimi'l-Muhtelefi Fîhin, el-Kavl fî Na'ti Kırâati'n-Nebiyyi Aleyhi's-Selâm, Kitâbün fîhi Ünzile'l-Kur'ânü 'alâ Seb'a ti Ahrufin, Kitâb mâ Yu'razu fi'l-Vakfi mine't-Tağyîr, Kitâbü'l-Hurûf, Kitâbü'l-İmâlât, Kitâbü'l-Besmeleti's-Sittîniyye, Kitâbü'r-Râât ve'l-Lâmât li Verş, Kitâbü'l-Yâât, Mezâhibü'l-Kurrâ fi'l-Hemzeteyn, Mezâhibü'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr, el-Mûciz fî Usûli Verş, Muhtasar fî Mersûmi'l-Mushaf, el-Muhtevâ fi'l-Kırâati'ş-Şevâz, Mukaddimetü Ebî 'Amr, en-Nakt ve'z-Zabt fi'l-Kırâat ve Resmi'l-Mushaf, Resmü'l-Hemze fi'l-Mesâhif, er-Revm ve'l-İşmâm ve Mezâhibü'l-Kurrâi fîhimâ, Risâle fî Beyâni Mezhebi Ya'kûb el-Ezrak, Risâle fî Hilâfi'l-Kurrâ, Risâle fi'l-Kırâat, Risâle fî Resmi'l-Mushaf, Risâle fî Temsîli'l-Vakfi'l-Kâfî, Rivâyetü Ebî Neşît, Rivâyetü Kâlûn min Tarîki'l-Hülvânî, Rivâyetü Verş min Tarîki'l-Mısriyyîn, eş-Şerh ve't-Tebyîn, Tabakâtü'l-Kurrâ, et-Tahbîr li Mezâhibi'l-Kurrâi fi'l-Vakf 'ale'l-Mersûm, Takdîru'l-Medd bi'l-Hurûf, et-Takrîb, Takyîd fî Fevâidi Mehâricil-Hurûf ve'l-Medd ve'l-İdğâm ve'l-İzhâr, et-Tecrîd, et-Telhîf fî Kırâati Verş, et-Telhîs li Usûli Kırâati Nâfi', Telhîsu Kitâbi'l-İbtidâ fi'l-Kırâat, et-Temhîd li İhtilâfi Kırâati Nâfi', et-Tenbîh 'alâ Mezhebi Ebî 'Amr b. 'Alâ fi'l-İmâle ve'l-Feth, et-Tenbîh 'ale'n-Nakti ve'ş-Şekl, Tevâlifü Ebî Amr ed-Dânî ve Cemîu' Rivâyetihi 'an Şüyûhih, Tezkiratü'l-Huffâz, Tuhfetü'l-Kurrâ, el-Usûl, Ürcüze

fi'l-Kırâat, el-Vakf 'ale'l-Hemz, el-Vakfü ve'l-İbtidâ, el-Vüsûl ilâ İhtilâfi Ashâbi Nâfi', Zevâid.[95]

Tespit edilebildiği kadarıyla ülkemizde Mustafa Atilla Akdemir tarafından 1992 yılında, *Addü'l-Ay ilmi ve Ebu Amr ed-Dani'nin Kitabu'l-Beyan fi Addi Ayni'l Kur'an adlı eserinin tanıtımı* adıyla Marmara Üniversitesi'nde bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Recep Koyuncu ise 2015 yılında, *Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Vakf İbtidanın Rolü (İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî ve es-Secâvendî Örneği)* ismiyle, Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde bir doktora tezi hazırlanmıştır. Ayrıca Dânî ile ilgili hâlen devam etmekte olan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

9. Abdurrahman b. el-Hasen b. Saîd Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-el-Kurtubî (ö. 446/1053)

Aslen Kurtubalıdır. Doğum tarihi ve Ebü'l-Hasen el-Antâkî'den kıraat dersi aldığı yönündeki rivayet dışında, Endülüs'teki ilk yılları bilinememektedir. 380/990 yılında başlayan Doğu seyahati, yaklaşık yirmi yıl sürmüştür. Mekke, Mısır, Kudüs, Irak'ın bazı bölgelerini, Nusaybin ve Kayrevân gibi şehirleri dolaşarak çeşitli hocalardan istifade etmiştir. Bu arada dört defa da haccetmiştir. Mısır'da yürüttüğü 'Amr b. 'Âs Camii'ndeki kıraat hocalığının yanı sıra Fas'ın Rabat kentindeki Fâik Camii'nde imamlık yapmış, kıraat sahasında talebe yetiştirmiştir. 400/1010'da Endülüs'e dönmüş, zaman zaman namaz kıldığı mescitte insanlara kıraat okutmuştur. Ardından Kurtuba kadısı Abdullah b. Müğays tarafından Kurtuba Camii'nde kıraat okutmakla görevlendirilmiş, ömrü boyunca da ayrıca bu camiin imamlık vazifesini de îfâ etmiştir. Endülüs'te sadece Ebü'l-Hasen el-Antâkî'den ders almıştır. Faydalandığı hocaların büyük çoğunluğu Mısırlı olup alanları ve isimleri şöyledir: Kıraat; İbn Hasnûn es-Sâmirî, Ebû Tayyib b. Ğalbûn, Ebû Bekir el-Üdfüvî; Hadis: Ebû Bekir el-Mühendis, Hasan b. İsmail; dil ve edebiyat; Ebû Müslim el-Kâtib, Ebü'l-Hasen el-

[95] Bu eserler dışında Dânî'ye nispet edilmiş farklı eserler ve mahtût-mefkûd olanlar için bkz. Hamîtû, **Mu'cemü Müellefâti'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî**; Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 121-271. Ayrıca bkz. İbn Hayr, **Fehrese**, 56, 57, vd.; Katip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 135, 355, 520 vd.; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn**, I, 653; Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 206; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, I-220, 256, 280, 285; III, 277, 280, 283, 286; IV, 34, 36, 43, 47 vd.

Herevî ve Ebû Üsâme el-Lüğavî. Zikredilenler dışında Kayrevân'da Ebû Muhammed b. Zeyd ve Ebü'l-Hasen el-Kâbisî gibi âlimler başta olmak üzere gittiği her yerde çeşitli hocalardan ilim tahsil etmiştir. Kurtuba hatibi Halef b. İbrahim, Ahmed b. Abdurrahman el-Hazrecî, Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Beyyâz ve Hüseyin b. 'Abîd el-Hadramî gibi zatlar, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Güzel ahlaklı, Kur'ânı güzel okuduğu ve kurrânın ihtilafına vakıf olduğu rivayet edilen müellif, 446/1053 yılında herhangi bir hastalığı olmaksızın aniden vefat etmiş, Benî Abbas Kabristanı'na defnedilmiştir.[96]

Eserleri: Tespit edilebildiği kadarıyla müellife ait yalnızca bir eser bulunmaktadır.

a) ***el-Kâsıd fi'l-Kırâat***: Yedi kıraate ait ihtilafların cem' edildiği bu çalışma, *el-Mekâsıd* ismiyle de bilinmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin temel referans kitaplarından olmakla birlikte[97] günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[98]

10. İsmail b. Halef b. Saîd b. 'İmrân Ebû Tâhir el-Ensârî es-Sarakustî (ö. 455/1062)

Sarakusta'da (Zaragoza)[99] dünyaya gelmiş, "Sarakustî" nisbesiyle anılmıştır. Hayatının ilk yılları ve oğlu Ca'fer dışında ailesiyle ilgili yeterli bilgi bulunamamaktadır. Sonraları Mısır'a yerleşen Sarakustî'yi, Yakut el-Hamevî, Safedî ve Suyûtî, "Sıkıllî" (Sicilyalı) şeklinde kaydetmişlerdir. Bu durum, Sarakusta ile Sicilya'daki Sarakuse/Siracusa'nın birbirine karıştırılmasının bir sonucu şeklinde

---

96 İbn Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, **el-İknâ' fi'l-Kırâati's-Seb'**, (thk Abdülmecid Katamış), Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1982 (I. Bs.), s. 25, 47; İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 493-494; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 362; el-Vâdiyâşî, İbn Câbir Şemsüddin Muhammed**, Bernâmec İbn Câbir el-Vâdiyâşî**, (thk. Muhammed Habib el-Heyle), Tunus 1981, s. 183; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 782; **Kitâbü Tezkirati'l-Huffâz**, s. 1124; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 332; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1156; Muhammed Sâlim Muhaysin, **Mu'cemü Huffâzi'l-Kur'ân 'abre't-Târîh**, Beyrut 1992; II, 188-194.

97 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 71.

98 Eserle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1305; Ziriklî, **el-A'lâm**, III, 304; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 87; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 121.

99 Günümüzde İspanya'nın Batısında kalan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, III, 212-214.

yorumlanmıştır.[100] İsmail Paşa el-Bağdâdî haricinde İsmail b. Halef'in doğum tarihini haber veren herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak Bağdâdî, bu yılı 554/1161; vefat tarihini ise 623/1230 olarak zikretmiştir.[101] Ne var ki İsmail b. Halef'in biyografisini içeren diğer kaynaklarda, ittifakla müellifin vefatı, 455/1062 şeklinde haber verilmektedir. Ayrıca Sarakustî'nin hocaları ve öğrencileri göz önünde bulundurulduğunda, Bağdâdî'nin, müellifin doğum ve vefat tarihi konusunda yanılgıya düştüğü açık bir şekilde müşahede edilecektir. Başta kıraat olmak üzere Arap dili, tefsir, hadis ve edebiyat gibi ilimlerde de bilgi sahibi olup bu alanların her birine ait eser telif etmiştir. Mısır'da Abdülcebbar b. Ahmed et-Tarsûsî'den kıraat eğitimi almış, 'Amr b. 'Âs Camii'nde insanlara bu ilmi okutmuştur. Kıraatte otorite kabul edilen müellif, bu alanın önde gelen isimlerince referans alınmıştır.[102] Biri hac görevini yerine getirmek amacıyla Mekke; diğeri de kıraat ilmini öğrenmek gayesiyle gidip, daha sonra yerleştiği Mısır olmak üzere iki seyahatinden bahsedilmektedir. Mekke'de Ebû Zer el-Herevî'den hadis ilmini öğrenmiştir. Abdülcebbar b. Ahmed et-Tarsûsî ve Ebû Zer el-Herevî'nin yanı sıra Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Havfî, müellifin istifade ettiği bir diğer hocasıdır. Öğrencileri arasında oğlu Ca'fer, Cumâhir b. Abdirrahman el-Fakîh ve Yahya b. Ali el-Mısrî bulunmaktadır. Muhtemelen son dönemlerini geçirmek niyetiyle döndüğü memleketinde, 455/1062 yılında vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.[103]

Eserleri: Kaynaklarda müellife beş adet eser nispet edilmiştir. *el-'Unvân fî'l-Kırâati's-Seb'* dışında günümüze tam olarak ulaşabilen bir çalışmasından söz etmek zordur. Diğer çalışmalarının bir kısmı, günümüze ulaşamazken; elde bulunanlarda da eksiklikler tespit edilmiştir. Ancak *el-İktifâ fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-Meşhûra*'nın muhakkiki Hâtim Salih ed-Dâmin, tahkîk esnasında *el-İktifâ*'daki eksikleri *el-'Unvân*

---

100 Hamevî, **Mu'cemu'l-Udebâ**, s. 662; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, IX, 116; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, I, 448; Maşalı, M. Emin, "Sarakustî İsmail b. Halef", **DİA**, XXXVI, 115.

101 İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 212.

102 Çeşitli örnekleri için bkz. Başal, **İsmail B. Halef es-Sarakustî**, s. 72-78.

103 İsmail b. Halef es-Sarakustî, **el-İktifa**, s. 6; **el-'Unvân**, s. 66-67; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 174; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I,152; İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-A'yân**, I, 233; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibar**, s. 805; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 149; Suyûtî, **Husnü'l-Muhâdara**, I, 494; Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâat**, (thk. Âmir Seyyid Osman-Abdüssabûr Şâhin), Kahire 1972, I, 87.

fi'l-Kırâati's-Seb' adlı eserine müracaat ederek giderdiğini belirtmektedir.[104] Sarakustî'nin kıraat ilmiyle ilgili eserleri şöyledir:

a) *el-İktifâ fil-Kırâati's-Seb'i'l-Meşhûra:* Yedi kıraate ait farklılıkların cem' edildiği bu eser, Hâtim Salih ed-Dâmin eliyle 2004 yılında neşredilmiştir.

b) *el-'Unvân fi'l-Kırâati's-Seb'*: Bir önceki çalışmanın muhtasarıdır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin temel kaynaklarındandır.[105] Eserle ilgili olarak İbnü'l-Cezerî ve Kastallânî, Şâtıbî'nin *Hırzu'l-Emânî*'sine kadar, Mısırlılar tarafından oldukça ilgi görüp ezberlendiğini haber vermişlerdir.[106] Önce Züheyr Gâzî Zâhid ve Halil Atiyye, sonra da Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd tarafından neşredilmiştir. Ayrıca Abduzzâhir b. Neşvân el-Cüzâmî tarafından *Şerhu'l-Unvân* adıyla bir şerh çalışması da mevcuttur.[107]

c) *Fehrese*: Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Hücce li'l-Kurrâi's-Seb'* adlı eserinin özeti olup herhangi bir nüshasına rastlanamamıştır.[108]

2014 yılında tarafımızca, *İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin Hayatı, Eserleri ve Kırâat İlmindeki Yeri* adıyla Uludağ Üniversitesi'nde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.[109]

11. Abdülvehhab b. Muhammed b. Abdilvehhab b. Abdilkuddûs Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 462/1069-70)

Aslen Üşûnelidir (Osuna).[110] 403/1012 yılında dünyaya gelmiş, Kurtuba'da ikamet etmiştir. Doğu seyahatlerinde, önce hac ibadetini yerine getirmiş, ardından Dımeşk, Harran, Silvan ve Mısır gibi bölgelere giderek buralarda karşılaştığı

---

104 İsmail b. Halef es-Sarakustî, **el-İktifa**, (Neşredenin girişi, s. 7).

105 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 64.

106 İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 178; Kastallânî, **Letâifü'l-İşârât**, I, 89.

107 İbnü'l-Cezerî, **Tuhfetu'l-İhvân fî'l-Hulfî beyne'ş-Şâtıbiyye ve'l-'Unvân**, (thk Hâlid Hasan Ebû'l-Cûd İmâm) Şâtıbî Kur'ânî Araştırmalar Enstitüsü Dergisi (Mecelletü Ma'hedi'l-İmâmi'ş-Şâtıbiyyi li'd-Dirâseti'l-Kur'ânî), 2007, s. 335.

108 Eserleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 123, 141, II-1448, 1449; Zirikli, **el-A'lâm**, I, 313; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 24, 108, 151, 178.

109 Müellifle ilgili olarak daha detaylı bilgi için bkz. Başal, **İsmail B. Halef es-Sarakustî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kırâat İlmindeki Yeri**, s. 11-20.

110 Kurtuba yakınlarında bulunan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, I, 202.

hocalardan çeşitli alanlarda istifade etmiştir. Kıraat, hadis, tefsir ve Arap dili gibi ilimlerde müderrislik düzeyine geldikten sonra Kurtuba'ya dönmüştür. Bundan sonraki hayatı, öğrenci yetiştirmek ve eser telif etmekle geçmiş, ayrıca Kurtuba Mescid-i Camii'nde hatiplik görevini de yürütmüştür. Ebü'l-Abbas İbn Nefîs el-Mısrî, Ebü'l-Hasen el-Kantarî, Ebü'l-Hasen İbnü's-Simsâr, Ebû Ali el-Ehvâzî, Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, Ebü'l-Kasım ez-Zeydî el-Harrânî, Ebû Abdillah el-Fâsî, Ebû Abdillah el-Mekkî ve Ebû Abdillah el-Mitûî gibi hocalardan ders almıştır. Kendisinden ilmî anlamda faydalananlar arasında İbnü Tarîf Ebü'l-Velîd el-Kurtubî, Halef b. İbrahim b. Halef Ebü'l-Kasım el-Kurtubî, İbnü Kürz Ebü'l-Hasen el-Ensârî ve Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Beyyâz gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Endülüs'te kıraat ilminin önder isimlerinden addedilen İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî'nin vefat tarihiyle ilgili çeşitli farklılıklar mevcuttur. İbn Beşküvâl, müellifin vefatını 462/1069 şeklinde kaydetmiştir.[111] Bununla birlikte diğer bazı kaynaklarda bu tarih, 461/1068-463/1070 arasında değişmektedir.[112]

Eserleri: Biyografisini aktaran kaynaklar ve müellifin kendi eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla tamamı kıraat ilmine ait beş tane çalışması bulunmaktadır. İlgili eserlerden aşağıda zikredilen ilk ikisi günümüze ulaşmışken diğerlerine ise müellif, *Miftâh* adlı çalışmasında işaret etmiştir.[113]

a) el-*Miftâh fi'htilâfi'l-Kırâati's-Seb'i'l-Müsemmeyni bi'l-Meşhûrîn:* Yedi kıraate ait farklılıkların cem' edildiği bu eser, Hâtim Salih ed-Dâmin tarafından 2006 yılında, Dımeşk'te neşredilmiştir.[114]

b) *el-Mûdıh fi't-Tecvîd*: Tecvid ilmiyle ilgili kavramların izahını içermektedir. Ğânim Kaddûrî Hamed tarafından 2000 yılında, Amman'da neşredilmiştir.

---

111 İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 556.

112 İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, (Neşredenin girişi, s. 7-10); **el-Mûdıh**, (Neşredenin girişi, s. 8-17); İbn Abdilmelik el-Merrâküşî, **ez-Zeyl ve't-tekmile**, III, 79; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 866; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 429; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 637.

113 Müellifin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1770; İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 637; Zirikli, **el-A'lâm**, IV, 185; **el-Fihrisü'ş-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât**, (nşr. el-Mecmau'l-Melekî), Amman 1987, I, 187.

114 Eserin yedi kıraati içermesine rağmen, İsmail Paşa el-Bağdâdî ve Ali şevâh İshak, eserin on kıraat içerdiği yanlışına düşmüşlerdir. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, II, 527; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 157.

c) ***et-Tibyân fî Usûli Kırâati Nâfi‘***: Nâfi‘ Kıraati'ni ihtiva etmektedir.[115]

d) ***el-Müfîd fi'l-Kırâat***: Muhtemelen yine yedi kıraati içermektedir.[116]

e) ***el-Vecîz fi'l-Kırâat:*** Muhtemelen bir önceki eserin muhtasarıdır.[117]

12. Yusuf b. Abdillah b. Muhammed b. Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî (ö. 467/1071)

Hadis, fıkıh, tarih, tabakât, edebiyat, ahlak ve kıraat gibi birçok ilimde, yaşadığı dönemin önder isimlerinden addedilmiş, zikredilen tüm alanlarda başucu eseri sayılabilecek çalışmalar meydana getirmiştir. Şöhreti, İslam âlemine ulaşan bir ilim denizi, ezber kapasitesi ve kuvvetli kavrayışıyla herkesin önünde bulunan ve müctehid gibi övgülere mazhar olmuştur. Tanınmış bir aileye mensup olan İbn Abdilberr, 5 Rebîülâhir 368/10 Kasım 978'de Kurtuba'da dünyaya gelmiş ve ömrünün tamamını Endülüs'te geçirmiştir. Dedesi ve babası, ilmî yetkinlikleri sebebiyle Endülüs'te şöhret etlde etmişlerdir. Oğlu Abdullah, edebiyat ve belâgat alanında öne çıkan kızı Zeynep de babasıyla birlikte seyahatlere gitmiş ve babasından icazet almıştır. Torunu Abdullah ise Endülüs ve Mağrib'in önder ulemasından kabul edilmiş, meşhur biyografi yazarı İbn Beşküvâl'in de hocalığını yapmıştır. Dönemin yöneticilerinden aldığı davetler üzerine Endülüs'ün birçok şehrini dolaşmış ve buralarda öğrenci yetiştirmiş, eser telif etmiştir. İbn Abdilberr, seyahatlerinin son durağı olan Şâtıbe'de (Jativa) on yıl yaşamış ve 467/1071 yılında burada vefat etmiştir.[118] Dedesi Muhammed ve babası Abdullah'ın yanı sıra hocaları arasında, İbnü'l-Faradî, Ahmed b. Abdillah el-Bâccî, Ebü'l-Kasım İbnü'd-Debbâğ, Abdülvâris b. Süfyân, Ahmed b. Kasım el-Bezzâr, Ebû Muhammed İbnü'n-Nehhâs, Abbas b.

---

115 İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, (Neşredenin girişi, s. 7-10).

116 İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, (Neşredenin girişi, s. 7-10).

117 İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, (Neşredenin girişi, s. 7-10).

118 İbn Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî, **el-İstizkâr**, (Neşredenin girişi, s. 7-45); İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **Cemheratü'l-Ensâbi'l-Arabî**, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Dâru'l-Meârif, Kahire t.y. , I, 302; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 367; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 973-974; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 489-490; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVIII, 153-163; **Düvelü'l-İslam**, (thk. Hasan İbrahim Merve-Mahmut el-Arnâût), Dâru Sadır, Beyrut 1998 (I. Bs.), I, 398-399; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb,** V, 266; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 2946-2960; Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî, **DİA**, XIX, 269-272.

Asbağ el-Hemedânî ve Abdurrahman b. Ebân gibi âlimler bulunmaktadır. Oğlu, kızı ve torununa ek olarak pek çok önemli zatın yetişmesine katkı sağlamıştır.

Eserleri: Bir kütüphane meydana getirecek kadar fazla olduğu söylenen eserleriyle ilgili günümüzde de hatırı sayılır nicelikte tahkik ve neşir çalışmaları yapılmıştır. Kıraat ilmine oranla hadis, fıkıh, tarih, tabakât, edebiyat ve ahlak gibi sahalara dönük eserleri, hem daha meşhur olanları hem de günümüze ulaşan çalışmalarıdır. Kıraatle alanına hasrettiği çalışmaları, gerek kendi eserlerinde zikretmesinden gerek biyografisini aktaran tabakat kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla dört tanedir. Mücâhid el-Âmirî'nin, kendisini sarayında ağırladığı dönemlerde kaleme aldığı haber verilen bu eserlerin günümüzdeki varlıkları bilinememektedir.[119]

a) *el-Beyân 'an Tilâveti'l-Kur'ân:* Kur'ân'ın okunuş şekilleri ve nağmeyle okunup okunamayacağı gibi meseleleri içerdiği söylenmektedir.

b) *el-İktifâ fi'l-Kırâe*: *el-İktifâ fi'l-Kırâati Nâfi' ve Ebî 'Amr b. 'Alâ ve'l-Hücceti li Küllin Minhâ* şeklinde de isimlendirilen eserin, Nâfi' ve Ebû 'Amr b. 'Alâ Kıraatleri'nin ihtilafları ve bu ihtilafların tevcihini içerdiği söylenmiştir.

c) *el-Medhal ilâ İlmi'l-Kırâati bi't-Tecvîd:* Kurrâ'nın ihtilafları ve kıraat alimlerinin, harflerin mahreç ve sıfatlarıyla ilgili görüşlerini ihtiva ettiği bildirilmiştir.

d) *İhtisâru't-Tecvîd:* Öğrencilerin kolayca anlayıp kavrayabilmeleri için bir önceki eserin, kurrânın ihtilafının çıkarılarak oluşturulan muhtasarı olduğu aktarılmaktadır.

13. el-'Âsî b. Halef b. Muhriz Ebü'l-Hakem el-İşbîlî (ö. 470/1074)

Hayatıyla ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Kıraat ilmi ve rivayetleri hususunda bilgi sahibi olduğu, bu bilgileri iki eserde topladığı haber verilmiştir. Zehebî'nin: "Kimden kıraat okuduğunu bilmiyorum." dediği İbn Muhriz hakkında İbnü'l-Cezerî, Mekkî b.

---

[119] Kıraat ilmiyle ilgili eserleri için bkz. İbn Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî, **el-İstizkâr**, (Neşredenin girişi, s. 44-45); İbn Hayr, **Fehrese**, s. 106; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1644; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 24, 33, 154.

Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî'den kıraat tahsil ettiğini rivayet etse de İbn Beşküvâl'de böyle bir bilgiye rastlanamamaktadır. Mansûr b. Hayr b. Yemlâ ve Abdullah b. Muhammed b. Halef ed-Dânî'ye kıraat okuttuğu söylenmiş, 470/1074 yılında vefat etmiştir.[120]

Eserleri: Kıraatle ilgili bilgilerini topladığı eserlerinin iki tanesi birçok kaynakta ortak geçmekteyse de üçüncü eserinin varlığı, sadece İbn Hayr'dan öğrenilmektedir. Söz konusu eserlerin hiçbiri günümüzde bilinememektedir.

a) *et-Tezkira fi'l-Kırââti's-Seb'*: Yedi kıraate ait ihtilafları içermektedir.[121]

b) *et-Mühezzib fi'l-Kırâât*: *et-Tehz'ib fi'l-Kırâât* ismiyle de bilinmektedir. Muhtemelen bir önceki eserin muhtasarıdır.[122]

c) *Kitâbü Zikru mâ Emâlehû Hamze ve'l-Kisâî:* İsminden de anlaşılacağı üzere Hamze ve Kisâî'nin imâleleriyle ilgilidir. Yukarıda iki kitabından çıkarılıp müstakil hale getirilmiş olabileceği de düşünülmektedir. Varlığı, sadece İbn Hayr'dan öğrenilebilmektedir.[123]

14. Muhammed b. Ahmed b. Suûd Ebû Abdillah el-Ensârî ed-Dânî (ö. 470/1074'ten sonra)

Ebû Amr ed-Dânî'nin en büyük öğrencisi olan İbn Suud, Dâniye şeyhülkurrâlarındandır. İbnü'l Ebbâr, müellifin, henüz yirmi yaşına gelmeden Ebû Amr ed-Dânî'nin kıraatteki usûl ve metodunu, bizzat Dânî'den istinsah ettiğini haber vermektedir.[124] Ebû Dâvud Süleyman b. Necâh'ın, Ebû Amr ed-Dânî'den kıraat okumak amacıyla 432/1039 yılında Dâniye'ye geldiği ve burada, İbn Suûd'dan Kâlûn Rivayeti'ni bir kere okuduğu rivayet edilmektedir. Hem hocası Ebû Amr ed-Dânî'nin yaşadığı dönemde hem de onun vefatından sonra, kıraat okutma görevini üstlenmiş ve

120 İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 656; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 835; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 315; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1094.

121 İbn Hayr, **Fehrese**, s. 59; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 26; ; Zirikli, **el-A'lâm**, III, 247; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 41.

122 İbn Hayr, **Fehrese**, s. 59; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 26; Zirikli, **el-A'lâm**, III, 247.

123 İbn Hayr, **Fehrese**, s. 59.

124 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 319.

ömrü vefa edene kadar da bu vazifesini sürdürmüştür. İbn Suûd'un vefat tarihi tam olarak bilinememektedir. Bununla birlikte 470/1074'ten sonra vefat ettiği konusunda ittifak mevcuttur.[125]

Eserleri: Genellikle harfler arasındaki farklara dair eserler telif etmiş, bunları da kendisinden istendiği için yapmıştır. Kıraate dönük üç çalışmasından bahsedilmektedir. Eserlerinin sayısının az olması, hocası Dânî'nin eserlerinin usulle ilgili olanlarını, kendisinden tamamıyla istinsah etmesine bağlanabilir.

a) ***et-Tebyîn ve'l-İktisâd fi'l-Fark beyne's-Sîn ve's-Sâd:*** Sîn (س) ve sâd (ص) arasındaki farkları ihtiva eder. Böyle bir eseri, bu iki harfin sürekli birbirine karıştırılması sebebiyle yazdığını, müellifin kendisi haber vermektedir.[126] Eser, Ali Hüseyin Bevvab'ın tahkikiyle, Bağdat'ta bulunan ve isminin tespit edilemediği bir derginin, 1986 yılı Şubat sayısında, 97-180. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

b) ***el-İktizâü li'l-Fark beyne'z-Zâl ve'd-Dâd ve'z-Zâ:*** Peltek ze (ذ), dâd (ض) ve zâ (ظ) harfleriyle söylenebilen kelimeler ve bu harflerin mahreç farklılıklarını içermektedir. Ali Hüseyin Bevvâb tarafından tahkik edilerek 1987 yılında Riyad'da yayımlanmıştır.[127]

c) ***el-İhtilâfü beyne Nâfi' min Rivâyeti Kâlûn ve beyne'l-Kisâî min Rivâyeti Dûrî:*** Kâlûn ile Dûrî arasındaki kıraat ihtilaflarının cem'ine dönük olan bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[128]

---

125 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 542-543; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 854; **Müstemlah min Kitâbi't-Tekmile**, (thk. Beşşâr Avvâd Marûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî Tunus 2008 (I. Bs.), s. 25; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 58.

126 İbnü's-Suûd ed-Dânî, Muhammed b. Ahmed Ebu Abdillah el-Ensârî, **et-Tebyîn ve'l-İktisâd fi'l-Fark beyne's-Sîn ve's-Sâd**, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Dâru'ş-Şüûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, Bağdat 1986, (Neşredenin girişi, s. 98).

127 İbnü's-Suûd ed-Dânî, **el-İktizâü li'l-Fark beyne'z-Zâl ve'd-Dâd ve'z-Zâ**, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Dâru'l-Ulûm, Riyad 1987 (I. Bs.)

128 İbnü's-Suûd ed-Dânî, **et-Tebyîn ve'l-İktisâd**, (Neşredenin girişi, s. 98); Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, III, 65.

15. Muhammed b. Şüreyh b. Yusuf Ebû Abdillah er-Ru‘aynî el-İşbîlî (ö. 476/1084)

Başta kıraat olmak üzere nahiv, sarf, fıkıh ve hadis gibi ilimlerle iştigal etmiş, şeyhülkurrâlık mertebesine yükselmiştir. Rivayetlerinde güvenirliliği ile tanınan İbn Şüreyh, 392/1002'de İşbîliye'de dünyaya gelmiş,[129] ilk eğitimini de burada almıştır. 433/1042 yılında Doğu seyahatlerine başlamış, Mısır'ın meşhur birkaç hocasından kıraat ve hadis tahsil etmiştir. Haccetmek maksadıyla gittiği Mekke'de çeşitli âlimlerden faydalanmış, Ebû Zer el-Herevî'den de *Sahîhu'l-Buhârî*'yi dinleyerek icazet almıştır. Bilimsel yeterliliğini elde ettikten sonra İşbîliye'ye dönmüş, meşhur *el-Kâfî* adlı çalışmasını kaleme almış ve öğrenci yetiştirmiştir. Hocaları arasında Endülüs'te Tâcüleimme el-Kayşetâlî, Muhammed b. Tayyib el-Kehhâl ve Ahmed b. Muhammed el-Yahsubî; Mısır'da Ebü'l-Abbas İbn Nefîs ve Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî; Mekke'de Ebû Zer el-Herevî, Ebü'l-Hasan el-Kantârî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi âlimler bulunmaktadır. Kendisinden ilmî anlamda faydalananlar arasında sekiz kıraati okuttuğu ve ileride müstakil bir başlık altında ele alınacak olan oğlu Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ile İsa b. Hazm'ın yanı sıra Ebü'l-Abbas el-Ayşûn gibi kimseler bulunmaktadır. Kıraat ilminin önder şahsiyetlerinden kabul edilen müellif, 4 Şevval 476/14 Şubat 1084 tarihinde, bir Cuma günü İşbîliye'de vefat etmiştir.[130]

Eserleri: Ebû Adillah İbn Şüreyh'e, neredeyse tamamı kıraatle ilgili otuz bir civarında eser nispet edilmekle birlikte bunlardan sadece *el-Kâfî* günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca İbn Hayr'ın *Fehresesi*'nde, bir mecmua içerisinde bulunduğu ve

---

129 İbnü'l-Cezerî, Şüreyh'in 388/998 yılında doğduğunu bildirmektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 136.

130 Ebû Abdillah İbn Şüreyh, **el-Kâfî**, (Neşredenin girişi, s. 6-8); İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 809-810; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 81; Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 824-825; **el-İ‘lâm bi Vefeyâti'l-A‘lâm**, 314; **‘İber**, II, 335; **Siyeru A‘lâmi'n-Nübelâ'**, XVIII, 554-555; Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullāh b. Es‘ad b. Alî b. Süleymân el-Yemenî, **Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yekzân fî Ma‘rifeti Havâdîsi'z-Zamân**, (nşr. Muhammed Ali Beydavî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997 (I. Bs.), III, 91; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 136; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 141; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 330. Madazlı, Ahmet, "İbn Şüreyh", **DİA**, XX, 383

İbn Şüreyh'e nispet edildiği söylenen risalelerin de varlığı bilinmektedir. Bu risalelerin isimleri zikredilecektir.[131]

a) *el-Kâfî fi'l-Kırââti's-Seb'*: Yedi kıraate ait ihtilafları konu edinen eser, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin temel referans kaynaklarından.[132] Birçok yazma nüshası bulunmakta olup çeşitli neşirleri yapılmıştır.[133]

b) *Kitâbü Kırâati Ya'kûb el-Hadramî fî Rivâyeti Ruveys ve Ravh*: İmam Ya'kûb'un ravileri arasındaki ittifak ve ihtilaflara dönüktür.[134]

c) *et-Tezkire fi'l-Kırâât:* *et-Tezkîr* ismiyle de bilinip yedi kıraati kapsadığı düşünülmektedir.

d) *İhtisâru'l-Hücce:* Ebû Alî el-Fârisî'nin *el-Hücce li'l-Kırâât*' isili çalışmasının muhtasarıdır.

e) *Tebsıratü't-Tezkire ve Nüzetü't-Tebsıra:* Muhtemelen *et-Tezkire*'ye yazılmış şerh ya da zeyl gibi bir eserdir.

f) *Kitâbü Rivâyeti'l-İdğâmi'l-Kebîr li Ebî 'Amr b. 'Alâ:* Ebû 'Amr'ın "idğâm-ı kebîri"nin usulünü kapsadığı düşünülmektedir.

Yalnızca İbn Hayr'ın haber verdiği ve genellikle "tarîklere" hasredilen risalelerinin isimleri de şöyledir:

Kitâbü Rivâyeti Abdü'l-Vâris b. Saîd 'an Ebî 'Amr, Kitâbü Rivâyeti Şücâ' b. Ebî Nasr 'anh, Kitâbü Rivâyeti'l-Hulvânî 'an Kâlûn 'an Nâfi', Kitâbü Rivâyeti İsmail el-Kâdî 'an Kâlûn 'an Nâfi', Kitâbü Rivâyeti Ahmed el-Faradî 'an Ebî Neşît 'an Kâlûn 'an Nâfi', Kitâbü Rivâyeti İsmail b. Ca'fer 'an Nâfi', Kitâbü Rivâyeti İshâk el-Müseynî 'anh, Kitâbü Rivâyeti Ebî Bekr el-İsbahânî 'an Verş, Kitâbü Rivâyeti Ahmed b. Sâlih 'anh, Kitâbü Rivâyeti Nazîf 'an Kunbül, Kitâbü Rivâyeti Hammâd b. Ebî Ziyâd 'an 'Âsım, Kitâbü Rivâyeti'l-Kisâî 'an Ebî Bekir 'an 'Âsım, Kitâbü Rivâyeti Ubeyd b.

---

131 İbn Hayr, **Fehrese**, s. 60, 61, 65; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1379; İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-Arifîn**, II, 74; **İzâhu'l-Meknûn**, I, 221; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l Kur'ani'l-Kerim,** I, 244, IV, 42, 140.

132 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 67.

133 Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 140.

134 Çeşitli yazma nüshaları için bkz. Sezgin, **Târîhu't-Türâsi'l-Arabî**, I, 37.

Sabbâh ‘an Hafs, Kitâbü Rivâyeti Ebî Yusuf b. Halîfe el-Â‘şâ ‘an Ebî Bekir ‘an ‘Âsım, Kitâbü Rivâyeti’l-Müfazzal ‘an ‘Âsım, Kitâbü Rivâyeti İbn Mûsâ eş-Şîrâzî ‘ani’l-Kisâî, Kitâbü Rivâyeti Saîd b. Abdirrahman ‘anh, Kitâbü Rivâyeti Kuteybe b. Mihrân ‘ani’l-Kisâî, Kitâbü Rivâyeti Ebi’l-Münzir Nasr b. Yusuf ‘ani’l-Kisâî, Kitâbü Rivâyeti Ebî Muhammed Süleyman b. Mihrân el-A‘meş, Kitâbü Rivâyeti Yezîd b. Ka‘ka‘ ‘an Nâfi‘, Kitâbü Rivâyeti Ebû Bekr b. Muhaysın es-Sehmî fî mâ Hâlefe fîhi Ebû Ma‘bed İbn Kesîr el-Mekkî.

İbn Şüreyh, ayrıca “Tekbîr Bahsi” ile ilgili bir çalışmasını daha bizzat haber vermektedir.[135]

16. Abdullah b. Sehl b. Yusuf Ebû Muhammed el-Ensârî el-Mürsî (ö. 480/1088)

Endülüs’ün şeyhülkurrâlarından kabul edilmiş, bu yörede sayısız isme kıraat okutmuştur. İlk eğitimini Ebû Ömer et-Talemenkî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi dönemin önder şahsiyetlerinden almıştır. Hatta Ebû Amr ed-Dânî’nin derslerine on sekiz yıl boyunca devam etmiştir. Doğu seyahatlerinde Mısır ve Kayrevan’a gitmiş, Mısır’da Abdülcebbar et-Tarsûsî ve Abdülbâkî b. Fâris gibi âlimlerden istifade etmiştir. Kayrevan’da da *el-Kâfî*’nin müellifi Muhammed b. Süfyân’dan kırat okumuştur. Seyahatinin öncesi ve sonrasında Meriye, (Almeria) ve Mürsiye (Murcia) gibi şehirlerde, kıraat sahasında talebe yetiştirmiştir. Selefî bir yol benimseyen İbn Sehl’in, bidatçilere karşı çok sert bir üslûb takındığı haber verilir.[136] Rivayetlerindeki güvenilirliği ve çetrefilli konulardaki çözümlemleriyle dikkat çeken İbn Sehl, Mâleka’ya (Malaga) bağlı Runde’de (Ronda), 480/1088 yılında vefat etmiştir.[137]

---

135 İbn Şüreyh’in eserleriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Zehrânî, **el-Kâfî**, I, 83-88.

136 İbn Sehl’in, Ebü’l-Velîd el-Bâccî, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Ömer et-Talemenkî gibi isimlerle girdiği münakaşalar hakkında bkz. İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 378; Askalânî, **Lisânü’l-Mîzân**, IV, 498-499.

137 İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 435-436; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 830-831; **‘İber**, II, 342; **Mîzânü’l-İ‘tidâl fî Nakti’r-Ricâl**, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut t.y. , IV, 437-438; Safedî, **el-Vâfî bi’l-Vefeyât,** XVII, 204; Yâfiî, **Mir’âtü’l-Cenân,** III, 100; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-Zeheb**, V, 347; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû‘atü’l-Müyessera**, s. 1362.

Eserleri: Başka hiçbir kaynakta tesadüf edilememekle birlikte Dabbî, müellifin kıraat ilmine dair çeşitli eserlerinin varlığından bahsetmektedir. Dabbî, İbn Sehl'in kıraatteki yetkinliğine işaret ettiğini belirttiği ilgili eserlerin muhteva ve isimleriyle ilgili herhangi bir bilgi aktarmamıştır.[138]

17. Alî b. Abdilganî el-Fihrî el-Husrî Ebü'l-Hasen el-Kayravânî (ö. 488/1095)[139]

Hasır işlemesi veya hasır ticareti yapması sebebiyle "Husrî" şeklinde tanınmıştır. 415/1024 ya da 420/1029 yılında Kayrevan'da doğmuş, muhtemelen ilk eğitimini de burada almıştır. Kayrevan'ın işgalinin ardından bir müddet Sebte'de yaşamış, İşbîliye hükümdarı İbn Abbâd el-Mu'temid-Alellah'ın davetiyle Endülüs'e gelmiştir. Önce İşbîliye'de ikamet etmiş, ardından Sarakusta, Mâleka, Dâniye, Belensiye, Meriye ve Mürsiye gibi Endülüs'ün pek çok şehrini dolaşmıştır. Endülüs'teki macerası bittikten sonra Fas'ın Tanca şehrine yerleşmiştir. Abdülazîz b. Muhammed, Ebû Ali İbn Hamdûn el-Celûlî, Ebû Atîk İbn Ahmed el-Mısrî gibi âlimlerden kıraat dersi almış; Ebû Bekir el-Kasrî'ye yedi kıraat ihtilaflarını doksan kere baştan sona hatmetmiştir.[140] İkamet ettiği çeşitli şehirlerde kıraat okutan müelliften Ebû Dâvûd Süleyman b. Yahya el-Me'âfirî, kıraat alanında faydalanmış, Ebü'l-Kasım b. Savvâf da kıraate dair kaleme aldığı kasideyi kendisinden rivayet etmiştir. Kıraatle birlikte özellikle şiir ve edebiyatta da isminden söz ettirmiş, yazdığı şiirlerle birçok padişahın gönlünde taht kurmuştur. Padişahların, kendilerini öven şiirler yazması için ödül verme yarışına girdikleri söylenen Husrî, 488/1095 yılında Endülüs'ten sonraki durağı Tanca'da vefat etmiştir.[141]

---

138 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 345-346.

139 Aslen Kayrevanlıdır. Endülüslü kurrânın işlendiği bu çalışmada kendisine yer verilmesi, onun sonraları Endülüs'e gelerek burada, hatırı sayılır müddet yaşaması sebebiyledir. Zira kıraat ilmindeki temayüzü göz önünde bulundurulduğunda, Endülüs kurrâsının, kendisinden bu ilmi tahsil ettiği anlaşılabilir.

140 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 869-870; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 487.

141 Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 314-315; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 627-628; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 425; Hamevî, **Mü'cemü'l-**Üdebâ, s. 1808; İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-A'yân**, III, 331-334; İbn Kunfüz, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hasen b. Alî el-Kustantînî, **Kitâbü'l-Vefeyât**, (nşr. Âdil Nüveyhiz), Dâru'l-Evkâfi'l-Cedîde, Beyrut 1983, s. 259-261; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XIX, 26-27; **'İber**, II, 358; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. XXI, 249-251; Süyûtî,

Eserleri: Herkesi kendine hayran bırakan şiirleriyle ön plana çıkmakla birlikte kıraate dönük manzum bir eseri bulunmaktadır.

a) *Kasîdetü'l-Husrîyye fî Kırâati Nâfi':* *Kasîdetü'r-Râiyye* ismiyle de bilinen bu çalışma, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin temel kaynaklarındandır.[142] Nâfi' Kıraati'ni ihtiva etmekte olup 209 beyitten oluşmaktadır.[143] Kasîdesinde, Ebû Amr ed-Dânî'nin aksine Verş'in ihtilaflarını Kâlun'dan önce zikretmiş, Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî de bu yolu izlemiştir. Tevfîk b. Ahmed el-Abkarî tarafından tahkik edilerek 2002 yılında neşredilmiştir.[144]

18. Muhammed b. Müfferec b. İbrahim b. Muhammed Ebû Bekir ve Ebû Abdillah el-Batalyevsî (ö. 494/1101)

Batalyevsli[145] (Badajoz) olup "Debevbele" şeklinde tanınmıştır. İlk eğitimini Endülüs'ün önde gelen âlimlerinden almış, Doğu seyhati esnasında Mısır'da karşılaştığı hocalardan kıraat alanında istifade etmiştir. Hocaları arasında, Endülüs'te Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî; Mısır'da Ebû Alî el-Ehvâzî, Ebü'l-Abbas İbn Nefîs el-Mısrî, el-Kârizînî, Abdülbâkî b. Fâris, Kantârî ve Nasr eş-Şîrâzî gibi âlimler bulunmaktadır. İbnü'l-Hulûf, İbn Ebî Recâ el-Belvî, Yusuf b. Ahmed el-Kuraşî ve Süleyman b. Yahya gibi şahsiyetler, onun öğrencilerindendir. Hocaları konusunda yalancılıkla itham edilmekle[146] birlikte rivayetlerinde güvenilir olduğu da söylenmiştir.[147] Zehebî'nin: "Bu kadar değerli hocadan ders alan başka

---

Buğyetü'l-Vü'ât, II, 176-177; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 381; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1618; Durmuş, İsmail, "Husrî", **DİA**, XVIII, 414-415.

142 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 96.

143 Ziriklî, söz konusu kasidenin 212 beyitten oluştuğunu bildirmektedir. Bkz. Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 300-301.

144 İbn Abdilganî Ebü'l-Hasen el-Husrî, Alî b. Abdilganî el-Fihrî el-Kayrevânî, **Kasîdetü'l-Husrîyye fî Kırâati Nâfi'**, (thk. Tevfîk b. Ahmed el-Abkarî), Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh, y.y. 2002 (Neşredenin girişi, s. 3-77); Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1337, 1344; Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, I, 110; **Hediyyetü'l-Arifîn,** I, 693.

145 Endülüs'ün Mâride şehrine bağlı büyük bir kenttir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, I, 447.

146 İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 822-823.

147 Askalânî, **Lisânü'l-Mîzân**, VII, 516.

kimse bilmiyorum." diyerek övdüğü müellif, 494/1101 yılında Meriye'de vefat etmiştir.[148] İbnü'l-Cezerî, Meriye'de değil, Medine'de vefat ettiğini bildirmiştir.[149]

Eserleri: Kıraat ilmine dönük yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir:

a) ***et-Tebsıra ve't-Tizkâr li Hıfzi Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr min Rivayetihim Ve Turukihimi'l-Meşhûrâti bi'l-Âsâr Meşrûhan 'alâ Sebîli'l-Îcâzi ve'l-İhtisâr:*** Yedi kıraate ait ihtilafların cem' edildiği kısa ve öz bir eser olduğu söylenen[150] bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinememektedir.

19. Yahya b. İbrahim b. Ebî Zeyd Ebü'l-Hüseyin el-Levâtî el-Mürsî (ö. 496/1102)

406/1015 yılında Mürsiye'de doğmuş, "İbnü'l-Beyyâz" şeklinde meşhur olmuştur. İbnü'l-Cezerî, İbn Beşküvâl'in aksine künyesini Ebü'l-Hüseyin şeklinde kaydetmiştir.[151] Önce Endülüs'te Ebû Ömer et-Talemenkî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Abdurrahman el-Hazrecî ve Ebû Amr ed-Dânî gibi kıraat ilminin seçkin isimlerinden bu sahada istifade etmiştir. Ardından hac görevini yerine getirdikten sonra Mısır'a geçerek Tarsûsî'den kıraat dersleri almış,[152] Abdülvehhab el-Kâdî'den de *et-Telkîn* adlı eserini dinlemiştir. Endülüs'ün Mürsiye şehrinde uzun yıllar kıraat okutan İbnü'l-Beyyâz'ın öğrencileri arasında Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş, Abdullah b. Sâîd ed-Dânî, İbnü Ğulâmi'l-Feras, Ali b. Abdillah b. Sâbit, Süleyman b. Yahya ve İsa b. Hazm el-Ğâfikî gibi âlimler bulunmaktadır. Hocaları hususunda zayıflık ve yalancılıkla itham edilen[153] İbnü'l-Beyyâz, 3 Muharrem 496/17 Ekim 1102-03 Cumartesi günü ikindi

148 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 868-869; **Mîzanü'l-İ'tidâl**, s. 46; **Târihu'l-İslam**, XXXIV, 203.

149 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 232.

150 İbn Hayr, **Fehrese**, s. 62-63; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 35.

151 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 318.

152 İbnü'l-Cezerî, İbnü'l-Beyyâz'ın Tarsûsî'ye kıraat okumadığını, yalnızca ondan yedi harfi dinlediğini rivayet etmiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 318.

153 İbnü'l-Cezerî, İbn Beşküvâl'in aksine İbnü'l-Beyyâz'ın, 60 yıl kadar yaşadığını rivayet etmiştir. Bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 963; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 318.

namazından sonra Mürsiye'de vefat etmiş, ertesi günü İkindi namazının ardından defnedilmiştir.[154]

Eserleri: Kıraate dönük yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir.

a) ***en-Nebzetü'n-Nâmiyye fi'l-Kırââti's-Semâniyye***: Yedi kıraate Ya'kûb Kıraati'nin de eklenmesiyle oluşan sekizli tasnifin cem' edildiği türdedir.[155] Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.

20. Süleymân b. Necâh Ebû Dâvûd el-Kurtubî el-Ümevî (ö. 496/1103)

413/1022'de doğmuş, Endülüs emîri Hişâm b. Hakem'in azatlısı olması sebebiyle "Ümevî" nisbesiyle de anılmıştır.[156] Aynı zamanda hocalığını yaptığı oğlu Muhammed ve ahlakını beğendiği bir gençle bizzat nikâhladığı, babasından da kıraat ilmini öğrenen kızı Esma dışında ailesiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ailesi hakkındaki sınırlı bilgi, gençliği, çocukluğu ve seyahatleri için de geçerlidir. Kaynaklar, genellikle onun hocaları, öğrencileri ve eserleri üzerinde durmuştur. Mütedeyyin şeklinde nitelendirilen İbn Necâh, yazısının güzelliği sebebiyle istinsâh işleriyle oldukça fazla iştigal etmiştir. Yalnızca kıraatte değil, tefsir, hadis ve fıkıh gibi alanlarda, dönemin önder şahsiyetlerinden istifade eden İbn Necâh, 16 Ramazan 496/23 Haziran 1103 Çarşamba günü Belensiye'de vefat etmiştir. Ertesi günü İkindi namazının sonra büyük bir kalabalığın katıldığı cenaze namazının ardından Beytâle Kabristanı'na defnedilmiştir. Sıkı sıkıya bağlılık gösterdiği Ebû Amr ed-Dânî, onun en çok etkilendiği hocasıdır. Dânî'nin yanı sıra hocaları arasında Ebü'l-Velîd el-Bâccî,

---

154 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 497; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 860-861; **Mîzanü'l-İ'tidâl**, s. 360; **'İber**, II, 372; **el-İ'lâm**, s. 329; Askalânî, **Lisânü'l-Mîzân**, VIII, 416; **Tebsıratü'l-Müntebih**, s. 1447; İbn Nâsıruddîn, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, **Tevzîhu'l-Müştebih fî Zabtı Esmâi'r-Ruvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Künâhüm**, (thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsî), Dâru'l-Müesseseti'r-Risâle, y.y. t.y. IX, 257; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 412; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 2880; Alâeddin Ali Rızâ, **Nihâyetü'l-İğtibât bi-men Rumiye mine'r-Ruvât bi'l-İhtilât**, Dâru'l-Hadîs. Kahire t.y. s. 373.

155 Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1923; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, IV, 85; Ziriklî, **el-A'lâm**, VIII, 134; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 171.

156 İbn Haldun, İbn Necâh'ın, Hişâm b. Hakem el-Müeyyed-Billâh'ın değil; Mücâhid el-Âmirî'nin azatlısı olduğunu bildirmektedir. Bkz. Ebû Dâvud İbn Necâh, Süleymân Ebû Dâvûd el-Kurtubî el-Ümevî, **Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl**, (thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Vizâratü'ş-Şüûni'l-İslamîyye, Suûd 2002, (Neşredenin girişi, I, 68.).

İbn Abdillber en-Nemerî, Ahmed b. Süleyman el-Ğassânî, Ebü'l-Mütarrif Abdurrahman el-Kurtubî, Ca'fer b. Saîd b. Halbes, Abdullah b. Ebî Düleym, İbn Suûd ed-Dânî, İbn Hişâm el-Kenânî gibi pek çok âlim bulunmaktadır. Oğlu Muhammed ve Kızı Esma ile birlikte İbn Saîd ed-Dânî, Ebû Ali es-Sadefî, Ahmed b. Sahnûn el-Mürsî, Feth b. Halef, İbn Saîd el-Harb el-Mesîlî ve Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş gibi sekseni aşkın öğrencisinin ismi zikredilmiştir.[157]

Eserleri: Yazısının güzelliği sebebiyle istinsâh ettiği, çeşitli haşiyelerini yazdığı ve kendi telifi olan eserler düşünüldüğünde, ömrünün büyük bir bölümünü yazarak geçirdiği anlaşılmaktadır. Ekseriyeti kendi eliyle yazdıkları olmak üzere bir ev dolusu kitabından söz edilmektedir. Bizzat kaleme aldığı yirmi altı telif eserinden bahsedilmekte; bu eserlerin kıraat, tefsir ve hadis gibi ilimlere ayrıldığı belirtilmektedir. Mushaf imlâsı meselesinin ise kıraatin diğer meselelerine oranla oldukça öne çıktığı görülmektedir. Denilebilir ki Ebû Dâvud, kıraatle ilgili telifatını genellikle Mushaf imlasına ayırmıştır. Müellifin, kıraate ait yalnızca ilk ikisi günümüze ulaşabilen eserleri şöyledir:[158]

a) ***et-Tenzîl fî Hicâi'l-Mesâhif****: Muhtasaru't-Tebyîn* şeklinde de isimlendirilen çalışma, yine müellife ait *et-Tebyîn li-Hicâi't-Tenzîl*'in muhtasarıdır. Endülüs kurrâsının elinden çıkıp günümüze ulaşan Mushaf imlasıyla ilgili nadir eserlerdendir. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl tarafından tahkik edilerek Suûd'daki Vizâratü'ş-Şüûni'l-İslamîyye'den, ilk cildi muhakkikin mukaddimesi olmak üzere beş cilt halinde 2002 yılında yayımlanmıştır.

b) ***Usûlü'z-Zabt ve Keyfiyyetihî 'alâ Ciheti'l-İhtisâr***: Müellifinait *Kitâbü'l-Câmiî fi'z-Zabtı li'l-Kurrâi's-Seb'a min Cemîi' Turukihim* adlı eserinin muhtasarı olduğu ve bir önceki esere zeyl amacıyla yazıldığı belirtilmektedir. Nâfi' Kıraati ve

---

157 Ebû Dâvud İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, (Neşredenin girişi, I, 69); İbn Beşküvâl**, Sıla,** s. 321; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 303; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 862-864; **'İber**, II, 372; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, XV, 437; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 287; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire,** V, 184; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, 213; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 412; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 37; Çetin, Aburrahman, "Ebû Dâvûd", **DİA**, X, 119.

158 Müellifin eserleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ebû Dâvud İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, (Neşredenin girişi, I, 103-115); Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 798; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 37; Çetin, "Ebû Dâvûd", **DİA**, X, 119.

diğer kıraatlerin Nâfi‘e müvafakat ettiği Mushaf imlasını ihtiva etmektedir. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.[159]

c) ***et-Tebyîn li-Hicâi't-Tenzîl***: Mushaf imlasına yönelik kaleme alınmıştır.

d) ***Kitâbü'l-Câmiî fi'z-Zabtı li'l-Kurrâi's-Seb'a min Cemîi' Turukihim***: Nâfi‘ Kıraati ve diğer kıraatlerin Mushaf imlasında Nâfi‘e müvafakat ettiği noktaları ihtiva etmektedir.

e) ***Kitâbü'l-Hurûf elleti'htelefet fihâ Mesâhifü Osmân***: Osman Mushafları'nı içermektedir.

f) ***el-'timâd fî Usûli'l-Kırâe ve'd-Diyâne:*** Hocası Ebû Amr ed-Dânî'ye arz ettiği söylenen bu eser, on cüz, 18.440 beyitten oluşmaktadır.

g) ***Recezün fî İlmi Nakti'l-Mesâhif:*** Mushafla ilgili manzum bir eserdir.

h) ***Kitâbü'r-Redd ve'l-Yâât ve'l-Lâmât:*** Müellifin, usûlü'z-zabt'a değindiği eseridir.

i) ***et-Telhîs li Usûli Kırâati Nâfi':*** Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Telhîs*'ine bazı hususlarda yapılmış haşiyeleri ihtiva etmektedir.

j) ***Kitâbü't-Tarar 'ale't-Teysîr li'd-Dânî:*** Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i ile ilgili haşiyedir.

k) ***Kitâbü't-Tarar 'alâ Câmi'i'l-Beyân:*** Dânî'nin *Câmi'u'l-Beyân*'ının haşiyesidir.

l) ***Kitâb fî Elifi'l-Vasl ve'l-Kat'***: Vasl ve kat' hemzelerine yöneliktir.

m) ***Kitâb fî Hükmi'r-Râât***: Ra harfinin hükümlerini ihtiva etmektedir.

---

159 Ebû Dâvud İbn Necâh, **Usûlü'z-Zabt ve Keyfiyyetihî 'alâ Ciheti'l-İhtisâr**, (thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Vizâratü'ş-Şüûni'l-İslamîyye, Suûd 2007.

21. Ömer b. Ebi'l-Feth b. Saîd b. Ahmed el-Kaysî Ebû Hafs ed-Dânî (ö. 496/1102-03 ila 501/1107-08 arası)

Kıraati, uzun yıllar dersine devam ettiği Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Mukrî'den tahsil etmiş, ardından Ebû İshâk eş-Şelûnî'den de Nâfi' Kıraati'ni okumuştur. Muhtemelen İbn Abdilganî el-Husrî'nin Endülüs'e geldiği dönemdeki Dâniye ziyaretinde, kendisinden Cum'a Sûresi'nden başlayarak Kisâî Kıraati'ne göre beş cüz okumuş ve Muhammed b. Süfyân'ın *el-Hâdî* adlı eserinin rivayet icazetini almıştır. Memleketi Dâniye'de İbn Ebî Ğâlib ed-Dânî gibi kimselere kıraat okuttuğu rivayet edilen Ebû Hafs'ın vefat tarihiyle ilgili muayyen bir tarih kaydedilmemiştir.[160]

Eserleri: Biyografisini aktaran kaynaklar, müellifin kıraate dönük yalnızca bir tane eserinden bahsetmektedir.

a) ***el-'Unvân fi'l-Kırâât:*** Muhtemelen yedi kıraate ait ihtilafların cem' edildiği türdedir. Günümüzdeki varlığı bilinemektedir.[161]

4.4. Tahrîrât ve Takibât Dönemi Kıraat Literatürü

Hicrî V. asırda yetişen kıraat âlimleri, bu alanın en yetkin isimleri olmuşlar ve sonraki asırlarda, kıraat ilmi özelinde Endülüs'te yürütülen tedris ve telif faaliyetlerine büyük oranda yön vermişlerdir. VI-IX. asırların, "tahrîrât ve takibât dönemi" şeklinde adlandırılmasının altında yatan sebeb de bahsedilen durumdur. Dolayısıyla VI. asırdan, tamamen işgaline kadar, Endülüs'teki tedris ve telif faaliyetleri, büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte;

1. VI. asır, Endülüs'te kıraat âlimlerinin nicelik bakımından en fazla görüldüğü asır olması sebebiyle "niceliksel zirve dönemi",

---

160 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 151; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 368. *et-Tekmile* adlı eserinde, biyografi sırasını âlimlerin vefat tarihlerini temel alarak aktaran İbnü'l-Ebbâr'ın, Ebû Hafs'tan sonra yer verdiği biyografideki âlimin vefatının 501/1107-08 olduğu ve Ebû Hafs'ın 496/1102-03 yılında kıraate dair telif ettiği eseri birilerine okuttuğu şeklinde bilgisine dayanılarak, müellifin biyografisi çalışmanın bu kısmında aktarılmıştır.

161 Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1763.

2. VII. asır, İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbiyye*'sinin bölgedeki tesirinin fazlalığı sebebiyle "*eş-Şâtıbiyye* merkezli dönem",

3. VIII./IX. asırlar ise Endülüs'ün tamamen işgali ve kıraat âlimlerinin İslam dünyasının farkl bölgelerine göçüşleri sebebiyle "göçüş ve bitiş dönemi" şeklinde adlandırılmıştır.

Çalışmamızın bu kısmında Endülüs kıraat lüteratürü ve müellif kurrâ, yukarıdaki dönemlerin her birine göre ayrı ayrı aktarılacaktır.

4.4.1. Niceliksel Zirve Dönemi Kıraat Litearütü

1. Muhammed b. Yahya b. Müzâhim/Mezâhim Ebû Abdillah el-Ensârî et-Tuleytulî (ö. 501/1107-08)

Aslen Üşbûne/Leşbûneli[162] (Lizbon) olup Tuleytula'da ikamet etmiştir. Hayatıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Bununla birlikte ilk eğitimini Endülüs'te aldığı anlaşılmaktadır. Bir dönem Mısır'da bulunmuş, eğitimini de burada tamamlamıştır. Ebü'l-Abbas İbn Nefîs ve Ebû Bekir b. Muhriz gibi isimler, onun hocalarından bazılarıdır. İbnü'l-Cezerî, İbn Mezâhim'in Ebû Amr ed-Dânî'den de kıraat okuduğunu söylemesine rağmen Zehebî, bu hususta bir bilgi aktarmamış, bununla birlikte Ebü'l-Abbas b. Harb el-Mesîlî'nin, İbn Mezâhim'den Dânî'nin tarîkini okuduğunu haber vermiştir.[163] Kendisinden faydalanlar arasında Ebü'l-Abbas b. Harb el-Mesîlî'nin yanı sıra Ebü'l-Hasen el-'Absî ve İbnü Mütâhir gibi şahsiyetler yer almaktadır. Kıraat ilmindeki yetkinliği kadar Arap dilinde de isminden söz ettiren İbn Mezâhim, 501/1107-1108 yılının sonu ya da 502/1109'un başında Batalyevs'te vefat etmiştir.[164]

Eserleri: Müellife kıraatle ilgili yalnızca bir eser nispet edilmektedir.

a) *en-Nâhic li'l-Kırâât bi Eşheri'r-Rivâyât:* Muhtemelen yedi kıraat ihtilaflarının cem'ine dönüktür. Müellifin bu eserinden pek çok kaynakta söz

---

162 Günümüzde Portekiz'in başkentidir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, I, 195.

163 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 900; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 243.

164 İbn Beşküvâl**, Sıla,** s. 821; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât,** I, 267; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 2472.

edilmesine rağmen günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[165]

2. Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman el-Ensârî Ebû Abdillah et-Tuleytulî el-Fâsî (ö. 512/1118'den sonra)

Tuleytula'da dünyaya gelmiş ve "İbn Fürkâşeş" şeklinde meşhur olmuştur. Eğitiminin tamamını Endülüs'te; İşbîliye, Kurtuba ve Gırnata gibi şehirlerde almıştır. Sonraları Fas'a giderek burada kıraat okutmuş ve "el-Fâsî" şeklinde de anılmıştır. Ebû Abdillah el-Meğâmî, Ebü'l-Hasen el-'Absî, İbnü'l-Hatîb el-Mukrî, İbnü'l-Hassâr Halef b. İbrahim, İbnü'n-Nehhâs ve Ebü'l-Hasen İbnü'l-İlbîrî, onun bazı hocalarıdır. Kendisinden kıraat okuyanlar arasında Ebû İshak el-Ğırnâtî, İbnü'd-Dirâc Ahmed b. Muhammed el-Fâsî ve Hasan b. Muhammed b. Abdillah el-Kaysî gibi zatlar bulunmaktadır. Kıraat alanında mâhir ve rivayetleri tüm yönleriyle ezberlediği söylenen İbn Fürkâkeş'in vefat tarihi bilinememektedir. Bununla birlikte 512/1118'de Gırnata'daki Hamza Mescidi'nde kıraat okuttuğu bilgisine dayanılarak vefatının bu yıldan sonra gerçekleştiği görülmektedir.[166]

Eserleri: Biyografisini nakleden kaynakların tamamı, müellife ait sadece bir eserden söz etmektedir.

a) ***Kitâbün fi'l-Kırââti's-Seb'****:* Yedi kıraati muhtevi olduğu anlaşılan bu eserin günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[167]

---

165 Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, II, 617; **Hediyyetü'l-Arifîn**, II, 78; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, III, 771; Ziriklî, **el-A'lâm**, VII, 137; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 170.

166 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 337; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile,** III, 575; Zehebî, **Müstemlah**, s. 30-31; İbnü'l-Kâdî, Ebü'l-Abbâs İbn Ebü'l-Âfiye Ahmed b. Muhammed, **Cezvetü'l-İktibâs f'i Zikri men Halle mine'l-A'lâm bi'l-Medîneti Fâs**, Dâru'l-Mansûr, y.y. 1973, s. 275; Şekîb Arslân**,** Şekîb b. Hammûd b. Hasen el-Arslânî**, el-Hulelü's-Sündüsiyye fi'l-Ahbâr ve'l-Âsâri'l-Endelüsiyye**, Matbatu'r-Rahmâniyye, Mısır 1936, II, 34.

167 Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, III, 72.

3. Ahmed b. Muhammed b. Halef b. Muhriz b. Muhammed el-Ensârî Ebü'l-Abbas eş-Şâtıbî (ö. 516/1122-23)

İbnü'l-Cezerî'nin, muhtemelen başka bir oğluna nispetle künyesini "Ebû Ca'fer" şeklinde kaydettiği[168] müellif, 454/1062 yılında Şâtıbe'de doğmuş, ilk eğitimini de Endülüs'te almıştır. Ardından Dımeşk'e giderek uzun yıllar kıraat okutmuştur. Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın, ahlakını beğenmesi sebebiyle kızı Esma'yla evlenmesi için teklif yaptığı âlimin, İbn Muhriz olabileceği söylenmektedir.[169] *Târîhu Medîneti Dımaşk* adlı eseriyle tanınan Ebü'l-Kasım İbn Asâkir (ö. 571/1176), İbn Muhriz'in Dımeşk'te bulunduğu yıllarda, kendisinden kıraat okuduğunu ve müellifin kıraatle ilgili eserlerinin icazetini, bizzat müelliften aldığını rivayet eder.[170] Hocaları arasında Ebû Davud Süleyman b. Necâh, Ebû Abdillah Hüseyin b. Musa ed-Deyneverî, Ali b. Hasan İbnü Kimûsî, Ebü'l-Hüseyin el-Haşşâb, Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd el-Mehâribî ve Ebü'l-Kasım b. Cehver gibi âlimler bulunmaktadır. Öğrencisi olarak yalnızca Ebü'l-Kasım İbn Asâkir zikredilmiştir. Faziletli bir kimse şeklinde nitelendirilen İbn Muhriz'in vefat tarihine eski kaynaklarda yer verilmemiştir. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî, müellife ait *el-Mukni'* adlı eserde, müellifin 516 yılıyla ilgili bir bir kaydı bulunduğunu bildirmiştir.[171] Modern çalışmalarda da muhtemelen bu bilgiye dayanılarak vefatı 516/1122-1123 yılı şeklinde haber verilmiştir.[172]

Eserleri: Tamamı kıraat ilmine dönük dört adet eserinden söz edilmektedir. İlgili eserlerden hiçbirinin günümüzdeki varlığı bilinememektedir.

a) *el-Mukni' fi'l-Kırââti's-Seb':* Yedi kıraate dair ihtilafları ihtiva ettiği düşünülmektedir.[173]

---

168 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 105.

169 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 33.

170 Ebü'l-Kasım İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetüllah b. Abdullah eş-Şâfiî, **Târîhu Medîneti Dımaşk ve Zikru Fazlihâ ve Tesmiyetü men Hallehâ mine'l-Emâsil ev İctâze bi-Nevâhihâ min Varidîhâ ve Ehlihâ,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, V, 343.

171 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 105

172 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 588; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 314-315.

173 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 105Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 263; Ziriklî, **el-A'lâm**, I, 214; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 164.

b) *el-Müfîd fi'l-Kırââti's-Semân*: -Yedi kıraate, -kuvvetle muhtemel- Ya'kûb Kıraati'nin eklenmesiyle oluşan sekizli tasnife ait ihtilafların cem' edildiği türdedir.[174]

c) *Kırâetü Ebî 'Amr b. 'Alâ*: Ebû Amr'ın kıraat ihtilaflarını içerdiği düşünülmektedir.[175]

d) *et-Tenbîh 'alâ Kırâeti Nâfi' fîmâ Ravâ 'anhü Verş ve Kâlûn:* Adından yola çıkılarak Verş ve Kâlûn Rivayeti'ni ihtiva ettiği anlaşılmaktadır.[176]

4. Muhammed b. Ahmed b. 'Ammâr b. Muhammed et-Tücîbî Ebû Abdillah el-Lâridî (ö. 519/1125)

Ramazan 477/Ocak 1085'te Lâride'de[177] (Lesida) dünyaya gelmiş, kıraatteki ilk eğitimini de burada, İbn Bekâ Ebû Abdillah'tan almıştır. Lâride'nin Rumlar tarafından işgalinin ardından, 495/1102'de Belensiye'ye taşınmış, Ebû Davud İbn Necah'tan bir defaya mahsus yedi kıraati okumuş, Ebû Amr ed-Dânî'nin *Câmi'u'l-Beyân*, *Îcâzü'l-Beyân* ve *et-Teysîr* gibi birçok eserinin rivayet icazetini almıştır. Daha sonra memleketinde bir müddet kıraat okutmuş, 497/1104 yılında Mürsiye'ye yerleşmiştir. Bu şehrin camisinde kurrâ sıfatıyla göreve başlamış, aynı zamanda Ebû Ali es-Sadefî'den hadis alanında istifade etmiştir. Son yolculuğu ise vefatına kadar kıraat hocalığı yaptığı ve hatiplik vazifesini yürüttüğü Mürsiye sınırındaki Ûriyûle[178] (Orihuela) şehrine olmuştur. Müellifin, içeriği ve günümüzdeki varlığı bilinemeyen *Ravzatü'l-Medâris ve Behcetü'l-Mecâlis* adlı eserini bizzat okuyan Ziyâd b. Saffâr öğrencileri arasında ön plana çıkan isimdir. Onun yanı sıra Ebü'l-Kasım İbnü Fethûn, Ebû Abdillah İbnü Mu't, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Zekeriyya ve Ebû Abdillah el-Miknâsî gibi şahsiyetler de müelliften istifade eden diğer kimselerdir. Kıraat ile

---

174 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 105; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 263; Ziriklî, **el-A'lâm**, I, 214.
175 Ebü'l-Kasım İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, V, 343.
176 Ebü'l-Kasım İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, V, 343.
177 Kurtuba'nın doğusunda bulunan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 7.
178 Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, I, 280.

birlikte birçok alanda da kendini yetiştiren İbn ‘Ammâr, 16 Ramazan 519/16 Ekim 1125 tarihinde vefat etmiştir.[179]

Eserleri: Yukarıda zikredilen eserin dışında, kıraatle ilgili başka bir çalışmasından daha söz edilmektedir.

a) ***Me‘âni’l-Kırâât:*** Özel bir ismi bulunmamakla birlikte kaynaklar: “Kıraatin manalarını ihtiva eden bir eseri vardır.” cümlesiyle işaret ettiği bu çalışmanın, kıraatlerin tevcîhini içerdiği düşünülmekte, günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[180]

5. Muhammed b. Süleyman b. Ahmed Ebû Abdillah en-Nefzî el-Mâlekî (ö. 525/1030)

Endülüs’ün liman şehirlerinden biri olan Mâlekâ’ya (Malaga)[181] mensuptur. Eğitiminin büyük bölümünü tahsil ettiği dayısı Ğânim b. Velîd el-Mahzûmî’ye nispetle “İbnü Uhti Ğânim” lakabıyla tanınmıştır.[182] Kâdî İyâz’ın, 437/1045-46 olarak bildirdiği müellifin doğum tarihini, İbn Beşküvâl, 473/1080-81 şeklinde haber vermektedir.[183] Birkaç kez Kurtuba ve Meriye’ye (Almeria) giderek eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunan İbn Uhti Ğânim’in, kaynaklarda genellikle dayısıyla münasebeti, seyahatleri ve ilmî silsilesi zikredilmiştir. Dayısının yanı sıra Ebü’l-Mütarrif eş-Şa‘bî, Ebû Bekir İbn Sâhibân el-Ahbâs, Ebü’l-Abbas b. Düllihât el-‘Uzrî, Ebû İshak b. Verdûn gibi âlimler onun hocalarından bazılarıdır. İbn Beşküvâl, Ebü’l-Hasen İbnü’n-Ni‘meh ve Elyesa b. Hazm, kendisinden istifade eden isimler arasında

---

179 İbnü’l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî, **el-Mu‘cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadefî**, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru’l-Kitâi’l-Mısrî-Dâru’l-Kitâbi’l-Lübnânî, Kahire-Beyrut 1989 (I. Bs.), s. 113-114; **et-Tekmile**, I, 343-344; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 16; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 927-928; **Müstemlah**, 33-34; Safedî, **el-Vâfî bi’l-Vefeyât**, II, 67; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 70; Şekîb Arslân**, el-Hulelü’s-Sündüsiyye**, II, 259.

180 Bazı kaynaklarda: “Kıraatin manalarıyla ilgili kitapları bulunmaktadır.” şeklindeki bir cümleyle, müellife birden fazla eser nispet edilmiştir. Bu durumda yukarıda ismi verilen diğer eserinin bu kitaplardan biri olabileceği ihtimali de öne çıkmaktadır. Zira ismi geçen eserden bahsedilirken, öğrencisiyle ilgili olarak “Karae ‘aleyhi” (**قرأ عليه**) ifadesinin kullanılmış olması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Bkz. Kehhâle, **Mu‘cemü’l-Müellifîn**, III, 87. Ayrıca bkz. Bir önceki dipnot.

181 Hamevî, **Mu‘cemü’l-Büldân**, V, 43.

182 Fuâd Salih es-Seyyid, **Mu‘cemü’l-Elkâbi ve’l-Esmâi’l-Müste‘âreti fi’t-Târihi’l-İslamîyyi**, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Berut 1990, s. 230.

183 İbn Beşküvâl**, Sıla,** s. 843; Kâdı İyâzî, **el-Ğunye, Fihristü’ş-Şüyûhi’l-Kâdi ‘İyâzî**, (thk. Mâhir Züheyr), Dâru’l-Ğarbi’l-İslamî, Beyrut 1982, s. 59-62.

yer almaktadır. Bir ilim denizi, Pek çok kitaba sahip olan ve bunları sürekli okuyarak ezberleyen, Arap dilinin yaşadığı dönemdeki önder isimlerinden biri, edebiyat, fıkıh ve ilm-i nebâtta üst düzey bilgin gibi çeşitli sıfatlarla nitelendirilen İbn Uhti Ğânim, 525/1030 yılında vefat etmiştir.[184]

Eserleri: Telif eser meydana getirmekten çok dayısının kitaplarını okumaya ve ezberlemeye zaman ayırmıştır. Bununla birlikte Ebû Hanîfe ed-Deynevrî'nin *en-Neb'at*'ına yönelik kaleme aldığı şerhinin yanında kıraatle ilgili de bir eseri bulunmaktadır.

a) ***Ta'lîlü'l-Kırââti'l-'Aşr:*** On kıraate yönelik farklılıkları ihtiva etmekle birlikte, ilgili okuyuşun illeti ve tevcîhi gibi meselere de değinildiği anlaşılmaktadır.[185] Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[186]

6. Mansur b. el-Hayr b. Ya'kûb b. Yemlâ el-Meğrâvî Ebû Ali el-Mâlekî (ö. 526/1132)

Mâleka'da doğmuş, "Ahdeb" şeklinde tanınmıştır. İlk eğitimini Ebû Abdillah b. Şüreyh'ten almış, İşbîliye ziyareti esnasında Ebü'l-Velîd el-Bâccî'nin de derslerine iştirak etmiştir. Doğuya gerçekleştirdiği seyahatlerinin ilkinde Mısır'a uğramış, Ebû İsmail Yunus b. Hasen el-Huşenî gibi âlimlerden istifade etmiştir. Hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla gittiği Mekke'de Ebû Ma'şer et-Taberî'den kıraat okumuş, onun vefatının ardından memleketine dönmüştür. Elyesa b. İsa b. Hazm, Muhammed b. Ebi'l-'Ayş et-Tartûşî, İbnü'l-'Avîs Muhammed b. Ubeydillah, İbnü'z-Zekkâk Kasım b. Muhammed ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdilmelik b. 'Amîre gibi isimler, müelliften kıraat sahasında faydalanan bazı öğrencileridir. Yaşadığı dönemde Endülüs'te kıraat sahasının simge isimlerinden addedilmesine rağmen bazı kaynaklarda[187]

---

184 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 78; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 952-953; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 131-132; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 116-117; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 97.

185 Harbî, **Tevcîhü Müşkili'l-Kırââti**, s. 80.

186 Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, III, 729; İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-Arifîn**, II, 86; Ziriklî, **el-A'lâm**, VII, 106.

187 İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 895.

rivayetlerinde sika olmadığı söylenen Mansur b. Hayr, Şevval 526/ Ağustos 1132'de, Mâleka'da vefat etmiştir.[188]

Eserleri: Kıraatle ilgili yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) ***Kitâbün fi'l-Kırâât ve Rivâyâtihâ ve Turukihâ:*** Muhtemelen yedi ya da on kıraatin ihtilaflarının, rivayet ve tarîkleriyle birlikte cem' edildiği türdedir. İnsanların, müelliften dinleme hususunda oldukça arzulu davrandıkları haber verilen bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[189]

7. Şuayb b. İsa b. Ali b. Câbir b. el-'Adiy Ebû Muhammed el-Eşce'î el-Yâburî el-Endelüsî (ö. 538/1143)

Yâbureli (Evora)[190] olup İşbîliye'ye taşınmıştır. "Ebû Meydân" künyesiyle de anılan Şuayb b. İsa, kıraat, edebiyat ve Arap dilinde sahalarında isminden söz ettirmiştir. Kıraat eğitimini, öncelikle Mekkî b. Ebî Talib'in de arkadaşı olan dayısı Halef b. Şuayb'dan almıştır. Daha sonra Endülüs'ün önde gelen âlimlerinden Ebü'l-Velîd el-Bâccî, "Debevbele" Ebû Bekir İbnü'l-Müferrec, İbnü's-Sekkâ, el-Vezîr Ebû Bekir b. Abdillah, Ebü'l-Kasım b. Rıza ve Ebû Muhammed b. 'Attâb gibi şahsiyetlerden çeşitli alanlarda istifade etmiştir.[191] Eserlerinin tamamının rivayet icazetini de verdiği İbn Hayr el-İşbîlî, torunu Ebû Muhammed Şuayb b. 'Âmir el-Kaysî, Ebü'l-Hasen Necebe b. Yahya, Hişam b. Ahmed b. Halef b. Ebân eş-Şilbî gibi şahsiyetler, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Kıraatin illetleri ile rivayetlerini

---

188 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 475; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 930-931; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 272-273; İbn Nâsıruddîn, **Tevzîhu'l-Müştebih**, III, 478; Askalânî, **Lisânü'l-Mîzân**, VIII, 160; **Tebsıratü'l-Müntebih**, s. 543; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 2701.

189 Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, III, 914; Ziriklî, **el-A'lâm**, VII, 299; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 122.

190 Günümüzde, Portekiz'in güneyindeki Alentejo Eyaleti'ne bağlı, Endülüs'ün doğusunda bulunan bir kenttir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 424.

191 Süyûtî, her ne kadar hocaları arasında Ebû Amr ed-Dânî'yi zikretmiş olsa da Dânî ve İbn Şuayb'ın vefat tarihleri göz önüne alındığında, bu bilginin hatalı olduğu söylenebilir. Bkz. Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 4. Nitekim İbn Zübeyr, "İbnü'l-Haddâd" olarak da bilinen Ebü'l-Kasım et-Tûnusî'den rivayetle, İbn Şuayb'ın Ebû Amr ed-Dânî'den ders aldığı bilgisinin doğru olmadığını aktarmaktadır. İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 376.

ezberleyen ve Kur'ân'ı çok güzel okuduğu söylenen Şuayb b. İsa, 10 Cemaziyelevvel 538/20 Kasım 1143 tarihinde vefat etmiştir.[192]

Eserleri: Kaynaklarda: "Kıraatle ilgili kitapları var." şeklinde sathî bilgiler bulunmakla birlikte söz konusu eserlerin isimleriyle ilgili bilgilere İbn Hayr'ın *Fehrese*'sinden ulaşılmaktadır. İbn Hayr'ın bahsettiği üç eserden hiçbirinin günümüzdeki varlığı bilinememektedir.

a) ***et-Takrîb ve'l-Eş'âr fî Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a ti'l-Emsâr:*** Yedi kıraate ait ihtilafları içerdiği anlaşılmaktadır.

b) ***Kitâbü Kırâati Ya'kûb b. İshak el-Hadramî fî Rivâyeti Ruveys ve Ravh:*** Ya'kûb Kıraati'nin tespitini ihtiva ettiği düşünülmektedir.

c) ***Kitâbü'l-İdğâmi'l-Kebîr li Ebî 'Amr b. 'Alâ:*** Ebû 'Amr'ın "idğam-ı kebiri"ne dönüktür.[193]

8. Ahmed b. Abdilaziz b. Hişam b. Ahmed b. Halef b. Gazvan el-Fihrî Ebü'l-Abbas eş-Şentemeriyyî el-Yâburî (ö. 537/1142'den sonra)

Aslen Yâbureli olup Şentemeriyyi'l-Ğarb'da (Santa Maria)[194] ikamet etmiştir. Kıraat, Arap dili, arûz ve şiirle ilgilenmiştir. Kıraat ve arûzun önderi, nahivcilerin en büyük üstadı, çok iyi bir şair, yetenekli bir kâtip ve girift konuları çok iyi çözen bir âlim şeklinde nitelendirilmiştir. Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, Ahmed b. Kürz, İbn Halef b. Selman, Abdurrahman b. Ebi'd-Devş, Ebû Hafs İbnü'l-Yetîm, İbn Uhti Ğânim, Ebü'l-Abbas b. Hamîd, Ebû Ali el-Ğassânî ve Ebû Muhammed Şuayb b. İsa gibi, dönemin tanıdık simalarından istifade etmiştir. Oğlu Abdülaziz'in yanı sıra İbnü'l-Hasen b. Hâris, İbnü'z-Zerkâle Ebû Ali el-Hüseyin, Ebû Zeyd Şuayb b. İsmail, Ebû Muhammed

---

192 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 136-137; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 122; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 376; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 935; **Müstemlah**, s. 387; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, II, XVI, 164; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 297; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1038.

193 Müellifin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Hayr, **Fehrese**, 64, 65; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 816; Ziriklî, **el-A'lâm**, III, 168; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 45, 133.

194 Günümüzde Portekiz'in güneyinde yer alan Faro yakınlarındaki bir şehirdir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, III, 367.

İbnü Allûş, Kasım b. Adirrahman b. Ebî Hanîfe, İbnü Abdilğafûr ve Muhammed b. Yusuf gibi şahsiyetler, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Vefat tarihine yönelik pek çok kaynak, 533/1138 yılından sonra gibi bir kayıt düşmekle birlikte İbnü'l-Ebbâr, Ahmed b. Abdilaziz'den, 537/1142 yılında bir eserinin rivayet icazetini aldığını bildirmiştir.[195] Vefatının bu tarihten sonra gerçekleştiği de söylenebilir.[196]

Eserleri: Çok velûd bir müellif olduğu anlaşılan Ahmed b. Abdilaziz'in, sayıları ve isimleri genelde muğlak olmakla birlikte ilgilendiği tüm alanlara ait manzumeleri bulunmaktadır. Bu manzumelerin kıraatle ilgili olanları şu şekildedir:

a) ***Erâciz fi'l-Kırâât:*** Müellifin kıraate dönük eserlerinin tamamı, genellikle "*Erâciz fi'l-Kırâât*" ismiyle kaydedilmiştir. Ancak İbnü'l-Ebbâr, bu manzumelerin İbn Kesîr ve Nâfi' Kıraati'yle ilgili olanlarını gördüğün bildirmiş;[197] İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî ise kıraat imamlarının tamamına özel kaleme alınmış manzumelerinin yanında, iki imamı karşılaştırma şeklinde yazılmış çalışmalarının da varlığını haber vermiştir.[198] Ayrıca Mushaf hattını konu edinen çalışmalarından da bahsedilmektedir. Zikredilenlerin hiçbirisi, günümüze ulaşamamıştır.[199]

9. Şüreyh b. Muhammed b. Şüreyh b. Ahmed Ebü'l-Hasen er-Ru'aynî el-İşbîlî (ö. 539/1144)

el-Kâfî'nin müellifi Ebû Abdillah Muhammed b. Şüreyh'in oğludur. 451/1059-60'ta İşbîliye'de doğmuş, hayatının tamamını Endülüs'te geçirmiştir. İlk eğitimini, ilmî anlamda en etkin hocası olan babasından almıştır. Babasının vefatından dört yıl önce, henüz 21 yaşındayken İşbîliye Camii'nde kıraat okutmaya başlamıştır. Ardından çeşitli anlaşmazlıklarla ilgili davaların çözümü görevine getirilmiş, ömrünün büyük bölümünü geçirdiği ve yaklaşık 70 yıl boyunca ihtisas sahibi olduğu sahalara dönük

---

195 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 46.

196 Müellifin hayatıyla ilgili bkz. İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 425-435; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 325-326; Abdülvehhab b. Mansûr, **el-A'lâmi'l-Mağribi'l-Arabî**, Rabat 1983, III, 285-286.

197 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 46

198 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 425-435

199 Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 213; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 172; İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 85. Ayrıca bkz. Bir önceki dipnot.

dersler verdiği İşbîliye Camii'nde hatiplik görevini yürütmüş, aynı zaman da imamlık yapmıştır. Kıraat okutmasına engel teşkil etmeyecek şekilde, aynı camiide kadılık görevini de îfâ etmiştir. Öğrencilerinin eğitimini aksatmamaya büyük özen gösteren Ebü'l-Hasen İbn Şüreyh'in, kıraatle birlikte okuttuğu hadis derslerine büyüklü küçüklü pek çok insanın iştirak ettiği söylenmiştir. Hatta İnsanların, kendisinden bir şeyler okumak için büyük çaba gösterdiği, ondan *Sahîh-i Buhârî*'yi dinlemek maksadıyla yaklaşık 300 kişinin, dersine katıldığı rivayet edilmiştir. Sayısız hocası ve öğrencisi bulunan müellif, babasının yanı sıra dayısı Ahmed b. Muhammed b. Havlân, Ebû İshak b. Şinzîr, Abdullah b. Manzûr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Bâccî, Ebû Muhammed b. Hazrec, Ebû Mervân b. Sirâc ve Ebû Ali el-Ğassânî gibi şahsiyetlerden de istifade etmiştir. İbn Beşküvâl, İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, İbnü't-Tahhân es-Sümâtî, Abdülmünim İbnü'l-Hulûf, Elyesa b. İsa b. Hazm, Necebe b. Yahya ve Tufeyl b. Muhammed b. Abdirrahman gibi Endülüs'ün önder isimleri, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Kıraatle birlikte özellikle hadis ve Arap dilinde de isminden söz ettiren İbn Şüreyh, Cemaziyelevvel 539/Ekim 1144'te İşbîliye'de vefat etmiştir.[200]

Eserleri: İbn Hayr'ın *Fehresesi*'ni inceleyen birisi, Ebû Abdillah b. Şüreyh'in sayısız eserin rivayet icazetine sahip olduğunu ve bu eserleri okuttuğunu müşahede edecektir. İbn Hayr, müellife kıraatle ilgili sekiz tane eser nispet etmektedir.[201] İlgili eserlerden yalnızca ilk üçünün günümüzdeki varlığı bilinmektedir.

a) *el-Cem' ve't-Tevcîh limâ İnferade bihî Ya'kûb b. İshak el-Hadramî el-Basrî:* Ya'kûb Kıraati'nin diğer kıraatlerden ayrıldığı hususlar ile rivayetlerindeki infirâdları içermektedir. Ayrıca ilgili farklılıkların tevcîhi de yapılmaktadır. Ğânim Kaddûrî Hamed eliyle tahkik edilerek 2000 yılında Amman'da bulunan Dâru Ammân Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

---

200 Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, **el-Cem' ve't-Tevcîh**, (Neşredenin girişi, s. 13-16); İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 366; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 318; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 953-954; **'İber**, II, 456; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XX, 142; **el-İ'lâm bi Vefeyâti'l-A'lâm**, s. 360; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 294; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire,** V, 267; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 3; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VI, 200.

201 Müellifin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, **el-Cem' ve't-Tevcîh**, (Neşredenin girişi, s. 15-16); İbn Hayr, **Fehrese**, s. 68-70; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, I, 271, IV, 17, 27, 56.

b) ***Nihâyetü'l-İtkân fî Tecvîdi'l-Kurân****:* Tecvîde yöneliktir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'inde kalkale harfleri konusunda bu esere atıfta bulunmuştur.[202] Yazma bir nüshası Hindistan el-Cem'iyyetü'l-Melikiyye Kütüphanesi'nde 795 nolu rakamda bulunmaktadır. Bir önceki eserin muhakkiki Ğânim Kaddûrî Hamed, eserin yazma nüshalarına ulaştığını ve yakın bir zamanda neşredeceğini belirtmektedir.[203]

c) ***el-İhtilâfü beyne Kırâati Ya'kûb el-Hadramî ve Nâfi' el-Medenî****:* Ya'kûb ile Nâfi' Kıraati arasındaki farkları ihtiva etmektedir. Eser, bazı kaynaklarda babasına da nispet edilmiştir.[204]

d) ***el-İntisâf mine'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî:*** Ebû Amr ed-Dânî'nin, "Meryem ve karye" (**مريم و قرية**) kelimelerinin terkîkiyle ilgili görüşlerini eleştirenlere reddiye amacıyla telif edilmiştir.

e) ***Kırâatü Hamze b. Habîb ez-Zeyyât fî Rivâyeti Halef ve Hallâd 'an Süleym b. İsa***: Halef ve Hallâd'ın, Süleym Tarîki'yle ilgilidir.

f) ***Mesâil fi'l-Vakf 'ale'l-Hemze****:* Fâel fiili hemze olan kelimelerin, makablinde bir kelime daha bulunması halinde, hemzenin nasıl okunacağına dair on adet meseleyi içermektedir.

g) ***Mes'ele fi'r-Râi'l-Müşeddede***: Şeddeli râ harfinin hükümlerini kapsamaktadır.

h) ***Mes'ele lime lem Yüsekkin Hamze:*** Hamze'nin birkaç kelime özelinde, hemzeyi sükûnlu veya harekeli okuması meselesini içermektedir.

---

202 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 203-204.

203 Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, **el-Cem' ve't-Tevcîh,** (Neşredenin girişi, s. 16).

204 Söz konusu iddialar ve çeşitli yazma nüshaları için bkz. Çeşitli yazma nüshaları için bkz. Sezgin, **Târîhu't-Türâsi'l-Arabî**, I, 37; Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, **el-Cem' ve't-Tevcîh**, (Neşredenin girişi, s. 15)

10. İbnü'l-Bâziş Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî Ebû Ca'fer el-Gırnâtî (ö. 540/1145)

Rebîülevvel 491/Şubat 1098'de Gırnata'da dünyaya gelmiş, "İbnü'l-Bâziş" şeklinde tanınmıştır. Kıraat ve Arap dili sahalarında tanınan babası da "İbnü'l-Bâziş" şeklinde anılmıştır. Bu sebeple babası "İbnü'l-Bâziş el-Evvel"; kendi de "İbnü'l-Bâziş es-Sânî" şeklinde kaydedilmiştir. Büyük bir âlim olmasının altında yatan sebep, ilmî anlamda Endülüs'ün önde gelen ailelerinden birine mensup olmasıdır. İlk eğitimini Gırnata'da babasından almış, henüz yedi yaşındayken, babasına Kâlun Rivâyeti'ni dört kere hatmetmiştir. Hayatı genellikle Gırnata'da geçmiş, yaptığı seyahatler de ilmî anlamda kendini daha çok geliştirmek üzere Endülüs şehirlerine olmuştur. Kurtuba'da İbnü'n-Nehhâs Ebü'l-Kasım b. Halef'ten uzun bir müddet kıraat tahsil etmiştir. Kurtuba'dan sonraki durağı olan İşbîliye'de ise Ebû Bekir 'Ayyâş b. Halef, Ebü'l-Hasan Şüreyh b. Muhammed er-Ru'aynî, Ebü'l-Hasen b. Zekeriyya ve Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Ceyyânî gibi âlimlerden yararlanmıştır. Ailesinin mensup olduğu Ceyyan'da da bulunmuş, Ebû Davud Muhammed b. Habîb el-Ceyyânî, Ebü'l-Kasım Halef b. Savâb ve Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed et-Tücîbî gibi şahsiyetlerin derslerine iştirak etmiştir. Ancak büyük âlimlerin gelebileceği bir mertebe olan Gırnata Camii'nin hatiplik görevini de yürüten Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş'in öğrencileri arasında oğlu Ebû Muhammed Abdülmünim'in yanı sıra Ebû Ca'fer İbn Hakem el-Gırnâtî, Ebû Muhammed el-Hatîb, Ebû Ali es-Sa'dî, Ebû Hâlid Yezîd b. Rıfâ'a ve Ebû Ca'fer İbn Ferec el-Mürâdî gibi kimseler yer almaktadır. Endülüs'ün ilmî anlamda sembol isimlerinden biri ve iftihar vesilesi, büyük bir âlim, önder bir araştırmacı, rivayetleri ezberlemiş ve dirayetle meczetmiş, kendini dünyadan soyutlayarak ilme vermiş; kıraat, tefsir, fıkıh hadis, Arap dili, edebiyat ve şiir alanlarında maharet sahibi olduğu rivayet edilmiştir. Bununla birlikte kıraate ayrı bir önem vermiş, bu alanda 300 tarîki öğrenerek adından söz ettirmiştir. Kısa bir hayat süren ve henüz elli yaşına gelmeden, 2 Cemâziyelâhir 540/20 Kasım 1145 tarihinde, kıraate dair bildiği her şeyi aktarmayı düşündüğü bir eserini tamamlayamadan âni bir şekilde Gırnata'da vefat etmiştir.[205]

---

[205] Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, (Neşredenin girişi, s. 9-26); İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 138; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 200; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1045-1046; İbn Ferhûn, **ed-**

Eserleri: Biri, babasının hocalarını derlediği, diğer üçü de kıraatle ilgili dört tane eseri bulunmaktadır. İlgili çalışmalardan yalnızca *el-İknâ'* günümüze ulaşabilmiştir.

a) ***el-İknâ' fi'l-Kırââti's-Seb'***: Yedi kıraate ait farklılıkları konu edinen bu eserde, Mekkî b. Ebî Tâlib'in *et-Tebsıra* ve Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* adlı kitapları esas alınmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı çalışmasının temel referans kaynaklarındandır.[206] Abdülmecîd Katâmiş tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde, 1985 yılında, Dımeşk'teki Dâru'l-Fikr Yayınevi'nden neşredilmiştir.

b) ***et-Turuku'l-Mütedâvele fi'l-Kırâât***: Âni vefatı sebebiyle tamamlanamayan bu eser, yine müellifin belirttiğine göre tilavet yoluyla aldığı 300 adet rivayetin tamamını kapsayacak şekilde planlanmıştır. İbn Bâziş, Ferşü'l-hurûf kısmına gelince vefat etmiştir.

c) ***Kitâbü't-Tekbîr***: Müstakil olarak tekbîr bahsine ayrıldığı söylenmiştir.[207]

11. Ahmed b. Muhammed b. Saîd b. Harb Ebü'l-Abbas el-Mesîlî el-İşbîlî (ö. 539/1145'ten sonra)

Muhtemelen ailesinin Mesîle[208] (M'Sila) şehrine mensup olması sebebiyle "Mesîlî"; İşbîliye'de ikamet etmesi sebebiyle de "İşbîlî" şeklinde anılmıştır. Genellikle İşbîliye'de hayat sürmüş, kıraat ve hadis gibi alanlarla iştigal etmiştir. Yâkut el-Hamevî, Ebü'l-Abbas İbnü'l-Harb'in Mısır'da kıraat okuttuğunu, Batalyevs'e giderek orada da İbn Mezâhim el-Hazrecî ile karşılaştığını ve kendisinden

---

Dîbâcü'l-Müzheb, I, 190; Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, **el-Bülğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa**, (thk. Muhammed el-Mısrî), Dâru Sa'dü'd-Dîn, y.y. 2000, s. 76; Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, **el-İhâta**, I, 379-382; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 79; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 338; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 193; Altıkulaç, Tayyar, İbnü'l-Bâziş", **DİA**, XX, 527-528.

206 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 88.

207 Müellifin eserleri ve hayatıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, (Neşredenin girişi, s. 22-23); İbn Hayr, **Fehrese**, s. 536; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 140, II, 1192; İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 84; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm,** IV, 24; Altıkulaç, İbnü'l-Bâziş", **DİA**, XX, 527-528.Ayrıca bkz. Bir önceki dipnot.

208 Cezâyir'de bulunan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 130.

bu sahada faydalandığını aktarmaktadır.[209] İbn Mezâhim'in yanı sıra Ebû Davud Süleyman b. Necâh, Hâzım b. Muhammed b. Muhammed b. Yahya, Ebü'l-Hasen el-'Absî, Ebü'l-Kasım İbnü'n-Nehhâs ve Ebû Ali el-Ğassânî gibi, Endülüs'te kıraat ilminin önder şahsiyetlerinden istifade etmiştir. İbn Hayr el-İşbîlî, Necebe b. Yahya, Ebü'l-Esbağ Abdülaziz b. Ali es-Sümâtî, Hişam b. Ahmed el-Havlânî, Ebû Zekeriyya İbn Merzûk, İbn Cümhûr Muhammed b. Ahmed ve Ebû Ca'fer b. Şerâhîl gibi kimseler, ondan kıraat ve hadis dersleri almıştır. Müellifin, İbn Hayr'a eserlerinin icazet rivayetini verdiği 539/1145'ten sonra vefat ettiği aktarılmıştır.[210]

Eserleri: Kıraat ilmine dönük yalnızca bir çalışmasından bahsedilmektedir.

a) ***et-Takrîb fi'l-Kırââti's-Seb'****:* Yedi kıraate dönük ihtilafları içerdiği anlaşılan bu eserin günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[211]

12. İbn 'Azîme Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Adirrahmân Ebü'l-Abbas el-Abdî el-İşbîlî (ö. 543/1148)

Annesi ya da nenesine nispetle "İbn 'Azîme" şeklinde tanınmıştır.[212] Öncelikle memleketi İşbîliye'de Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Ebû Abdillah b. Abdirrahman es-Sarakustî'den kıraat eğitimi almıştır. Ardından Kurtuba'da Ebü'l-Hasen el-Kaysî, Ebû Bekir b. Hâzım b. Muhammed, Ebû Ca'fer Ahmed el-Hazrecî, Ebû Abdillah b. Ferec, Ebû Ali el-Ğassânî, Ebü'l-Kasım b. el-Hassâr, Ebü'l-Velîd b. Tarîf'ten; Dâniye'de de Ebû Davud el-Hişâmî'den çeşitli sahalarda istifade etmiştir. Hac ibadetini de yerine getirdiği Doğu seyahati esnasında, Mehdiye'de Ebû Abdillah el-Mâzerî ve Ebü'l-Kasım b. Ebî Saîd İbnü'l-Fehhâm'dan; İskenderiye'de Ebü'l-Hasen İbnü'l-Müşerref, Ebû Abdillah b. Mansûr el-Hadramî ve Mısır'da İbnü'l-Haşşâb Ebü'l-Hüseyin b.

---

209 Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 130.

210 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 46-47; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 595-596; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 951-952; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 106-107; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 322. İbnü'l-Harb'ın vefatıyla ilgili Safedî, 439/1047 yılını işaret etse de bu tarihin, müellifin hoca ve öğrencileri göz önünde bulundurulduğunda açık bir şekiilde hatalı olduğu görülmektedir. Bkz. Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, VII, 402.

211 İbn Hayr, **Fehrese**, s. 64; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 266; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 45. Ayrıca bk. Bir önceki dipnot.

212 Fuad Salih es-Seyyid, **el-Mu'cem ellezîne Nüsibû ilâ Ümmehâtihim**, eş-Şeriketü'l-Âlemiyye, Lübnan 1996, s. 227.

Yahya ve Ebü'l-Hasen Halef b. Bellîme gibi âlimlerden çeşitli alanlarda tahsilde bulunmuştur. Pek çok öğrenci yetiştiren İbn 'Azîme, onlara gerek kendi eserlerinin gerekse de farklı isimlere ait eserlerin rivayet icazetini vermiştir. İki oğlu 'Ayyâş ve Tufeyl'in yanı sıra İbn Hayr el-İşbîlî bu öğrencilerden bazılarıdır. Kıraat sahasında Endülüs'ün simge isimlerinden olan İbn 'Azîme, Safer 543/Temmuz 1148'de vefat etmiştir.[213]

Eserleri: Şerhleri de dâhil eserlerini genellikle manzum tarzda kaleme alışı, şiire duyduğu ilgiyle yakından alakalı olmalıdır. İbn 'Azîme'nin kıraate dönük dört tane eserinden söz edilmektedir. Bunların sadece ilk ikisi günümüze ulaşabilmiştir.

a) ***Bâb fî Sıfâti Mehârici'l-Hurûf****:* Harflerin mahreçleriyle ilgili muhtasar bir çalışmadır. Dört sayfalık yazma bir nüshası, Berlin Staatsbibliothek'te 554 numarada bulunmaktadır.[214]

b) ***Minehu'l-Ferîdeti'l-Hımsiyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Husriyye****:* İbn Abdilganî el-Husrî'nin Nâfi' Kıraati'yle ilgili kasidesinin şerhidir. Tevfîk b. Ahmed el-'Abkarî'nin tahkikiyle Dârul Beyzâ Yayınevi'nden neşredilmiştir.[215]

c) ***Câlibü'l-İfâde fî Mehârici'l-Hurûf***: Harflerin mahreçleriyle ilgilidir.

d) ***Urcûze fi'l-Kırââti's-Seb'***: Yedi kıraate dair muhtasar bi manzum olduğu anlaşılmaktadır.

Müellife, *el-Ğunye* adlı bir eser daha nispet edilmiş olup, türü ve günümüzdeki mevcudiyeti hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.[216]

---

213 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 363-364; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 392-394; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 977-978; **Müstemlah**, s. 45; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 147-148; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 155-156; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 2140; Fuad Salih es-Seyyid, **el-Mu'cem ellezîne Nüsibû ilâ Ümmehâtihim**, eş-Şeriketü'l-Âlemiyye, Lübnan 1996,

214 **el-Fihrisü'ş-Şâmil:** Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü't-Tecvîd, I, 60.

215 İbn Azîme, Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Adirrahman Ebü'l-Abbas el-Abdî el-İşbîlî**, Minehu'l-Ferîdeti'l-Hımsiyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Husriyye**, (thk. Tevfîk b. Ahmed el-'Abkarî), Dârul Beyzâ, y.y. 2008.

216 İbn Azîme'nin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Hayr, **Fehrese**, s. 109; Bağdatlı İsmail Paşa, **Îzâhu'l-Meknûn**, I, 57, II, 189; **Hediyyetü'l-Arifîn**, II, 89; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, III, 400; Ziriklî, **el-A'lâm**, VI, 191; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm,** IV, 118; Birışık, Abdülhamit, İbn Azîme", **DİA**, XIX, 341-342.

13. Ubeydullah b. Ömer/Amr b. Hişam el-Hadramî Ebû Muhammed (Ebû Mervân) el-İşbîlî (ö. 550/1155'ten sonra)

489/1095 yılında Kurtuba'da dünyaya gelmiş, "el-'Ubeyd" şeklinde tanınmıştır. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra Endülüs'ün çeşitli şehirlerini dolaşarak karşılaştığı kimselerden ilmî anlamda faydalanmıştır. Mağrib'e yaptığı seyahatinde, önce Merrâkûş (Marakeş) ve Miknâse'de (Meknes) bir müddet ikamet etmiş ve kıraat alanında talebe yetiştirmiştir. Sonraki durağı Tilimsan'da ise yedi ay boyunca kıraat okutmuş ve aynı zamanda Tilimsan Camii'nde hatiplik görevini de îfâ etmiştir. Endülüs'e dönüşünde bir süre Meriye'de kalmış, ardından Mürsiye'ye yerleşmiştir. Mürsiye Camii'nde yürüttüğü hatiplik vazifesinin yanında kıraat ilminin tedrisiyle de iştigal etmiştir. 550/1155'te Mürsiye'den ayrılan 'Ubeyd'in, sonraki hayatıyla ilgili bilgi bulunmamakta ve vefatının bu tarihten sonra gerçekleştiği bildirilmektedir. Üst düzey bir şair olmakla birlikte nahiv ve kıraatte de isminden söz ettiren müellif, Ebü'l-Kasım b. Nehhâs, Ebü'l-Hasen Avnüllah, Ebû Muhammed b. 'Attâb, Ebü'l-Haccâc el-Kuzâî ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdilhakk el-Hazrecî gibi şahsiyetlerden tahsilde bulunmuştur. Oğlu Ebû Abdillah'ın yanı sıra Ebü'l-Haccâc b. Yes'ûn, Ebû Ömer b. 'Ayyâd ve Ebû Zer b. Ebî Rakb gibi isimler, onun öğrencilerinden bazılarıdır.[217]

Eserleri: Eserleri daha çok şiir ve nahiv alanına dönüktür. Genellikle bazı önemli eserlere yazdığı şerhlerle de tanınan müellifin kıraate dair de bir çalışmasından söz edilmektedir.

a) ***Kitâb fî Kırâati Nâfi'***: Adından da anlaşılacağı üzere Nâfi' Kıraati'ni ihtiva etmekte olup günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[218]

---

217 Yemânî, Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî, **İşâratü't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nühâti ve'l-Lüğaviyyîn**, (thk. Abdülmecid Diyâb), Riyad 1986 (I. Bs.), s. 175; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 311-312; Fîrûzâbâdî, **el-Bülğa**, s. 176; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 994-995; **Müstemlah**, s. 234; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 436; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 127; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1495.

218 Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1709; Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, II, 547; **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 649; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 352; Ziriklî, **el-A'lâm**, VI, 196; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye ve 'A'lâmühâ bi'l-Mağrib fî 'Asri'l-Muvahhidîn 668-540/1145-1269**", Mecelletü'l-'Ulûmi ve'd-Dirâseti'l-İnsâniyye, Bingâzî, sy. IX, Aralık 2015, s. 6.

14. İsa b. Muhammed b. Fettûh el-Hâşimî Ebü'l-Esbağ el-Belensî (ö. 552/1157)

"İbnü'l-Mürâbıt" lakabıyla tanınan müellif, 479/1086'da Sarakusta'da dünyaya gelmiş, Belensiye'de ikamet etmiştir. Hayatıyla ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ebû Ali es-Sadefî gibi dönemin önder muhaddislerinden hadis okumasına rağmen, daha çok kıraatte derinleşmiştir. Hocaları arasında Ebû Zeyd el-Verrâk, Ebû Abdillah b. Bâssüh, İbnü's-Sannâ Ebu Bekir el-Hüdhüd, Ebû 'İmrân ed-Darîr gibi âlimler yer almaktadır. Oğlu Muhammed, Ebû Abdillah İbnü'l-Habbâz, Ebû Ömer b. 'Ayyâd ve kıraatle ilgili telif eserinin rivayet icazetini verdiği Ebû Abdillah b. Sa'âde gibi şahsiyetler ise ondan çeşitli alanlarda istifade etmiş isimlerdir. Güzel yazı yazdığı ve eski vesikalar konusunda da bilgin olduğu söylenen İbnü'l-Mürâbıt, Receb 552/Ağustos 1157'de vefat etmiştir.[219]

Eserleri: Kıraatle ilgili yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir.

a) ***Kitâbü't-Takrîb ve'l-Harşi'l-Mütedammin li Kırâati Kâlûn ve Verş:*** Kâlûn ve Verş Rivayeti'ni ihtiva etmektedir. Hasan Hamîtû'nun tahkikiyle neşredilen esere yönelik yüksek lisans düzeyinde bir çalışma yapılmıştır.[220]

15. Muhammed b. Muhammed b. Abdillah b. Mu'âz Ebû Bekir (Ebû Abdillah) el-Lahmî el-İşbîlî (ö. 553/1158)

"el-Felenkî" şeklinde tanınan müellifin, kıraat alanında zabtı sağlam ve bu ilmin tüm rivayetlerine hâkim olduğu; Arap dilinde ise uzman mertebesinde yer aldığı söylenmiştir. Ayrıca yazısının güzelliği de bir diğer ayırıcı özelliğidir. İşbîliyeli olup ilk eğitimini de burada, vefatından sonra ders halkasını devam ettirdiği Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır. İbn Şüreyh dışında Ebû Mervân el-Bâccî, İbnü'l-'Arabî, Ebü'l-

---

219 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 11-12; **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 296-298; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 425; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 225; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1087; **Müstemlah**, s. 343; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 541.

220 İbnü'l-Mürâbıt, **İ**sa b. Muhammed b. Fettûh el-Hâşimi Ebü'l-Esbağ el-Belensî, **Kitâbü't-Takrîb ve'l-Harşi'l-Mütedammin li Kırâati Kâlûn ve Verş**, (thk. Hasan Hamîtû), er-Râbıtatü'l-Muhammediyye, Rabat 2010.

Abbas b. Harb, Ebü'l-Abbas b. er-Rakkâk, Ebü'l-Mütarrif İbnü'l-Verrâk, İbnü Rüşd, Abdürrahim el-Hicârî, Ebû Bekir b. Ebi'd-Devş, Ebû Ömer b. Kevser, Ebû Bekir b. Hazm gibi sayısız âlimin dersine iştirak etmiştir. Bir müddet Cezayir'deki Benî Hammâd bölgesinde bulunmuş, Ebû Bekir b. Atîk'ten de faydalanmıştır. İşbîliye'de kıraate dair telif ettiği eserin rivayet icazetini verdiği Necebe b. Yahya'nın yanı sıra Ebû Muhammed b. Abdillah el-Bâccî ve Ebû Zer el-Huşenî gibi pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Zamanı tam olarak tayin edilememekle birlikte ömrünün geri kalanını Fas'ta geçiren ve buradaki Havrâ Mescidi'nde kıraat okutan Felenkî, Muharrem 553/Şubat 1158'de vefat etmiştir.[221]

Eserleri: İbnü'l-Kâdî'nin, iki farklı kişi gibi biyografisini aktarması ve ilk biyografide müellife *el-İşâra fî Kırââti'l-Eimme* adında bir eser nispet etmesi, hata ürünüdür.[222] İbnü'l-Kâdî dışındaki tüm kaynaklar, müellifin kıraatle ilgili iki eserinden söz etmektedir.

a) ***el-Îmâ ilâ Mezâhibi's-Seb'ati'l-Kurrâ***: Yedi kıraati ihtiva etmektedir. Herhangi bir eksiği olmadığı bidirilen yazma bir nüshası, Karl Max Kütüphanesi'nde (nr. 3 /21) bulunmaktadır.[223]

b) ***Lü'lüü'l-Kırâae***: Muhtevası ve günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[224]

16. Ali b. Abdilaziz b. Muhammed b. Mesud el-Kaysi Ebü'l-Hasen el-Bestî (ö. 554/1159'dan sonra)

Aslen Bestelidir (Baza).[225] Muvahhid hükümdarlarının, Mağrib'de kıraat okutması yönündeki davetleri üzerine Fas'a giderek burada yaşamıştır.[226] İbn Ebî Recâ

---

221 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 20-21; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1009; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 213; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, I, 126; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 264.

222 İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 263; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

223 **el-Fihrisü'ş-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât**, I, 29.

224 Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 215; Ziriklî, **el-A'lâm**, VII, 24; Nebîl b. Muhammed İbrahim Âl İsmail, **İlmü'l-Kırâât: Neş'etühû Atvâruhû ve Eseruhû fi'l-'Ulûmi'ş-Şer'iyye**, Mektebetü't-Tevbe, Riyat 2008, s. 319.

225 Ceyyâne'ye bağlı şehirlerden biridir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, I, 422.

226 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 264-265.

ve İbn Tâhir el-Ğaffârî gibi âlimlerden istifade etmiştir. Ebû Muhammed İbnü't-Tavîl ve Ebû Abdillah b. Halef b. Bâliğ gibi şahsiyetler, ilmî anlamda kendisinden yararlanan isimlerdir. Kıraat ilmi ve ihtilaflarına tam anlamıyla vâkıf ve fıkıhta da bilgin olduğu; Mâliki fıkhına ait meseleleri ezberlediği rivayet edilir. Fas'taki Kareviyyîn Mescidi'nde imamlık görevinin yanında kıraat de okutan İbn Mesud el-Kaysî'nin vefatı, 554/1159 yılından sonra şeklinde bildirilmiştir.[227]

Eserleri: Kıraatle ilgili olmak üzere yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir:

a) ***el-İstidlâl 'alâ Ref'i'l-İşkâl fî Cem'i'l-Kırââti ve Tebyîni'l-Me'âni'l-Mübhemât:*** Muhtemelen kıraatlerin kaynağı ve bu konudaki çeşitli meseleleri içermektedir. Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[228]

17. İbnü't-Tahhân Abdülazîz b. Alî b. Muhammed b. Abdilaziz Ebü'l-Asbağ el-İşbîlî es-Sümâtî (ö. 560/1165'ten sonra)

"Ebû Humeyd" ve "Ebû Muhammed" künyeleriyle de anılmış, "İbnü't-Tahhân" şeklinde meşhur olmuştur. Yaşadığı dönemde kıraat sahasının en yetkin ismi ve yetenekli üstadı, rivayetlerinde güvenilir ve Kur'ân tilavetinde mâhir bir kimse şeklinde nitelendirilmiştir. 498/1104 yılında İşbîliye'de doğmuş, ilk eğitimini de burada Ebü'l-Abbas b. 'Ayşûn ve Ebü'l-Hasen Şüreyh b. Muhammed gibi Endülüs'ün kıraat sahasındaki simge isimlerinden almıştır. Ardından Kurtuba ve Meriye gibi şehirlere yaptığı seyahatlerde karşılaştığı hocalardan kıraat ve hadis okumuş, memleketine dönmüştür. Doğu seyahatinde sırasıyla Fas, Merrâkûş, Mekke, Bağdat, Vasıt, Mısır ve Dımeşk'e uğramış; ardından vefatına kadar yaşayacağı Haleb'e yerleşmiştir. Söz konusu şehirlerde ilim tahsil etmiş, bunun yanında uzun yıllar başta kıraat olmak üzere çeşitli alanlarda talebe yetiştirmiştir. Zikredilen hocalarının yanı sıra İşbîliye'de Ebû Abdillah b. Abdirrezzâk el-Kelbî, Ebû Bekir İbn Mesleme;

---

227 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 196; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 214; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1617; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

228 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 196; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 214; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1617; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

Kurtuba'da Yahyâ b. Sa'âde ve Abdurrahman b. Muhammed b. el-Hattâb; Meriye'de Ebû Abdillah b. Ebî Ahade 'Aşere ve Ebû Muhammed er-Ruşâtî gibi dönemin meşhur isimlerinden istifade etmiştir. Ebû Tâlib İbnü Abdissemî'i el-Hâşimî, İbnü'l-Harrât el-İşbîlî, Ali b. İsa el-Ensârî ed-Dânî, İbnü Bekiyyi Ebü'l-Kasım el-Kurtubî ve Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed et-Tâî gibi şahsiyetler, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Muhtelif görüşlerin varlığıyla birlikte İbü't-Tahhân'ın vefatının 560/1165 yılından sonra gerçekleştiği söylenmektedir.[229]

Eserleri: İbnü't-Tahhân, Mekkî b. Ebî Talib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillah b. Şüreyh'ten sonra Endülüs'te kıraatle ilgili en fazla telifi olan âlimlerdendir. Sayıları farklılık arz etmekle birlikte kıraate dönük eserleri şu şekildedir:[230]

a) ***Mehâricü'l-Hurûf ve Sıfâtühâ***: Harflerin mahreç ve sıfatlarıyla ilgili olup dört bölümden meydana gelmektedir. Muhammed Yakub Türkistânî tarafından tahkik edilerek 1984 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

b) ***Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ***: Vakf-ibtida meselesini içermektedir. Hüseyin el-Bevvâb'ın tahkikiyle Mektebetü'l-Meârif Yayınevi tarafından 1985 yılında, Riyad'da yayımlanmıştır.

c) ***Tahsîlü'l-Hemzeteyni'l-Vârideteyn fî Kitâbillâhi Te'âlâ min Kelimetin ev Kelimeteyn***: Ebû 'Amr b. 'Alâ'nın, bir ya da iki ayrı kelimede arka arkaya gelen

---

229 İbnü't-Tahhân, Abdülazîz b. Alî b. Muhammed b. Abdülaziz Ebü'l-Asbağ el-İşbîlî es-Sümâtî, **Mehâricü'l-Hurûf ve Sıfâtühâ**, (thk. Muhammed Yakub Türkistânî), Beyrut 1984, (Neşredenin girişi, s. 19-52); **Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ**, (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1985, (Neşredenin girişi s. 8-11); **Tahsîlü'l-Hemzeteyni'l-Vârideteyn fî Kitâbillâhi te'âlâ min kelimetin ev kelimeteyn**, (nşr. Muhammed Yakub Türkistânî), Medine 1992, (Neşredenin girişi, s. 19-22); **Mürşidü'l-Kâri ilâ Tahkîki Me'âlimi'l-Mekâri**, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Mektebetü't-Tâbi'în, Kahire 2007, (Neşredenin girişi, s. 5-13); **el-İnbâ' fî Usûli'l-Edâ**, (nşr. Hâtim Salih ed-Dâmin), Mektebetü't-Tâbi'în, Kahire 2007, (Neşredenin girişi, s. 5-13); İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 93-94; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 177-178; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1051-1052; **Müstemlah**, s. 268-269; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, XVIII, 529; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 355; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 634; Taş, Adem, **İbnü't-Tahhân ve Tecvid İlmindeki Yeri**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, s. 12 vd.; Altıkulaç, Tayyar, "İbnü't-Tahhân", **DİA**, XXI, 227-228.

230 Eserlerle ilgili ayrıca bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, II, 294, 656 vd. **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 579; Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 22; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm,** IV, 154, 160; **el-Fihrisü'ş-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü't-Tecvîd**, I, 61-64; Taş, **İbnü't-Tahhân ve Tecvid İlmindeki Yeri**, s. 22-25; Altıkulaç, "İbnü't-Tahhân", **DİA**, XXI, 227-228.

hemzeleri okuyuş şeklini konu edinmektedir. Muhammed Yakub Türkistânî'nin tahkikiyle 1992 yılında Medine'de neşredilmiştir.

d) ***Mürşidü'l-Kâri ilâ Tahkîki Me'âlimi'l-Mekâri:*** Eser, ilki *Mukaddime fi't-Tecvîd* adıyla harflerin mahreç ve sıfatlarıyla ilgili açıklamaları; diğeri de *Mukaddime fî Usûli'l-Kırâât* ismiyle kurrânın çeşitli konulardaki ihtilaflarıyla ilgili açıklamalardan oluşan iki adet mukaddimeyi ihtiva etmektedir. Makkarî'nin yanlış anlamasının bir sonucu olarak bu iki mukaddime, müellife ait iki esermiş gibi gösterilmiş, sonraki kaynaklarda da bu hataya düşülmüştür.[231]

e) ***el-İnbâ' fî Usûli'l-Edâ***: Tecvid ve kıraat farklılıklarına dair çeşitli hususlardan meydana gelmektedir. Hâtim Salih ed-Dâmin'in tahkikiyle Mektebetü't-Tâbi'în Yayınevi tarafından 2007 yılında, Kahire'de yayımlanmıştır. Ayrıca eser, bazı kaynaklarda *el-İnbâ' fî Tecvîdi'l-Kur'ân* ismiyle de zikredilmektedir. Ne zaman ve nerede yayımlandığı bilinemeyen bir derginin 213-241. sayfalarında, bizzat muhakkikin kendi tarafından bu isimle zikredilmiştir. Ancak içeriklerinin araştırılması sonucu yukarıda ismi geçen iki eserin de aynı olduğu görülmüştür. Muhtemelen muhakkik, sonraki araştırmalarında tek eser olduğu kanısına varmış ve bu isimle eseri neşretmiştir.

f) ***Risâle fi'z-Zââti'l-Vâkıa fî Kitâbillâhi Te2âlâ***: Kur'ân'daki zâ (ظ) harfinin geçtiği kelimelerle ilgili küçük bir risale olup hazihazırda mahtûttur.[232]

18. Yezîd b. Abdilcebbar b. Abdillah Ebû Hâlid el-Mervânî el-Kurtubî el-Ümevî (ö. 566/1162)

Kurtubalı olup hayatının neredeyse tamamını burada geçirmiştir. Bir ara iplik ticareti amacıyla seyahate çıkmak istemiş ancak buna takat getiremeyerek Kurtuba'ya geri dönmüştür. Önce Edhem Camii, ardından da Ebû 'Alâka Camii'nde kıraat okutmuştur. Başta babası Ebû Tâlib olmak üzere Ebû Muhammed İbn 'Attâb, Ebü'l-Velîd b. Rüşd, Ebü'l-Kasım b. Savâb, Ebü'l-Velîd b. Tarîf, Ebü'l-Hasen b. Müğays,

231 Daha detaylı bilgi için bkz. İbnü't-Tahhân, **Mürşidü'l-Kâri**, (Neşredenin girişi, s. 14-15).
232 Yazma nüshaları için bkz. Altıkulaç, "İbnü't-Tahhân, **DİA**, XXI, 227-228.

Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, Ebû Muhammed en-Nefezî, Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş ve Ebü'l-Hasen b. Şüreyh gibi dönemin kıymetli isimlerinden istifade etmiştir. Ebû Ca'fer b. Yahya ve Ebü'l-Kasım b. Bekâ gibi şahsiyetlerin, kendisinden ilmî anlamda faydalandığı Yezîd b. Abdilcebbar, 566/1162 yılında vefat etmiştir.[233]

Eserleri: Arap dili, kıraat ve şiirle ilgilenmiş, bu alanların tümüne yönelik çalışmalar vücuda getirmiştir. Telif eserleri dışında şerhleriyle de tanınan müellife, kıraatle ilgili yalnızca bir eser nispet edilmiştir:

a) ***Kitâb fî Kırâati Nâfi':*** İsminden de anlaşılacağı üzere Nâfi' Kıraati'ni içermektedir. Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[234]

19. Ali b. Muhammed el-Mürâdî Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 563/1167'den sonra)

Hayatıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Aslen Belensiyeli olup Muvahhid hükümdarlarının, kıraat ilminin ihyası için Endülüs'ten Mağrib'e davet ettiği isimler arasında yer almıştır. Bu sebeple Mağrib ve Endülüs arasında mekik dokumuş, kıraatin tedrisiyle oldukça fazla iştigal etmiştir. Arap dili ve şiirle de alakadar olan Ali b. Muhammed el-Belensî'nin bilinen tek hocası, Belensiye'de kendisinden kıraat okuduğu Ebü'l-Hasen b. Lübb eş-Şehîd'dir. Vefat tarihi net olarak bilinememektedir. Bununla birlikte aşağıda aktarılacak eserinin hâtime kaydından hareketle vefatının 563/1167 yılından sonra gerçekleştiği söylenebilir.[235]

Eserleri: Eserlerini manzume türünde kaleme alması, şiirle münasebetinden ileri gelmiş olmalıdır. Kıraat ilmine yönelik yalnızca bir çalışmasından bahsedilmektedir.

a) ***el-Münassaf fî Hicâi'l-Mushaf***: Öğrencilerinin arzusu üzerine meydana getirdiği bu manzumeyi kısa sürede bitirmiş ve Muvahhid emîri Ebû Ali el-Hasen b.

---

233 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 233; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 444-445; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1062; **Müstemlah**, s. 430; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 332.

234 Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, IV, 120.

235 Müellif, bu eserinin girişinde, çalışmayı zikredilen yılda tamamladığını haber vermiştir. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 210-211; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 340; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 5.

Abdilmümin'e hediye etmiştir. Ebû Abdillah el-Harrâz, 12 meselede ilgili çalışmadan iktibasta bulunmuştur. Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[236]

20. Yahyâ b. Sa'dûn b. Temâm Ebû Bekir el-Ezdî el-Kurtubî (ö. 567/1172)

Rebîulevvel 486/Nisan 1093'te Kurtuba'da dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini de burada almıştır. İmâm, ârif, allâme, sika, geniş bilgi sahibi, iyi bir araştırmacı, mütedeyyin, ağır başlı, hoşgörülü ve müttakî gibi övgü dolu pek çok sıfatla methedilmiştir. Endülüs'te çeşitli isimlerden kıraat, hadis ve Arap dilinde istifade ettikten sonra Doğu seyahatlerine başlamıştır. Tam anlamıyla bir seyyah şeklinde nitelendirilebilecek Yahya b. Sa'dûn'un Mehdiye, İskenderiye, Mısır, Bağdat, Hârizm, Dımaşk, Azerbaycan, Halep, Musul ve İsfahan gibi dönemin önde gelen ilim ve kültür merkezlerine yaptığı ziyaretler, onun bilinen seyahatlerindendir. Uğradığı şehirlerde yörenin önder şahsiyetlerinden faydalanmasının yanında, yetiştirdiği öğrencilerle de isminden söz ettirmiştir. Ebü'l-Kasım ez-Zemahşerî, Halef b. İbrahim en-Nehhâs, Ebû Muhammed b. 'Attâb, Ebû Bekir et-Turtûşî, Ebû Bekir Muhammed b. Saîd ed-Darîr, *et-Tecrîd*'in müellifi İbnü'l-Fahhâm, Ebû Abdillah er-Râzî, Ebû Sâdık b. Yahyâ el-Medînî, Ebû Tâhir es-Silefî, Muhammed b. Berekât es-Saîdî, Ali b. Ömer el-Ferrâ, Sıbtu'l-Hayyât, Ebü'l-'İz b. Kâdiş ve Cemâlü'l-İslam es-Sülemî, onun kaynaklarda zikredilen sayısız hocasından bir kısmıdır. Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî'nin yanı sıra Muhammed b. Ebü'l-Ferec el-Mevsılî, Ebû Ca'fer el-Felenkî, Muhammed b. Abdilkerîm el-Bevâzîcî, İsfendiyâr b. Muvaffak b. Muhammed, Ebû Sa'd es-Sem'ânî, Ebü'l-Hasan el-Katîi ve Abdullah b. Husayn el-Mevsılî gibi şahsiyetler, kendisinden ilim tahsil etmiş isimler arasında yer almaktadır. Yahya b. Sa'dûn, 1 Şevval 567/27 Mayıs 1172'de bir Kurban yahut Ramazan bayramı günü seyahatlerinin son durağı olan Musul'da vefat etmiştir.[237]

---

236 Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb**, s. 46; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 38-39; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 5.

237 İbn Sa'dûn el-Kurtubî, Yahyâ b. Sa'dûn b. Temmâm el-Ezdî el-Kurtubî, **el-Mukaddimetü'l-Kurtubiyye**, (nşr. Ahsen Zekkûr), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005, (Neşredenin girişi, s. 62-67); İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 176-177; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 400; İbnü'l-Kıftî, **İnbâhü'r-Ruvât**, IV, 43-44; Fîrûzâbâdî, **el-Bülğa**, s. 313; Hamevî, **Mu'cemü'l-Üdebâ**, s. 2815-2816; **Mu'cemü'l-Büldân**, IV, 324; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1024-1025; **'İber**, III, 53; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XX, 546-548; **Müstemlah**, s. 403-404; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-**

Eserleri: Akîde, fıkıh, hadis ve şiir gibi sahalara dönük çalışmalar meydana getiren müellifin, kıraatle ilgili yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) *el-Kurtûbiyye fi'l-Kırâât*: İbnü'l-Fahhâm'ın *et-Tecrîd*'ine benzer tarzda kaleme alındığı bilgisinden hareketle yedi kıraati kapsadığı düşünülen bu eserin günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[238]

21. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Kevser el-Mehâribî Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 589/1193)

509/1115'te Gırnata'da dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini de burada, babası Ebü'l-Abbas'tan almıştır. 547/1152 yılında hac vazifesini ifa etmek üzere babasıyla birlikte Mekke'ye giderek Ebü'l-Feth el-Kerûhî'den et-*Tirmizî*'yi dinlemiş, Ebû Ali b. el-'Arcâ el-Kayravânî ve Ebü'l-Hasen b. Rıza el-Kefîf el-Belensî'den kıraat ve hadis okumuştur. Ayrıca Ebü'l-Muzaffer eş-Şeybânî, Ebû Bekir b. el-Hasen et-Tûsî, Ebü'l-Abbas el-İklîşî ve Ebû Hafs el-Miyâneşî'den hadis dinledikten sonra, Mısır'a geçmiştir. Burada Ebü'l-Velîd b. Hıyera, Ebü'l-Abbas b. Ahmed el-Lahmî ve Ebü'l-Feth el-'Ulvî gibi âlimlerden kıraat; Ebû Muhammed b. Berrî' ve Ebû Tâhir es-Selefî'den de nahiv ve edebiyat alanında istifade ederek 556/1162'de Gırnata'ya dönmüştür. Ömrü vefa edene kadar hadis ve kıraat gibi çeşitli sahalarda talebe yetiştiren müellifin öğrencileri arasında Ebû Bekir İbn Vaddâh, İbn Abdilmecid el-Ceyyâr, İbn Yusuf el-Vâşirî, Ebü'l-Hasen b. Kutrâl, İbn Havtillah, Ebû Osman Saîd el-Hassâr ve İbn Muhammed el-Kevvâb gibi şahsiyetler yer almaktadır. Kurrânın önderlerinden addedilen Muhammed b. Kevser, 25 Rebîulahir 589/30 Nisan 1193 tarihinde Gırnata'da vefat etmiştir.[239]

Nihâye, II, 324-325; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 116-118; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 369-371; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VI, 372; Çetin, Mustafa, "İbn Sa'Dûn el-Kurtubî, **DİA**, XX, 299.

238 İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-Arifîn**, II, 521; Ziriklî, **el-A'lâm**, VIII, 147; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 134.

239 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 217-218; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 279-280; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 145-146; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1093-1094; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 464; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1558; Hâlid Mansur b. Abdillah b. İdris. **Ârâü'l-Muhaddisîn fi'l-Hadîs'l-Hasen li zâtihi ve li ğayrih**, Yayımlanmamış doktora tezi, Suud, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2000, II, 520.

Eserleri: Eski kaynaklarda müellifin kıraat ilmine dönük çeşitli eserlerinin varlığı haber verilmekte birlikte bu eserlerin isimleri ve sayıları belirtilmemektedir. İsmi açıkça zikredilen yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) *el-'Arûs fi'l-Kırâât*: Muhtemelen yedi kıraate ait farklılıkları ihtiva etmektedir. Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[240]

22. Kasım b. Fîrruh b. Halef b. Ahmed Ebü'l-Kasım er-Ru'aynî eş-Şâtıbî ed-Darîr (ö. 590/1194)

Endülüs yerlilerinin dilinde demir manasına gelen "Fîrruh" lakabının, ilmî anlamdaki gücü sebebiyle kendisine verildiği söylenen müellif, 538/1114'ün sonlarında Şâtıbe'de doğmuş, "Şâtıbî" şeklinde tanınmıştır. İlk eğitimini memleketinde almış, hafızlığını ikmal ettikten sonra, bir müddet kıraat okuyup hatiplik yapmış, akabinde Belensiye'ye geçmiştir. Burada, dönemin önemli âlimlerinden pek çok eser dinlemiş ve çeşitli sahalarda istifade etmiş, Şâtıbe'ye dönerek bir süre talebe yetiştirmiştir. İdarecilerin, kendilerini övmesi için yaptıkları baskılara boyun eğmeyerek yaklaşık otuz dört yıllık Endülüs yaşamını, 572/1176 hac ibadetini yerine getirmek ve bir daha dönmemek üzere başladığı Doğu seyahatiyle noktalamıştır. Mekke'den İskenderiye'ye uğrayarak tedrisatta bulunmuş, hac ibadetini yerine getirdikten sonra, hayatının sonuna kadar yaşayacağı Kahire'ye yerleşmiştir. Kâdî el-Fâzıl tarafından kıraat ve hadis gibi dersleri okutması için görevlendirmiştir. Selâhaddîn Eyyûbî'yi kutlamak gayesiyle 589/1193'da Kudüs'e de gitmiş, burada ramazan ayını geçirdikten sonra tekrar Kahire'ye dönmüştür. Mısır'da evlenen Şâtıbî'nin, kendi gibi kıraat âlimi olan oğlu Muhammed[241] ve öğrencisi Ali b. Şücâ' b. Sâlim'le evlenen kızı olmak üzere iki evladından söz edilmektedir. Büyük bir ezber yeteneği ve keskin bir zekâsı bulunduğu, ihlaslı ve temiz olduğu, zâhidâne bir hayat yaşadığı, çok gerekmedikçe konuşmadığı bildirilen müellif hakkında, hali sorulduğunda "âfiyetteyim" dışında bir söz söylemediği rivâyet edilmiştir.[242] İbnü'l-

[240] Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 401. Ayrıca bkz. Bir önceki dipnot.
[241] İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 202.
[242] İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-A'yân**, IV, 72.

Lâyüh Ebu'l-'Âs en-Nefzî, Ebü'l-Hasen b. Hüzeyl, Ebû Abdillah b. Müferric el-İşbilî, Ebu'l-Kasım İbn Hubeyş, Ebû Abdillah b. Hamîd, Halef b. Ni'me el-Belensî, Ebû Abdillah b. Abdirrahîm el-Gırnâtî, Ebû Tâhir es-Silefî ve 'Âşir b. Muhammed b. 'Âşir gibi âlimler, Şâtıbî'nin hocalarından bazılarıdır. Kendisinden ders almak için farklı şehirlerden pek çok insanın akın ettiği ifade edilen müellifin öğrencileri arasında, kıraat ilminin mihenk taşlarından biri olan Alemüdddîn es-Sehâvî başı çekmektedir. Onun yanı sıra Ali b. Şücâ' b. Sâlim, Ebû Bekir Muhammed b. Vaddâh el-Endelüsî, Muhammed b. Ömer el-Kurtubî, Ali b. Hibetillah b. Selâme, Ebu'l-Kasım İsâ b. Mekkî el-Âmirî, Muhammed b. Amr el-Kürdî, Îsâ b. Yusuf b. İsmail el-Makdisî ve Abdurrahmân b. İsmail et-Tûnusî gibi şahsiyetler, Şâtıbî'nin öne çıkan öğrencilerinden bazılarıdır. İbnü'l-Cezerî'nin, meşhur kabrini birkaç defa ziyaret ettiğini ve bazı öğrencileri tarafından da ziyaret edilerek eserini arz ettiklerini bildirdiği Şâtıbî,[243] 28 Cemâziyelâhir 590/20 Haziran 1194 tarihinde, Kahire'de vefat etmiş ve Kâdî el-Fâzıl Türbesi'ne defnedilmiştir.[244]

Eserleri: Meydana getirdiği çalışmalarla kıraat sahasının simge isimlerinden kabul edilmiştir. Bu çalışmaların en meşhurları ise Ebû Amr ed-Dânî'nin telifatına yönelik oluşturduğu manzumelerdir. Kıraatle ilgili eserlerinin isimleri ve kısa muhtevaları şöyledir:

a) ***Hırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehâni:*** Dânî'nin et-*Teysîr*'inin manzum şeklidir. 1173 beyit oluşan bu eser, *eş-Şâtıbiyye, el-Kasîdetü'l-Lâmiyye ve eş-*

243 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 22.

244 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 73-74; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 347; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 461-468; Muvaffakuddin b. Osman, **Mürşidü'z-Züvvâr**, s. 630-632; Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el Makdisî, **ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn, Terâcimü Ricâli'l-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi'**, (thk. Muhammed Zâhid Kevserî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, V, 6-7; Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, **et-Tekmile li-Vefeyâti'n-Nakale**, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984, I, 207-208; Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ**, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), y.y. t.y. VII, 270-272; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1110-1115; **Müstemlah**, s. 366-367; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XXI, 261-264; **İbnü'l-Kıftî, İnbâhü'r-Ruvât**, IV, 160; İbn Kunfüz, **Kitâbü'l-Vefeyât**, s. 296; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 260; **Husnü'l-Mühâdara**, I, 496-497; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 22-25; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, II, 149-151; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 43-46; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VI, 494; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kıraât bi'l-Mağrib**, s. 38; Çollak, Fatih, **Kıraat ilminde İmam Şâtıbi ve eş-Şâtıbiyye**, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 20 vd.; Çetin, Abdurrahman, **"**Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh", **DİA**, XXXVIII, 376-77.

Şâtıbiyyetü'l-Kübrâ isimleriyle de bilinmektedir. Yedi kıraate dönük en mühim manzume kabul edilir. Çok büyük iltifat görmüş, üzerine sayısız şerh yazılmış ve pek çok neşri yapılmıştır.[245] Arap dünyasında gerek Ebü'l-Kasım eş-Şâtıbî gerekse adı geçen eseriyle ilgili hatırı sayılır nicelikteki bilimsel araştırma bilinmektedir. Ülkemizde de *Kıraat ilminde İmam Şâtıbi ve eş-Şâtıbiyye* adıyla Fatih ÇOLLAK tarafından 1991 yılında, Marmara Üniversitesi'nde bir doktora tezi hazırlanmıştır.

b) *'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Makâsıd*: Dânî'nin *el-Muknî*'ine, altı kelimenin imlasının da eklenmesiyle oluşturulan bu manzume, Mushaf imlasını ihtiva etmekte olup 298 beyitten müteşekkildir. *eş-Şâtıbiyyetü's-Suğrâ* ve *Kasîdetü'-Râiyye* şeklinde de bilinir. Hüseyin Rizevî tarafından Türkçe'ye de çevrilmiş, pek çok şerhi ve neşri yapılmıştır.[246]

c) *Tetimmetü'l-Hırz min Kurrâi Eimmeti'l-Kenz fi'l-Kırââti's-Seb'*: Yedi kıraate ait 14 rivayeti içermekte, *Hırzü'l-Emânî*'ye benzediği söylenmektedir. Almanya'da bir yazma nüshası bulunan esere,[247] Muhammed b. Muhammed el-'Advî, 920/1514 yılında üç kıraat daha ekleyerek şerh yazmıştır.[248]

Yukarıdakiler dışında Kur'ân'daki zâ harflerini dört beyitte topladığı *ez-Zâât fi'l-Kurân*, Ali b. Abdülganî el-Husrî'nin "sûât" (**سوءات**) kelimesiyle ilgili sorusuna cevap niteliğindeki on beyitten oluşan bir manzumesi ve kıraat sahasına dönük risale tarzındaki çeşitli manzumeleri de bulunmaktadır.[249]

---

245 Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, **Hırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehâni fi'l-Kırââti's-Seb',** (nşr. Muhammed Temîm), Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, Medîne 2010 (V. Bs.); Eserle ilgili çeşitli neşirler ve şerhler için ayrıca bkz. Çollak, Fatih, "eş-Şâtıbiyye", **DİA**, XXXVIII, 377-379.

246 Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, **'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Makâsıd**, (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Suud 2001. Çeşitli neşirleri için ayrıca bkz. Çetin, "Şâtıbî", Kâsım b. Fîrruh", **DİA**, XXXVIII, 376-77.

247 Sâlim Muhammed Muhammed, **Ebhâs fi'l-Kırâât**, Medine 1993, s. 24.

248 Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 343.

249 Ebü'l-Kasım eş-Şâtıbî'nin eserleriyle ilgili ayrıca bkz Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I,343, 646, II, 1159, 1921; **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 828; **el-Fihrisü'ş-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât**, I, 118-181; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, I, 248, 252, IV, 62, 66, 107; Çollak, **Kıraat ilminde İmam Şâtıbi ve eş-Şâtıbiyye**, s. 79-88; Çetin, "Şâtıbî", Kâsım b. Fîrruh", **DİA**, XXXVIII, 376-77.

4.4.2. *eş-Şâtıbiyye* Merkezli Dönem Kıraat Literatürü

1. Müraccâ b. Yunus b. Süleyman b. Ömer b. Yahya el-Ğâfikî Ebû Ömer el-Mürcîkî (ö. 600/1203-04)

Mürcîk kasabasına[250] mensubiyeti sebebiyle "Mürcîkî" şeklinde tanınmıştır. Kıraati, Şilb şehrinde İbn İyâz eş-Şilbî, İşbîliye'de Ebü'l-Kasım el-Kantârî ve İbn Hayr el-İşbîlî gibi âlimlerden tahsil etmiştir. Muvahhid hükümdarlarının, Mağrib'de çeşitli ilimleri geliştirmek gayesiyle Endülüs'ten davet ettiği âlimlerden biri olan Mürcîkî, Mağrib'in Sebte ve Tanca şehirlerinde bu ilmin tedrisiyle iştigal etmiştir. Ebü'l-Abbas el-'Uzefî, Ebü'l-Hasen eş-Şârrî, Ebü'l-Fazl 'İyâz b. Muhammed ve Ebû Abdillah et-Tarrâz gibi şahsiyetler, ondan bu sahada istifade etmişler ve telif eserini dinlemişlerdir. Doksan yıl yaşadığı söylenen Mürcîkî'nin, 600/1203-1204 yılı gibi vefat ettiği bildirilmektedir.[251]

Eserleri: Kıraate dair yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir.

a) ***Şerhu fî Kasîdeti'l-Husrî fi'l-Kırâât***: İbn Abdilganî el-Husrî'nin *Kasîdetü'l-Husrîyye*'sinin şerhi olup günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[252]

2. Yahya b. Muhammed b. Halef b. Ahmed b. İbrahim b. Saîd Ebû Zekeriyya el-Hevzenî el-İşbîlî (ö. 602/1206)

Aslen İşbîliyeli olup Muvahhid hükümdarının 592/1195 yılındaki daveti üzerine Sebte'ye taşınmıştır. Ebü'l-Hakem b. Haccâc'a yirmi; Ebü'l-Esbağ es-Sümâtî'ye de sekiz defa yedi kıraati, Ebü'l-Hakem b. Battâl'a yirmi defa Ya'kûb Kıraati'ni okumuştur. Bunun yanında Ebû Bekir Muhammed b. Abdillah, Ebû Bekir İbn Hayr gibi hocalardan ders almış, Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten de kıraat alanında istifade etmiştir. Kendi döneminde kıraat ilminin saygın isimlerinden addedilen

---

250 Endülüs'ün doğusundaki Ekşûniyye'ye bağlı bir kasabadır. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 103.

251 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 200; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 43; Zehebî, **Müstemlah**, s. 176; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 284; Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb**, s. 46; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 2638.

252 Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1344; **Hediyyetü'l-Arifîn**, II, 426; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, III, 842. Ayrıca bkz. Bir önceki dipnot.

Hevzenî'nin, şâzları da dâhil, tüm rivayetlere vakıf olduğu bildirilmiştir. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şârrî ve Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer el-Kurtubî gibi kimseler, onun öğrencilerindendir. Son dönemlerinde görme yetisini kaybeden müellif, Ramazan 602/Nisan 1206'da vefat etmiştir.[253]

Eserleri: Ğarîbü'l-Kur'ân'a yönelik bir manzumesi dışında, kıraat ve tecvide dair genel bir çalışmasından da bahsedilmektedir.

a) ***Manzûme fi'l-Kırâât ve't-Tecvîd:*** Harflerin mahreç ve sıfatları, tecvîd ve kıraat farklılıkları ile ilgili olarak, genel başlık altında zikredilen bu manzumelerin günümüzdeki varlıkları bilinememektedir.[254]

3. Ahmed b. Münzir b. Cehver b. Ahmed el-Ezdî Ebü'l-Abbas el-İşbîlî (ö. 615/1218)

Özellikle fıkhî yönü güçlü olan müellif, Ebû Bekir b. Halef b. Sâaf ve Şüreyh b. Muhammed gibi isimlerden de kıraat sahasında tahsilde bulunmuştur. Uzun süre Ebû Abdillah b. Mücahid'in fıkıh derslerine katılmış, edebiyatta da Ebû İshak b. Melkûn'dan istifade etmiştir. Mütedeyyin ve faziletli bir kimse olduğu, ders verdiği mescit ve evinin dışında bir yere gitmediği söylenmiş, idareciler ve onların tebasından kimselerin, uygun görmediği işlerde kendisine nüfus edemedikleri bildirilmiştir. Ağır başlı ve disiplinli; ders işlerken adeta başının üstündeki bir kuş uçacakmış gibi sakin bir tavır segilediği haber verilmiştir. İbn Halef el-Ferrâk, İbn Muhammed el-'Anfeka, İbn Abdillah b. ez-Zeyyât, Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen er-Ru'aynî ve Muhammed b. Ahmed b. Vehb gibi şahsiyetler, onun öğrencilerinden bazılarıdır. İbn Cehver, Recep 615/Eylül 1218'de İşbîliye'de vefat etmiş, şehrin dışındaki bir kabristana defnedilmiştir.[255]

---

253 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 186; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 410-411; Zehebî, **Müstemlah**, s. 407; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 329; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 2911.

254 Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, IV, 112; Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb**, s. 46; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

255 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 98-99; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 727; Ebü'l-Hasen er-Ruaynî, Ali b. Muhammed b. Ali el-İşbîlî, **Bernâmec Şüyûhu'r-Ru'aynî**, (thk. İbrahim Şebbûh), Dımeşk 1962, s. 19; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 127; Mahlûf,

Eserleri: Kıraat sahasına dönük yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) *Kitâb fî Rivâyeti Verş:* Verş Rivayeti'ni içerdiği anlaşılan bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[256]

4. Ya'îş b. Ali b. Ya'îş b. Mesûd b. el-Kadîm Ebü'l Bekâ İbn Fürtûn eş-Şilbî (ö. 626/1228)

Şilb şehrine mensup olup Ebû Muhammed künyesiyle de anılmıştır. Endülüs'te Ebü'l-Hasen b. 'Akîl ve Ebû 'İmrân b. Zekeriyya gibi âlimlerden kıraat; Ebü'l-Kasım el-Kantarî eş-Şilbî, Ebü'l-Hakem b. Haccâc, İbn Beşküvâl, Ebû Abdillah b. Zerkûn ve İbn Ubeydillah'tan hadis ve Arap dili eğitimi almıştır. Şilb'in kuşatılması sebebiyle buradan ayrılarak Merrâkûş'te bir müddet ikamet edip Fas'a yerleşmiştir. Fas'ta Kâdî Ebû Abdillah İbnü'r-Remâme, Ali b. Hüseyin el-Levâtî, Ebû Abdillah İbn Halil el-Kaysî ve İbn 'Udeys gibi isimlerin derslerine iştirak etmiştir. Aralarında Ebü'l-Hasen İbnü'l-Kattân, Ebü'l-Abbas en-Nebâtî, Ebû Bekir b. Ğalbûn'un da bulunduğu pek çok kimseye kıraat ve hadis dersleri vermiştir. İbn Mesdî'nin de kendisine, bir kereye mahsus on kıraati okuduğunu belirttiği ve doksan yedi yıl yaşadığı bildirilen İbn Kadîm, 626/1228 yılında vefat etmiştir.[257]

Eserleri: Kıraatle birlikte fıkıhta da öne çıktığı, İbn Mâlik'in faziletleri hakkında telifata sahip olduğundan söz edilmiştir. Bunun yanında Zehebî, İbn Kadîm'in, 500 ciltlik bir külliyatından bahsetmekle birlikte[258] bu külliyatın, kendi eserlerinden ziyade istinsah ettiği eserler olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklar, kıraat ilmine ait eserlerinin bulunduğunu belirtilse de bazılarında, muhteva ve isimleri

---

Şeceratü'n-Nûr, I, 252; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 230; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 431.

256 Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 311. Ayrıca bkz. bir önceki dipnot.

257 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 235-236; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 452; Zehebî, **Müstemlah**, s. 432-433; **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1195-1196; **Cüz fî Ehli Mie**, (thk. Ebu Yahya Abdullah el-Kinderî), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997, s. 81-82; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 34; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 546-547; es-Semlâlî, el-Abbas b. İbrahim, **el-İ'lâm bimen Halle Merakeş ve Ağmâtü Mine'l-A'lâm**, (nşr. Abdulvahab b. Mansur), el-Matbaatü'l-Mülkiyye (2. Bs.) Rabat 1993, X, 275-276; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

258 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1195-1196.

hakkında bilgi verilmemiştir. Kıraatle ilgili, ismi ve muhtevasına vakıf olunan bir tane eserinden söz edilmektedir:

a) ***eş-Şemsü'l-Münîr fi'l-Kırââti's-Seb'i'ş-Şehîr***: Yedi kıraat farklılıklarını içermektedir. Söz konusu eseri İbnü'l-Ebbâr, İbnü'l-Kâdî ve es-Semlâlî gibi isimler, müellife nispet etmişlerdir.[259] Araştımalarımız sonucunda, İbn Debbâs'a (ö. 524/1129) ait, aynı isimde bir çalışmaya da tesadüf edilmiştir.[260] İbn Debbâs'ın vefatının İbn Kadîm'den yaklaşık yüz yıl önce gerçekleştiği bilgisinden hareketle, bu noktada iki ihtimalden bahsedilebilir. Birincisi, yukarıda sözü edilen müelliflerin yanlış nispeti; ikincisi de İbn Kadîm'in aynı isimde bir eser telif etmiş olmasıdır. İbn Kadîm'in kıraatteki yetkinliği ve onun hayatını aktaran kaynakların hemen hepsinde, müellifin kıraate ait eserlerinin varlığı bilgisi göz önünde bulundurulursa ikinci seçeneğin biraz daha kuvvetli bir ihtimal olduğu düşünülebilir.

5. Abdurrahman b. İsmail b. Ahmed b. İbrahim el-Ezdî Ebü'l-Kasım et-Tûnusî (ö. 625/1227-28)

"İbnü'l-Haddâd" şeklinde tanınan müellif, 550/1155'ten sonra Tunus'ta doğmuş,[261] ilk eğitimini de burada, Ebû Muhammed b. Ebi'l-Kasım el-Müeddib, Ebü'l-Hasen Ali b. Elyesa, Ebü'l-Hasen b. Münâsıf el-Kurtubî ve Necebe b. Yahya gibi âlimlerden almıştır. Doğu seyahati esnasında hac farizasını da yerine getirdiği Mekke'de Ebû Hafs el-Meyâneşî ve Ebû İbrahim et-Tûnusî'den tahsilde bulunmuştur. Mısıra'da Ebü'l-Kasım b. Câre, Ebû Muhammed b. Berrî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Abdirrahman, Ebü'l-Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, Ebü't-Tahir b. 'Avf ve Ebû Abdillah b. el-Hadramî'den kıraat ve hadis gibi alanlarda faydalanmıştır. Dimyat'a da uğrayarak Ebü'l-Hasen b. ed-Dimâğ en-Nahvî''nin derslerine iştirak edip kendisinden Arap dili okumuştur. Sicilya'ya uğradığı da söylenen Abdurrahman b. İsmail, Dimyat seyahatinin ardından bir müddet Sebte'de kalmış, oradan Endülüs'e geçmiştir.

---

259 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 235-236; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 546-547; es-Semlâlî, **el-İ'lâm**, X, 275-276.

260 Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1065; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 101.

261 Bir dönem, Endülüs'ün çeşitli şehirlerinde ikamet etmesi, hatta kadılık yapması sebebiyle bu çalışmada kendisine yer verilmiştir.

Özellikle Endülüs'ün doğu şehirlerini dolaşmış; İşbîliye ve Mürsiye'de ikamet etmiş, Şilb'de kadılık yapmıştır. Bu arada Arap dili ve kıraat gibi çeşitli alanlarda dersler de vermiş, bir dönem Gırnata'da da bulunmuştur. İbnü'l-Haddâd'ın vefat tarihiyle ilgili 625-640/1227-1242 yılları arası kaydedilmekle birlikte genel kanı, 625/1227'de vefat ettiği yönündedir.[262] İbnü'l-Ebbâr, İbnü'l-Haddâd'ın vefatının -emin olmamakla birlikte- Marakeş'te gerçekleştiğini bildirmiştir.[263]

Eserleri: Kıraat sahasına dönük yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir.

a) *Şerhu Hırzi'l-Emânî:* Bizzat yazarı Ebü'l-Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'den dinlediği *Hırzü'l-Emânî* adlı çalışmanın yönelik şerhidir. İbnü'l-Cezerî'nin, *Hırzü'l-Emânî*'ye dair ilk şerh" şeklinde tanımladığı bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[264]

6. Muhammed b. Hüseyin b. Müvaffak Ebû Abdillah el-Meyûrkî (ö. 626/1229)

Meyûrkalı (Mallorca)[265] olup "Şekkâz" şeklinde tanınmıştır. Genellikle memleketinde yaşamış, Ebû Bekir Üsâme b. Süleyman, Ebû Abdillah İbn Ğaydâ, Ebû Abdillah b. Havtillah gibi isimlerden faydalanmıştır. Ebû Zekeriyya Muhammed b. 'Ayyâd, öne çıkan öğrencisidir. Kıraatle birlikte fıkıh ve Arap dilinde de bilgi sahibi olan müellif, Meyûrka Camii'ndeki hatiplik vazifesinin yanı sıra talebe de yetiştirmiştir. Son dönemlerinde her şeyi birbirine karıştırdığı ve sürekli evinde vakit geçirdiği söylenmiş, Şaban 626/Haziran 1229'da memleketinde vefat etmiştir.[266]

---

262 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 156-157; Gubrînî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ahmed b. Abdillah, **'Unvanü 'd-Dirâye fîmen 'urife mile'l-'Ulemâi fi'l-Mieti's-Sâbi'ati bi Bicâye**, (nşr. Adil. Nüveyhiz), Beyrut 1979, s. 222; Zehebî, **Müstemlah**, s. 258; **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1204-1205; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, XVIII, 113; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 331; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 78; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1151; es-Semlâlî, **el-İ'lâm**, VIII, 89; **Terâcim**ü'l-**Müellifîni'-Tûnusiyyîn**, Dâru'l-Ğarbi'l-İslamÎ, Beyrut 1952, II, 117; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

263 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 56.

264 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 331; ed-Dabbâ', Ali Muhammed, **Muhtasaru Bülûği'l-Emniyye 'alâ Metni İthâfi'l-Beriyye bi Tahrîrâti'ş-Şâtıbiyye**, (nşr. Ebû Abdillah Muhammed Ali Semek), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, s. 9, 39.

265 Endülüs'ün Batısında kalan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 246-247.

266 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 128-129; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 190-191; Zehebî, **Müstemlah**, s. 131.

Eserleri: Yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) ***el-Müyesser fi'l-Kırâât***: Muhtemelen kıraat farklılıklarının kolay bir şekilde ezberlenebilmesi için kaleme alınmıştır. Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[267]

7. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Seken/Şükr Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî (ö. 640/1242)

Mürbeytar (Mourvedre) kasabasına mensuptur.[268] Bazı kaynaklarda "İbn Şükr"; bazılarında ise "İbn Seken" şeklinde kaydedilmiştir. Endülüs'teki hayatıyla ilgili bilgi bulunmayan müellif, Doğu seyahatlerinde Ebü'l-Fazl b. Ebi'l-Berekât el-Hemdânî'den İbnü'l-Fahhâm'ın *et-Tecrîd*'ini dinlemiştir. Ebü'l-Kasım İbnü'l-Vecîh ve Bürhânüddîn Ebû Muhammed b. Abdülaziz b. Sahnûn gibi âlimlerden kıraat ve Arap dili dersleri alarak kendini yetiştirmiş ve muhtemelen haccettikten sonra Feyyûm'a yerleşmiştir. Kur'ân'ı çok güzel okuyan, ezberlediği rivayetleri koruyan ve Arap diline vukûfiyetiyle de tanınan müellif, 640/1242 yılında vefat etmiştir.[269]

Eserleri: Kıraat ilmine dönük biri şerh, diğeri de muhtasar niteliğinde iki eseri bulunmaktadır.

a) ***Mühnedü'l-Kâdî fî Şerhi Kasîdi'ş-Şâtıbiyyi:*** *Hırzü'l-Emânî*'nin şerhidir. Yusuf b. Muslih er-Redâdî tarafından Medîne Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak tahkik edilmiş ve 2013 yılında yayımlanmıştır.[270]

b) ***et-Tezkîr fî Muhtasari't-Teysîr:*** *et-Teysîr*'e yönelik muhtasardır. Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[271]

---

267 Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, III, 256; Ziriklî, **el-A'lâm**, VI, 101; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 170.

268 Belensiye'ye bağlı bir kasabadır. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 99.

269 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 108; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 496-497; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1348; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 82; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, VII, 238; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 345; **Husnü'l-Mühâdara**, I, 501; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 137.

270 Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Seken/Şükr, **Mühnedü'l-Kâdî fî Şerhi Kasîdi'ş-Şâtıbiyyi**, (thk. Yusuf b. Muslih er-Redâdî), Dâru's-Sumû'î, Medine 2013.

271 Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 93; **el-Fihrisü'ş-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât**, I, 199. Ayrıca bkz. bir önceki dipnot.

8. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Kaysî Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. 643/1245)

562/1166'da Kurtuba'da doğmuş, dedesi gibi "İbn Hücce" künyesiyle tanınmıştır. Kıraat ve tecvid sahalarının önderlerinden addedilen ve mütevazı bir kişiliğe sahip olduğu söylenen müellif, tasavvuf, nahiv, hadis ve şiir gibi pek çok alanla iştigal etmiştir. Yedi kıraati, Ebû 'Amr b. 'Alâ'nın "idğâm-ı kebîri"ni ve Ya'kûb Kıraati'ni Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed eş-Şerrât'tan okumuş, icazet almıştır. Kurtuba kuşatmasıyla birlikte İşbîliye'ye giderek Hısn Camii'nde hatiplik yapmış, aynı zamanda kıraat okutmuştur. Ebû Muhammed b. Havtillah, Ebü'l-Velîd b. Abdillah el-Hâkim, Ebü'l-Hasen b. Necebe, Ebû Abdillah b. Madâ, Yahya b. Abdirrahman el-Mecrîtî ve İbn Beşküvâl gibi âlimlerden kıraat, hadis, tasavvuf, fıkıh, nahiv ve Arap dili gibi çeşitli alanrda tahsilde bulunarak icazet almıştır. Endülüslü meşhur müfessir Kurtubî'nin yanı sıra Ebû Abdillah b. İbrahim, Ebü'l-Kasım İbnü'l-Asfâr ve İbn Ebi'r-Rabîi' gibi şahsiyetler, onun bazı öğrencileridir. Sebte'ye gitmek üzere ailesiyle birlikte bindiği gemide Rumlar tarafından esir edilerek çeşitli eziyetlere uğramıştır. Arkadaşlarının fidyesini ödemesi sonrası serbest bırakılmış ve Meyûrka'ya yerleşmiştir. Esirken gördüğü eziyetin etkilerine daha fazla dayanamayarak 643/1245 yılında Meyûka'da vefat etmiştir. Vefatının esir tutulduğu dönemde gerçekleştiği de söylenmiştir.[272]

Eserleri: Neredeyse ilgilendiği her alanda telifi bulunan İbn Ebî Hücce'nin, kıraate dönük yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) ***Muhtasaru't-Tebsıra fi'l-Kırâât***: Mekkî b. Ebî Tâlib'in meşhur eseri *et-Tebsıra*'nın muhtasarıdır. Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[273]

---

272 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 108-109; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 649-650; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1278; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 101; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 383; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 336; Bayram, Abdullah, **Kurtubî ve Fıkhî Tefsiri**, Yayımlanmamış doktora tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 53-54.

273 Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 599; **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 219; Ziriklî, **el-A'lâm**, VI, 101; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 152.

9. İbrahim b. Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Vesîk Ebû İshak el-Ümevî el-İşbîlî (ö. 654/1256)

"İbn Vesîk" şeklinde tanınan müellif, 567/1171-1172 yılında İşbîliye'de dünyaya gelmiş ve burada yetişmiştir. Birçok ilimle iştigal etmekle birlikte kıraate ayrı bir önem vermiş ve bu alanda temayüz etmiştir. Kıraat ilminin üstadı ve rivayetleri konusunda sağlam bir hafızaya sahip, iyi bir araştırmacı, şeyhülkurrâ, harika bir tilavete sahip gibi çeşitli övgü dolu sıfatlarla nitelendirilmiştir. Endülüs'ün öne gelen âlimlerinden, Muhammed b. Şüreyh'in *el-Kâfî*'si, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i, Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî'nin *er-Ravda*'sını dinleyerek rivayet etmiştir. Hadiste de âli isnâd sahip olduğu rivayet edilmiş ve bazı hadis eserlerinin de rivayet icazetini almıştır. İbn Vesîk'in hocalarının, Mismâr b. Ömer Ebû Bekir en-Neyyâr dışında genellikle Endülüslülerden oluştuğu görülmektedir; Ahmed b. Münzir b. Cehver, Ahmed b. Ebî Hârun el-İşbîlî, Habîb b. Muhammed el-Humeyrî, Hâlis b. et-Türâb el-İşbîlî, Abdurrahman b. Havtillah, Abdurrahman b. Muhammed b. Haccâc, Kasım b. Muhammed ez-Zekkâk, Muhammed b. Muhammed b. Saîd b. Zerkûn ve Necebe b. Yahya, onun Endülüslü hocalarından bazılarıdır. Öğrenciliğini Endülüs'te, hocalığını da Doğuda geçiren İbn Vesîk, Mekke, Musul, Şâm ve Mısır gibi bölgelere giderek kıraat ve hadis alanında talebe yetiştirmiştir. Ebû Bekir İbn Ebi'l-'İz, Ebu Bekir b. Râfi' el-İskenderî, İsmail b. Sadaka, Abdülkerîm b. Abdülbârî es-Sa'idî, İbnü'l-Kıftî Nüruddin el-Mısrî, Ebû Abdillah el-Ceylî ve Vecîhüddin Ebü'l-Müzaffer el-Hemdânî gibi şahsiyetler, ondan istifade etmiş ilim adamlarıdır. İbn Vesîk, 4 Rebîülâhir 654/1 Mayıs 1256 tarihinde İskenderiye'de vefat etmiş, bir sahil alanına defnedilmiştir.[274]

Eserleri: Kıraate dönük iki eserinden bahsedilmektedir.

---

274 İbn Vesîk, İbrahim b. Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Vesîk Ebû İshak el-Ümevî el-İşbîlî**, Kitâb fî Tecvîdi'l-Kırâe ve Mehârici'l-Hurûf**, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), y.y. t.y. (Neşredenin girişi, s. 29-38); Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1302-1303; **Düvelü'l-İslam**, II, 171; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XXIII, 303-304; **'İber**, III, 372; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 28-29; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire,** VII, 36; Süyûtî, **Husnü'l-Mühâdara**, I, 501; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VII, 456; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 92-93; Altıkulaç, Tayyar, "İbn Vesîk**"**, DİA, XX, 445.

a) ***el-Câmi‘ limâ Yuhtâcü ileyhi min Resmi’l-Mushaf****:* Mushaf imlâsıyla ilgili olan bu eser, Ğânim Kaddûrî Hamed’în tahkikiyle neşredilmiştir.[275] Çalışmayla ilgili olarak 1984 yılında Mustafa Göl tatafından *İbn Vesîk ve Resm-i Kur’an Hakkındaki Eseri* adıyla, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde bir doktora tezi hazırlanmıştır.

b) ***Kitâb fî Tecvîdi’l-Kırâe ve Mehârici’l-Hurûf****:* Tecvidle ilgili muhtasar bir eserdir. Çeşitli neşirleri bulunmaktadır.[276]

10. el-Kasım b. Ahmed b. el-Müvaffik b. Ca‘fer Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî el-Mürsî (ö. 661/1263)

Kıraat, hadis, fıkıh, kelam, felsefe ve nahiv gibi sahalarda söz sahibi olduğu, keskin bir zekâsı bulunduğu rivayet edilmiştir. 575/1179’da[277] Lûreke/Lürke’de (Lorca)[278] dünyaya gelmiş, Mürsiye’ye taşınmış ve ilk eğitimini de burada almıştır. Belensiye ve İşbîliye gibi şehirleri de dolaşarak çeşitli isimlerden şer’î ve edebî ilimlerde faydalanmıştır. 598/1201’de Doğu seyahatlerine başlamış, önce Fas’a, oradan da Tûnus’a geçerek buralarda bir müddet ikamet etmiştir. Bir dönem Bağdat’ta da bulunmuş, 601/1204 yılındaki Mısır seyahatinin ardından, ömrünün geri kalan kısmını geçireceği Şâm’a yerleşmiştir. İsa b. Abdilaziz el-Cezûlî, Muhammed b. Eyyüb el-Fâkî, Ahmed b. Ali b. Yahya ed-Dânî, Ebü’l-Hasen b. Hurûf el-İşbîlî, Ebû Muhammed İbnü’l-Ahdar, Ebü’l-Yemen el-Kindî, Ebü’l-Bekâ el-‘Akberî ve Ebü’l-Cûd Gıyâs b. Fâris gibi şahsiyetlerden istifade etmiştir. Meşhur biyografi ve şehir tabakatçısı Yâkut el-Hamevî’nin yanı sıra Ebû Abdillah b. İsrâîl el-Kassâ‘, Ahmed b. Yusuf el-Leblî, Bahâüddîn b. en-Nehhâs, İbrahim b. Felâh b. Muhammed el-Cüzâmi ve Hüseyin b. Süleyman b. Fezâra el-Küfrî, onun bazı öğrencileridir. Bir dönem

---

275 İbn Vesîk, **el-Câmi‘ limâ Yuhtâcü ileyhi min Resmi’l-Mushaf**, (nşr. Gânim Kaddûrî Hamed), Bağdad 1988.

276 İbn Vesîk, **Kitâb fî Tecvîdi’l-Kırâe ve Mehârici’l-Hurûf,** (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), y.y. t.y. (nşr. Ebü’s-Suûd Ahmed el-Fahrânî), Kahire 1990.

277 Doğumunun 561/1165 yılında olduğu da söylenmiştir. Bkz. Alemüddîn el-Lûrekî, **el-Muhassal,** (Neşredenin girişi, s. 5).

278 Hamevî, **Mu‘cemü’l-Büldân**, V, 25-26.

Dımeşk ‘Âdiliyye Medresesi’nde şeyhülkurrâlık makamına da riyaset eden Alemüddîn el-Lûrekî, 7 Receb 661/12 Mayıs 1263’te Dımeşk’te vefat etmiştir.[279]

Eserleri: Müellif, genellikle nahiv alanına dönük çalışmalar meydana getirmekle birlikte kıraat ilmiyle ilgili de bir eser telif etmiştir.

a) *el-Müfîd fî Şerhi’l-Kasîd*: İbn Fîrruh eş-Şâtıbî’nin *Hırzü’l-Emânî*’sinin şerhidir. 2005 yılında, Abdülhamid b. Sâlim el-‘Ulvî tarafından Medine İslam Üniversitesi’nde iki cilt halinde doktora tezi olarak tahkik edilmiştir.[280]

11. Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillah b. Mâlik et-Tâî Ebû Abdillah el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274)

Kendi döneminde Arap dili ve kıraat sahalarının önder isimlerinden kabul edilen müellif, farklı tarihler de verilmekle birlikte genel kabule göre 600/1204 yılında Ceyyân’da dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada almıştır. Ebü’l-Abbas b. Nüvvâr Ebû Rezîn el-Külâî‘ ve Muhammed el-Merşânî’den kıraat ve dil alanında yararlanmış, yirmi gün kadar da Ebû Ali Şelevbîn’nin Arap dili derslerine iştirak etmiştir. Endülüs’teki siyasî istikrarsızlık sebebiyle Kuzey Afrika’ya taşınarak burada bir müddet yaşamış, hac farizasını yerine getirmek maksadıyla Mekke’ye gitmiştir. Dönüşte, önce Dımaşk’ta Ebü’l-Fazl Mükerrem, Alemüddin es-Sehâvî, Ebû Sâdık Hasan b. Sabbâh ve Cemâlüddîn İbnü’l-Hâcib’den tahsilde bulunmuştur. Ardından, Halep’te Ebü’l-Bekâ İbn Yaîş ve İbn Amrûn’un derslerine katılmış, Ebû Şâme el-Makdîsî’nin vefatından sonra Halep’teki Sultâniyye ve ‘Âdiliyye Medreselerinde şeyhülkurrâlık makamına yükselmiş, buralarda dil ve kıraat dersleri vermiştir. Bir süre de Hama’da ikamet ederek talebe yetiştiren İbn Mâlik et-Tâî, ömrünün geri kalanını Dımaşk’ta geçirmiştir. Oğlu Bedrüddin Muhammed, Ebü’l-Hüseyin el-Yûnînî, Ebû Zekeriyyâ en-Nevevî ve Bahâüddîn İbnü’n-Nehhâs gibi şahsiyetler, ondan ilmî

---

279 Alemüddîn el-Lûrekî, **el-Muhassal**, (Neşredenin girişi, s. 5-8); Ebû Şâme el-Makdisî, **ez-Zeyl ‘ale’r-Ravzateyn**, s. 343; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1310-1312; **‘İber**, III, 303; **Kitâbü Tezkirati’l-Huffâz**, s. 1454; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 16; Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, II, 50.

280 Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Alemüddîn el-Lûrekî, **el-Muhassal**, (Neşredenin girişi, s. 8-9); Kâtip Çelebi, **Keşfü’z-Zunûn**, I, 648; **el-Fihrisü’ş-Şâmil: Ulûmü’l-Kur’ân, Mahtûtâtü’l-Kırâât**, I, 189.

anlamda faydalanan bazı isimlerdir. Endülüs'teyken Mâliki mezhebini benimseyen ve sonraları Şâfiî mezhebine geçen müellif, 12 Şâban 672/21 Şubat 1274'te Dımaşk'ta vefat etmiş, Kâsiyûn dağının eteklerindeki kabristana defnedilmiştir.[281]

Eserleri: Çalışmaları, çoğunlukla Arap diline yöneliktir. Bununla birlikte kıraate dair üç tane eserinden de bahsedilmektedir.

a) *el-Kasîdetü'd-Dâliyyetü'l-Mâlikiyye fi'l-Kırâât*: Hocası Alemüddin es-Sehâvî'nin *el-Kasîdetü'd-Dâliyye*'sinin şerhidir. Medinedeki Camiatü'l-İslamîyye Üniversitesi'nde Ahmed b. Ali b. Abdullah b. Sudeys tarafından doktora çalışması olarak tahkik edilmiş, Medine Mektebetü'd-Dâru'z-Zamân Yayınevi'nden, 2008 yılında yayımlanmıştır.

b) *Havdu'l-Me'ânî fi'htisâri Hırzi'l-Emânî:* İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî*'sinin muhtasarıdır. Yazma bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa Koleksiyonu 3/8 numarada bulunmaktadır.[282]

c) *el-Fark beyne'z-Zâ ve'd-Dât:* Birçok farklı isimle de kaydedilmiş olup zâ (ظ) ve dât (ض) arasındaki farklılıkları içeren bir risaledir. Günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.[283]

12. Muhammed b. Süleyman b. Abdilmelik b. Ali b. Yusuf b. İbrahim b. Halef el-Me'âfirî Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. 672/1274)

"İbn Ebi'r-Rabîi'" künyesiyle tanınan müellif, 585/1189'da Şâtıbe'de doğmuş, ilk eğitimini de burada almıştır. Doğu seyahatinde, Dımeşk ve Medine'deki bazı

---

281 İbn Mâlik et-Tâî, **Şerhu't-Teshîl**, (Neşredenin girişi s. 10-16); Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1363-1364; es-Sübkî, **Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ**, VIII, 67; Yâfiî, **Mir'âtü'l-Cenân**, IV, 131; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 159-160; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 130; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, VII, 211; İbnü'l-Gazzî, Şemsüddin Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Abdirrahman, **Dîvânü'l-İslam**, (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, IV, 239-240; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VII, 590; Turan, Abdülbaki, "İbn Mâlik et-Tâî", **DİA**, XX, 169-171.

282 **el-Fihrisü'ş-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât**, I, 89.

283 Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Mâlik et-Tâî, **Şerhu't-Teshîl,** (Neşredenin girişi, s. 14-16); Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 119, 144, 151, 155, 205, 405, 407,412; II, 978,1166, 1170, 1301, 1369, 1536, 1774, 1798, 1800, 1960; Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, I, 260; **Hediyyetü'l-Arifîn**, II, 130; Ziriklî, **el-A'lâm**, VI, 233; Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", **DİA**, XX, 169-171.

hocaların derslerine iştirak etmiş, ardından İskenderiye'ye yerleşmiştir. Burada kıraat ilminin otoritelerinden biri kabul edilmiş, hayatını zühd, ibadet ve kıraat okutmakla geçirmiştir. Kıraatin yanı sıra hadis, tefsir ve tasavvuf gibi alanlarda da temayüz eden İbn Ebi'r-Rebîi''nin hocaları arasında Ebû Abdullah b. Sa'âde eş-Şâtıbî, Ebû Abdillah el-Cenhânî, İbn Mâseveyh el-Vâsıtî, Ahmed b. Hıdr b. Tâvûs, Hasan b. Muhammed ed-Dımaşkî ve Ebü'l-Vefâ b. Abdilhak gibi ismler yer almaktadır. Abdülkerîm b. Abdülbârî es-Saîdî, Ebû Muhammed ed-Dimyâtî, Ali b. Ahmed el-Garrâfî ve Kemâlüddin Muhammed b. Muhammed el-Vâsıtî, onun öğrencilerinden bazılarıdır. 20 Ramazan 672/30 Mart 1274'te vefat etmiş, inzivaya çekildiği mekâna defnedilmiştir.[284]

Eserleri: Kıraate dair üç eseri bulunmaktadır. İlgili eserlerden yalnızca ilk maddedeki günümüze ulaşabilmiştir.

a) *Şerhu'l-'Akîle:* İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid*'inin şerhidir. Yazma bir nüshası Mekke Harem-i Şerif Kütüphanesi'nde, 1794 katalok numaralı 'Ulûmü'l-Kur'ân/16'dadır.[285]

b) *Şerefü'l-Merâtib ve'l-Menâzil fî Ma'rifeti'l-'âlî fi'l-Kırâât ve'n-Nâzil:* içeriğiyle ilgili bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

c) *el-Mebâhisü's-Seniyye fî Şerhi'l-Husriyye:* İbn Abdilganî el-Husrî'nin *el-Kasîdetü'l-Husriyye* adlı eserinin şerhidir.

---

284 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 239-240; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 132; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 140-141; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire,** VII, 211; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 151-152; Türker, Ömer, "Şâtıbî, Muhammed b. Süleyman", **DİA**, XXXVIII, 377.

285 Alemüddîn es-Sehâvî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, **Kitâbü'l-Vesîle ilâ Keşfi'l-'Akîle**, (thk. Mevlâ Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003, (Neşredenin girişi, s. 63-64). Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, II, 48; **Hediyyetü'l-Arifîn**, II, 129; Ziriklî, **el-A'lâm**, VI, 120; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 100; Hamîtû**, Kırâatü'l-İmâm Nâfi'** II, 78-79; Türker, "Şâtıbî, Muhammed b. Süleyman", **DİA**, XXXVIII, 377.

13. Ahmed b. Muhammed b. Hasen b. Hadar Ebü'l-Abbas es-Sadefî eş-Şâtıbî (ö. 674/1276)

Şâtıbe'de doğmuş, ilk eğitimini de burada almıştır. Sonraları Cezayir'deki Becâye (Bejaija) şehrine yerleşmiştir. Kıraat farklılıklarına dair rivayetleri öğrendiği gibi hafızasında tuttuğu, dünyevî işlerden uzak durarak ilme odaklandığı, ilmî donanımı sebebiyle rağbet gördüğü söylenmiştir. Kıraatle birlikte fıkıhla da iştigal eden müellifin hocaları arasında İbn Hadar eş-Şâtıbî, Ebû Osman b. Zâhir, İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillah b. Abdirrahman b. Bürtule ve Ebü'l-Hasen b. Ebî Nasr gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıca Ebû Zekeriyya Yahya b. Ebî Bekir, Ebü'l-Kasım Ahmed b. Bekiyy, İbn Matrûh eş-Şüreyşî, İbnü'l-Fers Yahya b. Abdirrahman ve Ebü'l-Abbas Yusuf b. Fürtûn gibi zatlardan, fıkıh ve kıraate dair çeşitli icazetler almıştır. 20 Zilhicce 674/5 Haziran 1276 tarihinde Becâye'de vefat etmiştir.[286]

Eserleri: Kıraatle ilgili üç adet eseri bulunmaktla birlikte bunların hiçbirisi günümüze ulaşamamıştır.[287]

a) ***Kitâbü Mersûmi'l-Hat***: Mushaf imlâsıyla ilgilidir. Çok güzel ve faydalı bir eser olduğu söylenmiştir.

b) ***el-Beyân fî Temkîni Verş:*** Verş'in "medd-i temkîn"ini ihtiva etmektedir.

c) ***el-Beyân fî Tefhîmi'l-Lâm ve Terkîkihâ***: Verş Rivayeti'nde, lâm harfinin kalın ve ince okunacağı yerlerle ilgili açıklamalara yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

14. Hüseyin b. Abdilaziz b. Muhammed b. Ebi'l-Ahvas Ebû Ali el-Kuraşî el-Fihrî el-Gırnâtî el-Ceyyânî (ö. 680-699/1281-1299 arası)

"İbnü'n-Nâzır" ve "İbn Ebi'l-Ahvas" künyeleriyle de anılan müellif, 603/1206'da Ceyyâne'de dünyaya gelmiş, sonrasında Gırnata'ya taşınmıştır. Kıraat, Arap dili, hadis, tefsir ve fıkıhta temayüz eden İbn Ebi'l-Ahvâs'ın, geniş bir rivayet

---

286 Gubrînî, **'Unvanü 'd-Dirâye**, s. 85-91; Muhammed Beşir Hasan Râzî, **Dirâsât Hadâriyye fî't-Târihi'l-Endelüsiyyî**, Dâru Ğaydâ', Bağdat 2012, s. 159.

287 Gubrînî, **'Unvanü 'd-Dirâye**, s. 85-91; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 257; Ziriklî, **el-A'lâm**, I, 220; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 132.

bilgisiyle birlikte, bunu, aklî süzgeçlerden geçirerek anlamlandıran ve rivayetlerinde güvenilir bir kimse olduğu bildirilmiştir. Bir defaya mahsus gerçekleştirdiği Kahire ziyareti dışında Endülüs'te hayat sürmüştür. Kadılık ve hocalık yapması için davet alarak Mâleka'ya gitmiş, buradaki bir kasabada hatiplik vazifesini de îfâ etmiştir. Ayrıca Meriye ve Beste gibi şehirlerde de kadılık vazifesini yürütmüştür. Âlimlerle bir araya gelme hususunda iştiyakli bir yapıyı haiz İbn müellif, ilmî anlamda yetkinlik kazanmak için rihleler gerçekleştirmiş, çeşitli hocalardan ilim tahsil etmiştir. Ebû Muhammed el-Kevvâb ve Ebü'l-Hasen b. Câbir ed-Dibâc'dan kıraat rivayetlerini okumuş, Ebû Bekir b. Vaddâh ve Ebû 'Âmir Yezid el-Fihrî'den *et-Teysîr* ile *Hırzü'l-Emânî*'yi dinleyerek icazet almıştır. Ayrıca Musa b. Abdirrahman el-'Arabî'den Mekkî b. Ebî Tâlib'in *et-Tebsıra*"sını rivayet etmiştir. Yine, Ebû Ali eş-Şelûnî, Sehl b. Mâlik el-Ezdî, Ebü'l-Kasım b. Bekî, Ebü'r-Rabîi' b. Sâlim, Ebü'l-Abbas b. 'Ayyâş, Ebû Muhammed b. 'Atıyye ve Ebü'l-Kasım b. Taylesân gibi şahsiyetler, onun hocalarından bazılarıdır. Ebû Hayyân el-Endelüsî, İbn Ebi'l-Ahvâs'ın kıraat ve tecvid sahalarındaki yetkinliği sebebiyle kendisinden ders almak için Gırnata'ya gittiğini; Kur'ân'ın başından Hicr Sûresi'ne kadarki kısmı, *et-Teysîr, et-Tebsıra, el-Kâfî* ve *el-İknâ'* adlı eserlerin muhtevasını temel alarak, Ebû 'Amr b. 'Alâ'nın "idğam-ı kebîr"ini de dâhil edip yedi kıraate göre kendisine okuduğunu ve ondan pek çok kıraat kitabını dinlediğini bildirmiştir. Ayrıca Ebû Hayyan'ın, İbn Ebi'l-Ahvâs'ın Kahire ziyareti esnasında müelliften tecvidle ilgili eserini okuduğu da rivayet edilmiştir. Ebû Hayyan'ın yanı sıra Ebü'l-Hasen Ali el-Kaycâtî, Abdülvahid b. Muhammed Ali el-Mâlekî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Ğassânî, Ebû Ca'fer İbn. Zübeyr, Ebû Muhammed b. Ebi's-Sedâd el-Bâhilî ve Ebu Muhammed et-Tücîbî gibi şahsiyetler de kendisinden ilmî anlamda faydalanan öğrencilerindendir. 680-699/1281-1299 yılları arasındaki çeşitli tarihlerde, Mâleka[288] veya Gırnata'da[289] vefat ettiği söylenmiştir.[290]

Eserleri: Müellife, hadis, nahiv ve şiir gibi ilimlerin yanında kıraatle ilgili de bir eser nispet edilmiştir.

---

288 Nübâhî, **Târihu Kudâti'l-Endelüs**, s. 127.

289 Hansârî, Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Mûsevî el-Hânsârî, **Ravzâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-'Ulemâ ve's-Sâdât**, (thk. Esedüllah İsmailiyyân), y.y. 1971, III, 227-228.

290 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1359-1360; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 220; İbnü'l-Gazzî, **Dîvânü'l-İslam**, I, 190; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 770-771.

a) *et-Terşîd fi't-Tecvîd*: Adından anlaşıldığı kadarıyla tecvid ilmini ihtiva etmektedir. Çok güzel ve büyük olduğu söylenen bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[291]

15. Mâlik b. Abdirrahman b. Ali b. Abdirrahman Ebü'l-Hakem el-Mâlekî (ö. 699/1300)

Dedesine nispetle "İbnü'l-Mürahhal" şeklinde anılan müellif, 17 Muharrem 604/13 Temmuz 1207'de Mâleka'da dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada almıştır. İşbîliye'de çeşitli isimlerden faydalanmış, Gırnata ve civarında kadılık görevlerinde bulunmuştur. İşbîliye'nin işgalinin ardından, hayatının geri kalan kısmını geçireceği Sebte'ye yerleşmiştir. Vefatına kadar eğitim-öğretim faaliyetlerine hiç ara vermediği söylenen İbn Mürahhal, Ebû Ca'fer İbnü'l-Fehhâm, Muhammed b. Ahmed el-İsticcî, Ebû Bekir İbn Dehmân, Ebû Amr b. Sâlim, Ebü'l-Hasen İbnü'd-Debbâc, Ebû Ali eş-Şelevbîn ve Ebû Zeyd el-Yernâsinî gibi zatlardan istifade etmiştir. Şiirdeki yetkinliği ve özgünlüğüyle büyük değer görmüş, bu sebeple Sebte emirlerinin de kendisini güzel karşıladığı ve iltifat ettiği bildirilmiştir. Sebte'de de mülkî ve idarî görevlerinin yanında, aralarında meşhur tefsir ve kıraat âlimi Ebû Hayyân el-Endelüsî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*'nin müellifi İbn Abdilmelik el-Merrâküşî ve *Sılatu Sıla* adlı eseriyle meşhur Ebû Ca'fer İbn Zübeyr gibi isimlerin hocalığını yapmıştır. Endülüs'e gerçekleştirdiği birkaç ziyareti dışında, hayatını çoğunlukla Sebte'de geçiren İbn Mürahhal, 17 Receb 699/8 Nisan 1300 tarihinde Fas'ta vefat etmiş, Fas Mezarlığı'na defnedilmiştir.[292]

Eserleri: Şiir, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, kıraat ve vesîka gibi ilimlerle iştigal etmiş, mezkûr alanların hemen hepsine yönelik çalışmalar kaleme almıştır. İlgili

---

291 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 220; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 604; II, 1673, 1677; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 616; Ziriklî, **el-A'lâm**, II, 241

292 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 41; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1135-1136; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 35; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 327-333; **Dürretü'l-Hicâl fî Gurrati Esmâi'r-Ricâl**, (thk. Muhammed el-Ahmedî ebü'n-Nûr), Tunus-Kahire 1985, III, 19-26; İbnü'l-Gazzî, **Dîvânü'l-İslam**, IV, 106; Muhammed Mesud Cibrân, **Mâlik b. Mürahhal Edîbü'l-'Udveteyn**, el-İmâratü'l-Arabü'l-Müttehide, Abudabi 2006, s. 21-128; Benli, Mehmet Sami, "İbnü'l-Murahhal", **DİA**, XXI, 140-141.

eserlerin büyük bölümü manzume olup kıraatle ilgili kendisine yalnızca bir eser nispet edilmiştir.

a) *et-Tebyîn ve't-Tebsır fî Nazmi Kitâbi't-Teysîr*: İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî*'sine yönelik dair 2000 beyitten müteşekkil bir manzume olduğu söylenmekte, günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[293]

4.4.3. Göçüş ve Bitiş Dönemi Kıraat Literatürü

1. Abdülvahid b. Muhammed b. Ali b. Ebi's-Sedâd Ebû Muhammed el-Bâhilî el-Endelüsî el-Mâlekî (ö. 705/1306)

Biyografisini ihtiva eden kaynaklarda doğum yılı, çocukluğu ve yetiştiği ortamla alakalı bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen Mâleka'da dünyaya gelmiş, memleketine nispetle "Mâlekî" şeklinde tanınmıştır. Ebû Ca'fer İbn Zübeyr, Muhammed b. Ali b. el-Hasen es-Sehlî ve el-Hüseyin b. Ebi'l-Ahvâs gibi âlimlerden kıraat okumuş, Yusuf b. İbrahim b. Ebî Reyhâne ve Kasım b. Ahmed b. Hasen'den *et-Teysîr*'i rivayet etmiştir. Kıraatin yanında tefsir, hadis ve nahiv gibi ilimlerle de iştigal etmiş, Muhammed b. Yahya b. Bekir es-Saîdî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Ca'fer Ahmed b. el-Hasen ez-Zeyyât ve Ebû Bekir Ubeydullah b. Manzûr gibi öğrencilere zikredilen alanlarda ders vermiştir. Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin de arkadaşlarından olduğu ve Mâleka Camii'nde hatiplik görevini yürüttüğü belirtilmiştir. Mütevazı kişiliği, sâkin mizacı, güzel ahlakı, Kur'ân'ı çok güzel okuyuşu, keskin zekâsıyla birlikte kuvvetli hafızası ve muhakeme yeteneği, onun bazı özelliklerindendir. Kâtip Çelebî, İbn Ebi's-Sedâd'ın vefatının 750/1349'da gerçekleştiğini söylese de[294] daha eski kaynaklarda bu tarih, 5 Zilkâde 705/19 Mayıs 1306 şeklinde kaydedilmiştir.[295]

---

293 Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, II, 227; **Hediyyetü'l-Arifîn**, II, 1; Ziriklî, **el-A'lâm**, V, 263; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 61; Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 364.

294 Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 520.

295 Ebû Muhammed el-Mâlekî, Abdülvahid b. Muhammed b. Ali b. Ebi's-Sedâd Ebû Muhammed el-Bâhilî el-Endelüsî, **ed-Dürrü'n-Nesîr ve'l-'Azbü'n-Nemîr**, (thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, (Neşredenin girişi s. 80-90); Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1469; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 425; el-Vâdiyâşî, **Bernâmec**, s. 150; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 122-123.

Eserleri: Tefsire dair büyük bir eseri ve fıkha dönük telifatı olduğu söylense de ilgili eserlerin isim ve içerikleriyle alakalı herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Ebû Muhammed el-Mâlekî'ye, açıkça ismi ve türü belirtilerek nispet edilen bir tane eser bulunmaktadır.

a) *ed-Dürrü'n-Nesîr ve'l-'Azbü'n-Nemîr*: Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inin şerhidir. İbnü'l-Cezerî'nin "güzel bir şerh" şeklinde nitelendirdiği[296] bu çalışma, ilk olarak Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz ortaklığıyla *Şerhu Kitâbi't-Teysîr li'd-Dânî fi'l-Kırâât el-Müsemmâ ed-Dürrü'n-Nesîr ve'l-'Azbü'n-Nemîr* adıyla Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Yayınevi tarafından 2003 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır. Daha sonra Muhammed Hassân et-Tayyân tarafından 1994 yılında, Dımaşk Üniversitesi'nde doktora tezi olarak çalışılmış ve *ed-Dürrü'n-Nesîr ve'l-'Azbü'n-Nemîr fî Şerhi Kitâbi't-Teysîr* adıyla ilki tahkik, ikincisi fihrist, sonuncusu da dirase kısmı olmak üzere üç cilt halinde 2006 yılında neşredilmiştir.[297]

2. İbrahim b. Ahmed b. İsa b. Ya'kûb Ebû İshak el-Ğâfikî el-İşbîlî es-Sebtî (ö. 716/1317)

641/1243'te İşbîliye'de doğmuştur. Oğlu Muhammed dışında ailesi ve hayatının ilk yıllarıyla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. İşbîliye'nin Fransızlar tarafından işgalinden sonra deniz yoluyla Sebte'ye geçerek burada ikamet etmiştir. Özellikle Arap dili ve kıraat sahalarında Sebte'nin önder şahsiyetleri arasında yer almış, fıkıh usulü, hadis, ferâiz ve tefsir gibi ilimlerle de iştigal etmiştir. Muhammed b. Cevber el-Belensî, Ebû Bekir el-Müşliyûn, Ebü'l-Hasen er-Ru'aynî el-İşbîlî, Ebü'l-Abbas el-Mâridî ve Ebü'l-Hasen b. Muhammed ed-Darîr gibi kimseler, onun hocalarından bazılarıdır. Uzun yıllar Sebte'de Arap dili ve kıraat alanlarında talebe yetiştiren Ebû İshak el-İşbîlî'nin ders halkalarına yoğun ilgi gösterilmiş, pek çok kimse kendisinden faydalanmıştır. Ebû Abdillah Muhammed b. Yusuf el-Ümeyyi, İbn Ebi'l-'Âs et-Tenûhî, Ahmed b. Ali b. ez-Zeyyât el-Kelâ'î, Ebû Abdillah İbn Hânî el-Lahmî,

296 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 425.

297 Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Ebû Muhammed el-Mâlekî, **ed-Dürrü'n-Nesîr**, (Neşredenin girişi, s. 82); Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 520; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 635; Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 177; Muhammed Muhtâr, **Târîhu'l-Kırâât**, s. 333-335; Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 246-247.

Ebü'l-Kasım b. 'İmrân el-Hadramî ve Ebü'l-Berekât el-Billifîkî gibi şahsiyetler, ondan istifade etmiş isimlerdir. Özellikle yetiştirdiği talebeler ve derslerdeki başarısıyla tanınan müellif, 25 Zilkâde 716/8 Şubat 1317 tarihinde vefat etmiştir.[298]

Eserleri: Ebü'l-Kasım ez-Zeccâcî'nin *el-Cümel*'ine yaptığı şerhle tanınmış, kıraat ilmiyle ilgili de bir eser telif etmiştir.

a) ***Kitâb fî Kırâati Nâfi'***: Nâfi' Kıraati'nin tespitine yöneliktir. Ziriklî, yazma bir nüshasının Rabat Hizânesi 22 numarada bulunduğunu ifade etmektedir.[299]

3. Ahmed b. el-Hasen b. Ali Ebû Ca'fer el-Kelâ'î (ö. 728/1328)

Doğumuyla ilgili farklı tarihler kaydedilmekle birlikte İbnü'l-Cezerî, onun 659/1260'ta Belleş'te (Velez)[300] dünyaya geldiğini bildirmiştir.[301] Muhtemelen ailesinin mesleği sebebiyle yağ tüccarı anlamında "İbnü'z-Zeyyât" şeklinde tanınmıştır. Güzel ahlakı, ibadete düşkünlüğü, ağır başlı ve vakur kişiliği, sarîh üslûbu, latîf mizacı, etkileyici hitabı, tok sesi ve eşsiz nağmeleri, yakışıklı sûreti, cesareti ve diğergam oluşu, onun öne çıkan bazı ahlaki ve yapısal özellikleridir. Kur'ân'ı çok güzel okuduğu, başta kıraat ve tasavvuf olmak üzere Arapça, lügat, fıkıh, edebiyat arûz ve tefsir gibi ilimlerle de iştigal ettiği rivayet edilmiştir. Melikler arasında elçilik görevini yürütmüş, ders vermesi amacıyla davet almış ve bu vesileyle birçok defa Gırnata'ya seyahat etmiştir.[302] Dayısı Ebû Ca'fer el-Mezhecî, İbn Ebi'l-Ahvas el-Fihrî, Ebü'l-Hasen b. Fazîle, İbn Muhammed b. Rabîi' el-Eş'ârî, Ebû Ca'fer İbn

---

298 Ebû İshak el-Ğâfikî, İbrahim b. Ahmed b. İsa b. Yakub, **Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî**, (thk. Mahmud b. 'Atîk b. Râzî), Suud 1996, (Neşredenin girişi, s. 3-20); Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1465; **Târihu'l-İslam**, LIII, 164; Yâfiî, **Mir'âtü'l-Cenân**, IV, 193; el-Vâdiyâşî, **Bernâmec**, s. 116; Askalânî, **ed-Düreru'l-Kâmine fî 'A'yâni'l-Mieti's-Sâmine**, y.y. t.y. I, 13; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 14; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 405; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, V, 312; Nübâhî, **Târihu Kudâti'l-Endelüs**, s. 133; İbnü'l-Kâdî, **Dürretü'l-Hicâl**, I, 176; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VIII, 70; et-Tünkî, Mahmud Hasan Hân, **Mu'cemü'l-Müsannifîn**, y.y. 1344, III, 52-53; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 14.

299 Ziriklî, **el-A'lâm**, I, 29. Müellifin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Ebû İshak el-Ğâfikî, **Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî**, s. 20; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 604; II, 1673, 1677; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 11; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 33.

300 Mâleka'ya (Malaga) bağlı bir şehirdir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, I, 484; İbn Nâsıruddîn, **Tevzîhu'l-Müştebih**, III, 501.

301 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 48.

302 Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, **el-İhâta**, I, 583-600; **el-Ketîbetü'l-Kâmine fî men lekaynâ bi'l-Endelüs min Şü'arâi'l-Mieti's-Sâmine**, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1983, s. 34-37.

Zübeyr, Ebû Muhammed b. Semâk, Ebû Ca‘fer b. et-Tabbâ‘ ve Ebû Muhammed b. el-Belvî gibi şahsiyetlerden çeşitli alanlarda ders ve icazet almıştır. Belleş’in kadılığını yapan oğlu Ebû Bekir ve Ebû Abdillah Muhammed b. Câbir el-Vâdîâşî, kendisinden ilmî anlamda faydalan bazı kimselerdir. Ders halkalarına yoğun ilgi gösterilen ve derslerinde baskın bir karakter sergileyen İbnü’z-Zeyyât, 17 Şevval 728/25 Ağustos 1328’de Belleş’te vefat etmiştir.[303]

Eserleri: Yirmiyi aşkın eserinden bahsedilmekte, ilgili eserlerden yalnızca birinin günümüze ulaşabildiği söylenmektedir. Kıraate dönük bir eseri bulunmaktadır.

a) ***Lezzâtü’s-Sem’ fi’l-Kırââti’s-Seb‘:*** Yedi kıraate yönelik manzumedir. İbn Fîrruh eş-Şâtıbî’nin *Hırzü’l-Emânî*’sine benzediği ifade edilmiştir.[304] Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.

4. Ali b. Ömer b. İbrahim b. Abdillah el-Kenânî Ebü’l-Hasen el-Kaycâtî/Kayşâtî (ö. 730/1330)

650/1252’de Beste’de dünyaya gelmiştir.[305] Babasına Kur’ân’ı baştan sona yedi kıraate göre okumuş, ayrıca Ebû Abdillah b. Müsâ‘id el-Gassânî’den de bu alanda faydalanmıştır. 712/1312 yılında aldığı bir davet üzerine Gırnata’ya yerleşmiştir. Burada Gırnata Camii’nin hatipliğini yapmış, bazı davalarda kadılara niyabet etmiş, kıraat, Arap dili ve fıkıh gibi sahalarda ders vermiştir. Yaşadığı dönemin en meşhur âlimleri arasında zikredilmiş, insanların uzak yakın demeden kendisinden bir şeyler almak için Gırnata’ya geldiği, pek çok kimseye ilmî anlamda büyük katkı sağladığı söylenmiştir. Ebû Abdillah b. Meskûr, Ebü’l-Hasen b. ed-Dâyi‘, Ebü’l-Hasen el-

303 Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1490-1491; Süyûtî, **Buğyetü’l-Vü‘ât**, I, 302-303; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü’l-Müzheb**, I, 195-197; Askalânî, **ed-Düreru’l-Kâmine**, I, 121; İbnü'l-Gazzî, **Dîvânü’l-İslam**, I, 277; İbnü’l-Kâdî, **Dürretü’l-Hicâl**, I, 60; Abdülvehhab b. Mansûr, **el-A‘lâmi’l-Mağribi’l-Arabî**, IV, 273; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû‘atü’l-Müyessera**, s. 174; Altıkulaç, Tayyar, “İbnü’z-Zeyyât el-Kelâî”, **DİA**, XXI, 247-248.

304 Altıkulaç, “İbnü’z-Zeyyât el-Kelâî”, **DİA**, XXI, 247-248. Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü’z-Zunûn**, II, 1045, 1305, 1548, 1966; Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu’l-Meknûn**, I, 67, 235, 318; II, 16, 42, 47, 48, 91, 95, 129, 154, 223, 404, 431, 538, 659, 710; **Hediyyetü’l-Arifîn**, I, 107; Ziriklî, **el-A‘lâm**, I, 111; Muhammed Muhtâr, **Târihu’l-Kırâât**, 364.

305 İbnü’l-Cezerî, müellifin Kaycâte’de/Kayşâte (Quesada) doğduğunu söylemektedir. Bkz. İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 493-494. Kaycâte’de/Kayşâte şehri için bkz. Hamevî, **Mu‘cemü’l-Büldân**, IV, 422-423.

Übbedî, Eb'u Ömer b. er-Rundî, Ebû Ca'fer b. Mes'ade, Ebû Ca'fer İbn Zübeyr ve Ebü'l-Hasen b. Nâfi' gibi şahsiyetler, onun hocaları arasında yer almaktadır. Torunu Muhammed b. Ali b. Ömer, Yusuf el-Lûşî, Ebû Saîd b. Ferec, Ebü'l-Kasım el-Haşşâb, İsmail b. Hânî, Ebü'l-Berekât el-Bellefîkî ve İbnü'l-Cezerî'nin hocası Ebû Ca'fer Abdillah b. Yusuf, ondan istifade eden isimlerdendir. Ayrıca Ebû Ca'fer Abdullah b. Câbir el-Vâdiyâşî, kendisinden kıraate dair telif ettiği eserin rivayet icazetini almıştır. Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, 29 Zilhicce 730/13 Ekim 1330'un sabahında Gırnata'da vefat etmiş, aynı gün ikindi namazından sonra dönemin sultanı ve büyük bir kalabalığın katıldığı cenaze töreninin ardından defnedilmiştir.[306]

Eserleri: Biri şiir, üç tanesi de kıraatle ilgili olmak üzere dört adet eserinden bahsedilmektedir.

a) et-Tekmiletü'l-Müfîde li Hâfizi'l-Kasîde: İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî*'sinin vezninde yazılmış yüz beyitten müteşekkil bir manzumedir. Halihazırda mahtût olan bu çalışma, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin temel referans kaynaklarındandır.[307] Şâtıbî, *Hırzü'l-Emânî*'de e*t-Teysîr*'i temel almışken; Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî ise *et-Teysîr'e*; e*t-Tebsıra*, *el-Kâfî* ve Ebû Ali el-Ahvâzî'nin "*el-Vecîz*"ini de dâhil etmiştir. Ayrıca Hamîtû, Nâfi' Kıraati'ne dair kaleme aldığı eserinde *et-Tekmile*'nin içeriğini de aynen nakletmiştir.[308]

b) Şerhu't-Tekmileti'l-Müfîde: Bir önceki eserin şerhi olup mahtûttur.[309]

c) el-Mekrabü'n-Nâfi' fi'l-Kırâati'n-Nâfi': Nâfi' Kıraati'yle ilgili olduğu düşünülen bu çalışmanın[310] günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[311]

---

306 Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, **el-İhâta**, IV, 914-922; **el-Ketîbetü'l-Kâmine**, s. 37; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, II, 110; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 492-493; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 180; İbnü'l-Kâdî, **Dürretü'l-Hicâl**, III, 239; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1634-1635; Ali Muhammed ez-Zübeyr, **İbn Cüzey ve Menhecühû fi't-Tefsîr**, I, 112.

307 İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 97; **et-Tahbîru't-Teysîr**, s. 35.

308 Çeşitli yazma nüshaları ve eserin tam metni için için bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, II, 267-275.

309 Çeşitli yazma nüshaları için bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, II, 264.

310 Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, II, 264.

311 Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî'nin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 649; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 480; Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 316; Muhammed Muhtâr, **Târihu'l-Kırâât**, 365.

5. Ali b. Süleyman b. Ahmed b. Süleyman Ebü'l-Hasen el-Ensârî el-Kurtubî el-Fâsî (ö. 730/1329)

Kurtuba'da dünyaya gelmiş, Fas'a yerleşmesi sebebiyle "el-Fâsî" şeklinde tanınmıştır. İbn Havtillah, Yusuf b. Ebî Reyhâne, Ebû Ca'fer İbn Zübeyr ve Ahmed b. Ömer el-Cüzâmî'den kıraat alanında faydalanmıştır. İbn Ebi'l-Ahvâs'tan *Hırzü'l-Emânî* ve *et-Teysîr*'i rivayet etmiştir. Ebu'l-Berekât el-Bellefîkî, Muhammed b. Muhammed el-Lahmî ve Abdullah b. Ahmed el-Kasrî gibi şahsiyetler de kendisinden kıraat okumuşlardır. "Fas mukrîsi" şeklinde de anılan Ebü'l-Hasen el-Kurtubî, 730/1329 yılında vefat etmiştir.[312]

Eserleri: Tamamı kıraatle ilgili olmak üzere beş adet eseri bulunmaktadır. İlgili eserlerden yalnızca ilk maddedeki çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinebilmektedir.

a) Tertîbü'l-Edâ ve Beyânü'l-Cem'i fi'l-İkrâ*: Tertîbü'l-Edâ ve Beyânü'l-Cem'i beyne'r-Rivâyeti fi'l-İkrâ* ismiyle de bilinmektedir. Kur'an tilavetinin usulü ve toplanmasıyla ilgilidir. Abdullah b. Ekîk'in tahkik ve muhteva analiziyle, Suud'daki Tedmiriyye Yayınevi'nden 2013 yılında neşredilmiştir.[313]

b) et-Tecrîd fi'l-Kırââti's-Selâs*:* Mekkî b. Ebî Talib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillah b. Şüreyh'in eserleri temel alınarak, kıraatteki tercihlerinin işlendiği türdedir.

c) Muhtasaru't-Tecrîd: Bir önceki eserin muhtasarıdır.

d) el-Menâfi' fi'l-Kırâati Nâfi'**:** Nâfi' Kıraati'ni içerdiği anlaşılmaktadır.

e) Tebyînü Tabakâti'l-Meddi ve Tertîbühâ**:** Medd çeşitleri ve miktarlarıyla ilgilidir.[314]

---

312 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye,** I, 481; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1604.

313 Ebü'l-Hasen el-Kurtubî, Ali b. Süleyman b. Ahmed b. Süleyman Ebü'l-Hasen el-Ensârî el-Kurtubî el-Fâsî, **Tertîbü'l-Edâ ve Beyânü'l-Cem'i fi'l-İkrâ**, **(**thk. Abdullah b. Ekîk) Dâru't-Tedmiriyyi, Suud 2013.

314 Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Gâzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Gāzî el-Osmânî el-Miknâsî, **Fihristü İbn Gâzî**, (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Dârülbeyzâ 1399/1979, s. 97; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 447; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 62, 65; Muhammed Muhtâr, **Târihu'l-Kırâât**, s. 526.

6. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillah b. Yahya b. Cüzey Ebü'l-Kasım el-Kelbî el-Gırnâtî (ö. 741/1340)

Farklı tarihler verilmekle birlikte 19 Rebîülevvel 693/17 Şubat 1294'te Gırnata'da dünyaya gelmiş, burada yetişmiştir. Ataları, Şenteberiye'ye bağlı Velme'ye[315] yerleşen müellif, dedesine nispetle "İbn Cüzey" şeklinde tanınmıştır. Mâliki fıkhı ile tefsirin yanı sıra kıraat, hadis ve Arap dili gibi ilimlerle de iştigal etmiştir. İlme düşkünlüğü, sürekli derslerle ilgilenmesi, kitap toplaması, hoş sohbet bir kimse olması, herkesçe kavranamaz meselelere vukûfiyeti, onun kaynaklarda aktarılan özelliklerindendir. Ebû Ca'fer İbn Zübeyr, İbnü'l-Kemmâd, İbn Rüşeyd, Ebû Muhammed İbnü'l-Müezzin, Ebül-Hasen b. Meskûr, Ebû Zekeriyya el-Berşânî, İbn Ebî 'Âmir b. Rabîi', Ebü'l-Kasım İbnü'ş-Şât ve Ebû Abdillah et-Tancâlî gibi hocalardan ders almıştır. Üç oğlu Abdullah, Ahmed ve Muhammed, İbnü'l-Hasan en-Nübâhî, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb ve Ebü'l-Kasım İbnü'l-Haşşâb gibi şahsiyetler de kendisinden ilmî anlamda faydalanan bazı öğrencileridir. Gırnata Ulu Camii'nde hatiplik görevini de yürüten İbn Cüzey, 7 Cemâziyelevvel 741/29 Ekim 1340'ta, Tarîf'te katıldığı bir savaşta şehid düşmüştür.[316]

Eserleri: Fıkıh, tefsir, hadis, kelam ve şiir gibi alanlarda çeşitli eserler kaleme almıştır. Onlarca eserinden yalnızca iki tanesi kıraatle ilgilidir.

a) Muhtasaru'l-Bârî fî Kırâati'n-Nâfi': Ebû Amr ed-Danî'nin Kâlûn ve Verş Rivayeti'ndeki tarîkini ihtiva etmektedir. Giriş ve sonuç dışında, 22 babdan müteşekkil olan bu çalışma, Muhammed Taberânî'nin tahkikiyle Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh Yayınevi'nden 2003'te neşredilmiştir.[317]

---

315 Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 384.

316 Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, **el-İhâta**, VII, 509-516; bn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, II, 274; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye,** II, 75; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, V, 514; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn,** III, 84; Tinbüktî, Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc bi't-Tatrîzi'd-Dîbâc**, (thk. Abdülhamid Abdullah), Dâru'l-Kâtib, Trablus 2000, s. 398-399; el-Mecârî, Ebû Abdillah Muhammed el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, (thk. Muhammed Ebü'l-İhsân), Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut 1982, s. 84-92; Ali Muhammed ez-Zübeyr, **İbn Cüzey ve Menhecühû fi't-Tefsîr**, s. 139-240; Özel, Ahmet, "İbn Cüzey", **DİA**, XIX, 406-407.

317 İbn Cüzey el-Kelbî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillah b. Yahya b. Cüzey Ebü'l-Kasım el-Kelbî el-Gırnâtî, **Muhtasaru'l-Bârî fî Kırâati Nâfi'**, (thk. Muhammed Taberânî), Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh, y.y. 2003.

b) Usûlü'l-Kurrâi's-Sitte Gayra Nâfi': Müellif, bir önceki eserde Nâfi' Kıraati'ni müstakil olarak ele almış, diğer altı kıraate ait farklılıkları ise bu çalışmasında cem' etmiştir. Günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[318]

7. Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Esîruddîn Ebû Hayyân el-Endelüsî el-Gırnâtî (ö. 745/1345)

654/1256'da Gırnata'da dünyaya gelmiştir. Künyesi "Ebû Hayyân"; lakabı "Esîruddîn"'dir. Türkçe, Farsça, Habeşçe, Himyerîce bildiği ve ilgili dillerde eser telif ettiği haber verilen Ebû Hayyân, özellikle Arap dilinde ün yapmış, tefsir ve kıraat gibi sahalarda da adından söz ettirmiştir. Yedi kıraati ilk olarak, infirad ve indirac tarîkiyle yirmi kez hatmettiği Abdülhak b. Ali el-Ensârî'nin yanı sıra Ebû Ca'fer et-Tabbâ' ve Ebû Ca'fer İbn Zübeyr'den okumuştur. Ayrıca Ebu'l-Hasen el-Übbedî, İbnü'd-Dâi' ve İbn Zübeyr gibi hocalardan Arapça; Ebu'l-'İzz el-Harrânî, Ebû Zeyd Abdurrahman er-Rabîi' et-Tûnusî, Muhammed b. Tercem, Ebu Ca'fer b. Beşîr gibi dönemin muhaddislerinden de hadis tahsil etmiştir. İlk eğitimine Gırnata'da başlamış, ardından Endülüs'ün çeşitli şehirlerine rihle gerçekleştirmiştir. Mâleka'da İbn Ebi'l-Ahvas'tan Hicr Sûresi'ne kadar kıraat okumuş; Muhammed b. Abbas el-Kurtubî'den hadis alanında istifade etmiştir. 679/1280 yılının başlarında gittiği Fas'ta Ebu'l-Kasım el-Mizyâtî'den; Tunus'ta Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-İşbilî'den çeşitli dersler almıştır. Tûnus'tan sonraki durağı Mısır olmuş, İskenderiye'ye geçerek Abdülvehhâb b. el-Furât'tan hadis; Ali b. Yahya el-Maryûtî'den kıraatte faydalanmıştır. Bu arada hac farizasını da yerine getiren Ebû Hayyân, Mekke, Medine, Bağdat ve Dımaşk gibi bölgelerde de eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Vaktini, genellikle yazarak geçirmiş, pek çok talebe yetiştirmiştir. Ahmed b. Muhammed b. Nahle, Ebû Bekir b. Aydoğdî, Ebü'l-Feth Ali es-Sübkî, İbrahim b. Ahmed el-Haşşâb, Safedî, oğlu Hayyân b. Muhammed, Muhammed b. Yakub el-Makdisî ve Ahmed b. Ali eş-Şakûrî gibi şahsiyetler, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Hayatının büyük çoğunluğunu Kâhirede

---

318 Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, II, 448; Ali Muhammed ez-Zübeyr, **İbn Cüzey ve Menhecühû fi't-Tefsîr**, s. 218-240; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 152; **el-Fihrisü'ş-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât**, I, 182; Özel, "İbn Cüzey", **DİA**, XIX, 406-407.

geçirmiştir. Başlangıçta Mâlikî iken sonraları Zâhiriyye mezhebini tercih etmiş, çoğunluğu Şâfiî olan Mısır'da ise halkın mezhebini benimsemiştir. 28 Safer 745/11 Temmuz 1345'te vefat etmiş, ertesi gün defnedilmiştir.[319]

Eserleri: İlgilendiği alanlara dönük kaleme alınan yetmişten fazla eserinden basedilmekteyken bu çalışmalardan günümüze ulaşanların ise yirmi civarında olduğu söylenmektedir. Öte yandan kıraat sahasındaki eserleri de sayıca fazla olsa da günümüzde yalnızca ilk maddedeki çalışmanın varlığı bilinebilmektedir.

a) 'İkdu'l-Leâlî fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-'Avâlî: Yedi kıraat farklılıklarına yönelik manzumedir. *el-Bahru'l-Muhît*'inin kıraatle ilgili kısımlarında bu eserinden nakillerde bulunmuştur.[320] Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Alican DAĞDEVİREN tarafından edisyon-kritiği yapılan çalışma, 2011 yılında Dâru'n-Nîl tarafından yayımlanmıştır.

***b) el-Hulelu'l-Hâliye fî Esânîdi'l-Kırâati'l-'Âliye*:** Kıraatlerin senedleriyle ilgili olduğu düşünülmektedir.

c) el-Mevridu'l-Ğamr fî Kırâati Ebî 'Amr: Ebû 'Amr Kıraati'nin tespitini içermektedir.

***d) el-Muznu'l-Hâmir fî Kırâati İbn 'Âmir*:** İbn 'Âmir Kıraati'ne yöneliktir.

***e) el-Esîr fî Kırâati İbn Kesîr*:** İbn Kesîr Kıraati'ninin tespitiyle ilgilidir.

f) er-Ravdu'l-Bâsim fî Kırâati 'Âsım: 'Âsım Kıraati'ni ihtiva etmektedir.

***g) en-Neyyiru'l-Celiy fî Kırâati Zeyd b. 'Ali*:** Ebu'l-Kasım el-'İclî el-Kûfî'nin (ö.358/969) Kıraati'ne dönüktür.

h) Ğâyetu'l-Matlûb fî Kırâati Ya'kûb: Ya'kûb Kırati'ni içeren manzumedir.

---

319 Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf, **el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrût-1992, (Neşredenin girişi, I, 10-15); **Tezkiretü'n-Nühât**, (nşr. Afîf Abdurrahman), Beyrut 1986, (Neşredenin girişi, s. 9-36); Yemânî, **İşâratü't-Ta'yîn**, s. 290-292; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1471-1473; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, V, 267-284; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 249-251; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 280-285; **Husnü'l-Mühâdara**, I, 534-536; İbnü'l-Kâdî, **Dürretü'l-Hicâl**, II, 122-124; Kafes, Mahmut, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", **DİA**, X, 152-153; Kafes, Mahmut, **Ebu Hayyan el-Endelüsi'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhit İsimli Tefsirindeki Metodu**, Yayımlanmamış doktora tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 1-40; Uludaş, **Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu**, s. 28-72.

320 Ebû Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahru'l-Muhît**, I, 97; III, 329 vd.

i) er-Ramze fî Kırâati Hamze: Hamze Kıraati'nin tespitine dönüktür.

*j) Takrîbu'n-Nâî fî Kırâati'l-Kisâî***:** Kisâî Kıraati'ne dönüktür.

k) **en-Nâfi' fî Kırâati'n-Nâfi':** Nâfi' Kıraati'ni muhtevidir.

*l) Nüketu'l-Emâlî***:** Mushaf imlasına dönük olduğu düşünülmektedir.[321]

8. Yahya b. Ahmed b. Ahmed b. Safvân el-Kaynî Ebû Zekeriyya en-Endelüsî el-Mâlikî (ö. 772/1370)

İbnü'l-Cezerî'nin, 768/1366 yılında Mekke'ye gittiğini, burada kendisinden ders almak için çaba gösterdiğini ancak bir araya gelemediklerini aktardığı İbn Safvân,[322] daha çok Arap dili ve kıraat ilminde temayüz etmiş, güzel huylu ve ibadete düşkün bir kimse şeklinde nitelendirilmiştir. Endülüs'te Ebü'l-Kasım b. Dirhem'den kıraat okumuş, Doğu seyahatlerine çıkmıştır. Mısır'da el-Mecîd İsmail b. Yusuf el-Küftî'den sekiz kıraati; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf es-Semîn'den de yedi kıraati tahsil etmiştir. Bir müddet Dımeşk'te de kalmış, hac farizasını yerine getirmek maksadıyla gittiği Mekke'ye yerleşmiştir. Bir dönem Mekke'de Mâliki mezhebi mensuplarının riyasetinde de bulunmuş ve genellikle öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuştur. Nûruddin Ali b. Selâme el-Mekkî, Kemalüddîn Abdullah b. Zahîr, Yusuf en-Nahrîr el-Mısrî, Abdullah b. Meymûn, Selâme el-Mağribî ve İskenderiye şeyhi Ahmed b. Salih b. el-Hasen gibi şahsiyetler, kendisinden ilmî anlamda faydalanan öğrencilerinden bazılarıdır. İbn Safvân, 772/1370 yılında Mekke'de vefat etmiştir.[323]

Eserleri: Yalnızca bir eseri olduğu söylenmektedir.

a) el-Beyân fi'l-Cem'i beyne'l-Kasîdeti ve'l-'Unvân: İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzü'l-Emânî*'siyle İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin *el-'Unvân'*ının mukayesesine

---

321 Eserleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, V, 267-284; Kafes, **Ebu Hayyan el-Endelüsi'nin hayatı ve el-Bahru'l-Muhit İsimli Tefsirindeki Metodu**, s. 40-78; Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", **DİA**, X, 152-153; Uludaş, **Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu**, s. 66-73.

322 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 318.

323 Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 330; Askalânî, **ed-Düreru'l-Kâmine**, IV, 410; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VIII, 386.

dönüktür. Hişam b. Muhammed tarafından Medîne Câmiatü'l-İslamîyye Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.[324]

9. Ahmed b. Yusuf b. Mâlik Ebû Ca'fer er-Ru'aynî el-Gırnâtî (ö. 779/1377)

708/1308 veya 709/1309'da Gırnata'da dünyaya gelmiş, llk eğitimini de burada Ali b. Ömer Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, Muhammed b. İbrâhim el-Beyyânî ve Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Havlânî gibi Gırnata'nın önder âlimlerinden almıştır. Mâleka ve İlbîre'de de ikamet ederek eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Gırnata Camii'ndeki derslerine devam ederken tanıştığı âmâ arkadaşı İbn Câbir el-Hevvârî'nin,[325] Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî açısından önemli bir yeri vardır. Nitekim sonraları "iki âmâ" veya "bir gören bir âmâ" lakaplarıyla da anılmışlar; yedikleri, içtikleri, muhtevaları da dâhil olmak üzere eserleri bile aynı olmuştur. 738/1337 yılında birlikte başladıkları Doğu seyahatlerinde ilk olarak Afrika'da çeşitli âlimlerden istifade etmiş, Hicaz'da hac ibadetini de yerine getirdikten sonra Mısır'a geçmişlerdir. Kahire'de, yazdıkları bir esere de ilham kaynağı olan Ebû Hayyân el-Endelüsî'den bir müdder ders almışlardır. Mısır sonrasındaki durakları, 741/1340 yılında gittikleri Dımeşk olmuş, burada Yusuf b. Abdirrahman eş-Şâfiî ve Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî gibi âlimlerinden hadis okumuşlardır. Dımeşk seyahatlerinin akabinde önce Haleb'e, ardından da Ebû Ca'fer'in vefatına kadar yaşayacağı el-Bîre'ye (Birecik) geçmişler ve birliktelikleri burada son bulmuştur. Ebû Bekir b. Abdiddâim, Ahmed b. Ali el-Cezerî, İbn Muhammed el-Yûnîniyye, Burhâneddin İbn Ferhûn, İbrâhim b. Mahmûd el-Halebî, Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî, Safedî, Muhammed b. Ubeydillah b. Manzûr, İbn Câbir ve Zeynüddin İbnü'l-Verdî gibi zatlar, Ebû Ca'fer'in diğer bazı hocalarıdır. İbnü'l-Cezerî, 771/1369 yılının başlarında Dımeşk'e gittiğini, Ebû Ca'fer er-Ru'aynî'den Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî'nin Nâfi' Kıraati'ni içeren eseriyle birlikte *et-Teysîri*'i aldığını bildirmiştir.[326] İbnü'l-Cezerî'nin yanı sıra Muhammed b. Ahmed İbnü'l-Acemî, İbrâhim b. Muhammed Sıbt İbnü'l-Acemî, Ömer b. Mahmûd

---

324 Ayrıca bkz. Hamîtû, **Kıraâtü'l-İmâm Nâfi'**, II, 214; Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l Kur'ani'l-Kerîm**, IV, 33; **el-Fihrisü'ş-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kıraât**, I, 33.

325 Hakkında detaylı bilgi için bkz. Bir sonraki biyografi.

326 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 138.

el-Kerekî ve Muhammed b. Ali İbn Ebi'l-Aşâir gibi şahsiyetler, çeşitli ilimlerde kendisinden faydalanan öğrencileri arasında bulunmaktadır. Medine'de kaldıkları dönemlerde evlenmemek üzere birbirlerine söz vermelerine rağmen İbn Câbir el-Hevvârî 779/1377'de evlenmiş, Ebû Ca'fer er-Ru'aynî ise bu olay üzerine Haleb'e dönerek aynı yıl ramazan ayının ortasında burada vefat etmiştir.[327]

Eserleri: Arap diline yönelik çalışmaları çoğunlukta olmakla birlikte kıraat alanında da bir eseri bulunmaktadır.

a) Tuhfetü'l-Akrân fîmâ Kurie ve't-Teslîsi min Hurûfi'l-Kur'ân: Mütevatir ve şâz kıraatler temel alınarak bir harfinin harekesi üç türlü okunabilen 89 Kur'an kelimesini içermektedir. 745/1344 yılında el-Bîre'de tamamlanan ilgili eserin ana kaynağı, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahru'l-Muhît*'idir. Yakın arkadaşlıkları ve aynı tarzda kaleme aldığı bir çalışması sebebiyle İbn Câbir el-Hevvârî'ye de nispet edilen bu çalışma,[328] Ali Hüseyin el-Bevvâb'ın tahkikiyle Riyad Dâru Künûzi İşbîliyâ Yayınevi'nden 2007'de yayımlanmıştır.[329]

10. Muhammed b. Ahmed b Câbir el-Hevvârî Ebû Abdillâh el-Endelüsî el-Mürsî ed-Darîr (ö. 780/1378)

698/1299'da Meriye'de dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Ayş, Ebû Abdillah Muhammed ez-Zevâvî ve Ebû Abdillah Muhammed b. Saîd er-Rundî'den tahsil etmiştir. 738/1338'de başlayan Doğu seyahatlerinden sonraki hayatı, hocaları ve öğrencileriyle ilgili bilgiler, bir önceki biyografide belirtilmişti.

---

327 Ebû Ca'fer er-Ruaynî, **Tuhfetü'l-Akrân**, (Neşredenin girişi, s. 7-12); Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, VIII, 305-307; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 403-404; Askalânî, **ed-Düreru'l-Kâmine**, I, 340-341; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 675; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, XI, 153-155; Durmuş, İsmail, "Ruaynî", **DİA**, XXXV, 175-176.

328 Kılıç, Hulusi, "İbn Câbir", **DİA**, XIX, 384-385; Durmuş, **"**Ruaynî", **DİA**, XXXV, 175-176. Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Câbir el-Hevvârî, **el-Hulletü's-Siyerâ**, (Neşredenin girişi, s. 17); Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 152, 155, 234, 688; II, 1171; Ziriklî, **el-A'lâm**, V, 328.

329 Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Ebû Ca'fer er-Ruaynî, **Tuhfetü'l-Akrân**, (Neşredenin girişi, s. 11-15); Ziriklî, **el-A'lâm**, I, 274; Durmuş, "Ruaynî", **DİA**, XXXV, 175-176.

İbnü'l-Cezerî'nin de hocalarından olan[330] İbn Câbir el-Hevvârî, arkadaşının vefatından yaklaşık bir yıl sonra, 780/1378 yılında aynı şehirde vefat etmiştir.[331]

Eserleri: Kıraat ilmiyle ilgili bir eseri bulunmaktadır.

a) *Ğâyetü'l-Merâm fî Teslisi'l-Kelâm*: Arkadaşı Ebû Ca'fer er-Ru'aynî'nin *Tuhfetü'l-Akrân*'ıyla aynı muhtevaya sahip olduğu anlaşılan ve 272 beyitten oluştuğu söylenen eserin günümüzdeki varlığı bilinememektedir.[332]

11. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ömer b. İbrahim b. Abdillah Ebû Abdillah el-Kenânî el-Kaycâtî (ö. 811/1408)

Ali b. Ömer Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî'nin[333] torunu olup 730/1329 gibi Gırnata'da dünyaya gelmiştir. Dedesiyle karıştırılmaması için "el-Hafîd el-Kaycâtî" (torun Kaycâtî) şeklinde de anılmıştır. Her ne kadar İbnü'l-Cezerî, Ebû Abdillah'ın, dedesinden ders aldığını söylese de[334] Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî'nin vefat tarihi ile Ebû Abdillah'in doğum yılının aynı olması (730/1329), ilgili rivayetin isabetsizliğini göstermektedir. Yaşadığı dönemin önder kıraatçilerinden kabul edilen Ebû Abdillah el-Kaycâtî, el-Fakîh el-Beyyâzî, İbnü'l-Fahhâr el-İlbîrî, Ebû Saîd İbn Lübb, Ebü'l-Berekât b. el-Hâc, Ebü'l-Kasım el-Husenî, el-Hatîb el-Levşî, İbn Merzûk el-Hatîb ve Ebû Ca'fer eş-Şakûrî gibi âlimlerden faydalanmıştır. Endülüs'te şeyhülkurrâlık makamına riyaset etmiş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin arkadaşları İbn Meymûn el-Belvî ve Ebü'l-Hasen el-Fihrî el-Endelüsî, İbn Abdilvahid el-Mecârî, Ebû Abdillah el-Mintûrî, Ebû Bekir b. 'Âsım ve el-Hafîd İbn Merzûk gibi

---

330 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 55-56.

331 İbn Câbir el-Hevvârî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî b. Câbir el-Hevvârî el-Endelüsî el-Mâlikî, **el-Hulletü's-Siyerâ fi'l-Medhi Hayri'l-Verâ**, (thk. Ali Ebû Zeyd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985, (Neşredenin girişi, s. 11-12); Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, II, 157-158; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 34; Askalânî, **ed-Düreru'l-Kâmine**, III, 339; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 664-665; İbn Tağrîberdî, **en-Nücûmü'z-Zâhire**, XI, 156-158; Kılıç, "İbn Câbir", **DİA**, XIX, 384-385.

332 Ebü'l-Berekât Abdülberr, Muhammed b. Muhammed, **Müselsel li'bni Şıhne**, (thk. Halim Hammâd Süleyman), Câmi'atü'l-Enbâr, Irak 2013, (Neşredenin girişi, s. 64). Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Câbir el-Hevvârî, **el-Hulletü's-Siyerâ**, (Neşredenin girişi, s. 17); Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 152, 155, 234, 688; II, 1171; Ziriklî, **el-A'lâm**, V, 328.

333 Ali b. Ömer Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, çalışmamızın "Göçüş ve Bitiş Dönemi Kıraat Literatürü" başlığının dördüncü maddesinde işlenmiştir.

334 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 214.

kimseler, müellifin tanınmış öğrencilerindendir. 12 Rebîülâhir 811/4 Eylül 1408 tarihinde vefat etmiş, ertesi günü ikindiden sonra kılınan cenaze namazının ardından Gırnata'daki Bâbü'l-Fahhârîn (Alfacar) kabristanına defnedilmiştir.[335]

Eserleri: Bütün kıraatleri infirâd ve cem' metoduyla müelliften defalarca okuyan ve kıraate dair eserlerinin rivayet icazetini alan, *Fihristü'l-Mecârî*'nin yazarı İbn Abdilvahid el-Mecârî, el-Hafîd el-Kaycâtî'nin biyografisini aktardığı kısmın satır aralarında müellifin kıraatle ilgili pek çok eserinden bahsetmektedir. İlgili eserlerden yalnızca ilk maddedeki günümüze ulaşabilmiştir.

a) el-Mesâil fi'l-Kırâât: Kıraat ilmiyle ilgili temel bazı konuların ele alındığı çalışma, Ben Younes ez-Zâkî'nin tahkikiyle ilk baskısı 2001 yılında neşredilmiştir.

b) Te'lîfün fî Mehârici'l-Hurûf: Harflerin mahreçleriyle ilgilidir.

c) Te'lîfün fi'r-Râ: Verş'in, râ'nın hakkındaki hükümlerini içermektedir.

d) Mezâhibü'l-Eimmeti'l-Kırââti'l-Emsâr fi'l-Meddi't-Tabî'iyyi ve'z-Zâidi 'aleyhâ: Yedi kıraate göre aslî medd ve aslî medde yapılan ziyade miktarlarıyla birlikte bu miktarların hangi kurrâda ne kadar olduğuyla ilgilidir.

e) Tahkîku'n-Nutki bi'l-Bâ: Bâ harfinin mahreci ve telaffuzuna dönüktür.

f) Terkîku'l-Lâm min İsmillâh li Verş: Lafzatullahın lâmının kalın okunması konusunda Verş'in tercihini ihtiva etmektedir.

g) Kitâbü Şurûti'l-Kırââti'l-Makbûleti'l-Ma'mûli bihâ: *el-Îmâ li Vücûhi'd-Dâlleti alâ 'ademi Vücûbi Tevâtüri'l-Kırâât* ismiyle de bilinip Sahih kıraatlerin şart ve illetleriyle ilgilidir.

h) Merâtibü'l-Kırââti fi'l-Medd: Medd mertebeleri hakkındadır. Zikredilen eserlerin dışında Kur'ân'daki bazı kelimelerin okunuşuyla ilgili iki risalesi daha bulunmaktadır. İlk maddeden sonrakilerin, ilk maddedeki eserin muhtevasından çıkarılarak müstakil hale getirildiği de düşünülebilir.[336]

---

335 el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 92-104; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 214; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 478; İbnü'l-Kâdî, **Dürretü'l-Hicâl**, II, 284; Askalânî, **el-Mecmeu'l-Müessis li'l-Mu'cemü'l-Müfehris**, (thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî), Daru'l-Marife, Beyrut 1994, III, 264; Muhammed Muhtâr, **Târihu'l-Kırâât**, s. 365-366.

336 Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 92-104.

12. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir b. ‘Âsım el-Kaysî el-Gırnâtî (ö. 829/1426)

12 Cemâziyelevvel 760/11 Nisan 1359’da Gırnata’da dünyaya gelmiş, büyük dedesine nisbetle “İbn ‘Âsım” şeklinde tanınmıştır. Fıkıh, şiir, edebiyat, matematik, ferâiz ve mantıkla da iştigal etmekle birlikte kıraate ayrı bir önem vermiş, bu sahada öne çıkmıştır. Ciltleme ve sahaflıkla ilgilenmiş, bir dönem divan kâtipliği görevini de yürütmüştür. 811/1408’de Nasrî Hükümdarı II. Yûsuf’un vezirliğine tayin edilmiş, 814/1411 yılında bilinemeyen bir sebepe hapse de atılmıştır. Sonrasında bir müddet Vâdîâş’ta (Guadix) kadılık yapmış, 824/1421’den vefatına kadar Kurtuba’da kâdılkudâtlık vazifesini îfâ etmiştir. Ebû Bekir İbn Cüzey, Ebû Muhammed İbn Cüzey, İbnü’l-Hâc en-Nümeyrî, İbn Lübb el-Gırnâtî, Ebû İshak eş-Şâtıbî, Abdullah b. Şerîf et-Tilimsânî, Ebû Abdillah İbn Allâk, Ebü’l-Hasan el-Eşheb ve Ebû Abdillah el-Belensî gibi âlimler, onun çeşitli ilimlerde faydalandığı hocaları arasında yer almaktadır. Endülüs’te Mâlikî fıkhının önder şahsiyetlerinden olan oğlu Ebû Yahyâ İbn ‘Âsım ise en önemli öğrencilerinden biridir. İbn ‘Âsım, 11 Şevval 829/16 Ağustos 1426’da Gırnata’da vefat etmiştir.[337]

Eserleri: Çoğunlukla manzum türde kaleme aldığı on adet eserinden yalnızca iki tanesi kıraate dönüktür.

a) Îzâhu’l-Me‘ânî fi’l-Kırââti’s-Semânî: Yedi kıraate Ebû Amr ed-Dânî’nin bazı tercihlerini ekleyerek oluşturduğu sekizli tasnifi ihtiva etmektedir. *Hırzü’l-Emânî*’ye benzediği söylenen[338] bu çalışmayı, *Hırzü’l-Emânî*’nin sekizli tasnifi şeklinde adlandırmak mümkündür. A. G. Palencia, Ebû Bekir İbn ‘Âsım’ın yalnızca iki eserinin günümüze ulaştığını belirttiği kısımda kıraatle ilgili eserlere yer vermemiş,[339] müellife ait *Tuhfetü’l-Hukkâm*’ın muhakkiki Muhammed Abdüsselam

---

337 Ebû Bekir İbn ‘Âsım, **Tuhfetü’l-Hukkâm**, (Neşredenin girişi, s. 7-9); et-Tinbüktî, **Neylü’l-İbtihâc**, s. 491-494; İbnü'l-Gazzî, **Dîvânü’l-İslam**, III, 328; A. G. Palencia, **Târîhu’l-Fikri’l-Endelüsî**, (trc. Hüseyin Mûnis), Kahire 1955, s. 429-430; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû‘atü’l-Müyessera**, s. 2403-2404; Yaşaroğlu, M. Kamil, “İbn Âsım, Ebû Bekir”, **DİA**, XIX, 327.

338 Muhammed Muhtâr, **Târihu’l-Kırâât**, s. 364.

339 A. G. Palencia, **Târîhu’l-Fikri’l-Endelüsî**, s. 429.

ise *Îzâhu'l-Me'ânî*'nin neşredildiğini belirtmiştir.[340] Detaylı taramalar sonucunda eserin günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

b) el-Emelü'l-Merkûb fî Kırâati Ya'kûb: Ya'kûb Kıraati'nin tespitine yöneliktir. Muhammed Abdüsselam, ilgili eserin mahtût olduğunu belirtse de nerede bulunduğuna dair bir bilgi aktarmamıştır.[341]

13. Muhammed b. Abdilmelik b. Ali el-Kaysî Ebû Abdillah el-Mintûrî el-Gırnâtî (ö. 834/1431)

İlmî açıdan yetkin bir aileye mensup olup Rebîülâhir 761/Mart 1360 tarihinde Gırnata'da dünyaya gelmiştir. Nahiv, lügat, fıkıh, hadis, kelâm ve tasavvuf gibi ilimlerle iştigal etmiş, kıraatte derinleşmiştir. Ona en çok tesir eden hocası, 40 yıl kadar derslerine devam ettiği ve neredeyse kıraat ilmiyle alakalı her şeyi öğrendiği el-Hafîd el-Kaycâtî'dir. Bununla birlikte Ebû Bekir İbn Cüzey, Ebü'l-Haccâc el-Miknâsî, Ebü'l-Hasen İbnü'l-Eşheb, Ebü'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Kurtubî, Muhammed b. Ali el-Haffâr, Muhammed b. Yusuf er-Ru'aynî, Ebû Zekeriyya es-Sirâc el-Fâsî ve Ebû Abdillah b. Muhayyir gibi şahsiyetlerden de çeşitli sahalarda istifade etmiştir. Bizzat faydalandığı hocalarının yanı sıra İbn Arafe, Zeynüddin el-Irâkî, Nûreddin el-Heysemî ve İbnü'l-Mülakkın gibi isimler de kendisine icazet göndermişlerdir. Endülüs'ün son dönemlerinin en büyük kıraatçisi addedilen Mintûrî, Ebû Yahya İbn 'Âsım, Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kasım, Yahya b. Ahmed b. Muhammed en-Nefezî ve Ebû 'Amr İbn Manzûr gibi şahsiyetlerin yetişmesine katkı sağlamıştır. Mintûrî, 4 Zilhicce 834/13 Ağustos 1431 Pazartesi günü ikindi vakti vefat etmiştir.[342]

---

340 Ebû Bekir İbn 'Âsım, **Tuhfetü'l-Hukkâm**, (Neşredenin girişi, s. 9)

341 Ebû Bekir İbn 'Âsım, **Tuhfetü'l-Hukkâm**, (Neşredenin girişi, s. 9). Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, I, 125, 155, 157; II, 610; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 365; Ziriklî, **el-A'lâm**, VII, 45; Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 124; Yaşaroğlu, "İbn Âsım, Ebû Bekir", **DİA**, XIX, 327.

342 Ebû Abdillah el-Mintûrî, **Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi'**, (Neşredenin girişi, I, 35-45); et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 496-497; İbnü'l-Kâdî, **Dürretü'l-Hicâl**, II, 287; Karrâfî, Bedrüddin Muhammed b. Yahya b. Ömer, **Tevşîhü'd-Dîbâc ve Hilyetü'l-İbtihâc**, (thk. Ali Ömer), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2004, s. 192; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 356; Kettânî, Abdülhay b. Abdilkebîr, **Fihrisü'l-Fehâeis ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'ş-Şeyhâti'l-Müselselât**, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1982, II, 564-565; Baş, Erdoğan, "Mintûrî", **DİA**, XXX, 117-118.

Eserleri: Eserleri, genellikle kıraate dönük olup bu sahada kaleme aldığı dokuz adet çalışmasından bahsedilmektedir. İlgili çalışmaların yalnızca ilk üçünün günümüzdeki varlığı bilinmektedir.

a) Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi' fi Asli Makraeti'l-İmâm Nâfi'*: Şerhu Recez İbn Berrî* ismiyle de bilinen bu çalışma, Mintûrî'nin kıraatle ilgili en önemli eserlerindendir. Faslı kıraat âlimi İbn Berrî'nin, gerek yazıldığı dönemde gerekse günümüzde özellikle Kuzey Afrika halkı tarafından büyük iltifat gören ve bu bölgelerde ders kitabı olarak kullanılan *ed-Dürerü'l-levâmiʿ fî Asli Makraʾi'l-İmâm Nâfi'* adlı manzum eserinin şerhidir. Sıddıkî Sîdî Fevzî'nin tahkikiyle Dâru'l-Beyzâ'dan 2001 yılında neşredilmiştir.

b) et-Ta'rîf bi'l-Hâfiz Ebî 'Amr ed-Dânî: Ebû Amr ed-Dânî'nin kıraat tercihleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yazma bir nüshası Hizânetü'l-Melikiyye 1578 numaradadır.[343]

c) Kırâatü Sellâm b. Süleymân et-Tavîl: İbn Münzir Sellâm b. Süleyman et-Tavîl'in (ö. 171/788) Tarîki'ni ihtiva etmektedir. Yazma bir nüshası Hizânetü'l-Melikiyye 1578 numaradadır.[344]

d) Kırâatü Süleyman b. Mihrân el-A'meş: Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-A'meş el-Kûfî (ö. 148/765) Kıraati'yle ilgilidir.

e) Rivâyetü Ebî Bekir b. Abdirrahim el-Isbehâni 'an Ahhâbihi 'an Verş: Verş Rivayeti'nin Isbehânî Tarîki'yle ilgilidir.

f) İdğâmü Kebîr li Ebî 'Amr b. 'Alâ: Ebû 'Amr'ın "idğâm-ı kebiri" ile ilgilidir.

g) İhtiyâru Mekkî b. Ebî Talib mine'l-Kırââti's-Seb': Mekkî b. Ebî Talib'in yedi kıraatle ilgili bazı tercihlerine yöneliktir.

h) el-Cem' beyne Tarîkayi'l-Hâfizi'd-Dânî ve Ebî Abdillah b. Şüreyh fî Kırâati Ya'kûb: Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillah b. Şüreyh'in Ya'kûb Kıraati'ne dönük tarîklerinin derlendiği türdedir.

---

343 Ebû Abdillah el-Mintûrî, **Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi'**, (Neşredenin girişi, I, 41).
344 Ebû Abdillah el-Mintûrî, **Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi'**, (Neşredenin girişi, I, 41).

i) Kırâatü Humeyd b. Kays el-A'rec: Ebû 'Amr'ın hocası Ebû Safvân Humeyd b. Kays el-A'rec el-Mekkî'nin (ö. 130/747-48) Kıraati'yle ilgilidir. [345]

[345] Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Ebû Abdillah el-Mintûrî, **Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi'**, (Neşredenin girişi, I, 41-43); Ziriklî, **el-A'lâm**, VI, 250; Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 91.

SONUÇ

Endülüs coğrafyasının kıraatlerle ilk tanışıklığı, fetih sürecine dayanmaktadır. Fethe iştirak eden tabiûn neslinden ulemânın eğitim-öğretim faaliyetleri, Endülüs'te kıraatlere yönelik ilk nüvelerin atılmasındaki temel etken olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu süreçteki faaliyetler, daha çok ihtiyaç merkezlidir. Dolayısıyla günümüzde bilinen şekliyle bir kıraat eğitim sistemi ve birikiminden bahsetmek zordur. Nitekim ilk dönemler itibarıyla Endülüslülerin, kendilerine öğretilenleri herhangi bir süzgeçten geçirmeksizin olduğu gibi alıp okudukları görülmektedir.

Giriş dönemi şeklinde adlandırılabilecek hicrî ikinci asrın ikinci yarısıyla dördüncü asrın ilk yarısı, kıraat ilminin Endülüs'te yukarıya doğru bir ivme kazandığı evredir. Bu dilimde, bir yandan Endülüslülerin Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirdikleri rihleleri sürerken diğer yandan da merkezî otoritenin iskân politikası gereği, özellikle Şam ve Bağdatlı ulemânın Endülüs'e yoğun sayılabilecek göçleri müşahede edilmektedir. Bu iki yönlü akış, ilmî-kültürel etkileşimi beraberinde getirmiş; İslamî ilimlerin ilk basamağını teşkil eden kıraatin inkişafına da önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Kıraat ilminin Endülüs'teki zirve dönemi, hicrî beşinci asırda yaşanmıştır. Bu durum, söz konusu yüzyılda hayat süren, sadece kendi dönemlerinde değil, günümüzde de tesirleri gözlenen Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî ile yakından ilişkilidir. Onlar, tedris faaliyetlerini genişletmelerinin yanında telif ettikleri nitelikli eserlerle de kıraat ilminin otoriteleri arasına girmişlerdir. Zikredilenlerin yanı sıra Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, Ebü'l-Kasım el-Hazrecî, İsmail b. Halef es-Sarakustî, İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî, İbn Abdilberr en-Nemerî, Ebû Abdillah b. Şüreyh ve Ebû Davud Süleyman b. Necâh, bu asır özelinde kıraat ilminin gelişimine katkı sağlayan önemli isimlerden bazılarıdır…

Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî ile birlikte Endülüs'ün bir diğer simge ismi olan Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin, Endülüs kıraat tarihi açısından ayrı bir ehemmiyeti vardır. Kıraat âlimlerinin nicelik bakımından en fazla görüldüğü altıncı

asırda yaşayan ve bir önceki yüzyıl kurrâsının eriştiği şöhreti elde edebilen yegâne isim Şâtıbî'nin, Dânî'nin eserlerine yönelik kaleme aldığı manzumeleri, İslam dünyasında büyük ses getirmiş ve yedi kıraatin temel kaynaklarından kabul edilmiştir. Şâtıbî'ye ek olarak Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve İbnü'l-Bâziş gibi şahsiyetler de altıncı yüzyılın önde gelen kıraat âlimleri arasında yer almaktadır. Endülüs'ün kıraat sahasında öne çıkmasının en belirgin faktörü de zikredilen bu isimlerdir. Kıraatin, toplumun hemen her kesimi tarafından kolaylıkla ve sistemli bir şekilde tahsil edilebilen bir ilim haline geldiği hicrî altıncı asır ve sonrası, Endülüs kıraat tarihi açısından "takibât dönemi" şeklinde değerlendirilebilir. Zira bu süreçteki faaliyetler, genellikle Mekkî, Dânî ve Şâtıbî gibi kurrânın eserleri ve kıraat tercihleri etrafında şekillenmiş ve onların izi takip edilmiştir.

Kıraat ilminin sistemli bir şekilde Endülüs'e ilk olarak ne zaman girdiği ve bu noktada hangi isimlerin öne çıktığı konusu, iki açıdan ele alınabilir. Buna göre öncelikle tercihe dayalı kıraat veya rivayetlerin girişi irdelenmelidir. Şunu ifade etmek gerekir ki rivayetleri değişmekle birlikte Nâfi' Kıraati, takriben hicrî ikinci asrın ikinci yarısından Endülüs'ün tamamen işgaline kadar tedavülde kalmıştır. Ancak daha öncesinde, Şam merkezli Evzâî ve İbn Âmir ile Irak merkezli Hamze kıraatlerinin de bu topraklardaki varlığından söz edilmektedir. Evzâî ve İbn Âmir kıraatlerinin Endülüs'teki varlığı, çoğunluğu Şamlı askerlerden oluşan bir ordu tarafından fethedilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Yine fethin ardından hilafet merkezinin, nufüsu dengelemek için on binlerce Şamlıyı buraya göndermesinin de söz konusu duruma etki ettiği belirtilmiştir. Hamze Kıraati'nin bu topraklardaki varlığı ise hicrî 130'dan sonra, Abbasîlerin hilafeti ele geçirip merkezi Irak'a taşımalarının bir sonucu olduğu söylenmektedir. Zira bu durum, Endülüslülerin rihle yönünü Irak'a çevirmiş, Irak'tan da Endülüs'e pek çok âlimin göçünü beraberinde getirmiştir. Bu karşılıklı akışın, Irak'ta yaygın olan Hamze Kıraati'nin Endülüs'e taşınmasıyla sonuçlandığı ifade edilmiştir. Ancak Endülüs tarihini anlatan ve kırat âlimlerinin biyografilerini ihtiva eden kaynakların hiçbirinde, adı geçen kıraatlerin bu bölgede tercih edilip okunduğuna dair açık bir bilgiyle karşılaşılmadığını, dolayısıyla bu hususların ihtimalden öteye geçmediğini belirtmek gerekir.

Abdurrahman b. Muaviye'nin, halifeliğini ilanıyla birlikte Doğu hilafetine duyulan bağlılığı ortadan kaldırması, Endülüslülerin rihle yönünü değiştirmiş, böylece Hicaz, rihlelerin yeni ağırlık merkezi olmuştur. Ayrıca Hicaz, hac ibadetinin mekânı olmasının yanında, bahsedilen dönemde Mâlik b. Enes'in Medîne Mescidi'ndeki dersleri sebebiyle de Endülüslüsleri kendine çekmiştir. Rihle yönünün Irak'tan Hicaz'a kayması, hem fıkhî mezhebin Mâlikîliğe evrilmesini sağlamış hem de coğrafyada Hicaz merkezli kıraatin kökleşmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle İmâm Mâlik ile aynı mescitte ders okutan Nâfi' b. Abdirrahman'ın kıraati, belirtilen saikler çerçevesinde Endülüs'e ilk adımını atmıştır.

Endülüs'e Nâfi' Kıraati'nin ilk olarak Gâzî b. Kays eliyle taşındığı noktasında klasik ve modern kaynakların ittifakı söz konusudur. Hicaz'a gerçekleştirdiği rihlesinde İmâm Mâlik'ten *Muvatta*'yı dinleyen Gâzî, Nâfi'den de onun kıraatini almış, elindeki Mushafla Nâfi'in Mushafını defalarca karşılaştırarak tashih etmiş ve ilgili kıraatin uzmanı olmuştur. Gâzî ile birlikte Medine'ye rihle yapan ve Nâfi' Kıraati'ni alması muhtemel olan onlarca Endülüslü ismin varlığına rağmen bu payenin ona verilmesi, sözü edilen gayretinin bir sonucudur. *Muvatta*'yı da Endülüs'e ilk getiren kimse şeklinde nitelendirilen Gâzî, memleketine döndükten sonra Nâfi' Kıraati'nin yayılması ve kökleşmesinde başrol oynamıştır. Böylelikle Gâzî b. Kays Rivayeti, Verş Rivayeti'nin, muhtemelen hicrî üçüncü asrın ikinci yarısından sonraki intişar ve istikrarına kadar Endülüs'te yaygın bir şekilde okunan rivayet olmuştur.

İmâm Mâlik (179/795) ve Nâfi'in (169/785) vefatlarının ardından Endülüs'ten yapılan rihlelerin yeni ağırlık merkezi, onların öğrencilerinin ikameti sebebiyle Mısır olmuştur. Bu değişim, o dönem itibarıyla Mısır'da yaygınlık gösteren Verş Rivayeti'nin, halihazırda Endülüs'te okunan Gâzî b. Kays Rivayeti'nin yerini almasıyla neticelenmiştir. Böylelikle Verş Rivayeti, Endülüslülerin yeni ve son tercihi olmuştur. Endülüs'teki bu son rivayet değişikliği, bizzat Verş'in kendisi ile ilgilidir. Zira o, Medine'de Nâfi'den istifade etmiş, Mısır'a döndükten sonra da pek çok kimseye rivayetini okutmuştur. Ondan faydalanan öğrencilerin, aynı zamanda Mısır'ın fıkıh sahasındaki otorite isimler olmaları önemlidir. Nitekim Endülüslüler, bu kimselerden fıkıh alanında yararlanırken bir yandan da Verş Rivayeti'ni okumuş ve bu

rivayeti memleketlerine taşıyarak hâkim rivayet konumuna yükseltmişlerdir. Bu rivayetin Endülüs'teki istikrarında Verş kadar, onun Mısırlı öğrencilerinden Ebü'l-Ezher el-'Utekî el-Mısrî'nin de etkisi vardır. Zira Endülüslülerin Verş Rivayeti'ni tercih etmelerinin, ilmî anlamda Ebü'l-Ezher'e duydukları itimatla doğrudan ilişkili olduğu söylenmektedir.

Verş Rivayeti'nin Endülüs'e ilk kim tarafından getirildiği hususu, Endülüs'ten Mısır'a hatırı sayılır nicelikteki âlimin rihle gerçekleştirmesi sebebiyle, Nâfi' Kıraati'ndeki kadar net değildir. Ancak kökleşmesinde, hadis ilmini Endülüs'e ilk getiren kimse olduğu söylenen Muhammed b. Vaddah b. Bezî' Ebû Abdillah el-Kurtubî'nin büyük payı söz konusudur. Ayrıca rivayetleri değişse de Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'teki intişar ve istikrarı, temelde Nâfi' ve İmâm Mâlik arasındaki hoca-öğrenci ilişkisiyle açıklanabilir. Endülüslülerin büyük değer verdiği İmâm Mâlik'in, kıraati Nâfi'den alması ve bu kıraate yönelik övgüleri, onların Nâfi' Kıraati'ne bağlılıklarını sağlamıştır. Öte yandan Endülüs'te tercih edilen kıraat veya rivayetlerin bölgeye taşınması ve kökleşmesi, görüldüğü üzere bu topraklarda varlık gösteren halkın coğrafî mensubiyeti ve rihle yönündeki değişikliklerle yakından ilgilidir.

Kıraat ilminin sistemli olarak Endülüs'e getirilme sürecine dair ele alınması gereken ikinci husus, yedi kıraat metodu özelindedir. Yaygın olarak Endülüs'ü "kıraat-i Seb'a " ile ilk tanıştıran kişinin, hicrî 429 vefatlı Ebû Ömer et-Talemenkî olduğu ifade edilmektedir. Endülüs-kıraat ilişkisine hasredilen sonraki çalışmalarda da kabul gören bu bilginin kaynağı ise İbnü'l-Cezerî'dir. O, yedi kıraate yönelik ilk eser yazan Endülüslünün Talemenkî olduğunu haber vermiş, böylelikle ilgili metodun bölgeye girişinde bu ismi öne çıkarmıştır. Ancak yedi kıraat metodunun Endülüs'e girişinin bu kadar geç bir döneme kalmadığını, yazılı gelenek oluşmasa da en azından tedriste bundan çok daha önceleri bilindiğini belirtmek gerekir. Henüz erken dönemlerde, ilmin ana merkezi olan Doğuya gerçekleştirilen rihlelerin yoğunluğu, İbn Mücâhid ve İbn Miksem'den istifade eden Bağdatlı ulemanın Endülüs'e göçü ve Ebü'l-Hasen el-Antâkî gibi bu sahanın donanımlı şahsiyetlerinin dördüncü asrın ikinci yarısından önce Endülüs'e davet edilmeleri, yukarıdaki iddiayı net bir şekilde desteklemektedir. Kaldı ki Talemenkî'nin yedi kıraate dair eser yazan ilk Endülüslü olduğu bilgisi de izaha

muhtaçtır. Zira 420 vefatlı Endülüslü kıraat âlimi Ebû Ömer el-İşbîlî'nin *et-Tahkîk fi'l-Kırââti's-Seb'* adıyla bir eser kaleme aldığı bilinmektedir. Yine aslen Kayrevanlı olmakla birlikte henüz 393/1003'te Endülüs'e taşınan Mekkî b. Ebî Tâlib'in, yedi kıraati içeren eserlerinin bir kısmını bu yıldan önce telif ettiği unutulmamalıdır.

Endülüs'te kıraat ilminin gelişimini sağlayan pek çok faktör bulunmakla birlikte bunların başında rihlelerin geldiği görülmektedir. Endülüslüler, bilhassa hicrî ilk beş asırda Doğu İslam coğrafyasına yoğun ilmî seyahatler gerçekleştirmiş, sonraki yüzyıllarda da bu gelenek devam ettirilmiştir. Rihleleri esnasında fıkhî yönlerini geliştirmenin yanında Kur'ân'a verdikleri öneme paralel olarak kıraat sahasında da kendilerini yetiştirmişlerdir. Bu sayede elde ettikleri kıraat birikimini korumayı ve yaymayı kutsal bir görev telakki etmişler, söz konusu birikimi işleyerek ilgili sahanın referans isimleri olmuşlardır. Devlet ricalinin kıraat eğitimine yönelik teşviki ve bu ilimle bizzat iştigal etmeleri, bu ilmin gelişimi açısından rihleler kadar önemli bir etkendir. Hatta Endülüs'te kıraat ilminin zirveye ulaşması, Âmirî emiri Mücâhid el-Âmirî'ye bağlanmıştır. O, Ebû Amr ed-Dânî ve İbn Abdilberr en-Nemerî'yi sarayında ağırlamış, bu alana dönük eser telif etmeleri için onları teşvik edip desteklemiştir. Aynı minvalde sayısız faaliyetine de rastlanan Mücâhid el-Âmirî'ye bu payenin verilmesi, aynı zamanda bir kıraat âlimi oluşuyla birlikte düşünüldüğünde haklı bir tutumdur. Mücâhid el-Âmirî kadar ön plana çıkarılmasa da II. Hakem'in bu noktadaki katkıları da oldukça önemlidir. Siyasî açıdan Endülüs'e en güçlü dönemlerini yaşatan, ilme, âlimlere ve kitaplara verdiği değerle bilimsel gelişimin tohumlarını atan II. Hakem'in, Ebü'l-Hasen el-Antâkî'yi kıraat eğitimi için Endülüs'e davet etmesi, bu bağlamda gözden uzak tutulmaması gereken bir bilgidir.

Endülüs kıraat ekolünün temel kaynakları, Hicaz, Mısır, Bağdat ve Kuzey Afrika'dır. Kaynaklık anlamında bu bölgelerin öne çıkışı, yine rihleler ve rihle güzergâhıyla ilişkilidir. Nitekim Endülüslü kurrâ tarafından en fazla rihlenin buralara yapıldığı görülmektedir. Adı geçen toprakların Endülüs'e kaynaklığı ve etkisi ise Kuzey Afrika dışarıda tutulduğunda, farklı boyutlarda kendini göstermiştir. Hicaz'ın kaynaklığı, Endülüs'te tercih edilen kıraatin/rivayetlerin oluşumunda öne çıkması sebebiyle "tercihi kaynaklık" şeklinde isimlendirilebilir. Zira Medine merkezli Nâfi' Kıraati, buraya gerçekleştirilen rihleler sayesinde Endülüs'e girmiş ve burada

kökleşmiştir. Mısır'ın kaynaklığı, tedriste yedi kıraat metodunun benimsenmesindeki payı nedeniyle "tedrisî kaynaklık" olarak adlandırılabilir. Nitekim ilgili usulün Endülüs'te yaygın olarak okutulmasında, bilhassa hicrî üçüncü asrın ikinci yarısından sonra Mısır'a yapılan ilmî seyahatlerin kayda değer rolü bulunmaktadır. Bağdat'ın kaynaklığı, telif geleneğinde uyandırdığı etkiye paralel olarak "telif türüne yönelik kaynaklık" biçiminde nitelendirilebilir. Çünkü Endülüs'te kıraat telifi geleneği, kendisi de Bağdatlı olan İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a* 'sı etrafında teşekkül etmiştir. Kuzey Afrika kaynaklığı ise yalnızca Endülüs ile bu bölge arasındaki coğrafî yakınlığa dayanmaktadır. Kuzey Afrikalı kıraat âlimleri, bu sahada çoğunlukla Mısırlılardan istifade etmiştir. Dolayısıyla oranın Endülüs'e kaynaklığı, yapısal etki boyutunda ele alınmamalıdır. Öte yandan Mısır'ın, Endülüs kıraat ekolünün yegâne kaynağı olduğu yönündeki görüş, Endülüslü kıraat âlimlerinin kıraat senetlerinde, sayıca en çok Mısırlı isimlere rastlanması sebebiyle haklı bulunabilir. Ancak Hicaz ve Bağdat'ın Endülüs'e etkisi düşünüldüğünde, söz konusu görüşün kapsayıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Mısır'ı, kaynaklık bakımından nicel anlamda en öne çıkan bölge şeklinde ifade etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Endülüslü kıraat âlimlerinin, kıraatlerin belli sayılara indirgenmesini doğru bulmadıkları görülmektedir. Bilhassa İbn Mücâhid'in "yedi sınırlaması", bu alanın simge isimlerince eleştirilmiştir. Onların, kimi zaman yüksek perdeden dile getirdikleri bu tenkitleri, yedi tahdidinin sebebiyet vereceği bazı muhtemel hususlar etrafında şekillenmiştir. Buna göre; "yedi harf-yedi kıraat karışıklığının ortaya çıkması", "yedi harf, yalnızca yedi kıraatten ibarettir" yanılgısının doğması ve "yedi kıraat dışında kalan okumaların şâz şeklinde telakki edilmesi", bu hususların başında gelmektedir. Ancak onların bu noktadaki söylemleri, eylemleriyle örtüşmemektedir. Zira onlar, kimi zaman aksi yönde bir tutum sergileseler de çoğunlukla yedi kıraat metodu özelinde İbn Mücâhid'e sıkı bir bağlılık göstermişlerdir. Bu çerçevede Endülüslüler, takriben hicrî dördüncü yüzyılın üçüncü çeyreğinden Endülüs'ün tamamen işgaline kadar, tedriste yedi kıraati temel almışlar, eserlerini de genellikle bu minvalde telif etmişlerdir. Hatta kıraat-i Seb'a metodunun İslam dünyasına yayılması, büyük ölçüde Endülüslü kıraat âlimlerinin tedris ve telif faaliyetleriyle mümkün olmuştur.

Öte yandan bahse konu hususta söylem ve eylem tezatlığını açığa kavuşturacak muayyen bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak ilgili meseleyi izah mahiyetinde birkaç saik serdedilebilir. Örneğin İbn Mücâhid'in, "halihazırda varlığını sürdüren sayısız ihtilafı bertaraf etme" amacını, Endülüslülerin yedi uygulamasına bağlılıklarına da teşmil etmek mümkündür. Zira onlar, geniş bir birikimi işlemektense dar ama kontrol altında tutulabilir bir yöntemi takip etmeyi seçmişler, böylece İbn Mücâhid'in gayesini temel almışlardır. Bu çerçevede ileri sürülecek bir diğer muhtemel sebep, Endülüs kıraat ekolünün ana kaynaklarının, Mısır başta olmak üzere yedi kıraat metodu ekseninde faaliyetlerin yürütüldüğü Bağdat ve Kuzey Afrika gibi coğrafyalar oluşudur. Endülüslülerin, siyasî otoritenin de desteğini almış yedi kıraat kararına uygun davranarak çatlak ses şeklinde nitelendirilmekten kaçınma düşünceleri, yedi kıraate bağlılıklarına dair ipucu sunan başka bir nokta olarak göze çarpmaktadır. Şunun da altının çizilmesi gerekmektedir: Endülüslülerin yedi kıraatin dışına pek çıkmamaları, bu usul dışındaki herhangi bir kıraat veya rivayette bilgi sahibi olmadıkları anlamına gelmemelidir. Nitekim onlar, Ya'kûb Kıraati'nin yanı sıra pek çok kıraat ve rivayete dair eserler de telif etmişlerdir. Hatta Endülüs'te, Ya'kûb Kıraati'nin yediye eklenmesi suretiyle oluşan sekiz kıraat metodu da sıkça okutulmuştur. Yine, az rastlanmakla birlikte Endülüslü kurrâ, on kıraati muhtevi çalışmalar da meydana getirmiştir.

Kıraat, Endülüs'te en fazla rağbet gören alanlar arasında yer almıştır. Fıkıh, hadis, tefsir, gibi İslamî ilimlerin yanı sıra pozitif bilimlerle iştigal eden Endülüslülerin de kıraate yakından alaka göstermeleri, ilgili yargıyı desteklemektedir. Biyografik eserlerde "kıraat âlimi" şeklinde kaydedilen binlerce Endülüslü ile karşılaşılması da söz konusu rağbetten ileri gelmektedir. Ancak sayıları binleri bulmakla birlikte onların pek çoğu, kıraatler arası farklı okumalarda öne çıkmış; yalnızca bu ilmin tedris ve naklinde görev almışlardır. Endülüs kıraat edebiyatı ise kıraat ilmiyle uzmanlık derecesinde ilgilenen âlimler eliyle meydana getirilmiştir. Bu ekolün kıraat ilmine katkıları da tam anlamıyla uzman âlimler ve eserleriyle kendini göstermiştir. Endülüslü kurrâ tarafından kaleme alınan eserlerin kahir ekseriyetinin; kıraat-i Seb'a metodunun tespit, cem' ve tevcihini içerdiği görülmektedir. Bununla birlikte onların, Mushaf imlası, vakf-ibtida, tecvid gibi kıraat ilminin alt disiplinlerine yönelik hatırı

sayılır nicelikte çalışmaları da bulunmaktadır. Yine kıraat ilminin temel meselelerine yönelik görüşlerini ihtiva eden kitapları da bu saha ile ilgilenen kimseler için kayda değer oranda önemi haizdir. Endülüslülerin elinden çıkan kıraat çalışmaları, bu alanın ilkleri arasında yer almaları sebebiyle de ayrıca kıymetli olup referans alınmaktadır.

Bölge ve şehirlerin kıraat kültürlerini temel alan çalışmalar, öncelikle mukayeseli bir kıraat okumasını mümkün kılmaktadır. Bunun yanında, ilgili coğrafyalara mensup olup tarihin tozlu raflarında kalan nice âlim ve eserine ulaşma fırsatı da sunmaktadır. Dolayısıyla bu türdeki bilimsel çalışmalara duyulan ihtiyacı hatırlatıyor; ilk adımını attığımız konuya yönelik araştırmaların devam etmesini umuyoruz. Rihle, pek çok ilimde olduğu gibi kıraat alanının oluşumu ve gelişiminde de yadsınamayacak bir öneme sahiptir. Kıraat ekolleri arasında görülen etkileşim ve bölgesel anlayışların ortaya çıkışındaki saiklerin tespitinde, rihlelerin büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Bu sebeple rihlelerin önemini muhtevi araştırmaların, alana fayda sağlayacağını söyleyebiliriz. Endülüslü kıraat âlimlerinin rihlelerinin izini de sürdüğümüz tezimizin, sonraki araştırmacılara bu açıdan ilham olmasını ümit ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

A.G. Palencia: **Târîhu'l-Fikri'l-Endelüsî**, (trc. Hüseyin Mûnis), Kahire 1955.

Abdülvehhab b. Mansûr: **el-A'lâmü'l-Mağribü'l-Arabî**, I-VI, Rabat 1983.

Adıgüzel, Cumhur Ersin: **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Akaslan, Yaşar: "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri"**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, sy. 19, 2019, s. 108-139.

Alemüddîn el-Lûrekî, Ebû Muhammed el-Kasım: **el-Muhassal fî Şerhi'l-Müfassal**, (thk. Ubeyd b. Ahmed b. Ubey el-Mâliki), Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, Medine 2009.

Alemüddîn es-Sehâvî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed: **Kitâbü'l-Vesîle ilâ Keşfi'l-'Akîle**, (thk. Mevlâ Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003.

Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Mektebetü't-Türâs, Mekke 1987.

Ali Şevah İshak: **Mu'cemü Musannefâti'l Kur'ani'l-Kerim**, I-IV, Dâru'r-Rifâî, Riyad 1983 (I. Bs).

Altıkulaç, Tayyar: Mehdevî", **DİA**, C: XXVIII, s. 367-368.

Mekkî b. Ebî Tâlib" **DİA**, C: XXVIII, s. 575.

İbnü'l-Bâziş", **DİA**, C: XX, s. 527-528.

"İbnü't-Tahhân", **DİA**, C: XXI, s. 227-228.

"İbn Vesîk", **DİA**, C: XX, s. 445.

"İbnü'z-Zeyyât el-Kelâî", **DİA**, C: XXI, s. 247-248.

"İbn Âmir", **DİA,** C: XIX, s. 308-310

"Verş", **DİA**, C: XLIII, s. 63.

"İbn Âmir", **DİA**, C: XIX, s. 308-310.

"İbn Zekvân", **DİA**, C: XX, s. 4

"Hişam b. Ammâr", **DİA**, C: XVIII, s. 151.

"İbn Mücâhid", **DİA**, C: XX, s. 214-215.

"İbn Miksem el-'Attâr", **DİA**, C: XX, s. 200-201.

Apak, Adem: **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)**, Ensar Yayınları, İstanbul 2013.

Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed **Tebsıratü'l-Müntebih bi Tahrîrî'l-Müştebih**, (nşr. Muhammed Ali en-Neccâr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Askalânî, İbn Hacer: **Lisânü'l-Mîzân**, I-X, (nşr. Selman Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Beyrut 2002 (I. bs.).

ed-Düreru'l-Kâmine fî 'A'yâni'l-Mieti's-Sâmine, I-IV, y.y. t.y.

el-Mecmeu'l-Müessis li'l-Mu'cemü'l-Müfehris, I-IV, (thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî), Daru'l-Marife, Beyrut 1994.

el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, (thk. Âdil Ahmed b. Abdi'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Atar, Fahrettin: "Kadı"**, DİA,** C: XXIV, s. 66-69.

Atçeken, İ. Hakkı: **İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Endülüs**, Yay. Ed. Alioğlu, Muhammed Ali, Siyer Yayınları, İstanbul 2018

Atlas, Muhammed Es'ad: **et-Terbiyyetü ve't-Ta'lîmi fi'l-İslam**, (nşr. Hindâvî), Kahire 2014.

Aydınlı, Abdullah: **Hadis Istılahları Sözlüğü**, Hadisevi Yayınları, İstanbul 2006.

Bağdatlı İsmail Paşa: **Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1951.

İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünûn I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.

Baş, Erdoğan: "Meâfirî", **DİA**, C: XXVIII, s. 200-201.

"Mintûrî", **DİA**, C: XXX, s. 117-118.

Başal, Abdulhalim: **İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kırâat İlmindeki Yeri,** Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Bayraktutan, Osman: "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", **Iğdır Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi (İFDER)**, sy. 11, Nisan 2018, s. 121-144.

Bayram, Abdullah: **Kurtubî ve Fıkhî Tefsiri**, Yayımlanmamış doktora tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir: **Fütûhu'l-Büldân**, (çev. Mustafa Fayda), T. C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2002.

Benli, Mehmet Sami: "İbnü'l-Murahhal", **DİA**, C: XXI, s. 140-141

Beşirî, Sa'd b. Abdillah: **el-Hayâtü'l-İlmiyye fî 'Asri Mülûkü't-Tavâif fi'l-Endelüs**, Riyâd 1993.

Birışık, Abdulhamit: **Kıraat İlmi ve Tarihi**, Emin Yayınları, Bursa 2014.

"İbn 'Azîme", **DİA**, C: XIX, s. 341-342.

Cibrân, Muhammed Mesud: **Mâlik b. Mürahhal Edîbü'l-'Udveteyn,** el-İmâratü'l-Arabü'l-Müttehide, Abudabi 2006.

Çelebi, Muharrem: "İbnü'l-Bâziş", **DİA**, C: XX, s. 528.

Çetin, Abdurrahman: **Ebû Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri**, Ensar Yayınları, İstanbul 2015.

Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar, Ensar Yayınları, İstanbul 2013.

"Dânî", **DİA**, C: VIII, s. 459-461.

"Ebû Dâvûd", **DİA**, C: X, s. 119.

"Şâtıbî", **DİA**, C: XXXVIII, s. 376-77.

Çetin, "İbn Sa'dûn el-Kurtubî", **DİA**, C: XX, s. 299.

Mustafa:

Çiftçi, Ali: "Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C: 17, sy. 2, Kış 2017, s. 288-317.

Çoban, Fatma Büşra: **Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır)**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Çollak, Fatih: **Kıraat İlminde İmam Şâtıbi ve eş-Şâtıbiyye**, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

"eş-Şâtıbiyye", **DİA**, C: XXXVIII, s. 377-379.

Dabbâ', Ali Muhammed: **Muhtasaru Bülûği'l-Emniyye 'alâ Metni İthâfi'l-Beriyye bi Tahrîrâti'ş-Şâtıbiyye**, (nşr. Ebû Abdillah Muhammed Ali Semek), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ: **Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs**, Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî, Kahire 1967.

Dağ, Mehmet: **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

"İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", **EKEV Akademik Dergisi**, Yıl: 10, sy. 27, Bahar 2006. s. 81-104.

Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed: **Tabakâtü'l-Müfessirîn,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Demirci, Muhsin: **Kur'ân Tarihi**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları (İFAV), İstanbul 2014, (6. bs.).

Demirci, Nur Kübra: **Kıraat İlminin Endülüs'e İntikalinde Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Dimyâtî, Ahmed b. el-Bennâ: **İthâfü Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââti'l-Erbe'ate 'Aşer**, (thk. Enes Mehra), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2011.

Durmuş, İsmail: "Husrî", **DİA**, C: XVIII, s. 415-416.

"Ruaynî", **DİA**, C: XXXV, s. 175-176.

Ebû 'Ubeyye, Abdülmaksûd Abdülhamid: **el-Hadârâtü'l-İslâmiyye**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Ebû Abdillah İbnü Şüreyh, Muhammed b. Yusuf: **el-Kâfî fi'l-Kırââti's-Seb'**, (thk. Ahmed Mahmud Abdüssemî' eş-Şâfiî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000 (I. bs.).

Ebû Amr ed-Dânî, Osmân b. Saîd: **Câmi'u'l-Beyân fi'l-Kırââti's-Seb'i'l-Meşhûra**, I-II, (thk. Muhammed Saddûk el-Cezâirî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005 (I. bs.).

et-Tahdîd fî İtkân ve'-Tecvîd, (thk. Ğanim Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000 (I. bs.).

et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb', (nşr. Otto Pretzl), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut 1984.

el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif, (nşr. İzzet Hasan), Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1997.

el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr, (thk. Hasan b. Fehd el-Hamîd), Dâru't-Tedmüriyye, Suud 2010 (I. Bs.).

el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ, (nşr. Yûsuf Abdurrahman Mer'aşlî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1987 (II. bs.).

el-Fark beyne'd-dâd ve'z-zâ fî Kitâbillâhi 'azze ve celle, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Bağdat t.y.

et-Tehzîb limâ Teferrade bihî Küllü Vâhidin mine'l-Kurrâi's-Seb'a , (thk. Hatim Salih ed-Dâmin), Dâru Nînevâ, Bağdat 2005.

el-İdğâmü'l-Kebîr, **(**thk. Abdurrahman Hasan Arif), Âlemü'l-Kütüb, Kahire 2003.

el-Mûdıh li-Mezâhibi'l-Kurrâ ve'htilâfihim fi'l-Fethi ve'l-İmâle, (thk. Fergalî Seyyid Ürbâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

Müfredâtü'l-Kurrâi's-Seb'a , (thk. Abdurrahim Tarhûnî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

Müfredetü Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru İbni'l-Cevzî, y.y. 2008.

Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hakaniyye I-II, (thk. İbn Gâzî el-Ömerî), y.y. t.y.

et-Ta'rîf fi'htilâfi'r-Ruvât 'an Nâfi', (thk. Muhammed es-Sehâbî), Matbatü Varâkatü'l-Fazile, y.y. 1995.

Müfredatü Kırâatü İbni Kesîr, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dımeşk 2008.

Ürcûzetü'l-Münebbihe 'alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâat, (thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî), Dâru'l-Müğnî, Riyad 1999, (I. bs.).

Mezâhibü'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr, (nşr. Ahmed Mahmud Abdüssemî' eş-Şâfiî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000 (I. bs.).

Müfredatü Ebî Amr b. 'Alâ el-Basrî, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dımeşk 2008.

Müfredatü Nâfi' b. Abdirrahmân el-Medenî, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dımeşk 2008.

el-Ahrufi's-Seb'a li'l-Kurân, (thk. Abdülmüheymin Tahhân), Dâru'l-Münâra, Cidde 1997.

el-Elifât ve Ma'rifetü Usûlihâ, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Mecelletü Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtıbî li'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye, Rebîülâhir 1427.

Ebû Bekir el-Mâlikî, Abdullah b. Muhammed: **Riyâdu'n-Nüfûs fî Tabakâti Ulemâi'l-Kayravân ve İfrîkiyye**, (thk. Beşir Bekkûş), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993.

Ebû Bekir İbn 'Âsım, Muhammed b. Muhammed: **Tuhfetü'l-Hukkâm fî Nüketi'l-'Ukûdi ve'l-Ahkâm,** (thk. Muhammed Abdüsselam Muhammed), Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, Kahire 2011.

Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, Muhammed b. Abdillah: **el-'Avâsım mine'l-Kavâsım**, (thk. 'Ammâr Tâlibî), Dâru't-Türâs, Kahire 1974.

Ebû Ca‘fer İbnü’l-Bâziş, Ahmed b. Alî b. Ahmed: **el-İknâ‘ fi’l-Kırââti’s-Seb‘**, (thk. Abdülmecîd Katâmiş), Dâru’l-Fikr, Dımeşk 1985.

Ebû Ca‘fer er-Ru‘aynî, Ahmed b. Yusuf b. Mâlik: **Tuhfetü’l-Akrân fîmâ Kurie ve’t-Teslîsi min Hurûfi’l-Kur’ân**, (thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Dâru Kunûzi İşbîliyâ, Riyad 2007.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf: **el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr**, I-XI, (thk. Sıdkı Muhammed Cemil), Dâru’l-Fikr, Beyrût-1992 ve 2010 bs.

Tezkiretü’n-Nühât (nşr. Afîf Abdurrahman), Beyrut 1986.

Ebû İshak el-Ğâfikî, İbrahim b. Ahmed b. İsa: **Şerhu Cümeli’z-Zeccâcî**, (thk. Mahmud b. ‘Atîk b. Râzî), Suud 1996.

Ebû Ma‘şer et-Taberî, Abdülkerim b. Abdissamed: **et-Telhîs fi’l-Kırââti’s-Semân**, (thk. Muhammed hasan ‘Akîl Musa), Suud 1946.

Ebû Muhammed el-Mâlekî, Abdülvahid b. Muhammed: **ed-Dürrü’n-Nesîr ve’l-‘Azbi’n-Nemîr**, (thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü’l-Kasım Şihâbüddîn: **ez-Zeyl ‘ale’r-Ravzateyn, Terâcimü Ricâli’l-Karneyni’s-Sâdis ve’s-Sâbi‘**, (thk. Muhammed Zâhid Kevserî), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2002.

İbrâzü’l-Me‘ânî min Hırzi’l-Emânî fi’l-Kırââti’s-Seb‘, (thk. İbrahim Atve İvaz), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, y.y. t.y.

el-Mürşidü’l-Vecîz ilâ ‘Ulûmin Tete‘alleku bi’l-Kitâbi’l-‘Azîz, (thk. Tayyar Altıkulaç), Dâru Sadr, Beyrut 1975.

Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî, Ahmed b. Ali b. Muhammed: **Mühnedü'l-Kâdî fî Şerhi Kasîdi'ş-Şâtıbiyyi**, (thk. Yusuf b. Muslih er-Redâdî), Dâru's-Sumû'î, Medine 2013.

Ebü'l-Berekât Abdülberr, Muhammed b. Muhammed: **Müselsel li'bni Şıhne**, (thk. Halim Hammâd Süleyman), Câmi'atü'l-Enbâr, Irak 2013.

Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, Şüreyh b. Muhammed b. Şüreyh: **el-Cem' ve't-Tevcîh limâ İnferade bihî Ya'kûb b. İshak el-Hadramî el-Basrî**, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000.

Ebü'l-Hasen el-Kurtubî, Ali b. Süleyman b. Ahmed: **Tertîbü'l-Edâ ve Beyânü'l-Cem'i fi'l-İkrâ,** (thk. Abdullah b. Ekîk) Dâru't-Tedmiriyyi, Suud 2013.

Ebü'l-Hasen er-Ru'aynî, Ali b. Muhammed: **Bernâmec Şüyûhu'r-Ruaynî**, (thk. İbrahim Şebbûh), Dımeşk 1962.

Ebü'l-Kasım İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetillah: **Târîhu Medîneti Dımaşk ve Zikru Fazlihâ ve Tesmiyetü men Hallehâ mine'l-Emâsil ev İctâze bi-Nevâhihâ min Varidîhâ ve Ehlihâ,** Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

Ehvânî, Abdülaziz: **Berâmicü'l-Ulemâ fi'l-Endelüs**, y.y. t.y.

Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed: **Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ,** (thk. İbrahim es-Sâmerâni), Ürdün 1985 (III. bs.).

Erdoğan, Mehmet: "İbnü'l-Hâc el-Billifîkî", **DİA**, C: XXI, s. 52-53.

Ergüven, Şehabettin: "X. ve XI. Yüzyıllarda Endülüs'ün İlmî ve Edebî Panoramasına Genel Bir Bakış", **İSTEM Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 15, 2010, s. 19-27.

ez-Zübeyr, Ali Muhammed: **İbn Cüzey ve Menhecühû fi't-Tefsîr,** Dımeşk 1987.

Fehd Abdurrahman, Süleyman er-Rûmî: **Menhecü'l-Medresetü'l-Endelüsiyye fi'-t-Tefsîr**, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1997.

Fihrisü'ş-Şâmil: **Ulûmü'l-Kur'ân**, Mahtûtâtü't-Tecvîd, el-Mecmau'l-Melekî, Amman 1987.

Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât, el-Mecmau'l-Melekî, Amman 1987.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed: **el-Bülğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa**, (thk. Muhammed el-Mısrî), Dâru Sa'dü'd-Dîn, y.y. 2000.

Fuâd Salih es-Seyyid: **Mu'cemü'l-Elkâbi ve'l-Esmâi'l-Müste'âreti fi't-Târihi'l-İslâmiyyi**, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Berut 1990.

el-Mu'cem ellezîne Nüsibû ilâ Ümmehâtihim, eş-Şeriketü'l-Âlemiyye, Lübnan 1996.

Geylani, Mahfuz: "Arap Dili Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", **İHYA Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1 Bahar 2020, s. 205-235.

Gökdemir, Ahmet: "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu", **Dicle İlahiyat Dergisi (DİD)**, C: XIX, Sayı: 2017/2, s. 160-177.

Gubrînî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ahmed: **'Unvanü 'd-Dirâye fîmen 'urife mile'l-'Ulemâi fi'l-Mieti's-Sâbi'ati bi Bicâye**, (nşr. Adil. Nüveyhiz), Beyrut 1979.

Ğânim Kaddûrî Hamed: **Fihristü Tesânîfi'l-İmâm Ebû Amr ed-Dânî el-Endelüsî**, Kuveyt 1990.

Hacci, Abdurrahman Ali: **Endülüs Tarihi**, (trc. Kadir Kınar), İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2017.

Hâlid Mansur, Abdullah b. İdris: **Ârâü'l-Muhaddisîn fi'l-Hadîs'l-Hasen li zâtihi ve li ğayrih**, Yayımlanmamış doktora tezi, Suud, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2000.

Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh: **Mu'cemü'l-Büldân** I-V, Dâru Sadr, Beyrut 1977 (I. bs).

Mü'cemü'l-Üdebâ: İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb, I-VII, (thk. İhsan Abbas), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1993 (I. Bs.).

Hamîtû, Abdülhâdî Abdullah: **Mu'cemü Müellefâti'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî,** Mektebetü Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 2010.

Kırâatü'l-İmâm Nâfi' 'inde'l-Meğâribe min Rivâyeti Ebî Sa'îd Verş, I-V, Menşûrâtü Vizârâti'l-Evkâf, Rabat 2003.

Hansârî, Muhammed Bâkır **Ravzâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-'Ulemâ ve's-Sâdât**, I-VIII, (thk. Esedüllah İsmailiyyân), y.y. 1971.

Harbî, Abdülaziz b. Ali: **Tevcîhü Müşkili'l-Kırââti'l-'Âşriyyeti'l-Ferşiyyeti Lüğaten ve Tefsîren ve İ'râben,** Câmiatü'l-Kurâ, Medîne h. 1417**.**

Hasan, İbrahim Hasan: **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, (çev. Sadreddin Gümüş vd.), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985.

Hatipoğlu, İbrahim: "Rihle," **DİA**, C: XXXV, s. 106-108.

Hind Şelebî: **el-Kırâatü bi İfrîkiyye,** ed-Dâru'l-Arabiyyetü'l-Küttâb, y.y. 1983.

Hitti, Philip K.: **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.

Humeydî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ebî Nasr: **Cezvetü'l-Muktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelüs**, Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, Mısır 1966.

Huşenî, Muhammed b. Hâris: **Ahbâru'l-Fukahâi ve'l-Mühaddisîn**, (thk. Maria Luisa Avila Luis Molina), Madrid 1992.

İbn Abdilberr en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh: **el-İstizkâr (Vükûtü's-Salâh),** (nşr. Abdülmu'tî Emîn), Dâru Kuteybe, Beyrut 1993 (I. bs.).

İbn Abdilganî el-Husrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Abdilganî: **Kasîdetü'l-Husrîyye fî Kırâati Nâfi',** (thk. Tevfîk b. Ahmed el-Abkarî), Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh, y.y. 2002.

İbn Abdilmelik el-Merrâküşî, Ebû Abdillâh Muhammed: **ez-Zeyl ve't-Tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla**, I-VI, (thk. İhsan Abbas-Muhammed b. Şerîfe-Beşşar Avvam Ma'ruf), Dâru'l-Ğarbi li'l-İslâmî, Tunus 2012 (I. bs.).

İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Abdilkuddûs: **el-Miftâh fi'htilâfi'l-Kırâati's-Seb'i'l-Müsemmeyni bi'l-Meşhûrîn,** (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dımeşk 2006.

el-Mûdıh fi't-Tecvîd, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib: **Fihrisü İbn Atiyye,** (thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân-Muhammed ez-Zâhî), Dâru'l-Mağribi'l-İslâmî, Beyrut 1983.

İbn 'Azîme, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Abdirrahmân: **Minehu'l-Ferîdeti'l-Hımsiyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Husriyye**, (thk. Tevfîk b. Ahmed el-'Abkarî), Dârul Beyzâ, y.y. 2008.

İbn Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali: **el-İknâ' fi'l-Kırâati's-Seb'**, (thk Abdülmecid Katamış), Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1982 (I. bs.).

İbn Beşküvâl, Ebü'l-Kasım Halef b. Abdilmelik: **Kitâbü's-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endelüs**, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, Kahire 1989 (I. bs).

İbn Câbir el-Hevvârî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed: **el-Hulletü's-Siyerâ fi'l-Medhi Hayri'l-Verâ**, (thk. Ali Ebû Zeyd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.

İbn Cüzey el-Kelbî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed: **Muhtasaru'l-Bârî fî Kırâati Nâfi'**, (thk. Muhammed Taberânî), Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh, y.y. 2003.

İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî: **ed-Dîbâcü'l-Müzheb fî Ma'rifeti 'A'yâni Ulemâi'l-Mezheb**, I-II, (nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr), Kahire 1972.

İbn Gâzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed: **Fihristü İbn Gâzî,** (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Dârülbeyzâ 1399/1979.

İbn Haldûn,
Abdurrahman b. Muhammed:

Mükaddimetü İbn Haldûn, I-II, (thk. Abdullah b. Muhammed ed-Derviş), Dâru Ya'rub, Dımeşk 2004.

Kitâbü'l-'İber ve'd-Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men Âsârühüm min zevi's-Sultâni'l-Ekber, I-VIII, Müessesetü'l'A'lâ li'l-Matbû'ât, Beyrut 1971.

İbn Hallikân,
Ebü'l-Abbas
Şemsüddîn Ahmed:

Vefeyâtü'l-A'yân ve en-bâü Ebnâi'z-Zamân mimmâ Sebete bi'n-Naḳl evi's-Semâ ev Esbetehü'l-A'yân, I-VIII, (thk. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut t.y.

İbn Hayr el-İşbîlî,
Ebû Bekr
Muhammed b. Hayr:

Fehresetü mâ Revâhü 'an Şüyûhihî mine'd-Devâvîni'l-Musannefe fî Durûbi'l-İlm ve Envâi'l-Maârif, (thk. Muhammed Fuad Mansur), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998 (I. bs.).

Fehrese, (thk. Muhammed Beşşâr Avvâd), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus 2009 (I. Bs.).

İbn Hayyân,
Ebû Mervân
Hayyân b. Halef:

el-Muktebes min Enbâ'i Ehli'l-Endelüs, (thk. Mahmud Ali Mekkî), Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1973.

İbn Hazm,
Ebû Muhammed
Alî b. Ahmed:

Cemheratü'l-Ensâbi'l-Arabî, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Dâru'l-Meârif, Kahire t.y.

Cevâmi'u's-Sîre –Hamsu Resâil Uhrâ, (thk. İhsan Abbas-Nâsıruddîn el-Esed), Dâru'l-Meârif, Mısır t.y.

İbn İzârî,
Ebü'l-Abbâs
Ahmed b. Muhammed:

el-Beyânü'l-Müğrib fi'htisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib, I-IV (thk. Beşşâr 'Avvâd), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, Tunus 2013.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail: **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XV, (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.

İbn Kunfüz, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Hasen: **Kitâbü'l-Vefeyât** (nşr. Âdil Nüveyhiz), Dâru'l-Evkâfi'l-Cedîde, Beyrut 1983.

İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed: **Şerhu't-Teshîl,** (thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn), Kahire 1990.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem: **Lisânü'l-'Arab**, I-XV, Dâru Sadr, Beyrut t.y.

İbn Mu'âz el-Cühenî, Muhammed b. Yusuf: **Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifet mâ Rüsime fî Mushafi Osmânî**, (thk. Ğanim Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2017.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Musa: **Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât**, (thk. Şevkî Dayf), Dâru'l-Meârif, Kahire 2009.

İbn Nâsıruddîn, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed: **Tevzîhu'l-Müştebih fî Zabtı Esmâi'r-Ruvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Künâhüm** I-X, (thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsî), Dâru'l-Müesseseti'r-Risâle, y.y. t.y.

İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleymân: **Muhtasaru'-t-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl,** (thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Vizâratü'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Suûd 2002.

Usûlü'z-Zabt ve Keyfiyyetihî 'alâ Ciheti'l-İhtisâr, (thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Vizâratü'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Suûd 2007.

İbn Sa‘dûn el-Kurtubî, Yahyâ b. Sa‘dûn b. Temâm: **el-Mukaddimetü’l-Kurtubiyye**, (nşr. Ahsen Zekkûr), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005.

İbn Tağrîberdî, Ebü’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî: **en-Nücûmü’z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve’l-Kâhire**, I-XVI, (nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddin), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1992 (I. bs.).

İbn Vaddâh el-Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Bezî‘: **el-Bida‘ ve’n-Nehyü ‘anhâ**, (thk. Amr Abdülmünim Selîm), y.y. 1996.

İbn Vesîk, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed: **Kitâb fî Tecvîdi’l-Kırâe ve Mehârici’l-Hurûf**, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), y.y. t.y.

el-Câmi‘ limâ Yuhtâcü ileyhi min Resmi’l-Mushaf, (nşr. Ğanim Kaddûrî Hamed), Bağdat 1988.

İbn Zübeyr, Ebû Ca‘fer Ahmed b. İbrahim: **Kitâbü Sılatu Sıla**, I-III, (thk. Şerîf Ebû Ali el-‘Advî), Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, Kahire 2008.

İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed: **Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ**, I-II (thk. Gotthelf Bergstraesser), Dâru’l-Kütüb’l-İlmiyye, Beyrut 2006 (I. Bs.).

en-Neşr fi’l-Kırâati’l-‘Aşr, I-II (thk. Ali Muhammed Dabba), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Müncidu’l-Mukriîn ve Murşidu’t-Tâlibîn, (thk. Ali b. Muhammed el-’İmrân), Mekke h. 1419.

Tuhfetu'l-İhvân fî'l-Hulfî beyne'ş-Şâtıbiyye ve'l-'Unvân, (thk Hâlid Hasan Ebû'l-Cûd), İmâm Şâtıbî Kur'ânî Araştırmalar Enstitüsü Dergisi (Mecelletü Ma'hedi'l-İmâmi'ş-Şâtıbiyyi li'd-Dirâseti'l-Kur'ânî), 2007.

et-Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kırââti'l-'Aşr, (thk. Ahmed Muhammed), Dâru'l-Furkân, Ürdün 2000.

İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh: **et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla**, I-IV, (thk. Abdüsselâm el-Herrâs), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâi'l-Mısrî-Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Kahire-Beyrut 1989 (I. bs.)

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzüddîn Ali: **el-Kâmil fi't-Târih**, I-X, (çev. Abdullah Köşe), Bahar Yayınevi, İstanbul t.y.

İbnü'l-Faradi, Ebü'l-Velid Abdullah b. Muhammed: **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, (thk. Ruhiyye Abdurrahman Seyfî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

İbnü'l-Gazzî, Ebü'l-Me'âlî Şemsüddin Muhammed: **Dîvânü'l-İslâm**, I-IV, (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed: **Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb** I-X, (thk. Abdülkadir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986 (I. bs).

İbnü'l-Kâdî, Ebü'l-Abbâs İbn Ebi'l-Âfiye: **Cezvetü'l-İktibâs f'i Zikri men Halle mine'l-A'lâm bi'l-Medîneti Fâs**, Dâru'l-Mansûr, y.y. 1973.

Dürretü'l-Hicâl fî Gurrati Esmâi'r-Ricâl, I-III, (thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr), Tunus-Kahire 1985.

İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf: **İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât**, I-IV, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986 (I. bs).

İbnü'l-Kûtiyye, Ebû Bekir Muhammed b. Ömer: **Târîhu İftitâhi'l-Endelüs**, (nşr. İ. el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, Kahire 1982.

İbnü'l-Mürâbıt, Ebü'l-Esbağ İsa b. Muhammed: **Kitâbü't-Takrîb ve'l-Harşi'l-Mütedammin li Kırâati Kâlûn ve Verş**, (thk. Hasan Hamîtû), er-Râbıtatü'l-Muhammediyye li'l-Ulemâ, Rabat 2010.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed: **el-Fihristü fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannfîne mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîne ve Esmâi Kütübihim**, (thk. Rıza Teceddüd), t.y. y.y.

İbnü's-Suûd ed-Dânî, Ebu Abdillah Muhammed: **et-Tebyîn ve'l-İktisâd fi'l-Fark beyne's-Sîn ve's-Sâd**, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Dâru'ş-Şüûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, Bağdat 1986.

el-İktizâü li'l-Fark beyne'z-Zâl ve'd-Dâd ve'z-Zâ, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Dâru'l-Ulûm, Riyad 1987 (I. bs.).

İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Asbağ Abdülazîz b. Alî: **Mehâricü'l-Hurûf ve Sıfâtühâ**, (thk. Muhammed Yakub Türkistânî), Beyrut 1984

Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ, (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1985.

Tahsîlü'l-Hemzeteyni'l-Vârideteyn fî Kitâbillâhi teâlâ min Kelimetin ev Kelimeteyn, (nşr. Muhammed Yakub Türkistânî), Medine 1992.

Mürşidü'l-Kâri ilâ Tahkîki Meâlimi'l-Mekâri, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Mektebetü't-Tâbi'în, Kahire 2007.

el-İnbâ' fî Usûli'l-Edâ, (nşr. Hâtim Salih ed-Dâmin), Mektebetü't-Tâbi'în, Kahire 2007.

İnân, Muhammed Abdullah: **Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs**, Kahire 1969; a.e. Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1997.

Îsa, Muhammed Abdülhamîd: **Târîhu't-Ta'lîm fi'l-Endelüs**, (nşr. Dâru'l-Fikri'l-Arabî), Kahire 1982.

İsmail b. Halef es-Sarakustî, Ebû Tâhir Saîd: **el-İktifa fî Kırâati's-Seb'i'l-Meşhûra**, **(**nşr. Hatim Salih ed-Damin), Bağdat 2004.

el-'Unvân fi'l-Kırâati's-Seb', (nşr. Züheyr Gâzî Zahid-Halil Atiyye), Suudi Arabistan 2005.

Kadı İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa: **Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik**, I-VIII, Vizârâtü'l-Evkâfi ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Mağrib 1983.

el-Ğunye, Fihristü'ş-Şüyûhi'l-Kâdi 'İyâz, **(**thk. Mâhir Züheyr), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.

Kafes, Mahmut: **Ebu Hayyan el-Endelüsi'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhît İsimli Tefsirindeki Metodu**, Yayımlanmamış doktora tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

"Ebû Hayyân el-Endelüsî", **DİA**, C: X, s. 152-153.

Kandemir, M. Yaşar: "İbn Vaddâh"**, DİA**, C: XX, s. 435-436.

Karaçam, İsmail: **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, Nedve Yayınları, İstanbul 1974.

Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 2009, 16. Bs.

Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 1996.

Karrâfî, Bedrüddin Muhammed b. Yahya: **Tevşîhü'd-Dîbâc ve Hilyetü'l-İbtihâc**, (thk. Ali Ömer), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2004.

Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, Halef b. Ahmed: **Hırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehâni fi'l-Kırââti's-Seb'**, (nşr. Muhammed Temîm), Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, Medîne 2010 (V. bs.).

'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Makâsıd, (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Suud 2001.

Kastallânî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn: **Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâat**, (thk. Amir Seyyid Osman-Abdussabur Şahin), Kahire 1972.

Kâtip Çelebi: **Keşfü'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.

Kehhâle, Ömer Rıza: **Mu‘cemü’l-Müellifîn: Terâcimü Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye**, I-IV, Müessetü’r-Risâle, Beyrut 1993 (I. bs.)

Kettânî, Abdülhay b. Abdilkebîr: **Fihrisü’l-Fehâeis ve’l-Esbât ve Mu‘cemü’l-Me‘âcim ve’ş-Şeyhâti’l-Müselselât**, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1982.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca‘fer: **er-Risâletü’l-Müstetrafe li-Beyâni Meşhûri Kütübi’s-Sünneti’l-Müşerrefe**, (thk. İbnü Muhammed Ca‘fer el-Kettânî), Dâru’ş-Beşâri’l-İslâmiyye, y.y. 1993 (V. bs.)

Kılıç, Hulusi: “İbn Câbir”, **DİA**, C: XIX, s. 384-385.

Koyuncu, Recep: “et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 43, Yıl: 2017, s. 89-104.

Köse, Saffet: “İbn Ebû Cemre”, **DİA**, C: XIX, s. 427.

Kurt, Ali Vasfi: **Mağrib ve Endülüs’te Hadis İlminin Gelişim Safhaları ve Muhyiddin İbnü’l-‘Arabî’nin Hadis Kültürü**, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Kurt, Yaşar: **Kıraat Tarihinin Meseleleri**, Samsun 2013.

Leys Suûd: “İbn Abdülber en-Nemerî”, **DİA**, C: XIX, s. 269-272.

Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh:

el-İhâta fî Ahbâri (Târîhi) Gırnâta I-V, Dâru'l-Emel, Cezayir 2009.

el-Ketîbetü'l-Kâmine fî men lekaynâ bi'l-Endelüs min Şü'arâi'l-Mieti's-Sâmine, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1983.

Madazlı, Ahmet:

"İbn Şüreyh", **DİA**, C: XX, s. 383.

Mahfûz, Muhammed:

Terâcimü'l-Müellfîne't-Tûnisiyyîn, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.

Makkarî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed:

Nefhu't-Tîb min Ğusni Endelüsi'r-Ratîb, I-VIII, (thk. Ercan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut 1968.

Maşalı, Mehmet Emin:

Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi, Otto Yayınları, İstanbul 2016.

Mecârî, Ebû Abdillah Muhammed:

Bernâmecü'l-Mecârî, (thk. Muhammed Ebü'l-İhsân), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.

Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr:

Şerhu'l-Hidâye, I-II, (thk. Hâzim Saîd Haydar), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1996.

Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr,(thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru İbnü'l-Cevzî, 2009 Kahire.

Beyânü's-Sebebi'l-Mûcib li'htilâfi'l-Kırâat ve Kesreti't-Turuk ve'r-Rivâyât, (thk. Ahmed Faris Sellûm), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006 (I. bs.).

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş:

el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâat, (thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî), Dâru'n-Nahda, Mısır 1977.

İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi 'alâ "Kellâ" ve "Bellâ" ve "Ne'am" fî Kitâbillâhi, (thk. Ahmed Hasan Ferhad), Dâru Ammâr, y.y. 2001; a.e. (thk. Hüseyin Nassâr), Mektebetü's-Sekâfeti'l-Medîne, Kahire 2003 (I. bs.).

er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve, (thk. Ahmed Hasan Ferhâd), Dâru Ammâr, Amman 1996 (II. Bs.); a.e, (thk. Mektebetü Kurtuba), y.y. 2005.

et-Tebsıra fi'l-Kırâât, (thk. Muhyiddin Ramazan), Kuveyt 1985; a.e, (thk. Muhammed Ğavs en-Nedvî), ed-Dâru's-Selefiyye, Hindistan 1982 (II. bs.).

el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb' ve 'Ilelihâ ve Hıcecihâ ve Mekâyisi'n-Nahvi fîhâ, I-II, (thk. Muhyiddin Ramazan), Mücmeü'l-Lüğati'l-Arabiyye, Dımeşk 1974 (III. bs.)

Mücmeü'l-Lüğati'l-Arabiyye, I-II, Dımeşk 1974 (III. bs.).

el-Vakfü 'alâ Kellâ ve Bellâ fi'l-Kur'ân, (thk. Hüseyin Nassâr), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2003.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin: **Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf (Coğrafya ve Tarih)**, (çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.

Meşînî, Mustafa İbrahim: **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.

Minnûnî, Muhammed: **el-'Ulûm ve'l-Âdâb ve'l-Fünûn 'alâ 'âhdi'l-Müvahhidîn**, Rabad 1977.

Mintûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdilmelik: **Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi' fi Asli Makraeti'l-İmâm Nâfi'**, (thk. Sıddıkî Sîdî Fevzî), Dâru'l-Beyzâ, y.y. 2001.

Muhammed Beşir, Hasan Râzî: **Dirâsât Hadâriyye fî't-Târihi'l-Endelüsiyyi**, Dâru Ğaydâ', Bağdat 2012.

Muhammed İmâmüddîn: **Endülüs Siyasi Tarihi**, (çev. Yusuf Yazar), Rehber Yayınları, Ankara 1990.

Muhaysın, Muhammed Sâlim: **Mu'cemü Huffâzi'l-Kur'ân 'abre't-Târîh,** Beyrut 1992.

Muvaffakuddin b. Osman: **Mürşidü'z-Züvvâr ilâ Kubûri'l-Ebrâr,** (thk. Muhammed Fethî Ebu Bekir) ed-Dâru'l-Mısriyyeti'l-Bennâniyye, Kahire 1995.

Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm: **et-Tekmile li-Vefeyâti'n-Nakale**, I-IV, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.

Nebîl b. Muhammed, İbrahim Âl İsmail: **İlmü'l-Kırâât: Neş'etühû Atvâruhû ve Eseruhû fi'l-'Ulûmi'ş-Şer'iyye**, Mektebetü't-Tevbe, Riyat 2008.

İlmü'l-Kırâat ve Eseruhû fi'l-'Ulûmi'ş-Şeriyye, Riyad 2000 (I. bs.).

Nübâhî, Ebü'l-Hasen b. Abdillah: **Târihu Kudâti'l-Endelüs (Kitâbü'l-Merkabeti'l-'Ulyâ fî men yetehakkaku'l-Kudâi ve'l-Feteyâ)**, (thk. Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), Beyrut 1980.

Özbek, Ömer: **Karşılaştırmalı Kıraat İlmi Meseleleri**, Kimlik Yayınları, Kayseri 2019.

Özdemir, Mehmet: **Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi**, TDV Yayınları, Ankara 1997.

Endülüs, İSAM Yayınları, İstanbul 2014.

Endülüs Müslümanları "Kültür ve Medeniyet", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

Endülüs Müslümanları "Siyasi Tarih", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

"Endülüs", **DİA**, C: XI, s. 211-225.

"Mücâhid el-Âmirî", **DİA**, C: XXXI, s. 441-442.

"Hakem II", **DİA**, C: XV, s. 174-175.

"Dozy, Reinhart Pieter Anne", **DİA**, C: IX, s. 513-514.

"Mansûr, İbn Ebû Âmir", **DİA**, C: XXVIII, s. 6-8.

"Mehdî-Billâh el-Ümevî", **DİA**, C: XXVIII, s. 379-380.

Özel, Ahmet: "İbn Cüzey", **DİA**, C: XIX, s. 406-407.

Özen, Şükrü: "Kadılkudât", **DİA**, C: XXIV, s. 77-82.

Özkuyumcu, Nadir: "Ukbe b. Nâfi'", **DİA**, C: XLII, s. 64-66.

"Hassân b. Nu'mân", **DİA**, C: XVI, s. 398-399.

Öztoprak, Mustafa: "Hadis İlminin Endülüs'e Girişi", **Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 2, 2013. s. 143-163.

Öztürk, M. Şevket: **Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Me'âni'l-Kırâât Adlı Eseri,** Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Râfiî, Mustafa Sâdık: **İ'câzü'l-Kur'ân ve Belâğatü'n-Nebeviyye**, Dâru'l-Kitâbi'-'Arabî, Beyrut 1973.

Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Aybeg: **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, I-XXII, (thk. Abdülkadir el-Arnaût ve Tüzkî Mustafa), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000 (I.bs.)

Saîd Arâb: **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, Beyrut 1990.

Saîd el-Endelüsî, Ebü'l-Kasım Saîd b. Ahmed: **Kitâbü't-Ta'rîf bi't-Tabakâti'l-Ümem (Milletlerin Bilim Tarihi)**, (trc. Ramazan Şeşen), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (TYEKB) Yayınları, İstanbul 2014.

Sâlim, Muhammed Muhammed: **Ebhâs fi'l-Kırâât**, Medine 1993.

Sâlim, Muhammed ez-Zehrânî: **el-Kâfî fi'l-Kırââti's-Seb' Dirâse ve Tahkîk**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Suud, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2008.

Selâme, Hasan Selâme: "el-'Ulûmü'd-Dîniyye ve 'A'lâmühâ bi'l-Mağrib fî 'Asri'l-Müvahhidîn 668-540/1145-1269", **Mecelletü'l-'Ulûmi ve'd-Dirâseti'l-İnsâniyye**, Bingâzî, Aralık 2015.

Semlâlî, el-Abbas b. İbrahim: **el-İ'lâm bimen Halle Merakeş ve Ağmâtü Mine'l-A'lâm**, (nşr. Abdulvahab b. Mansur), el-Matbaatü'l-Mülkiyye, Rabat 1993 (2. bs.).

Sezgin, Fuat: **Târîhu't-Türâsi'l-Arabî**, Medine 1991.

Sırma, İhsan Süreyya: **Müslümanların Tarihi**, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn: **Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ**, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), y.y. t.y.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn: **Buğyetü'l-Vü'ât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât**, I-II, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), y.y. 1965, (I. bs.).

Tabakâtü'l-Müfessirîn I-II, (thk. Ali Muhammed Ömer), Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010.

Tabakâtü'l-Huffâz, (thk. Komisyon), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983 (I. bs.).

Husnü'l-Mühâdara fî Târihi Mısr ve'l-Kâhire, I-II (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), y.y. 1967.

Şekîb Arslân, Şekîb b. Hammûd: **el-Hulelü's-Sündüsiyye fi'l-Ahbâr ve'l-Âsâri'l-Endelüsiyye**, Matbatu'r-Rahmâniyye, Mısır 1936.

Şentürk, Mustafa: "Endülüs Tefsir Kültürü", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012/1, C: 11, sy. 21, s. 53-72.

Şevât, el-Hüseyin b. Muhammed: **Medresetü'l-Hadîs fi'l-Kayravân -min Fethi'l-İslâmî ilâ Müntasafi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî-**, ed-Dârul'l-Alemiyye li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Riyad 1991.

Şeyban, Lütfi: **Reconquista Endülüs'te Müslüman Hristiyan İlişkileri**, İz Yayınları, İstanbul 2003.

Terâcimü'l-**Müellifîni'-Tûnusiyyîn**, (Komisyon), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1952.

"Mu'temid-Alellah", **DİA**, C: XXXI, s. 388-390.

Taş, Adem: **İbnü't-Tahhân ve Tecvid İlmindeki Yeri,** Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.

Tâzî, Abdülhâdî: **Rihletü'r-Rahalâti Mekke fî mie Rihle Mağribiyye ve Rihle**, (thk. Abbas Salih Tâşkendî), Müessesetü'l-Fürkân li't-Türâsi'l-Arabî, Riyad 2005.

Tinbüktî, Ahmed Bâbâ: **Neylü'l-İbtihâc bi't-Tatrîzi'd-Dîbâc**, (thk. Abdülhamid Abdullah), Dâru'l-Kâtib, Trablus 2000.

Topaloğlu, Nuri: İbnü'd-Debbâğ", **DİA**, C: XXI, s. 8.

Turan, Abdülbaki: "İbn Mâlik et-Tâî", **DİA**, C: XX, s. 169-171.

Tünkî, Mahmud Hasan Hân: **Mu'cemü'l-Müsannifîn** I-IV, y.y. 1344.

Türker, Ömer: "Şâtıbî, Muhammed b. Süleyman", **DİA**, C: XXXVIII, s. 377.

Ubûdî, C'Âsım: "Musa b. Nusayr", **DİA,** C: XXXI, s. 224-225.

Uğur, Mücteba: **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV Yayınları, Ankara 1997.

Uludaş, İbrahim: **Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu,** Yayımlanmamış doktora tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2014.

Usta, Mustafa-Biçer, Ramazan: "Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî'nin Kelam ve Eğitim Görüşleri", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Mayıs 2004, s. 382-402.

Ülkü, Hayati: **Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi**, y.y. t.y.

Ünal, Mehmet: **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, Fecr Yayınları, Ankara 2015.

Vâdiyâşî, İbn Câbir Şemsüddin Muhammed: **Bernâmeci İbn Câbir el-Vâdiyâşî,** (thk. Muhammed Habib el-Heyle), Tunus 1981.

Veledü Ebâh, Muhammed Muhtâr: **Târihu'l-Kırâât fi'l-Meşrik ve'l-Marğrib**, y.y. 2001.

Velîd ez-Zübeyrî vd.: **el-Mevsû'atü'l-Müyessera fî Terâcimi Eimmeti'-Tefsîr ve'l-İkrâi ve'n-Nahvi ve'l-Lüğa**, y.y. 2003, (1. bs).

Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad: **Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yekzân fî Ma'rifeti Havâdîsi'z-Zamân**, I-IV, (nşr. Muhammed Ali Beydavî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997 (I. bs.).

Yardım, Ali: "İbn Hayr", **DİA**, C: XX, s. 36-37.

Yaşaroğlu, M. Kamil: "İbn 'Âsım, Ebû Bekir", **DİA**, C: XIX, s. 327.

Yemânî, Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî: **İşâratü't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nühâti ve'l-Lüğaviyyîn**, (thk. Abdülmecid Diyâb), Riyad 1986.

Yıldırım, Aydın: **Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Yıldız, Hakkı Dursun: **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yay. İstanbul, 1998.

Yıldız, Şevket: "The Founders of al-Andalus: Awail", **İnternational Journal of Business and Social Science**, vol. 3, no. 18, (Special Issue-September 2012), s. 178-181.

Yiğit, İsmail: **Endülüs Gırnata Sultanlığı ve Kuzey Afrika İslam Devletleri**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2017.

"Meşrikîler", **DİA**, C: XXIX, s. 377-378.

"Ribât", **DİA**, C: XXXV, s. 76-79.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn: **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, I-XXV, (thk. Kâmil Harrât), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982.

Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr, I-II, (thk. Tayyar Altıkulaç), İstanbul 1995.

el-‘İber fî Haberi men Ğaber I-IV, (thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1985.

Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhîri ve’l-A‘lâm, I-LIII, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1988 (I. bs.).

el-İ‘lâm bi Vefeyâti’l-A‘lâm, (thk. Mustafa b. Ali Avde-Ebû Bekir Abdülbâkî), Müessetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrut 1996 (I. bs.).

Kitâbü Tezkirati’l-Huffâz, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Düvelü’l-İslâm, I-II, (thk. Hasan İbrahim Merve-Mahmut el-Arnâût), Dâru Sadır, Beyrut 1998 (I. bs.).

el-Müstemlih min Kitâbi’t-Tekmile, (thk. Beşşâr Avvâd Marûf), Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Tunus 2008 (I. bs.).

Mîzânü’l-İ‘tidâl fî Nakti’r-Ricâl, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut t.y.

Cüz fî Ehli Mie, (thk. Ebu Yahya Abdullah el-Kinderî), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997.

Zehvî, Murad: **Menhecü’l-İkrâ bi’l-Endelüs**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2014.

Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedrüddîn Muhammed: **el-Bürhân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, I-IV, (thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim), Dâru’l-Hadîs, Kahire 2006.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn: **el-A'lâm Kâmûsu Terâcim**, I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut 2002 (15. bs.).

Ziya Paşa: **Endülüs Tarihi**, Selis Yayınları, İstanbul 2016.

Zübeydî, Ebû Bekir Muhammed: **Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lüğaviyyîn**, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Darü'l-Meârif, Mısır 1984.

EKLER

Kıraat İlminin Tedris ve Naklinde Öne Çıkan Endülüslü Kurrâ

Yaptıkları rihleler sayesinde Endülüs'ü kıraat ilmiyle tanıştıran, gerçekleştirdikleri tedris faaliyetleriyle bu ilmin gelişimini ve naklini sağlayan Endülüslü kıraat âlimlerine yer vermenin, çalışmamız açısından bir gereklilik olduğunda kuşku yoktur. Sekiz asır boyunca Batıda hüküm sürmüş Endülüs İslam medeniyetinde, kıraat ilmine verilen öneme paralel olarak bu alanla iştigal etmiş âlimlerin sayısının, binlerle ifade edilebileceği hususu da şüphe barındırmayan başka bir konudur. Ancak yaklaşık sayısı zikredilen âlimlerden her birinin hayatına detaylıca yer verilmesi, çalışmamızın hacmi açısından mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple, burada yalnızca zikredilen asırlarda yaşamış âlimlerin kronolojik olarak isimleri, vefat tarihleri, biyografilerinin geçtiği kaynaklar ve öne çıkan bazı özelliklerine dipnotlarda kısaca temas edilecektir.[1] Bahse konu âlimlerin tamamının, çalışmamızın giriş kısmındaki metot başlığında belirtilen özellikleri taşıdığı da unutulmamalıdır. Diğer yandan ilgili asırlarda hayat sürmüş ve kıraat sahasına dönük eser telif etmiş Endülüslü kıraat âlimlerinin hayatlarına çalışmamızın dördüncü bölümünde ana hatlarıyla yer verildiği için onlar, burada ayrıca zikredilmeyecektir.

EK 1: Hicrî II-III. Asırda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

Endülüslü kurrâyı tespit için başvurulan kaynaklarda, Gâzî b. Kays dışında vefatı hicrî II. asırda gerçekleşen herhangi bir kıraat âlimine tesadüf edilememiştir. Bu nedenle II. ve III. asırda vefat eden kıraat âlimleri aynı başlıkta aktarılacaktır.

Hicrî III. asırda vefat eden kıraat âlimleri arasından genel itibarıyla şu isimler ön plana çıkmaktadır: Gâzî b. Kays el-Kurtubî (ö. 199/814),[2] Abdurrahman b. Mûsâ

---

1 Kıraat ilminin tedris ve naklinde görev aldığı ifade edilen Endülüslü kıraat âlimleri, sekizyüz yedi tanedir.

2 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 272; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 324; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 439; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, IX, 322; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, II, 136; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 3; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II,

Ebû Mûsa el-Hevvârî (ö. 216/831),[3] İbn Gâzî b. Kays Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 230/844),[4] "İbnü't-Tuleytulî" Hakem b. İmran en-Nekkâd (ö. 236/850),[5] Sâid el-Mukrî Ebu Nasr el-Bağdâdî (ö. 276/889),[6] Muhammed b.Vaddah b. Bezî' Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 287/900),[7] Ahmed b. İbrahim İbnü'l-Bâz Ebu İshak el-Kurtubî (ö. 294/906),[8] Muhammed b. Abdülcebbâr el-Kurtubî (ö. 296/908),[9] Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. ?),[10] Abdullah b. Mesûd et-Tuleytulî (ö. ?)[11]

240; Ziriklî, **el-A'lâm**, V, 113; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr,** I, 94. Gâzî b. Kays, Endülüs'e Nâfi' Kıraati'ni ilk getiren kimse olarak bilinmektedir. Ana metinde kendisine sık sık temas edilmiş olup burada yalnızca bibliyografya bilgisi aktarılmıştır.

3 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 212; Ebû Bekir ez-Zübeydî, **Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lüğaviyyîn**, s. 253-254; Zehebî, **Târîhu'l-İslam**, XVI, 258; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 471; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât,** II, 90; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 124-125; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1207; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ**, s. 14. Ebû 'Ubeyye, **el-Hadârâtü'l-İslamîyye**, II, 696. Vefat tarihi olarak hicrî 216 yılı haber verilmekle birlikte bazı kaynaklarda hicrî 228'de İsticce kadılığı yaptığı da bildirilmiştir. Bkz. Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 124-125; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1207. Ayrıca Ebu Musa el-Hevvari'nin, Endülüs'e kıraat ilmini ilk getiren kimse olduğu zikredilmiştir. Söz konusu meseleyle ilgili değerlendirmelerin daha önce yapılmış olması sebebiyle burada sadece biyografisinin geçtiği kaynaklara yer verilmiştir.

4 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 394. Gâzî b. Kays'ın oğludur. Kıraati babasından almıştır.

5 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 225-226. Gâzî b. Kays'ın arkadaşıdır. Mushaf noktalamakla tanınmıştır.

6 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 169. Aslen Bağdatlı olup Endülüs'e 275 yılında gelmiştir. Bizzat İbn Mücahid'din kendisinden Kitâbü's-*Seb'a* adlı eserini almış, İbn Miksem'den de kıraat okumuştur.

7 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 305-306; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 133-134; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 113; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 308. Abdüssamed b. Abdirrahman'dan Nâfi' ve Hamze Kıraati'nin farklılıklarını okumuş, Endülüs'te Gâzî b. Kays'tan sonra Nâfi' Kıraati'nde otorite kabul edilmiştir. İbn Vaddâh, Endülüs'e Verş Rivayeti'ni getirdiği rivayet edilen isimlerden biridir. Bu manada Endülüs kıraat tarihi açısından büyük öneme sahip olmakla birlikte çalışmamızın ana metninde kendisine sık sık temas edilmiş olup burada yalnızca bibliyografya bilgisi aktarılmıştır.

8 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 18; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 260; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 11-12; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 253; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 27. Babasına nisbetle "İbnü'l-Kazzâz" şeklinde de tanınmış, kıraati babası ve Abdüssamed b. Abdirrahman'dan almıştır. Abdüssamed b. Abdurrahman'dan, Verş'e ait Nâfi' ve Hamze Kıraati'ni cem' ettiği eseri sema yoluyla dinlemiş ve Esbağ b. Mâlik'e okutmuştur. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 27. Vefatının 273/895 olduğu da rivayet edilir. Bkz. Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 150; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 211.

9 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 310. İbn Vaddâh ve İbnü'l-Kazzâz gibi âlimlerden hadis dinlemiş, bu alanda öne çıkmıştır. Ayrıca kıraat ilmi, onun ilgilendiği sahalar arasında yer almaktadır.

10 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 297; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 167. Kıraati Verş'ten bizzat almış, Emevî emîri I. Hakem, kendisini oğlunun eğitimiyle görevlendirmiştir. Verş'in vefatının 197/812 olması sebebiyle hicrî III. asırda vefat ettiği öngörülmektedir. Verş'ten rivayetini bizzat alan Endülüslü tek kıraat âlimidir.

11 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 177-178. Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî'den (ö. 240/854) ders almasından yola çıkarak vefatının hicrî III. asır olduğu söylenebilir.

EK 2: Hicrî IV. Asırda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

Hicrî IV. asırda vefat eden kıraat âlimleri arasından genel itibarıyla ön plana çıkanlar şu isimlerdir: Zekeriyya b. Yahya Ebû Yahya el- Kurtubî (ö. 301/913),[12] Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Hayrûn Ebû Ca'fer el-Karevî (ö. 301/913),[13] Esbağ b. Mâlik Ebü'l-Kasım el-Endelüsî (ö. 304/916),[14] İbrahim b. Hamdân Ebû İshak el-Endelüsî (ö. 318/930),[15] "el-Hırakî" Ebû Abdillah el-Ensârî (ö. 326/938),[16] "el-Verrâk" Ebû Bekir el-Kurtubî (ö.350/872),[17] Abdülkebir b. Muhammed Ebû

---

12 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 294; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 263; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 267; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 735; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 920-921. İbnü'l-Cezerî, Ebû Yahya'nın usûle dair bir kitabı olduğunu belirtse de bu kitabın kelam ilmiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, Dânî'den rivayetle Ebû Yahyâ'nın, Gâzî b. Kays'tan sonra Endülüs'te Nâfi' Kıraati'nde önder olduğunu bildirmiştir.

13 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 382; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 54; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 215; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 283:294. Kıraati babası, Mısır'da Ebü'l-Hasen el-Antâkî ve Verş'in öğrencilerinden Ebû Yakub el-Ezrak gibi âlimlerden almıştır. Aslen Kayrevanlı olup hayatının bir döneminde Endülüs'e gelmiş ve kıraat okutmuştur. Bazı eserlerde Ebû Ca'fer İbn Hayrûn'a kıraat ilmiyle ilgili; *el-İbtidâ ve't-Temâm fi'l-Kırâât* ve *el-Elifât ve'l-Lâmât fî Resmi'l-Mushaf* adıyla çeşitli eserler nispet edilmiştir. Söz konusu eserlerin Ebû Ca'fer'e nispetinin nedeni, tarih ve teracim kitaplarında, "Ebû Abdillah" künyesiyle tanınan babası "Muhammed b. Ömer b. Hayrûn Ebû Abdillah el-Endelusî" ile karıştırılmış olmasıdır. Endülüslü kıraat âlimlerinin tespiti esnasında başvurulan kaynaklarda, gerek Ebû Abdillah b. Hayrûn gerekse de Ebû Ca'fer b. Hayrûn'un biyogarafilerinde kıraat ilmine dair eser haberi veren yalnızca İbnü'l-Cezerî'dir. O da, yukarıda ismi geçen eserlerin Ebû Ca'fer'e değil, Ebû Abdillah'a ait olduğunu rivayet etmiştir. Babası her ne kadar "Endelüsî" nisbesi ile anılsa da, adı geçen bölgede yaşadığıyla ilgili herhangi bir malumat bulunmamakta; daha çok Mısır ve Irak'a gerçekleştirdiği seyahatler ve Kayrevan'da gördüğü itibardan bahsedilmektedir. Hatta Kayrevan halkının önceleri "Hamze Kırâati"ni okudukları; Ebû Abdillah'ın Kayrevan'a gelişiyle birlikte "Nâfi' Kırâati"nin tanındığı ve yaygınlaştığı bildirilir. Bahsi geçen "karışıklık" sebebiyle Kayrevan'da "Nâfi' Kırââti"nin yaygınlaşması, Ebû Ca'fer İbn Hayrûn'a da bağlanmıştır. Öte yandan İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer İbn Hayrûn'un künyesini "Ebü'l-Hasen" şeklinde kaydetmiştir. Ebû Ca'fer İbn Hayrûn ve Ebû Abdillah İbn Hayrûn'un birbirleriyle karıştırılması ve babasıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 288; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 561; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 191; Mahfûz, Muhammed, **Terâcimü'l-Müellfîne't-Tûnisiyyîn**, Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut, 1982, II, 264-267; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 283:294.

14 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 74; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 241; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 155. Nâfi' Kıraati'nin önder şahsiyetleri arasında yer alır.

15 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 114; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 19. Endülüs'te doğup Mısır'a yerleşmiş, burada İsmail b. Abdillah en-Nehhâs'tan kıraat okumuş ve talebe yetiştirmiştir.

16 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 328; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 133. Kıraati İsmail el-Kâdî'den almıştır.

17 İbn Beşküvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 29; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 87. Ebü'l-Hasen el-Antâkî Endülüs'e gelmeden önce, Kurtuba halkının, kıraat noktasında itimat ettiği bir kimsedir. Mushaf yazma ve noktalamayla da meşhur olmuştur. Yazısının güzelliği ve Mushafları doğru yazacağına dair kendisine duyulan güven sebebiyle, ondan Mushaf almak için insanların birbirleriyle yarıştıkları ifade edilir. Verrâk, Ebû Ömer ed-Dimeşkî ve Ebû Yakub en-Nehricûrî gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur.

Muhammed el-Endelüsî (ö. 360/970),[18] Ubeydullah b. Ömer Ebû Ca'fer el-Bağdâdî (ö. 360/970),[19] Esbağ b. Temâm Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 365/975),[20] Yahya b. Mücahid Ebû Bekir el-Endelüsî (ö. 366/977),[21] Hakem b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kayravânî (ö. 370/980),[22] Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. 378/988),[23] İbnü'n-Nu'mân Ebû Abdillah el-Kayravânî (ö. 378/988),[24] İbnü'l-'Acel/'Acil Ebû Eyyüb el-Kurtubî (ö. 383/993),[25] Abdüsselam b. Semh Ebû Süleyman el-Hevvârî (ö. 387/997),[26] Saîd b. Hassan Ebû Osman el-Endelüsî (ö.388/998),[27] Abdülmecid el-Fetâ Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 389/999)[28] Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer el-Kurtubî (ö. 390/999),[29] İsa b. Said Ebü'l-Esbağ el-Kurtubî (ö. 390/999),[30]

---

18 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 237; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 359. Önce Mekke'ye giderek Ebû Saîd b. el-A'râbîden; ardından Mısır'da Ebû Bekir el-Üdfüvî ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs'tan kıraat okumuştur. Medînetü'z-Zehrâ Camii'nde kıraat okutmuş ve burada vefat etmiştir.

19 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 209-210; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 655; **Mîzanü'l-İ'tidâl**, III, 14; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 435-436; Muhammed Sâlim Muhaysin, **Mu'cemü Huffâzi'l-Kur'ân**, I, 415. Daha çok fıkıhçılığı ile meşhur olmuş ve kıraatle de iştigal etmiştir. Aslen Bağdalıdır. Endülüs'e sonradan gelmiş ve Kurtuba'ya yerleşmiştir. İbn Mücahid'den bizzat kıraat okumuştur. İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer el-Abîd'in kıraatle ilgili eserleri olduğunu rivayet etmişse de yapılan araştırmalar neticesinde bu eserlerin fıkıhlı ilgili olabileceği kanısına varılmıştır.

20 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 76.

21 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 441; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, II, 375. Hicaz ve Mısır'a seyahatleri söz konusu olup tefsir ve kıraat ilmiyle iştigal etmiştir.

22 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 105-106. Aslen Kayrevanlıdır. İslam âleminin birçok bölgesine ilmî seyhatler yapmış, iki kere de Endülüs'e gelmiştir. Halife MustansırBillah iki gelişinde de kendisini ağırlamış ve ona ikramda bulunmuştur.

23 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 194; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 655; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 407. "Makrun" şeklind tanınan âlim, Halife II. Hakem tarafından hicrî 350 civarı Kurtuba'ya davet edilmiş, Kurtuba Mescid-i Camii'nde Verş Rivayeti'ni okutmuştur.

24 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 713-714; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 117. Aslen Kayrevânlı olup 357/967 yılında Endülüs'e yerleşmiştir. Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmirî ve Ebû Bekir el-Üdfüvî gibi âlimlerden almış, Talemenkî'ye kıraat okutmuştur. Vefatının 368/978; Endülüs'e gelişinin 360/970 olduğu da bildirilir. Bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 384.

25 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 159. Kurtuba Mescid-i Camii'nde imamet ve müezzinlik görevini yürütmüş, aynı mekânda Antâkî'ye kıraat okumuştur.

26 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 233. Çeşitli seyahatler gerçekleştirdiği ve Kur'ân'a vakıf olduğu bildirilmiştir. Kıraati Ebû Ca'fer en-Nehhâs gibi âlimlerden almıştır.

27 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 278. Bağdat'a giderek Ebû Bekir b. Şâzân'dan kıraat okumuş, Kurtuba'ya dönüp talebe yetiştirmiştir.

28 İbn Beşküvâl**, Sıla**, s. 558-559; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** III, 140; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 416. II. Hakem'in azatlısı olup kıraati Antâkî'den almıştır. Mushaf noktalamayla da uğraşmıştır.

29 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 35-36; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 104.

30 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 266; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 403; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 298; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 725; İbnü'l-Cezerî,

"İbnü'd-Debbâğ" Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 393/1002),[31] İbrahim b. Mübeşşir Ebû İshak el-Kutubî (ö. 395/1004),[32] "İbnü'l-Haccâm" Halef b. Süleyman (ö. 397/1007),[33] "İbnü'l-Meşşât" Ebü'l-Mütarrif el-Kurtubî (ö. 397/1007),[34] İbn Ebi'l-Müfevvez Ebû Ömer el-Kurtubî (ö.399/1009),[35] Abdülmelik b. İdris el-Beccânî el-Kurtubî (ö. ?),[36] Ebü'l-Abbas el-Füzaylî el-Mürsî (ö. ?),[37] Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Beccânî (ö. ?),[38] Abdülhakem b. İbrahim Ebü'l-Fazl el-Beccânî el-Karevî (ö. ?),[39] Abdurrahman b. Ahmed Ebû Habîb el-Kayravânî (ö. ?),[40] Mutarrif b. Abdirrahman Ebü'l-Kasım el-

Ğâyetü'n-Nihâye, I, 537. Kıraati Mısır'da Ebû Ahmed es-Sâmirî'den almış, Kurtuba Mescid-i Camii'nde talebe yetiştirmiştir.

31 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 118; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 286; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 209; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 694-695; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XVII, 113; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 246; Topaloğlu, Nuri, "İbnü'd-Debbâğ, Ebü'l-Kasım", **DİA**, XXI, 8. Daha çok hadisçiliğiyle meşhur olmakla birlikte kıraat ilmiyle de ilgisi hatrı sayılır derecededir. Kıraati İbn Mücâhid'in talebesi Ebû Bekir Ahmed b. Sâlih el-Bağdâdî ve İbn Eşte gibi âlimlerden almıştır. Talebeleri arasında Ebû Amr ed-Dânî ve İbn Abd'İberr de bulunmaktadır.

32 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 147-148. Kıraati Antâkî'den almış, Mushaf noktalamakla tanınmıştır.

33 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 258. Verş ve Kâlun rivayetlerini Antâkî'den okumuş, insanlara okutmuştur. Mushaf yazmak ve noktalamakla meşhur olmuştur.

34 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 464-465. Kıraati Antâkî'den almış, sesi ve tilavetinin çok güzel olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Endülüs'ün çeşitli şehirlerinde kadılık görevi ifa etmiştir.

35 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 43-44; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 134. Verş ve Kâlun Rivayetleri'ni Antâkî'den okumuş, bağlı bulunduğu bölgedeki bir camiide insanlara okutmuştur.

36 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** III, 68; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 9. Aslen Beccâneli olup Kurtuba'ya yerleşmiş, vefatına kadar burada yaşamıştır. Hicrî 345 yılında hacca ve Mısır'a giderek Ebû Abdillah el-Enmâtî'den Verş Rivayeti'ne ait *vakf-ibtidâ* eserini bizzat almış, bu kitapla Endülüs'e dönmüş, Halife Hakem ise kendisinden bu eseri çoğaltmasını istemiştir. Sözü geçen eseri çoğaltmış olması sebebiyle hicrî 348 yılında yaşadığı bilinmektedir.

37 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 32. Antâkî'den ders aldığı göz önünde bulundurulduğunda hicrî 4. asırda vefat ettiği düşünülebilir.

38 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 173; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 152. Kıraati İbn Hayrûn'dan almış, memleketi Beccâne'de okutmuştur. Hocası İbn Hayrûn'dan hareketle vefatının hicrî 300'lü yılların başları olduğu düşünülebilir.

39 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 139; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 326. Aslen Kayrevanlı olup Endülüs'ün Beccâne bölgesine göç etmiş, İbn Hayrûn ve Ebû Abdillah el-Enmâtî gibi önemli âlimlerden kıraat okumuştur. Özellikle Verş Rivayeti'nde derin bilgiye sahiptir. İbn Hayrûn'dan ders okuması ve İbnü'l-Cezerînin, "hicrî 300 yılında bir kişinin kendisinden kıraat okuduğu" şeklinde verdiği bilgi dikkate alındığında, vefatının 300'lü yılların başları olduğu söylenebilir.

40 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 50; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 330. Tunus'un Mahmudiyye şehrinde doğmuş, henüz çocukken babasıyla Endülüs'e gelmiştir. Vefat tarihi bildirilmemiş olup biyografi eserlerinde yer verildiği asırlar dikkate alındığında hicrî 300'lü yılların başları olduğu düşünülebilir.

Endelüsî (ö. ?),[41] Ali b. Şeybân el-Bağdâdî (ö. ?),[42] Süleyman b. Mesrûr Ebu'r-Rabî'i et-Tuleytulî (ö. ?),[43] Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillah el-İlbîrî (ö. ?).[44]

EK 3: Hicrî V. Asırda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

Vefatı hicrî V. asırda gerçekleşen Endülüslü kurrâdan, isimlerine sıkça rastlananlar şunlardır. Ahmed b. Büreyl/Bürîl Ebû Ömer el-Kurtubî (ö. 400/1010),[45] Süleyman b. Hişam İbnü'l-Ğammâz el-Kurtubî (ö. 400/1010),[46] Ahmed b. Ali Ebü'l-Abbas el-Bâğâî (ö. 401/1011),[47] Saîd b. Muhammed Ebû Osman es-Sarakustî (ö. 404/1013),[48] Vesîm/Vüseym b. Ahmed el-Hantemî (ö. 404/1013),[49] Ubeydullah b. Seleme Ebû Mervân el-Kurtubî (ö. 405/1014),[50] Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Beccânî (ö. 405/1014),[51] Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 407/1016),[52]

---

41 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 191; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 262. İbn Ebî Tayyib'den kıraat okuduğu bilgisinden hareketle hicrî 300'lü yılların başlarında vefat ettiği düşünülebilir.

42 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 253-254. Aslen Bağdatlıdır. Hicrî 375'te Endülüs'e gelmiştir. İbn Mücâhid'den bizzat kıraat okumuştur. Vefatıyla ilgili net bir tarih bulunmamakla birlikte yukarıdaki bilgiler ışığında hicrî 4. asırda vefat ettiği düşünülebilir.

43 İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 156. Hicrî 290'lı yıllarda hac farizasını yerine getirmek amacıyla gittiği Doğu'da Mısır'a yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Vefatının, yukarıdaki bilgiler göz önünde bulundurulduğunda hicrî dördüncü asırda gerkleştiği düşünülebilir.

44 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 300-301; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 116; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 736; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 44. Çeşitli ilmî seyahatler yaparak karşılaştığı hocalardan kıraat okumuş, Endülüs'e dönüşünde insanlara okutmuştur. Vefat tarihi, kaynaklarda hicrî 390 yılından sonra şeklinde verilmiştir.

45 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 50. Kıraati Antâkî'den almış, Mısır'a giderek bu alanda derinleşmiştir.

46 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 309-310; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 718; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 287. Antâkî'den ders almış, ardından Mısır'a giderek Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn ve Ebû Bekir Üdfüvî'den kıraat okumuştur. Ebû Amr ed-Dânî, kıraat okuttuğu isimlerdendir.

47 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 142. Aslen Afrika'da bir şehir olan Bâğâ'ya mensuptur. Endülüs'e hicrî 376'da gelmiş, Kurtuba Mescid-i Camii'nde kıraat okutmakla görevlendirilmiştir. Endüslüs Devleti'nin baş veziri Mansur b. Ebî Âmir, kendisini, oğlu Abdurrahman'ın özel eğitimiyle sorumlu tutmuştur. Bir dönem Mısır'a giderek burada Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn ve Ebû Bekir el-Üdfüvî'den ders almıştır.

48 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 333-334. Kıraati Ebû Abdillah el-Enmâtî ve Ebû Bekir el-Meâfirî'den almıştır.

49 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 928; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 312. Kıraati Endülüs'te Antâkî'den, Mısır'da Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn ve Ebû Ahmed es-Sâmirî'den almıştır.

50 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 455; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 433-434. Kıraati Antâkî'den almıştır.

51 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 161; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 60; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 103. Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmirî'den almış ve memleketinde okutmuştur. İbnü'l-Cezerî, âlimin vefatını hicrî 404 şeklinde kaydetmiştir.

52 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 59. Mısır'a giderek burada Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan kıraat okumuş, İşbîliye'ye dönmüş ve kıraat okutmuştur. Fitne sebebiyle tekrar Mısır'a gitmiş ve bir camiide kıraat okutmuştur.

Atiyye b. Saîd Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. 409/1018),[53] Ahmed b. Muhammed Ebû Bekir el-Mukrî (ö. 410/1019),[54] Muhammed b. Mu'âfî Ebû Abdillah el-Ceyyânî (ö. 410/1019),[55] Abdülaziz b. Ca'fer Ebü'l-Kasım el-Bağdâdî (ö. 413/1019),[56] Abdurrahman b. Mervân Ebü'l-Mutarrif el-Kanâziî' (ö. 413/1022),[57] Ahmed b. Tarîf Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 416/1025),[58] Halef b. Ğusn Ebû Saîd et-Tâî (ö. 417/1026),[59] Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer İbnü'l-Ferrâ el-Kurtubî (ö. 420/1029),[60] "Nâfi'" Saîd b. Muhammed Ebû Osman ed-Dânî (ö. 421/1030),[61] Yahya b. Abdilmelik Ebû Zekeriyya el-Kurtubî (ö. 424/1033),[62] Muhammed b. Ömer Ebû Ömer el-Kurtubî (ö. 425/1034),[63] İbrahim b. Abdillah Ebû İshak el-İşbîlî (ö. 425/1034),[64] "İbnü'ş-Şekkâk"

---

53 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 433; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 319; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 651-654; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 725-726. Endülüs'te Antâkî'den, Mısır'da Ebû Ahmed es-Sâmirî'den kıraat okumuştur. Mekke'de vefat etmiştir.

54 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 60-61; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 104. Kıraati Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan almış ve memleketinde talebe yetiştirmiştir.

55 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 736-737; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 231. Mısır'a giderek burada Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn vefat edene kadar kendisinden kıraat okumuştur. İbn Ğalbûn'un vefatından sonra oğlu Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn'dan ders almıştır. Sonrasında memleketi Ceyyân'a dönmüş ve başta çocuklar olmak üzere insanlara kıraat okutmuştur.

56 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 547-548; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 707-708. Aslen Endülüslü olmayıp hicrî 350 yılında ticaret maksadıyla geldiği Endülüs'ün Ceyyân şehrine yerleşmiş; burayı vatan edinmiştir. Birçok kurrâdan kıraat almış, içinde Ebû Amr ed-Dânî'nin de bulunduğu zevâta kıraat okutmuştur. İbnü'l-Cezerî, vefatını 412/1018 şeklinde aktarmıştır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 353.

57 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 371; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 481; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 729-730; **'İber**, II, 224; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 516; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 343. Kıraati Antâkî başta olmak üzere birçok önemli âlimden almıştır. Mısır'a da giderek burada kendini geliştirmiştir. Fıkıh ve tefsirde daha çok öne çıkmış ve eserler telif etmiştir.

58 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 180; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 71; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 727-728; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 63. Kıraati Antâkî, Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn, Ebû Ahmed es-Sâmirî ve Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. 'Arrâk'tan okumuş, Meyûrka'da (Mallorca) insanlara okutmuştur.

59 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 265; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 724; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 246. Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn ve Ömer b. Muhammed b. 'Arrâk'tan kıraat okumuş, Kurtuba'ya dönerek bu ilmi okutmuştur. Meyûrka'da vefat etmiştir.

60 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 85-86. Endülüs'te çeşitli âlimlerden kıraat okumuş, hac dönüşü Kudüs'e uğramış, burada vefat etmiştir.

61 Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 589; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 113; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 45; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 755; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 278. Antâkîden kıraat okumuş, Dâniye'de vefat etmiştir. Verş ve Kâlun Rivayetleri'ni çok fazla okuması ve tekrar etmesi sebebiyle, Antâkî, kendisine "Nâfi'" lakabını takmıştır.

62 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 956. Antâkî'nin en öne çıkan öğrencilerinden biri olduğu rivayet edilmiştir.

63 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 757; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 194. Antâkî'den en çok rivayette bulunanlar arasında yer almıştır. Kurtuba Mescid-i Camii'nde uzun yıllar kıraat okutmuştur.

64 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 154. Kıraati Endülüs'teki çeşitli âlimlerden okumuştur.

Abdullah b. Saîd Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 426/1035),[65] Halef b. Hüseyin Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 427/1036),[66] Saîd b. İdris Ebû Osman el-İşbîlî (ö. 429/1038),[67] "en-Neccâd" Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 429/1038),[68] Musa b. İsa Ebû 'İmrân el-Fâsî (ö. 430/1039),[69] Süleyman b. İbrahim Ebu'r-Rabiî' et-Tuleytulî, (ö. 431/1040),[70] "el-İmâm" İbrahim b. Sâbit Ebû İshak el-İklîşî (ö. 432/1041),[71] Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer el-Kurtubî (ö. 432/1041),[72] Abdurrahman b. İbrahim Ebü'l-Kasım el-İşbîlî (ö. 434/1042),[73] Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 435/1043),[74] Süleyman b. İbrahim Ebû Eyyüb el-Mâlekî (ö. 435/1043),[75] Muhammed b. Kasım Ebû Abdillah el-Beccânî (ö. 442/1050),[76] Muhammed b. İsa Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 445/1053),[77] "Tâcü'l-Eimme" Ahmed b. Ali Ebü'l-Abbas el-

---

65 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 345; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 409; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 754; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 377. Kıraati Ebû Abdillah İbnü'n-Nu'mân'dan almış, aynı zamanda İbn Mücâhid'in *Seb'a*" sını da okumuştur. Yedi kıraat konusunda uzman olan âlim, seksen yaşında Kurtuba'da vefat etmiştir. Ayrıca Kurtuba'daki bazı bölgelerde kadılık görevine de getirilmiştir.

66 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 241. Kıraati Antâkî'den almıştır. Sesinin çok güzel olduğu rivayet edilmiştir.

67 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 307; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 343; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 765-766; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 276-277. Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'un öğrencilerinden ve onu en iyi tanıyanlardan olup Ebû Bekir Üdfüvî'den de kıraat okumuştur. İbnü'l-Enbâr'ın *el-Vakf ve'l-İbtidâ* adlı eserini de rivayet etmiş, İşbîliye'de kıraat okutmuştur.

68 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 761; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 736-737; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 251. Ebû Amr ed-Dânî'nin dayısı olup kıraati Antâkî ve Ebû Ahmed es-Sâmirî'den almıştır. Genellikle Kurtuba'da yaşamış ve insanlara kıraat okutmuştur.

69 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 457; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 338; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 881; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 737-738; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 280. Aslen Kayrevanlıdır Daha çok fıkıhta derinleşmiş ancak kıraatle de ilgilenmiştir. Endülüs'te de bir müddet bulunmuş, hadis ilmiyle de iştigal etmiştir.

70 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 314-315. İbn Süfyân'ın *el-Hâdî* adlı eserini kendinden dinlemiştir.

71 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 153; Zehebî, **Ma'rifetü'l-i'l-Kibâr**, s. 743; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 16. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn ve Abdülcebbar et-Tarsûsî'den almıştır. Mısır'a yerleşerek burada, Abdülcebbar et-Tarsûsî'nin vefatından sonra kıraat okutmuştur.

72 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 88-89; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 104; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 75; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 310. Kıraati başta Ebü'l-Mütarrif el-Kanâziî ve Mekkî b. Ebî Tâlib olmak üzere birçok âlimden okumuş, özellikle Mekkî konusunda uzman olduğu rivayet edilmiştir. İbn Beşkuval, âlime ait *Kıraatin Manaları* adında bir eser nispet etse de araştırmalar sonucu böyle bir esere tesadüf edilememiştir.

73 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 488. Genellikle İşbîliye'de yaşamış ve kıraatle iştigal etmiştir.

74 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s 414. Mekkî b. Ebî Tâlib, Talemenkî ve Antâkî gibi âlimlerden kıraat okumuştur.

75 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s 316-317. Talemenkî'nin damadıdır. Kıraati de ondan almış, eserlerini rivayet etmiştir.

76 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 782; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 125. Kıraatin tedrisinde katkısı fazladır.

77 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 783-784. Kıraati Antâkî başta olmak üzere birçok âlimden almıştır.

Mısrî (ö. 445/1053),[78] ‘Utbe b. Abdilmelik Ebü’l-Velîd el-Endelüsî, (ö. 445/1053),[79] “İbnü’s-Sâbûnî” Kasım b. İbrahim Ebû Muhammed el-Kurtubî, (ö. 446/1054),[80] Ahmed b. Ebi’r-Rabiî’ Ebû Ömer el-Beccânî (ö. 446/1054),[81] Ahmed b. Süleyman İbn Ebi’r-Rabiî’ et-Tancî (ö. 446/1054),[82] Ğâlib b. Abdillah Ebû Temâm ed-Dânî (ö. 446/1054),[83] “İbnü’s-Sannâ’” Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-Kurtubî, (ö. 448/1056),[84] “İbnü’l-‘Arabî” Velîd b. Abdillah Ebü’l-Kasım el-Kurtubî, (ö. 449/1057),[85] Halef b. Yusuf Ebü’l-Kasım el-Barbüşterî, (ö. 451/1059),[86] Kasım b. Feth Ebû Muhammed el-Ferecî, (ö. 451/1059),[87] “İbnü’l-Bennâ el-Âhir” el-Kurtubî (ö. 454/1062),[88] İsa b. Ferec Ebü’l-Esbâğ et-Tuleytulî, (ö. 454/1062),[89] “et-Tarafî”

---

78 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 143; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 771-772; **‘İber**, II, 287; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 84; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-Zeheb**, V, 197. Ömer b. Arrâk ve Ebü’t-Tayyib b. Ğalbûn gibi âlimlerden kıraat okumuş, kendisinden de Talemenkî, Ebü’l-Kasım el-Hüzelî ve Muhammed b. Şüreyh gibi zâtlar kıraat almıştır. Aslen Mısırlı olup hicrî 420 gibi Endülüs’e gelmiştir.

79 Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 435; Humeydî, **Cezvetü’l-Muktebis**, s. 322; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 655; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 781-782; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 443. Kıraati Mısır’da Ebû Ahmed es-Sâmirî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. ‘Arrâk, Ebû Bekir el-Üdfüvî ve Ebü’t-Tayyib b. Ğalbûn gib âlimlerden kıraat okumuştur. Kıraat ilmi isnadında yetkin olup Bağdat’a yerleşmiştir.

80 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 686-687. Talemenkî’den kıraat okumuş, tasavvufa dair eserler telif etmiştir.

81 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 95; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 53. Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmirî ve Ebü’t-Tayyib b. Ğalbûn gib âlimlerden almıştır.

82 Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 209; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 144; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 759-760; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 57. Aslen Tancalıdır. Kıraati babası Ebü’’r-Rabîi’ et-Tancî ile çıktığı seyahatlerde Ebû Ahmed es-Sâmirî, Ebü’t-Tayyib b. Ğalbûn ve Ebû Bekir el-Üdfüvî gibi âlimlerden almıştır. Endülüs’e yerleşmiş, Beccâne ve Meriye’de kıraat okutmuştur.

83 Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 439; Süyûtî, **Buğyetü’l-Vü‘ât**, II, 240; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 666; İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile,** IV, 49; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 432; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 841-842; **Müstemlah**, 359; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 3. Aslen Meyûrka’da küçük bir kasaba olan Katînlidir. Dâniye’ye yerleşerek burada yaşamıştır. Kıraati Ebû Amr ed-Dânî ve İbn Abdilberr’den almıştır.

84 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 785; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 783-784; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 167. Antâkî’’nin son öğrencisidir olup Antâkî’ye ait *Kırâatü Verş* adlı eseri rivayet etmiştir.

85 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 927. Kıraati Ebü’r-Rabi’i’ Süleyman b. Ğammâz’dan almıştır. Mekkî b. Ebî Tâlib’in vefatının ardından, Kurtuba Mescid- Camii’nde imamlık yapmıştır.

86 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 270. Veşka’ya (Huesca) bağlı Barbüşter’den (Barbastro) olup Ebû Amr ed-Dânî’den kıraat okumuş, icazet almıştır.

87 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 688-670. Kıraati Talemenkî ve babasından almıştır. Yedi kıraat konusunda uzman olduğu bildirilmiştir.

88 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 497; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 123; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 823; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 332. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebü’l-Mütarrif el-Kanâziî’ gibi âlimlerden almıştır. Zehebî, İbnü’l-Bennâ’nın kıraat tasnifatı olduğunu belirtse de bu yönde bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

89 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 633; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 541.

Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Kurtubî, (ö. 454/1062),[90] Kasım b. Muhammed Ebû Muhammed el-Beccânî (ö. 457/1065),[91] "İbnü'l-Müezzin" Ebû Muhammed et-Tuleytulî (ö. 460/1068),[92] İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-Kurtubî (ö. 462/1070),[93] Muhammed b. Cevher Ebü'l-Velîd el-Kurtubî (ö. 462/1070),[94] "eş-Şelûnî" İbrahim b. Halef Ebû İshak el-Abderî (ö. 463/1071),[95] "İbnü'l-Latîniyye" Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Batalyevsî, (ö. 466/1074),[96] Ğâlib b. Muhammed Ebû Temâm eş-Şintemeriyyi'l-Ğarbî, (ö. 469/1076),[97] Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Ceyyânî (ö. 469/1076),[98] Ğânim b. Velîd el-Mâlekî (ö. 470/1077),[99] "İbnü'd-Dânî" Ebü'l-Abbas ed-Dânî (ö. 471/1078),[100] Abi b. Ebi'l-Kasım Ebü'l-Hasen et-Tuleytulî, (ö. 472/1079),[101] "İbn Abbas" Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 472/1079),[102] Halef b. İbrahim Ebü'l-Kasım et-Tuleytulî (ö. 477/1084),[103] "İbn Esbağ" Muhammed b.

---

90 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 789; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 820-821; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 80. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib ve arkadaşlarından okumuş, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'nin Kurtuba'ya geldiği zamanlarda onunla arkadaşlık etmiştir.

91 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 691; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 799; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 23. Çeşitli ilmî seyahatler yapmış, Mekke'de İbn Mücahid'in arkadaşlarıyla karşılaşarak onlardan kıraat okumuştur. Endülüs'e dönüşünden sonra Meriye'de talebe yetiştirmiştir.

92 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 426. Hadis başta olmak üzere birçok ilimle iştigal etmiş, Talemenkî'den kıraat rivayetinde bulunmuştur.

93 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 159. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve Ebü'l-Kasım el-Hazrecî gibi âlimlerden okumuştur. Ebü'l-Kasım b. Abdi'l-Vehhâb'ın vefatından sonra Kurtuba'da, onun yerine kıraat okutmuştur.

94 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 65; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 800-801. Başta Mekkî b. Ebî Tâlib olmak üzere birçok âlimden kıraat okumuş, "Kurtuba Reisülkurrâsı" olduğu rivayet edilmiştir.

95 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 163. Ebû Amr ed-Dânî'nin arkadaşlarındandır. Hattının iyi olduğu bildirilmiştir.

96 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 608. Ebû Amr ed-Dânî'den rivayette bulunmuştur.

97 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 50; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 435. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almış, memleketi Şintemerî'de (Canta Maria) kıraat okutmuştur. Ayrıca memleketinde hâkimlik görevini ifa etmiş ve çok âdil olduğu rivayet edilmiştir.

98 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 802; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 832; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 58. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almıştır.

99 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 4. Mâlekalıdır. Kıraati Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'den almıştır.

100 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 114; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 886; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 76. Ebû Amr ed-Dânî'nin oğludur. Kıraati de babasından almıştır. Memleketi Dâniye'de kıraat okutmuştur.

101 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 608-609. İlmî seyahatlerinde hadis, tefsir ve kıraat gibi ilimlerden nasibini almış, memleketine dönerek talebe yetiştirmiştir.

102 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 501; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 834; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 340. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almış, bu alanın önde gelenlerinden olduğu rivayet edilmiştir.

103 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 272; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 841; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 245. Kıraati Ebû Amr ed-Dânî'den almış, memleketinde okutmuştur.

Muhammed Ebû Abdillah el-Kurtubî, (ö. 477/1084),[104] Ferec b. Cedîde Ebü'l-Fazl el-Batalyevsî (ö. 480/1087),[105] Muhammed b. Muhammed Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 481/1088),[106] "İbnü'l-İlbîrî" Ali b. Abdillah Ebü'l-Hasen et-Tuleytulî (ö. 483/1090),[107] Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Cemre Ebû Bekir el-Mursî (ö. 485/1092),[108] "İbn Rizk" Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 485/1092),[109] Muhammed b. İsa Ebû Abdillah et-Tuleytulî (ö. 485/1092),[110] Hasan b. Ubeydullah Ebû Ali el-Kurtubî, (ö. 486/1093),[111] İsa b. Hiyerah Ebü'l-Esbağ el-Kurtubî (ö. 487/1094),[112] Abdülvehhâb b. Muhammed Ebû Ca'fer es-Sarakustî (ö. 489/1096),[113] Musa b. Süleyman Ebû 'İmrân el-Meriyyî (ö. 494/1101),[114] "Bubeyrus" Ahmed b. Abdillah Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 495/1102),[115] Ali b. Abdirrahman İbnü'd-Dûş eş-Şâtıbî (ö.

---

104 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 810; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 834-835; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 210. Kurtuba Camii'nin imamı olup kıraati, Mekkî b. Ebî Tâlib'den almıştır.

105 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 674; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 66; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 452. Kıraat ilminde ârif bir kimse olup İşbîliye'de bu ilmi okutmuştur.

106 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 812; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 852; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 210. Hadisle de iştigal etmiş, kıraati Mekkî b Ebî Tâlib'den almıştır.

107 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 611; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 833; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 489. Kıraati Mekkî b Ebî Tâlib'den almış, Kurtuba Camii'nde okutmuştur.

108 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 71; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 39; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 164; Zehebî, **Müstemlah**, s. 263; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 63. Ebû Amr ed-Dânî'den rivayette bulunan son kişi olan babasından kıraat okumuş ve *et-Teysîr*'i rivayet etmiştir. Mürsiye kadılığını da yürütmüştür.

109 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 289; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 273; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 873; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 246. Mekkî b. Ebî Tâlib gibi âlimlerden kıraat okumuş, nahiv ve Kur'ân ilimlerinde yetkin olduğu rivayet edilmiştir. Mekke ve Mısır'a seyahatleri bulunmaktadır.

110 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 110; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 815; İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 66; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 846-847; **'İber**, II, 250; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, IV, 297; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 365; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 198. Kıraati arkadaşı Dânî, Mekkî ve Talemenkî gibi âlimlerden almış, Endülüs'ün önder kurrâsından addedilmiştir.

111 İbn Beşküvâl, **Sıla**, 225. Kıraat okumuş, Gırnata'ya giderek burada bu ilmi aktarmış ve kadılık yapmıştır. Kadılıktan azledilmesinin ardından tekrar Kurtuba'ya dönmüş ve Mescid-i Camii'de vefatına kadar kıraat okutmuştur.

112 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 636; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 844; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 536. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almış, özellikle yedi kıraat konusunda uzman olduğu bildirilmiştir.

113 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 556-557; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 105; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 78; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 426. Kıraati Ebû Abdillah el-Meğâmî'den almıştır.

114 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 456; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 884; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 854; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 278. Aslen Mağribli olup Meriye'ye taşınmıştır. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Ahmed es-Sâmirî'nin arkadaşı Ahmed b. Ebi'r-Rabiî'den almıştır.

115 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 123; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 69. Birçok ilimle iştigal etmesi sebebiyle "zû fünûn" şeklinde nitelendirilmiş ve kıraati İbn Rizk ile Ebü'l-Hasen el-'Absî gibi âlimlerden almıştır.

496/1103),[116] Hâzım b. Muhammed Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 496/1103),[117] Ali b. Halef Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 498/1105)[118] Abdurrahman b. Abdirrahîm Ebû Amr el-Kurtubî (ö. ?),[119] "el-Gâzî" Ebû Abdillah el-Batalyevsî (ö. ?),[120] "İbnü'l-Ca'ferî" Ebû Saîd el-Kurtubî (ö. ?),[121] Muhammed b. Süleyman Ebû Sâlim el-Harrânî, (ö. ?),[122] "el-Üşebrî" Halef b. Musa Ebü'l-Kasım es-Sarakustî (ö. ?),[123] Ali b. Süleyman Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. ?),[124] Osman b. Hasan İbnü'l-Hasîb el-Bağdâdî (ö. ?),[125] Muhammed b. Hasen Ebû Bekir el-Endelüsî (ö. ?),[126] Ali b. Abdillah Ebü'l-Hasen el-Endelüsî (ö. ?),[127] "el-Verrâk" Halef b. Mervân Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. ?),[128]

---

116 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 613; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 864; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 484. Kıraati Ebû Amr ed-Dânî ve İbn Abdilberr'den almıştır.

117 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 291; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 286; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 852; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 243. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almıştır.

118 İbn Atiyye, **Fehrese**, s. 96; Kadı İyâz, **el-Ğunye, Fihristü'ş-Şüyûhi'l-Kâdi İyâz**, s. 28; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 422; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 614; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 885; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 479; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1597. "Kurtuba Şeyhülkurrâsı"dır. Endülüs tarihi açısından önemli bir âlimdir. Hadis ve tefsirde daha çok öne çıkmış olmasına rağmen kıraat ilminde de önder kabul edilmiştir. Kıraati Mısır'da Ebü'l-Abbas İbn Nefîs el-Mısrî'den almıştır. Kurtuba Camii'nde, kendisinden birçok önemli kârî kıraat okumuştur.

119 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** III, 7. Kıraati Ebû Abdillah İbnü'n-Nu'mân el-Kayravânî'den almış, onun vefatının ardından meclisinde kıraat okutmuştur. Vefatının, -net verilmemekle birlikte tabakası dikkate alındığında- hicrî 400'lü yılların başları olduğu düşünülmektedir.

120 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 309; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 158. Verş Rivâyeti'nde uzman olan âlim kıraati Antâkî'den almıştır. Vefatının, -net verilmemekle birlikte tabakası dikkate alındığında- hicrî 420'li yıllar olduğu düşünülmektedir

121 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 284; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 266. Birçok ilmî seyahat yapmış, Mısır'da Ebû Bekir el-Üdfüvî'den de kıraat okumuştur. Vefat yılı, 425/1034 ve 429/1038 olmak üzere iki farklı şekilde rivayet edilmiştir.

122 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 866; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 753; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 132. Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmirî'den almıştır. Hicrî 423'te ticaret maksadıyla Endülüs'e gelmiştir. Vefatı da bu tarihten sonradır.

123 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 241. Kıraati Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan almıştır. Vefat tarihi, tabakası dikkate alındığında hicrî 430'lü yıllar olarak düşünülmektedir.

124 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 423; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 601; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 253; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 173-174; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 184. Kıraati Antâkî'den almıştır. Gırnata Camii'nin imamı olup vefat tarihi, tabakası göz önünde bulundurulduğunda hicrî 430'dan sonradır.

125 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 598. Aslen Bağdatlı olup hicrî 417 yılında İşbîliye'ye taşınmıştır. Vefat tarihi net verilmemiş olan âlim, kıraati Ebû Tahir el-Bağdâdî'den almıştır.

126 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 316-317; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 184; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 113. Mısır'da Ebû Hasan el-Enmâtî'den kıraat okumuştur. Vefatının, tabakasından hareketle hicrî 440'lı yıllar olduğu düşünülmektedir.

127 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 490. Kıraati Ebü'l Abbas el-Mehdevî'nin arkadaşı İbrahim b. İlyas el-Lahmî'den almıştır. Vefatının, tabakasından hareketle hicrî 430'dan sonra olduğu düşünülmektedir.

128 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 271; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 784; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 246. Kıraati Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn, Ebû Ahmed es-Sâmirî ve Ebû Bekir el-Üdfüvî'den almıştır. Vefatı, hicrî 440'lı yıllara tekabül etmektedir.

Süleyman b. Ahmed Ebûhü Ebü'r-Rabîi'' et-Tancî (ö. ?),[129] Ömer b. Sehl Ebû Hafs et-Tuleytulî (ö. ?),[130] Ahmed b. Cisr Ebû Ömer el-Mâlekî (ö. ?),[131] Ca'fer b. Said Ebû Ahmed el-Belensî (ö. ?),[132] "İbnü'l-Cezzâr" Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. ?),[133] Ahmed b. Muhammed el-Vâdi'l-Hicârî (ö. ?),[134] Yahya b. Saîd Ebû Muhammed el-Medînetü's-Sâlimî (ö. ?),[135] Halef b. Eflah Ebü'l-Kasım ed-Dânî (ö. ?),[136] Muhammed b. Yahya Ebû Abdillah ed-Dânî (ö. ?),[137] Ebü'l-Hasen b. Azîz el-Mürsî (ö. ?),[138] Ebü'l-Hasen b. Eyyüb el-Leblî (ö. ?),[139] "en-Nakduvî" Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. ?),[140] Halef b. Şuayb Ebü'l-Kasım el-Yâbûrî (ö. ?),[141] Ali b. Ahmed Ebü'l-Kasım el-Lürkî (ö. ?),[142] Ca'fer b. İsa Ebû Hamîd es-Sarakustî (ö. ?),[143] Süleyman b. Tâhir Ebü'r-Rabiî' el-

---

129 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 299; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 224; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 324; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 760; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 283. Aslen Tancalı olup Mısır'da Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan kıraat okumuş, Meriye'ye dönerek kıraat okutmuştur. Vefatı, hicrî 440'tan öncedir.

130 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 772; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 522. Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmirî ve Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan almıştır. Vefatı, hicrî 442'den sonradır.

131 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 110. Mâlekalı olup Abdurrahman b. Müemmel b. 'Assâm'dan faydalanmıştır. Vefatının, tabakası dikkate alındığında hicrî 460'lı yıllar olduğu düşünülmektedir.

132 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** I, 193. Kıraati Ebû Amr ed-Dânî'den almış, uzun yıllar onunla arkadaşlık yapmıştır. Aslen Belensiyeli olup Dâniye'ye taşınmıştır. Vefatı, tabakasından hareketle hicrî 450'li yıllar olarak düşünülmektedir.

133 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 216. Mekkî b. Ebî Tâlib'in arkadaşlarından olup "Ebî Alaka Mescidi"'nde kıraat okutmuştur. Vefatının, hicrî 450'ler olduğu düşünülmektedir.

134 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 30; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 709; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 115. Süfyân el-Kayravânî'den *el-Hâdî* adlı eserini bizzat almış, Talemenkî'den de kıraat okumuştur. Vefatı, hicrî 450 yılından sonradır.

135 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 165. Kıraati Dânî'den almıştır. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.

136 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 244. Kıraati Dânî'den almış, memleketinde okutmuştur. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.

137 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 323. Kıraati Dânî'den almış, eserlerini rivayet etmiştir. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.

138 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 216. Mürsiyeli olup memleketinde kıraat okutmuştur. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.

139 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 216. Lebleli (Niebla) olup kıraati Abdullah b. Şüreyh'ten almıştır. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.

140 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 216-217. Kıraati Ebü'l-Kasım el-Hazrecî'den almış, memleketinde okutmuştur. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.

141 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 244. Günümüzde Portekiz sınırları içerisinde bulunan Yâbûra şehrinden olup kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almış ve okutmuştur. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.

142 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 254; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 176-177; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 227. Mürsiye'de bulunan Lurka (Lorca) şehrinden olup Talemenkî'den kıraat okumuş, memleketinde talebe yetiştirmiştir. Bir dönem kadılık vazifesini de yürütmüş, hicrî 458'den sonra vefat etmiştir.

143 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 194. Kıraati Ebü'l-Kasım Abdurrahman el-Hazrecî'den almıştır. Vefatı, hicrî 460 gibidir.

Endelüsî (ö. ?),[144] Halef b. Tamesalt Ebü'l-Kasım el-Beravğâtî (ö. ?),[145] İbrahim b. Dahnîl Ebû İshak el-Veşkî (ö. ?),[146] Hamza b. Abdillah İbn Abdi Rabbih el-Ğırnâtî (ö. ?),[147] Hasan b. Abdilazîm Ebû Ali el-Mâlekî (ö. ?),[148] "İbnü'l-Ferrâ" Hasan b. Abdillah Ebû Ali el-Meriyyî (ö. ?),[149] Lâvî b. İsmail Ebü'l-Hasen et-Tartûşî (ö. ?),[150] Hüseyin b. Muhammed Ebû Ali es-Sarakustî (ö. ?),[151] "İbn Şuayb" Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillah el-Meriyyî (ö. ?),[152] Ali b. Halef Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. ?),[153] Abdullah b. Nasr Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. ?),[154] "İbnü'l-Leys" Hibetullah b. Ali Ebü'l-Kasım el-Endelüsî (ö. ?),[155] Şakir b. Hiyerah Ebû Hâmid eş-Şâtıbî (ö. ?),[156] "er-Ruyûle" Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî (ö. ?),[157] Abdülmecid b. Abdilvâhid b.

144 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 88; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 68; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 285. Dânî'den rivayette bulunmuş, hicrî 460'tan sonra vefat etmiştir.

145 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 289; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 251; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 214. Aslen Faslı olup 467'de Endülüs'e gelmiştir. Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve Abdülcebbâr et-Tarsûsî'den kıraat okumuş, hicrî 467 yılından sonra vefat etmiştir.

146 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 160. Aslen Veşkalı olup ömrü Sarakusta'da geçmiştir. Ebû Amr ed-Dânî'den kıraat okumuş, Sarakusta'da talebe yetiştirmiş, hicrî 470'li yıllarda vefat etmiştir.

147 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** I, 225. Dâniye'de Endülüslü önemli âlimlerden kıraat okumuş, Gırnata'ya dönerek burada kurrâ yetiştirmiştir. Yazısı çok güzel olan âlim, hicrî 470'ten sonra vefat etmiştir.

148 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 208. Kıraati Abdullah b. Şüreyh'ten almış, eserlerini rivayet etmiştir. Memleketi Mâleka'daki camii'de kıraat okutmuştur. Hicrî 480'lerde vefat etmiştir.

149 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 207. Meriyeli olup buradaki Habbûne Camii'nde kıraat okutmuştur. Hicrî 470'ler gibi vefat etmiştir.

150 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 282; **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 103; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 486. Tartûşalı (Tortosa) olup kıraati Ebû Dâvud el-Mukrî'den almıştır. Hicrî 491'den sonra vefat etmiştir.

151 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 266; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 232; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 878; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 228. Endülüs'te Ebû Amr ed-Dânî gibi âlimlerden kıraat okumuş, Doğu seyahatinde de Mekke ve Mısır'a uğramıştır. Mısır'da Ebû Ali el-Bağdâdî'den kıraat okumuş, Sarakusta'da talebe yetiştirmiştir. Hicrî 480'den sonra vefat etmiştir.

152 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 323; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 94; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 851; **Müstemlah**, s. 26; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 44. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve Ebû Amr ed-Dânî'den almıştır. Meriye Camii'nde kıraat okutmuş, hicrî 481'den sonra vefat etmiştir.

153 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 422; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 255. Kıraate vakıf olduğu, Gırnata Camii'nde okuttuğu bildirilmiş, hicrî 490'larda vefat etmiştir.

154 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 67. Kurtuba'da Mekkî b. Ebî Tâlib'den kıraat okumuş, oğluna rivayet etmiş, hicrî 490'dan önce vefat etmiştir.

155 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 838; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 306. Dımeşk ve Irak'ta 10 kıraati okumuş, Ebû Ali el-Ehvâzî'den faydalanmış, İran'ın Tüster (Şüşter) şehrine taşınarak burada kıraat okutmuştur. Hicrî 490'dan sonra vefat etmiştir.

156 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 365; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 874; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 293. Ebû Amr ed-Dânî'den kıraat okumuştur. Vefatı hicrî 470 yılından sonradır.

157 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 386-387. Kur'an'ı çok güzel tilâvet ettiği rivayet edilen âlimin vefatının hicrî 400'lü yıllarda olduğu düşünülmektedir.

Cüzeyi'l-Hadramî el-Meyûrkî (ö. ?),[158] Bakî b. Kasım Ebû Hâlid el-Uriyûlî (ö. ?),[159] Fîre b. Halef Ebû Cedîde et-Tuleytulî (ö. ?),[160] Muhammed b. Abdilmelik İbn Ebi'l-C'ad et-Tüsterî (ö. ?),[161] Muhammed b. Mühelleb Ebû Abdillah el-İşbîlî (ö. ?),[162] Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillah el-Kuraşî (ö. ?),[163] Osman b. C'ade Ebû Ömer el-Mâlikî (ö. ?),[164] Hişam b. Süleyman Ebü'r-Rabiî' el-İklîşî (ö. ?),[165] Yahya b. Abdillah el-Endelüsî (ö. ?).[166]

EK 4: Hicrî VI. Asırda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

İlgili asırda kıraat ilminin tedris ve naklinde öne çıkmış kurrâ, şu isimlerden oluşmaktadır. Ömer b. Ali Ebû Hafs el-Ğırnâtî (ö. 500/1107),[167] Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillah es-Sarakustî (ö. 500/1107),[168] Muhammed b. Süleyman Ebû Abdillah el-Miknâsî (ö. 501/1108),[169] "İbnü'l-Vahşî" Abdullah b. Yahya Ebû Muhammed el-İklîşî (ö. 502/1109),[170] "İbn Hakem" Abdullah b. Saîd Ebû Abdillah el-

158 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** III, 140. Mâlekalı olup kendisinden birçok kimse kıraat okumuştur. Vefatı, tabakası dikkate alındığından hicrî 400'lü yıllar olarak düşünülmektedir.

159 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 195. Belensiye'ye bağlı Ûriyûleli (Orihuela) olup kıraati, Ebü'l-Kasım el-Hazrecî ve Mekkî b. Ebî Tâlib'den almıştır. Hicrî 400'lü yıllarda vefat ettiği düşünülmektedir.

160 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 681. Tuleytula Camii'nde imamlık yapmıştır. Net olarak bilinmemekle birlikte hicrî 400'lü yıllada vefat ettiği düşünülmektedir.

161 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 868. İran'ın Tüster (Şüşter) şehrinden olup tüccar olarak hicrî 430 yılında Endülüs'e gelmiştir. Vefat tarihi hicrî 430'dan sonradır.

162 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 129; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 316. Kıraati Ebû Amr ed-Dânî'den almıştır. Vefatı, hicrî beşinci asır olarak düşünülmektedir.

163 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 48. Ebû Davud İbn Necâh'tan rivayette bulunmuştur. Hicrî 365 yılında doğduğu bilgisinden hareketle vefatının beşinci asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.

164 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 446. Vefatının, öğrencilerinden hareketle hicrî beşinci asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.

165 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 486; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 932. Tuleytula'ya bağlı İklîşeli (Ucles) olup Verş ve Kâlun'un ihtilaflarına dair eseri olduğu belirtilmişse de böyle bir esere tesadüf edilememiştir. Vefatının hicrî beşinci asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.

166 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 164. Kıraati Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan almıştır. Hicrî beşinci asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

167 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 150-151; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 378; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 237. Kıraati Abdullah b. Şüreyh'ten almış, Gırnata'da okutmuştur.

168 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 821; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 101; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 918. Kıraati Abdullah b. Şüreyh ve İbn Mühelleb'den almış, İşbîliye'de okutmuştur. Ayrıca Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî de kendisinden kıraat okuyan kimselerdendir.

169 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 826. Kıraati Dânî'nin arkadaşlarından almıştır.

170 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 441; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 68. Kıraati Meğâmî'den almıştır.

Kurtubî (ö. 502/1109),[171] "İbn Kurâyiş" Abdurrahman b. Muhammed el-Veşkî (ö. 503/1110),[172] Muhammed b. İbrahim İbn Ni'me'l-Havf er-Ru'aynî, (ö. 507/1113),[173] Ömer b. Ahmed Ebû Bekir el-Meriyyî (ö. 507/1113),[174] "İbnü'l-Uraybî" Halef b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Meriyyî (ö. 508/1114),[175] Saîd b. Muhammed el-Medînetü'l-Ferecî (ö. 508/1114),[176] Muhammed b. Ebi'l-Âfiye Ebû Abdillah el-İşbîlî (ö. 509/1115),[177] Müğâvir b. Hasen Ebü'l-Hasen eş-Şâtıbî (ö. 509/1115),[178] "el-Bercî" Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Cüzâmî (ö. 509/1115),[179] İbn Muhammed Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 510/1116),[180] Ayyâş b. Halef Ebû Bekir el-Batalyevsî (ö. 510/1116),[181]Yahya b. Saîd Ebû Zekeriyya el-Ceyyânî (ö. 510/1116),[182] Ahmed b. Abdirrahman el-Kurtubî (ö. 511/1117),[183] Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 511/1117),[184] "İbnü'n-Nehhâs" Halef b. İbrahim Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö.

---

171 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 441; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 874-875; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 377. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almıştır.

172 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** III, 69. Veşka'lı (Huesca) olup kıraati Endülüs'ün önder kurrâsından almış, kıraat okuttuğu Sarakusta şehrinde şehit edilmiştir.

173 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 830; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 918-919; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 44. Kıraati hacca gittiği esnada Ebû Ma'şer et-Taberî'den almıştır.

174 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 587; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 895; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 519. Kıraati Dânî'den almıştır.

175 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 277; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile,** I, 243; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 896; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 246. Kıraati Dânî'den almıştır.

176 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 349; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 890; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 279. Medînetü's-Sâlimlidir (Medinaceli). Kıraati Dânî'den alıp okutmuştur.

177 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 832. İşbîliye Camii'nin imamı olduğu rivayet edilmiştir.

178 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 205; Zehebî, **Müstemlah**, 179. Kıraati İbn Dûş'tan almış, okutmuştur.

179 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 182; **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 278; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 259; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 256; Kıraati İbn Dûş ve Ebû Davud İbn Necâh'tan almıştır. İbn Zübeyr, vefatını hicrî 510 şeklinde vermiştir.

180 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 657; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 898; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 534. Kurtuba Camii'nin mukrîsi olduğu rivayet edilmiştir.

181 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 657; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 933; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 535. Aslen Batalyevsli olup İşbîliye'ye taşınmıştır. Kıraat öğretme konusunda kendisine çokça başvurulmuştur.

182 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 964; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 503; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 899; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 325. Ceyyânlı olup memleketinde kadılık yapmış, azledildikten sonra imamlıkla görevlendirilmiştir.

183 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 127; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 893; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 64. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebü'l-Kasım el-Hazrecî'den almış, uzun yıllar okutmuştur.

184 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 616; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 419; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 929; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 464. Rivayetlerinde güvenilir addedilmiş; kıraatin rivayet boyutuna önem vermiştir.

511/1117),[185] Muhammed b. İsa Ebû Abdillah el-Endelüsî (ö. 512/1118),[186] "er-Rihlî" Ali b. Hayyi'l-Ensârî Ebü'l-Hasen es-Sarakustî (ö. 512/1118),[187] Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen et-Tuleytulî (ö. 513/1119),[188] "eş-Şarkî" Muhammed b. Ca'fer Ebû Abdillah el-Hemdânî, (ö. 513/1119),[189] Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed eş-Şâtıbî (ö. 514/1120),[190] Halef b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 514/1120),[191] Abdülaziz b. Abdilmelik Ebü'l-Hasen el-Meriyyî (ö. 514/1120),[192] Abdullah b. İdris Ebû Muhammed es-Sarakustî (ö. 515/1121),[193] Ahmed b. Abdillah Ebû Ca'fer eş-Şâtıbî (ö. 515/1121),[194] Muhammed b. Bâsse el-Belensî (ö. 515/1121),[195] Saîd b. Feth Ebü't-Tayyib el-Kal'ati Eyyübî (ö. 515/1121),[196] Ca'fer b. İsmail Ebü'l-Fazl el-Ensârî (ö. 516/1122),[197] "el-Mecnekûnî" İbrahim b. Muhammed Ebû İshak et-Tuleytulî (ö. 517/1123),[198] Muhammed b. Abdilaziz Ebû Abdillah es-Sarakustî (ö. 518/1124),[199] "Mentîşî" Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. 519/1125),[200] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen et-

---

185 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 276; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 289; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 894; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 245. Mısır ve Mekke'ye seyahat etmiş; Mekke'de, Ebû Ma'şer et-Taberî'den kıraat okumuştur. Kurtuba'da, kıraat tedrisi onun etrafında dönmüştür.

186 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 336-337; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 153. Kıraati İbn Necâh'tan almış, hac farizasını yerine getirdikten sonra uğradığı Dımeşk'te birçok kimseye yedi kıraati okutmuştur.

187 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 188. Kıraati Ebû Davud İbn Necâh'tan almış, okutmuştur.

188 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 617. Ebû Davud İbn Necâh gibi âlimlerden kıraat okumuştur.

189 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 338; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 168. Endülüs'ün doğusundan olduğu için "Şarkî" şeklinde meşhurdur. Ebû Amr ed-Dânî'nin arkadaşlarından kıraat okumuş, Kurtuba Camii'nde okutmuştur.

190 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 250; Zehebî, **Müstemlah**, s. 192. Kur'ân tilaveti, kıraatlerin illetleri ve ve tecvid konusunda meşhurdur.

191 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 278. Kıraatin rivayet ve tarîk boyutlarıyla ilgisinin fazla olduğu bildirilmiştir.

192 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 544; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 386; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 903-904; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 354. Sesinin çok güzel olduğu bildirilmiş, Meriye'de kıraat okutmuştur.

193 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 443; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 68; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 368. Sebte'ye taşınarak kıraat okutmuştur.

194 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 36. Şâtıbeli olup çeşitli âlimlerden kıraat okumuştur.

195 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 835. Belensiye'de yaşamış, İşbîliye'de vefat etmiştir.

196 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 312; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 117; **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 314; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 41; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 365; Zehebî, **Müstemlah**, 382. Sarakusta'ya bağlı Kal'ati Eyyüblüdür (Calatayud). Kıraati İbn Necâh, İbnü'd-Dûş ve Ebü'l-Kasım en-Nehhâs gibi âlimlerden almıştır. Endülüs'ün hemen her şehrinde bulunmuş, kıraat okutmuştur. Vefatının hicrî 516 olduğu da rivayet edilmiştir.

197 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 929; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 174. İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin oğludur. Kıraati babası ve Ebü'l-Abbas İbn Nefîs el-Mısrî'den almıştır.

198 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 163-164. Kıraati Ebû Abdillah el-Meğâmî'den almıştır.

199 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 836-837; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 105. Kıraati Ebû Abdillah el-Meğâmî ve Ebû Davud İbn Necâh'tan almıştır.

200 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 342-343; **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 111; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 399; Zehebî, **Müstemlah**, 32. Kıraati Ebû

Tuleytulî (ö. 520/1126),[201] Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-Ceyyânî (ö. 520/1126),[202] Ali b. Ahmed el-Meriyyî (ö. 520/1126),[203] Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah et-Tutîlî (ö. 521/1127),[204] "İbnü'l-Verrâk" Ebü'l-Mütarrif es-Sarakustî (ö. 522/1128),[205] Fazlullah b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 524/1130),[206] Abdülcelil b. Abdilaziz Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 526/1132),[207] Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş el-Ğırnâtî (ö. 528/1134),[208] "en-Nekkâş" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah et-Tuleytulî (ö. 529/1135),[209] Süleyman b. Abdilmelik Ebü'l-Velîd el-Belensî (ö. 530/1136),[210] Assâm b. Ahmed Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 531/1137),[211] Ahmed b. Halef Ebü'l-Abbas el-İşbîlî (ö. 531/1137),[212] Abdülmelik b. Mesud b. Beşküvâl Ebû Mervân el-Belensî (ö. 533/1139),[213] Abdullah b. Muhammed

---

Davud İbn Necâh, İbnü'd-Dûş ve Ebü'l-Kasım en-Nehhâs gibi âlimlerden almış, birçok talebe yetiştirmiştir.

201 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 618; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis,** s. 414. Aslen Tuleytulalı olup Gırnata Camii'nin hatiplik görevini yürütmüştür. Kıraati Ebû Abdillah el-Meğâmî'den almıştır.

202 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 253; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 69. Kıraati Mekkî'nin arkadaşı Ebû Abdillah İbnü'l-Ferrâ'dan almış; Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş gibi âlimlere kıraat okutmuştur.

203 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 257. Meriyeli olup kıraati Gırnata'nın önder âlimlerinden almış, eski belgeler konusunda uzman olduğu rivayet edilmiştir.

204 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 841; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 73. Tutîleli (Tudela) olup kıraati Dânî'nin oğlundan almıştır.

205 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 334. Edülüs kurrâsının önderlerindendir.

206 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 679; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis,** s. 444; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 932; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 13. Kıraati Ebû Abdillah Muhammed b. Şüreyh'ten almış, Kurtuba Mescidi'nde okutmuştur.

207 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 564; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 387; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 926; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 325. Kıraati İbn Necâh, İbnü'l-Beyâz ve İbn Halef el-Absî'den almış, Kurtuba Mescidi'nde okutmuştur.

208 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 459; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 193; Çelebi, Muharrem, "İbnü'l-Bâziş, Ebü'l-Hasen", **DİA**, XX, 528. *el-İknâ'* adlı eserin sahibi Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş'in babası olup daha çok nahivciliğiyle ön plana çıkmış, uzun yıllar kıraat okutmuştur.

209 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 352; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 43; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 975; **Müstemlah**, 37. Kıraati Ebû Abdillah el-Meğâmî'den almış, Mısır'a giderek eski camide kıraat okutmuştur. İbnü'l-Ebbâr, vefatını 530 olarak vermiştir.

210 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 1001; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 92; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 7; Zehebî, **Müstemlah**, 371. Kıraati Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî gibi âlimlerden almıştır. İbn Beşküvâl, Vefat yılı olarak diğer kaynakların aksine 540 yılını zikretmiştir.

211 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 45; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 123; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 330. Kıraati babasından almış, Endülüs'ün birkaç camiinde hatiplik yapmıştır.

212 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 176; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 42; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 294; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 936; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 52. Ebû Abdillah b. Şüreyh gibi âlimlerden kıraat okumuş, Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâzis gibi zevâta uzun yıllar bu ilmi okutmuştur.

213 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 534; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 166. Meşhûr biyografi yazarı İbn Beşküvâl'in babasıdır. Çokça Kur'ân okuduğu ve kıraatle ilgilendiği rivayet edilmiştir.

eş-Şâtıbî (ö. 533/1139),[214] İbn Ebî Cemre el-Mürsî (ö. 533/1139),[215] "İbnü'l-Mukrî" Muhammed b. Halef Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 533/1139),[216] "el-Kaycâtî" Ahmed b. Ca'fer Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 535/1141),[217] "ez-Zûzenâlî" Ahmed b. Hişam Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 536/1142),[218] Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbas el-Meriyyî (ö. 536/1142),[219] Ahmed b. Abdillah Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 536/1142),[220] Muhammed b. Esbağ Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 536/1142),[221] Muhammed b. Ali Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. 538/1144),[222] İbn Abdirrahman Ebû Bekir el-Mursî (ö. 538/1144),[223] Ali b. Abdillah Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 539/1145),[224] Ca'fer b. Yahya İbn Ğattâl ed-Dânî (ö. 539/1145),[225] Ca'fer b. Hüseyin Ebû Bekir el-Belensî (ö. 540/1146),[226] Hazar b. Abdirrahman el-Meriyyî (ö. 540/1146),[227] "eş-Şâtıbî"

---

214 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 255; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 950; **Müstemlah**, s. 195; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 402. Kıraati, İbnü'd-Dûş'tan almıştır.

215 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 44; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 445; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, I, 330; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 74. Dânî'den *et-Teysîr*'i bizzat okuyan son kişi olduğu bildirilmiştir.

216 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 847. Kıraatin büyük kısmını babasından öğrenmiştir.

217 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 45; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 271; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, I, 300. Kıraati Ebü'l-Kasım en-Nehhâs'tan aldığı, Kurtuba Camii'nin mütevelli heyetinde olduğu bildirilmiştir.

218 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 46; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 740; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 134. Kıraati Ebü'l-Kasım İbnü'n-Nehhâs'tan almıştır. Birçok ilmî seyahati bulunmakta olup İskenderiye'de de kıraat okutmuştur.

219 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 136; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis,** s. 166; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 974. Ebû Amr ed-Dânî'nin tebâsından yedi kıraati okumuş, şehit edilerek vefat etmiştir.

220 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 45; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 322; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 955. Yaklaşık 60 yıl boyunca İşbîliye'de bir camide kıraat okutmuştur.

221 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 850-851. Kurtuba Camii'nde imamlık yapıp kıraat okutmuştur. Ayrıca kadılık vazifesinin de îfa etmiştir.

222 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 359; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 485; Zehebî, **Müstemlah**, s. 42; Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 116. Kıraati İbnü'd-Dûş'tan almıştır. Şevah İshak, âlime ait *Fethu'l-Mecîd fî Kırâati Hamze* adında *Şâtıbiyye*'ye dair bir şerhi olduğundan bahsetse de böyle bir şerhe tesadüf edilememiştir.

223 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 949; İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 298; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 444. Kıraati Ebü'l-Hasen İbnü'l-Beyâz ve İbn Sekre'den almış, Endülüs'teki bazı şehirlerde kadılık görevini îfa etmiştir.

224 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 260; İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 288. Kıraati Ebü'l-Hasen İbnü'l-Beyâz, İbnü'd-Dûş ve İbn Kurz'dan almıştır. Ğırnata'da hatiplik yapmıştır.

225 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 195; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 964; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 181. Kıraati Ebû Davud İbn Necâh'tan almış, Arap dilinde de yetkin olduğu bildirilmiştir. Vefat ettiği esnada hapiste olduğu rivayet edilmiştir.

226 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 195. Hadis ve kıraatte temâyüz etmiş, vefatına kadar kadılık da yapmıştır.

227 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 278; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 244. Kıraati Ebû Davud İbn Necâh, Ebû Alî el-Ğassânî ve Ebü'l-Hasen b. Şefîî'den almıştır.

Abdülaziz b. Musa Ebü'l-Esbağ el-Kaysî (ö. 540/1146),[228] "ez-Züheyrî" Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Meriyyî (ö. 540/1146),[229] Feth b. Halef Ebû Nasr el-Belensî (ö. 540/1146),[230] "İbnü's-Saykal" Abdullah b. Seleme Ebû Mervân el-Veşkî, (ö. 540/1146),[231] 'Âmir b. Muhammed Ebü'l-Hasen et-Tuleytulî (ö. 540/1146),[232] "İbnü'l-Hâc" Abdurrahman b. İsa Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 541/1147),[233] "İbnü'l-Hulûf" Yahya b. Halef el-Ğırnâtî (ö. 541/1147),[234] "İbnü'l-Feras" Abdurrahman b. Ferec Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. 542/1148),[235] "İbn Sahnûn" Ahmed b. Ali Ebü'l-Abbas el-Mürsî (ö. 542/1148),[236] S'ad b. Halef Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 542/1148),[237] Abdurrahman b. Kasım Ebü'l-Hasen el-Ferecî (ö. 543/1149),[238] "Fassâl" Yahya b. Muhammed Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 543/1149),[239] "İbnü's-Sâf" Muhammed b. Ca'fer Ebû Bekir el-Ceyyânî (ö. 544/1149),[240] "İbnü Rukeb" Muhammed b. Mesud Ebû Bekir el-Ceyyânî (ö. 544/1149)[241] "İbn Rıza Âhir" Ebü'l-

---

228 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 176-177.

229 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 258; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 965; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 407. Kıraati Edû Davud Süleyman b. Necâh'tan almıştır.

230 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 59; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1014; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 8. Gerek Endülüs içinde gerekse de farklı coğrafyalar seyahatler gerçekleştirmiş, birçok âlimden özellikle kıraat alanında faydalanmıştır.

231 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 166; İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 253; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 115. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Nehhâs gibi âlimlerden okumuş, okutmuştur.

232 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 318; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 87. Kıraati Ebû Abdillah el-Meğâmî gibi âlimlerden almıştır.

233 Zehebî, **Müstemlah**, s. 243; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 339. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Nehhâs'tan almıştır. Kadılık da yaptığı rivayet edilmiştir.

234 Zehebî, **Müstemlah,** s. 398; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 322. Kıraat ilminde mihenk taşı şeklinde addedilebilecek birçok âlimden faydalanmış, Endülüs'te önder kıraat âlimlerinden sayılmıştır. Uzun yıllar Gırnata Camii'nde bu ilmi okutmuştur.

235 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 973; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 265. İbnü'd-Dûş ve İbn Necâh gibi âlimlerden kıraat okumuştur. Kıraatteki yetkinliği, onun önemli kurrâlarla arkadaş olmasını sağlamış, Endülüs'ün birçok bölgesinde kıraat okutmuş, ayrıca kadılık vazifesi de yürütmüştür.

236 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 471; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 79; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn,** I, 54. İbnü'd-Dûş, Ebû Davud İbn Necâh ve İbnü'l-Beyâz gibi âlimlerden kıraat okumuş, Endülüs'ün birçok yerinde okutmuştur. Bu bölge için önemli âlimler arasında yer alsa da daha çok hadis, tefsir ve fıkıh ilminde öne çıkmıştır.

237 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 367; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, I, 578. Kıraati İbn Nehhâs'tan almıştır.

238 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 567; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 345. Kıraati Endülüs kurrâsından almış, fıkıhta da öne çıkmıştır.

239 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 171; Zehebî, **Müstemlah**, 399. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almıştır.

240 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1021; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 98. Endülüs'ün birçok şehrinde kıraat okutmuş, Tunus'un Vehrân şehrine taşınmış, burada vefat etmiştir.

241 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 131; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, I, 244. Kıraati Ebü'l-Kasım en-Nehhâs gibi âlimlerden okumuş, fıkıh, edebiyat hadis vb. ilimlerle de iştigal etmiştir.

Kasım el-Kurtubî (ö. 545/1150),[242] "el-Belevî" Abdurrahman b. Ebî Racâ el-Belensî (ö. 545/1150),[243] "et-Tarrâz" Muhammed b. Said Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. 545/1150),[244] İbrahim b. Muhammed Ebû İshak ed-Dânî (ö. 546/1151),[245] Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 547/1152),[246] "el-Leblî" Muhammed b. Halef Ebü'l-Hüseyin eş-Şelebî (ö. 547/1152),[247] "İbnü's-Semmâd" İbrahim b. Salih Ebû İshak el-Meriyyî (ö. 547/1152),[248] "İbn Ğulâmi'l-Feras" Muhammed b. Hasen Ebû Abdillah ed-Dânî (ö. 547/1152),[249] "el-Lüriyyî" Muhammed b. Yahya Ebû Abdillah el-Ensârî (ö. 547/1152),[250] Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillah el-Uryûlî (ö. 549/1154),[251] "İbn Ebî" Ahmed b. Abdirrahman Ebû 'Âmir el-Kurtubî (ö. 549/1154),[252] "el-Behrânî" Amr b. Zekeriyya Ebü'l-Hakem el-Leblî (ö. 549/1154),[253] Abdülmevlâ b. Muhammed Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 550/1155),[254] "el-Muhtesib" Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 550/1155),[255] Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbas el-Mâlekî (ö. 550/1155),[256] "Atrabî" Ali b. Yahya

---

242 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 57; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 329. Kurtuba Camii hatibidir.

243 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 997; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 333. Endülüs'ün birçok şehrini gezip buralarda kıraat faaliyetlerinde bulunmuş, hatiplik görevi de yapmıştır.

244 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 128; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 28. Kıraati Fas'ta İbnü'l-Fetût'tan almıştır.

245 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 127. Babasıyla hacca gitmiş, Ebû Ali b. 'Arcâ'dan kıraat okumuştur.

246 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 11; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 71. Belesiye'de iki kere kadılık görevinde bulunmuş, kıraat okutmuştur.

247 İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 167; Zehebî, **Müstemlah**, s. 53. Günümüzde Portekiz sınırları içerisindeki Şeleb/Şilb'den (Silves) olup kıraati Endülüslü kurrâdan almış, memleketinde okutmuştur. Kadılık yaptığı da rivayet edilmiştir.

248 İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 71. Kıraati Endülüs'te almış, hac farizasını yerine getirdikten sonra memleketinde kıraat okutup kadılık yapmıştır.

249 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 70; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 10; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 179; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 980-982. Kıraati Endülüs'te dönemin önder âlimlerinden İbnü'l-Beyâz, İbnü'd-Dûş ve Ebû Davud İbn Necâh gibi şahsiyetlerden almıştır. Hadis ve Arap dilinde de temayüz etmiş, sayısız talebe yetiştirmiştir.

250 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 993; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 243. Belensiye'ye bağlı Lürye'dendir.

251 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 15. Uryûleli olup kendini yetiştirmek amacıyla birçok seyahat yapmıştır.

252 İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 45. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Nehhâs'tan almıştır. Arap dili ve edebiyat ilminde de öne çıkmış, kadılık da yapmıştır.

253 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 32; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 228. Lebleli olup memleketinde kadılık yapmış, kıraat ilminde temayüz etmiştir. Şehittir.

254 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 217; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 52. Şiir, edebiyat, nahiv ve kıraatte öne çıkmış, Kurtuba Camii'nde kıraat okutmuştur.

255 İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 829. Kıraatin öğretimi ve rivayeti konusunda öne çıkmıştır.

256 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 52. Kıraati Ebû Davud İbn Necâh ve İbnü'd-Dûs'tan almıştır.

Ebü'l-Hasen el-Münekkibî (ö. 552/1157),[257] Muhammed b. Abdilaziz Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 553/1158),[258] "İbnü'l-Edîb" Ebû Mervân el-Cezîretü Şakrî (ö. 556/1161),[259] "İbn Vellem" Muhammed b. Ebî Bekir Ebû Bekir el-Meriyyî (ö. 557/1162),[260] "İbnü'l-Edîb" Abdullah b. Hasen Ebû Muhammed el-Yahsubî (ö. 557/1162),[261] "İbnü'l-Eşkar" Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah ed-Dânî (ö. 559/1164),[262] "eş-Şübârtî" Abdullah b. Ebî Bekir Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 560/1165),[263] Abdülmelik b. Ahmed Ebû Mervân el-Ceyyânî (ö. 560/1165),[264] "İbn Uhti Ğânim" Ebû Muhammed el-Mâlekî (ö. 560/1165),[265] "İbnü Turîs" Ebû Abdillah el-Miknâsî (ö. 561/1166),[266] "İbnü'l-Harrûbî" Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbas el-Vâdi Âşî (ö. 562/1167),[267] "el-Harrât" İbn Müveffiku'l-Müktib el-Belensî, (ö. 563/1168),[268] Ahmed b. Sâbit Ebû Ca'fer el-Vâdi Âşî (ö. 563/1168),[269] "İbnü 'Arîb" Hüseyin b. Muhammed Ebû Ali et-Tartûşî (ö. 563/1168),[270] "İbnü Nümâre" Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir el-Hacerî (ö. 563/1168),[271] Yahya b. Abdillah Ebû

---

257 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 264. Gırnata'ya bağlı Münekkebli (Almunacar) olup kıraati İbn Kurz gibi âlimlerden almıştır.

258 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 21; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 426. Kıraat ve hadis ilmiyle iştigal etmiş, kadılık da yapmıştır.

259 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 312. Belensiye'ye bağlı Cezîretü Şakrlı (Alzira) olup kıraat okutmuştur.

260 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 24; Zehebî, **Müstemlah**, s. 58. Kıraati İbn Şüreyh ve İbnü'l-'Arabî gibi âlimlerden almıştır.

261 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 77; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 197. Gırnata'ya bağlı Kal'a Yahsûbludur.

262 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1049; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 159. Aslen Daniyeli olup Sebte'ye taşınmış, kıraat okumuş ve okutmuştur.

263 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 265. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Hüzeyl'den almış, Şatıbe'de okutmuştur.

264 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 171; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 108. Endülüslü birçok âlimden çeşitli ilimler okumuş, kıraat ilminde temayüz etmiştir.

265 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 350; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 265. Kıraati çeşitli âlimlerden almış ve birçok ilimle iştigal etmiştir.

266 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 28; Zehebî, **Müstemlah**, s. 61. Hemen her ilimle iştigat etmiş, kıraat farklılıklarına hâkimiyetiyle öne çıkmış, memleketinde de okutmuştur.

267 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 646; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 125. Gırnata'ya bağlı Vâdi Âş"/Vâdi Yâş"lı (Guadix) olup kıraati İbn Kurz ve Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş'ten almıştır. Ayrıca memleketinde kadılık da yapmıştır.

268 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 33. Kur'ân tilâvetinde mâhir olduğu rivayet edilmiş, daha çok hatt sanatıyla Mushaf yazımı ve noktalamasıyla meşhur olmuştur.

269 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 65; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 43. Kıraati Ebû Bekir İbnü'l-Hulûf'tan almış, fıkıh ilminde daha fazla temayüz etmiştir.

270 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 266; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1064. Tartûşeli (Tortosa) olup kıraati çeşitli Endülüslü kurrâdan almış ve bu ilimde çok öne çıkmıştır.

271 İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 180; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 17; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1006. Belensiye şeyhülkurrâsından olup kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almıştır.

Zekeriyya el-Lüriyyî (ö. 563/1168),[272] "İbn Semhûn" Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 563/1168),[273] "İbn Hüzeyl" Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 564/1169),[274] Saîd b. Ahmed el-Ğırnâtî (ö. 564/1169),[275] "İbnü Halîfe" İbrahim b. Muhammed Ebû İshak ed-Dânî (ö. 564/1169),[276] "İbn 'Ubâde" Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillah el-Ceyyânî (ö. 564/1169),[277] "İbnü Mevcüvâl" Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 566/1171),[278] "İbnü'l-Asîl" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah et-Tartûşî (ö. 566/1171),[279] Târık b. Musa Ebû Ca'fer el-Belensî (ö. 566/1171),[280] Abdullah b. Tahir Ebû Muhammed eş-Şâtıbî (ö. 567/1172),[281] "el-Berrecî" Ebû Abdillah el-İşbîlî (ö. 567/1172),[282] "İbnü'l-Feras" Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. 567/1172),[283] "et-Tüveyzî" Süleyman b. Davud Ebû Davud el-Ündî (ö. 567/1172),[284] "İbnü'n-Ni'me" Ali b. Abdillah Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 567/1172),[285] "el-Hamrî" Ahmed b. Yusuf Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî

---

272 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 174; Zehebî, **Müstemlah**, s. 401. Belensiye'ye bağlı Lüryeli olup kıraati İbnü'd-Debbâğ ve İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır.

273 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1030; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 165. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Rıza'dan almıştır. Vefat tarihinin hicrî 564 olduğu da rivayet edilmiştir.

274 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 201; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 269; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 990; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XX, 506; **'İber**, III, 44; İbnü'l-Cezerî, **et-Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kırââti'l-Aşr**, (thk. Ahmed Muhammed), Dâru'l-Furkân, Ürdün 2000, s. 35. Endülüs kıraat tarihi açısından büyük öneme sahip olan ve yüzlerce öğrenci yetiştiren Ebû Davud İbn Necâh'ın üvey oğludur. Yaşadığı dönemde şeyhülkurrâ arasında zikredilmiş önder kıraat âlimlerindendir. VI. asırda yetişen birçok Endülüslü kurrânın hoca silsilesinde adı geçmektedir.

275 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 365. Kıraatin yanında fıkıh, Arap dili ve kelamda da öne çıkmıştır.

276 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 129; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 27. Kıraati İbnü'd-Dûş'tan almıştır.

277 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, VI, 382; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1007. Kıraati İbnü'n-Nehhâs. Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Mansur b. Hayr'dan almıştır.

278 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 81; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 210. Endülüs kurrâsından kıraat okumuş, İşbîliye'de okutmuştur. Ayrıca hadiste de öne çıkmıştır.

279 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 37; Zehebî, **Müstemlah**, s. 66. İlmî seyahatlerden çok hoşlandığı rivayet edilmiş, kıraati Ebû Ali Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almış, Şâtıbe'de okutmuştur.

280 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 275; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 307. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbn Şüreyh'ten almıştır.

281 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 269; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 210. Kıraatin yanında birçok ilimle de iştigal etmiş ve kadılık da yapmıştır.

282 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 42.

283 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 102; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 37; Zehebî, **Müstemlah**, s. 67. Kıraati önder Endülüslü kurrâdan almış, birçok şehre ilmî seyahatler yapmış, fıkıh, dil ve hadis gibi ilimlerle de iştigal etmiştir. Cem' ve ifrâd metotlarıyla defalarca kıraat farklılıklarını okumuş, kadılık da yapmıştır.

284 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 96; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 357. Belensiye'yenin Ünde şehrinden olup kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır. Ömrünün tamamını kıraat tedrisatına vakfetmiştir.

285 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 206; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 274; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1031; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 488; Süyûtî, **Tabakâtü'l-**

(ö. 568/1173),[286] "el-Kinânî" Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 569/1174),[287] "el-Mentâncişî" Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir el-Batalyevsî (ö. 569/1174),[288] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 570/1175),[289] Ömer b. Abdilaziz Ebû Hafs el-Lürkî (ö. 570/1175),[290] "Vechü Nâfi'" Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 571/1176),[291] Abdullah b. Ali Ebû Muhammed eş-Şâtıbî (ö. 574/1178),[292] Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed et-Tutilî (ö. 574/1178),[293] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 574/1178),[294] Feth b.Muhammed Ebû Nasr el-İşbîlî (ö. 574/1178),[295] "İbnü'l-Ma'zûr" Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbas es-Sebtî (ö. 575/1179),[296] Muhammed b. Hayr Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 575/1179),[297] Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir el-Belensî (ö. 575/1179),[298] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer et-Tartûşî (ö. 575/1179),[299] "İbn Hazm" Elyesa b. İsa Ebû

Müfessirîn, s. 79; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn,** I, 412; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 700. Henüz küçük yaşta kıraatte kendini geliştirmiştir. Yaşadığı dönemin şeyhülkurrâsı olduğu ve bu kurumun, İbnü'n-Ni'me'den sonra kalktığı rivayet edilmiştir.

286 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 79; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 138. Hamrâ Mescidi'nde imamlık yapmış, Yahya b. Hulûf'tan kıraat okumuştur.

287 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 310; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1047; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 459; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 480. Kıraati Ebü'l-Hasen el-'Absî gibi âlimlerden almış, Fas'a taşınıp burada kıraat okutmuştur.

288 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 70; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1052. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almıştır.

289 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 125. Kıraati Abdurrahman b. Muhammed el-Hazrecî'den almış, Gırnata Camii'nde imamlık yapmıştır.

290 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 408; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 241. Mürsiye'ye bağlı Lürke şehrindendir. Kıraat ilminde ârif bir kimse olduğu rivayet edilmiştir.

291 İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 232; Zehebî, **Müstemlah**, s. 204. İlmî seyahatleri oldukça fazla olup kıraati birçok Endülüslü âlimden almıştır.

292 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 272; Zehebî, **Müstemlah**, s. 206. Kıraati babasından okumuş, hadis ve dil gibi ilimlerle de iştigal etmiştir.

293 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 82. Tutile şehrinden olup özellikle yedi kıraat ve şâzz kıraatler meseleleriyle ön plana çıkmıştır.

294 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 213; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 260. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almış, Belensiye'nin bazı kırsal bölgelerinde uzun yıllar okutmuştur.

295 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 338; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1022; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 8. Kıraati Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almıştır. Önce Endülüs'ün çeşitli bölgelerinde kıraat okutmuş, ardından Fa'a giderek burada öğrenci yetiştirmiştir.

296 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 112; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 627. Aslen Sebteli olan âlim, Belensiye'ye taşınmıştır. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almıştır.

297 Yardım, Ali, "İbn Hayr", **DİA**, XX, 36-37. İlmî silsilesini belirttiği *Fehrese* adlı eseriyle bilinen Endülüslü hadis, Arap dili ve kıraat âlimidir.

298 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 50. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış ve farklı şehirlerde okutmuştur.

299 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 72; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 633. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır.

Yahya el-Ceyyânî (ö. 575/1179),[300] "İbn Dehmân" Kasım b. Abdirrahman Ebû Muhammed el-Mâlekî (ö. 575/1179),[301] "İbn Hayr" Muhammed b. Hayr Ebû Bekir el-Lümtûnî, (ö. 575/1179),[302] "İbn 'Ayyâd" Yusuf b. Abdillah Ebû Ömer el-Lüriyyî (ö. 575/1179),[303] Abdullah b. Halef Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. 576/1180),[304] "İbnü'l-'Avîs" Muhammed b. Ubeydillah Ebû Abdillah el-Mâlekî (ö. 576/1180),[305] "İbnü'l-Ğâsil" Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. 577/1181),[306] Halef b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Uryûlî (ö. 577/1181),[307] "el-Bilcîtî" Osman b. Yusuf Ebû Amr es-Sarakustî (ö. 577/1181),[308] Muhammed b. Mâlik Ebû Bekir el-Mîrtulî (ö. 578/1182),[309] Ahmed b. Abdilmelik Ebû Ca'fer el-Lürkî (ö. 579/1183),[310] "İbn 'Arrâk" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 579/1183),[311] "es-Suğrî" Yusuf b. İbrahim Ebü'l-Haccâc el-Ğırnâtî (ö. 579/1183),[312] "İbnü's-Sannâ'"

---

300 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 453; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1043; **'İber**, III, 67; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VI, 413; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 335; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 379. Kıraati İbn Necâh, İbnü'd-Dûş ve İbnü'l-Beyâz'dan alan babasından okumuştur. Ayrıca; Ebü'l-Hasen b. Şüreyh de hocaları arasındadır. Mısır gibi ülkelere çeşitli yolculuklar yapıp kıraat okutmuştur. Tarih kitabı da bulunmakta olup Mısırlı sultanların kendisine büyük önem verdikleri rivayet edilmiştir.

301 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 450; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 348; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1057. Kıraati Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almış ve çok öne çıkmıştır.

302 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 75; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 49; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1069; Süyûtî, **Tabakâtü'l-Huffâz**, s. 486.Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır. Birçok ilimle iştigal etmiş, İşbîliye'de kıraat okutmuştur.

303 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 429; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 345. Kıraat ilmiyle de iştigal etmiş olmakla birlikte daha çok hadiste öne çıkmış ve eserler telif etmiştir.

304 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 273; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 211. İşbîliye'ye bağlı Mevrûre şehrinden olup kadılık da yapmıştır.

305 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 361; Zehebî, **Müstemlah**, s. 76. Mâleka'ya bağlı Runde (Ronda) şehrinden olup hemen hemen bütün ilimlerle ilgilenmiştir. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Rıza ve Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almıştır.

306 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 44; Zehebî, **Müstemlah**, s. 71. Hadis ve kıraat alanında öne çıkmış, kurrâ şahsiyetlerle mülâki olma konusunda şevkli olduğu rivayet edilmiştir. Mushaf yazmak ve noktalamakla meşhur olmuştur.

307 İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 90. Uryûlelidir. İlmî seyahatleri fazladır.

308 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 250; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1082; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 453. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almış, kadılık da yapmıştır.

309 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II,53. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır.

310 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 194; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 72; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 601. Mürsiye'nin Lürke şehrinden olup kıraati Ebû Ali es-Sadefî ve Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almış, kadılık yapmıştır.

311 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 54; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1066; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 78. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almış ancak Kûfeli imamları okumamıştır.

312 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 488; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 431; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1058. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş ve Yahya b. Hulûf gibi âlimlerden almıştır.

Muhammed b. İbrahim Ebû Bekir el-Belensî (ö. 580/1184),[313] Abdullah b. Ebî Ahmed Ebû Muhammed el-Yahsûbî (ö. 580/1184),[314] "İbnü'l-Hassâr" Ahmed b. Muhammed Ebû Abdillah el-Halvânî (ö. 580/1184),[315] Salih b. Yahya Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 580/1184),[316] "İbn Muhârib" İbrahim b. Hüseyin Ebû İshak el-Belensî (ö. 580/1184),[317] "el-Mellâh" Ahmed b. Müferrec Ebü'l-Abbas es-Sarakustî (ö. 581/1185),[318] "es-Süheylî" Ahmed b. Esbağ Ebü'l-Kasım el-Mâlekî (ö. 581/1185),[319] "el-Cüzâmî" Abdurrahman b. Ali Ebü'l-Kasım el-Endelüsî (ö. 581/1185),[320] "İbnü'l-Yetîm" Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbas el-Enderûşî (ö. 581/1185),[321] "İbn 'Ât" Harun b. Ahmed Ebû Muhammed eş-Şâtıbî (ö. 582/1186),[322] Muhammed b. Ömer Ebû Bekir el-Belensî (ö. 583/1187),[323] "İbnü Lübbân" Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen eş-Şüreyşî (ö. 583/1187),[324] "'Aşşâb" İbrahim b. İbrahim Ebû İshak el-'Uşûnî (ö. 583/1187),[325] "Kulâtî" Eyyüb b. Muhammed Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 584/1188),[326] "İbn Habîş" Abdurrahman b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Meriyyî (ö.

313 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 56; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 110. Kıraati İbn Necâh'tan almış, okutmuş, kadılık yapmıştır.

314 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 84; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 31. Kıraati Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş'ten almış, nahiv ve edebiyatta da öne çıkmıştır.

315 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 166; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 111. Halvâne (Huelva) şehrinden olup kıraati eDânî ve Talemenkî tarîkinden okumuştur.

316 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 222; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 60.

317 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 135; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1085; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 18. Kıraati Dânî'nin oğlundan almıştır.

318 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 169; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 693. Mürsiye'ye taşınarak burada kıraat okutmuştur.

319 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 32; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1079; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 335. Daha çok Arap dilinde öne çıkmış, bu alana dair eserler telif etmiştir. Kıraati Mansur b. Hayr ve İbnü'l-'Arabî gibi âlimlerden almış, okutmuştur.

320 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 51; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 155. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Rıza ve Şüreyh b. Muhammed'den almış, Sebte'ye taşınmıştır.

321 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 168; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 112. Meriye'ye bağlı Enderüş (Andarax) şehrinden olup Mâleka'da kıraat okutmuştur.

322 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 141; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 386; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1090. Kıraati Endülüslü âlimlerden almış ve kadılık yapmıştır.

323 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 59; Zehebî**, Müstemlah**, s. 80. Daha çok fıkıh, hadis ve Arap dilinde temayüz etmiş, kıraat okuyup okutmuş ve kadılık da yapmıştır.

324 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 216; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1085; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 462. Batalyevs'e bağlı Şüreyş (Jerez De Los Caballeros) şehrinden olup kıraati Muhammed b. Şüreyh'ten almış ve kadılık yapmıştır.

325 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 135; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 89. İşbîliye'nin Uşûne (Osuna) şehrindendir. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Rıza'dan almış, Fas'a taşınıp kıraat okutmuştur.

326 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 167. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış, memleketinde okutmuştur.

584/1188),[327] "İbnü'r-Ruheybil" Hasan b. Muhammed Ebû Ali el-Belensî (ö. 585/1189),[328] "İbn 'Allâl" Müfazzal b. Abdilmelik Ebû Amr el-Mevrûrî (ö. 585/1189),[329] "Ebû Amr b. Azîme el-Kebîr" el-İşbîlî (ö. 585/1189),[330] Hasen b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 585/1189),[331] Muhammed b. Halef Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 585/1189),[332] Yezid b. Muhammed Ebû Hâlid el-Ğırâtî (ö. 585/1189),[333] "İbn Sükker" Şuayb b. İsa Ebû Zeyd el-İşbîlî (ö. 586/1190),[334] Muhammed b. Ömer Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 586/1190),[335] "İbnü'l-Hulûf" Yahya b. Halef b. Nefîs (ö. 586/1190),[336] Muhammed b. Ca'fer Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 586/1190),[337] "İbn Zerkûn" Muhammed b. Saîd Ebû Abdillah el-İşbîlî (ö. 586/1190),[338] "İbn Vaddâh" Muhammed b. İbrahim Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. 587/1191),[339] Abdülmünim b. Yasin Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 588/1192),[340] "Hatîbü'l-Münekkib" Ebû Muhammed el-Ğırnatî (ö. 588/1192),[341]

---

327 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 139; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1077; Suyûtî, **Buğyetü'l-Vuât**, II, 85. Daha çok tarihçiliğiyle meşhur olup eser telif etmiştir. Kıraat okumuş, kadılık yapmıştır.

328 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 211; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 509. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Ni'me'den almış, çokça yolculuklar yapıp kıraat okutmuştur.

329 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 208. İşbîliye'ye bağlı Mevrûr şehrindendir.

330 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 323; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1107; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 536. Endülüs'ün önder kıraat âlimlerinden Ebü'l-Hasen b.Şüreyh'ın oğludur. Kıraati babasından almış, memleketinde okutmuş, tecvîd ilminin önde önde gelen arasındadır.

331 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 212. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Rıza gibi âlimlerden almış, okutmuştur.

332 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 205; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 122. Daha çok Arap dilinde öne çıkmış, eser telif etmiş, kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır.

333 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 234; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1091; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 334. Kıraati Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş'ten almış, kıraatlerin illetleri konusunda uzman olduğu rivayet edilmiştir.

334 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 137; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 377.

335 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 65; Zehebî, **Müstemlah**, s. 84. Kıraati İbn Ni'me'den almıştır.

336 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 126; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 193; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1066; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 420. Kıraate olan vukufiyeti ve yetiştirdiği öğrencilerle yaşadığı asırda Endülüs'te önder şahsiyetler arasında yerini almıştır. Kendi döneminde yaşayan kıraat âlimlerinin büyük çoğunluğunun ilmî silsilesinde bulunmuştur. Farklı ilimlerle de iştigal etmiş, farklı coğrafyalara ilmî yolculuklar yaparak kıraat okutmuştur.

337 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 65; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 163; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 97. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almış, memleketinde okutmuş ve kadılık yapmıştır.

338 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 220; Zehebî, **Müstemlah**, s. 82; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 120. Kıraati çeşitli âlimlerden almış ve kadılık yapmıştır.

339 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 66; Zehebî, **Müstemlah**, s. 85; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 160. Kıraati Mekke'de İbnü'l-'Arcâ'dan almıştır.

340 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 50; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 194. Kıraat vücûhatlarına olan vukûfiyeti ve nağmelerinin güzelliğiyle meşhur olmuştur.

341 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 152; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1081. Kıraati Şüreyh b. Muhammed ve Ebû Bekir İbnü'l-Hulûf gibi âlimlerden almıştır.

Muhammed b. Abdillah Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 590/1194),[342] "el-Fezzâre" Ali b. Abdillah Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 590/1194),[343] "İbn 'Arûs" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. 590/1194),[344] "Müfevvez b. Tâhir" Ebû Bekir eş-Şâtıbî (ö. 590/1194),[345] "Necebe b. Yahya" Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 591/1195),[346] Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. 592/1196),[347] "İbn Madâ" Ahmed b. Abdirrahman Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. 592/1196),[348] Yusuf b. Abdillah Ebü'l-Haccâc ed-Dânî (ö. 592/1196),[349] "İbnü'-Zevk" Ali b. Ubeydillah Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 593/1197),[350] "İbnü'l-Ceyyâr" Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 593/1197),[351] Vehb b. Lübb Ebü'l-'Atâ el-Belensî (ö. 595/1199),[352] Hâciz b. Hasen Ebû Amr el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. 595/1199),[353] Ferec b. Abdillah Ebû Saîd el-İşbîlî (ö. 596/1200),[354] "el-Fenekî" Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. 596/1200),[355] "Câbir b. Muhammed" Ebü'l-Velîd el-İşbîlî (ö. 596/1201),[356] Muhammed b. Yahya el-Lüriyyî (ö. 597/1202),[357] "İbnü'l-Feras" Abdülmünim b. Muhammed el-Ğırnâtî (ö.

---

342 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 67; Zehebî, **Müstemlah**, s. 82. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü'n-Ni'me'den almış, hayatı boyunca memleketinde okutmuştur.

343 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 218; Zehebî, **Müstemlah**, s. 195. Kıraati İbn Hüzeyl'den almıştır.

344 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 68; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 73. Kıraati İbnü'l-Hulûf gibi âlimlerden almış ve hatiplik de yapmıştır.

345 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 208; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1104. Çok iyi bir dil âlimi de olup kıraati İbnü'd-Debbâğ gibi âlimlerden almıştır.

346 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 57; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 291. Kıraati babası Ebü'l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almış, bir müddet de Afrika'da kalarak kıraat okutmuştur.

347 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 161; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 90. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî gibi âlimlerden almıştır.

348 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 79; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1123; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 65. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Rıza ve Şüreyh b. Muhammed gibi âlimlerden almış, kadılkudatlık da yapmıştır.

349 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 216; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 345. Kitâbet de iyi olduğu, kadılara kâtiplik yaptığı rivayet edilmiş, Belensiye'de kıraat okutmuştur.

350 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 220; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 202. Kıraati babasıyla birlikte gittiği İşbîliye'de almış ve okutmuştur.

351 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 73; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1125; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 252. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır.

352 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 379; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 314. Belensiye'ye bağlı Şintemer şehrindendir. Kıraati Endülüslü önder âlimlerden almış ve kadılık yapmıştır.

353 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 235; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, I, 491. Kıraati İbn Zerkûn ve İbn Dehmân gibi âlimlerden almış, memleketinde okutmuştur.

354 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 451; Zehebî, **Müstemlah**, s. 364. Kıraati Ebû Amr b. 'Azîme gibi âlimlerden almış, bazı kıraat eserlerini sahiplerinden bizzat dinlemiştir.

355 Münzirî, **et-Tekmile li-Vefeyâti'n-nakale,** I, 361; Zehebî, **'İber**, III, 114; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 181. Kıraati Endülüslü önder kıraat âlimlerinden almıştır. Mekke, Musul, Dımeşk gibi beldelere giderek buralarda hem kendini geliştirmiş hem de talebe yetiştirmiştir.

356 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1094; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, I, 484. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır.

357 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 87. Lürye şehrinden olup kıraati babasından almıştır.

597/1202),[358] Ali b. Atîk Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 598/1203),[359] Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Mâlekî (ö. 598/1203),[360] "el-Hassâr" Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 598/1203),[361] "İbn Hâcir" Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 598/1203),[362] Yahya b. Abdirrahman Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 598/1203),[363] Yusuf b. Abdirrahman Ebü'l-Haccâc el-İşbîlî (ö. 598/1203),[364] Habib b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 598/1203),[365] İbrahim b. Ahmed Ebû İshak el-Ğırnâtî (ö. 599/1204),[366] Muhammed b. 'Âzîme Ebû Nasr el-İşbîlî (ö. 599/1204),[367] Muhammed b. Ahmed b. Ebî Cemre el-Mürsî (ö. 599/1204),[368] "İbn Nes'a" Muhammed b. Halef Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 599/1204),[369] "İbn Şerrât" Abdurrahman b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 599/1204),[370] Ebû Ahmed et-Tutîlî (ö. ?),[371] Halîfe b. İsa Ebû Bekir el-Belensî (ö. ?),[372] Ahmed b. Hâmid Ebü'l-

---

358 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 194; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 116; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 420. Fıkıh, Arap dili ve edebiyatt daha çok öne çıkmıştır. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır.

359 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 221; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1119. Kıraati İbn Zerkûn gibi âlimlerden almış, kıraatte basiret sahibi olduğu bildirilmiştir.

360 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 531; Zehebî, **Müstemlah**, s. 94; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 57. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır.

361 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 82; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 80. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, birçok âlimle mülâki olarak onlardan faydalanmıştır.

362 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 307; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1129; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 239. Hadisle de iştigal edip Mekke'ye giderek burada ilmî faaliyetlerde bulunmuştur.

363 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 409; Zehebî, **Müstemlah**, s. 407. Kıraat ve Arap dilinde öne çıkmıştır.

364 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 217; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1105. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almış. Âli isnâdda öne çıkmıştır.

365 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1138; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 185. Kıraati Şüreyh b. Muhammed'den almıştır.

366 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1157; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 13. Kıraati Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almış ve okutmuştur.

367 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 92; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1122. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve babasından almış, memleketinde okutmuştur.

368 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1115; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 63; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VI, 556; Köse, Saffet, "İbn Ebû Cemre", **DİA**, XIX, 427. Daha çok fıkıh ilminde temayüz etmiş, kıraat ilmine de önem vermiş ve kadılık yapmıştır.

369 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 209; Zehebî, **Müstemlah**, s. 97; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 122. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış ve okutmuştur.

370 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 38-39; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 141-142; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1092; **Müstemlah**, s. 250-251; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 342; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müyessera**, s. 1558. Yaşadığı dönemde Kurtuba Şeyhükurrâlığı'na yükselmiş, Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Ebü'l-Kasım b. Rızâ gibi âlimlerden faydalanmıştır. Kurtuba Mescid-i Camii ve Ümmü Muâviye Mescidi'nde uzun yıllar kıraat, hadis ve Arap dili okutmuştur.

371 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 110. Tutîleli olup memleketinde kıraat okutmuştur. Hicrî 497 yılında birisine kıraat okuttuğu bilgisinden yola çıkarak vefat tarihinin 6. asır olduğu söylenebilir.

372 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 251. Kıraati hicrî 496 yılında vefat eden Ebû Davud İbn Necâh'tan alması sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

Abbas el-Meriyyî (ö. ?),[373] "İbn Şâb" Ahmed b. Mervân Ebü'l-Abbas el-Meriyyî (ö. ?),[374] 'Atîk b. Ğâlib Ebû Bekir ed-Dânî (ö. ?),[375] Eyyüb b. Ebî Bekir Ebû Muhammed el-Belensî (ö. ?),[376] Hazm b. Abdillah b. Elyesa el-Ceyyânî (ö. ?),[377] İsmail b. Ğâlib Ebü'l-Velîd el-Leblî (ö. ?),[378] İsmail b. Muhammed Ebû Ali ed-Dânî (ö. ?),[379] Abdullah b. Mü'min Ebû Muhammed et-Tartûşî (ö. ?),[380] Halîfe el-Mukrî Ebü'l-Âsî el-Endelüsî (ö. ?),[381] Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah es-Sebtî (ö. ?),[382] Ebü'l-Hasen b. Meymûn el-Mürsî (ö. ?),[383] Muzaffer b. Sevvâr Ebü'l-Muzaffer el-Endelüsî (ö. ?),[384] "es-Selcî" Abdülhak b. Ebî Mervân Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. ?)[385] İsa b. Abdirrahman Ebü'l-Esbağ el-Kutubî (ö. ?),[386] Yusuf b. İbâd Ebü'l-Haccâc el-Ceyyânî (ö. ?),[387] Mekkî b. Eyyüb Ebü'l-Hasen eş-Şâtıbî (ö. ?),[388] Muhammed b. Habîb Ebû 'Âmir el-Ceyyânî (ö. ?),[389] "es-Sâlimî" Abdülmelik b. Halef Ebû Mervân

---

373 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 273. Kıraati Dânî'den almıştır. Hocaları ve öğrencilerinden hareketle vefatının hicrî altıncı asır olduğu öngörülür.

374 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 714. Kıraati Endülüslü âlimlerden almıştır. Vefatının hicrî altıncı asır olduğu öngörülür.

375 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 19. Kıraati hicrî 496 yılında vefat eden Ebû Davud İbn Necâh'tan alması sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

376 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 167. Kıraati İbn Hüzeyl'den alması sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

377 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 231. Murabıtlar döneminde yaşaması ve oğlunun hicrî 525 yılında vefat etmesi sebebiyle vefatının hicrî alltıncı asır olduğu düşünülmektedir.

378 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 153. Lebleli olup tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

379 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 153. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

380 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 247. Tartûşeli olup kıraati hicrî 496 yılında vefat eden Ebû Davud İbn Necâh'tan alası sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

381 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 251. Kıraati hicrî 476 yılında vefat eden Ebû Abdillah b. Şüreyh'ten alması sebebiyle vefatının altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

382 Kadı İyâz, **el-Ğunye, Fihristü'ş-Şüyûhi'l-Kâdi İyâz**, s. 90; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 360. Kendisinden Kadı İyâz ders almıştır. Hicrî 500'lü yıllarda vefat etmiştir.

383 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 217. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

384 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 194; Zehebî, **Müstemlah**, s. 178. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış, İskenderiye'ye taşınmıştır. Hocalarından hareketle vefatının altıncı asır olduğu söylenebilir.

385 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 326. Kıraati Dânî'den almıştır. Hicrî 500 yılında Mekke'de Sibtü'l-Hayyât'a kıraat okutuştur. Vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir..

386 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 415. Kıraati Ebü'l-Hasel el-Husrî'den hicrî 496 yılında almıştır. Bu bilgiden hareketle hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

387 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 423. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almıştır. Tabakası dikkate alındığında vefatının hicrî altıncı asır olduğu söylenebilir.

388 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 206; Zehebî, **Müstemlah**, s. 179. Kıraati, İbn Necâh ve İbnü'd-Dûş'tan almıştır. Hocalarından hareketle vefatı hicrî altıncı asır olduğu görülür.

389 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 171. Kurtuba'ya yerleşerek burada kıraat okutmuştur. Vefatının altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

el-Havlânî (ö. ?),[390] İsa b. Râfî' Ebü'l-Esbağ el-Belensî (ö. ?),[391] Abdülcebbâr b. Musa Ebû Muhammed el-Mürsî (ö. ?),[392] Muhammed b. Musa Ebû Abdillah el-Medînetü's-Sâlimî (ö. ?),[393] Mervân b. Yusuf b. Hudeyc el-Kurtubî (ö. ?),[394] Muhammed b. Abdilmelik Ebû Abdillah es-Sarakustî (ö. ?),[395] "Yahsûbî" Abdülazim b. Saîd Ebû Muhammed ed-Dânî (ö. ?),[396] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer et-Tuleytulî (ö. ?),[397] "İbn Ca'dîlle" Mervân b. Halef Ebû Abdilmelik el-Bâccî (ö. ?),[398] Yahya b. Muhammed Ebû Muhammed el-Kale'î (ö. ?),[399] "Hicârî" Ahmed b. Saîd Ebû Ca'fer el-Medînetü'l-Ferecî (ö. ?),[400] "ed-Dekkâk" Ahmed b. İbrahim Ebü'l-Abbas el-İşbîlî (ö. ?),[401] Ali b. Yusuf Ebü'l-Hasen el-Medînetü's-Sâlimî (ö. ?),[402] Musa b. Hamîs Ebû 'İmrân el-Beyyâşetî (ö. ?),[403] Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-Belensî (ö. ?),[404] "Yelbeşî" Abdülvehhab b. Muhammed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),[405] Abdülkerim b. Ğuleyb Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. ?),[406] Abdullah b. Ali Ebû Muhammed

---

390 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 73; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 165. Kıraati Ebû Abdillah b. Şüreyh gibi âlimlerden almıştır. Vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

391 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 411. Kıraati İbn Necâh ve İbnü'l-Beyâz gibi âlimlerden almıştır. Hocalarından hareketle vefatı hicrî altıncı asır olduğu görülür.

392 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis,** s. 396; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 72. Mursiye'de kıraat okutmuş olan âlimin, tabakasından hareketle hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

393 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 345. Medînetü's-Sâlimli (Medinaceli) olup tabakasından hareketle hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

394 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 185. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

395 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 447. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

396 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 912; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 357. Kıraati Endülüslü âlimlerden almış, vefatının hicrî 520'li yıllarda olduğu rivayet edilmiştir.

397 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 37. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

398 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 184. Tunus'ta bulunan Bâce şehrine taşınıp burada yaşamıştır. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

399 Zehebî, **Müstemlah**, s. 397; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 329. Sarakusta'ya bağlı bir şehir olan Kal'atü Eyyüblü olup hicrî 512 yılları gibi vefat ettiği rivayet edilmiştir.

400 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 37. Hicrî 520 yılları gibi vefat ettiği rivayet edilmiştir.

401 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 254. Kıraati Ebû Abdillah b. Şüreyh'ten almış, memleketinde okutmuştur. Hicrî 520 yılları gibi vefat ettiği rivayet edilmiştir.

402 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 256; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 932; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 518. Kıraati Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş gibi âlimlerden almış, hicrî 520'li yıllarda vefat etmiştir.

403 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 456; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 176. Arabistan'da bulunan Bâşe şehrinden olup Belensiye'ye taşınmıştır. Hicrî 520 yılından önce vefat ettiği bildirilmiştir.

404 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 346. Kıraati İbn Necâh ve İbnü'd-Dûş'tan almış, memleketinde okutmuştur. Hicrî 520 yılından önce vefat ettiği bildirilmiştir.

405 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 107; Zehebî, **Müstemlah**, s. 273. Kıraati İbn Necâh, Ebü'l-Hasen el'Absî gibi âlimlerden almış, Necebe b. Yahya'ya okumuştur. Hicrî 520'den sonra vefat etmiştir.

406 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 213. Hicrî 520 yılında vefat eden hocası İbn 'Attâb olduğu düşünüldüğünde vefatının altıncı asır olduğu görülür.

et-Tuleytulî (ö. ?),[407] İbn Ebî Sinân Ebü'l-Hasen el-Merrâküşî (ö. ?),[408] Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. ?),[409] Muhammed b. Beyâze Ebû Bekir el-Batalyevsî (ö. ?),[410] Yusuf b. Muhammed Ebü'l-Haccâc et-Tartûşî (ö. ?),[411] "İbn Ebî Kübe" Ebû Nasr el-Belensî (ö. ?),[412] İsa b. Hazm Ebü'l-Esbağ el-Meriyyî (ö. ?),[413] Abdurrahman b. Ahmed Ebü'l-Kasım el-Veşkî (ö. ?),[414] "Huşeynî" Süleyman b. Abdillah Ebü'r-Rabîi'' el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. ?),[415] Yusuf b. Ahmed Ebü'l-Haccâc el-Kurtubî (ö. ?),[416] "İbn Ğammâd" Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Mâlekî (ö. ?),[417] Ali b. Saîd Ebü'l-Hasen eş-Şintemerî (ö. ?),[418] Abdülmelik b. Saîd el-Mâlekî (ö. ?),[419] Muhammed b. Abdilmelik Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. ?),[420] Halef b. Yennekuh Ebü'l-Kasım el-Meriyyî (ö. ?),[421] "en-Nevâlişî" Muhammed b. Ali Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. ?),[422] Abdüsselam b. Habîb Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),[423] "el-Bâğî" Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen ed-Dânî (ö. ?),[424] Necâ b. Yahya Ebü'l-Fevâris el-Kurtubî

---

407 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 77. Vefatının, babasının hicrî 520'de vefat ettiği bilgisinden hareketle altıncı asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.

408 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 248. Aslen Marakeşli olup İşbîliye'ye taşınmıştır. Kıraati Necebe b. Yahya'dan almıştır. Hicrî altıncı asrın sonlarında vefat ettiği düşünülmektedir.

409 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 254. Vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

410 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 159. Tabakasından hareketle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

411 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 201. Tartûşeli olup kıraati hicrî 496 yılında vefat eden Ebû Davud İbn Necâh'tan alası sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

412 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 337; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1014; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 8. İbn Necâh'tan kıraat okumuş, hicrî 560'lı yıllarda vefat etmiştir.

413 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 931; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 536. Kıraati İbn Necâh, İbnü'l-Beyâz ve İbnü'd-Dûş'tan almış, hicrî 525'ten sonra vefat etmiştir.

414 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 20. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almış, hicrî 527'den sonra vefat etmiştir.

415 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 69; Zehebî, **Müstemlah**, s. 375. Hicrî 520 yılında vefat eden hocası İbn 'Attâb olduğu düşünüldüğünde vefatının altıncı asır olduğu görülür.

416 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 426. İbnü'n-Nehhâs'tan kıraat okumuş, hicrî 530'dan sonra vefat etmiştir.

417 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 187. Sebte'ye taşınıp kıraat okutmuş, 530'lu yıllarda vefat etmiştir.

418 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 181. Belensiye'ye bağlı Şintemer şehrindendir. Tabakasından hareketle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

419 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 74. Hicrî 530'dan sonra vefat etmiştir.

420 İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 125. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almış, hicrî 530'dan sonra vefat etmiştir.

421 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 246. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almış, hicrî 530'dan sonra vefat etmiştir.

422 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 946; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 176. Kıraati İbn Necâh, İbnü'd-Dûş, İbnü'l-Beyâz ve el-'Absî gibi âlimlerden almıştır. 532'den sonra vefat etmiştir.

423 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 208. Hicrî 534 gibi vefat etmiştir.

424 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 261; Zehebî, **Müstemlah**, 303. Hicrî 535'ten sonra vefat etmiştir.

(ö. ?),[425] "İbnü'l-Fehhâm" Fetûh b. Abdillah Ebû Nasr el-Ceyyânî (ö. ?),[426] Abdülmelik b. Muhammed Ebû Mervân el-Merşânî (ö. ?),[427] "İbn Ğattûs" Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Belensî (ö. ?),[428] "İbnü's-Sekâ" Ahmed b. İbrahim Ebü'l-Abbas el-Meriyyî (ö. ?),[429] Abdurrahman b. Ali Ebû Zeyd el-Kurtubî (ö. ?),[430] "el-Kasbî" Ahmed b. Abdirrahman Ebü'l-Abbas el-Meriyyî (ö. ?),[431] 'Ayyâş b. Abdilmelik Ebû Bekir el-Yâburî (ö. ?),[432] İbrahim b. Halef Ebû Bekir el-Mürsî (ö. ?),[433] Muhammed b. Habîb Ebû Bekir el-Mâlekî (ö. ?),[434] "İbnü's-Seffâr" Saîd b. Abdilmelik Ebû Osman et-Tartûşî (ö. ?),[435] Abdullah b. Sa'dûn Ebû Muhammed el-Veşkî (ö. ?),[436] "İbn Ebî Semra" Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. ?),[437] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. ?),[438] Ali b. Abdillah el-Berrecî Ebü'l-Hasen es-Sarakustî (ö. ?),[439] Ali b. Muhammed b. 'Ukâb el-Kurtubî (ö. ?),[440] Feth b. Muhammed Ebû Nasr el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. ?),[441] Muhammed b. Ebî Ca'fer Ebû Abdillah el-

---

425 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 58. Vefatının altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

426 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 450. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, hicrî 530'dan sonra vefat etmiştir.

427 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 77; Zehebî, **Müstemlah**, 265. İşbîliye'ye bağlı Merşâne (Marchena) şehrindendir. Kıraati İbn Necâh ve İbnü'd-Dûş'tan almış, hicrî 539'dan sonra vefat etmiştir.

428 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 263; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 210. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış, Mushaf noktalamakla meşhur olmuştur. Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

429 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 169; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 48. Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

430 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 940; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 338. Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

431 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 959; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 64. Kıraati İbn Necâh ve İbnü'd-Dûş'tan almış, Meriye'de okutmuştur. Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

432 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 979; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 535. Yâbure şehrindendir. Kıraati İbn Nehhâs gibi âlimlerden almış, Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

433 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 128. Kıraati İbn Necâh ve İbn Dûş gibi âlimlerden almış, Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

434 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 72; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 361. Kıraati Ebû Abdillah b. Şüreyh'ten almıştır. Tabakasından hareketle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

435 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 37. İbn Necâh'tan kıraat okumuş, Hicrî 540'tan sonra vefat etmiştir.

436 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 956; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 377. Kıraati İbnü'n-Necâh ve İbnü'd-Dûş gibi âlimlerden almış, hicrî 540'tan önce vefat etmiştir.

437 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1001; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 201. Kıraati, İbnü'n-Nehhâs'tan almış, hicrî 540'tan önce vefat etmiştir.

438 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 117. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Ebû Ca'fer b. Bâziş gibi âlimlerden almış, hicrî 540'tan sonra vefat etmiştir.

439 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 262; Zehebî, **Müstemlah**, 303. Hicrî 535 veya 536'da vefat etmiştir.

440 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 213. Kıraati el-'Absî'den almış, hicrî 540'tan sonra vefat etmiştir.

441 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 60; Zehebî, **Müstemlah**, s. 363. Cezîre Hadralı olup hicrî 540'tan sonra vefat etmiştir.

Kurtubî (ö. ?),[442] "el-Beyyâsî" Abdullah b. Halef Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. ?),[443] "el-Bekkî" Ahmed b. Sü'bân Ebû Ca'fer el-İşbîlî (ö. ?),[444] "et-Tancî" Ali b. Halef Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. ?),[445] Süleyman b. Yahya Ebû Davud es-Sağîr el-Kurtubî (ö. ?),[446] "el-Kuraşî" Yusuf b. Ahmed Ebü'l-Haccâc el-Endelüsî (ö. ?),[447] Osman b. Ali Ebû Amr es-Sâlimî (ö. ?),[448] "İbnü'l-Hasrâtuh" Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillah ed-Dânî (ö. ?),[449] Yusuf b. Elyesa Ebü'l-Haccâc el-Meyûrkî (ö. ?),[450] Abdurrahman b. Abdillah Ebü'l-Kasım eş-Şâtıbî (ö. ?),[451] "eş-Şakûrî" Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. ?),[452] Ahmed b. Hüseyin Ebü'l-Abbas el-Eşhelî (ö. ?),[453] "İbn Rızâ" Ali b. Halef Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. ?),[454] "el-Erdî" Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Uryûlî (ö. ?),[455] İbrahim b. Ali Ebû İshak el-İşbîlî (ö. ?),[456] Ubeydullah b. Necâh Ebû Mervân eş-Şâtıbî (ö. ?),[457] "es-Sekûnî" Halil b. İsmail Ebü'l-Hasen el-Leblî (ö. ?),[458]

---

442 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 155. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almış, hicrî 540'tan sonra vefat etmiştir.

443 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 987; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 375. Kıraati İbnü'l-Beyâz ve İbnü'd-Dûş gibi âlimlerden almış, hicrî 540'tan sonra vefat etmiştir.

444 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 969; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 43. Ebû Ma'şer'den uzun yıllar kıraat okumuştur. Hicrî 540'tan sonra vefat etmiştir.

445 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 260. Hicrî 540'tan sonra vefat ettiği düşünülmektedir.

446 İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 516; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 985; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 288. . İbnü'n-Necâh, İbnü'l-Beyâz, İbn Abdilganî Ebü'l-Hasen el-Husrî ve İbnü'd-Dûş gibi âlimlerden almış, hicrî 540'tan sonra vefat etmiştir.

447 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 426; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 976; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 342. Kıraati Ebü'l-Hasen el-'Absî gibi âlimlerden almış, hicrî 540'tan sonra vefat etmiştir.

448 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 413; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 167. Medînetü's-Sâlimli olup İbn Necâh'tan kıraat okumuş, hicrî 542'den sonra vefat etmiştir.

449 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 34; Zehebî, **Müstemlah**, s. 64. Kıraati İbn Ğulâmi'l-Feras'ten almış, hicrî 564 gibi vefat etmiştir.

450 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 211 Kıraati Dânî'nin oğlundan almış, hicrî 564 gibi vefat etmiştir.

451 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 145; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 336. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 550'li yıllar olduğu söylenebilir.

452 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 490. İbnü'n-Nehhâs'tan kıraat okumuş, hicrî 550 gibi vefat etmiştir.

453 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 34; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 51. Kıraati Endülüs'te İbn Şüreyh'ten, Mekke'de Ebû Ma'şer et-Taberî'den almış ve okutmuştur. 550 gibi vefat etmiştir.

454 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 264; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 978; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 479. İbn Necâh'tan kıraat okumuş, hicrî 544'ten sonra vefat etmiştir.

455 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 197; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 258. Uryûlelidir. Hicrî 550 gibi vefat etmiştir.

456 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 134. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almış, memleketinde kıraat okutmuştur. Hicrî 550 gibi vefat etmiştir.

457 **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 972; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 440. Kıraati İbnü'd-Dûş'tan almış, hicrî 440'lı yıllarda vefat etmiştir.

458 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 252. Kıraati Endülüslü birçok âlimden almış, hicrî 550 gibi vefat etmiştir.

"İbn Mevcüvâl" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Belensî (ö. ?),[459] "İbn Hazriyâl" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Kaycâtî (ö. ?),[460] Abdülmelik b. Mücber Ebû Mervân el-Mâlekî (ö. ?),[461] Ahmed b. Muhammed b. Kevser el-Ğırnâtî (ö. ?),[462] "el-Kefîf" Ahmed b. Salih Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. ?),[463] Ali b. Hasen Ebü'l-Hasen el-Becâyî (ö. ?),[464] Yusuf b. Muhammed el-Cüzâmî (ö. ?),[465] Zekeriyya b. Muhammed Ebû Yahya ed-Dânî (ö. ?),[466] Ahmed b. Hilâl Ebü'l-Abbas el-Meriyyî (ö. ?),[467] "İbnü'l-Lâyûh" Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer eş-Şâtıbî (ö. ?),[468] "İbnü'l-'Akl" 'Akîl b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Havlânî (ö. ?),[469] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. ?),[470] Hasan b. Abdillah Ebû Ali el-Endelüsî (ö. ?),[471] "İbnü'l-Hilâl" Mâlik b. 'Âmir Ebû Abdillah el-Bâccî (ö. ?),[472] Ahmed b. Musa Ebü'l-Abbas el-Endelüsî (ö. ?),[473] İbrahim b. Münebbih Ebû Ümeyye el-Meriyyî (ö. ?),[474] "İbnü'l-

---

459 İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 172. Kıraati İbn Hüzeyl ve Ebû Ali es-Sadefî gibi âlimlerden almış, hicrî 550'den sonra vefat etmiştir.

460 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 528. Ceyyâne'ye bağlı Kaycâte (Quesada) şehrinden olup kıraati İbnü'n-Nehhâs gibi âlimlerden almıştır. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 550'den sonra olduğu söylenebilir.

461 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 170; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 114. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 550'den sonra olduğu söylenebilir.

462 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 54. Kıraati İbnü'l-Bâziş'ten almış, hicrî 540'tan sonra vefat etmiştir.

463 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 314; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, I, 312. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 550'den sonra olduğu söylenebilir.

464 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 249. Cezâyir'de bulunan Bicâyeli (Bejaia) olup İşbîliye'ye gelerek burada yaşamıştır. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 550'den sonra olduğu söylenebilir.

465 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 488. İbn Necâh'tan kıraat okumuş, hicrî 550'den sonra vefat etmiştir.

466 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 264. Dânî'den kıraat okumuştur. Hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

467 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 31. Dânî'den kıraat okumuştur. Hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

468 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 68; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1048; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 114. Kıraati Endülüslü âlimlerden almıştır. Tabakasından hareketle hicrî 550'den sonra vefat ettiği söylenebilir.

469 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 325; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1048; **Müstemlah**, s. 352; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 456. Hicrî 550'den sonra vefat ettiği söylenebilir.

470 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 333; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1054; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 509. Endülüs'ün önemli kurrâlarından olduğu rivayet edilmiştir. Tabakasından hareketle hicrî 550'den sonra vefat ettiği söylenebilir.

471 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1106; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 199. Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş'in öğrencisidir. Tabakasından hareketle hicrî 550'den sonra vefat ettiği söylenebilir.

472 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 192; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 40. Tunus'ta bulunan Bâce şehrinden olup Endülüs'e taşınmıştır. Hicrî 550'den sonra vefat etmiştir.

473 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 728. İbn Necâh ve Ebû Ma'şer et-Taberî'den kıraat okumuştur. Hicrî 555'ten sonra vefat ettiği bildirilmiştir.

474 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 129. Çeşitli şehirlere seyahat ederek buralarda ilmî faaliyetlerde bulunup kadılık yapmış, hicrî 555'ten sonra vefat etmiştir.

Ferrâ" Abdülmelik b. Ebî Bekir Ebû Mervân el-Lürkî (ö. ?),[475] "ez-Zekkâk" Kasım b. Muhammed Ebû Muhammed el-Emevî (ö. ?),[476] "el-Hâccü'l- Cübeyhe" Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. ?),[477] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Übbedî (ö. ?),[478] Ali b. Yusuf Ebü'l-Hasen ed-Dânî (ö. ?),[479] Hasan b. Ali Ebû Ali es-Sebtî (ö. ?),[480] "İbnü'l-Fevvâl" Yahya b. Muhammed Ebû Bekir el-Meriyyî (ö. ?),[481] Hişam b. Ahmed Ebü'l-Hüseyin eş-Şelbî (ö. ?),[482] Abdullah b. Ali Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. ?),[483] Ali b. Abdillah Ebü'l-Hasen el-Ceyyânî (ö. ?),[484] Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Meyûrkî (ö. ?),[485] Muhammed b. 'Arîb Ebü'l-Velîd es-Sarakustî (ö. ?),[486] Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed es-Selâî (ö. ?),[487] "İbn Ebi'l-'Ayş" Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen et-Tartûşî (ö. ?),[488] "İbn Mu't" Muhammed b. Ahmed Ebû Ahmed el-Üryûlî (ö. ?),[489] Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah er-Rundî (ö. ?),[490] "İbn Ebi'l-Hayr" Ahmed b. Zürâre Ebû Ca'fer el-Belensî (ö. ?),[491] Abdullah b.

---

475 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 170; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 109. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, hicrî 558'den sonra vefat etmiştir.

476 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 71; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 513; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1089; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 23. Fas'a taşınarak burada yaşamıştır. Kıraati Enülüs'te Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Mansur b. Hayr gib âlimlerden almıştır. Vefatı, genel kabüle göre hicrî 559 ile 600 yılları arasıdır.

477 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 107. Hicrî 560'tan sonra vefat etmiştir.

478 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 266. Ubeda şehrindendir. Hicrî 560 gibi vefat etmiştir.

479 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 198; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 311. Kıraati Endülüs kurrâsından almıştır. Vefatıyla ilgili olarak hicrî 563 ile 598 yılları arası zikredilmektedir.

480 İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 82. Sebte'ye taşınıp kadılık da yapmış, hicrî 560 gibi vefat etmiştir

481 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 407. Hicrî 560 gibi vefat etmiştir.

482 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 145; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 383. Şilb/Şelb şehrinden olup Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almış, hicrî 560'tan sonra vefat etmiştir.

483 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 80. Kıraati İbnü'l-Bâziş'ten almış, hicrî 560'tan sonra vefat etmiştir.

484 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 269. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Mansûr b. Hayr gibi âlimlerden almış, kadılık yapmış ve hicrî 560'tan sonra vefat etmiştir.

485 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 265; Zehebî, **Müstemlah**, s. 202. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, hicrî 560'tan sonra vefat etmiştir.

486 İbnü'l-Ebbâr, **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadefî**, s. 185; Zehebî, **Müstemlah**, s. 69. Kıraati Ebû Ali es-Sadefî'den almış, hicrî 560'tan sonra vefat etmiştir.

487 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 305; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 111. Fas'ın Selâ (Sale) şehrinden olup Kurtuba'ya gelmiş, İbn Nehhâs'tan kıraat okumuştur. Hicrî 560'tan sonra vefat etmiştir.

488 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1023; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 508. Kıraati İbnü'd-Dûş gibi âlimlerden almış, hicrî 560'tan sonra vefat etmiştir.

489 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1068; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 81. Kıraati İbnü'l-'Arcâ'dan almış, hicrî 565'ten sonra vefat etmiştir.

490 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 55. Hicrî 567 gibi vefat etmiştir.

491 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 73; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 303. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda hicrî 570'lerde vefat ettiği düşünülmektedir.

Muhammed Ebû Muhammed ed-Dânî (ö. ?),[492] "eş-Şementî" Ebû Muhammed el-Kal'ati Eyyübî (ö. ?),[493] Ali b. Halef Eb-'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. ?),[494] İsa b. Halef Ebü'l-Esbağ el-Ündî (ö. ?),[495] Salih b. Abdilmelik Ebü'l-Hasen el-Mâlekî (ö. ?),[496] Yahya b. Muhammed Ebû Bekir el-Vâdi Âşî (ö. ?),[497] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Mürsî (ö. ?),[498] Ali b. Saîd Ebü'l-Hasen el-Meyûrkî (ö. ?),[499] "İbn Mevsil" Abdülaziz b. Ahmed Ebü'l-Esbağ el-Belensî (ö. ?),[500] Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),[501] Muhammed b. Abdillah Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. ?),[502] Kasım b. Ali Ebû Muhammed ed-Dânî (ö. ?),[503] Ali b. Hişâm Ebü'l-Hasen el-Lürkî (ö. ?),[504] Ali b. Câmî' Ebü'l-Bahr el-Mâlekî (ö. ?),[505] Mesûd el-Müktib Ebü'l-Hıyâr el-Mürsî (ö. ?),[506] Ahmed b. Nevvâr Ebü'l-Abbas el-Endelüsî (ö. ?),[507] Hasan b. Ahmed Ebû Ali el-Endelüsî (ö. ?),[508] Hasan b. Ali Ebû Ali el-İşbîlî (ö. ?),[509] İbrahim b. Ahmed Ebû İshak

---

492 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1036; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 400; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 652. Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inin rivayet zincirinde yer almış, birçok İslam beldesini dolaşarak kıraat faaliyetlerinde bulunmuştur. Hicrî 570 gibi vefat etmiştir.

493 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 373; Zehebî, **Müstemlah**, s. 259; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 94. Hicrî 570 gibi vefat etmiştir.

494 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1053; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 478. Kıraati İbnü'l-Hulûf, İbn Bâziş, İbnü'n-Nehhâs ve Mansûr b. Hayr'dan almış, 570 gibi vefat etmiştir.

495 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 222. Tabakasından hareketle hicrî 570 gibi vefat ettiği söylenebilir.

496 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 319; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 60; Zehebî, **Müstemlah**, s. 186. Kıraati babası ve Mansûr b. Hayr gibi âlimlerden almış, kadılık yapmış, hicrî 570 gibi vefat etmiştir.

497 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 180. Tabakasından hareketle hicrî 570'lerde vefat ettiği düşünülmektedir.

498 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 606. Hicrî 570'ten sonra vefat etmiştir.

499 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 213. Tabakasından hareketle hicrî 570'lerde vefat ettiği düşünülmektedir.

500 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 96; Zehebî, **Müstemlah**, s. 270. Hicrî 573 gib vefat etmiştir.

501 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 52; Zehebî, **Müstemlah**, s. 210. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, Sebte'ye taşınarak burada kıraat okutmuş, hicrî 575 gibi vefat etmiştir.

502 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 50; Zehebî, **Müstemlah**, s. 76. Tabakasından hareketle hicrî 575'ten sonra vefat ettiği düşünülmektedir.

503 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1090; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 19. Kıraati İbn Ğulâmi'l-Fers'ten almış, hicrî 576'dan sonra vefat etmiştir.

504 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 214; Zehebî, **Müstemlah**, s. 315. Kıraati İbn Hüzeyle'den almış, kadılık yapmış ve hicrî 578'den sonra vefat etmiştir.

505 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 169; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 273. Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Mansûr b. Hayr'dan kıraat okumuş, hicrî 578'den sonra vefat etmiştir.

506 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 196. İbn Hüzeyl'den okumuş, hicrî 580 gibi vefat etmiştir.

507 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 78; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 731. Birçok İslam beldesine seyahat ederek kıraat okutmuş, hicrî 580'lerde vefat etmiştir.

508 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 188. İbn Hüzeyl'den ders alması sebebiyle hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

509 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 212. Şüreyh b. Muhammed'den kıraat okumasından hareketle vefatının hicrî 580'ler olduğu düşünülmektedir.

et-Tartûşî (ö. ?),[510] İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-Ceyyânî (ö. ?),[511] Musa b. Kasım Ebü'l-Kasım eş-Şilbî (ö. ?),[512] Süleyman b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. ?),[513] Muhammed b. Şâhid Ebû Abdillah el-Humusî (ö. ?),[514] Abdullah b. Muhamed Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. ?),[515] Yahya b. Muhammed Ebû Bekir el-Lüriyyî (ö. ?),[516] Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen et-Tuleytulî (ö. ?),[517] "İbnü'l-Lihyânî" Ubeydullah b. Muhammed Ebü'l-Hüseyin el-İşbîlî (ö. ?),[518] "el-Kabrî" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. ?),[519] Yahya b. Ahmed Ebû Zekeriyya el-Kustantâniyyî (ö. ?),[520] Abdullah b. İbrahim Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),[521] Feth b. Abdillah Ebû Nasr et-Tilimsânî (ö. ?),[522] Müferrec b. Hüseyin Ebü'l-Halîl el-İşbîlî (ö. ?),[523] Abdullah b. Abdilğafûr Ebû Muhammed el-Leblî (ö. ?),[524] Ubeydullah b. Muhammed Ebû Mahammed ed-Dânî (ö. ?),[525] "İbn 'Alûş" Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),[526] Ali b. Elyesa Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. ?),[527] Yahya b. Ahmed Ebû

---

510 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 136. İbn Hüzeyl'den kıraat okumuş, hicrî 5850'lerde vefat etmiştir.

511 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 136. Hicrî 5850'lerde vefat etmiştir.

512 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 178; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 26. Tabakasından hareketle hicrî 580'lerde vefat ettiği düşünülmektedir.

513 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1080; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 283. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'taan almış, hicrî 580'lerde vefat ettiği rivayet edilmiştir.

514 Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 82. Suriye'nin Humus şehrinden Endülüs'e geldiği, daha sonra Fas'a taşındığı rivayet edilmiştir. Hicrî 580'lerde vefat ettiği düşünülmektedir.

515 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 86. Tabakasından hareketle hicrî 580'den sonra vefat ettiği söylenebilir.

516 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 182; Zehebî, **Müstemlah**, s. 405. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış, hicrî 587'den sonra vefat etmiştir.

517 İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 481; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1084; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 482. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, hicrî 582'den sonra vefat etmiştir.

518 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1078; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 438. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, hicrî 580'den sonra vefat etmiştir.

519 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 70. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almış, hicrî 580'den sonra vefat etmiştir.

520 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 408; Zehebî, **Müstemlah**, s. 404. Dâniye'ye bağlı Kustantaniye şehrinden olup birçok İslam beldesine seyahati vardır. Hicrî 578'den sonra vefat etmiştir.

521 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 163; Zehebî, **Müstemlah**, s. 213. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır. 590'dan sonra vefat ettiği düşünülmektedir.

522 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1125; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 8. Cezayir'in batısında bulunan Tilimsânlı olup Endülüs'e gelerek kıraat okumuş ve memleketine dönerek talebe yetiştirmiştir. Tabakasından hareketle hicrî 590'dan sonra vefat ettiği düşünülmektedir.

523 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 200; Zehebî, **Müstemlah**, s. 176. Kıraati Necebe b. Yahya gibi âlimlerden almış, birçok talebe yetiştirmiştir. Hicrî 594'ten sonra vefat etmiştir.

524 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 86. 590'dan sonra vefat ettiği düşünülmektedir.

525 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 117. hicrî 590'dan sonra vefat ettiği düşünülmektedir.

526 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1124; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 366. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, Marakeş'te kıraat okutmuştur. 600'den önce vefat etmiştir.

527 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 357; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 278. Tunus'a taşınıp burada kıraat okutmuş, hicrî 595'ten sonra vefat etmiştir.

Bekir el-İsticcî (ö. ?),[528] "İbnü'n-Nekirât" Ali b. Musa Ebü'l-Haen el-Ceyyânî (ö. ?),[529] Hasan b. Ali Ebû Ali el-Belensî (ö. ?),[530] Hasan b. Abdillah Ebû Ali et-Tilimsânî (ö. ?),[531] Mansûr b. Hamîs Ebû Ali el-Meriyyî (ö. ?),[532] Abdurrahman b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-İşbîlî (ö. ?),[533] Tufeyl b. Muhammed b. 'Azîme Ebû Nasr el-İşbîlî (ö. ?),[534] Yusuf b. Süleyman Ebü'l-Haccâc el-Belensî (ö. ?),[535] Ebû Abdillah es-Sebtî (ö. ?),[536] Nasr el-Mushafî en-Nekkâd et-Tuleytulî (ö.?),[537] Osman b. Abdillah el-Ğırnâtî (ö. ?),[538] Muhammed b. Saîd Ebû Abdillah ed-Dânî (ö. ?).[539]

EK 5: Hicrî VII. Asırda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

VII. asırda vefat eden Endülüslü kıraat âlimleri, şu isimlerden meydana gelmektedir. Abdullah b. Abdirrahman Ebu Muhammed ez-Zehrâvî (ö. 600/1204),[540] Ğâlib b. Abdirrahman Ebû Bekir eş-Şerrât (ö. 600/1204),[541] Hüzeyl b. Muhammed Ebü'l-Mecd el-İşbîlî (ö. 600/1204),[542] Muhammed b. Yusuf Ebû Bekir el-İşbîlî (ö.

528 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 408. İsticce şehrinden olup hicrî 590'dan sonra vefat etmiştir.

529 Zehebî, **Müstemlah**, s. 319; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 513. Birçok âlimle mülaki olup kendilerinden faydalanmış, Fas'a taşınarak burada kıraat okutmuş, hicrî 593 gibi vefat etmiştir.

530 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 213. Hicrî 590'dan sonra vefat etmiştir.

531 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 218. Aslen Tilimsanlı olup Meriye'ye taşınarak kıraat okumuş ve okutmuştur. Hicrî 596'dan sonra vefat etmiştir.

532 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 272. Hicrî 596'dan sonra vefat etmiştir.

533 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 41; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 146. 598'den sonra vefat etmiştir.

534 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 147; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 309. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, hicrî 599 gibi vefat etmiştir.

535 Zehebî, **Müstemlah**, s. 421; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 344. Kıraati Dânî'nin oğlundan almış, hicrî 600 yılından önce vefat etmiştir.

536 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 301. Aslen Sebteli olup Meriye'ye gelerek burada kıraat okutmuştur. Tabakasından hareketle vefatının hicrî altıncı asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.

537 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 211. İbnü'n-Nehhâs'tan kıraat okumuştur. Mushaf noktalamak ve yazmakla meşhur olmuştur. Vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

538 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 111; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 168. İbn Kurz'dan kıraat okumuştur. Vefatının altıncı asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.

539 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 130. İbnü'l-Beyâz, İbnü'n-Necâh ve İbnü'd-Dûş gibi âlimlerden kıraat okuması sebebiyle hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

540 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 284; Zehebî, **Müstemlah**, s. 214. Zehrâ şehrinden olup Ebü'l-Kasım eş-Şerrât'tan kıraat okumuştur.

541 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 333; Zehebî, **Müstemlah**, s. 361; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 240. Kıraati babası ve Ebû Bekir b. Hayr gibi âlimlerden almıştır.

542 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 147; Zehebî, **Müstemlah**, s. 390; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 308. Kıraati Ebü'l-Esbağ es-Sümâtî, İbn Mu'âz ve Necebe b. Yahya gibi âlimlerden almıştır.

600/1204),[543] "İbnü'l-'Akkâr" 'Atîk b. Ali Ebû Bekir et-Tartûşî (ö. 600/1204),[544] "İbn 'Ukâb" İsa b. Muhammed Ebü'l-Esbağ el-Kurtubî (ö. 600/1204),[545] Abdurrahman b. Muhammed Ebü'l-Hakem el-İşbîlî (ö. 601/1205),[546] "Sebetayrî" Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 601/1205),[547] Ubeydullah b. Abdirrahman Ebû Mervân el-Kurtubî (ö. 601/1205),[548] "İbnü'l-Ğaydâ" Muhammed b. Halef Ebû Abdillah el-Meyûrkî (ö. 601/1205),[549] Abdülhakk b. Muhammed Ebû Muhammed el-Mürsî (ö. 601/1205),[550] "el-Hatîb" Hasan b. Ali Ebû Ali el-Kurtubî (ö. 602/1206),[551] "el-Me'âcirî" İbrahim b. Yusuf Ebû İshak el-Kurtubî (ö. 603/1207),[552] Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbas el-İşbîlî (ö. 604/1208),[553] Ali b. İbrahim Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 604/1208),[554] "İbn Hasnûn" Muhammed b. Ali Ebû Bekir el-Beyâsî (ö. 604/1208),[555] Abdülhakk b. Muhammed Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 604/1208),[556] Abdullah b. İsa Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 604/1208),[557] Musa b. Yusuf Ebû

---

543 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1127; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 251. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almış, Tilimsân'a yerleşerek burada yaşamıştır.

544 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1159; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 444. Kıraati İbn Hüzey ve İbnü'n-Ni'me gibi âlimlerden almıştır.

545 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 14; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 225; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1158; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 541. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Rıza ve Ebü'l-Velîd ibnü'd-Debbâğ gibi âlimlerden almıştır.

546 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 14; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1138; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 342. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır.

547 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 284; Zehebî, **Müstemlah**, s. 215. Kıraati İbnü'n-Ni'me'den almıştır.

548 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 314; Zehebî, **Müstemlah**, s. 237; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 383. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Rıza ve İbn Ali el-Ezdî gibi âlimlerden almıştır.

549 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 87; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 213. Kıraati, İbn Sehl gibi âlimlerden almış, Fas'a taşınarak burada kıraat okutmuştur.

550 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 123; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 187; Zehebî, **Müstemlah**, s. 282; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 326. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır.

551 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 213; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1148; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 203. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Rıza ve Muhammed b. Sâf gibi âlimlerden almıştır. Birçok eseri bulunmakla birlikte bunlardan hiçbiri kıraat ilmiyle ilgili değildir.

552 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 139; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1139; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 33. Kıraati Saîd b. Halef'ten almıştır.

553 İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 144; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1136; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 97. Kıraati yalnızca Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'dan almış, insanlar kendisine kıraat ilmini okuma noktasında çok rağbet etmişlerdir.

554 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 285; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1137. Kıraati Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş ve İbnü'n-Nefîs'ten almıştır.

555 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 495; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1135; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 212. Beyâse (Baeza) şehrinden olup Endülüs'ün önder kırat âlimlerinden sayılmıştır. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, kadılık yapmıştır. İbnü'l-Ebbâr, vefatının hicrî 608'de gerçekleştiğini bildirmiştir.

556 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 188; Zehebî, **Müstemlah**, s. 281; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 325. Çeşitli Endülüslü kurrâdan kıraat okumuş, Arap dili ve hadisle de iştigal etmiştir.

557 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 285; Zehebî, **Müstemlah**, s. 215. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Kasım el-Hicârî'den almış ve kıraat okutmuştur.

Muhammed el-Ezdî (ö. 604/1208),[558] "İbn Hurbe" Abdurrahman b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 606/1209),[559] Muhammed b. Saîd Ebû Abdillah el-Mürsî (ö. 606/1209),[560] Ömer b. Muhamed Ebû Hafs ed-Dânî (ö. 606/1209),[561] Üsâme b. Süleyman Ebû Bekir ed-Dânî (ö. 606/1209),[562] Yahya b. Ahmed Ebû Zekeriyya el-İşbîlî (ö. 606/1209),[563] Muhammed b. Muhammed Ebû Abdillah el-Mürsî (ö. 607/1210),[564] İsa b. Abdilaziz Ebû Musa el-Merrâküşî (ö. 607/1210),[565] Ali b. Ebî Bekir Ebü'l-Hasen ed-Dânî (ö. 608/1211),[566] Muhammed b. Eyyüb Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 608/1211),[567] "eş-Şintiyâlî" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 609/1212),[568] "İbnü'z-Zeytûn" Ali b. Abdillah Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 609/1212),[569] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 609/1212),[570] "İbnü'l-Ğazzâl" Ali b. Muhammed Ebû Bekir eş-Şüreyşî (ö. 609/1212),[571] "el-Hassâr" Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer ed-Dânî (ö. 609/1212),[572] Hayyân b. Abdillah Ebü'l-Bekâ el-Belensî

---

558 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1172; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 282. Kıraati Dânî'nin oğlundan almıştır.

559 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 43; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 145. Kıraati Ebû Bekir İbn Semhûn'dan almış, hadisle de iştigal etmiştir.

560 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1154; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 129. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbn 'Arîb'den almıştır.

561 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 156; Zehebî, **Müstemlah**, s. 292. Kıraati İbn Dehmân'dan almıştır.

562 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1163; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 141. Kıraati İbn Ğulâmi'l-Feras ve Ebü'l-Velîd İbnü'd-Debbâğ gibi âlimlerden almıştır.

563 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1163; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 319. Kıraati İbn Şüreyh ve İbn Ayşûn gibi âlimlerden almıştır.

564 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 95; Zehebî, **Müstemlah**, s. 105. Kıraati İbn Saâde gibi âlimlerden almış, Ulş şehrinde kadılık yapmıştır.

565 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 230; Zehebî, **Müstemlah**, s. 346; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 539. Aslen Marakeşli olup Meriye'de ikamet edip kıraat okutmuştur.

566 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 160; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 281; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 151. Çeşitli kurrâdan kıraat okuyup memleketinde okutmuştur.

567 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1155; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 93. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü'n-Ni'me gibi âlimlerden almış, fıkıhta temayüz etmiştir.

568 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 100; Zehebî, **Müstemlah**, s. 108; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 57. Kıraati damadı Abdurrahman b. Ğâlib el-Ensârî'den almıştır.

569 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 199; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 287. Kıraatle birlikte Arap diliyle de iştigal etmiş ve öne çıkmıştır.

570 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 226; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 81-28; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 484; Zehebî, **Müstemlah**, s. 322; Makkarî, **Nefhu't-Tîb,** II, 640. Kıraati İbnü'z-Zekkâk ve Ebû Bekir b. Sâf gibi âlimlerden almış, birçok ilimle ilgilenmiştir.

571 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 309; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 288.

572 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 89; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1152; **Mîzanü'l-İ'tidâl**, s. 122; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I**,** 84**; et-Tahbîru't-Teysîr**, s. 98. Endülüs'ün önder kıraat âlimlerden sayılmış, tedriste isminden söz ettirmiş, sayısız talebe yetiştirmiştir. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü'n-Ni'me gibi âlimlerden almıştır.

(ö. 609/1212),[573] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. 610/1213),[574] Ali b. Hişam Ebü'l-Hasen eş-Şüreyşî (ö. 610/1213),[575] Lübb b. Hasen Ebû İsa el-Belensî (ö. 610/1213),[576] Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillah el-Mürsî (ö. 610/1213),[577] Muhammed b. Abdilcebbâr Ebû Abdillah ed-Dânî (ö. 611/1214),[578] "el-Kartâcenî" Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Mürsî (ö. 611/1214),[579] "el-Üccerî" Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. 611/1214),[580] "İbnü'l-Fehhâr" Musa b. İsa Ebû 'İmrân el-Kurtubî (ö. 611/1214),[581] Abdullah b. Süleyman Ebû Muhammed el-Ündî (ö. 612/1215),[582] "İbn Kanetrâl" 'Atîk b. Ali Ebû Bekir el-Müraybitrî (ö. 612/1215),[583] Ubeydullah b. Muhammed Ebü'l-Hüseyin el-Kurtubî (ö. 612/1215),[584] Abdullah b. Amr Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 613/1216),[585] Ğalbûn b. Muhammed Ebû Muhammed el-Mürsî (ö. 613/1216),[586] Hüseyin b. Yusuf Ebû Ali el-Belensî (ö. 613/1216),[587] Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 613/1216),[588]

---

573 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 236; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 539. Kıraati İbnü'n-Ni'me ve Necebe b. Yahya gibi âlimlerden almıştır.

574 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 91; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 93. Kurtuba Camii'nin hatîbliğini yapıp kıraat okutmuştur. Kıraati Ebû Bekir b. 'Ayyâş gibi âlimlerden almıştır.

575 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 293; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 24-9. Birçok şehri dolaşıp ilmî anlamda kendini geliştirmiş, kıraati çeşitli âlimlerden almıştır.

576 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1174; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 33. Kıraati İbnü'n-Ni'me, İbn Hüzeyl ve Ebû Bekir b. Nümâre'den almıştır.

577 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1181; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 146. Kıraati İbn Mu't ve İbnü'l-Feras'tan almıştır.

578 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 410; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 410; Zehebî, **Müstemlah**, s. 112. Kıraati İbnü'n-Ni'me ve Ebû Ca'fer b. Târık'tan almıştır.

579 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 92; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 581. İbn Hüzeyl'den sadece yedi kıraati okumuştur.

580 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 92; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 570. Endülüs'te birkaç âlimden faydalanıp Mekke'ye giderek Ebû Abdillah el-Hadramî'den de kıraat okumuştur. Kurtuba'daki Habîb Mescidi'nde kıraat okutmuştur.

581 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 181; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 29. Kıraati Ebû İshak b. Talha ve İbn Şerrât'tan almış, Mushaf yazma ve noktalamada meşhur olmuştur.

582 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 287; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 96; Zehebî, **Müstemlah**, s. 217; Endülüs'ün pek çok şehrinde kendini geliştirmiş; kıraati İbn Hüzeyl'den almıştır. Özellikle hadis alanında temayüz etmiş, eserler yazmıştır. Kadılık da yaptığı rivayet edilmiştir.

583 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1161; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 444. Kıraati İbn Dehmân ve İbnü'n-Ni'me'den almıştır.

584 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 118; Zehebî, **Müstemlah**, s. 237; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 438. Kıraati babası ve İbn Sâf'tan almıştır. Edebiyat ve tıpla da iştigal etmiştir.

585 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 289; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 98. Kurtubalı olup Tilimsân'a taşınmış, kıraat okutmuş ve kadılık yapmıştır.

586 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 335; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1168; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 4. Kıraati İbn Hüzeyl, İbn 'Arîb ve İbn Saâde gibi âlimlerden almıştır.

587 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1165; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 229. Kıraati İbn Hüzeyl, İbn Saâde, Târık b. Musa ve İbnü'n-Ni'me gibi âlimlerden almıştır.

588 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1236; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 401. Kıraati İbn Kevser gibi âlimlerden almıştır.

Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 614/1217),[589] Ahmed b. Muhammed Ebü'l-H'Attâb el-Belensî (ö. 614/1217),[590] Muhammed b. Abdilaziz Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. 614/1217),[591] Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. 614/1217),[592] Muhammed b. Ahmed Ebü'l-Hüseyin el-Belensî (ö. 614/1217),[593] Muhammed b. Ebi'l-Hasen Ebû 'Âmir el-Belensî (ö. 614/1217),[594] Ahmed b. Yusuf Ebû Ca'fer el-Belensî (ö. 615/1218),[595] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 616/1219),[596] Ali b. Ali Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 616/1219),[597] "ez-Zevâlî" İbrahim b. Ali Ebû İshak el-Havlânî (ö. 616/1219),[598] "İbnü'l-Hâc" İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-Meriyyî (ö. 616/1219),[599] "İbnü'ş-Şerrât es-Sağîr" Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 616/1219),[600] "İbn Kabûh" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. 616/1291),[601] Ömer b. Abdilmecîd Ebû Hafs er-Rundî (ö. 616/1291),[602] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 617/1220),[603] Ahmed b.

589 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 289; Zehebî, **Müstemlah**, s. 219. Kıraati babası ve Şerrât'tan almıştır.

590 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 94; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1174; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 115. Aslen Bâcceli olup Endülüs'e gelmiş, Marakeş'te vefat etmiştir. İbn Hüzeyl'den Dânî'nin birçok eserini okumuş, İdğâm-ı Kebîri okumadığı rivayet edilmiştir.

591 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 110; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 165-88; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1169; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 152. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü'n-Ni'me gibi âlimlerden almıştır.

592 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 108; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1169; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 62. Bir önceki âlimin yeğeni olup aynı hocalardan faydalanmıştır.

593 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 109; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 277; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1170; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 55. Kıraati İbn Ebi'l-'Ayş ve İbn Debbâğ'dan almıştır. Daha çok edebiyat alanında temayüz etmiş, İskenderiye'ye yerleşmiştir.

594 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 534; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1173; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 183. Meşhur Endülüslü kıraatçi Ebü'l-Hasen b. Hüzeyl'in oğlu olup kıraati babası ve İbn Saâde gibi âlimlerden almıştır.

595 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 196. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Hüzeyl ve İbn Nümâre'den almıştır.

596 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 81; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1177; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 105. Kıraati babası ve Ebü'l-Hasen b. Sâbit'ten almıştır.

597 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 225; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 293.

598 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 142; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1187; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 24. Kıraati İbn Hüzeyl, İbn Saâde ve İbnü'n-Ni'me'den almıştır.

599 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 141. Endülüs'te birçok âlimden kıraat okumuş, e rağbet görmüştür. Daha sonra Marakeş'e sürgün edilip orada yaşamıştır.

600 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 59; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1273; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 78. Kıraati Endülüs kıraat tarihi açısından önemli bir yere sahip olan amcası İbnü'ş-Şerrât el-Kebîr'den almıştır.

601 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1181; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 65. Kıraati İbn Hüzeyl'den almıştır.

602 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 243; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1227; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 524. Kıraati Ebü'l-Kasım es-Süheylî'den almıştır.

603 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 125. Kıraati İbn 'Arûs gibi âlimlerden almıştır.

Abdillah Ebü'l-Abbas el-İşbîlî (ö. 618/1221),[604] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Yâbûrî (ö. 618/1221),[605] Abdurrahman b. Abdisselam Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. 618/1221),[606] Muhammed b. Talha Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 618/1221),[607] Ubeydullah b. Ebi'l-Mütarrif Ebû Mervân el-Kurtubî (ö. 618/1221),[608] Abdullah b. Ebî Bekir Ebû Muhammed el-Ündî (ö. 619/1221),[609] Abdurrahman b. Kasım Ebü'l-Kasım el-Fâsî (ö. 619/1221),[610] "el-Belvî" Ebû Muhammed el-Vâdi Âşî (ö. 619/1221),[611] Ali b. Yusuf Ebü'l-Hasen ed-Dânî (ö. 619/1221),[612] "Cü'aydî" Yahya b. Zekeriyya Ebû Zekeriyya el-Belensî (ö. 619/1221),[613] Yusuf b. Teişet/Tüişet Ebü'l-Haccâc el-Ceyyânî (ö. 620/1223),[614] Ravh b. Ahmed Ebû Zür'a el-Kurtubî (ö. 620/1223),[615] Ali b. İsmail Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 620/1223),[616] Abdullah b. Ubeydillah Ebû Muhammed el-Bâccî (ö. 620/1223),[617] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Mâlekî (ö. 620/1223),[618] Muhammed b. Ali Ebû Abdillah es-Sebtî (ö. 620/1223),[619] Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 621/1224),[620] Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-

---

604 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 98; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 365. Kıraati İbn Sâf ve İbn Zerkûn gibi âlimlerden almıştır. Şâz kıraatlere dair 22 rivayet okumuştur. Ümerânın, kendisini çocuklarının eğitimiyle görevlendirdiği rivayet edilmiştir.

605 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 230; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 336; Zehebî, **Müstemlah**, s. 325. Kıraati İbnü'l-Hulûf ve Necebe b. Yahya gibi âlimlerden almıştır.

606 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 147; Zehebî, **Müstemlah**, s. 253; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 82; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 335. Kıraati İbn 'Arûs ve Ebû Bekir b. Mesedî'den almıştır.

607 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 115; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1190; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 139; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 476. Kıraati Ebû Bekir b. Sâf'tan almıştır.

608 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 315; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 119; Zehebî, **Müstemlah**, s. 238. Ebû Bekir b. Semhûn'dan kıraat okumuştur.

609 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 290; Zehebî, **Müstemlah**, s. 220. İbnü'l-Ebbâr'ın babası olup kıraati Ebû Ca'ferel-Hassâr'dan almıştır. Biyografi türünün önemli yazarı Zehebî'ye kıraat okutmuştur.

610 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 54; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 157; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s 397; Zehebî, **Müstemlah**, s. 257. Aslen Faslıdır. Gırnata'ya göçüp burada yaşamıştır.

611 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 192; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1182; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 350. Kıraati Ebû Bekir b. Rizk ve İbn Kevser'den almıştır.

612 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 360; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 284; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1282; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 517.

613 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 189; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 412; Zehebî, **Müstemlah**, s. 409; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 323. Kıraati Ebû Abdillah b. Nûh gibi âlimlerden almıştır.

614 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 435. Memleketindeki bir mescidde ömrü boyunca kıraat okutmuştur.

615 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 262. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Şerrât'tan almıştır.

616 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 230; Kıraati Ebû Bekir b. Sâf ve İbn Zerkûn gibi âlimlerden almıştır.

617 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 292; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1171; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 385. Kıraati Muhammed b. Mu'âz'dan okumuştur.

618 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 330; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 292. Kıraati Endülüs'ün önemli âlimlerinden almış ve memleketinde okutmuştur.

619 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1193; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 174. Gırnata şeyhülkurrâsı olup kıraati Ebü'l-Kasım b. 'Ayyâş ve İbnü'z-Zekkâk'tan almıştır.

620 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 123; Zehebî, **Müstemlah**, s. 127; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 211. Kıraat okuyup okutmakla birlikte fıkıhta daha çok öne çıkmıştır.

Meyûrkî (ö. 623/1226),[621] Muhammed b. Muhammed Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. 623/1226),[622] Abdurrahman b. Abdillah Ebû Amr el-İşbîlî (ö. 624/1227),[623] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Lûşî (ö. 624/1227),[624] Ca'fer b. Abdillah Ebû Ahmed el-Kustântaniyyî (ö. 624/1227),[625] Muhammed b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 624/1227),[626] Muhammed b. Ali Ebû Abdillah el-Mürsî (ö. 624/1227),[627] "İbnü'l-Vezîr" Hasan b. Ahmed Ebû Ali el-Belensî (ö. 625/1228),[628] "İbnü's-Serrâc" İsmail b. Ahmed Ebü'l-Velîd el-İşbîlî (ö. 625/1228),[629] Ahmed b. Abdilmelik Ebû Bekir eş-Şâtıbî (ö. 625/1228),[630] Muhammed b. Abdilhakk Ebû Abdillah et-Tilimsânî (ö. 625/1228),[631] "İbn Sâhibü'-Salâh" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. 625/1228),[632] "el-Hâccü'ş-Şüffe" Ebü'l-Haccâc el-Übbedî (ö. 625/1228),[633] Ali b. Ebî Bekir Ebü'l-Hasen eş-Şâtıbî (ö. 626/1229),[634] Ömer b. Muhammed Ebû Ali et-Tedellesî (ö. 626/1229),[635] Abdülmelik b. İbrahim Ebû Mervân el-Meyûrkî (ö. 627/1230),[636] Abdurrahman b. Dehmân Ebû Bekir el-Mâlekî (ö. 627/1230),[637]

---

621 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 126. Mushaf yazmakla meşhur olmuştur.

622 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1267; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 213. Kıraati Yahya b. Ahmed Seyyid Bûneh'ten almıştır.

623 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 46; Zehebî, **Müstemlah**, s. 254. Kıraati İbn Sâf'tan almıştır.

624 Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, I, 360; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 97. Kıraati Ebû Muhammed b: Dehmân gibi âlimlerden almıştır.

625 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1179; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 175. Endülüs'ün önder kıraatçilerinden sayılmış, kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü'n-Ni'me'den almıştır.

626 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 127; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1200; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 75. Kıraati İbn Hüzeyl'den almıştır.

627 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1194; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 184. Kıraati Ebû Nassr Feth b. Yusuf'tan almıştır.

628 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 214. Ebû Ali b. Zülâl'den kıraat okumuş, kadılık yapmış, valilere teravih kıldırdığı ve ders okuttuğu rivayet edilmiştir.

629 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 157. Kıraati Ebû Amr b. 'Azîme'den almış, kadılık yapmıştır.

630 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 181. Kıraati Ebû Muhammed b. Abdi'-A'lâ'dan almıştır.

631 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 165; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 169-92; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1198; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 141. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü'n-Ni'me'den almıştır. Tilimsân kadılığı yapmıştır.

632 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 72; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1199; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 80. Kıraati İbn Hüzeyl'den almıştır.

633 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 438; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1243; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 344. Kıraati Ebû Bekir b. Hasnûn ve Ebü'l-Kasım b. Semhûn'dan almıştır.

634 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1272; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 509. Kıraati Kasım b. Fîrrûh eş-Şâtıbî'den almış, Dımeşk'e giderek burada kıraat okutmuştur.

635 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 163; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, V, 107. Cezâyir'de bulunan Tedellesli olup Belensiye'ye taşınmıştır. Kıraati Endülüslü kıraatçilerden alıp bazı şehirleri gezerek okutmuştur.

636 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 85. Kıraati Ebû Muhammed b. Havtillâh gibi âlimlerden almıştır.

637 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 47; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 148; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1203; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 333. Yaşadığı dönemde önder kıraatçilerden

Abdüsselam b. Abdirrahman Ebü'l-Hakem el-İşbîlî (ö. 627/1230),[638] Ahmed b. Hişâm Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 628/1231),[639] Muhammed b. Ali Ebû Bekir eş-Şüreyşî (ö. 628/1231),[640] Musa b. Abdirrahman İbn Yahya el-Ğırnâtî (ö. 628/1231),[641] Sâbit b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Leblî (ö. 628/1231),[642] Ali b. Abdillah Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 629/1232),[643] "el-'Attâr" Yusuf b. Yahya Ebü'l-Haccâc el-Ğırnâtî (ö. 629/1232),[644] "İbnü's-Sekâ" Ahmed b. Mâlik Ebû Ca'fer el-Übbedî (ö. 630/1233),[645] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Ceyyânî (ö. 630/1233),[646] Muhammed b. Muhammed Ebû Hâmid el-Belensî (ö. 630/1233),[647] "el-Kevvâb" Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 631/1234),[648] Muhammed b. Ömer Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 631/1234),[649] "İbn Müşülyûn" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 632/1235),[650] "el-Fürğâlît" Nasr b. Abdillah Ebû Amr el-Ğâfikî

sayılmış, Mâleka şehrinin şeyhi olduğu rivayet edilmiştir. Kıraati babası Ebû 'Âmir b. Dehmân, amcası Ebû Muhammed b. Dehmân ve İbn Mesedî gibi âlimlerden almıştır.

638 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1252; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 347. Kıraati Süleyman b. Ahmed ve Ahmed b. Ebî Harun'dan almıştır.

639 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 739.

640 el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 122-49; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1241; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 185. Kıraati Muhammed b. Nâsır'dan almıştır.

641 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 181; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 29; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1260; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 279. Kıraati Abdullah b. Verd'den almıştır.

642 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 191; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 160-81. Kıraati İbn Nevvâr'dan almış, birçok şehre giderek kıraat okutmuştur.

643 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1221; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 490. Kıraati Necebe b. Yahya ve İbn Zerkûn'dan almıştır.

644 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1237; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 350. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Kevser ve İbn 'Arûs gibi âlimlerden almış, Gırnata şeyhülkurrâsı olduğu bildirilmiştir.

645 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 105. Kıraati İbn Hasnûn ve İbn Ğalbûn gibi âlimlerden almıştır.

646 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1262; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 94.

647 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 135; Zehebî**, Müstemlah**, s. 137. Kıraati, Ebü'l-'Atâ b. Nezîr gibi âlimlerden almış, Mushaf yazmakla meşhur olmuştur.

648 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 295; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 147-69; Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, **el-İhâta**, IV, 312; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1228; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 400. Endülüs'ün önder kıraatçilerinden olup Gırnata Şeyhülkurrâsıdır. Kıraati İbn Kevser ve Ebü'l-Hasen b. Bâziş gibi âlimlerden almıştır. Ebû Hayyân'ın tarikinde bulunmuş, tecvîd kendisinden daha iyisi olmadığı rivayet edilmiştir.

649 İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 281; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1270; Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, IV, 261; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 193. Kasım b. Fîrrûh eş-Şâtıbî ile ilintisi oldukça fazladır. Kıraati ondan almış, eserlerini rivayet etmiştir. Endülüs kıraat tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Endülüs'te dünyaya gelmiş, birçok şehri gezerek ilmî anlamda kendini geliştirmiş, Şâtıbî'nin vefatından sonra, Mısır'da, onun yerine kıraat okutmuştur.

650 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 134; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 80. Kıraati İbn Nümâre ve İbn Mesedî gibi âlimlerden almıştır.

(ö. 632/1235),[651] "er-Rafâî" Hasen b. Abdirrahman Ebû Ali el-Mürsî (ö. 633/1236),[652] "el-Firrîşî" Muhammed b. Muhammed Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 633/1236),[653] Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 634/1237),[654] "İbn Vaddâh" Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir eş-Şakrî (ö. 634/1237),[655] Süleyman b. Musa Ebü'r-Rabîi'' el-Kelâ'î (ö. 634/1237),[656] "İbn Hücce" Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. 6345/1238),[657] Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 635/1238),[658] "el-Velîyyî" Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Kasım eş-Şâtıbî (ö. 636/1239),[659] "el-Fihrî" Nezîr b. Vehb Ebû 'Âmir el-Belensî (ö. 636/1239),[660] "İbnü'l-Vezîr" Muhammed b. Hasen Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 637/1240),[661] Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen er-Rundî (ö. 639/1242),[662] "eş-Şintiyâlî" 'Ayyâş b. Muhammed Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 639/1242),[663] "İbnü's-Saffâr" Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. 639/1242),[664] Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 640/1243),[665] "İbnü'l-Kassûm" İbrahim b. Abdillah Ebû İshak el-İşbîlî (ö.

---

651 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 54; Zehebî, **Müstemlah**, s. 183; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 294. Kıraati İbn Hüzeyl'den almıştır. Vefatının hicrî 635 olduğu da bildirilmiştir.

652 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 215. Kıraati İbn Nûh ve Ebû Bekir b. 'Atîk'ten almıştır.

653 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1260; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 209. Kıraati İbn Ğâlib eş-Şerrât'tan almıştır.

654 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 299; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1254; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 461. Kıraati Târık b. Musa ve İbn Avnillâh el-Hassâr'dan almıştır.

655 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 135; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1234; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 225. Kıraati babası, İbn Fethûn ve İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır.

656 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 81; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1238; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 286. Endülüs ilmî tarihi anlamında hüyük öneme sahip olmakla birlikte daha çok hadis alanında öne çıkmış, bu alana dair eserler telif etmiştir.

657 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1262; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 118. Kıraati İbn Ğâlib eş-Şerrât'tan almıştır.

658 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 296; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1281; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 405; Endülüs'te çeşitli âlimlerden kıraat okumuş, kadılık yapmıştır.

659 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 142; Zehebî, **Müstemlah**, s. 143. Kıraati İbn saâde'den almıştır.

660 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 219; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1253; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 292. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almış, kadılık yapmıştır.

661 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 143; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 173; Aslen Endülüslü olup Fas'a taşınarak kıraat okutmuş, kadılık yapmıştır.

662 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 299; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 135-60.

663 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 37; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1257; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 535. Kıraati babası ve Ebü'l-Kasım b. Şerrât'tan almıştır.

664 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 143; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1280; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 161. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Şerrât ve İbn Zerkûn'dan almıştır.

665 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 144; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1282; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 157. Kıraati İbn Nûh ve Ebü'l-'Atâ b. Nezîr'den almıştır.

642/1244),[666] Kasım b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 642/1244),[667] Talha b. Muhammed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. 643/1245),[668] "ez-Zührî" Ali b. Abdirrahman Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 643/1245),[669] "el-Kâricî" Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillah el-Endelüsî (ö. 643/1245),[670] "İbnü'l-Fehhâm" Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Mâlekî (ö. 645/1247),[671] "İbnü'n-Neccâr" Ahmed b. Yusuf Ebü'l-Abbas el-İşbîlî (ö. 645/1247),[672] "İbnü'l-Fehhâr" Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-İsticcî (ö. 646/1248),[673] "el-Bünnüsûlî" Ahmed b. Ali Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 646/1248),[674] İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-İşbîlî (ö. 646/1248),[675] Yusuf b. Salih Ebü'l-Haccâc eş-Şâtıbî (ö. 646/1248),[676] "ed-Dibbâc" Ali b. Câbir Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 646/1248),[677] "el-Hassâr" Saîd b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 646/1248),[678] Abdullah b. Ali Ebû Muhammed el-İsticcî (ö. 646/1248),[679] "İbnü'l-Berze'î" Ebû Abdillah el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. 646/1248),[680] Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 648/1250),[681] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen eş-Şârrî (ö.

---

666 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 145; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1267; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 22. Kıraati Ebû Amr b. 'Azîme, İbn Zerkûn ve Necebe b. Yahya'dan almıştır.

667 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 349; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 27-10; Zehebî, **Müstemlah**, s. 368; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 23; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 361. Kıraati İbn Semhûn ve Ebü'l-Kasım b. Şerrât'tan almıştır. Özellikle hadiste meşhurdur.

668 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 271; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 19.

669 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 300; **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1284; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 485. Kıraati İbn Sâf'tan almış, kâdılkudâtlık yapmıştır.

670 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 148; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1283; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 42. Birçok İslam beldesini gezip kıraat almış ve okutmuştur.

671 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 109; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1283; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 79. Kıraati Ebû Ca'fer Hassâr, İbn Nûh ve İbn Zerkûn'dan almıştır.

672 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 109. Kıraati İbn Sâf'tan almış, vefatının 646 başı olduğu da söylenmiştir.

673 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 295; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 104. İsticce şehrinden olup Meriye'ye taşınarak burada ömrü boyunca kıraat okutmuştur.

674 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 110; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 470. Kıraati İbn Semhûn'dan almış, kadılık yapmıştır.

675 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 146.

676 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 440.

677 el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 88-32; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1285; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 462. Kıraati, İbn Sâf ve Necebe gibi âlimlerden almıştır.

678 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1258; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 276. Kıraati İbn Kevser'den almış, Dânî ve Ebû Ma'şer et-Taberî'nin eserlerini okumuştur.

679 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 299; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 431; Zehebî, **Müstemlah**, s. 227. Kıraati Ebû Amr b. Azîme'den almıştır.

680 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 150; Zehebî, **Müstemlah**, s. 151. Kıraati babasından almıştır.

681 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 301. Kıraati Endülüs kurrâsından almış ve okutmuştur.

649/1251),[682] "et-Tavsî" İshak b. İbrahim Ebû İbrahim el-Endelüsî (ö. 650/1252),[683] Yunus b. Muhammed Ebü'l-Velîd el-Mürsî (ö. 650/1252),[684] Ahmed b. Ahmed b. Yusuf el-Kala'î, (ö. 650/1252),[685] Ğâlib b. Hasen Ebû Temâm el-Ğırnâtî (ö. 651/1253),[686] Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah eş-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. 652/1254),[687] Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillah el-Belensî (ö. 653 /1255),[688] Abdullah b. Lübb Ebû Muhammed eş-Şâtıbî (ö. 657/1259),[689] Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Bestî (ö. 657/1259),[690] Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Hüseyin el-İşbîlî (ö. 659/1261),[691] Ebû Bekir b. Şihâb Ebû Yahya el-Ülşî (ö. 662/1264),[692] Sa'd b. Lübb Ebû osman eş-Şakrî (ö. 663/ 265),[693] "İbn Vechi'l-Feras" Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. 663/1265),[694] Muhammed b. Yusuf Ebû Bekir el-Ğırnâtî (ö. 663/1265),[695] "el-Bekî" Muhammed b. Ali Ebû Amr el-Mürsî (ö. 664/1266),[696] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 666/1268),[697] Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 666/1268),[698] "el-'Attâr" İsmail b. Yahya Ebü'l-Velîd el-Ğırnâtî (ö.

---

682 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 251; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 485; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1298; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 507. Babasının Sebte'ye taşınması sonucunda burada dünyaya gelmiş ve aynı şehirde büyük bir medrese yaptırarak öğrenci yetiştirmiştir. Kıraati de babası ve Endülüslü kurrâdan tahsil etmiştir.

683 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1263; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 141. Kıraati İbn Zerkûn ve İbn Hişâm'dan almıştır.

684 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 450.

685 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 40. Kıraati, Ebû Ca'fer b. Yahya'dan almıştır.

686 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 431; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 334; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 3. Kıraati babasından almış, talebe yetiştirmiştir.

687 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 129; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 498. Kıraati babası olan Amr b. Azîme'den almıştır.

688 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1297; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 142. Kıraati Hassâr, İbn Nûh ve İbn Ebî Cemre gibi âlimlerden almıştır.

689 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1318; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 398. Kıraati İbn Saâde'den almıştır.

690 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1309. Kıraati Vehb b. Nezîr ve Ebî Zemenîn'den almıştır.

691 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1294; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 95. Kıraati Ebü'l-Kasım İbn Ğâalib eş-Şerrât ve İbn Zerkûn gibi âlimlerden almıştır.

692 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1320. Ülş (Elche) şehrinden olup kıraati Ebû Ca'fer el-Hassâr'dan almış, kadılık yapmıştır.

693 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 368.

694 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 49; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 83; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 342. Kıraati İbn Hulûf'tan almış, hadisle de iştigal etmiştir.

695 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1312; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 252. Endülüs ilmî tarihi anlamında önemli âlimlerdendir.

696 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1324. Kıraati, İbn Saîd ve İbn Hasnûn'dan almıştır.

697 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 272; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 304. Endülüs tarihi açısından çok önemli bir âlimdir. Kıraat ilminde de öne çıkmış, kıraat okutmuştur.

698 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1325; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 64. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Âzîme ve 'Atîk b. Halef'ten almıştır.

668/1270),[699] Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir el-Belensî (ö. 670/1272),[700] "Mesmeğûr" Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillah et-Tâî (ö. 670/1272),[701] Yusuf b. Muhammed Ebü'l-Haccâc el- Mâlekî (ö. 672/1273),[702] "el-Kazzâz" Ahmed b. Saîd Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 675/1276),[703] "İbnü'l-Asfar" Kasım b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Meriyyî (ö. 676/1277),[704] "İbnü'l-Ahdar" Kasım b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Mezenî (ö. 679/1280),[705] "İbnü't-Tabbâ'" Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 680/1281),[706] "er-Rızâ" Muhammed b. Ali Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. 684/1285),[707] Abdülmünim b. Abdilmelik Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 688/1289),[708] Ubeydullah b. Ahmed Ebü'l-Hüseyin el-İşbîlî (ö. 688/1289),[709] Eyyüb b. Abdillah Ebü's-Sabr es-Sebtî (ö. 690/1291),[710] "İbnü'l-Kârî" Ubeydullah b. Abdilaziz Ebü'l-Hüseyin el-İşbîlî (ö. 692/1293),[711] Yusuf b. İbrahim Ebû Yakub eş-Şâtıbî (ö. 692/1293),[712] "İbnü'l-Ğammâz" Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbas el-

699 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 158; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1300; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 154. Kıraati İbn Hasnûn ve Ebü'l-Hattâb b. Vâcib'den almıştır.

700 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1324; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 209. Kıraati İbn Avnillah el-Hassâr, İbn Nümâre ve İbn Nûh gibi âlimlerden almıştır. Birçok İslam beldesine seyahat yapıp talebe yetiştirmiş, ömrünün sonlarında Tunus'a yerleşerek burada vefat etmiştir.

701 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 90; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1343; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 41. Kıraati Ebû Bekir el-Kevvâb gibi âlimlerden almıştır. Vefat yılıyla ilgili olarak kaynaklar, farklı zamanlar vermiştir.

702 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 441; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1349; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 341. Kıraati 'Atîk b. Halef, İbn Zerkûn, İbn Saâde ve İbn Vâcib'den almıştır.

703 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1356; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 55. Kıraati İbn Ebî Recâ el-Belvî, İbn Kevvâb ve İbn Zerkûn almıştır. Resmü'l-Mushaf meselesinde basiret sahibidir.

704 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 76; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 479; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 349. Kıraat imamlarının ihtilaflarını sürekli zikrettiği bildirilmiştir.

705 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1369. Kıraati Endülüs'te çeşitli âlimlerden almıştır.

706 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 492; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1358; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 82. Gırnata şeyhülkurrâsıdır. Endülüs'ün önder âlimlerindendir. Kıraati İbn Kevvâb ve Ebû Bekir b. Dehmân âlimlerden almıştır.

707 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1352; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 188. Aslen Şâtıbeli olup Kahire'ye giderek burada yaşamış ve kıraat okutmuştur.

708 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 215.

709 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 120; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1396; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 125; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 431. Endülüs açısından önemli bir âlim olmakla birlikte daha çok Arap dilinde temayüz etmiştir. Sebte'ye taşınarak burada yaşamıştır. Kıraati İbn Ebî Harun'dan almış, kıraatle ilgili Endülüs ulemâsınca yazılan eserleri baştan sona okumuştur.

710 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 167; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 168; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 156. Aslen Sebteli olup Endülüs'e taşınıp burada yaşamıştır. Kıraati İbn Dehmân, İbn Kevser ve İbnü'l-Yetim'den almıştır.

711 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 120. Ümerâ evladından olup kıraat okumuş, okutmuş ve kadılık yapmıştır.

712 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1419. Tunus'a taşınarak burada yaşamıştır.

Belensî (ö. 693/1294),[713] Câbir b. Muhammed Ebû Muhammed el-Vâdi Âşî (ö. 693/1294),[714] "İbn Fazîle" Fazl b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Üryûlî (ö. 694/1295),[715] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el'Abderî (ö. 698/1299),[716] Ahmed b. İsa Ebü'l-Kasım el-Karmûnî (ö. ?),[717] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Mürsî (ö. ?),[718] Abdülaziz b. Ömer Ebü'l-Esbağ el-Lürkî (ö. ?),[719] "İbn Habîb" Adurrahman b. Ali Ebû Zeyd el-Kurtubî (ö. ?),[720] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Belensî (ö. ?),[721] "es-Sümâtî" Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. ?),[722] İbnü't-Türâb Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. ?),[723] "İbn Ğabre" Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillah el-Belensî (ö. ?),[724] Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-İsticcî (ö. ?),[725] Şuayb b. 'Âmir Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),[726] Ubeydullah b. Abdillah Ebû Mervân el-İşbîlî (ö. ?),[727] "el-Kalenniyyî" Yahya b. Saîd Ebû Zekeriyya el-Endelüsî (ö. ?),[728] İsa b. Muhammed

---

713 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 582; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1381; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 102. Aslen Belensiyeli olup Tunus'a taşınmış, Tunus'ta kıraatin önderlerinden sayılmış, kadılık yapmıştır. Hadiste de öne çıkmıştır.

714 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1420; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 173. Aslen Endülüslü olup birçok İslam beldesine ilmî seyahatler yaptıktan sonra Tunus'a yerleşmiştir.

715 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 454; Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 343.

716 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 309.

717 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 84; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 530; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 23-8. Karmûne'lidir (Carmona). Vefatı hicrî 599'dan sonradır.

718 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 498. Kıraat aldığı hocası Yusuf b. Şerîk'ten yola çıkarak vefatının hicrî 600'lü yıllar olduğu düşünülmektedir.

719 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 97. Kıraati Ebû Hafs b. Ömer b. Abdilaziz'den almıştır. Hicrî 604'ten sonra vefat etmiştir.

720 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 45. Kıraati Necebe b. Yahya, Ebû Amr b. 'Azîme gibi âlimlerden almıştır. Vefatının hicrî 600'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülebilir.

721 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 86; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 600. Kıraati İbn Nümâre'den almış, Mushaf yazmak ve noktalamakla meşhur olmuştur. Tabakası ve hocalarından hareketle vefatının hicrî 600'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülebilir.

722 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 222; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 128; Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 291. Kıraati Ebû Amr b. Azîme gibi âlimlerden almıştır. Tabakası ve hocalarından hareketle vefatının hicrî 600'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülebilir.

723 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1139; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 244. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır. Vefatının hicrî 600'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülebilir.

724 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 91; Zehebî**, Müstemlah**, s. 102. Kıraati Ebû Ca'fer el-Hassâr, İbn Nûh, İbn Ebî Cemre ve Necebe b. Yahya'dan almıştır. Tabakası ve hocalarından hareketle vefatının hicrî 600'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülebilir.

725 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 94. Vefatının hicrî altıncı asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.

726 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 138; Zehebî**, Müstemlah**, s. 388; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 296. Kıraati İbn Nûh ve Necebe b. Yahya'dan almış, hicrî 600'den sonra vefat etmiştir.

727 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1140; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 435. Kıraati Şüreyh b. Muhammed ve İbn 'Azîme'den almış, hicrî 600'den sonra vefat etmiştir.

728 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 186; Zehebî**, Müstemlah**, s. 407; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 334. Kıraatin yanında nahivde de isminden söz ettirmiş, Tilimsân'a taşınarak kıraat okutmuş, 600'den sonra vefat etmiştir.

İbn Habîb et-Tuleytulî (ö. ?),[729] "el-Kurtubî" Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-İşbîlî (ö. ?),[730] "İbnü'r-Remâliyye" Muhammed b. Câbir Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. ?),[731] Muhammed b. Yahya Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. ?),[732] "İbnü'l-Me'izz" Muhammed b. Me'izz Ebû Abdillah el-Meyûrkî (ö. ?),[733] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Bestî (ö. ?),[734] "ez-Zübeydî" Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillah el-İşbîlî (ö. ?),[735] Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillah el-Meriyyî (ö. ?),[736] Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-İşbîlî (ö. ?),[737] Abdullah b. Ali Ebû Muhammed el-Mâlekî (ö. ?),[738] Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Bestî el-Meriyyî (ö. ?),[739] "İbnü'ş-Şürta" Ali b. Ebi'l-Esbağ Ebü'l-Hasen el-Endelüsî (ö. ?),[740] Yüsr b. Abdillah Ebü'l-Hüseyin el-Ğırnâtî (ö. ?),[741] Ahmed b. Zekeriyya Ebû Zekeriyya el-Kurtubî (ö. ?),[742] "Nâfi'le b. Bâziş" Ebü'l-Hüseyin el-Ğırnâtî (ö. ?)[743] İbrahim b. Ubeydillah İbn Füvretisi'l-'Uzri

729 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 14; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 421. Kıraati İbn Sâf, İbn Zerkûn ve İbn Havtillah gibi âlimlerden almış, kadılık yapmıştır. Hicrî 605 gibi vefat etmiştir.

730 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 93; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 11-3; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 273. Kıraati Necebe b. Yahya, İbn Zerkûn ve İbnü'l-Fehhâr gibi âlimlerden almıştır. Tabakasından hareketle hicrî 505'ten sonra vefat ettiği söylenebilir.

731 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 92; Zehebî**, Müstemlah**, s. 102. Kıraati Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş ve Şüreyh b. Muhammed gibi âlimlerden almış, hicrî 605'ten sonra vefat etmiştir.

732 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 96; Zehebî**, Müstemlah**, s. 106. Kıraati Kasım b. Fîrrûh eş-Şâtıbî'den almış, hicrî 607'den sonra vefat etmiştir.

733 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 97; Zehebî**, Müstemlah**, s. 105. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış, kadılık yapmış ve hicrî 607'den sonra vefat etmiştir.

734 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 331; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 339. Kıraati İbnü'l-Yetîm'den almıştır. Vefatının hicrî 610'lu yıllarda gerçekleştiği söylenebilir.

735 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 95; Zehebî**, Müstemlah**, s. 105. Kıraati Ebü'l-Esbağ es-Sümâtî'den almıştır. Hicrî 605'ten sonra vefat etmiştir.

736 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 104; Zehebî**, Müstemlah**, s. 109. Kıraati İbn Hüzeyl, İbn Saâde ve İbnü'n-Ni'me'den almıştır. Vefatının hicrî 610'lu yıllar olduğu düşünülebilir.

737 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 87; Zehebî**, Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1150; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 97. Kıraati Ebü'l-Hakem b. Haccâc, Ebû İshak b. Talha ve Ebü'l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almıştır. Hicrî 605'ten sonra vefat etmiştir.

738 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 99. Kıraati Ebü'l-Abbas İbnü'l-Yetîm'den almıştır. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 610'dan sonra gerçekleştiği düşünülebilir.

739 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 291. Kıraati İbnü'l-Yetîm'den almış, hicrî 610'dan sonra vefat etmiştir.

740 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 290. Kıraati Ebû Ca'fer Hassâr'dan almış, 610'dan sonra vefat etmiştir.

741 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 335. Kıraati İbn Kevvâb'dan almış, 621'den sonra vefat etmiştir.

742 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 103; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 54. Kıraati İbnü'l-Fehhâr'dan almış, hicrî 626 gibi vefat etmiştir.

743 Zehebî**, Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1263; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 79. Kıraati İbn Kevser'den almış, hicrî 630 gibi vefat etmiştir.

eş-Şakrî (ö. ?),[744] Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillah el-Beyâsî (ö. ?),[745] Mansûr b. Lübb Ebû Ali el-Meriyyî (ö. ?),[746] "İbnü'd-Delîl" Abdülmelik b. Abdilmelik Ebû Muhammed eş-Şakûrî (ö. ?),[747] "İbnü'-Rahîme" Muhammed b. Salih Ebû Abdillah eş-Şâtıbî (ö. ?),[748] "İbnü'l-Ma'zûr" Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillah es-Sarakustî (ö. ?),[749] Musa b. Feth Ebû 'İmrân el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. ?),[750] Yahya b. Zi'n-Nûn Ebû Zekeriyya el-İşbîlî (ö. ?),[751] Hasan b. Abdilaziz Ebû Ali el-Kaştelyûnî (ö. ?),[752] "eş-Şa'âr" Hasan b. Muhammed Ebû Ali el-Belensî (ö. ?),[753] Abdülhakk b. Yusuf Ebû Muhammed el-Ceyyânî (ö. ?),[754] Saîd b. Ali Ebû Osman el-Belensî (ö. ?),[755] Fudayl b. Muhammed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),[756] İbn Ebi'l-Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî (ö. ?),[757] 'Atîk b. Muhammed Ebû Bekir el-Belensî (ö. ?),[758] Abdülaziz b. Münî' Ebü'l-Esbağ el-Vâdi Âşî (ö. ?),[759] Abdülaziz b. Yusuf Ebü'l-Esbağ el-Ceyyânî (ö. ?),[760] Ahmed b. Ali Ebü'l-Abbas el-İşbîlî (ö. ?),[761] "İbn Şûş" Salih b. Muhammed

---

744 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 45. Kıraati İbn Nûh ve İbn Saâde gibi âlimlerden almıştır. Tabakası ve hocalarından hareketle hicrî 630'dan sonra vefat ettiği söylenebilir.

745 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 107; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1261; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 42. Kıraati İbn Hasnûn'dan aldığı ve tüccar olduğu rivayet edilmiştir. Hicrî 630 yılı gibi vefat etmiştir.

746 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 193. Kıraati Mansûr Hamîs'ten almış, hicrî 630'dan sonra vefat etmiştir.

747 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 185; Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 173. Hicrî 630'dan sonra vefat etmiştir.

748 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 137. Ebü'l-Kasım b. Vaddâh gibi âlimlerden kıraat okumuş, hicrî 631'den sonra vefat etmiştir.

749 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1225; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 144. Kıraati İbn Zekkâk ve İbn Mesedî'den almıştır. Vefatının hicrî 633 yılı gibi olduğu söylenebilir.

750 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 30. Hicrî 630'dan sonra vefat ettiği rivayet edilmiştir.

751 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 414; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 332. Kıraati İbn Câbir ed-Dibâc gibi âlimlerden almış, istilâlar sebebiyle göç edip Marakeş'te hicrî 633'ten sonra vefat etmiştir.

752 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1204; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 197. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış, Tunus'ta da bir müddet kıraat okutup hicrî 635'ten sonra vefat etmiştir.

753 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1205; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 210. Kıraati İbnü'n-Ni'me'den almış, ticaretle uğraşmıştır. 635'ten sonra vefat etmiştir.

754 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 189; Kıraati İbn Zerkûn'dan almış, hicrî 640'lı yıllarda vefat etmiştir.

755 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1313; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 279. Kıraati İbn Avnillah ve İbn Nûh'tan almış, hicrî 640'lı yıllarda vefat etmiştir.

756 İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 68; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 343. Kıraati Ebû Bekir b. 'Atîk ve İbn Havtillah gibi âlimlerden almıştır. Hicrî 650'den önce vefat etmiştir.

757 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 202. İbn Fîrrûh eş-Şâtıbînin oğludur. Kıraati babasından almış, eserlerini rivayet etmiştir. Hicrî 655'ten sonra vefat etmiştir.

758 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 235; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1380. Kıraati Ebû Ca'fer el-Fehhâm gibi âlimlerden almıştır. Hicrî 670'li yıllarda vefat etmiştir.

759 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 180. Hicrî 670'li yıllarda vefat etmiştir.

760 Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 180. Kıraati İbnü'l-Fehhâr'dan almıştır. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 670'li yıllar olduğu söylenebilir.

761 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1339; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 43. Kıraati Ebû İshak el-Ğâfikî gibi âlimlerden almış, Tunus'a taşınmış, hicrî 670'li yıllarda vefat etmiştir.

Ebü't-Tekâ et-Tarsûsî (ö. ?),[762] Ahmed b. Ğâlib Ebû Ca'fer el-Endelüsî (ö. ?),[763] Muhammed b. Ahmed Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. ?),[764] Muhammed b. 'Ayyâş Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. ?),[765] Muhammed b. Sa'dûn Ebû Abdillah el-Kurtubî (ö. ?).[766]

EK 6: VIII-IX. Asırlarda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

VIII. ve IX. asırlarda vefat etmiş kurrânın aynı başlıkta zikredilmesi, ilgili asırlardaki sayıların azlığı sebebiyledir. Buna göre söz konusu asırlarda isimlerinden söz ettiren kıraat âlimleri şöyledir. "el-Üğrî" Ahmed b. Abdillah Ebû Ca'fer el-Mâlekî (ö. 701/1302),[767] "İbnü't-Tayyib" Ebü'l-Kasım el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. 701/1302),[768] 'Ayyâş b. Tufeyl Ebû Amr b. Azîme el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. 702/1303),[769] Ahmed b. Abdi'n-Nûr Ebû Ca'fer el-Mâlekî (ö. 702/1303),[770] Yahya b. Manzûr Ebü'l-Hakem el-İşbîlî (ö. 706/1306),[771] Muhammed b. Abdillah Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 706/1306),[772] "İbnü'-Zübeyr" Ahmed b. İbrahim Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 708/1308),[773] "el-Kemâl"

---

762 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 302. Kıraati İbn Saâde'den almış, 685'ten sonra vefat etmiştir.

763 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 89. Kıraati hicrî 614 yılında vefat eden Ebü'l-Hattâb İbn Vâcib'den almasından hareketle hicrî yedinci asırda vefat ettiği düşünülebilir.

764 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 82. Kıraati kardeşi Ebi'l-Kasım b. Ahmed'den almıştır. Hicrî 688 yılında vefat eden öğrencisi İbn Ahmed'den hareketle hicrî yedinci asırda vefat ettiği düşünülebilir.

765 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 196. Kıraati babası ve birkaç âlimden okumuştur. Hicrî 642 vefatlı hocası İbn Muhammed et-Taylesân'dan hareketle vefatının yedinci asır olduğu söylenebilir.

766 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 126. Kıraati hicrî 588 yılında vefat eden Kasım b. Fîrrûh eş-Şâtıbî'den almasından hareketle vefatının hicrî yedinci asırda gerçekleştiği söylenebilir.

767 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 69. Kıraati İbn Zübeyr ve İbn Ebi's-Sedâd'dan almıştır.

768 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 404; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1426; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 151. Kıraati Endülüs'te Ebû Amr b. Azîme gibi âlimlerden almış, Sebte'ye taşınarak burada kıraat okutmuştur.

769 İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 324; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1412; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 450. Endülüs kıraat tarihi açısından, özellikle bu ilmin tedrisinde önemli bir yere sahiptir. Kıraati Ebü'l-Hasen ed-Dibâc'dan almıştır.

770 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1450; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 74. Kıraatle birlikte dil konusunda öne çıkmış, eserler telif etmiştir. Kıraati İbn Ebî Reyhâne'den almıştır.

771 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1421; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 330. Kıraati Ebü'l-Hasen İbnü'd-Dibâc ve Necebe b. Yahya'dan almış, Sebte'ye taşınıp burada yaşamıştır.

772 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1422; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 160. Kıraati Ebü'l-Hasen İbnü'd-Dibâc ve İbn Ebi'r-Rabîi''den almış, Sebte'ye taşınmıştır.

773 İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 231; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1427; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 35. Çalışmamızın da ana kaynakları arasında bulunan *Sılatu Sıla*'nın müellifidir. Kıraati Ebü'l-Hasen eş-Şârrî, Ebü'l-Velîd el-'Attâr ve İbnü'l-'Âs gibi âlimlerden almıştır. İlmî anlamda büyük öneme sahip olmakla birlikte hadis ve dilde temayüz etmiştir.

Abdullah b. Süleyman Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 711/1311),[774] "el-Cüzeyrî" Ahmed b. Sa'd Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 712/1312),[775] Ahmed b. 'Atîk Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 732/1332),[776] "eş-Şâmî" Muhammed b. Ali Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. 732/1332),[777] "el-'Aşşâb" Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 736/1336),[778] Muhammed b. Yahya Ebû Abdillah Kâdı'l-Cemaâ el-Ğırnâtî (ö. 741/1340),[779] Muhammed b. Ali Ebû Abdillah el-Havlânî (ö. 746/1345),[780] Muhammed b. Câbir Ebû Abdillah el-Vâdi Âşî (ö. 749/1348),[781] "el-'Ayyâd" Ahmed b. Abdi'l-Velî Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 750/1349),[782] "es-Sükkân" Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Lûşî (ö. 750/1349),[783] Ahmed b. Saîd Ebü'l-Abbas el-Enderûşî (ö. 751/1350),[784] "el-Beyrî" Muhammed b. Ali Ebû Abdillah el-Havlânî (ö. 753/1352),[785] "İbnü's-Sâiğ" Muhammed b. Abdillah Ebû Abdillah el-Mürs (ö. 754/1353),[786] Ahmed b. Abdilhakk Ebû Ca'fer el-Mâlekî (ö. 765/1364)[787] "eş-Şakûrî"

---

774 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1521; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 389. Kıraati Ebû Ca'fer İbn Zübeyr gibi âlimlerden almıştır. Birçok İslam beldesine seyahat yapmıştır.

775 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 55. Kıraati Ebü'l-Hasen İbn Lübb, Ebû Ca'fer el-Kazzâz, İbnü't-Tabbâ' ve Ebû Ca'fer İbn Zübeyr gibi âlimlerden almıştır.

776 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 76. Kıraati Ahmed b. Zübeyr'den almıştır.

777 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1510; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 187. Kıraati İbn Zübeyr gibi âlimlerden almıştır. Birçok İslam beldesini dolaşmış, Medine'de vefat etmiştir.

778 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr,** s. 1453; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 93. Tefsir ve nahivde öne çıkmıştır. Kıraati Şebâretî'den almış, Tunus ve İskenderiye'de fazlaca vakit geçirmiştir.

779 Nübâhî, **Târihu Kudâti'l-Endelüs**, s. 141; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 242. Kıraati İbn Ebi's-Sedâd el-Bâhilî'den almıştır. Kâdılkudâtlık yaptığı rivayet edilmiştir.

780 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1524; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 182. Kıraati İbn Zübeyr'den almış, birçok İslam beldesini dolaşmış, Kudüs'e yerleşerek burada vefat etmiştir.

781 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1496; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 95. Endülüs ve Mağrib'in önde gelen kurrâ ve muhaddislerinden olduğu rivayet edilmiştir. Kıraati babası, Sehâvî, İbnü'l-Ğammâz gibi âlimlerden almıştır. Zehebî, kıraat noktasındaki öğrencilerindendir.

782 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 75. Kıraati İbn Zübeyr ve Ebû Ca'fer el-Kefîf'ten almıştır.

783 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 93. Kıraati İbn-nü'z-Zeyyât ve Ebû Abdillah et-Tancâlî'den almış, veba sebebiyle vefat etmiştir.

784 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1537; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 55. Döneminin önder şahsiyetlerindendir. Kıraati İbn Musa el-Kuraşî, İbn Ömer et-Tancî ve İbnü'z-Zeyyât gibi âlimlerden almıştır. Dımeşk ve Mısır başta olmak üzere birçok şehre seyahatler yapmıştır.

785 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1541; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 177. Endülüs'ün son kıraatçilerindendir. Endülüs'ün birçok şehrine seyahat edip buralarda kıraat ve Arap dilinde kendini geliştirmiştir. Cezerî'nin hocalarından olan İbn Mâlik el-Ğırnâtî de kendisinden kıraat okumuştur.

786 Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1522; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 164. Kıraati Ebü'l-'Âsî et-Tenûhî ve Takiyyüd'dîn İbnü's-Sâiğ gibi âlimlerden almıştır. Mısır'a göçmüştür.

787 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 64. Mâlekalı olup yöre halkı tarafından kendisine kıraat ilmi konusunda rağbet edilmiştir. Kıraati Ebû Abdillah İbn Rabî'i el-Mâlekî'den almış, Cezerî'nin arkadaşlarından İbn Meymûn el-Belvî de kendisinden kıraat konusunda faydalanmıştır.

Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 766/1365),[788] Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Meriyyî (ö. 768-769/1367-1368),[789] "el-Haffâr" Muhammed b. Ali Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. 770/1369),[790] Yusuf b. Ali Ebü'l-Haccâc el-Ğırnâtî (ö. 770/1369),[791] "İbnü'l-Hâc" Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Berekât el-Billifîkî (ö. 771/1370),[792] İsmail b. Muhammed Ebü'r-Reşîd el-Ğırnâtî (ö. 771/1370),[793] "İbnü'l-Hâcce" Ahmed b. Mesûd Ebü'l-Abbas el-Belensî (ö. 772/1371),[794] "el-Lûşî" Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. 773/1372),[795] Ferec b. Kasım Ebû Saîd el-Ğırnâtî (ö. 782/1380),[796] Muhammed b. Meymûn Ebû Abdillah el-Belvî el-Ğırnâtî (ö. 793/1391),[797] Muhammed b. Ali Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. ?),[798] Muhammed b. Ömer Ebû Abdillah el-Ğırnâtî (ö. ?),[799] Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Lürkî el-

---

788 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 78. Kıraati Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, Ebû Hayyân el-Endelüsî ve İbnü'z-Zeyyât'tan almıştır. Gırnata şeyhülkurrâlığı da yapmıştır.

789 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 82. Kıraati İbn Ebi'l-'Ayş'tan almış, Cezerî'nin arkdaşlarından İbn Meymûn el-Belvî de kendisinden kıraat konusunda faydalanmıştır.

790 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 185. Kıraati İbn Ebî Bekir el-Eş'arî'den almış, Cezerî'nin arkadaşı İbn Meymûn el-Belvî'ye bu ilmi okutmuştur.

791 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 348. Gırnata'da bulunan Yusufiyye Medresesi,'nin şeyhi olduğu, kıraati de İbn Berî'den aldığı bildirilmiştir. Kitapları çok güzel ciltlediği rivayet edilmiştir.

792 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 207; Erdoğan, Mehmet, "İbnü'l-Hâc el-Billifîkî", **DİA**, XXI, 52-53. Kıraati Ebû Ca'fer İbnü'l-Kemmâd ve Ahmed b. Zübeyr gibi âlimlerden almıştır. Endülüs ilmî geleneği açısından çok önemli bir yere sahip olan Billfîkî, fıkıh, edebiyat ve şiirde daha çok öne çıkmıştır. Kıraat ilminin tedrisinde de isminden söz ettirmiş; birçok âlime kıraat okutmuştur.

793 Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 456; Askalânî, **ed-Düreru'l-Kâmine**, I, 380; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 152; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VIII, 378. Nahiv, fıkıh ve tefsirde öne çıkmış, kıraati Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî ve Ebû Hayyân el-Endelûsi gibi şahsiyetlerden almıştır. Kahire'ye taşınmış, burada vefat etmiştir. İbnü'l-Cezerî, kendisinden kıraat okuyanlardandır.

794 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 126. Kıraati İbn Berrâl ve İbn Câbir el-Vâdiâşi gibi âlimlerden almış, Tunus'a yerleşmiştir. İbnü'l-Cezerî, İbnü'l-Hâcce'nin Tunus şeyhi olduğunu rivayet etmiştir. Ayrıca; İbnü'l-Cezerî'nin, Endülüs kıraatini tanıma kaynağı olan İbn Meymûn el-Belvî de İbnü'l-Hâcce'den kıraat okumuştur.

795 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 249. Gırnata şeyhülkurrâsıdır. İbnü'l-Cezerî, arkadaşlarının da kendisinden kıraat okuduğunu bildirdiği el-Lûşî'nin, kıraat isnâdında önder âlimlerden olduğunu belirtmiştir. Kıraati İbnü'z-Zübeyr'den almıştır.

796 Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, **el-Ketîbetü'l-Kâmine**, s. 67; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, II, 139; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye,** II, 8; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 357; İbnü'l-Kâdî, **Dürretü'l-Hicâl**, III, 265; Ziriklî, **el-A'lâm**, V, 140. İbnü'l-Cezerî; İbn Lübb'ün, yaşadıkları dönemde çok önemli bir âlim olduğunu bildirmiş, Gırnata Büyük Camii'nin imamı olduğunu rivayet etmiştir. Kıraati Ali b. Ömer el-Kaycâtî, İbn Ebi'l-'Âs ve İbnü'z-Zeyyât gibi âlimlerden almıştır. Ayrıca; İbn Meymûn el-Belvî de kendisinden kıraat okumuştur.

797 Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 234; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 224. Kıraati Endülüs'te Hatîb el-Lûşî ve Ali el-Haşşâb gibi âlimlerden almış, İbnü'l-Cezerînin, Endülüs kıraatini öğrenme kaynağıdır. İslam beldelerinin çoğuna seyahat yapmış, Dımeşk'e giderek İbnü'l-Cezerî'den kıraat okumuş, eserlerini dinlemiş, rivayet etmiştir.

798 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 184. Kıraati İbn Reşîd ve İbn Salih gibi âlimlerden Endülüs'te almıştır. Hicrî 701'den sonra vefat edene kadar Mısır'da yaşamıştır.

799 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 193. Kıraati Gırnata'da Endülüslü ulemâdan almış, Sebte'ye göçmüş, hicrî 713'ten sonra vefat etmiştir.

Mâlekî (ö. ?),[800] "el-Vezîr" Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. ?),[801] Ahmed b. Ahmed Ebû Ca'fer el-Endelüsî (ö. ?),[802] Ahmed b. Kasım Ebû Abdillah el-Mâlekî (ö. ?),[803] "İbnü'l-Haşşâb" Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. ?),[804] Abdullah b. Ali Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. ?),[805] İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-Endelüsî (ö. ?),[806] "İbnü'l-Kemmâd" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillah el-Endelüsî (ö. ?)[807] Ahmed b. Ferhûn Ebü'l-Abbas eş-Şâtıbî (ö. ?)[808]

800 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 111. Kıraati İbn Fehhâm'dan almış, hicrî 726 gibi vefat etmiştir.

801 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 211. Kıraati İbn Zübeyr'den almış, Kahire'ye göçmüştür. Kendisinden, İbnü'l-Cezerî'nin hocalarından İbn Âydûğdû ve İbn Cündî de ders almıştır. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, İbn Cündî'nin kendisine, "el-Vezîr Kahire'ye geldiğinde Ebû Hayyân, ona çok büyük övgülerde bulundu ve bana ondan kıraat okumam gerektiğini söyledi." demiştir. Hicrî 730 yılında Kahire'ye geldiği bilgisinden hareketle bu yıldan sonra vefat ettiği söylenebilir.

802 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 39. Kıraati Ebû Bekir İbnü'l-Fehhâr ve Ebû Ca'fer el-Kefîf'ten almış, hicrî 747 gibi vefat etmiştir.

803 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 91. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Dirhem'den almıştır. İbnü'l-Cezerî, Ebû Abdillah el-Mâlekî'nin, Mâlekâ'nın kârisi olduğunu bildirmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin öğrencilerinden Endülüslü âlim İbn Meymûn el-Belvî'nin, Ebû Abdillah'tan sekiz kıraati okuduğunu belirtmiştir. Hicrî 767 yılından sonra vefat etmiştir.

804 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 226. Gırnata Camii mukrisidir. Kıraati Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, İbn Selemûn, İbn Cüzey ve Yahya b. Bekir el-Eş'arî gibi âlimlerden almış, Dımeşk'e giderek kıraat okumuştur. İbn Meymûn el-Belvî kendisinden kıraat okuyanlar arasında bulunmaktadır. Hicrî 769 yılından sonra vefat etmiştir.

805 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 390. Kıraati İbn Zübeyr ve İbn 'Ayyâş gibi âlimlerden almıştır. Hicrî 708 vefatlı eden İbn Zübeyr'den hareketle sekizinci asır da vefat ettiği söylenebilir.

806 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 28. Kıraati Abdülaziz İbnü'l-Kâri'den almıştır. Hicrî 782 yılında vefat eden Ebû Saîd Ferec b. Kasım'ın kendisinden kıraat okuduğu bilgisinden hareketle, sekizinci asırda vefat ettiği düşünülebilir.

807 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 58. Kıraati İbn Lübb, İbn Ali el-Hârisî ve Mütarrif b. Ali el-Esedî'den almıştır. Kendisinden, İbn Cüzey, İbnü'l-Haşşâb ve Ebü'l-Berekât el-Billifîkî gibi âlimler kıraat okumuştur. Hicrî 771 yılında vefat eden öğrencisi el-Billifîkî'den hareketle İbnül-Kemmâd'ın sekizinci asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

808 İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 90. Tunus'a taşınmış, buranın şeyhülkurrâsı olmuştur. Kendisinden İbnü'l-Cezerî'nin arkadaşı el-Kabâkabî gibi âlimler kıraat okumuştur. Kıraati aldığı hicrî 793 vefatlı hocası Ahmed b. Musa b. İsa el-Betrânî'den hareketle vefatının dokuzuncu asırda gerçekleştiği düşünülebilir.